

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
А.Қ. ҚҰСАЙЫНОВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2024» атты
студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми
конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

2024 жылғы 12 сәуір

МАТЕРИАЛЫ

Международной научной конференции
студентов и магистрантов
«НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2024»,
посвященной 125-летию академика Каныша Сатпаева

12 апреля 2024 год

УДК 001
ББК 72
Г96

Редакция алқасы: ректор А.Д. Исмаилов (төраға)
Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов, Я.Н. Оспанова, Л.В. Волкова,
Н.Т. Нығыманова, А.Е. Алимбаев, Г.Д. Тажбенова,
Т.Н. Кемайкина, С.Б. Загатова, К.З. Идрисов, М. Аманғазықызы

Г96 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2024» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары / жалпы редакциясын басқарған ректор А.Д. Исмаилов. – Астана: А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2024. – 373 б. // Материалы Международной научной конференции студентов и магистрантов «НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2024», посвященной 125-летию академика Каныша Сатпаева / под общей редакцией ректора А.Д. Исмаилова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, 2024. – 373с.

ISBN 978-601-80942-6-2

Басылымға Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ – 2024» атты студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары енген. Конференция аясында жас ғалымдардың педагогика, филология және аударма, экономика, заңтану, оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық үрдістер саласындағы зерттеулерінің мәселелері мен келешегі қарастырылды. Конференция материалдары студенттер мен магистранттардың ғылыми жарияланымдары болып табылады.

В настоящее издание вошли материалы Международной научной конференции студентов и магистрантов «НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2024», посвященной 125-летию академика Каныша Сатпаева. В рамках конференции были рассмотрены проблемы и перспективы исследований молодых ученых в области педагогики, филологии и перевода, экономики, юриспруденции, инновационных тенденций в обучении и воспитании. Материалы конференции являются научными публикациями студентов и магистрантов.

ISBN 978-601-80942-6-2

**УДК 001
ББК 72**

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2024
Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, 2024

А.Д. Исмаилов

психология ғылымдарының кандидаты, профессор

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының ректоры

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті қонақтар, студенттер, магистранттар және әріптестер!

**Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған
«Ғылым және жаңа ұрпақ – 2024» атты
студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясына қош
келдіңіздер!**

Биылғы конференциямыз отандық ғылымның дамуына өлшеусіз үлес қосқан ғалым, академик Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың 125 жылдығына арналып отыр.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – Қазақ КСР Ғылым Академиясын ұйымдастырушы және оның тұңғыш президенті, Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі, Кеңес Одағы мен Қазақстанның металлогения мектебінің негізін қалаушы, қазақтың тұңғыш академигі. Қаныш Имантайұлы Қазақстандағы ғылыми және техникалық дамудың көшбасшысы болды. Қазақтан шыққан тұңғыш ғылым докторы, Шығыс елдерінің ғалымдары арасында ғылым мен техника саласындағы КСРО-ның алғашқы академигі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының және Қазақстандағы Ленин сыйлығының бірінші иегері болды. Қаныш Имантайұлының есімі бүгінде ғылыми институттарда, университеттерде және көшелерде мәңгілікке қалды. Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туған күні 12 сәуір Қазақстанда Ғылым қызметкерлерінің күні ретінде бекітілді.

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтында жыл сайын сәуір айында дәстүрлі түрде студенттер мен магистранттардың ғылыми конференциясы өткізіліп келеді. Биылғы конференцияға Астана қаласынан (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана халықаралық университеті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті), сонымен қатар Алматы қаласынан (Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті), Ақтау қаласынан (Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті), Қарағанды қаласынан (Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті), Талдықорған қаласынан (Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті), Павлодар қаласынан (Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті), Қостанай қаласынан (А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті), Семей қаласынан (Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті), Петропавл қаласынан (М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті) студенттер мен магистранттар қатысып отыр. Сондай-ақ, биылғы конференция жұмысында Ұлыбритания, Ресей, Қырғызстан елдерінің студенттері мен магистранттары белсенділік танытуда. Яғни, конференциямыздың өрісі кеңейіп, халықаралық конференция деңгейіне жетіп отыр. Бұл конференция жас зерттеушілердің ғылыми еңбектерінің нәтижесін көрсететін алаңға айналып, үлкен бастамаларға негіз бола берсін деген тілегімді білдіргім келеді.

Құрметті достар! Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «Ғылым және жаңа ұрпақ – 2024» атты халықаралық ғылыми конференциямызды ашық деп жариялауға рұқсат етіңіздер! Ғылым жолындағы ізденістеріңізге сәттілік, табыс тілеймін.

I СЕКЦИЯ

XXI ҒАСЫРДЫҢ ҚАЗІРГІ ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ XXI ВЕКА

Айтказина К.Т.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.*

ВЛИЯНИЕ СТИЛЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СЕМЬЕ ПОДРОСТКОВ НА ПРОЯВЛЕНИЕ ИХ ТРЕВОЖНОЙ ПРИВЯЗАННОСТИ

Психология привязанности в современных науках привлекает всё больше исследователей. Эта проблема актуальна для следующих учёных: О.В. Алмазова [1], Дж. Боулби [2], М.А. Василенко [3], М.В. Матушевская [4], Е.С. Калмыкова [5], У. Крейн [6], Т.Н. Разуваев [7] и другие.

Под привязанностью понимают определение: поиск и установление степени эмоциональной близости со значимым близким. Привязанность – это та общая нить, которая связывает уровень психического развития и успешного взросления детей с формированием их отношения к окружающему миру. Привязанность важна для ребенка в процессе адаптации; это помогает ему ощутить безопасность и эмоциональную поддержку. Проведенные исследования показали, что чем больше у ребенка привязанности к матери, тем успешнее проходит процесс отделения от родителей.

Следующим этапом процесса сепарации является студенческий возраст, являющийся промежуточным при переходе человека от детства к взрослению, в период развития личности. Есть мнение, что привязанность к матери важна для развития личностных качеств человека (Л.В. Андреева [8], Л.А. Котова [9] и др). Личностными характеристиками называют устойчивые способы поведения, присущие конкретному человеку в различных ситуациях. Личностные качества олицетворяют характеристики индивидуальности и психологического комплекса человека. Эти аспекты занимают центральное место в структуре психической динамики, влияя на формально-динамический и процессуальный аспекты психической реальности человека.

Свойства личности не проявляются автоматически, они выражаются через действия человека в различных значимых общественных ситуациях. В сфере психологии особое внимание уделялось особенностям характера и темперамента личности (такими авторами, как: Г. Айзенк [10], И. Кант [11], Р. Кеттелл [12], В.С. Мерлин [13], Л.Н. Собчик [14], Б.М. Теплов [15] и др.). Эти особенности определяют действия, привычки и поведение в целом.

Данная проблема и тема имеет основательную теоретико-методологическую основу исследования ученых: З.Ж. Жаназарова в монографическом исследовании «Қазақстандағы қазіргі заманғы отбасы және оның мәселелері» («Современная семья в Казахстане и ее проблемы») анализирует состояние казахстанской семьи на современном этапе, в изданном под редакцией З.К. Шаукеновой труде «Қазақстандық отбасы қоғамның негізгі құндылығы ретінде: жағдайы және даму үрдістері» («Казахстанская семья как главная ценность общества: состояние и процессы развития»), в научно-исследовательском проекте «Отбасы Қазақстан қоғамы тұрақтылығының факторы ретінде» («Семья как фактор стабильности казахстанского общества») даются собственные разъяснения процессов развития

современной казахстанской семьи; методологические и теоретические основы проблемы семьи, вопросы семейного воспитания, духовно-нравственных ценностей, особенности семейной жизни исследовали в своих работах такие российские ученые, как: П.Ф. Каптерев, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, Н.Е. Щуркова, М.С. Мацковский, Е.В. Горбунова, казахстанские ученые К.Б. Жарыкбаев, С.К. Калиев, К.М. Тулеубаева, К.Т. Атемова, К.Г. Жунусова-Елшибаева, С.С. Конарбаева, А.Е. Манкеш; ученые рассматривали также использование материалов казахской народной педагогики в организации воспитания в семье (С. Габбасов, Г.И. Сейлхан, Е.С. Коянғалиев, Т.С. Сламбекова, А.А. Таутенбаева, изучали проблемы духовно-нравственных ценностей Р.К. Тулеубекова, Н.С. Алгожаева), ценностных ориентиров (Г.К. Нурғалиева); возрастно-психологический подход к анализу психического развития (Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин и их последователи), концепция развития общения в онтогенезе (М.И. Лисина), теория привязанности Дж.Боулби и М. Эйнсворт, опыт западных исследователей в изучении механизмов эмоционально-личностной регуляции при разных типах привязанности детей и взрослых (К.Kerns, M.Mikulincer, R.Fraley, S.Spieker и др.), а также понятие субъекта индивидуальной и коллективной деятельности (В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин).

Таким образом, тема исследования «Влияние стиля взаимодействия в семье подростков на проявление их тревожной привязанности» имеет теоретическую и практическую значимость, которая состоит в обогащении представлений психологии развития и возрастной психологии о характере взаимоотношений детей и взрослых, их типологических вариантах и возрастной динамике, различиях в зависимости от типа эмоциональной привязанности к матери, в углублении понимания и конкретизации роли внутрисемейных отношений на начальных этапах онтогенеза для последующего жизненного пути человека. Результаты могут быть использованы для групповой работы, направленной на подготовку детей к осознанному будущему родительству, профилактику и гармонизацию стиля привязанности у матерей и их детей, в индивидуальном консультировании для содействия формированию надежного стиля привязанности между родителями и ребенком.

Список использованной литературы:

1. Алмазова О.В. Привязанность к матери как фактор взаимоотношений взрослых симблигов: Дисс. ... канд. психол. наук. – М., 2015. – 265 с.
2. Боулби Дж, Эйнсворт М., Бенедек Т. Психология привязанности ERGO, 2005. – 235 с.
3. Василенко М.А. Привязанность ребенка к матери как фактор ранней социализации // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2011. – №3. – С.18-22.
4. Матушевская Н.В. Теория привязанности: история и современное состояние исследований // Перинатальная психология и психология репродуктивной сферы, 2011. –№3. – С. 20-23.
5. Калмыкова Е.С., Гагарина М.А., Падун М.А. Роль типа привязанности: в генезе и динамике аддиктивного поведения // Психологический журнал. – 2016. – №2. – С. 39-45.
6. Крэйн У. Теории развития. – М.:Пресс, 2005. – 300 с.
7. Русалов В.М. Биологические основы индивидуально-психологических различий. – М.: Наука, 2008. – 108 с.
8. Айзенк Г. Ю. Структура личности. – СПб, 2014. – 280 с.
9. Кант И. О темпераменте. Психология индивидуальных различий. Тексты. – М, 2016. – 480 с.
10. Кеттел // Канцелярия конфискации – Киргизы. – М.: Большая российская энциклопедия, 2009. – С. 619.
11. Мерлин В.С. Очерк теории темперамента / Пермь, 2013. – 264 с.

12. Собчик Л.Н. Теория ведущих тенденций как основа методологии психодиагностического исследования // Московский психологический журнал, 2006. – №3. – С. 82-90.

13. Сысоева Л.В., Луговский В.А. Изучение взаимосвязи ведущего типа сепарации от родителей с типом привязанности к ним в юношеском возрасте // Вестник Костромского государственного университета. – 2017. – №2. – С. 12-16.

14. Авдеева Н.Н. Теория привязанности: современные исследования и перспективы [Электронный ресурс] // Современная зарубежная психология. – 2017. – Том 6. – № 2. – С. 7-14.

15. Монтезериния А.Ф. Влияние поведения матери на привязанность ребенка // Сборник конференций Ниц Социосфера, 2014. – № 3. – С. 16-19.

Алиева Г.К.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
Тойбазарова Н.А.*

БАЛАБАҚШАДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бала бойына тәлім-тәрбиенің асыл қазынасын құя білетін «Айгөлек» бөбекжайының тәрбиеші педагогтарын, әріптестерімнің еңбегін мақтанышпен айтқым келеді. Өртүрлі жастағы үш қана топтан тұратын «Айгөлек» бөбекжайында алты тәрбиеші қызмет етеді. Мен басшы, әдіскер ретінде әдістемелік әдістермен бөлісіп, бағыт беріп, ақылдаса отыра бір жылдың ішінде көптеген жұмыстар атқарылды.

Ұлттық салт-дәстүрді, мәдениет пен өнерді насихаттау – тәрбиенің төресі демекші, ұлттық, адами құндылықтарға негізделген «Біртұтас тәрбие бағдарламасы» аясында ашылған «Атамұра» бөлмесіндегі әр ұлттық зат, әр ұлттық ойындар жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген еңбекқор, адал, саналы, жасампаз азаматты тәрбиелеуге бағытталған. Тәлім-тәрбиенің қайнар көзі, халықтың рухани мұрасы. Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиені жас ұрпақ бойына сіңіріп отыратын арнаулы жолдары мен тиісті тәсілдері бар. Даналықтың мектебі болатын «Атамұра» бөлмесінде балаларға ұлттық ойындар ойнатып, мақал-мәтелдер, санамақтар мен жаңылтпаштар үйрету, ертегілер тыңдату арқылы жас ұрпақ бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру басты мақсат. Сонымен қатар, экологиялық тәрбие – табиғат туралы білімнен және табиғатты ең жоғары ұлттық және жалпы адамзаттық құндылық деп бағалай отырып, оған ізгі, жауапкершілікті көзқараспен қараудан тұратын жоғары экологиялық мәдениетті – мектеп жасына дейінгі балаларға дамыту мақсатында «Эко марка» кабинеті ашылды. «Эко марка» кабинетінде балаларға жан-жақты экологиялық тәрбие мен білім алу үшін барынша жағдай жасалған. Табиғат жалпы экологияға байланысты мультипликациялық фильмдерді тамашалау үшін, жеке бөлме жұмсақ жиһаздар және теледидармен жабдықталған. Автор Г. Алиеваның «Саябаққа саяхат», «Кірпінің орманға оралуы» атты үш тілде жазылған (қазақ, орыс, ағылшын) әдістемелік кешеніндегі ертегі мен мультипликациялық фильмдер мектеп жасына дейінгі баланы табиғатты аялауға, қоршаған ортаға қамқор болуға үндейтін, саналы тәрбие беруге көзделген әдістемелік кешен. Аталмыш кабинетте балалар осындай тәрбиелік мәні зор шығармалармен танысады. Сондай-ақ, кабинеттің өзі төрт аймаққа бөлінген: су асты әлемі, жануарлар әлемі, құстар әлемі және өсімдіктер әлемі болып. Әр аймақта тірі жануарлар мен құстар, 500 литрлі аквариум, көптеген бөлме өсімдіктері бар. Экомарк кабинеті тек тірі жануарлар мен құстарды, балықтарды тамашалау үшін ғана емес, бұл жерде балалар тәжірибе жасап, танымдық дамытушы ойындар ойнау арқылы білімдерін

толықтырып, уақыттарын қызықты өткізе алады. Балалардың барлық жас ерекшелігіне сәйкес құрал жабдықтар бар. Мектепалды даярлық тобының тәрбиеленушілері «Менің Қазақстаным» танымдық дамытушы ойынын ойнай алады. Бұл ойын мектепалды тобының тәрбиеленушісі үшін кішігірім география десек болады. Себебі бала бұл ойында біріншіден, төрт аймақпен таныс болады. Екіншіден, төрт аймақта өсетін өсімдіктер, су асты тіршіліктері, құстар және жануарларды танып білетін болады. Компьютермен «Скеч» программасы бойынша өздерінің бейнелеген суреттерін қимыл қозғалысқа келтіреді. Кинетикалық құмдармен ойнай отыра, жан-жануарлар мен жәндіктердің және балықтардың мүсінін жасап, алған білімдерін жетілдіреді. Үлкейткіш әйнектердің көмегімен тастар мен құмдарды, өсімдіктерді бақылап, зерттеулер жүргізеді. Бір жарым метрлік коматекс материалынан жасалған ағаштарда кюар код орналастырылған. Бала сол кюар код арқылы ағаштар туралы ақпарат біле алады. Тірі жануарлар мен құстарды, балықтар мен өсімдіктерді күтіп-баптап, қамқорлық көрсетеді.

Бөбекжайымыздың ең басты ерекшелігі саялы бақтың ашылуы. Тәрбиеленушілерімізге, ата-аналарға ерекше көңіл-күй сыйлады. Белгілі аймақтың 15% көгалдандырылса, шаң-тозаңның мөлшері 20%-ға кемиді. 35% жер көлеміне көшет отырғызылса, шаң-тозаң 50%-ға азаяды, ал 65% көгалданған аумақта шаң-тозаң 95%-ға дейін жойылады екен. Сол себепті бөбекжайымыздың ауласын жасыл етіп қоршаған ортаны көгалдандырудың маңызы зор екендігін ескере келе бөбекжайымыздың ауласынан қырық қарағай, шырша отырғызып, саялы бақ ашылды. Қарағай ағашы – адам ағзасына керекті дәрумендерге, минералды тұздарға, қышқылдарға бай. Ол тірі ағзаға зиян көміртегін жұтып, пайдалы оттегін бөлуге көмектеседі. Бұл қарағайлы ортада терең тыныс алып өскен балалар дені сау болып өседі. Бала денсаулығына байланысты қыс мезгілінде, таза ауада ата-аналардың қатысуымен ұйымдастырылатын «Ғажайып қыс» спорттық сайысында шаңғы, шана, дәстүрден тыс тағы да басқа атрибуттармен қызықты ойындар өтіледі. Барлық қатысушылар мен педагогтар қысқы спорттық костюмдар киеді. Бөбекжайдың спорттық алаңы ерекше ғажайып қысқа айналады. Ал жаз мезгілінде жалпақ аяқтарды тікелей емдеуге, жаз мезгілі кезінде таза ауада шынығу үшін, бөбекжай ауласында массажды жолдар алаңқайы жасалған. Балалар таза ауада жалпақ табанды емдеуге арналған гимнастикалық жаттығулар жасайды. Оң нәтиже алу үшін, педагогтер физикалық дағдыларын дамыту барысында, күнделікті серуен кезінде де үнемі жаттықтырып отырады.

Балабақша – шаттық пен қуаныш мекені. Ата-аналарға көрнекі ақпараттар жеткізу үшін, қызықты жұмыстарды жүргізу мақсатында бөбекжайымыздың тәрбиеленушілері мен ата-аналарына арналған «Айгөлек» журналы жарыққа шыққандығын қуанышпен жеткізгім келеді. Журнал көркем суретті, әдемі безендірілген, көз тартарлық басылым. Сонымен қатар, журналдың «Бала тілі бал», «Біз кішкентай болғанда» айдарларындағы балалардың тосын айтқан қызықты әңгімелері туралы, ерекшелігі туралы айтқым келеді. «Айгөлек» журналы безендіру жағынан көз тартарлық. Ішіндегі ақпараттар да бала тілімен жеңіл жазылған. Безендіру бойынша Астана қаласындағы суретшілер одағымен жұмыс жүргізілді. Графикалық дизайнер Құдайберген Жұлдызбен «Айгөлек» журналды балаларды көңілді суреттерімен және керемет айдарларымен қызықтырып, таным көкжиегін арттырады деп сенеміз.

Биылғы жылы көлемді түрде жасалған, балалардың еркін жүріп ойнайтын «Менің сүйікті тағамдарым» атты дамытушы ойыны алынды. Бұл ойында балалар қымыздың, сүт, айран, құрт, ірімшіктің ағзаға пайдасын айта отырып, қалай өңделіп балабақшаға қандай жолдармен келетіндігін игереді. Осы азық-түліктен қалған бос құтыларды сұрыптап, арнайы қоқыс жәшіктеріне тасталатындығын үйренеді. Бала тәрбиесіндегі ең бастысы – баланың қауіпсіздігі. Сол себепті бөбекжайымызда балаларды көшеде, жолда, көлікте қауіпсіз мінез-құлықпен жол жүру ережелерін үйрету және айрықша баланың қауіпсіздігіне

көңіл бөлу мақсатында жолда жүрі ережесі бөлмесі ашылды. Бұл бөлмеде балалар жолда жүру ережелерінің белгілерімен танысып үйренеді. Сондай-ақ, танымдық ойындар арқылы білімдерін жетілдіреді. Бала тәрбиесінде баланың жасын, жеке өзгешелігін, психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, жарасымды жетілген ұрпақты тәрбиелеу педагогтеріміздің басты мақсаты.

Аманбаева М.Е.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (НА ПРИМЕРЕ УРОКОВ МАТЕМАТИКИ)

На сегодня значительно возросли требования к становлению творческой, активной личности, способной к выполнению сложной познавательной деятельности, к охвату широкого круга вопросов, к поиску альтернативных путей решения проблемы. Основу таких возможностей человека определяет динамика его сферы познания, сформированность познавательных интересов. Дидактические игры позволяют учитывать индивидуальные особенности и способности каждого ребенка, что делает процесс обучения более гибким и результативным.

К вопросу познавательного интереса и его развития проявляли внимание большое количество исследователей. На сегодня между учеными отсутствуют однозначные взгляды на его природу и сущность. Так, его изучают как мотив деятельности С.А. Котова, Г.Н. Мусс, О.С. Абрамичева, А.С. Наумкина, Н. Г. Милорадова и др. В. А. Слостенин, В.П. Каширин рассматривают как элемент структуры эмоциональной сферы. А.Г. Бермус указывает на сочетании в нем двух начал: эмоций и интеллекта, что позволяет его понимать как особое интеллектуально-эмоциональное состояние личности.

Изучение специфики познавательной деятельности младших школьников нашло отражение в научных трудах таких авторов, как: В.Д. Шадриков, Н.А. Зиновьева, М.Д. Кузнецова, Д. Б. Эльконин, Л.И. Божович, А.Р. Акунова и др.

Различные подходы к организации учебного процесса с применением дидактических игр исследовали Н.В. Донских, А. П. Калташева, Е. А. Колчанова и др.

Цель исследования: изучение использования дидактических игр для активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста на уроках математики.

Задачи исследования:

1) осуществить теоретический анализ проблемы активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста на уроках математики средствами дидактических игр;

2) обосновать педагогические условия и составить программу активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста на уроках математики средствами дидактических игр;

3) дать оценку эффективности разработанной системы работы по активизации познавательной деятельности детей.

Объект исследования: познавательная деятельность детей младшего школьного возраста на уроках математики.

Предмет исследования: педагогические условия активизации познавательной

деятельности детей младшего школьного возраста средствами дидактических игр.

Методы:

– теоретические (анализ, синтез, классификация, обобщение, систематизация, конкретизация) с целью определения понятийного аппарата и разработки методики изучения исследуемого явления;

– эмпирические (анкетирование, интервью, беседа, наблюдение);

– статистические (использование методов математической статистики, в частности, t-критерий Стьюдента, что позволило выполнить математический анализ эмпирических данных, обеспечило достоверность интерпретации и проверки результатов).

В результате первичной диагностики по методике Л. М. Фридмана были выявлены следующие результаты:

1. Количество детей с высоким уровнем развития познавательной деятельности составило 9 детей (36 %).

2. Количество детей со средним уровнем развития познавательной деятельности составило 12 детей (48%).

3. Количество детей с низким уровнем развития познавательной деятельности составило 4 ребенка (16%).

Методика Л.А. Червяковой, Ю.В. Бойко показала следующие результаты:

– с высоким уровнем - 10 детей, что составляет 40%;

– со средним уровнем - 11 детей 44%;

– с низким уровнем - 4 ребенка, что составляет 16%.

Закключение: в ходе опытно-экспериментальной работы была разработана методика проведения уроков математики с использованием дидактических игр. Результаты исследования показали, что такой подход значительно повышает уровень познавательной активности учащихся, улучшает усвоение материала и способствует развитию познавательной активности в обучении.

Таким образом, использование дидактических игр на уроках математики является эффективным методом для активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста. Данная работа представляет не только теоретический анализ психологических и физиологических особенностей детей данной возрастной группы, но и практическое исследование, подтверждающее эффективность использования дидактических игр в образовательном процессе. Рекомендации, полученные в ходе исследования, могут быть использованы учителями и педагогами для улучшения качества образования и развития учащихся.

Список использованной литературы:

1. Педагогика начального образования: учебник для вузов / под ред. С.А. Котовой. – Санкт-Петербург: Питер, 2018. – 336 с.

2. Мусс Г.Н. Некоторые вопросы педагогики начального образования: учебное пособие / Г.Н. Мусс. – Оренбург: ОГПУ, 2020. – 83 с.

3. Абрамичева О.С. Познавательная деятельность младших школьников посредством активизации средств проблемного обучения / О.С. Абрамичева, А.С. Наумкина // Вестник научных конференций. – 2018. – № 7-2(35). – С. 10-12.

4. Милорадова Н.Г. Психология и педагогика : учебник и практикум для вузов / Н.Г. Милорадова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2022. – 307 с.

5. Психология и педагогика в 2 ч. Часть 1. Психология: учебник для вузов / В.А. Слостенин [и др.]; под общей редакцией В.А. Слостенина, В.П. Каширина. – Москва: Издательство Юрайт, 2022. – 230 с.

Аманова Н.М.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: әлеуметтік ғылымдар магистрі, аға оқытушы Муликова А.С.

ЖАСТАРДЫҢ БОЙЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ АРТТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Жастардың экологиялық бастамалары, экологиялық еріктілік, стихиялы экологиялық қозғалыстар қазіргі әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер тұрғысынан және жаһандану әлеміндегі құндылықтарды өзгерту тұрғысынан қарастыруды *экологиялық белсенділікті* арттырудағы тиімді жолдар негізі ретінде алуға болады. Осы орайда, мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму: біздің еліміз үшін бірінші кезектегі мәселе, маңызды және негізгі міндетіміз...», - деген пайымы адам-табиғат байланысындағы мәселенің өзектілігін айшықтайды және ол күн тәртібінен түскен емес.

Қазіргі қоғамда жастардың құндылық бағдарының динамикасын зерделеу олардың тұтынушылық дүниетанымына қайшы өмір сүруінің гуманистік негіздерін іздеудің бастамасын көрсетеді. Соңғы бес жылдықта жастардың экологиялық қозғалыс белсенділігі мен экологиялық еріктіліктің дамуын көрсететін тенденциялар белең алуда. Атап айтқанда, 2005 жылдан бастап негізі қаланған «Жасыл ел» республикалық штабы жалпы мемлекеттік жастар қозғалысына айналып отыр.

Жастардың экологиялық және практикалық қызметін дамытудың ынталандырушы факторларын түсіну және оны одан әрі ұзақ мерзімді дамытуға ықпал етеді. Жастардың әлеуметтік белсенділігі мен әлеуметтік маңызды практикалық қызметі – олардың азаматтық позициясы мен әлеуметтік климаттың өзгеруінің негізгі факторларының бірі. Осы құбылыстың себептерін, әлеуметтік алғышарттарын, психологиялық тетіктерін зерттеу педагогикалық-психологиялық рефлексия негіздерін мұқият қарастыруды қажет етпек.

Экологиялық білім арқылы экологиялық сана қалыптастыру және экологиялық тәрбие арқылы экологиялық іс-әрекетке бағыттау жастардың экологиялық белсенділігін арттыру оның психологиялық алғышарттарын ашады. Экологиялық сананың қалыптасуы табиғи ортаны құндылық ретінде бағалауға мүмкіндік жасайды деп ұйғарамыз. Зерттеу жұмысында экологиялық белсенділіктің құрамдас бөлігі ретінде қарастыратын экологиялық сана арқылы байқалатын тұлғаның құндылықты бағдарларының қалыптасуы, даму мүмкіндіктеріне экологиялық тәрбие істерін бағыттап отыру қажет. Өйткені, жасөспірім бойында қоршаған ортаны сақтап қорғауда белгілі бір экологиялық құндылықты бағдарлар қалыптаспаса, экологиялық белсенділікке ұмтылыс та болмайды. Аталмыш салада қарастырылған ғылыми әдебиеттерге сүйене келе, пайымдауымызша экологиялық белсенділікті қалыптастырудың арнайы механизмін зерделеп көрейік.

«Экологиялық белсенділік» ұғымын талдау үшін, экологиялық түйткілдерді шешу жолдарына ұсынылған ғылыми-психологиялық деп танылған туыстас ұғымдар арасынан оның орнын айқындап алған жөн. Экопсихологиялық мәселелерді қарастыруда орталық түсінік бұл – «экологиялық сана» [1].

Белгілі психолог С.Л. Рубинштейн пікірінше, «белсенділік өмір бойы құндылықтарды қайта-қайта бағалау адамның басқа адамдармен, қоғаммен, әлеммен өзара қарым-қатынасына сай өзгерістерден туындайтын өмірдің диалектикалық нәтижесінің заңдылығы болып табылады», – делінген. Белгіленген шарттар интериоризация процесі салдарынан құндылықтарды қайта қарастырып бағалауға мүмкіндік береді. Генетикалық бастапқы және интериоризацияның базалық механизмі құндылықты бағдарлардың қалыптасу процесін зерттеп түсінуді нұсқайды. Интериоризация механизмінің арқасында

қоғамдық құндылықтар тұлғаның құндылықты бағдарларына ұласады. Дегенмен, сезіну мен эмоционалдық бағалаусыз құндылықтар тек вербальды деңгейде қабылданатын болады. Яғни, индивидтің эмоционалды қабылдаған құбылыстары және оларға қатысты белсенді іс-әрекеттері құндылықтарды интериоризациялауға шарт түзеді.

Құндылықты бағдарларды қайта өндіру – экстериоризация процесі тұлға белсенділігін реттейді және белсенділіктің когнитивті, аффективті, конативті аспектілерінде жүзеге асады. Бұл құбылыс әлеуметтік ортада өтеді. Бұл құбылысқа құндылықты – мәнді сферадағы өзгерістердің арқасында туындайтын рефлексияның қатыстылығын ескерсек, өз кезегінде тұлғаның белсенділігінен көрініс табады. Д.А.Леонтьев сипаттауынша, қоғамдық идеалдарды тұлға өз бойына сіңіреді және ол «орындалуы тиіс» модель ретінде белсенділікті оятады, нәтижесінде затқа айналады, заттық сипаттағы құндылықтар қоғамдық идеалдардың қалыптасуының негізін құрайды. Бұл процесс осылайша шексіз спираль бойынша жалғаса береді [2].

Тұлғаның әлеуметтік құндылықтарды интериоризациялауын А.И. Донцов, құндылықты бағдарлардың қалыптасып дамуын қамтамасыздандыратын басқарушы тетік деп есептейді. Ал құндылықтар әрекеттерін мінез-құлыққа айналдырушы тұлғааралық қарым-қатынас, топтың белсенділігіне түрткі беретін құндылықтарға ықпалды күшейтуші катализатор. Демек, интериоризацияның маңызды сыртқы шарты – тұлғааралық қарым-қатынас. Қарым-қатынасты – адамдардың бір-бірінің өзара ықпалдасуының спецификалық түрі деп белгілеген Б.Ф. Ломов, қарым-қатынаста адамдар қызығушылықтарымен, көңіл-күйлерімен, ойларымен, көзқарастарымен алмасатындығын атап көрсетті [3]. Біз құндылықтар негізінде өзара тәжірибелер алмасуға бағытталған қарым-қатынастар экологиялық тәрбие беруде экологиялық белсенділік қалыптастыруға мүмкіндік беретіндігіне іс жүзінде көз жеткіздік.

Экологиялық белсенділікті қалыптастырудың ішкі шартына – ең алдымен қабылдау, ойлау, ес, зейін, эмоциялар, ерік, мотивация сияқты психикалық процестердің өтуінде индивидуалды-типологиялық ерекшеліктерді жатқызуды ұйғардық. Осы орайда, Е.Ф.Рыбалконың «мәдени құндылықтар интериоризациясы қызығушылықтар мен эмоционалды, саналы қарым-қатынастарды қамтиды» – деген пікірі ұйғарымымызды растай түседі. Ішкі жағдайлардың өзгеру нәтижесінде қандай да бір құндылықтар өзектендіріліп, іске асады. Бірқатар құндылықтар санадан көрінгенімен, онда «белсендірілмеген» түрде болады. Олардың өзектендірілуі әртүрлі үдерістердің әсерінен, оның ішінде арнайы ұйымдастырылған оқыту мен тәрбие беру барысында жүзеге аспақ.

Экологиялық белсенділікті қалыптастырудың жетекші тетігі – табиғи нысандарды субъектілеу немесе әлем нысандарын субъектілікке, яғни субъектінің функциялары, сапалары мен қасиеттеріне үлестіру.

Экологиялық сана құбылыстың ерекшелігі, адамның табиғатпен қарым-қатынасындағы қарама-қайшылығында: бір жағынан адам – табиғаттың бір бөлігі, екінші жағынан өндіріс пен техника қажеттіліктеріне орай оның қазбаларын игеруде табиғи ортаға қарсы тұратындығы, яғни тұтынушылық қарым-қатынасын сипаттайды. Табиғат шын мәнінде гетерогенді. Өкінішке орай, табиғат көпшіліктің қабылдауында қазба байлықтар мен материалды игіліктер бастауы ретінде қайта түрленуші объект. Сонымен қатар, табиғаттың жеке нысандары субъект ретінде қабылданады: бір жағынан табиғи нысандар өзара ажырамас біртұтас байланыста қоршаған ортаның элементтері болып табылады, екінші жағынан, әрбір табиғи нысан адам үшін табиғи ортаға мүлде қатыссыз табиғи әлемнің әлдебір өкілі тұрпатында қабылдануы мүмкін (Мысалы адамның үй асырауындағы итті қабылдауы, терезе сыртындағы табиғи ортаны қабылдаумен еш байланыссыз) [4].

Зерттеулер көрсеткендей, үй жануарлары мен кейбір өсімдіктер өз иелері үшін «басқалардан да мәнді» рөлге ие. Жекелеген табиғи нысандардан табиғатқа субъектілік қарым-қатынастың кең таралуы экологиялық сана психологиясын зерттеушілердің

пікірлерінше, адамның табиғатқа болған қарым-қатынасындағы мінез-құлқы өзгерістерімен байланысты дегенге саяды. Осы мәселені нысанға алған Н.П. Колодяжная, зерттеуінің нәтижесінде, табиғатқа субъектілі қарым-қатынас бойынша мақсатты бағытталған іс-әрекет «табиғатты – құндылық ретінде бағалауға» эксперимент жүргізгенде нәтиже бақылау тобында 16,7%-дан эксперименттік сыналушыларда 47,5%-ды құраған.

Сонымен, табиғи ортаны біртұтастықта қабылдау объект ретінде, ал оның жеке элементтері субъект ретінде қабылдануы экологиялық белсенділікті қалыптастыруда да кездесетін қайшылық. Осы тұста Т.В. Иванованың экологиялық бағдарды қалыптастырудағы карама-қайшылықтың жоғары деңгейдегі сипаты ойымызды растай түседі [3]. Экологиялық білім мен экосипаттағы шаралар адамды, табиғатты сөзсіз құндылық ретінде қабылдауға шақырса, қазіргі қоғамның талабы мен ғылыми-жаратылыстану білімі адамға кереғар құндылықтарды насихаттауда: табиғат – адамзаттың мұқтаждықтарын өтеуші әсерлесу объектісі. Бұл ықпал ғылыми-техникалық үдеріспен байланысты ұлғая түсуде. Аталған жағдайдың белең алуы экологиялық белсенділік қалыптастыру жүйесінің әлсіреуіне әкеп соқтырады және ол өзектендірілмеген формада қалады. Өзектендіру тек арнайы іс-шаралар, сауалнамалар, тестілеулерде байқалады.

Бұл экологиялық сана қалыптастыруға ұқсас келесі мәселені тудырады: тұлға мінез-құлқында байқалатын құндылықтар мен қалыптасқан белгілі құндылықтар арасындағы қайшылық. Аталған қайшылықты шешу үшін арнайы мүмкіндіктер жасалуы тиіс. Бұл мақсатты жүзеге асыруда П.Н. Виноградов ғылыми еңбегінде коммуникативті-трансформация арқылы жуықтауды ұсынады. Ол адамды табиғатпен өзара әрекеттесу құбылысына араластыру және сол процестерді тұлға игерген жоғары деңгейлі әлеуметтік-психологиялық білімге трансформациялауды межеге алған.

Қорыта айтқанда, экологиялық белсенділіктің спецификалық ерекшеліктерін былай тізуге болады:

- қоршаған табиғи ортаға қатысты объект – субъектілі бағыттылық;
- тұлға мінез-құлқы сипатталатын құндылықтар мен базалық құндылықтар арасындағы кереғарлық;
- табиғи ортамен қарым-қатынас және адам қылықтары арасындағы әлсіз байланыс.

Оқу-тәрбие үдерісінде білім алушының белсенділігі негізінен екі түрлі сипатта болады: ішкі және сыртқы белсенділіктер.

Сыртқы белсенділік дегеніміз білім алушы әрекетінің сыртқы көріністері, мысалы, белсенді қимыл қозғалыстары, практикалық-тәжірибелік әрекеттері, мұғалімге зейін қойып қарап тыңдауы, ым-ишаралары мен бет әлпеті, тағы басқалар, бірақ осы кезде ол басқа нәрсені де ойлап отыруы мүмкін. Ал оның ішкі белсенділігіне: белсенді ойлау әрекеті, мысалы, қойылған мәселе төңірегінде жылдам не баяу ойлауы, тапқан жауабының дұрыс не қателігі, ойлау бағыты, ой жүргізу тереңдігі, жан-жақты ойлауы, талдау, жіктеу, топтастыру, салыстыру, қорытындылау, нәтиже шығару, оны тексеруі мен шыққан нәтижені практикада қолдану жолдарын қарастыра білуі жатады. Белсенділік деңгейін анықтау үшін В.И. Лозовая келесі факторларды ұсынады:

- а) іс-әрекет түрлерімен белсенділік түрлерінің сәйкестенуі: ойын, танымдық, еңбек іс-әрекеті т. б.;
- ә) тұлғаның ерік-күші белсенділігін потенциалды және іске асатын деп екіге бөледі;
- б) субъект іс-әрекетінің сипаты бойынша, яғни құлшыныс өзбеттіліктің көрінісі ретінде белсенділіктің репродуктивті, реконструктілік, шығармашылық түрлерінің болуы;
- в) белсенділіктің динамикалық байқалуы бойынша (тұрақтылығы, ұзақтығы) жағдаятты, интегралды белсенділіктер деп жіктейді [5].

Бүгінгі күні өмір темпі, толассыз ақпарат толқынының даму жылдамдығына ілесу адам бойындағы белсенділік қуаттарын арттыру мәселесін қойып отыр. Оның дамып,

қалыптасуы балабақшадан бастап үздіксіз, мектеп қабырғасындағы оқу үрдісінде және сабақтан тыс тәрбие жұмыстарында, ЖОО білім алушы жастардың экологиялық бағыттағы іс-шаралары бойынша іске асады. Ал экологиялық белсенділікті қалыптастыру мәселесі аталмыш оқу-тәрбие үдерісінің жүйелі, әрі кешенді ұйымдастырылуына да байланысты екендігі белгілі.

Оқыту мен тәрбие жұмыстарында білім алушылардың белсенділік деңгейі біркелкі бола бермейді.

Экологиялық белсенділігін арттырудың негізгі жолдарын анықтауда біз бірқатар ғалымдардың ұсыныстарына сүйеніп, былайша түздік:

1. Студенттердің экологиялық білімге ынтасын күшейту және олардың іске асуына жағдай жасауды ішкі және сыртқы түрткілердің есебінен алу;

2. Жаңа белсенді іс-әрекет түрлерін, білім және біліктерді меңгертуде алған өзіндік бағдарларын іске асыруда оларды жаңартылған, ең тиімді құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету;

3. Экологиялық бағытта оқу, тәрбие жұмыстарында студент-студент, студент-оқытушы байланыстарын қарқындата отырып, уақытты үнемдеу есебінен олардың креативті ақыл-ой әрекеттерінің қарқындылығын арттыру;

4. Меңгерілуі керек материалдардың мазмұндық құндылығын ажырата отырып, логикалық сараптама арқылы ғылыми негізін іріктеп шығаруға бағыттау;

5. Іріктеліп алынған материалдарды жан-жақты меңгеріп, санасында бекітуі үшін оның практикалық қолданыс аясын, жетістіктері мен кемшіліктерін талдап, одан әрі зерттеуге бағыттау;

6. Ізденіс барысында туындаған сұрақтары мен мәселелері бойынша талқылау жұмыстары;

7. Студенттердің психологиялық дара ерекшеліктерін, жас мүмкіндіктерін ескеру.

Белсенділік – бұл шығармашылық іс-әрекеттің де және жалпы танымдық іс-әрекеттің де бастамасы. Сондықтан, көтеріп жүрген мәселеміз – жастардың бойында экологиялық белсенділікті арттыру жолдарын қарастыруды біз қоршаған табиғи ортаны сақтап, қорғауға баулу, яғни экологиялық тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру мен байланыстыруды көздейміз.

Жоғарыда белсенділік мәселелерін зерттеген ғалымдардың айтқан пікірлерін топтастыра, жинақтай келе және өз практикалық жұмыстарымыздың барысын зерделей отырып, біз экологиялық белсенділікке психологиялық тұрғыда анықтама беруді ұйғардық. Сонымен, экологиялық белсенділік бұл – адам-табиғат байланысында тұлғаның саналы, жоспарлы мақсатқа жетуде немесе туындаған мәселені, жағдаяттарды шешуде:

- барлық психикалық танымдық үдерістерін – түйсіктер, қабылдау, зейін, ес, қиял, ақыл-ой, сөйлеу;

- ерік сапаларын – мақсатқа талпынушылық, өз бетінше әрекет ету, шешімге келгіштік, бастамашылдық, импульсивтілік, қуаттылық, табандылық, ұйымдастырушылық, тәртіптілік, өзін-өзі бақылау;

- мінез бітістері ерекшеліктері және эмоциялық-еріктік аймақ арқылы өзара жұмылдырыла отырып, жүзеге асатын сапалы күрделі психологиялық-педагогикалық үдеріс деп ұйғардық.

Экологиялық белсенділікті қалыптастыру және арттыру мәселесінде оның психологиялық алғышарттарының маңыздылығын ескеру назарда болуы шарт. Себебі, жоғарыда зерделеп өткен сана мен белсенділіктің қалыптасуындағы тұлғаның құндылықты сферасының пайда болуы дәл осы жасөспірім кезеңінде оптималды жүзеге аспақ. Жастардың бойында қоршаған ортаны құндылық ретінде бағалауға ықпалдасатын экологиялық сана қалыптастыру мен табиғи ортаны қорғап сақтауға бағытталған

экологиялық іс-әрекетке даярлығын ұйымдастыру арқылы экологиялық белсенділікке бағыт беру аталған жастағыларға сай онтогенездік даму мүмкіндіктерін ескергенде ғана тиімді нәтижесін береді деп түйіндейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гримак Л.П., Резервы психологической психики. – М.: Политиздат, 2008.
2. Рапацевич Е.С., Педагогика: Большая современная энциклопедия. – Мн.: «Современное слово», 2005.
3. Кочергин А.Н., Марков Ю.Г. Экологическое знание и создание. – Новосибирск: Наука, 2000. – 218 с.
4. Икрамова А.Ш. Қазақстанда оқушыларға экологиялық тәрбие берудің дамуы (1960-2000жж.). п.ғ.к.дисс. – Алматы, 2000. – 123 б.
5. Даменова А.Қ. Жоғарғы сынып оқушыларына инновациялық оқыту технологиясы арқылы экологиялық білім беру. – Алматы, 2006. – 30 б.

Андрющенко З.И.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: к.п.н., профессор Накипбекова Р.У.*

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ PISA: УРОВЕНЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ КАЗАХСТАНСКИХ ШКОЛЬНИКОВ

Одной из наиболее приоритетных задач современной школы является формирование функционально грамотных людей. Если у учащихся сформирован высокий уровень функциональной грамотности, соответственно они могут эффективно участвовать в жизни социума, способны к саморазвитию, саморефлексии, самореализации.

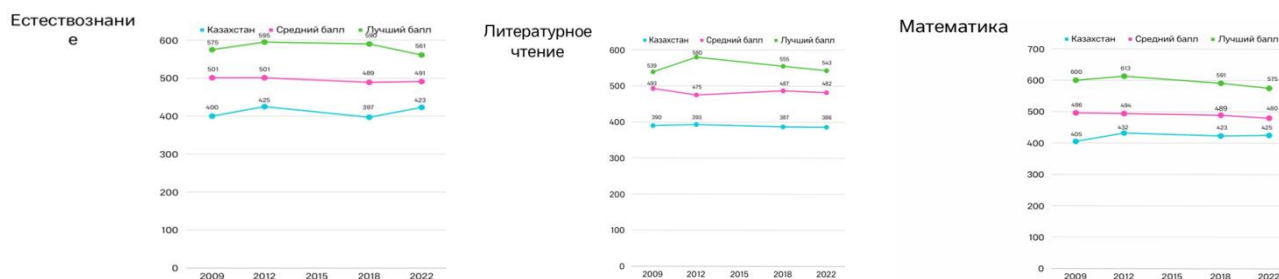
Функциональная грамотность – это умение применять знания, полученные в школе, для решения повседневных задач. Чтобы быть успешным в обучении, ребенок должен прежде всего уметь работать с информацией: находить её, отделять нужное от ненужного, проверять факты, анализировать, обобщать, а также перекладывать на собственный опыт. Последние два десятилетия программа PISA (Programme for International Student Assessment) является неотъемлемой частью дебатов и дискуссий, связанных с интернационализацией программы образования, педагогических методов, политики и практики средних школ по всему миру. Данная программа фокусируется на оценке функциональной грамотности, которая относится к аспекту подготовленности молодых людей ко взрослой жизни, а именно: как школьники могут применять то, чему они научились в школе, в реальных жизненных ситуациях к моменту завершения обязательного школьного образования.

Согласно исследованию PISA основными содержательными составляющими функциональной грамотности являются следующие компоненты: математическая грамотность, читательская грамотность, естественнонаучная грамотность, финансовая грамотность, глобальные компетенции и креативное мышление. Главной характеристикой каждой составляющей является способность действовать и взаимодействовать с окружающим миром, решая при этом разнообразные задачи. Несмотря на то, что пик популярности дискурса по изучению, оценке и исследованиям функциональной грамотности в международной научной литературе пришелся на конец 90-х - начало 2000-х гг., в Казахстане интерес к данной теме стал проявляться, когда страна впервые стала

участником программы PISA в 2009 г. [1].

В Республике Казахстан были разработаны «Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы» [3], «Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2018-2022 годы», «Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022-2026 годы» [4]. В настоящее время действует Концепция образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы [5].

Казахстан принял участие в программе PISA 5 раз: в 2009, 2012, 2015 (результаты не действительны), 2018 и 2022 годах. По результатам международных сопоставительных исследований ОЭСР (Организация экономического сотрудничества), в Казахстане уровень функциональной грамотности у школьников остается относительно низким и в сравнении с первыми результатами страны в PISA-2009 не имеет значимого прогресса. По последним результатам отчета PISA-2022, более чем половине казахстанских обучающихся не удалось достичь 2-го минимального уровня по читательской грамотности. Это означает, что они сталкиваются с трудностями при работе с незнакомыми текстами, которые имеют умеренную длину и сложность. А также для работы с подобными текстами им требуются подсказки или четкие инструкции. Такая же картина вырисовывается с естественнонаучной грамотностью, где более чем половина участвующих учащихся не достигли 2-го минимального уровня. И, наконец, половина казахстанских подростков, участвующих в программе PISA, имеют низкий уровень формирования математической грамотности. Их уровень ограничивается решением простых, четко поставленных задач в знакомом им контексте и в понятной ситуации, в которой представлена вся сопутствующая информация, а необходимые действия для решения задачи всегда очевидны и подкреплены инструкциями [1].

В процессе анализа данных были выявлены 5 основных концептуальных проблем, влияющих на качество образования: качество преподавания и нехватка профессиональных кадров, образовательная политика и стратегия, финансирование и инфраструктура системы образования, качество учебной программы и УМК, разрыв в уровне знаний и неравенство в образовании [2]. Разрыв в уровне знаний проявляется на региональном и языковом уровнях. Лучшие показатели по результатам PISA у школьников из Астаны (442) и Алматы (444), средние - у Восточно-Казахстанской (427) и Западно-Казахстанской (411) областей, низкие - у южных регионов (375-400) и Атырауской области (396). «По всем регионам Казахстана и направлениям тестирования обучающиеся с русским языком (440) обучения сдают тест PISA более успешно, чем с казахским языком обучения (382)» (стр. 127 Национального отчёта) [1].

По итогам проведенного исследования были выработаны рекомендации:

1. Усиление исследовательского и аналитического потенциала системы образования, в т.ч. за счет расширения фокуса работы.

2. Повышение качества педагогических кадров, с фокусом на развитие функциональной грамотности учащихся.

3. Повышение автономии школ.

4. Планирование образовательной политики в сотрудничестве с другими гос. органами и привлечением экспертов всех уровней образования.

5. Обеспечение высокого качества и доступности учебной и дополнительной литературы на казахском языке, развитие общей культуры чтения.

6. Национальная программа по улучшению инфраструктуры школ.

7. Четкий фокус на академические достижения наравне с посещаемостью школы, реализация таргетированных мер по снижению неравенства в системе образования.

8. Изучение причин неравенства в системе образования на уровне отдельных регионов и разработка специализированных региональных программ по развитию образования [2].

Исходя из данных рекомендаций, нам, будущим учителям начальных классов необходимо акцентировать свое внимание на формировании основ функциональной грамотности у детей младшего школьного возраста, развитие таких логических умений, как: анализ, синтез, сравнение, обобщение, классификация. Мы считаем, что формированию функциональной грамотности будут способствовать: вписывание знаний, получаемых ребенком, в жизненный контекст, чтение научно-популярных статей с последующим обсуждением, перевод текстовой информации в любой другой вид – рисование, составление таблицы, моделирование мультимедиа, скульптуры.

В заключение стоит отметить, что на данном этапе результаты участия наших школьников в PISA являются неутешительными, однако, на наш взгляд, повышению уровня функциональной грамотности учащихся будет способствовать системная и целенаправленная работа на основе выработанных рекомендаций с использованием учебников по обновленному содержанию образования.

Список использованной литературы:

1. ИАС. Достижения по чтению, математике и естествознанию: результаты исследования PISA-2022 в Казахстане: Национальный отчет. – Нур-Султан: Информационно-аналитический центр, 2022. – 154 с.

2. Аналитический отчет «Результаты Казахстана в международных исследованиях качества образования: исследование причин отставания». Центр анализа и стратегии «Белес», под ред. Ирсадиева С.А., 2020. – С. 187-192.

3. Национальный план действий на 2012-2016 годы по развитию функциональной грамотности школьников. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000832>

4. Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022-2026 годы. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000941>

5. Концепции развития образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249/links>

Аскаров Д., Домина К.,

*студенты Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.п.н., профессор Накипбекова Р.У.*

ОБ ОПЫТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ

Человек, как биологический вид, отличается от других живых организмов – способностью не просто адаптироваться, а создавать и преобразовывать окружающую действительность. Анализируя историю развития человека сегодня – можно наблюдать изменения грандиозных масштабов. От фундаментального изобретения огня до создания современных цивилизаций. Путь человека к лучшим условиям был тесно связан с используемыми инструментами, которые динамично сменяли друг друга, но были актуальны в свое время.

Мы достигли многого с одной стороны, с другой – текущий уровень ставит перед нами серьезные вызовы. В эпоху технического прогресса знания и навыки быстро теряют свою актуальность, необходимо постоянно обновлять их, находить новые подходы, инструменты, технологии, которые помогут решать все более сложные современные задачи. Данная проблема имеет свою значимость для всех сфер жизни, особенно для образования.

В настоящее время одной из быстрорастущих тенденций в образовании, которая потенциально может революционизировать то, как мы учимся и преподаем, является использование искусственного интеллекта [1].

Стремительное развитие технологий искусственного интеллекта (ИИ) оказывает значительное влияние на сферу образования.

Растущий масштаб применения новых технологий ИИ в образовании принесет пользу всему человечеству только в том случае, если в нем будут заложены человекоориентированный подход к педагогике и строгое соблюдение этических норм и стандартов [2].

Научное сообщество даёт множество различных определений искусственного интеллекта.

Термин «искусственный интеллект» был впервые применен в 1956 году на семинаре в Дартмутском колледже, американском университете Лиги Плюща, для описания «науки и техники создания интеллектуальных машин, в особенности интеллектуальных компьютер-ных программ».

Д. Хьюз рассматривает искусственный интеллект как моделирование процессов человеческого интеллекта компьютерными системами, включающими в себя обучение, рассуждение и самокоррекцию. Конкретные приложения включают в себя экспертные системы, распознавание речи, а также машинное зрение [3].

Амиров Р.А. и У.М. Билалова считают, что искусственный интеллект – это интеллектуальная система, главной задачей которой является моделирование умственных и образовательных процессов [4].

В нашей статье мы хотели поделиться опытом использования возможностей ИИ, нейросетей в обучении. Современные нейросети разнообразны, предоставляют широкий функционал, постоянно самообучаются и просты в использовании. К примеру, с помощью «ChatGPT» можно генерировать ответы на любые вопросы. Эта нейросеть умеет адекватно поддерживать диалог, создавать планы, резюмировать научные статьи, писать программный код и даже сочинять стихотворения. Отдельные виды искусственного интеллекта способны создавать картины, видео и аудио материалы. Описанные возможности могут показаться фантастическими, но сегодня это наша реальность. Если

ранее для создания видео или озвучки текста требовалось обладать специальными навыками и тратить большое количество времени, то сейчас это стало доступным любому пользователю. Искусственный интеллект это универсальное пространство для раскрытия творческого потенциала каждого субъекта образования, поэтому в учебном процессе мы использовали возможности ИИ.

На занятиях в рамках дисциплины «Критическое мышление» мы опробовали различные возможности нейросетей. Первый эксперимент начался с «ChatGPT», задача заключалась в том, чтобы с помощью него дать определение понятия «критическое мышление». Работа осуществлялась в малых группах. Мы наблюдали, как чат-бот гибко и практично справлялся с задачей. У каждой группы участников получился уникальный результат, который напрямую был связан с тем, как осуществлялся запрос. Например, на запрос как Сократ определил бы данный термин, чат-бот предложил следующий вариант: «Критическое мышление – способность постоянно проверять и переосмысливать свои убеждения, не принимая их на веру, а скорее исследуя их, опираясь на логику, доказательства и разумные аргументы». Также были получены другие интересные ответы нейросети, что позволило нам сравнить и сделать выводы. Это опыт показал отличие в применении нейросетей от привычного поиска информации в интернете. Самый главный вывод для нас в ходе работы над этим заданием – это применять умение формулировать правильные вопросы, навык который мы целенаправленно формируем на нашем курсе «Критическое мышление».

Следующий эксперимент был связан с проверкой визуального потенциала искусственного интеллекта. С помощью нейросетей мы создавали видео-материалы. Принципиальная новизна заключается в том, что на начальном этапе нами были использованы две платформы искусственного интеллекта: OpenArt – для генерации фотографий и Gen-2 – для генерации видео. Далее, собрав весь материал, использовали графическую программу Adobe Premiere Pro для видеомонтажа.

В итоге мы получили поистине новый визуальный продукт, уникальность которого заключается в том, что хотя контент был сгенерирован искусственным интеллектом, основная ценность заключалась в нашей совместной творческой работе над решением задачи. Этот кейс демонстрирует возможности креативного, инновационного подхода в обучении с использованием ИИ. Мы считаем, что ключевым аспектом является то, что в процессе подобной деятельности развиваются не только hard, но и soft-skills. Говоря о развитии гибких навыков, мы полагаем, что интеграция творческого подхода к выполнению заданий с применением технологий искусственного интеллекта позволяет повысить мотивацию обучающихся и эффективность совместного поиска оптимального решения учебных задач.

Важно отметить, что использование сквозных технологий, а в частности искусственного интеллекта и нейронных сетей, может привести к значительному улучшению эффективности обучения, формированию цифровой и информационной культуры обучающихся и позволит персонализировать процесс обучения [5].

Нейронные сети уже доказали свою эффективность во многих областях и с каждым днем становятся все более востребованными инструментами в современном мире [6].

Некоторые люди опасаются, что нейросети заменят человека. Однако при верном использовании возможностей искусственного интеллекта для организации совместного поиска необходимых решений нейросеть остаётся лишь отличным инструментом в руках человека. Надо признавать, что использование ИИ в образовании имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Поэтому важно, чтобы все участники образовательного процесса понимали, какие возможности предоставляет искусственный интеллект и как его можно использовать для улучшения качества образования, но при этом не забывать о важности человеческого общения и взаимодействия в процессе обучения.

Список использованной литературы:

1. Струнин Д.А., Лыткина Е.А. Искусственный интеллект в сфере образования. // Международный научный журнал. – №6 (453). – ©ООО «Издательство «Молодой ученый», 2023. – С. 15-16.
2. Технологии искусственного интеллекта в образовании: перспективы и последствия. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382446>.
3. Hughes D. What Will Personalized Education Look Like in 2020? // Digitalmarketinginstitute. – URL: <https://digitalmarketinginstitute.com/blog/what-will-personalized-education-look-like-in-2020-education>
4. Амиров Р.А. Перспективы внедрения технологий искусственного интеллекта в сфере высшего образования / Р.А. Амиров, У.М. Билалова // Управленческое консультирование. – 2020. – № 3. – С. 80-88.
5. Филатова, О.Н. Педагогический Кванториум как средство повышения цифровых компетенций / О.Н. Филатова, Т.Д. Феофанова, А.Д. Маркова // Известия Балтийской государственной академии рыбопромыслового флота: психолого-педагогические науки. – 2022. – № 1(59). – С. 61-64.
6. Рыбаков Д.А. Актуальность и доступность нейросетей в современном обществе // Международный научный журнал. – № 7 (64). – Т.5 «ВЕСТНИК НАУКИ». – 2023. – С. 256-260.

Ахметжанова Н.М.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс магистранты, Талдықорған қаласы, ғылымы жетекшісі: ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор Джакыпбекова М.Т.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Қазіргі қоғамның экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени өмірінде болып жатқан үдерістер білім беруге міндетті түрде әсер етеді. Динамикалық дамып келе жатқан заманауи қазақстандық қоғам жалпы білім беру ұйымының қазіргі түлегіне бірнеше жыл бұрынғыға қарағанда біршама басқаша талаптар қояды. Қазіргі оқушы терең білім парадигмасына ие болып қана қоймай, сонымен қатар ақпараттың тез өсіп келе жатқан ағынында жылдам саралай білуі, әртүрлі жағдайларға бейімделуі, таңдау жағдайында өз бетінше жауапты шешімдер қабылдауы, олардың ықтимал салдарын болжай білуі керек.

Тұрақты және үздіксіз технологиялық революция жағдайында білім беру ұйымдары оқушылардың дайын білімді, дағдыларды игеруі еңбек нарығында сұраныс пен бәсекеге қабілеттілік үшін жеткіліксіз болады.

Құзыреттілікке негізделген әдіс білім беру саласындағы жаңғырту процестерінің мәнін барынша дәл көрсетеді: оқушының жеке тұлғасын қалыптастыру, оның жеке, белсенділік ерекшеліктерін, шығармашылық бастамасын, дербестігін, ұтқырлығын, оқушының өзін-өзі жүзеге асыруына, тұлғалық өсуіне мүмкіндіктер беру, оның шығармашылық даралығын өзін-өзі дамытуға жағдай жасау.

Құзыреттілік көзқарас тұрғысынан білім деңгейі бар білімдер негізінде әртүрлі күрделіліктегі мәселелерді шешу қабілетімен анықталады, т.б. білімнің рөлін жоққа шығармай, алған білімдерін пайдалана білуге бағыттау. Білім мен дағдылар білім беру нәтижесінің бірлігі ретінде қазіргі ақпараттық қоғамда табысты болу үшін қажет, бірақ жеткіліксіз.

Білім беру мазмұнына дағдыларды қалыптастыру үшін қажетті білім ғана кіреді. Барлық басқа білім анықтамалық ретінде қарастырылады, олар анықтамалық және энциклопедиялық әдебиеттерде, интернетте және басқа да ақпарат көздерінде сақталады.

Сонымен қатар, оқушы қажет болған жағдайда осы немесе басқа мәселелерді шешу үшін барлық ақпарат көздерін тез және дәл пайдалануы керек. Осылайша, құзыреттілік көзқарас тұрғысынан білім беру – бұл қоғам мәдениетіндегі жетістіктерді қолдана отырып, жеке тұлға үшін маңызды мәселелерді шешуге және студенттердің өз тәжірибесін түсінуге бағытталған тәжірибені қалыптастыру болып табылады [1, 10].

Жалпы білім беру ұйымы жағдайында оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру процесі өзара байланысты және бірін-бірі толықтыратын тәсілдер жиынтығына негізделуі тиіс: құзыреттілікке негізделген, жүйелік, белсенділікке негізделген және тұлғалық-бағдарлы. Білім алушылардың зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру проблемасын тікелей қарауға көшпес бұрын, «зерттеу құзыреттілігін» түсінудің заманауи тәсілдерін талдау, «құзырлылық» және «құзыреттілік» ұғымдарын ажырату қажет.

Психологиялық-педагогикалық қызметте «құзырлылық» және «құзыреттілік» ұғымдары қолданылады, бірақ бұл терминдердің мәнін түсінуде әлі күнге дейін бірізділік жоқ.

«Лингвистикалық-дидактикалық терминдердің білім беру сөздігінде» құзыреттілік (латын тілінен аударғанда *competre* – бір нәрсеге қабілетті болу) «білу, біліктілік, белгілі бір тұлғаның білімі бар мәселелер кешені ретінде түсіндіріледі. Құзырлылық – бұл құзыреттіліктің туындысы және адамға әртүрлі жағдайларда, соның ішінде ол үшін жаңа жағдайларда әрекет етуге көмектесетін білім, дағдылар мен сапаларды қолданудың белгілі бір саласы ретінде түсініледі» [2, 26].

Құзыреттіліктің маңызды ерекшелігі бар: әрқашан «дайын» түріндегі білімнен, біліктен және дағдылардан айырмашылығы, құзыреттілік идеяны жүзеге асыру кезінде іске асады.

Мұндағы **ішкі ресурстар** – білім, білік және пәндік, пәнаралық, өмірлік сипаттағы дағдылар.

Сыртқы ресурстар – бұл адамның алдында туындаған мәселені шешу үшін жүгінетін ресурстары:

- ақпараттық ресурстар – анықтамалықтар, энциклопедиялар, интернет, сарапшылар (арнайы ақпараттың тірі тасымалдаушылары және басқалары);

- адам ресурстары – қызмет көрсететін ұйымдар, қажетті сала мамандары және жай көмекшілер;

- қаржылық, материалдық-техникалық, технологиялық және басқа ресурстар.

Өзін-өзі басқару – ресурстар пакетін мақсатты басқару: берілген жағдайда тиімді жұмыс істеуге қажетті ресурстардың құрамын анықтау, қажетті ішкі және сыртқы ресурстарды іздеу және белсендіру.

Мобилизация – проблемалық жағдайға жауап ретінде құзыреттіліктің «іске қосылуы».

И.С. Сергеев және В.И. Блинов құзыреттерді негізгі және кәсіби деп жіктейді. Авторлардың пікірінше, негізгі құзыреттер төрт негізгі құзыреттерден тұрады:

- ақпараттық құзырет – ақпаратпен жұмыс істеуге дайындық;

- коммуникативті құзырет – басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға дайындық, ақпараттық негізде қалыптасады;

- кооперативті құзырет – басқа адамдармен ынтымақтастыққа дайындық, алдыңғы екеуінің негізінде қалыптасады;

- проблемалық құзырет – проблемаларды шешуге дайындық, алдыңғы үшеуінің негізінде қалыптасады.

Құзыреттілік – адамның өзіне және қызмет тақырыбына деген жеке көзқарасын қамтитын тиісті құзыреттілікке ие болуы, яғни бұл адамның бұрыннан қалыптасқан жеке қасиеті. Құзыретті адам белгілі бір саланы ақылға қонымды түрде бағалауға және онда тиімді әрекет етуге мүмкіндік беретін білім мен қабілеттерге ие.

Н.Г. Милованова құзыреттілікті жеке тұлғаның сапалық қасиеті деп, бұл жеке

тұлғаның ақпараттандырылуы немесе сол ақпаратты қалай қолдануды білуімен шектелмейді, сонымен қатар оны өз шешімдерін қабылдау үшін негіз ретінде пайдаланады деп болжайды. Бұл қасиет мектепке дейінгі жастағы балаға тән [3, 25].

Сонымен, білім беру нәтижесінде құзыреттілік белгілі бір құзыреттер жиынтығын білдіреді, зерттеушілік құзыреттілік зерттеу дағдыларынан тұратын зерттеу құзыреттілігін ғана емес, сонымен қатар кем дегенде ақпараттық және коммуникативті құзыретті де біріктіруі керек.

Ғылыми-зерттеу құзыреттілігін дамыту және жетілдіру жеке тұлғаның өмір бойы ақпараттық мәдениеттің қажетті деңгейін сақтауға мүмкіндік береді. Зерттеу құзыреттілігі ақпараттық технологиялар туралы білімді шығармашылықпен өңдеу және оларды динамикалық ақпараттық ортада мобильді пайдалану дағдыларын жетілдіру арқылы ақпараттық мәдениеттің танымдық құрамдас бөлігін байытады. Сонымен қатар, зерттеу құзыреттілігі қарқынды дамып келе жатқан ақпараттық қоғамда заманауи компьютерлік технологияның мүмкіндіктерін зерттеу, пайдалану және игерудің қалыптасқан мотивтері арқылы ақпараттық мәдениеттің құндылық компонентін байытады, ол ақпараттық қоғамдастықтардың қызметін зерттеумен және күрделі көпмәдениетті кеңістіктегі саналы өзін-өзі анықтаумен үйлесімді түрде толықтырылады.

Сонымен, білім алушының өздері үшін зерттеушілік құзыреттіліктің маңыздылығы мынада: ғылыми-зерттеу құзыреттілігі оқушы тұлғасының академиялық ұтқырлығының факторы болып табылатынын, яғни оның жалпы білім беру ұйымы жағдайында оқушының табыстылығы мен кәсіптік білім беру ұйымдарында оқуын жалғастыруға дайын болуы; студенттердің шындықты меңгерудің әмбебап тәсілі ретінде зерттеудің функционалдық дағдысын меңгеруі; ойлаудың зерттеушілік түрін дамытуы, нақты міндеттерді шешу үшін адамның өз тәжірибесін, білімін, дағдысы мен қасиеттерін пайдалануы; ақпаратты алуы, талдауы және шығармашылықпен пайдалана білуі.

Білім алушылардың зерттеу құзыреттілігінің мәні оның компоненттерінің өзара байланысы арқылы көрінеді: мотивациялық, ақпараттық, когнитивті, коммуникативті, рефлексивті.

Мотивациялық компонент жеке және топтық зерттеушілік іс-әрекетке қызығушылықты қалыптастырумен, осы әрекетке қажеттілікпен және оның нәтижелеріне жетуге бағытталумен байланысты. Зерттеу мотивтері:

- өз бетінше әрекет ету мүмкіндігі, алға жылжу перспективаларының болуы;
- жалпы мәдени даму;
- өз мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік беретін жұмыс;
- өз идеяларын жүзеге асыру мүмкіндігі;
- бұрынғы тәжірибені ұтымды пайдалану, оқу іс-әрекетінің жаңа әдістері мен тәсілдерін меңгеру және т. б.

Ақпараттық компонент жалпы білім берудің негізгі деңгейіндегі білім алушылардың ақпаратты өндіру және өңдеу қабілеттеріне, заманауи компьютерлік, мультимедиялық және басқа да техникамен жұмыс істеу дағдыларына байланысты. 5-7 сынып оқушыларының зерттеу құзыреттілігінің ақпараттық компонентінің мазмұнында келесі құзыреттер бөлінеді:

- қажетті ақпаратты табу және таңдау;
- негізгі ақпаратты қосалқыдан ажырату;
- кез келген ережелерді растайтын ақпаратты бөлектеу;
- алынған ақпаратты өңдеу: оқиғалардың, фактілердің байланысын орнату; фактілерді белгілі бір логикалық тапсырмаға сәйкес байланыстыра білу, жіктей білу; фактілер арасында себеп-салдарлық қатынастар орнату;
- ақпаратты жалпылау: негізгі ойды анықтау, айтылған фактілерді жалпылау; оқылған материалдан қорытынды жасай білу;
- оқылған материалдың тезистері мен түйіндемелерін құрастыру, баяндама, реферат

жасау;

– диаграммаларды, кестелерді толтыру.

Зерттеу құзыреттілігінің **когнитивті компоненті** алынған білімді әртүрлі стандартты емес өмірлік жағдайларда қолдануға мүмкіндік береді; зерттеу қызметі туралы білім жүйесімен оның қазіргі қоғамдағы нормалары және құндылықтарымен анықталады.

Когнитивті компоненттің мазмұнында келесі құзыреттер ерекшеленеді:

– мәселені байқау және оны тұжырымдау;

– зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау;

– библиографиялық іздеуді жүзеге асыру, мәселе бойынша ақпаратты алу және жинақтау;

– эмпирикалық зерттеудің әртүрлі әдістерін қолдану;

– зерттеуді белгілі бір ретпен орындау;

– жұмыстың барысы мен нәтижелерін баяндау, өз жұмысын дұрыс рәсімдеу.

Коммуникативтік компонент жалпы білім берудің негізгі деңгейіндегі білім алушы-түлектердің келесі құзыреттерінің жиынтығы болып табылады:

– жеке тұлғалармен де, адамдар тобымен де өнімді қарым-қатынасты ұйымдастыруға және жүзеге асыруға дайын болу;

– мәселелерді шешудің стандартты емес тәсілдерін табу және көру;

– жеке және әлеуметтік салдарларды ескере отырып шешім қабылдау;

– зерттеу тобында өз әрекеттерін ұтымды жоспарлау;

– топтық қарым-қатынастағы мәселелерді шешу жолдарын байқау және табу, зерттеу тобының барлық мүшелерінің мүдделерін ескере отырып, өз шешімдерін қабылдау, зерттеушілік өзара әрекеттесу жағдайында тұлғааралық қатынас заңдарын қолдану.

Рефлексиялық компонент оқушылардан зерттеу құбылыстарын, өмірде туындайтын жағдайларды, өзінің ғана емес, айналасындағылардың да зерттеушілік қабілеттерін танып, бағалап, талдай білуді талап етеді [4, 452].

Зерттеу құзыреттілігі іс-әрекетте, атап айтқанда, зерттеуде көрінеді. Сондықтан жалпы білім беру ұйымындағы оқушылардың ғылыми-зерттеу іс-әрекетінің мәні туралы мәселенің теориялық аспектісін қарастыруды өте маңызды деп санаймыз.

Ғылыми-зерттеу әрекеті білім алушыларға өзін-өзі анықтаудың мәдени кеңістігіне енуге, өздері таңдаған салада өзінің пәндік қызметін жобалау жағдайымен және өз қызметінің салдарын талдау қажеттілігімен бетпе-бет келуге мүмкіндік береді. Әрбір қол жеткізілген нәтиже рефлексияның жаңа кезеңін туғызады, нәтижесінде жаңа идеялар мен шығармашылық жоспарлар пайда болады.

Сонымен, оқушылардың толыққанды және нәтижелі ғылыми-зерттеу іс-әрекетін жүзеге асыруы, біздің ойымызша, қалыптасқан зерттеу құзыреттілігімен ғана мүмкін болады. Зерттеу құзыреттілігінің осы аталған компоненттері жалпы білім беру ұйымы жағдайында жалпы білім берудің негізгі деңгейіндегі орта буын оқушыларының зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру моделін жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баскаев Р.М. О тенденциях изменений в образовании и переходе к компетентностному подходу / Р.М. Баскаев / Высшее образование сегодня. – 2007. – №1. – С. 10-15.
2. Татур Ю.Г. Образовательная система в России / Ю.Г. Татур. – М.: Высшая школа, 1999.
3. Милованова Н.Г. Модернизация российского образования в вопросах и ответах / Н.Г. Милованова, В.Н. Прудаева. – Тюмень: Изд-во «Вектор-Бук», 2002. – 30 с.
4. Рассказова Ж.В. К вопросу о сущности исследовательской компетентности старшеклассников общеобразовательной школы / Ж.В. Рассказова // Молодой ученый. – 2012. – №4. – С. 450-452.

Ашимова Б.Н.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К.Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КРИТЕРИЕВ ЛИЧНОСТНОГО РОСТА ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В современном обществе наблюдается увеличение внимания к психологическому состоянию детей и их личностному развитию. Родители и педагоги все больше задумываются о том, как создать условия для оптимального развития ребенка, какие критерии и показатели следует использовать для оценки его личностного роста.

Младший школьный возраст является периодом интенсивного развития личности ребенка. В этом возрасте формируются основы его самооценки, одухотворенности и социализации, данный возраст является сензитивным периодом для формирования многих личностных качеств, таких как: ответственность, саморегуляция, коммуникабельность, а также для развития познавательных процессов и учебной мотивации. Поэтому изучение критериев личностного роста в этой возрастной группе является важным для понимания особенностей развития детей и разработки методик, которые помогут определить, насколько успешно происходит их личностный рост.

В современном мире, где темп жизни и требования к детям становятся все более высокими, особенно остро стоит вопрос о выявлении и поддержке личностного роста младших школьников. Однако, зачастую, педагоги и родители не имеют четких критериев для определения уровня личностного развития ребенка и возможностей его роста. Это может привести к тому, что дети с более низкими показателями личностного развития будут чувствовать себя менее успешными и мотивированными, что, в свою очередь, может привести к снижению их самооценки и уверенности в своих силах.

Изложенное выше говорит о том, что актуальность темы исследования заключается в необходимости разработки научно обоснованных критериев и методов оценки личностного роста и развития младших школьников, которые позволят определить возможности и направления поддержки и стимулирования личностного роста каждого ребенка, а также помогут педагогам и родителям выбрать наиболее эффективные стратегии обучения и воспитания.

Вопросам изучения критериев личностного роста детей, в том числе и детей младшего школьного возраста посвятили свои научные труды такие известные исследователи, как: Т.Г. Ибаева, И.Ю. Кулагина, Е.А. Сорокоумова, А.О. Асланян, А.К. Абдрахманова и др.

Вместе с тем, ряд вопросов личностного роста детей младшего школьного возраста остается еще недостаточно изученным. В частности, недостаточно исследованы критерии личностного роста современных младших школьников в условиях различных образовательных программ и методик обучения, методы и технологии, способствующие стимулированию и поддержке личностного роста младших школьников в рамках образовательного процесса и вне его. Также требуют дополнительного исследования возможности и ограничения применения информационных технологий и дистанционного обучения для обеспечения личностного роста учащихся младшего школьного возраста.

В процессе обоснования критериев личностного роста детей младшего школьного возраста необходимо решать следующие задачи:

- раскрыть теоретические основы личностного роста детей младшего школьного возраста;
- определить критерии личностного роста, учитывая возрастные особенности детей младшего школьного возраста;
- эмпирически обосновать возможности программы развития личностного роста детей младшего школьного возраста.

Данная проблема и тема имеет основательную теоретико-методологическую основу исследования советских, российских, казахстанских ученых: теория психического развития Л.В. Выготского; личностно-деятельностный подход к развитию личности А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна; аксиологический подход (М.Бахтин, Л.Божович, П.Гальперин, В.Сластенин и др.); системный подход (В.Беспалько, Ф.Королев, В.Афанасьев, М.Каган, С.Архангельский, В.Садовский и др.), где процесс развития личностного роста рассматривается целостной системой во взаимосвязи и непрерывности всех ее составляющих; деятельностный подход (А.Леонтьев, С.Рубинштейн, Б.Ананьев, Л.Выготский, К.Платонов, и др.) учитывает личностное развитие, где в качестве субъекта деятельности выступает личность; личностно-ориентированный подход (Е.Бондаревская, В.Серииков, И.Якиманская и др.), который ориентирован на цели и интересы личности. Труды о личностном развитии детей младшего школьного возраста (Г.Р. Аспанова, А.Ж. Калыкбаева, З.Н. Бекбаева, Б.Б. Жаканбаева, А. Абдыкадыр, А.К. Умирзахова-Ахмет, А.К. Кулымбаева, Т.В. Жукова, В.Г. Хлыстун, Г.Б. Ниетбаева, А.А. Нургазы, О.А. Чернова, Т.М. Дьяченко и др.).

Таким образом, тема исследования «Определение критериев личностного роста детей младшего школьного возраста» не теряет своей актуальности, которая заключается в комплексном изучении теоретических и практических аспектов определения критериев и разработки развития личностного роста детей младшего школьного возраста. Результаты исследования способствуют созданию программы развития личностного роста детей младшего школьного возраста, которая будет включать формы, методы и средства (игру, социально-психологический тренинг, психологические сказки, WEB-сайт, дневник самонаблюдения и самоанализа «Я – личность»), необходимые для научно-методического обеспечения и повышения эффективности данного процесса.

Базар А.Б.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук,
профессор Абдрашитова Т. А.*

КАК ИЗБАВИТЬСЯ ОТ СТРАХА ПЕРЕД ПУБЛИЧНЫМ ВЫСТУПЛЕНИЕМ

Проведя анализ научных работ психологов, считаем важным отметить, что каждому человеку свойственны различные страхи и фобии. Некоторые люди могут открыто высказывать свои переживания, в то время как другие стараются сохранить их в тайне.

Многие психологи считают, что переживания перед общественной речью – это совершенно нормальное явление. В момент, когда наши переживания приобретают слишком большой размах, они негативно влияют на наше самочувствие [1]. Здесь уже речь идет не о волнении, а о страхе.

Страх – это эмоция, которая возникает в ситуации угрозы биологическому или социальному существованию человека. При этом однозначной трактовки, объясняющей, что такое страх, у ученых нет. Уильям Джеймс, американский психолог, считал страх базовым инстинктом и одной из семи сильнейших эмоций. Зигмунд Фрейд считал страх эмоциональным состоянием в ожидании опасности. Он делал различие между конкретным страхом, который он называл боязнью, и патологическим страхом, известным как фобия. Кэррол Изард, также американский психолог, утверждал, что страх проявляется как беспокойство или тревожное предчувствие [2].

Трудности публичного выступления – это распространенный страх, с которым сталкиваются многие люди, независимо от возраста, пола и профессии. По мнению психоаналитиков наиболее семидесяти девяти процентов населения земного шара

обладают страхом публичных выступлений. Страх сцены и публики проявляется в физических симптомах, таких как сердцебиение, потливость, дрожь в голосе, заблокированное дыхание и забывание подготовленного материала. Чаще всего это из-за страха быть посмешищем. Ещё люди боятся ответственности, излишнего внимания, осуждения и даже сглаза. Мало практики выступлений приводит к боязни вопросов, растерянности при противодействии и неуверенности в своих ораторских способностях. Отсутствие опыта создания речи делает задачу еще более сложной, поскольку возникает неопределенность в том, как начать, как обратиться к аудитории и как закончить выступление. Кроме того, низкая самооценка и недостаточная мотивация могут усугубить страх публичного выступления, поскольку они подпитывают боязнь показаться глупым [3].

Чтобы преодолеть трудности публичного выступления, необходимо работать над повышением уверенности в себе, развитием ораторских навыков и умением справляться со стрессом. Регулярная практика выступлений, получение обратной связи и поддержка помогут улучшить навыки публичного выступления и сделать его более эффективным.

Первое качество, необходимое для успешного выступления – это уверенность в себе. Один из главных залогов уверенности в себе именно таков: хорошо знайте то, о чем беретесь рассуждать в своем выступлении. Сократ сказал, что человек способен красноречиво рассуждать о чем угодно, если он понимает, о чем говорит [4].

Для решения данной проблемы можно применить следующие рекомендации:

1. Сначала следует определить причину возникновения страха и его источник.
2. Сосредоточьте свое внимание на других аспектах, отвлекайте себя от страха и переключайтесь на положительные мысли.
3. Уделите достаточно времени подготовке, чтобы быть осведомленным и уверенным в своих знаниях и навыках перед выступлением.
4. Проведите репетицию на месте, где будет проходить выступление, чтобы привыкнуть к окружению и снять напряжение.
5. Объясните себе, что даже если выступление не пройдет успешно, это не будет иметь серьезных последствий.
6. Изучите и примите участие в курсах по риторике или актерскому мастерству, где вы сможете развить навыки коммуникации и уверенность в себе.
7. Пообщайтесь с аудиторией перед началом публичного выступления, установите контакт и создайте располагающую обстановку.

Таким образом, эти рекомендации помогут вам преодолеть страх перед публичными выступлениями и достичь успеха [5].

Советы перед выступлением:

1. Тщательно готовьтесь к выступлению: изучите не только основной материал, но и альтернативные точки зрения на проблему. Будьте готовы отвечать на возможные вопросы слушателей.
2. Потренируйтесь произносить свою речь перед зеркалом. Обратите внимание не только на то, что вы говорите, но и на то, как вы это делаете. Мимика, жесты, поза, темп дыхания, осанка, выражение лица - все эти факторы в совокупности оказывают большое влияние на восприятие речи слушателями.
3. За несколько минут до выступления сделайте несколько физических упражнений, после чего потянитесь, будто вы только что проснулись. И сделайте глубокий вдох через нос. Глубокий вдох очень помогает успокоиться. Эти упражнения помогут вам слегка повысить кровяное давление и расслабиться.

Во время выступления:

1. Будьте готовы к тому, что аудитория может неоднозначно воспринять вашу речь. Это не значит, что собравшиеся критикуют вас как личность: они лишь выражают свое

мнение по поводу произносимой вами информации. Отрицательное мнение тоже имеет право на существование.

2. Если вы очень переживаете по поводу реакции окружающих, постарайтесь не смотреть им в глаза. Ваш взгляд должен быть направлен «над аудиторией», например, на уровне волос собравшихся людей. Время от времени поворачивайте голову, будто бы вы смотрите на людей в разных частях зала. Удивительно, но слушатели не заметят вашей хитрости. Им будет казаться, что вы обращаетесь к каждому из них лично.

Список использованной литературы:

1. <https://story-woman.ru/psihologia/strax-publichnyx-vystuplenij/>
2. <https://trends.rbc.ru/trends/social/6242b31a9a794746d4d79053>
3. <https://okruzheniye.medium.com/как-чувствовать-себя-уверенно-на-сцене-80bb6c6b1436>
4. Дейл Карнеги «Как влиять на людей и выработать уверенность в себе, выступая публично» стр-30,70,71.
5. <https://infourok.ru/diplomnaya-rabota-na-temu-strah-publichnyh-vystuplenij-u-starshih-shkolnikov-6195887.html>

Базар Қ.А.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент
Тойбазарова Н.А*

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қазіргі кезеңде қолданылып жүрген жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мақсаты – әрбір оқушының жеке және дара ерекшеліктерін ескеру; олардың қабілеттері мен шығармашылығын арттыру; өз бетінше жұмыс істеу, іздену дағдыларын қалыптастыру. Біздің ел дамудың демократиялық жолын таңдауына байланысты, бүгінгі таңда қоғамды шешім қабылдауға тартудың маңызы арта түсті. Осы бағытта оқушылардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін әдістемелік тәсілдер интерактивті деп аталып жүр [1].

«Интерактивтік» оқыту бұл алдымен «диалог» әңгімелесу арқылы оқыту болып есептеледі, Әңгіме барысында оқытушы мен оқушының өзара әрекет жасау қимылы жүзеге асады. Интерактивті оқытудың маңызы – оқу процесінің тиімді ұйымдастырылуында, танымдық процеске оқушылар түгел қатысады, олардың өздерінің білгендерін, ойлағандарын, түсінгендерін ортаға салу мүмкіндіктері бар. Сабақ барысында интерактивті қызмет диалогтік қатынасты ұйымдастыру және дамытуды, оқушылардың алдына қойған мақсаттарын бірге шешуді көздейді. Интерактивті әдісті қолдану барысында бір адам шығып сөйлеген кездегі басымдылық немесе басым ойды жоққа шығарады, бірге жұмыс жасағанды қалайды. Диалог арқылы оқушылар сын айтуға, бар ақпаратты талдау негізінде күрделі мәселелерді шешуге, пікір ойларды салыстыруға, дұрыс шешім қабылдауға, пікір сайыстарға қатысуға, адамдармен қатынас жасауды дағдыланады. Ол сабақ үстінде жеке, жұп, топпен жұмыс ұйымдастырылады, зерттеу проектілері қолданылады, рөлдік ойындар, шығармашылық жұмыстар, түрлі ақпарат көздері мен құжаттар пайдалынады. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруда, өзінің пікірін көпшілік алдында ашық түрде жариялап, тұжырымды ой қорытындысын жасап, оны қорғай алуға мүмкіндік беретін қазіргі кездегі оқыту үрдісінде кеңінен қолданылып жүрген интерактивті әдістер десек қателеспейміз.

Оқыту барысында дәстүрлі әдістермен қатар интерактивті әдістерді кіріктіре отырып қолдану, оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын бірден-бір фактор [2].

Интербелсенді оқытуда білім алушылар мынандай білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді:

- Терең ойлау, жеке рефлексилық қабілеттерді дамыту;
- Өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- Ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, оның ішінен керектісін таңдап алу;
- Ақпаратты жан-жақты талдау;
- Өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- Оқу барысында жеке басының құндылықтары мен сенімдерін қалыптастырып, белсенді өмірлік позитция (көзқарас, дүниетаным) ұстану;
- Пікірталастарға қатысып, өз ойымен пікірін дәлелдеу;
- Басқа да балама пікірлерді ескеру;
- Шешім қабылдау жіне қиын мәселелерді шешу;
- Ортақ жұмысқа жұмыла білу;
- Басқалармен тиімді қарым-қатынас құру, өзара әрекеттесу;
- Үйренушілер ұжымына ортақ бірлесе жұмыс асаудың рухани және моральды ережелерді қабылдау Оқушы топты ұжым ретінде қабылдайды [3].

Қорыта айтқанда, «Мұғалім өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімдігі де жойылады» деп К.Д. Ушинский айтқандай, жаңа форматта сабақ беруге көшуіміз керек. Оны жүзеге асырудың бір жолы ол интербелсенді әдістерді сабаққа қолдану.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Серікпаева П. «Жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына зор көңіл бөлу – бүгінгі күн талабы» // Ғылыми әдістемелік журнал, 6 (72) 2013 16-18 б.
2. Бапаева М.Қ., Ауталипова Ұ.И., Бапаева С.Т. Психологияны оқытудың белсенді әдістері. Оқу құралы – Алматы, - 2016, 5-6 бб.
3. Тойбазарова Н.А. Интербелсенді оқыту технологиясы. Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан: «Тұран-Астана» унив. баспасы, 2019, 7-8 бб.

Байшина А.Ж.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусайнова

г. Астана, научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.

ЛОГОРИТМИКА КАК СРЕДСТВО СТИМУЛИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

«Ум ребёнка находится на кончиках его пальцев»

В.А. Сухомлинский.

Актуальность проблемы развития речи у детей дошкольного возраста на современном этапе развития образования очень высока, так как речевая функция – это одна из важнейших психических функций. Овладев речью, ребёнок осознаёт, планирует и регулирует своё поведение. Речевое общение создаёт необходимые условия для развития различных форм деятельности и социализации в целом.

Основные требования – создание содержательно-насыщенной, вариативной, доступной среды; обеспечение максимальной реализации образовательного потенциала пространства для развития детей дошкольного возраста в соответствии с особенностями каждого возрастного этапа; организация видов деятельности, способствующих развитию мышления, речи, общения, воображения и детского творчества.

Вся жизнь ребенка – игра. И поэтому процесс обучения не может проводиться без неё. Тактильные ощущения, мелкая моторика, мыслительные операции развиваются в детской игре.

Современные педагогические исследования и практический опыт подтверждают, что индивидуальные различия в развитии детей дошкольного возраста, в том числе и в речевом развитии, могут быть очень велики. Типовая учебная программа дошкольного образования предусматривает необходимость обеспечения условий для развивающей и коррекционной работы с детьми в каждой дошкольной образовательной организации.

Логопедическая ритмика представлена широким спектром специальных игр и упражнений, направленных на исправление речевых и неречевых нарушений, развитие коммуникативных навыков, а также формирование положительной познавательной мотивации.

Таким образом, на основе анализа психолого-педагогической литературы и результатов обобщения современной педагогической практики возникает ряд противоречий:

между требованиями, предъявляемыми в нормативно-правовых документах, и недостаточностью методического материала для развития речи у детей дошкольного возраста;
между возможностями логоритмических упражнений для развития речи дошкольников и недостаточным целенаправленным использованием их в работе воспитателя.

На основании изложенных противоречий обозначена проблема исследования, заключающаяся в выборе и обосновании психолого-педагогических условий, способствующих развитию речи дошкольников посредством логоритмических упражнений.

Всё выше изложенное, а также интерес к изучаемому вопросу, определили выбор темы исследования: «Логоритмика как средство стимулирования речевой активности у детей дошкольного возраста»

Цель: определить результативность использования цикла логоритмических упражнений как средства развития речи у детей дошкольного возраста.

Задачи: Изучить основные теоретико-методические подходы по развитию речи у детей дошкольного возраста;

Рассмотреть сущность логоритмических упражнений как средства развития речи детей дошкольного возраста;

Описать и обосновать психолого-педагогические условия, способствующие развитию речи у детей дошкольного возраста посредством логоритмических упражнений

Рассматривая основные задачи, направленные на развитие речи детей, следует отметить, что дошкольный возраст – это период активного усвоения ребенком разговорного языка, становления и развития всех сторон речи: фонематической, лексической, грамматической.

Структура логоритмического занятия состоит из различных видов музыкальной и речевой деятельности. В основе методики таких занятий положен комплексно-тематический метод в сочетании с наглядностью и игровыми приёмами. Сюжетно-тематическая организация занятий и разнообразие в преподнесении учебного материала способствуют спонтанному развитию коммуникативной компетенции, связной речи, поддержанию положительного эмоционального состояния детей, интереса и внимания, что помогает достичь высоких результатов в обучении.

Таким образом, использование логоритмики в работе у детей дошкольного возраста, способствует реализации основной задачи: развитию всех сторон речевой деятельности,

совершенствованию всех функций речи, памяти, внимания, мышления и других сторон психической деятельности детей.

На основе анализа изучения психолого-педагогической литературы можно сделать вывод, что вопрос о развитии речи у детей дошкольного возраста интересен многим ученым, рассматривается с разных сторон; изучаются средства устранения дефектов речи с помощью различных коррекционных методик, одной из которых является логопедическая ритмика. Из этого можно сделать вывод, что проблема развития речи детей дошкольного возраста остается актуальной и на сегодняшний день.

Практика показала, что логоритмические упражнения оказывают большое влияние на развитие речевой активности у детей дошкольного возраста. При использовании логоритмики у ребенка развиваются творческие способности, формируется правильная осанка, красивая походка, укрепляется костно-мышечный аппарат, и, самое главное, развивается речь, нивелируются недостатки речевого развития. Лечение посредством движений применяется издавна. Оно предполагает использование всех видов и форм движений в качестве лечебных факторов.

Выбранная нами тема является актуальной, ведь формирование познавательной активности у воспитанников в обучении происходит через игру.

Таким образом, мы считаем, что логоритмика для детей станет хорошим способом стимулирования речевой активности, а также приобретения музыкального слуха и освоения танцевальных движений потому, что логопедическая ритмика способствует развитию общей моторики и речи, развивая двигательную активность помогает преодолевать речевые барьеры.

Всё это можно найти в логоритмике - одном из самых доступных, интересных методов преодоления и профилактики нарушений звукопроизношения дошкольников.

Список использованной литературы:

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. – М.: Академия, 2008. – 159 с.
2. Аюпова Е.Е., Степанова А.Г. Логоритмика в детском саду: Программа логоритмических занятий для детей дошкольного возраста. – Пермь, 2009. – 36 с.
3. Асташина И.В. Логопедические игры и упражнения для детей. – М.: ООО издательство «Дом. XXI век», 2008. – 189 с.
4. Волкова Г.А. Логоритмика. – М., 2011.

Баймурзина С.Е.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.

РОЛЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДОУ И СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Поистине, помнишь слова В.Г. Белинского «Как много вокруг родителей, и мало отцов и матерей!».

Актуальность проблемы духовно-нравственного воспитания связана с тем, что в современном мире человек живет и развивается, окруженный множеством разнообразных источников сильного воздействия на него, как позитивного, так и негативного характера. Это – в первую очередь средства массовой коммуникации и информации, которые ежедневно обрушиваются на неокрепший интеллект и чувства ребенка, на его

формирующуюся сферу нравственности. Духовно-нравственное воспитание – проблема комплексная, и решить ее можно постепенно, включая в этот процесс всех членов социума, как детей, так и взрослых.

Казахстан стремительно приближается к тому, когда главным ориентиром для нашего народа будет нравственное развитие.

Положительное воздействие на воспитание ребёнка состоит в том, что никто, кроме самых близких для него в семье людей – матери, отца, бабушки, дедушки не относятся к ребёнку лучше и не заботятся о нем настолько, как другие люди.

Духовно-нравственное воспитание строится на позициях гуманно-личностного отношения к ребенку и направлено на его всестороннее развитие. Благодаря развитию единого образовательного пространства появляется прочная основа долговременного взаимодействия.

Духовно-нравственное воспитание в детском саду является неотъемлемой частью всестороннего воспитания ребенка, необходимой предпосылкой возрождения духовной культуры; качественно новой ступенью духовно-нравственного воспитания в детском саду является интеграция его содержания в повседневную жизнь детей, во все виды детской деятельности и традиционные методики дошкольного образования.

При работе с детьми по духовно-нравственному воспитанию предлагается осуществлять разные виды подходов: средовой подход, личностно-ориентированный подход, деятельностный подход, ценностный подход, диалогический подход, культурологический подход и компетентностный подход.

Одной из задач педагога-воспитателя с одной стороны и, родителя, со второй стороны, является формирование духовно-нравственных качеств детей дошкольного возраста через приобщение детей к истокам и культуре родного края.

В направлении духовно-нравственного развития:

во-первых, создаем условия для развития ребенка, открывающие возможности для его позитивной социализации, его личностного развития, развития инициативы и творческих способностей на основе сотрудничества со взрослыми и сверстниками и соответствующим возрасту, видам деятельности;

во-вторых, предоставляем «площадку» в развивающей образовательной среде, которая представляет собой систему условий социализации и индивидуализации детей.

Опираясь на практику Г. Беликовой, задачи педагога-воспитателя и родителя состоят:

1. Охранять и укреплять физическое и психическое здоровье детей, в том числе их эмоциональное благополучие;

2. Создавать благоприятные условия развития детей в соответствии с их возрастными и индивидуальными особенностями и склонностями, развития способностей и творческого потенциала каждого ребенка как субъекта отношений с самим собой, другими детьми, взрослыми и миром;

3. Объединять обучение и воспитание в целостный образовательный процесс на основе духовно-нравственных и социокультурных ценностей и принятых в обществе правил, и норм поведения в интересах человека, семьи и общества;

4. Формировать у детей духовно-нравственное отношение и чувство сопричастности к культурному наследию своего народа;

5. Обеспечивать психолого-педагогическую поддержку семьи и повышение компетентности родителей (законных представителей) в вопросах формирования духовно-нравственных отношений.

В заключение хочется подтвердить и в какой раз восхититься научными писаниями великих педагогов: Я.А. Коменского, Ш.А. Амонашвили, И.П. Подласого, Ы. Алтынсарина, что основными задачами являются: научить ребенка видеть в себе движение к добру и злу

и различать их, воспитание желания делать выбор в пользу добра, следовать за добрыми влечениями сердца и совести (добронравие).

Следовательно, можно сделать вывод о положительном результате духовно-нравственного воспитания детей. Вводить ребенка в основы духовно-нравственного развития надо постепенно, последовательно и целенаправленно.

Список использованной литературы:

1. Алёшина Н. В. Духовно-нравственное воспитание дошкольников. – М., 2004.
2. Киркос Р. Ю. Патриотическое воспитание дошкольников. – С-Пт., 2005.
3. «Основной общеобразовательной программе дошкольного образования» под ред. Н. Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой. – М.МОЗАЙКА-СИНТЕЗ, 2012.
4. Петрова В.И. Т.Д. Стульник. Нравственное воспитание в детском саду. – М., Мозаика-Синтез, 2008
5. Интернет-ресурсы.

Бекзада А.Д.,

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің студенті,
Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: Абишев Н.А.*

БУЛЛИНГТІК ҚҰБЫЛЫСҚА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Теориялық алғышарттар. Мектептегі қарым-қатынас жүйесі жасөспірімнің одан әрі қалыптасуы үшін өте маңызды, сәйкесінше мектептегі зорлық-зомбылық (буллинг) ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені бұл жасөспірімдердің одан әрі дамуы мен жеке қасиеттерінің қалыптасуын анықтайтын мектептегі жағдай десек те болады. Буллинг мәселесі әсіресе жасөспірімдік кезінде жиі кездеседі десек те болады, өйткені «жәбірленушінің» мінез-құлқы сияқты белгілі бір мінез-құлық үлгілерін игеру арқылы жасөспірім оларды кейінгі өмір бойы ұстануы мүмкін. Мектептегі буллинг тақырыбындағы алғашқы жарияланымдар К. Дьюкс өз жұмысын жариялады, бірақ буллинг мәселелеріне арналған алғашқы жүйелі зерттеулер скандинавиялық ғалымдарға тиесілі, олардың ішінде: Д. Олвеус, П.П. Хайнеманн, А. Пикас, Е. Роланд, және т.б. бүгінде буллинг мәселесінің зерттеушісі болып қала береді. Содан кейінгі қызығушылық Ұлыбританияда да пайда болды. Британдық зерттеушілер арасында В.Т. Ортон, Д.А. Лейн, Д.П. Татум, Е. Мунте.

С. Дженис, В.А. Джудит өз еңбектерінде былай дейді: «Буллинг – динамикалық және қайталанатын бір немесе бірнеше оқушы басқа оқушыға қатысты жүргізетін вербалды немесе вербалды емес жүргізу модельдері және қасақана зиян келтіруге деген ұмтылыс, сонымен қатар, күштің нақты немесе айқын айырмашылығы бар» [1].

Д.А. Лэйн өз еңбегінде «буллинг құрылымын» сипаттап, былай дейді: «Бұл қуғыншыларды, олардың құрбандарын және сыртқы бақылаушыларды қамтитын әлеуметтік жүйе. Жүйенің әр қатысушысы не болып жатқандығы туралы өз пікіріне ие. Жақында не болып жатқанын байқамаған куәгерлердің ұстанымын зерттеуге ерекше назар аударды. Олардың өздері тікелей агрессияға ұшырамайды, бірақ нәтижесінде өздерін дәрменсіз сезіну олардың өзін-өзі бағалауы күрт төмендейді» [2].

Буллинг келесі түрлері төмендегідей:

- тікелей (физикалық және ауызша);
- жанама (әлеуметтік айыру, өсек, қастандық және т. б.).

Буллингке қатысушылардың жеке психологиялық ерекшеліктерін жақсы түсіну үшін олардың қандай позицияларды иеленетінін және қандай рөлдерді атқаратынын түсіну қажет. Буллингтегі рөлдердің бірнеше жіктелуі бар.

П. Смит пен К. Ананиад өз еңбектерінде жіктелуі төмендегідей:

- бастамашы (қудалаушы);
- бастамашының көмекшісі (қуғыншыға көмектесуге және еліктеуге тырысады);
- жәбірленушінің қорғаушысы (әдетте қорғаушылар сыныптастары арасында ең үлкен беделге ие);
- жәбірленуші және бақылаушы (бейтарап қатысушы)» [3].

Буллингке қатысушылардың ерекшеліктерін бірнеше ғалымдар зерттеді, бірақ жалпы алғанда, зардап шеккендердің проблемалары келесідей деп айтуға болады: депрессия, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, қоғаммен өзара әрекеттесудегі проблемалар.

Бұл жұмыстың мақсаты буллингтің барлық қатысушыларының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін анықтау болды. Негізгі гипотеза – буллингке қатысушылардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері жасөспірімнің қай топқа жататынына байланысты өзгереді.

Әдіс. Зерттеу нысаны орта мектептердің 7-8 сынып оқушылары болды. Зерттеуге тоғыз сыныптан барлығы 171 адам қатысты.

Зерттеуде келесі әдістер қолданылды:

1. Олвеус Сауалнамасы.
2. Социометрия және әлеуметтік байланыс сынағы.
3. Өзін-өзі бағалауды зерттеу әдістемесі.
4. «Үй. Ағаш. Адам».
5. Сынып жетекшілеріне арналған сауалнама.

Олвеус Сауалнамасы. Буллинг таралуы мен ерекшелігін анықтау үшін Олвеус сауалнамасы қолданылды. Бұл зерттеу сонымен қатар осы әдісті сынақтан өткізді. Сауалнамада буллинг (агрессияның көрінісі) және құрбан болу (яғни агрессияға ұшырау, пассивті қорқыту) сұрақтары бар.

Сынып жетекшілеріне арналған сауалнама.

Сынып жетекшілеріне арналған сауалнама алфавиттік тәртіптегі критерийлер тізімі болып табылады. Бұл критерийлер буллингтегі рөлге сәйкес мектеп оқушыларын топтарға бөлуге арналған. Егер кез-келген оқушының рөлі анық болмаса, онда сынып жетекшісімен қосымша әңгіме жүргізілді.

Зерттеудің барлық қатысушылары сынып жетекшілеріне арналған сауалнаманы қолдана отырып буллингтің рөлдердің бөлінуіне сәйкес 5 топқа бөлінді:

- жәбірленушілер – 29 адам;
- құрбандар – 21 адам;
- қудалаушылардың көмекшілері – 33 адам;
- құрбан болғандардың қорғаушылары – 38 адам;
- бейтарап қатысушылар – 50 адам.

Нәтижелер. Деректерді өңдеу кезінде дисперсиялық және кемсітушілік талдаулар жүргізілді. Дисперсиялық талдау статистикалық маңызды айырмашылықтардың жеткілікті санын анықтауға мүмкіндік берді, олардың негізінде буллингке қатысушылардың портреттері жасалды. Сонымен қатар, бұл төменде көрсетілген ерекшеліктері бар барлық жасөспірімдер белгілі бір топқа жататындығын білдірмейді.

Психологиялық ерекшеліктері. Социометриялық мәртебесі төмен болған кезде, «жәбірленушілер» қарым-қатынасқа қанағаттанудың ең жоғары коэффициентіне ие, яғни олар өздері қабылдаған қарым-қатынас шеңберін нақты біледі. А.С. Болдри өз еңбегінде былай дейді: ««Жәбірленушілер» белсенді буллинг бойынша жоғары көрсеткіштері бар, бұл

табиғи нәрсе. Олар буллингтің барлық басқа мүшелеріне қарағанда әлдеқайда беделді. Бұл мүмкіндік оларға «көмекшілерді немесе қолдаушыларды» бағындыруға көмектеседі, «құрбандарды» қорлау кезінде ішкі сылтау болып табылады және субъективті дұрыс сезімді тудырады» [4].

«Құрбандар» социометриялық мәртебе және қарым-қатынасқа қанағаттану коэффициентінің ең төменгі деңгейіне ие, бұл олардың сыныптағы төмен жағдайын көрсетеді. «Жәбірленушілер» ең тәуелді және буллингтің құбылыстың басқа қатысушыларымен салыстырғанда әлсіз. Көптеген қасиеттер бойынша «құрбандардың» өзін-өзі бағалауы басқа топтармен салыстырғанда ең төмен, яғни көбіне өздеріне өте риза емес, өздерін қабылдамайды және өзін бағалаулары төмен. Мазасыздық, қарым-қатынас қиындықтары мен жанжал деңгейлері де ең жоғары болып келеді.

«Көмекшілердің немесе қолдаушылардың» социометриялық мәртебесі өте төмен, яғни «жәбірлеушілерге» көмектесу арқылы олар сыныпта құрметке ие болмайды. «Көмекшілер» өте тәуелді, сондықтан, оларды бағынышты, бірақ сонымен бірге, олар жеткілікті авторитарлық, бұл оларға ішкі ыңғайсыздық тудырады. Белсенді тікелей буллинг бойынша «көмекшілерде» ең жоғары көрсеткіштер бар, көмекшілерде немесе қолдаушыларды өзін-өзі бағалау және талап деңгейі бойынша көрсеткіштер орташа.

«Қорғаушылар» ең жоғары социометриялық мәртебеге ие және қарым-қатынасқа қанағаттанудың өте жоғары коэффициентіне ие, яғни, өте жоғары позицияда. С. Дженис, В.А. Джудит өз еңбегінде былай дейді: «Қорғаушылар сыныптастарына қарсы буллингті жиі көрсетпейді бұл қайтадан топтарға бөлудің дұрыстығын растайды. «Қорғаушылардың» өзін-өзі бағалауы өте жоғары, әсіресе сенімділігі мен түсінігі бойынша. Ең дұрысы, олар өте мейірімді болғысы келеді, мейірімділік олар үшін нағыз құндылық. Бұл ерекшеліктер оларға «құрбандарды» түсінуге, жанашырлық танытуға және көмектесуге мүмкіндік береді» [5].

«Бейтарап қатысушылардың» социометриялық мәртебесі және қатынастардың хабардарлық коэффициенті өте жоғары. «Бейтарап қатысушылар» ең аз тәуелді, бұл оларға қақтығыстарға мүлдем араласпауға мүмкіндік береді. Олар ешкімнің ықпалына түспейді, тек сырттан қарайды, бірақ жоғарыда айтылғандай, бұл әрқашан жақсы нәрсе емес, өйткені «бейтарап қатысушылар» буллингтік құбылыстың көрермендері.

Қорытындылай келе, осылайша, біздің жұмысымызда біз дәстүрлі түрде буллингтік құбылыстың негізгі қатысушылары болып саналатын «жәбірлеушілер» мен «құрбандардың» ғана емес, басқа топтардың да әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін көрсетуге тырыстық. Алынған мәліметтер негізінде буллингке қатысушылар үшін, тек «құрбандар» үшін ғана емес, басқалар үшін де түзету бағдарламасын әзірлеу жоспарлануда. Бұл түзету процесінде коммуникативті дағдыларды дамытуға, құндылықтар жүйесін қалыптастыруға, өзін-өзі бағалауға баса назар аударылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Selekman Janice, Vessey Judith A. Bullying: It Isn't What It Used To Be // *Pediatric Nursing*. 2004. Vol. 30. N 3
2. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) // *Детская и подростковая психотерапия* / под ред. Д. Лэйна и Э. Миллера. – СПб., 2001.
3. Smith Peter K., Ananiadou Katerina. The Nature of Bullying and the Effectiveness of School-Based Interventions // *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. – 2003. – Vol. 5. – № 2.
4. Baldry Anna C. Bullying in schools and exposure to domestic violence // *Child Abuse and Neglect*. – 2003. – № 27. – P. 713-732.
5. Селекман Дженис, Весси Джудит // *Травля: Это уже не то, что было раньше* // – 2004. – Т. 30. – № 3.

*Вячина Д.М., Абдрахманова З.,
студенты Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доцент Оспанова А.С.*

РЕШЕНИЕ КОМБИНАТОРНЫХ ЗАДАЧ В КУРСЕ МАТЕМАТИКИ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Государственный образовательный стандарт начального общего образования требует, чтобы в школе научили ребенка учиться. То есть, не просто дать ученику некоторое количество информации, а формировать его мышление так, чтобы он сам смог найти её и отобрать те знания, которые ему необходимы. Именно поэтому в начальном обучении математике роль комбинаторных задач постоянно возрастает, поскольку в них заложены большие возможности для формирования таких качеств мышления, как системность, вариативность и гибкость. Эти качества помогут в подготовке учащихся к решению жизненно-практических задач (проблем повседневной жизни). А для современных учителей предметные результаты освоения основной образовательной программы начального общего образования должны отражать овладение основами логического, алгоритмического и пространственного мышления, оценки, наглядного представления данных и процессов, записи и выполнения алгоритмов. Большую помощь в этом оказывают комбинаторные задачи. А выявление методов обучения для решения таких задач дает возможность выбора наиболее оптимального метода для обучения младших школьников.

Комбинаторные задачи играют немаловажную роль в формировании умения решать стандартные задачи из курса математики разными способами. В математике и повседневной жизни мы нередко встречаем задачи, которые имеют несколько различных вариантов решения. Чтобы найти наиболее удачный, подходящий, важно не упустить ни один из них. Для этого нужно уметь осуществлять перебор всех возможных вариантов комбинаций заданных объектов. Задачи, требующие такого решения, называются комбинаторными. «Комбинаторными задачами, называются задачи, в которых идет речь о тех или иных комбинациях объектов». С аналогичными задачами, люди сталкивались ещё в глубокой древности. Уже несколько тысячелетий назад в Древнем Китае люди увлеклись составлением магических квадратов, в которых заданные числа располагались так, что их сумма по всем горизонталям, вертикалям и главным диагоналям была одной и той же. В Древней Греции подсчитывали число различных комбинаций длинных и коротких слов в стихотворных размерах, занимались теорией фигурных чисел, изучали фигуры, которые можно составить из частей особым образом разрезанного квадрата и т.д. В процессе длительного изучения таких задач были выработаны некоторые общие подходы к их решению, получены формулы для подсчета числа различных комбинаций. Так были выведены правила комбинаторики: правило суммы и правило произведения

Решение комбинаторных задач требует активного использования таких логических приемов, как анализ и синтез, сравнение, классификация, обобщение. Способы решения комбинаторных задач, обычно делят на две группы: «формальные» и «неформальные». При «формальном» пути решения нужно определить характер выборки, выбрать соответствующую формулу или комбинаторное правило, подставить числа и вычислить результат. Результат – это количество возможных вариантов, сами же варианты в этом случае не образуются. Данный путь решения не используется учениками начальной школы. «Неформальный» способ решения на первый план для учеников начальных классов выводит сам процесс составления различных комбинаторных конфигураций. И главная его задача – правильно найти все возможные варианты. К неформальным способам решения комбинаторных задач относят непосредственный перебор. Это самый элементарный способ, т.к. он не требует знания определений и формул. Поэтому именно его

целесообразно использовать в начальных классах. Обучение решению комбинаторных задач можно начинать с формирования мыслительных операций в процессе решения комбинаторных задач методом хаотичного перебора. На этом этапе детям предлагаются задачи на развитие познавательных способностей, на активизацию таких мыслительных процессов, как: анализ, синтез, сравнение, обобщение. Это могут быть «жизненные» задачи (задачи, решаемые человеком в повседневной жизни), которые детям легко представить. Например, для обеспечения мотивации к решению комбинаторных задач во время логических разминок можно решать «жизненные задачи», показывающие возможность применения комбинаторики в повседневной деятельности человека. Таким образом, на подготовительном этапе необходимо создать положительную мотивацию к решению комбинаторных задач, подготовить учащихся к дальнейшему решению более сложных видов задач, а также создать условия для совершенствования мыслительных операций: анализа, синтеза, сравнения, обобщения. На следующем этапе ознакомить учащихся с методом организованного перебора с использованием различных моделей: таблицы, графа и дерева возможных вариантов. При знакомстве школьников с методом организационного перебора важно обучить детей выполнять перебор, соблюдая определенную последовательность рассмотрения всех вариантов решений. После знакомства с методом упорядоченного перебора следует начать изучение различных моделей, помогающих облегчить поиск всех возможных комбинаций. Учащиеся знакомятся с третьей моделью (одной из разновидностей графа) – деревом возможных вариантов. Особенность этого дерева в том, что «растет» оно сверху вниз, потому, что так удобнее располагать объекты в нужной последовательности. Такой вид графа называется деревом возможных вариантов. К концу обучения в 1 классе учащиеся должны быть готовы к решению комбинаторных задач способом организованного перебора. Во 2-3 классах условия задач усложняются и требуют от детей внимания, способствуют развитию логического и образного мышления. Изменяется и способ их решения – организованный перебор вариантов с опорой на различные виды моделей: таблица, граф и дерево возможных вариантов. В четвертом классе дети отрабатывают полученные умения и навыки, учатся решать более сложные комбинаторные задачи разными способами, выбирать наиболее рациональный из них.

Госманова А.,

студент Международного университета Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук, и.о. ассоц. профессора ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нуржанова Ж.Д.

ВЛИЯНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ НА МОТИВАЦИЮ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

В современном мире межкультурная коммуникация играет ключевую роль в образовании, особенно в контексте преподавания иностранного языка. Этот процесс не только улучшает понимание других культур, но и оказывает существенное влияние на мотивацию студентов. Межкультурная коммуникация обогащает среду обучения и побуждает студентов к активному общению и участию в образовательном процессе. В данной статье рассматривается значение межкультурной коммуникации в мотивации иностранных студентов к изучению языков, а также предлагаются методы ее совершенствования в образовательной практике.

Изучение межкультурной коммуникации имеет значительное влияние на мотивацию иностранных студентов в изучении языка. Результаты исследования показывают, что студенты, которые активно участвуют в межкультурных обменах и имеют опыт общения с носителями языка, проявляют более высокий уровень мотивации к изучению языка. Они

также обычно демонстрируют более широкий кругозор и более глубокое понимание культурных особенностей страны, чей язык они изучают.

С другой стороны, студенты, которые изучают язык исключительно из учебников и не имеют практического опыта общения с носителями языка, часто испытывают затруднения с мотивацией. Они склонны к чувству изоляции от языковой и культурной среды, что может привести к уменьшению интереса к изучению языка и даже к его отказу.

Мотивация иностранных студентов к изучению языка: Большинство иностранных студентов выразили положительную мотивацию к изучению языка как возможности погрузиться в другую культуру и расширить свой кругозор.

Отношение к межкультурному общению: Иностранные студенты в целом оценивают межкультурное общение как важный аспект изучения языка, способствующий межкультурному взаимопониманию.

Проблемы и трудности: Некоторым учащимся было трудно общаться с представителями других культур из-за языкового барьера и отсутствия культурной осведомленности.

Предпочтения в обучении: Студенты предпочитали методы обучения, предполагающие активное взаимодействие с носителями языка и обмен культурным опытом.

Обсуждение

Результаты исследования подтверждают важность включения элементов межкультурной коммуникации в учебный процесс для стимулирования мотивации студентов. Практический опыт общения с носителями языка, участие в культурных мероприятиях и обменах способствуют не только улучшению языковых навыков, но и формированию более глубокого понимания иностранной культуры.

Для повышения мотивации студентов рекомендуется увеличить количество межкультурных мероприятий, обменов и практических занятий с носителями языка. Также важно обратить внимание на создание поддерживающей атмосферы в учебной среде, которая стимулировала бы интерес студентов к изучению языка и культуры.

Положительное влияние межкультурной коммуникации: Доказано, что межкультурное общение мотивирует учащихся и углубляет их понимание языка и культуры.

Решение проблем: Студентам предлагается активно участвовать в межкультурной деятельности и общении с носителями языка, чтобы преодолеть языковые и культурные барьеры.

Разработка образовательных программ: Результаты исследования могут быть использованы для разработки образовательных программ, способствующих эффективной межкультурной коммуникации и мотивации обучающихся.

Направления будущих исследований: Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение конкретных методов обучения, которые способствуют межкультурному общению и мотивации учащихся.

Культурные аспекты и мотивация студентов

Межкультурная коммуникация играет ключевую роль в формировании мотивации иностранных студентов. Одним из основных факторов, влияющих на мотивацию, является понимание культурных особенностей страны, язык которой изучается. Студенты, имеющие опыт межкультурного общения, часто проявляют более глубокий интерес к языку и культуре этой страны, так как они видят прямую связь между изучаемым языком и реальной жизнью. Этот фактор особенно важен для студентов, чьи страны имеют различия в культуре с языком обучения.

Способы интеграции межкультурной коммуникации в обучение

Для увеличения мотивации студентов рекомендуется интегрировать элементы межкультурной коммуникации в учебный процесс. Это может быть достигнуто через использование аутентичных материалов, таких как фильмы, музыка, литература и новости

из страны изучаемого языка. Также важно организовывать обсуждения и дебаты на темы, связанные с культурой и обычаями страны, чтобы студенты могли лучше понять культурный контекст языка.

Выполнение проектов и исследований в области межкультурной коммуникации

Для стимулирования интереса и мотивации студентов можно предложить выполнение проектов и исследований в области межкультурной коммуникации. Это могут быть проекты, направленные на изучение конкретных аспектов культуры или исследования влияния культурных различий на общение. Такие проекты помогут студентам применить свои знания на практике и увидеть их значимость в реальной жизни.

Обучение межкультурной коммуникации как часть языкового курса*

Важно включать обучение межкультурной коммуникации как обязательный компонент в программу изучения иностранного языка. Это позволит студентам не только улучшить языковые навыки, но и лучше понять иностранную культуру и стать более успешными в межкультурных общениях.

Развитие навыков эмпатии и толерантности

Обучение межкультурной коммуникации способствует развитию у студентов навыков эмпатии и толерантности к другим культурам. Это особенно важно в современном мире, где межкультурное взаимодействие становится все более значимым.

Создание межкультурной образовательной среды

Для успешного обучения межкультурной коммуникации необходимо создать поддерживающую образовательную среду, в которой студенты могут чувствовать себя комфортно и открыто обсуждать культурные различия. Это поможет им лучше понять и уважать другие культуры.

Использование современных технологий

Современные технологии, такие как онлайн-платформы для обмена языковыми навыками и виртуальные обучающие среды, могут быть эффективным инструментом для обучения межкультурной коммуникации. Они позволяют студентам общаться с носителями языка и погружаться в иностранную культуру, не выходя из дома.

Сотрудничество с международными партнерами

Сотрудничество с международными университетами и организациями может быть полезным для организации обменов студентами и преподавателями, а также для проведения совместных проектов в области межкультурной коммуникации. Это поможет студентам получить более глубокий опыт межкультурного общения и обогатить свои знания о других культурах.

В заключение данной научной статьи обращается внимание на важность межкультурной коммуникации в контексте образования и изучения иностранных языков. Исследование показывает, что межкультурная коммуникация имеет значительное влияние на мотивацию иностранных студентов, стимулируя их интерес к языковому обучению и обогащая их опыт межкультурного взаимодействия.

Результаты исследования подчеркивают необходимость учитывать межкультурные аспекты при разработке образовательных программ и методик обучения иностранным языкам. Важно создавать условия для активного взаимодействия студентов различных культур, что способствует их лучшей адаптации к многонациональному обществу и повышает качество образования. Также, результаты исследования показали, что успешное взаимодействие с носителями языка и погружение в культуру страны положительно оказываются на мотивации студентов. Они проявляют большой интерес к изучению языка и стремятся лучше понять культуру страны.

Для практической реализации результатов исследования предлагается использовать разнообразные формы межкультурного обмена и сотрудничества, такие как

межкультурные проекты, обмен студентами, языковые клубы и другие. Это поможет студентам расширить свой кругозор, улучшить навыки общения на иностранных языках и достичь большего успеха в обучении.

Таким образом, исследование подчеркивает актуальность проблемы межкультурной коммуникации в образовании и является важным вкладом в развитие теории и практики обучения иностранным языкам.

Список использованной литературы:

1. Крамш С. (2009). Язык, культура, коммуникация. – М.: Флинта: Наука.
2. Крысин Л.П. (2008). Введение в психолингвистику. – М.: Аспект Пресс.
3. Радзиховский Л.А. (2004). Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Гнозис.
4. Степанов Ю.С. (2009). Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер.
5. Тюпа Т.В. (2009). Межкультурная коммуникация. – М.: Восток-Запад.
6. Филянин В.П. (2004). Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука.
7. Халеева, З. М. (2006). Методика обучения межкультурной коммуникации. – М.: Флинта: Наука.

Гусейнов В.М.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

доктор психологических наук, профессор Абдрашитова Т.А.

ВЛИЯНИЕ ШАХМАТНОЙ ИГРЫ НА РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ

Актуальность исследования определяется тем, что на современном этапе развития страны все больше требуются квалифицированные специалисты с высоким уровнем креативных способностей, основы которых закладываются в школьный период развития. Анализ психолого-педагогических подходов к проблеме творческого развития показал, что оно зависит, прежде всего, от содержания и логики изложения учебных предметов. Школьное образование наряду с познавательной функцией – передачей системы научных знаний и вооружением методами научного познания, должно реализовывать и развивающую функцию – усложнять, расширять индивидуальные ресурсы личности средствами учебных предметов.

Значительная роль на уроках шахмат также принадлежит развитию у учащихся творческих способностей. Длительный расчет форсированных вариантов, анализ позиции – базовые компоненты, основа игрового мышления квалифицированного шахматиста. Логический и аналитический подходы, которые необходимы для решения такого рода задач, являются продуктом работы левого полушария человеческого мозга. В свою очередь, интуиция и воображение являются основной сферой специализации правого полушария. Регулярные занятия шахматами приводят к улучшению межполушарных связей мозга, расширяют его резервные возможности, стимулируют развитие познавательных функций, создают новые нейронные связи.

В шахматной игре творческая деятельность человека представлена целым спектром разнообразных идей, тактических и стратегических замыслов, кульминацией которых могут являться как простые и точные ходы, ведущие к успеху, так красивые и зрелищные комбинации. По сравнению с другими видами творческой деятельности человека в шахматной игре имеется более высокая насыщенность ситуаций такого характера, в которых игроку практически каждый ход приходится решать творческие задачи. Стоит отметить, что деление задач на творческие и нетворческие (репродуктивные) относительно,

так как любые реальные задачи содержат творческие элементы (при их решении всегда обнаруживается нехватка информации).

Советский гроссмейстер Д.И. Бронштейн, комментируя одну из партий в своей работе, назвал четыре составляющие творческого мышления шахматиста: «Предпосылками шахматного творчества обычно считают логику, точный расчет вариантов и технику, включая в последнее понятие и знание теории. Однако есть и четвертая составляющая, быть может наиболее привлекательная, хотя о ней часто забывают. Я имею в виду интуицию, или, если хотите, шахматную фантазию» [1, с. 126]. В отличие от Д.И. Бронштейна, мы считаем, что шахматная интуиция и шахматная фантазия это не одно и то же. Фантазия или воображение есть пятая составляющая шахматного творчества. Рассмотрим подробнее состав творческих компонентов мышления в шахматной игре.

1. Логика. Среди исследователей шахматной игры, а также среди самих шахматистов общепринятым считается мнение о том, что шахматная игра имеет логическую природу и подчиняется логическим законам, а результат шахматной партии во многом определяется творческим логическим замыслом игроков. Стоит отметить, что пятый чемпион мира по шахматам и ученый М. Эйве даже выпустил шахматное пособие под названием «Логический подход к шахматной игре» [2].

Содержанием шахмат, как спортивной игры, является активная мыслительная деятельность, включающая способность оперировать мысленными образами и схемами. Абстрактно-логическое мышление, имеющее место в шахматной игре, предполагает использование выделенных свойств объекта и определенных последовательностей на основе причинно-следственных связей. Шахматное творчество невозможно без применения логических понятий, суждений, умозаключений, анализа и синтеза. Опираясь на логический анализ, игрок выбирает новый, более рациональный путь для достижения своих целей, тем самым осуществляя творческий поиск новых игровых возможностей.

2. Точный расчет вариантов. Во время игры в шахматы перед игроками встает необходимость постоянно производить точный расчет вариантов. Проблемные задачи, возникающие на доске, требуют самостоятельного творческого решения. Точность рассчитанных вариантов, как правило, подвергается проверке уже через пару ходов. Это показывает нам, что в шахматной игре бесперспективны ничем не подкрепленные подражания известным образцам. Шахматы учат самостоятельному расчету вариантов и верному решению задач. Как правило, в шахматы играет лучше тот, кто вернее оценивает позицию, дальше и точнее рассматривает варианты.

Поскольку в шахматной партии, в конечном итоге, торжествует более точный расчет вариантов и продуманная стратегия ведения борьбы, можно сказать, что благодаря шахматной игре обостряется философская составляющая проблемы истины. Критерием этой истины в шахматной партии может выступать как собственно победа над противником, так и эстетическое «последкусие».

3. Техника и знание шахматной теории. Творческий процесс всегда базируется уже на какой-то сформированной основе, а не осуществляется из пустоты. Недостаточное знание типовых позиций дебюта, миттельшпиля и эндшпиля, а также типичных игровых схем ведет к быстрому ухудшению позиции, что в дальнейшем оказывает решающее воздействие на результат партии. Изучение теоретических позиций позволяет игрокам выделять типичные позиции в шахматной игре. Это могут быть теоретические позиции в дебюте, миттельшпиле и эндшпиле. Шахматист, ориентируясь в таких типичных позициях и обладая определенной шахматной техникой, способен выделять самые существенные характеристики и особенности конкретной ситуации и воплощать идеи, которые пришли к нему на основании его знаний шахматной теории, непосредственно за доской.

Теоретические знания и сопутствующая им игровая техника позволяют шахматисту свободно ориентироваться в любой позиции, возникающей на доске. На основании этих

теоретических знаний игрок выбирает верный логический план игры в целом, и как следствие реализует свой творческий потенциал во время игры в шахматы, демонстрируя высокие результаты в практических партиях.

4. Интуиция. Несмотря на то, что шахматы являются логической игрой, в которой все варианты можно просчитать, многие позиции, возникающие на доске в шахматной партии, трудно, а иногда невозможно проанализировать. Так, например, до сих пор не найден ответ на вопрос: выигрывают ли белые в начальной позиции при безошибочной игре или партия должна завершиться вничью?

Об интуиции как элементе шахматного творчества, написано большое количество статей и работ. Особенностью теоретических размышлений о шахматной интуиции является то, что они написаны шахматистами и философскими или научными их назвать вряд ли возможно. Однако большинство шахматных мастеров отмечают огромное практическое значение интуиции в шахматной игре. Так, уже упоминавшийся нами знаменитый шахматный исследователь Н.В. Крогиус отмечал, что интуиция и интуитивная ориентировка имеют большое практическое значение в шахматной игре: «Она как бы сигнализирует шахматисту о тех главных особенностях ситуации, тех непосредственных угрозах, без учета которых нельзя приниматься за более углубленный анализ позиции» [3, с. 131].

В заключение, проведенный анализ творческих компонентов мышления личности во время игры в шахматы позволил выявить нам творческий потенциал, коренящийся в шахматах. В шахматной игре присутствуют все компоненты творческой деятельности, в которых индивид может проявлять и реализовывать свою потребность в творчестве. Это позволило подтвердить гипотезу, что шахматная игра является творческой игрой, которая вносит весомый вклад в развитие интеллектуально-творческого потенциала личности и общества.

Список использованных литературы:

1. Бронштейн, Д. И. Международный турнир гроссмейстеров: Нейгаузен – Цюрих, 29 августа – 24 октября 1953 г. / Д.И. Бронштейн. – 3-е изд., доп. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 432 с.
2. Euve, M. The Logical Approach to Chess / M. Euve, M. Blaine, J.F. Rumble. – London: Pitman, 1958. – 224 p.
3. Крогиус, Н. В. Психологии шахматного творчества / Н. В. Крогиус. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 183 с.

Дарибаева А.К.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент Тойбазарова Н.Ә.*

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ОҚЫТУ

Мемлекет басшысы – Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2023 жылғы 24 қазанда Республика күніне орай мемлекеттік наградалар мен сыйлықтарды салтанатты түрде тапсыру рәсімінде: «Мен Түркістанда өткен Құрылтайда сөйлеген сөзімде жаңа қоғамдық этика туралы айттым. Алқалы жиыннан соң Құрылтайдың кейбір мүшелері маған өз ұсыныстарын жолдады. Олар елімізде құндылықтар жүйесін қалыптастыру қажеттігіне назар аударуда. Шын мәнінде, мұны өте маңызды бастама деп ойлаймын. Оны жан-жақты талқылап, қарастыруымыз керек», – деген еді [1].

Болашақ ұрпаққа ұлттық құндылықтар негізінде тәрбие беру еліміздің алдында тұрған қазіргі таңдағы өзекті мәселе. Осыған орай, педагогтер бала тәрбиесінде құндылықтарды қалыптастыруда еліміздегі «Ұлттық құндылықтар академиясы» қоғамдық бірлестігі ұсынған құндылықтар жүйесін: Адам, Отбасы, Отан, Тіл, Руханият, Білім, Еңбек, Табиғат деген 8 құндылықты басшылыққа алады [1].

Құндылықтар жүйесі – жеке тұлғаның тіршілік етіп отырған қоғамдағы идеологиясы мен мәдениетін көрсетеді. Құндылықтар адамның материалдық, моральдік, саяси және рухани, кәсіби, тұлғалық құндылықтарға деген қатынасының ішкі негізін бейнелейді. Оқу мен тәрбиедегі педагогикалық процесс негізінде пайда болатын өзара қарым-қатынастар біріккен істің мақсатына, ұйымдастырылуына, құндылығына байланысты. Олай болса, мектептегі ұйымдастырылған сабақтар білім алушылардың тұлғалық құндылықтарын қалыптастырып, дамытатындай болуы керек [2].

Ұлттық құндылықтарымыз ол тек ұлттық мерекеміз Наурыз мерекесін тойлап қоюмен ғана шектеліп қалмауымыз керек. Ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарымызды, ұлттық мәдениетімізді, өнерімізді, асыл мұрағаттарымызды дәріптеп, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып отыру әр бір педагогтің, ата-ананың борышына айналуы тиіс.

Ұлттық құндылықтарды бастауыш сыныптан бастап бала бойына сіңіру өте маңызды. «Әдебиеттік оқу» пәнінде бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылықтарға тәрбиелей отырып білім беруде мақал-мәтелдердің алатын орны ерекше.

«Әдебиеттік оқу» пәнінде мақал-мәтелдер бастауыш сынып оқушыларының ауызша және жазбаша тілін дамытуды, яғни сөздік қорын байытуды, байланыстыра және грамматикалық тұрғыдан жүйелі сөйлеуге үйретуді, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруды көздейді. Ұлттық тәрбие, рухани-мәдени құндылықтар, ана тілі және қазақ халқының салт-дәстүрі негізінде сусындаған жеке тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. Адамның ішкі рухани жан дүниесі байлығын ашуға, адамгершілікке тәрбиелеуге, тілі мен қиялын дамытуға мүмкіндік береді [3].

Бастауыш сынып оқушыларына әдебиеттік оқу пәнінде ұлттық құндылықтар негізінде мақал-мәтелдерді оқыту барысында белсенді оқыту әдістерін қолдану өте тиімді. Төменде өз тәжірибемізде қолданылған бірнеше әдістерге тоқталып өтейік.

Құндылықтар спектрі» әдісі – жаңа ақпаратты бекіту кезінде қолдануға қолайлы әдіс. Бұл әдісті қолдану үшін бөлмеге жіп керіліп, жіпке әр түрлі тақырыптағы суреттер ілінеді. Төмендегідей тапсырмалар беріледі.

1-тапсырма. Оқушылар кез келген суретті таңдап алып, сол суреттің мазмұнына сәйкес мақалдар ойлап тауып айтуы керек.

2-тапсырма. Таңдалған сурет пен айтылған мақал қай құндылыққа жатады?

Неліктен? - деген сұрақтарға жауап беру, өз ойын дәлелдеу.

Семантикалық карта» әдісі – ой түйіндеу, қорытындылау кезеңінде қолдануға ыңғайлы әдіс. Тақырыпқа сәйкес мақал-мәтелдерді анықтауда қолданылады. Мысалы, «Наурыз мерекесі» тақырыбын меңгертуде балаларға жіпке тізбектеле орналасқан суреттер беріледі. Оқылған мәтіннің мазмұны бойынша мынадай тақырыптар беріледі: «Ұлттық тағамдар», «Ұлттық өнер», «Ұлттық ойындар», «Наурыз мерекесіндегі айтылатын бата-тілектер». Тақырыптың мазмұнына сай келетін суреттер мен мақал-мәтелдерді таңдап алуды ұсынамыз. Әр бала неліктен сурет пен мақал-мәтелді таңдап алғанын дәлелдеп айтуы тиіс. Сонымен қатар, <https://learningapps.org/>, <https://quizizz.com/> бағдарламаларында «Жеке сөздерден сөйлем құрастыра білу», «Сөйлемдегі бос орынды толтыру», «Сәйкестендіру», «Жалғасын табу» әдістерін мақал - мәтелдерді оқытуда тиімді қолдануға болады.

Халқымыздың тәлім-тәрбиесін халық мақал-мәтелдерімен байланыстыра отырып білім берсек, бастауыш сынып оқушыларының сабаққа ынтасы артып, айтылған ойды тереңнен түсіну арқылы ойлау қабілеттері, сөздік қоры дамып, ұлттық құндылықтарымызды дәріптеуді үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ газеттері «Ана тілі». Ұлттық құндылықтар жүйесі – мемлекеттік идеологияның өзегі. – 2023. <https://anatili.kazgazeta.kz/news/62657>
2. «Ұлттық және отбасылық құндылықтарды қалыптастыру» Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 85 б.
3. Тойбазарова Н.А. Жаңартылған білім беру аясында бастауыш мектепте қазақ тілі мен әдебиеттік оқуды оқыту әдістемесі: оқу-әдістемелік құрал. – Ақтөбе: РББ С. Бәйішев ат.АУ, 2018. – 104 б.

Жанибекова Т.Е.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: доцент Тобагабылова И.А.*

СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу» деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделген [1]. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттілігі туындайды.

Білім берудің маңызды шарты – оқу үрдісін жаңарта отырып, оқушылардың қызығушылығын арттыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту, олардың өздігінен білім алуға құштарлығын жетілдіру, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауда мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыру.

Дидактика мен оқыту әдістемесінің қазіргі даму кезеңі нақты білім беру пәндері оның барлық деңгейінде білім берудің технологиялық тәсілін әзірлеу және енгізу бағытында орын алады. Бастауыш мектепте білім беру, оқушылардың тұлғалық және танымдық дамуының жолдары мен құралдарын анықтайтын, сондай-ақ бастауыш сыныптың негізгі білім беру бағдарламасын меңгерудің жоспарланған нәтижелеріне қол жеткізуге кепілдік беретін білім беру технологияларын пайдалану қажеттілігін қарастырады. Өз кезегінде, жоспарланған нәтижелерге кепілдік берілген қол жеткізу оқушылардың жаңа білімдерді, дағдыларды, құзыреттіліктерді, іс-әрекет түрлері мен әдістерін өз бетінше табысты меңгеруіне негіз болады. Осыған байланысты орны бөлек осы мәселелерді шешуде бастауыш білім беруде оқыту технологияларын енгізуді талап етеді деуге болады.

Осыған байланысты, қазіргі уақытта білім беру технологиялары мәселесі бастауыш білімге қатысты көбірек қарастырылуда. Бұл бастауыш мектептегі қазіргі заманғы үрдістермен түсіндіріледі, оның басым мақсаты – оқушы тұлғасының дамуы. Бастауыш мектеп оқушысының дамуының маңызды шарты оның өз бетінше танымдық әрекетке қосылуы болып табылады, оның барысында ол әмбебап оқу әрекеттерді меңгереді.

Қай заман болмасын адамзат алдында тұрған міндет – ұрпаққа саналы білім беру. Білімнің жаңа мазмұнын жүзеге асыру үшін заман ағымына орай оқу үрдісіне жаңа технологиялар қажетті. Жаңалықты меңгеру мен жүзеге асыруда дұрыс түсінбеу үлкен кедергіге әкеледі. Сондай қолданыстағы жаңа технологиялардың бірі – сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы.

Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы

– білімнің дайын күйінде берілмеуі. Бұл технологияның мақсаты – демократиялық қоғамда өз көзқарасы, пайымдауы бар, өзін-өзі жетілдіріп отыратын, айналадағы үдерістерге сыни көзбен қарап, жауап бере алатын жеке тұлғаны қалыптастыру.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясын пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – білім беру сапасын арттырудың, оқыту мақсатына жетудің бірден-бір жолы.

«Сын тұрғысынан ойлау» – сынап қарау емес, оқушының шындалған ойлау әрекеті. Бұл технологияның негізінде оқушылар топпен жұмыс істеу арқылы өзара пікірлесіп, ұтымды жауаптарды тауып айтуға үйренеді, іздене отырып, өз ойын айтуға, дәлелдеуге мүмкіндік алады. Топпен бірігіп жұмыс жасау тұлға бойында шыдамдылық, мейірімділік, ұжымдық жауапкершілік, бірігіп бір мәселені шешу секілді жағымды қасиеттерді дамытады.

Қазіргі білім кеңістігінде ғалымдар сыни тұрғыдан ойлауды дамытуға ерекше мән беріп, оны дамытудың жолдарын іздестіруде, өз технологиялары мен әдістерін ұсынуда. Сыни тұрғыдан ойлау философияда, психологияда, педагогикада қарастырылады. Педагогика мен психологияда бұл мәселемен П.Б лонский [2], В. Болотов [3], А. Тягло, Т. Воропай [4], А. Иванова [5], А. Кочерга [6], А.В. Бутенко [7], Е. Полат [8], А. Пометун [9], М. Скаткин [10], Л. Терлецкая [11] айналысқан.

Қазақстан әлемдік білім беру кеңістігіне енуі отандық білім дамуының стратегиялық жоспарын әзірлеуді және соған орай ұлттық білім жүйесінің жетістіктері мен білім дамуындағы жалпы әлемдік үрдістерді ескеретін жаңа үлгісіне көшуді талап етуде. Білім бере отырып, тиімді жолмен жаңа заман тұлғасын қалыптастыру әр ұстаздың мақсаты екені анық. Білім мазмұнын жаңартудың ғылыми негізіне оқушы белгілі бір қажетті біліктер мен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің субъектісі, әр түрлі мәдениеттер мен өз көзқарасы тұрғысынан білімді, сауатты, өз ойын дұрыс әрі шебер жеткізе білетін, мәдениетті тұлға.

Сын тұрғысынан ойлау – ашық қоғам негізі. Сын тұрғысынан ойлау деген – әр жеке тұлғаның кез келген жағдайдағы мәселені ойлап, зерттеп қорытып, өз ойын еркін ортаға жеткізе алуы. Сын тұрғысынан тұрғыдан ойлау, өзіндік, жеке ойлау болып табылады. Ол – өз алдына сұрақтар қойып және үнемі оларға жауап іздеу, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтау, әр мәселеге байланысты өз пікірін айту, оны дәлелдей алу, сонымен қатар басқалардың пікірлерін дәлірек қарастыруды және сол дәлелдемелердің қисынын зерттеу дегенді білдіреді. Нағыз сабақ – ол әрқашан диалог, іздене, дайындала, үйрене, шәкірттер болашағын ойлай жасалған еңбек пен тәжірибенің бірлігі.

Отандық бастауыш білім беруде сыни ойлауды қалыптастыру міндетін жаңарту бір мезгілде бұл үшін қажетті теориялық және әдістемелік тәсілдерді әзірлеуді талап етеді, өйткені бастауыш білім беру жүйесін дамыту, ең алдымен, әртүрлі инновациялық тәсілдерді енгізу арқылы мүмкін болады.

Сонымен, соңғы кездері сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыру мәселесі көптеген зерттеуші ғалымдардың зерттеу нысанына айналып отыр, дегенмен отандық бастауыш білім беру жүйесінде оқушылардың сыни ойлауын қалыптастыру мәселесіне қатысты әлдеде шешімін таппаған мәселелер бар.

Қазіргі кезеңде сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыру идеясы өзекті болып табылады, бұл таным процесі мен қоғамның әлеуметтік даму динамикасына көзқарастарды қайта бағалауға байланысты. Көптеген қайраткерлер ғылымның дамуындағы сыни тұрғыдан ойлаудың маңыздылығын қарастырған. Оның әлеуметтік жүйелердің жұмыс істеуі үшін және адамдардың жылдам өсіп, өзгеретін ақпарат ағынымен қарым-қатынасы үшін маңыздылығын атап көрсетеді.

Сыни тұрғыдан ойлау идеясының тез таралуы нәтижесінде сыни тұрғыдан ойлауды түсінудің әртүрлі тәсілдері пайда болды.

Сонымен, көптеген жұмыстар мен зерттеулер сыни тұрғыдан ойлау мәселесіне арналған. Бірақ оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру және дамыту, СТО қалыптастырудың көрсеткіштері мен критерийлері, оны өлшеу, диагностикалау

мәселелерінде олқылықтар бар. Сонымен, біздің ойымызша, сыни тұрғыдан ойлаудың табиғаты туралы ортақ пікір жоқ деуге болады.

Сыни тұрғыдан ойлаудың ұсынылған тұжырымдамаларын талдау негізінде келесі маңызды сипаттамаларды анықтауға болады:

- сыни тұрғыдан ойлау, ең алдымен, бағалау және рефлексиялық ойлау;
- сыни тұрғыдан ойлау шешімді дамытуға бағытталған;
- нәтиже алуға бағытталған;
- жеке тұлғаның ерекше қасиеті ретінде сыни тұрғыдан ойлау – жеке тұлғаның өзін-өзі анықтау процесі;
- сыни тұрғыдан ойлау ойлаудың бір түрі ретінде ақпаратты бағалау процесі басым болатын логиканың негізгі заңдылықтарына, танымдық іс-әрекет кезеңдеріне негізделеді;
- сыни тұрғыдан ойлау талдау, синтез, бағалау және т.б. сияқты бірқатар интеллектуалды дағдылармен сипатталады;
- және ақырында, сыни тұрғыдан ойлау оқытудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Технологияның мақсаты – оқушылардың мектепте ғана емес, күнделікті өмірде де қажетті ойлау қабілеттерін дамыту: саналы шешім қабылдау, ақпаратпен жұмыс істеу, құбылыстардың әртүрлі аспектілерін талдау және т.б.

Технология оқушы мен мұғалімнің шығармашылық ынтымақтастығына, оқушыларда кез келген материалға аналитикалық көзқарасты дамытуға негізделген. Технология материалды есте сақтауға емес, мәселе қоюға және оның шешімін табуға бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Блонский П. П. Развитие мышления школьника / Москва: Просвещение, 1964. – 283 с.
3. Болотов В. Критическое мышление – ключ к преобразованию российской школы / В. Болотов, Дж. Спиро // Директор школы. – 1995. – №1. – С. 67-73.
4. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века. Харьков: ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.
5. Иванова А. Учим критически мыслить / А. Иванова // Открытый урок: разработки, технологии, опыт. – 2007. – № 2. – С. 8-16.
6. Кочерга А.В. Взаимосвязь мышления, чувств и воображения в развитии критичности человека / В. Кочерга. Автореф. дис. канд. психол. наук: Ин-т психологии им. Костюка АПН Украины. – М., 2003. – 16 с.
7. Бутенко А. В., Ходос Е. А. Критическое мышление: метод, теория, практика. – Красноярск: 2001. – 102 с.
8. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2000. – 271 с.
9. Пометун А. И. Основы критического мышления: учебное пособие для учащихся старших классов общеобразовательной школы / А.И. Пометун, Л.Н. Пилипчатина. – 2018. – 134 с.
10. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. Про Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб.: Питер, 2000. – 240 с.
11. Терлецкая Л.Г. Критическое мышление как средство развития умений учащихся анализировать и применять информацию / «Развитие навыков критического мышления». – Москва: МГИМО – Университет, 2015. – 364 с.

Жакыпбекова А.Т.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Тойбазарова Н.А.

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ ПӘНІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ

Еліміздегі соңғы кездегі Ұлттық құндылықтарға деген назардың көбейіп жатқаны әрбір жүрегінде қазақ деп соққан қаны бар қазақтарға үлкен қуанышты жаңалық екені сөзсіз. Шаңырақтан түскен қыран құстың алтын қауырсынындай бұл жаңалықты естіген жан бей-жай қала алмайды деп сенемін. Мектеп қабырғасында ұлттық нақышта киінген кішкентай бүлдіршіндерде көздің жауын алып, жанына бір сәт тыныштық сыйлайды.

Ұлттық құндылықты дәріптеу керек екенін білеміз ау, бірақ сол құндылықтар дегеніміз не осы?

Ұлттық құндылықтар – әрбір ұлттың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мирас болып келе жатқан адамгершілік қағидаттары. Ғасырдан-ғасырға жеткен халықтың қазынасы – тілі, ділі, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері ұлтымыздың рухани байлығы. Менің ойымша, сол құндылықтардың арқасында біз өзіміздің халықтық қалпымызды сақтап, әлемге танылып отырмыз. Сондықтан да кешеден бүгінге сол құндылықтарымыз қалай жетті, ертеңгі күнге жеткізе аламыз ба деген сұраққа жауап іздеп көрейік.

Ұлттық болмыс, оны дәріптеу отбасынан, ошаққасынан басталады. Отбасы – тәрбиенің тамаша мектебі. Үлкенді сыйлауға, ана тілін ардақтауға, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиеленсек, ұшқанда да соны іліп, жүрген жерімізде сол құндылықтарды дәріптейміз. Әкесі мен баласы, қызы мен анасы, бозбала мен бойжеткен арасындағы жарасты қарым-қатынас отбасындағы ұлттық дәстүрді берік ұстанудың бір жолы [1].

Қазіргі мектептің оқу-тәрбие үрдерісіне ұлттық құндылықтар арқылы білім беру жүйесі енгізілуде. Ұлттық құндылықтар академиясы қоғамдық бірлестігі Адам, Отбасы, Отан, Тіл, Руханият, Білім, Еңбек, Табиғат деген (8 құндылықты) құндылықтар жүйесін ұсынған [2].

Біз жоғарыда аталған құндылықтарды өз тәжірибемізде басшылыққа ала отырып оқу-тәрбие үрдерісінде жүзеге асырамыз. Мысалы, бастауыш сыныптарда ұлттық құндылықтарды қазақтың салт-дәстүрлері, ұлттық ойындары арқылы оқушы бойына дарытамыз. Сондай ұлттық ойынның бірі – «Асық» ойыны. Ойынның шарты: сынып оқушылары 3 топқа бөлінеді. Әрбір топқа дорба үлгісіндегі көрнекілік беріледі, үстелге артына арнайы сұрақтар жазылған асықтар беріледі. Әр топтан асықты тезірек алып, сұраққа жылдам жауап беруі керек. Қай топ шапшаңдық танытып дорбасына көп асық жинаса, сол топ жеңімпаз атанады. Асықта келесі сұрақтар жазылып беріледі:

- «Құндылық» дегеніміз не?
- «Құндылық» деген сөзді қалай түсінесің?
- Сіз үшін не құнды?
- Қандай құндылықтарды білесіз?
- Ұлттық құндылық дегенді қандай түсінесің?

Бұл әдіс оқушыларды жылдам ойлауға үйретеді және ұйымшылдыққа тәрбиелейді.

Осы секілді ұлттық ойындар арқылы бала бойына ұлттық құндылықтар туралы ұғымды ешбір қиындықсыз, кедергісіз түсіндіре аламыз. Жәнеде осы ұлттық құндылықтарға деген махаббатын оятып, баланың ерік-жігерін, отан сүйгіштігін, жерін, елін мақтан тұтатын азамат пен азаматшаны тәрбиелеп шығара аламыз. Ең бастысы шаблонды түсінік емес ішкі жан дүниесінен шыққан түсінікті қалыптастыру, яғни бала өзі үшін не құнды екенін түсіне алуы керек.

Ұлттық құндылықтар туралы ұғымды бастауыш сыныпта «Әдебиеттік оқу» пәнінде кеңінен таныстыруға болады. Әр пәннің өзіндік ерекшелігі, тілі бар. Әрқайсысы өз өрнегімен сөйлейді. «Әдебиеттік оқу» пәні – өнердің пәні, жан-жақты ойлантудың, терең ойлаудың пәні. Ең бастысы, әдебиеттің басқа пәннен өзгешелігі – онда дәлелденген ешқандай заң жүйесінің, формулалардың элементтердің бұлжымас, айнымас ережелердің жоқтығы. Әдебиеттік оқу жасөспірімдерге әдебиеттануға, сөз маржандарының қыр-сырын игеруге жөн сілтеу ғана беріп қоймайды, ең бастысы, өмірдің ең қымбаттысы, асылы жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді.

«Әдебиеттік оқу» пәнінің әр сабағын адам бойындағы асқақ арман, әдемі сенім, әсемдік пен сұлулыққа құштарлық тәрізді мөлдір сезімдер мен кісілік қасиеттер туралы сырласу сабағы десек те болады. Бұл пән арқылы оқушылардың рухани дүниесі байиды, туған тілін сүюден адамзатты құрметтеуге дейінгі сезімдері қалыптасады.

Әдебиеттік оқу пәніне байланысты «Пазл» әдісін қолдана аламыз. 4-сыныптың Әдебиеттік оқу кітабінің 1-бөлімінде, 9 беттегі Өтебай Қанахин (1923-1990) жазушының «Туған жер» атты мәтіні берілген. Сол мәтінді оқушыларға түсініп оқуы туралы тапсырма беріледі. Мәтінді оқып болған соң интерактивті тақтада пазл тілімшері көрсетіледі. Пазлды құрастырып, сурет шығару үшін артында жасырынып тұрған сұрақтарға жауап беру керек.

Сұрақтар:

1. Адамның өмірі туған жерімен қалай байланысты?
2. Туған жердің байлығына нелер жатады?
3. Мәтіннің 3-абзацын іштей қайталап оқып, өзің туған жеріңмен салыстырып айт.
4. Өзіңнің туған жерің туралы не айта аласың?
5. Атамекен деп нені айта аламыз?
6. Туған жерімізге деген алғысты қалай білдіре аламыз?

Осы сұрақтарға жауап бергеннен кейін интерактивті тақтада сурет толықтай жиналып көрсетіледі. Шыққан суреттен біз оқушыларға тағы да сұрақтар қойып «Кейс» әдісі арқылы дамыта оқытуды жүзеге асыра аламыз.

Мысалы:

1. Суретте не бейнеленген?
2. Өз ауылың туралы айтып бер.
3. Ауылыңа барған кезде қандай әсерде боласың?
4. Өз туған ауылыңа немесе қалаңа «менің туған жеріме келіндер» атты жарнама жаса.

Берілген сұрақтарға жауап беру арқылы оқушы бойында өзінің туған жерін мақтан тұту, оны аялап, қадірін білуге және отансүйгіштікке тәрбиелеуге болады. Осындай әдістерді оқу-тәрбие үрдерісінде кеңінен қолдану арқылы Отан, Отбасы құндылықтарын, яғни «Ұлттық Құндылықтар академиясының» ұсынған құндылықтар жүйесін жүзеге асырудамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://massaget.kz/blogs/26580/>
2. Ө. Дүйсебек, «Ұлттық құндылықтар жүйесі – мемлекеттік идеология өзегі». – Ана тілі газеті., Астана, 01 02.2024ж. <https://anatili.kazgazeta.kz/news/62657>

Жуспекова А.Ж.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА УНИВЕРСИТЕТА

В настоящее время, в Казахстане, проблема психологической адаптации студентов первого курса университета, является одной из наиболее актуальных и значимых. Студенческая адаптация к новой социальной и учебной среде представляет собой сложный и многогранный процесс, который может оказывать существенное влияние на успех обучения, социальную интеграцию и психологическое благополучие молодого поколения.

В контексте казахстанского общества, переживающего быстрые темпы социально-экономического развития и модернизации, вопросы психологической подготовки и адаптации студентов становятся особенно актуальными. Успешная адаптация первокурсников не только определяет их личностное развитие, но также имеет прямое отражение на конкурентоспособности образовательной системы страны в целом.

Актуальность данного исследования заключается в его важности для понимания и улучшения процесса адаптации студентов первого курса университета. Психологическая адаптация играет ключевую роль в формировании успешной учебной и социальной траектории молодого поколения. Недостаточная адаптация может привести к стрессу, депрессии и ухудшению учебных результатов, что в свою очередь может повлиять на дальнейшую карьеру и жизненный успех студентов. Понимание факторов, влияющих на психологическую адаптацию, и разработка эффективных стратегий поддержки и помощи молодым людям в этом процессе являются ключевыми задачами, которые делают данное исследование актуальным и значимым для образовательной и научной среды.

Психологическая адаптация представляет собой процесс психологической приспособляемости индивида к новым условиям окружающей среды или ситуации. Этот процесс включает в себя не только приспособление к новым требованиям и ожиданиям, но и освоение новых навыков, развитие умений справляться с изменениями, а также принятие новых ролей и идентичностей. Психологическая адаптация охватывает широкий спектр аспектов, включая эмоциональное состояние, социальные взаимодействия, академическую и профессиональную успешность, а также общее психологическое благополучие индивида.

Проблема адаптации является одной из ключевых исследовательских тем, которая привлекает внимание специалистов различных научных областей. Эта проблема обсуждается и анализируется не только в контексте педагогики и психологии, но и на уровнях социальной экономики, медицины, биологии и других дисциплин. Рассмотрение адаптации с разных углов позволяет получить глубокое и всестороннее понимание этого феномена и его влияния на различные сферы человеческой жизни.

Исследования, проведенные учеными в области психологической адаптации студентов первого курса, обладают основательной теоретико-методологической базой, обогащенной теориями и методами из различных областей психологии и педагогики.

Г.Ю. Авдиенко исследовала влияние мероприятий психологической помощи на успешность адаптации студентов к образовательной среде вуза. И.В. Алёхин анализировал изменение условий подготовки студентов и их адаптацию в условиях трансформации российского общества. Н.В. Алтынова, А.В. Панихина, Н.И. Анисимов и А.А. Шуканов изучали физиологический статус студентов-первокурсников в условиях адаптации к обучению в вузе. Б.Г. Ананьев анализировал концепции личности, субъекта деятельности и индивидуальности в контексте адаптации студентов. Л.А. Антипова исследовала педагогические технологии успешной адаптации личности студента в процессе обучения в

вузе. Л.П. Баданина анализировала современные подходы к организации психолого-педагогического сопровождения студентов на этапе адаптации к вузу.

Также данной проблематикой занимались следующие исследователи:

Р.В. Бисалиев, О.А. Куц, И.А. Кузнецов и И.Ф. Деманова изучали психологические и социальные аспекты адаптации студентов.

А.А. Виноградова исследовала адаптацию студентов младших курсов к обучению в вузе.

А.А. Извольская проводила исследования по возрастным особенностям развития личности студента как фактору адаптации к процессу обучения в вузе.

Л.А. Колмогорова анализировала особенности мотивации учения и адаптации студентов-первокурсников с различными типами профессионального самоопределения.

Фундаментальные вопросы социально-психологической адаптации личности обширно исследованы в работах многих ученых. Среди выдающихся исследователей, чьи труды внесли значительный вклад в понимание этой проблематики, можно отметить А.А. Балла, Л.И. Божовича, В.А. Петровского, Ж.Пиаже, З.Фрейда, Э.Эриксона и многих других.

В работах указанных ученых рассматриваются различные аспекты социально-психологической адаптации личности, такие как формирование социальной идентичности, развитие социальных навыков, принятие ролей в обществе, преодоление конфликтов и стресса, а также влияние социальных факторов на психическое здоровье человека.

Например, Л.И. Божович в своих трудах исследовала влияние социальной среды на формирование личности и механизмы ее адаптации к социальным изменениям. В.А. Петровский занимался проблемами социальной психологии личности и рассматривал вопросы социальной адаптации в контексте развития самосознания и самооценки.

Исследования таких знаменитых ученых, как Ж. Пиаже, З. Фрейд и Э. Эриксон, также внесли важный вклад в понимание процессов адаптации. Например, работы Фрейда позволили расширить представление о влиянии детских и подсознательных воспоминаний на социальное поведение взрослого. Э. Эриксон разработал концепцию психосоциального развития личности, где особое внимание уделяется этапам кризисов адаптации в различные возрастные периоды.

В современной психоаналитической традиции, базирующейся на идеях Фрейда, акцент делается на рассмотрение адаптации в контексте социальной деятельности личности. Современные психоаналитики часто обращаются к понятиям, введенным Фрейдом, таким как «аллопластические» и «аутопластические» изменения, для того чтобы выделить две разновидности психологической адаптации.

1. Аллопластическая адаптация. Этот тип адаптации характеризуется изменением окружающей среды в соответствии с потребностями и желаниями личности. В этом случае личность активно воздействует на свою среду, чтобы создать условия, способствующие ее более успешной адаптации. Например, человек может изменить свое рабочее место, социальное окружение или жизненные условия, чтобы лучше соответствовать своим потребностям и целям.

2. Аутопластическая адаптация. В этом случае изменения происходят в самой личности, чтобы лучше соответствовать требованиям окружающей среды. Личность модифицирует свое поведение, мышление или чувство, чтобы лучше адаптироваться к существующим условиям. Например, человек может изменить свои убеждения, привычки или эмоциональные реакции, чтобы лучше вписаться в общественные нормы и ожидания.

Среди теорий психоанализа привлекает внимание концепция, предложенная Э. Эриксоном, который выдвинул идею о непрерывном взаимодействии между индивидом и социумом в процессе их приспособления друг к другу. В рамках его теории адаптации выделяются несколько этапов, начиная от возникновения противоречий и тревоги, и заканчивая активацией защитных механизмов как у самого человека, так и в общественной

среде. Этот процесс может завершиться достижением гармонии или же конфликтом. По мнению Эриксона, конфликт является одним из возможных исходов взаимодействия индивида и среды, когда защитные реакции не оказываются достаточными для восстановления равновесия.

Эриксон подчеркивает важность взаимодействия личности и окружающей среды, обозначая их как непрерывно меняющиеся факторы, влияющие друг на друга. В его концепции адаптации подчеркивается не только реакция индивида на изменения в окружающей среде, но и влияние социальных условий на развитие личности. Эриксон представляет процесс адаптации как сложную взаимосвязь между внутренними и внешними факторами, где конфликт может возникнуть в случае несоответствия защитных механизмов требованиям среды.

Список использованной литературы:

1. Авдиенко Г.Ю. Влияние мероприятий психологической помощи студентам в начальный период обучения на успешность адаптации к образовательной среде вуза // Вестник психотерапии. – 2007. – № 24. – С. 8-14.
2. Алёхин И.В. Изменение условий подготовки студентов высших учебных заведений и их адаптации в условиях трансформации российского общества // Вестник Башкирского университета. – 2008. – № 2. – С. 366-368.
3. Алтынова Н.В., Панихина А.В., Анисимов Н.И., Шуканов А.А. Физиологический статус студентов-первокурсников в условиях адаптации к обучению в вузе // В мире научных открытий. – 2009. – № 3-2. – С. 99-103.
4. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 134 с.
5. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 363 с.
6. Антипова Л.А. Педагогические технологии успешной адаптации личности студента в процессе обучения в вузе // Казанский педагогический журнал. – 2008. – № 2. – С. 52-56.
7. Архипова А.А. Адаптация студентов как одно из условий самореализации личности // Педагогические науки. – 2007. – № 3. – С. 173-177.
8. Баданина Л.П. Анализ современных подходов к организации психолого-педагогического сопровождения студентов на этапе адаптации к вузу // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 83. – С. 99-108.
9. Бисалиев Р.В., Куц О.А., Кузнецов И.А., Деманова И.Ф. Психологические и социальные аспекты адаптации студентов // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – № 5. – С. 82-83.
10. Виноградова А.А. Адаптация студентов младших курсов к обучению в вузе // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской академии образования. – 2008. – № 3. – С. 37-48.
11. Головин С.Ю. Словарь практического психолога: [Электронный ресурс] / С.Ю. Головин // <http://vocabulary.ru/dictionary/25/word/>
12. Гончикова О.Н. Этнопсихологические особенности процесса адаптации студентов к обучению в вузе // Вестник Бурятского государственного университета. – 2008. – № 5. – С. 69-73.
13. Зинченко В.П., Мещеряков Б.Г. Психологический словарь / В.П. Зинченко, Б.Г. Мещеряков. – М.: Педагогика, 2007. – 811 с.

Исина Қ.С.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Тойбазарова Н.А.

4-СЫНЫПТА ҚҰРМАЛАС СӨЙЛЕМДІ ДАМЫТА ОҚИТУ

Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын кунды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда негізінен дамыта оқыту технологиясын қолдану негізгі басты назарға алынады. Дамыта оқытуда оқушының ойлау, ізденушілік, зерттеушілік қабілеттері артып, талдау арқылы белгілі бір шешімді анықтауға, түйіндеуге, оны дәлелдей білуге, өз ойын еркін жеткізуге үйретеді. «Дамыта оқыту» деген термин психологияда баланың дамуын қарастырған (Ж. Пиаже), ойлаудың әртүрлі деңгейін, типтерін (Л.В. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн) және басқа да психиканың қызметін зерттеген (Б.Г. Ананьев, Г.С. Костюк, А.А. Люблинская, Н.А. Менчинская) және т.б. іс-әрекет ілімінің психологиясын жасаған (А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин) еңбектерінде жан-жақты талдады [1].

Нәтижеде дамыта оқыту мәселесіне арналған екі іргелі эксперимент жасалып, оның бірін Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, ал екіншісін Л.В. Занков басқарады. Дамыта оқытуды 1950 жылдың аяғынан бастап Л.В. Занков және Д.Б. Эльконин зерттей бастады. Дамыта оқыту оқушыны оқу пәндерін оқып үйренуден теориялық ойды дамытатын оқу іс-әрекетіне көшірді (Эльконин-Давыдов). Ол оқушыны жан-жақты дамыту міндетін қойды (Л.В. Занков). Л.В. Занков ақыл-ой қызметінің төмендегідей көрсеткіштері дамуды іске асырады деп есептейді. Олар байқампаздық, өз ойын еркін жеткізе білу, практикалық іс-әрекеттер атқара білу. В.В. Давыдов ақыл-ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысын келтіреді [2].

Занков жүйесінде оқытуды ұйымдастырудың жетекші нысаны – сабақ. Тек сабақтың өткізілу құрылымы өзгереді. Сабақ оқушылардың түсінігіне қиын болып келеді. Осыған сәйкес сабақ жаңа материалды оқудан басталуы керек. Дәстүрлі оқытуда көбінде мұғалім сөйлейді. Дамыта оқыту жүйесіндегі қойылатын сұрақтар проблемалы ойлауды, пайымдауды қажет ететіндей етіп беріледі. Оқушы да ондай сұраққа өз ойын, өз пікірін еркін білдіре жауап беруге дағдыланады [3].

Жалпы білім стандартына сәйкес білім беретін мектептің 4-сыныбына арналған қазақ тілі оқулығында бағдарламаға сәйкес тіліміздің грамматикалық құрылысы бойынша оқушыларды теориялық мәліметтермен таныстыру, олардың қатесіз, сауатты жазу дағдыларын қалыптастыру және ауызша, жазбаша да дұрыс сөйлеуін жетілдіру көзделген. 4-сыныпта жай сөйлем, құрмалас сөйлем, сөйлемнің дара, күрделі, бірыңғай мүшелері оқытылып, қарастырылады. Соның ішінде жай сөйлем мен құрмалас сөйлемді оқыту. Жай сөйлем мен құрмалас сөйлем туралы білімдерін бекіту үшін, мәтінде кездескен жай және құрмалас сөйлемдерді ажырата білу, құрмалас сөйлемдердің құрамындағы тұрлаулы мүшелерін жазу, табу секілді жұмыстар мен тапсырмаларды орындату керек. Мысалы: Құрмалас сөйлемнің жай сөйлемнен айырмашылығы оның күрделі ойды білдіретіндігінде екендігін жай сөйлемді мысал ретінде алып, салыстырып көрсетілген. Екі немесе одан да көп жай сөйлемнен құралған сөйлемді құрмалас сөйлем дейміз. Мысалы: Айман келіп, мені театрға ертіп кетті. Бұл – құрмалас сөйлем, өйткені ол екі немесе одан да көп жай сөйлемнен құралған, оның құрамындағы жай сөйлемдер мағыналық жағынан байланысып, үтірмен ажыратылған.

Дамыта оқыту технологиясы аясында «*Ретін тап*» әдісін қолдануға болады. Мысалы: 4-сыныптың қазақ тілі кітабындағы жай және құрмалас бөлімінде, «Қисық бала» өлеңі берілген. Оқушылар өлеңді түсініп оқиды. Мұғалім бірнеше бөлікке бөлінген өлең жолдарын таратады. Оқушылар сол бөліктерді өлеңде баяндалған оқиғаға сай етіп өлең

жолдарындағы сөздердің орын тәртібін сақтап жай және құрмалас сөйлемдерді тауып ретімен орналастыру керек. Әрі қарай «Картошка фри» әдісін қолданамыз. Тақтада картошка фри салуға арналған екі қорапша ілінген. Оқушылар сол қорапшаны картоп фриларға толтыру керек. Оқушыларға картоп таяқшаларына жазылған әр түрлі сөйлемдер таратылады. Сол сөйлемдердің ішінен жай сөйлем және құрмалас сөйлемдерді анықтап картоп қорапшаларына салу керек. Алдымен оқушылар екі топқа бөлінеді. Бірінші топ өз қорапшасына жәй сөйлемдерді, екінші топ құрмалас сөйлемдерді анықтап салады. Содан соң оқушылар сөйлемдерді не себепті жәй сөйлемге және құрмалас сөйлемге жатқызғанын дәлелдеп айтып беру керек. Осы әдістерді оқушылардың тақырыпты қалай меңгергендіктерін анықтау мақсатында қолданады.

«Еркін әңгіме» әдісі арқылы сабақ соңында оқушылардың сабақ барысында жинаған білімдерінің қорытындысын шығару және оқушылардың не үйренгенін түйіндеу. Оқушыларға ашық сұрақтар беріледі. Ашық сұрақтар:

1. Өлең неге «қисық бала» аталған деп ойлайсың?
2. Баланың іс әрекеті дұрыс па?
3. Егер сен сол баланың орнында болсаң не істер едің?
4. Осы өлеңді оқып отырып өзіңе қандай ой түйдің?

Бала өз ойымен бөлісіп, ненің дұрыс екенін аңғарады, бала бойындағы ар-ұят, адамдық сезімдерін қалыптасыруға болады.

Келесі бір әдіс «Салыстыру әдісі». Бұл әдісте балалар берілген тапсырмаларды орындау: жай сөйлем мен құрмалас сөйлемнің арасындағы айырмашылықты анықтайды.

Тапсырма: бағанның екі жағындағы сөйлемдерді оқып, өзара салыстыру, айырмашылығын табу және өз ойын дәлелдеу.

Оқушылар тәртіпті.

Ауылдан атам келді.

Әжем жіп иірді.

Оқушылар тәртіпті болса, ұстаз қуанады.

Ауылдан атам келсе, мен қуанамын.

Әжем жіп иіріп, одан кеудеше тоқыды.

Топтау әдісі. Топтау әдісінде оқушыларды бірнеше топқа бөліп, топтық тапсырма беріледі. Бұл әдісті «Жалғасын тап» ойыны арқылы ұйымдастыруға болады. Тапсырма: сөйлемнің бірінші жай сөйлемі беріледі, келесі бөлігін тауып құрмалас сөйлем құрастырады. Мысалы:

1-топ: Досы көпті жау алмайды ... .

2-топ: Бірлігі жоқ ел тозады, ...

3-топ: «Ел боламын десең», ...

Оқушылар, құрмалас сөйлемді құрастырып, сөйлемдегі мақалдың мазмұнын, негізгі ойын тауып, дәлелдеу арқылы ой-өрісін дамытады. Осылайша дамыта оқыту жүйесінде оқушылардың ойларын жетілдірудің маңызы зор. Біріншіден – дамыта оқытуда білім дайын күйінде берілмейді, оған оқушы өз оқу әрекеті арқылы қол жеткізеді. Сабақтың алғашқы ізденісі кезеңінде жаңа ақпарат жайлы не түсінгендерін ортаға салып, мәселені өз беттерінше шешуге талпынады. Оқушының жеке басын дамытуда негізгі іс – ол өзінің іс-әрекеті. Сол себепті дамыта оқыту әдістері оқушыны белсенді жұмыс жасауға итермелей отырып, туындаған мәселелерді өз бетінше шешуге талпындырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Селевко Г.К. – Энциклопедия образовательных технологии. В 2-х т (2006 г.)
2. Давыдов В.В. – О понятии развивающего обучение. – 1995. – 142 с.
3. <https://textbook.tou.edu.kz/books/050/4.html>

Казыбаева А.Е.,

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің студенті, ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Аманбек Ж.О.

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Білім беру жүйесі – сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әр түрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге білім беруді басқару. Бүгінгі таңда жүзден астам білім беру технологиялары бар. Жаңа психологиялық-педагогикалық технологиялардың пайда болуының негізгі себептерінің арасында мыналарды бөлуге болады:

- білім алушылардың психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін тереңірек есепке алу және пайдалану қажеттілігі;
- тиімділігі төмен ауызша сөзді ауыстырудың шұғыл қажеттілігін түсіну;
- жүйелі-әрекеттік тәсілмен білім берудің (ауызша) тәсілі;
- кепілдендірілген оқу нәтижелерін қамтамасыз ететін оқу процесін, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттестіктің ұйымдастырушылық формаларын жобалау мүмкіндігі.

Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әртүрлі түсіндіріледі. Көп тараған анықтама В.П. Беспалько ұсынған: ол педагогикалық технология оқу мен тәрбие процестерінің (теориялық негізделген) еске түсіру барысында қолданған құралдар мен әдістер жиынтығы, олар білім мақсатын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Педагогикалық технология қол жеткен жетістіктерді сатылы өлшеу мен қорытынды бағалаудың объективті мүмкіншілігін жеткілікті дәрежеде сақтайтын мақсаттары мен тапсырылған оларға сәйкес ғылыми жобалардың болуын қалайды. Бірақ бұл анықтамадағы көрсетілген бір-бірімен тәуелсіз және дербес өмір сүруін оқыту және тәрбие процестері болады деген оймен келісу қиын.

Тұлға дегеніміз тұтастай тұратын құрылым, және ол біртұтас педагогикалық процеспен байланысты, демек педагогикалық технологияда осы педагогикалық процестің басты белгісіне сәйкес болуы керек. Педагогикалық технологияда берілген басқа да анықтама бар, ол: оқыту процесін жүзеге асырудың мазмұндық техникада, педагогикалық ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жобасы (алгоритмі), оқыту процесін ұйымдастырумен жүргізуді жобалау барысындағы бірлескен педагогикалық іс-әрекетінің моделі, барлық сабақ беру процесін жасаудың, қолданудың және анықтаудың жүйелі әдісі, білімді меңгерудегі техникалық және адам және олардың өзара әрекеттерін ескеру, мазмұнын қорытындылау. В.Н. Бордовская мен А.А. Реанның көрсетуінше білім беру технологиялары дегеніміз – бұл білім беру процесіндегі ұстаздар мен оқушылардың жүйелілік іс-әрекеттеріне, ол мақсат мазмұн әдістерді ұйымдастырудың белгілі бір нақтылы принциптері мен өзара байланыстылығына сай нақтылы идея негізінде болады.

Педагогикалық технологияның міндеттері:

- әртүрлі қызмет саласындағы іскерлік пен дағдылардың шыңдау, білімнің тереңдігін, беріктігін арттыру;
- мінез-құлықтағы әлеуметтік құнды әдеттер мен формаларды нығайту және арттыру;
- технологиялық құрал-саймандар мен жұмыс істеуге үйрету;
- технологиялық ойлау дағдыларын дамыту;
- оқу міндеттері мен қоғамдық пайдалы еңбек ұйымдастыруда оқыту технологиясы сабақ беру әдістемесімен салыстырғанда, оқушылардың өздерінің іс-әрекетін ұйымдастыру тәсілдері және мазмұнын өндіруді көрсетеді. Олар диагностикалық білім маңыздылығын

және оқыту процесінің қасиеттерінің жалпы оқушылардың тұлғасын дамытуға бағытталған объективті бақылауын қажет етеді. Педагогикалық технологиялар білім мазмұнын саралауды, жеке бағдарлауды, оның белсенділік сипатын, оқу, танымдық, коммуникативті, практикалық, шығармашылық іс-әрекет тәсілдерін қалыптастыруға, оқушылардың осы іс-әрекеттің тәжірибесін алуға бағытталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, негізгі құзыреттіліктерді қалыптастырады оқушылардың алған білімдерін, дағдыларын өмірде қолдануға мүмкіндік береді. Педагогикалық технология әр түрлі жағдайлардағы нақты өзара іс-қимылдарды, жүйеленген, бағдарланған, оқыту және тәрбиелеу стандарттарына сай тәсілдер негізінде компьютер мен техникалық құралдар қолдану арқылы да ұйымдастырылады.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің құрылымдарында оқытудың айқындалған көптеген технологияларын пайдаланып жатқандығы белгілі. Болашақ маманға тәжірибе беруде ақпаратпен жұмыс істеу әдістеріне, жаңа білімдерді құру әдістеріне, ең маңыздысы – әлемнің дамуы туралы білімдердің қажетті деңгейін қалыптастыратын әдістерге үйрету.

Камалов И.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.*

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

В воспитательно-образовательном процессе в образовательных учреждениях Республики Казахстан отводится многозначительная роль в целостном развитии каждого ребенка, основываясь на общечеловеческих ценностях, принимая во внимание его интересы, способности и потребности. Кроме того, образовательные организации формируют помимо основ гражданственности, гуманного отношения к окружающей действительности, а также когнитивных, двигательных и других основных навыков, значимые коммуникативные и социально-эмоциональные умения, тем самым совершенствуя культуру общения [1].

Коммуникативная компетентность является важным компонентом социализации. Данный процесс постоянен в развитии и продолжается на протяжении всей жизни, человек регулярно нуждается во взаимодействии с людьми, с внешним миром. Ежегодные Послания Главы государства информируют нас о сегодняшнем мире, находящемся в условиях непостоянности, изменчивости – люди молниеносно должны реагировать на новшества, целесообразно адаптироваться для успешной социализации. Необходимость владеть данным свойством личности возрастает с каждым годом, по мере того как человек взрослеет: от младенчества до пожилого возраста. Конкретно, дети и подростки наиболее чувствительны в отношении познания данной личностной характеристики, формируется основа коммуникативной компетентности, например, навыки общения, речевые и социально-коммуникативные умения [2, 3].

Образовательные учреждения Республики Казахстан ориентированы на целенаправленное развитие нравственных качеств, коммуникативных, социальных и исследовательских навыков. Содержание образовательных дисциплин претерпевает обновления. Обучение учащихся направлено на развитие данной динамической характеристики. Посредством общения познается мир, приобретается опыт [1, 4].

Дети и подростки зачастую основательно не осознают своих потребностей, к чему на самом деле стремятся, не ориентируются в ситуации общения с людьми, находятся в

недоумении как привести в себя в гармоническое взаимодействие с окружающим миром. В связи с этим задача взрослых помочь детям и подросткам в понимании своих потребностей, создать для них условия для успешной социализации, снизить степень закомплексованности в общении. Эффективность данной помощи взрослых допустима при знании психологических и возрастных особенностей.

Актуальной становится, в связи с этим проблема исследования влияние социальных условий на формирование коммуникативной компетентности.

Доскональное изучение данного вопроса исследования следует начинать с анализа трудов Д.Б. Эльконина, М.И. Лисиной, Э. Эриксона, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, где изложены психические и возрастные особенности: социальные ситуации развития, коммуникативные потребности и другие характеристики личности.

Исследования Дж. Боулби показали, что открытая им «теория привязанности» в младенческом возрасте оказывает большое влияние на формирование личности, ее открытости к взаимодействию с окружающим миром.

Основательное изучение данного вопроса, возможно только при знании полноценной картины онтогенетического развития человека, точнее периодизацию психического развития человека, его особенности. Большую ценность представляет труд Л. Р. Салаватулиной, где собраны сведения и материалы выше указанных ученых.

Анализ результатов исследований А. Маслоу показали, что удовлетворение потребностей естественно, в определенный возрастной период характерна конкретная степень.

Исследования Е.В. Сидоренко, А.Н. Мосиной, С.В. Чернова, О.В. Михайловой посвящены многогранному изучению проблемы формирования коммуникативной компетентности, где описаны компоненты, задачи, характеристика и сущность данного свойства личности.

Проблемам воспитания и обучения детей в социальных условиях посвящены работы Г.А. Урунтаевой, А.И. Подольского, Н.С. Пряжникова.

По мнению И.П. Павлова и С.Л. Рубинштейна оказывать влияние на коммуникативные компетенции, помимо социальных условий, может тип нервной системы, который играет немаловажную роль в поведении и общении.

В результате изучения научной литературы, раскрывающей различные взгляды ученых и данные исследований, мы выявили несогласованность между необходимостью совершенствования коммуникативных компетенций детей и подростков в образовательных учреждениях, как социальной среды, с одной стороны, и влияние возрастных и психологических особенностей в социальной среде у детей и подростков на формирование данного свойства личности – с другой. Это определило проблему нашего исследования: изучить влияние социальных условий на формирование коммуникативных компетенций детей и подростков.

Список использованной литературы:

1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031>
2. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
3. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>
4. https://kkn.kz/wp-content/uploads/2023/01/konczepcz-razv-obraz.24-11_2022.rus_.pdf

Карпенко К.А.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЕВРАЗИЙСКОМ ГУМАНИТАРНОМ ИНСТИТУТЕ ИМЕНИ А.К. КУСАИНОВА

Инклюзивное образование – это метод, направленный на обеспечение равных возможностей для обучения и развития всех учеников, независимо от их индивидуальных особенностей, способностей и потребностей. В рамках деятельности Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова (ЕАГИ) важно осознавать значение инклюзивного образования не только с точки зрения учебного процесса, но и в социальном аспекте.

Данная аннотация фокусируется на изложении подходов и методов, применяемых в области ЕАГИ для осуществления инклюзивного образования. В ходе исследования особое внимание уделяется принципам дифференциации обучения, адаптации учебных материалов и организации учебной среды с учетом потребностей всех студентов, включая тех, кто нуждается в особой поддержке.

Кроме того, проводятся действия по формированию благоприятной образовательной среды, способствующей вовлечению всех студентов в жизнь учебного заведения как в академическом, так и в социальном плане. Особое внимание уделяется разработке программ поддержки, консультированию студентов и преподавателей, а также созданию механизмов для оценки эффективности инклюзивной деятельности.

Эта аннотация обозревает инклюзивное образование в рамках ЕАГИ, подчеркивая его важность как инструмента обеспечения равных возможностей и развития для всех учащихся.

Актуальность темы «Инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова» определяется несколькими ключевыми факторами:

1. **Расширение доступа к образованию:** инклюзивное образование направлено на обеспечение равных возможностей для всех студентов, включая тех, кто ранее мог столкнуться с барьерами доступа из-за инвалидности, особых образовательных потребностей или других факторов. В связи с этим, институты высшего образования, такие как Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, сталкиваются с необходимостью разработки и реализации инклюзивных практик, чтобы обеспечить полноценное участие всех студентов в образовательном процессе.

2. **Социальная ответственность:** в современном обществе все больше акцентируется внимание на включении и поддержке людей с различными особенностями. Инклюзивное образование является важной составляющей социальной ответственности учебных заведений, так как оно способствует созданию более справедливого и демократического образовательного пространства.

3. **Повышение качества образования:** инклюзивное образование не только способствует включению всех студентов, но и создает условия для улучшения образовательного процесса в целом. Адаптация учебных материалов, применение разнообразных методов обучения и организация поддержки студентов с особыми потребностями также влияют на качество образования и обогащают опыт всех участвующих студентов и преподавателей.

4. **Соблюдение международных стандартов:** многие страны подписали и ратифицировали международные конвенции и договоры, обязывающие их обеспечивать равный доступ к образованию для всех. Инклюзивное образование в контексте Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова помогает соответствовать

этим международным стандартам и обязательствам.

Таким образом, инклюзивное образование в ЕАГИ имени А.К. Кусаинова остается актуальной и важной темой, которая требует постоянного внимания и развития с целью обеспечения доступности и качества образования для всех студентов.

Цель исследования на тему «Инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова» может быть сформулирована следующим образом: изучение и анализ инклюзивных практик, применяемых в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова, с целью определения их эффективности, оценки уровня доступности образования для студентов с различными потребностями, выявления проблемных аспектов и предложения путей их решения. Конечной целью является разработка рекомендаций по улучшению инклюзивного образования в институте с целью повышения качества образовательного процесса и обеспечения равных возможностей для всех студентов.

Для исследования темы «Инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова» можно использовать разнообразные **методы** исследования, включая следующие:

1. Анализ документов: проведение анализа учебных программ, положений, правил и нормативных документов, касающихся инклюзивного образования в институте, с целью выявления основных положений, принципов и подходов к реализации инклюзивной практики.

2. Опросы и интервью: проведение опросов среди студентов, преподавателей и административного персонала института для выявления их мнений, опыта и оценок в отношении инклюзивного образования. Также можно провести качественные интервью с ключевыми участниками процесса обучения и руководителями института для получения более глубокого понимания ситуации.

3. Наблюдение: проведение наблюдений за учебными занятиями, внеучебными мероприятиями и другими аспектами образовательной деятельности института с целью оценки реализации инклюзивных практик на практике.

4. Сравнительный анализ: сравнительный анализ практик инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте с аналогичными учебными заведениями как внутри страны, так и за рубежом, чтобы выявить сильные и слабые стороны инклюзивной практики и выделить лучшие практики.

5. Фокус-группы: организация фокус-групп с участием студентов с особыми образовательными потребностями, их родителей (или опекунов), а также преподавателей для обсуждения проблем и перспектив развития инклюзивного образования в институте.

6. Экспертные оценки: проведение экспертной оценки с участием специалистов в области педагогики, психологии, социологии и других областей для оценки эффективности инклюзивной практики и разработки рекомендаций по ее совершенствованию.

Комбинация этих методов позволит получить всестороннее понимание текущего состояния и перспектив развития инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова.

Основные результаты исследования по теме «Инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова» могут быть представлены следующим образом:

1. Оценка текущего состояния инклюзивного образования: результаты исследования позволяют оценить текущее состояние инклюзивного образования в институте, выявить его сильные и слабые стороны, а также определить уровень доступности образовательного процесса для студентов с различными потребностями.

2. Идентификация проблемных аспектов: исследование помогает выявить основные проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются студенты с особыми образовательными потребностями, преподаватели и администрация института при реализации инклюзивного

образования.

3. Определение успешных практик и примеров: результаты исследования позволяют выделить успешные практики и примеры инклюзивного образования, которые могут служить основой для разработки рекомендаций и моделей дальнейшего развития.

4. Разработка рекомендаций по улучшению: на основе полученных данных и анализа исследования формулируются рекомендации по улучшению инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте, включая меры по оптимизации учебного процесса, поддержке студентов и преподавателей, а также развитию инфраструктуры инклюзивного образования.

5. Планирование дальнейших шагов: на основе результатов исследования формулируются планы дальнейших шагов по развитию и совершенствованию инклюзивного образования в институте, включая конкретные мероприятия, программы обучения и поддержки.

Таким образом, основные результаты исследования по теме инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова представляют собой комплексную оценку текущего состояния, выявление проблем и успешных практик, а также разработку рекомендаций и планов дальнейшего развития данной области образования.

На основании проведенного исследования инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова, можно сделать следующие **ВЫВОДЫ:**

1. Необходимость дальнейшего развития: инклюзивное образование в институте находится на начальной стадии развития, и дальнейшее совершенствование этой области требует внимания и усилий со стороны администрации, преподавателей и других участников образовательного процесса.

2. Потребность в улучшении инфраструктуры: наблюдается необходимость в разработке и реализации инфраструктурных мероприятий для обеспечения доступности образовательной среды для всех студентов, включая создание адаптированных учебных материалов, доступ к специальным помещениям и технологическим средствам.

3. Значение профессиональной подготовки преподавателей: важно обеспечить профессиональную подготовку преподавателей для работы с разнообразными группами студентов, в том числе с учетом особых образовательных потребностей, чтобы они могли успешно реализовывать инклюзивные практики.

4. Необходимость поддержки студентов: студенты с особыми образовательными потребностями требуют дополнительной поддержки и адаптации учебного процесса для успешной адаптации и обучения. Реализация программ поддержки и консультирования для таких студентов является важным аспектом инклюзивного образования.

5. Важность содействия социальной интеграции: инклюзивное образование должно способствовать не только обеспечению доступности образования, но и социальной интеграции всех студентов в академическую и общественную жизнь института, создавая условия для развития их потенциала и самореализации.

В целом, инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова представляет собой важную и перспективную область, требующую системных усилий по ее развитию и совершенствованию для обеспечения равных возможностей и качественного образования для всех студентов.

Инклюзивное образование становится всё более актуальным и значимым в современном образовательном пространстве. Это направление образования стремится обеспечить равные возможности для обучения и развития каждого человека, вне зависимости от его индивидуальных особенностей, способностей и потребностей. В контексте Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова (ЕАГИ) вопросы

инклюзивного образования приобретают особое значение, поскольку институт стремится создать среду, открытую для всех студентов, где каждый может достичь своих образовательных целей.

В данном введении рассмотрим ключевые аспекты инклюзивного образования в контексте ЕАГИ, обозначим актуальные вызовы и перспективы развития этой области, а также представим план дальнейшего изучения темы.

Социально-экономический статус – это мера социального положения, включающая в себя доход, образование, профессию, успеваемость и здоровье.

В Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова создаются условия для развития инклюзивного образования и проводятся мероприятия, отвечающие его принципам:

- индивидуальная направленность предметного и субъектного образования;
- непрерывность образования;
- активное взаимодействие с учащимися с целью изменения их мотивации;
- учет психологических и физиологических особенностей учащихся;
- своевременная коррекция нарушений в процессе социализации;
- специализированное сопровождение учащихся с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью.

Социально-психологическая ситуация студентов с инвалидностью и/или ограниченными возможностями здоровья, обучающихся в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова, выглядит следующим образом: студенты получают пособие по инвалидности, проживают в городе Астане.

Вид ограничений по здоровью: семь студентов третьей группы с ограниченными физическими возможностями, один студент второй группы с ограниченными физическими возможностями и три студента третьей группы с ограниченными возможностями опорно-двигательного аппарата. Все они получили медицинскую помощь.

Все ученики ведут активный образ жизни и успешны не только в учебе, но и в таких занятиях, как цветоводство, шахматы, спорт и наука.

Пятеро ведут самостоятельную жизнь, успешно совмещая учебу с трудовой деятельностью/занятостью.

По данным мониторинга ЕАГИ по оценке состояния в инклюзивном образовании, эти ученики удовлетворены процессом обучения (высокий уровень).

На сегодняшний день инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова (ЕАГИ) находится на начальной стадии развития. В институте предпринимаются определенные шаги для создания условий, обеспечивающих равные возможности для обучения и развития всех студентов, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности.

Основные аспекты текущего состояния инклюзивного образования в ЕАГИ могут включать следующее:

1. Инфраструктура и доступность: институт работает над созданием адаптированных условий для студентов с особыми образовательными потребностями, таких как доступные аудитории, специальное оборудование и другие средства, способствующие их полноценному участию в учебном процессе.

2. Профессиональная подготовка преподавателей: один из ключевых аспектов успешной реализации инклюзивного образования – это профессиональная подготовка преподавателей. В ЕАГИ могут проводиться тренинги и семинары для повышения компетенций преподавателей в области работы с разнообразными группами студентов.

3. Поддержка студентов: в институте могут функционировать службы поддержки студентов с особыми образовательными потребностями, предоставляющие консультации,

адаптированные учебные материалы и другие формы помощи, необходимые для успешной учебы.

4. Социальная интеграция: важным аспектом инклюзивного образования является создание образовательной среды, способствующей социальной интеграции всех студентов, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности. В ЕАГИ могут проводиться различные мероприятия и программы, направленные на укрепление общественных связей и включение всех студентов в академическую и культурную жизнь института.

Однако, несмотря на существующие усилия, впереди стоит еще много работы по дальнейшему развитию и совершенствованию инклюзивного образования в ЕАГИ. Это включает в себя не только технические аспекты, такие как улучшение инфраструктуры, но и создание положительной образовательной среды, где каждый студент чувствует себя принятым и поддержанным в своих учебных усилиях.

В рамках реализации мероприятий по инклюзивному образованию в университете были проведены следующие мероприятия для студентов с инвалидностью или с ограниченными возможностями здоровья:

Мероприятия по созданию безбарьерной среды:

1. постоянный ремонт (покраска) первой и последней ступеней лестницы;
2. установка пандусов на крыльце;
3. пандусы на верхних и нижних этажах регулярно окрашиваются;
4. площадки постоянно окрашены в контрастные цвета как на верхних, так и на нижних этажах;
5. уложена тактильная полиуретановая плитка: руководство для слабовидящих;
6. в здании школы есть безбарьерные элементы: номера классов, названия кабинетов, библиотеки и столовой расположены в соответствии с требованиями;
7. на стеклянных дверях висит знак «Предупреждение о препятствии»;
8. в туалетах есть приспособления для учащихся с ограниченными возможностями.

Деятельность осуществляется в соответствии с организационными и правовыми нормами, правилами, планами и концепциями:

- Нормы оснащения и комплектации учреждений образования;
- Национальный план по обеспечению прав инвалидов и повышению качества жизни в Республике Казахстан до 2025 года;
- Положение об оценке специальных образовательных потребностей;
- Положение о психолого-педагогическом сопровождении в учреждениях образования;
- Положение «О выдаче лицензий на осуществление образовательной деятельности в сферах начального образования, основного среднего образования, общего среднего образования, технического и профессионального образования, послесреднего образования и психообразования»;
- Положение о предоставлении государственных услуг;
- Концепция развития высшего образования и науки Республики Казахстан на период 2023-2029 гг.;
- Иные законодательные внешние и внутренние распоряжения, обеспечивающие реализацию и соблюдение организационно-правовой защиты и поддержки студентов.

Меры по финансовой поддержке студентов отражаются в снижении платы за обучение. 10 % для студентов-инвалидов и детей-инвалидов 1 и 2 групп.

Меры, связанные с информационной доступностью высшего образования для студентов института, отражены в следующем спектре информации:

1. о видах и формах поддержки и обучения абитуриентов и студентов с особыми образовательными потребностями;

2. о специальных технических и программных средствах обучения для абитуриентов и студентов с особыми образовательными потребностями;

3. о дистанционных образовательных технологиях для абитуриентов и студентов с особыми образовательными потребностями;

4. о видах и формах поддержки и обучения абитуриентов и студентов с особыми образовательными потребностями;

5. о безбарьерной среде для абитуриентов и студентов с особыми образовательными потребностями.

Деятельность по обеспечению инклюзивного образования с использованием технических средств и психолого-педагогических технологий выражается в том, что студенты и преподаватели могут использовать и применять в образовательном процессе следующее

1. компьютеры с доступом к электронной библиотечной системе, использующие специальные возможности операционной системы Windows;

2. программное обеспечение «Экранный диктор»;

3. программное обеспечение для увеличения экрана;

4. в библиотеке имеются компьютеры со столами, креслами и клавиатурами, на которых отображается тактильный шрифт Брайля в виде рельефных точек;

5. удаленные ресурсы электронной библиотечной системы "Кабис";

6. обучение, активные методы обучения;

7. консультирование, индивидуальная работа с учащимися;

8. специальное педагогическое и психологическое сопровождение;

9. инклюзивное образование.

Меры по созданию условий для социально-психологического благополучия студентов осуществлялись в виде поддержки и толерантного отношения к студентам со стороны факультетов и других структурных подразделений ЕАГИ, благоприятного психологического климата и подготовки к общественной деятельности. На сегодняшний день студенты с инвалидностью и ограниченными возможностями здоровья успешны не только в учебе, но и в других видах деятельности, таких как цветы, шахматы, спорт и наука.

Для поддержки инклюзивного образования в ЕАГИ работают психолого-педагогическая служба, психологическая служба, молодежный комитет, студенческий парламент, студенческий инклюзивный клуб «Асыл-Журек», клуб психологической поддержки студентов «Сеним», научно-методический кружок «Туран», «Асыл-Казына», студенческие клубы, клубы по интересам и спортивные секции для адаптации, социализации и самореализации студентов.

Проблемы и перспективы инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова (ЕАГИ) представляют собой сложный комплекс факторов, которые необходимо учитывать при разработке и реализации политики в этой области. Основные проблемы и перспективы кратко изложены ниже:

Проблемы:

1. Недостаточная инфраструктура:

Одной из главных проблем является необходимость развития и адаптации инфраструктуры института для обеспечения полного доступа к образованию для всех студентов, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности. Это включает в себя доступ к специальным классам, техническому оборудованию и адаптированным учебным материалам.

2. Многим преподавателям может не хватать знаний и опыта в работе с разнородным контингентом учащихся. Учителя должны получить соответствующие инструменты и подготовку, чтобы успешно внедрять практику инклюзивного образования и оценки.

3. Поддержка учащихся:

Учащиеся с особыми образовательными потребностями нуждаются в дополнительной поддержке и адаптации к процессу обучения. Неадекватные ресурсы и программы поддержки могут стать препятствием для академического успеха и адаптации таких студентов.

4. Социальная инклюзия:

Одной из задач является создание образовательной среды, способствующей социальной инклюзии для всех студентов. Необходимо разработать программы и мероприятия, которые помогут создать дружелюбную и инклюзивную среду для всех учащихся в наших школах.

Перспективы:

1. Развитие инфраструктуры института для обеспечения доступной и адаптируемой образовательной среды для всех учащихся – это перспектива, которая помогает повысить качество и справедливость образования.

2. Предоставление преподавателям специализированной подготовки в области инклюзивного образования и работы с разнородными группами учащихся может значительно повысить эффективность образовательного процесса.

3. Разработка программ поддержки: Разработка программ поддержки и услуг для учащихся с особыми образовательными потребностями может помочь обеспечить им поддержку и ресурсы, необходимые для успешного обучения и адаптации.

4. Создание инклюзивной среды:

Создание образовательной среды, способствующей социальной интеграции и вовлечению всех студентов, является важным видением для института. Это может способствовать не только повышению академической успеваемости и улучшению процесса обучения, но и созданию толерантного и инклюзивного образовательного сообщества.

Решение этих задач и реализация перспективных направлений развития инклюзивного образования в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова требует совместных усилий руководства, преподавателей, студентов и других участников образовательного процесса.

Заключение:

Инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова (ЕАГИ) - важное и перспективное направление развития, требующее системных усилий со стороны руководителей, преподавателей и педагогического сообщества. Несмотря на существующие проблемы, стоящие перед институтом, у инклюзивного образования есть много радужных перспектив.

Важным аспектом развития инклюзивного образования в ЕАГИ является разработка и реализация политики, направленной на обеспечение доступности и равноправия образования для всех обучающихся, независимо от их индивидуальных особенностей и особых образовательных потребностей. Это включает в себя развитие адаптированной инфраструктуры, профессиональную подготовку преподавателей, разработку программ поддержки учащихся и создание инклюзивной образовательной среды.

Достижение этих целей требует дальнейших исследований, обмена опытом с другими учебными заведениями и активного внедрения инновационных методов и практик в образовательный процесс. Также важно уделять особое внимание социальной инклюзии и создавать благоприятную среду, в которой все студенты чувствуют себя принятыми и поддержанными.

Инклюзивное образование в ЕАГИ открывает новые возможности для повышения качества образования, расширения доступности и создания более справедливого и толерантного образовательного пространства. Реализация этих целей требует совместных

усилий всех участников образовательного процесса и готовности к постоянному развитию и совершенствованию.

Поэтому инклюзивное образование в Евразийском гуманитарном институте имени А.К. Кусаинова - это не только неотъемлемая часть образовательной практики института, но и основополагающий элемент миссии и ценностей института, направленных на создание открытой и доступной для всех образовательной среды.

Список использованной литературы:

1. UNESCO. (2019). UNESCO policy guidelines on inclusion in education. Paris: UNESCO.
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (Eds.). (2011). Exploring inclusive educational practices through professional inquiry. London: Routledge.
3. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). Understanding and developing inclusive practices in schools. London: Routledge.
4. Slee, R. (2011). The irregular school: Exclusion, schooling, and inclusive education. London: Routledge.
5. Avramidis, E., & Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: A review of the literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17(2), 129-147.
6. Farrell, P., & Ainscow, M. (2002). Making special education inclusive: From research to practice. London: RoutledgeFalmer.
7. Booth, T., Ainscow, M., & Kingston, D. (2006). Index for inclusion: Developing learning and participation in schools. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
8. Loreman, T., Deppeler, J., & Harvey, D. (Eds.). (2005). Inclusive education: A practical guide to supporting diversity in the classroom. London: RoutledgeFalmer.
9. Florian, L. (Ed.). (2007). The SAGE handbook of special education. London: Sage Publications.
10. Armstrong, F., Armstrong, D., & Spandagou, I. (2010). Inclusive education: International policy & practice. London: Sage Publications.

Кафеджис А.С.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель:
кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕШТАЛЬТ-ТЕРАПИИ В КОНСУЛЬТИРОВАНИИ.

Гештальт-терапия – одно из самых популярных направлений современной психотерапии. Гештальт по-особому видит структуру психики человека и предлагает свои методы работы с ней. Эффективнее всего гештальт-терапия работает с проблемами отношений, одиночеством, привязанностью, низкой самооценкой, душевной болью, горем и утратой. Помогает клиентам с депрессивными состояниями, апатией, потерей «вкуса к жизни».

Гештальт-терапия сформировалась на основе гештальт-психологии. То есть из теоретического направления, которое изучало особенности психологии восприятия, впоследствии сформировался практический подход в терапии.

Именно гештальт-психология ввела в обиход понятие Gestalt – в переводе с немецкого это «структура, целостность, целостный образ». Гештальт-психологи доказали, что психика человека стремится завершить, доформировать всё, что осталось незавершенным. Например, если мы видим часть изображения животного, мозг дорисует его до полного образа. Точно так же к целостности и завершенности стремятся наши потребности, циклы отношений, даже наш образ себя.

Основатель гештальт-подхода Фриц Перлз совместил методы гештальт-психологии, психоаналитические техники и собственный опыт. Сейчас гештальт-терапия это одно из трёх основных психотерапевтических направлений, признаваемых и используемых во всём мире. Сегодня в мире существует множество институтов и сообществ гештальтистов, занимающихся практикой и преподаванием гештальт-терапии.

В Гештальт-терапии одним из важнейших принципов работы с клиентом является осознание того, что происходит в текущий момент на различных между собой и неразрывно связанных уровнях: телесном, эмоциональном и интеллектуальном. Этот важный опыт того, что происходит «здесь и теперь», затрагивает весь организм во всех его проявлениях, за счет того, что содержат в себе воспоминания, предшествующий опыт, мечты, незавершенные ситуации, предвидения и намерения.

Основной психотерапевтический процесс концентрируется на осознании того, как человек контактирует, как он может прервать этот опыт, замечать или игнорировать свои потребности и желания, регулярно повторять прошлый опыт и ситуации, останавливать творческое приспособление к окружающей среде. Осознание даёт возможность для человека заметить то, что с ним происходит, то, что раньше не было явным, осознать свои потребности, и вернуть себе возможность и способность совершать выбор.

Гештальт-терапия – это удивительный глубокий психотерапевтический подход, удачно сочетающий достижения психологической науки и практики, терапевтический опыт основателей и современных практиков. Благодаря концепции целостности, в гештальт-терапии существует огромное уважение к человеку, к каждому его проявлению и через это открывается возможность для принятия и поддержки.

Современный гештальт успешно используется не только при психологическом консультировании и психотерапии, но и в педагогике, бизнес-менеджменте, управлении социальными процессами.

Преимуществом гештальт-терапии является опора на реальность, на настоящее, проработка проблем в контексте социальной жизни клиента и режим диалога – все это позволяет применять принципы и техники гештальт-подхода в широком спектре человеческой деятельности.

Создатели гештальт-терапии считали это направление психотерапии абсолютно практическим и не подлежащим теоретическому изучению. Однако с течением времени объём сведений и осмысление опыта гештальт-терапии потребовали теоретической систематизации и анализа.

Большой вклад в развитие методологии и теории гештальт-терапии внесли также Изидор Фром, Ирвин и Мариам Польстеры (авторы «Интегрированная гештальт-терапия: контуры теории и практики»), Джозеф Зинкер, Джон Энрайт (автор книги «Гештальт, ведущий к просветлению»), Серж Гингер (автор и соавтор двадцати книг по гештальту) и другие.

Гештальт-терапия применяется в комплексном лечении невротических расстройств (с высоким уровнем контроля), при психологических проблемах и нормативных кризисах здоровых людей, в консультировании пар и семей, организационном консультировании.

Целью исследования было изучение метода гештальт-терапии в психологическом консультировании.

Задачи исследования:

1. Изучить теоретические аспекты гештальт-терапии для применения в практической деятельности психолога
2. Сделать обзор методик гештальт-терапии для консультирования
3. Применение одной из методик на практике.

Практическая значимость исследования заключается в том, что в работе проведено исследование динамики изменений личностных характеристик клиента, в ходе

консультативной психологической поддержки клиентов с помощью гештальт-терапии. В процессе наблюдения за динамикой личностных изменений клиента получен практический пример эффективности применения гештальт-терапии при проведении консультирования. После изучения и анализа психологической литературы по теме исследования, была проведена практическая работа с описанием случаев с тремя клиентами, где были использованы методы гештальт-терапии.

Список использованной литературы:

1. Перлз Ф. Гештальт-подход и свидетель терапии / Пер. с англ. М. Папуш. – М.: Изд. Института Психотерапии, 2003.
2. Перлз Ф., Гудмен П., Хефферлин Р. Практикум по гештальт-терапии. – М.: Изд. Института психотерапии, 2001.
3. К. Наранхо. Гештальт-терапия. – М., 1995.
4. Ж.М. Робин. Гештальт-терапия. – 1996.
5. Основные направления современной психотерапии: Учебное пособие / Е.С. Калмыкова, Х. Кэхеле, Н.Д. Семенова и др. – М.: Когито-Центр, 2000. – 377с.
6. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учебное пособие // Под ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб: Питер, 2000. – 560 с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека /Общ.ред. и пред. Е.И. Исениной. – М.: Прогресс-Универс, 1994.

Кобландынова С.Ш.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук,
профессор Изакова А.Т.*

РЕЖИМНЫЕ МОМЕНТЫ В СЕНСОРНОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ 3-4 ЛЕТ

Сенсорное воспитание – это развитие восприятия ребенка и формирование его представлений о внешних свойствах предметов: их форме, цвете, величине, положении в пространстве, запахе, вкусе и так далее. С восприятия предметов и явлений окружающего мира и начинается познание.

Сенсорное воспитание является условием успешного овладения любой практической деятельностью. А истоки сенсорных способностей лежат в общем уровне сенсорного воспитания, достигаемого в младшем дошкольном возрасте. Период первых четырех лет – период наиболее интенсивного физического и психического развития детей. В этом возрасте при соответствующих условиях у ребенка развиваются различные способности: речь, совершенствование движений. Начинают формироваться нравственные качества, складываться черты характера. Обогащается сенсорный опыт ребенка посредством осязания, мышечного чувства, зрения, ребенок начинает различать величину, форму и цвет предмета [1].

Развитая сенсорика – основа для совершенствования практической деятельности современного человека. Как справедливо отмечает Б.Г. Ананьев, «самые далеко идущие успехи науки и техники рассчитаны не только на мыслящего, но и на ощущающего человека» [2].

Сенсорное воспитание планируется в тесной взаимосвязи со всеми остальными разделами работы. Так, успешная организация занятий по ознакомлению с величиной, формой, цветом предметов возможна при наличии определенного уровня физического

развития ребенка. Прежде всего, это относится к развитию движений руки при осуществлении действий по вкладыванию, выниманию, втыканию предметов, при работе с мозаикой, рисовании красками [3], Под ред. Г.М. Ляминой. - М.: Просвещение [4], Павлова Л.Н. [5].

«Вообще, применение дидактического материала с целью развития внешних чувств, - писала она, - требует крайне осторожного, продуманного отношения [6], Под ред. Л.А. Венгера. – М.: Просвещение[7], Лыкова И.А., Гаранина Н.К. [8].

Целью исследования является выявление особенностей сенсорного развития у детей раннего возраста.

Задачи исследования:

– изучить и проанализировать психолого-педагогическую и методическую литературу по проблеме исследования;

– определить содержание и средства сенсорного воспитания детей раннего возраста;

– провести диагностику сенсорного развития детей раннего возраста и дать соответствующие методические рекомендации.

В настоящей работе была разработана и применена методика педагогического обследования детей раннего возраста. В этой методике представлены задания и для выявления и оценки уровня сенсорного развития

Диагностика сенсорного развития предполагает выявление уровня развития практической ориентировки на форму, величину; умения выделять цвет как признак предмета; уровня развития целостного образа предмета. За основу в проведении работы по выявлению и оценке сенсорного развития детей раннего возраста была взята методика Николаевой Т.В. сравнение данных констатирующего этапа с данными, полученными на контрольном этапе, показывает, что в экспериментальной группе количество детей с низким уровнем сенсорного развития уменьшилось до 0, на 20% увеличилось количество детей, имевших средний уровень развития. На 40% увеличилось количество детей, показавших высокий уровень. В целом, это доказывает, что содержание и приемы формирующего этапа эксперимента были выбраны правильно и оказались эффективными.

Список использованной литературы:

1. Воспитание и обучение детей раннего возраста. / Под ред. Г.М. Ляминой. – М.: Просвещение.
2. Ананьев Б.Г., Рыбалко Е.Ф. Особенности восприятия пространства у детей. – М.
3. Садвакасова Н.А. Особенности сенсорного воспитания детей/Н.А.Садвакасова //Заманауи білім = Современное образование = Modern education. Вып.13/КарГУ им.Е.А.Букетова.- Караганда, <https://rep.ksu.kz/handle/data/3459?show=full#>
4. Воспитание и обучение детей раннего возраста. / Под ред. Г.М. Ляминой. – М.: Просвещение.
5. Павлова Л.Н. Развивающие игры – занятия с детьми от рождения до трех лет. – М.: Мозаика – Синтез.
6. Гуськова О.А. Дидактические материалы Е.И. Тихеевой и Е.Н. Водовозовой в практике ДОУ/ Ж-л "Управление".
7. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников. Под ред. Л.А. Венгера. – М.: Просвещение.
8. Лыкова И.А., Гаранина Н.К. Художественно-дидактические игры с цветом / Ж-л «Управление ДОУ».

Конысбай С.Д.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Тойбазарова Н.А.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Ы. Алтынсарин жазба әдебиетке тән проза жанрының негізін қалады. Ол – тұңғыш рет балаларға арнап әңгіме жазған жазушы. Ыбырай әңгімелерінің басты ерекшелігі – жақсы мен жаманды салыстыра отырып әңгімелеу арқылы балалардың санасына ой салу, тәрбиелеу. Еңбекті сүйу және қадірлеу – Ыбырай әңгімелерінің негізгі тақырыбы. Оны жазушы шағын әңгімелерде үгіт, өсиет түрінде берсе, кей шығармаларында халықтың қоғамдық санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде Ыбырай ең кішкентай жәндіктердің өзі де тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүргендігін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді [1].

Ол төлтуындыларын жазғанда да, орыс және Европа халықтары әдебиетінен аудармалар жасағанда да бір мақсатты қатты ұстанды, ең алдымен ол туындылардың балалар ұғымына сай, олардың қиял-ойын шарықтататындай тағылымды да қызықты болуына баса назар аударады. Сондықтан оның әңгімелерінен балалар әдебиетіне қойылатын негізгі талаптардың барлығы да, атап айтқанда, туындының көлемінің шағындығы мен құрылысының қарапайымдығы, тілінің таза, түсінікті әрі шұрайлылығы, тәрбиелік-танымдық мәнінің жоғарылығы, оқиғалардың балалар ұғымы мен жасына сай, көркем әрі қызықты баяндалуы, балаларға тән мінез, әрекет, ой-қиялдың табиғи, шынайы ашылуы, тағы басқалар толық көрінеді [2].

Ыбырай Алтынсариннің «Әке мен бала», «Асылшөп», «Бақша ағаштары», «Аурудан аяңған күштірек», «Мейірімді бала», «Палқан деген ит», «Қанағат», «Өтіріктің залалы», «Тәкаппаршылық» т.б. бұл әңгімелері жастарды әдептілікке, сабырлыққа, салмақтылыққа және әділ, мейірімді, қайырымды болуға тәрбиелейді. Оның басқа әңгімелерінің де түйіні жастарға өнегелі тәрбие беру екендігін көреміз.

Ол өзінің «Сәтемір-хан», «Талаптың пайдасы», «Зеректік», «Білгеннің пайдасы», «Әдеп» тағы басқа әңгімелерінде балаларды білімалуға, зерек болуға үгіттеді. Мысалы, «Талаптың пайдасы» деген әңгімесінде, ынтасы мен оқудың, зеректіліктің нәтижесінде осы әңгіменің кейіпкері Матвей деген кісі бүкіл Ресейге белгілі суретші болып шығады. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Бір уыс мақта», «Дүние қалай етсең табылады» атты әңгімелерінде жастарды еңбексүйгіштікке, ұқыптылыққа дағдылануға шақырады. Міне, мұның бәрі, жинақтай келгенде, Ыбырай Алтынсариннің қазақ мәдениеті мен әдебиетінің тарихындағы қадірлі орнын көрсетеді [2].

Ыбырай Алтынсарин әңгімелерін бастауыш сыныпта оқитудың маңызы зор. Мысалы, «Әке мен бала» әңгімесін оқытуда «Джигсо» әдісімен тапсырмалар беру арқылы балаларға мәтінді толық меңгертуге болады.

1-тапсырма. Оқушыларды топқа бөліп, әр топқа мәтіннің мазмұнын бөліктерге бөліп береміз. Сол берілген бөліктерді оқып, мазмұнын қысқаша әңгімелейді. Бөлікке ат қояды.

2-тапсырма. Барлық топ жиналып әңгіменің мазмұнын ретімен орналастырады. «**Рөлдік ойын**» әдісі арқылы мәтін мазмұнын сахналайды.

Сахналау мақсаты: Әңгіме кейіпкерлерінің әрекеттеріне өзінің көзқарасын білдіру дағдысын қалыптастыру. Кейіпкерлердің ерекшеліктерін беру үшін мәнерлілік құралдарын қолдану. Сөздік қорларын, байланыстырып сөйлеу дағдыларын және тілді дамыта отырып, адамгершілікке, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу.

3-тапсырма. Әңгіменің мазмұнын толық меңгергендіктерін анықтау мақсатында «Шиені сатып ал» ойынын ойнату.

Ойынның шарты: Шиенің суретінің артқы бетіндегі берілген сұрақтарға жауап беру арқылы әр оқушы өз шиесін сатып алады.

Сұрақтар:

1. Бүгін біз Ыбырайдың қандай шығармасымен таныстық?
2. Әңгіменің тақырыбы не туралы?
3. Әкесі мен баласы не тауып алды?
4. Тағаны жерден кім алады?
5. Баласы жерден не теріп жейді?
6. Әкесі тағаны неше тиынға сатады?
7. Әкесі 3 тиынға не сатып алады?
8. Әңгіменің негізгі түйіні әкесінің қай сөзінен көрінеді ?
9. Еңбек туралы мақал-мәтел айтып бер?

Сонымен айтпағымыз, Ыбырай Алтынсариннің тәрбиелік маңызы зор әңгімелерін бастауыш мектептерде оқытуды жоспарлы түрде енгізу қажет деп ойлаймыз. Себебі, Ыбырай Алтынсарин өзінің әңгімелерінде ұлттық сана мен мәдениеттің, қазақтың дәстүрлі ұлттық салтымен келбетін сақтап одан әрі дамуын біліммен байланыстырды. Қазақ халқының өзге ұлттан кем болмауын көздеп, соны дәріптейді, өз халқының прогрестік жолы оқу білімде, деп біледі. Ұлы ағартушының әдеби шығармаларында көрініс тапқан ағартушылық идеяларының тәрбиелік рөлі күні бүгінге дейін өзінің маңызын жойған жоқ [3]. Ойымыздың түйінін Ыбырай Алтынсариннің: «Қазақ деген – жасанды мінезі жоқ, қарапайым халық, бірақ сол қарапайымдығының өзінде оның, көп жақсылығы жатыр», «өз елімізге қолдан келгенше қызмет ету – біздің әрқайсымыздың борышымыз» – деген ұлағатты сөзімен аяқтауды жөн көрдік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақылова А. Ыбырай Алтынсарин өмірінің ерекше белестері: ғылыми-зерттеу жұмысы.
2. Алтынсарин Ы. «Өнер-білім бар жұрттар». Құрастырған: Серік Мақпыров. – 241 б.
3. Алтынсарин Ы. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1955. – 413 б.

Крушинская Е.В.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук,
профессор Абдрашитова Т.А.*

К ВОПРОСУ О ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В КЛУБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Актуальность вопроса. В студенческий период социально-правовая активность данной группы зависит от формирования метаюридических ценностных ориентаций, которые определяют поведение молодежи в сложившейся системе правоотношений. Поэтому выяснение роли видов и методов правовой социализации студенческой молодежи, в частности, в клубной деятельности, представляется актуальной задачей.

Следует подчеркнуть, что период студенчества является существенным в формировании гражданской идентичности, социально-правовой активности будущих специалистов. Процесс правовой социализации современного студенчества обусловлен целым рядом макро-и микросоциальных факторов. Особая роль отводится студенческой молодежи в силу того, что именно в высших учебных заведениях формируется

интеллектуальная элита, способная оказывать решающее влияние во всех сферах жизнедеятельности общества [1]. Его становление неразрывно связано с тем, какой будет эта элита, какова будет степень ее социально – правовой активности и характер гражданских качеств, каковы будут ее мировоззренческие и ценностные установки.

В то же время специфика молодежного возраста обуславливает способность молодых людей участвовать равно как в прогрессивных, так и в антисоциальных движениях. В кризисных условиях молодежь больше всего подвержена крушению идеалов, обострению нигилизма, апатии, изменению системы ценностей, что приводит к потере нравственного и духовного здоровья нации [2].

Все это актуализирует необходимость вооружить молодого человека методологией сознательного правового выбора и умением самостоятельного, поведения в новых социально-правовых условиях.

В решении таких задач большую роль играют клубы по интересам вуза, которые предоставляют молодым людям возможность проявить свою самостоятельность, сознательность, активность, создают условия для накопления и совершенствования опыта общения и коллективного сотрудничества, а также для удовлетворения собственных интересов, достижения поставленных целей.

Определение уровня правовых знаний и правовой социализированности студенческой молодежи в рамках проводимого нами исследования показало недостаточно актуализированные представления молодых людей в области правовой сферы общественных отношений.

Поэтому целью нашего исследования выступает определение возможностей клубной деятельности в правовой социализации студенческой молодежи.

На основе проведенного исследования мы сформулировали следующие выводы: проведя анализ теоретических источников, отечественной и зарубежной практики реализации правовой социализации можно обозначить две группы факторов, оказывающих на нее влияние [3]. К факторам первой группы, традиционных, относят: государственную политику в сфере высшего образования, локальный социум, семья, студенческое сообщество. К факторам второй группы, современных, можно отнести: развитие общества и состояние системы высшего образования в целом – неодинаковая психологическая готовность студентов к пониманию и решению социально-правовых ситуаций, принятия решений, определение целей и задач; неоднозначное отношение к праву, государственным органам, мерам юридической ответственности и др.

Содержание правовой социализации студенческой молодежи составляют три компонента: когнитивный – освещенность в правовых вопросах и проблемах, устройстве и назначении правового государства и гражданского общества, основ правового статуса личности; ценностный – формирование и выражение ценностного отношения к правовым нормам, к правопорядку и законности, к роли и месте государственных органов; понимание и уважение человеческого достоинства; представления о толерантности, солидарности, патриотизме и сотрудничестве. умение медиативно разрешать споры; операционный – осуществление действий в рамках правомерного поведения, способность принятия решений в рамках правового регулирования, доказывание обладания правовым арсеналом в повседневных жизненных ситуациях [4].

Специфика реализации правовой социализации студенческой молодежи в клубной деятельности заключается в том, что такая форма внеучебной деятельности, выступая одновременно досугом и отдыхом, является соответствующей современным тенденциям правового воспитания и повышения правовой культуры, посредством предложенных и апробированных методов и приемов. Нами доказывается и аргументируется высокая вероятность эффективности клубной деятельности для правовой социализации студенческой молодежи, подтверждая уникальность возможности в интересной и

коммуникативной форме молодым людям знакомится с миром права.

Проделанная опытно – экспериментальная работа позволяет сформулировать рекомендации по правовой социализации студенческой молодежи в клубной деятельности высших учебных заведений:

- учет опыта социализации конкретного студента, специфики будущей профессиональной деятельности;
- учет потребностей конкретного социума, государства и личности в уровне правовой социализации студенческой молодежи;
- учет современных моделей правовой социализации в высших учебных заведениях отечественной и зарубежной практик;
- учет положений молодежной правовой политики;
- активное привлечение и обучение преподавателей в реализации правовой социализации в клубной деятельности;
- систематическое содействие институтам антикоррупционной культуры, профилактика правового нигилизма, формирование четкой позиции относительно правопорядка и законности в современном обществе;
- проведение анализа принципов правового государства и гражданского общества.

Список использованной литературы:

1. Таскенов Б.М. Правовая культура студентов Республики Казахстан и Российской Федерации: сравнительная характеристика // Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки». – 2019. – №1(28). – С. 49-61.
2. Хусяинов Т.М. Теоретический анализ правовой социализации современной российской молодежи // Современное образование. – 2014. – № 4. – С. 12-22.
3. Шамьенова Г.Р. Принципы формирования правовой культуры в рамках реализации воспитательной работы со студентами в современном вузе // Правовая культура. – 2020. – № 1(40). – С.95-106.
4. Насимова Г. О., Кенесов А. А. Особенности взаимодействия правовой и политической культуры студенческой молодежи Республики Казахстан// Вестник КазНУ Серия «Философия, культурология, политология». – 2017. – Том 60. – № 2. – С. 87-96.

Кудайкулова Л.Н.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

В современном обществе ключевую роль играет навык взаимодействия между людьми, что существенно влияет на качество отношений и эффективность коммуникации. Одним из важных элементов успешного общения на личностном уровне является развитие коммуникативных компетенций.

При изучении работ как отечественных, так и зарубежных авторов можно сделать вывод, что определение коммуникативной компетенции не подчинено четким стандартам. Нечеткость стандартизации понятия коммуникативной компетенции объясняется несколькими факторами. Это включает в себя особенности самого термина и его многогранность, рассмотрение данного понятия с различных точек зрения, наличие отдельных составляющих в определении коммуникативной компетенции, а также влияние

качеств личности, типов поведения и индивидуальных процессов коммуникации.

Е.Э. Сысоева рассматривает понятие коммуникативной компетенции с точки зрения сформированности. Коммуникативную компетентность ученика она характеризует как определенный уровень сформированности личностного и профессионального опыта взаимодействия с окружающими, который требуется индивиду, чтобы в рамках своих способностей и социального статуса успешно функционировать в социуме.

«Ситуативность», «ситуативная уместность», «сотрудничество» используются многими исследователями в определении понятия «коммуникативная компетенция». И.Н. Зотова описывает коммуникативную компетентность как систему психологических знаний о себе и о других, умений, навыков в общении, стратегий поведения в социальных ситуациях, позволяющая строить эффективное общение в соответствии с целями и условиями профессионального и межличностного взаимодействия.

И.А. Зимняя подчеркивает, что коммуникативная компетенция – это такая компетентность, которая наряду с устным, письменным общением, монологом, диалогом, порождением и восприятием текста позволяет решать коммуникативные задачи, опыт помогает реализовать знания на практике и подготавливает к общению в разных коммуникативных ситуациях, умение-начинать, направлять, осуществлять и контролировать коммуникативный процесс. Л.А. Петровская определяет коммуникативную компетентность как знание способов ориентации в различных ситуациях, свободное владение вербальными и невербальными средствами общения. Ю.Н. Емельянов называет коммуникативную компетентность ситуативной адаптивностью и свободным владением вербальными и невербальными (речевыми и неречевыми) средствами социального поведения.

В.В. Сафонова предложила определение коммуникативной компетенции как совокупность речевой, языковой и социокультурной составляющих. Данное определение прочно закрепилось в действующих федеральных программах по иностранным языкам и отечественной методике. Оно удачно сочетает существующие отечественные и общеевропейские попытки определить суть данной компетенции. На сегодняшний день существует множество работ казахстанских ученых, посвященных проблеме формирования коммуникативной компетентности. Каждый из исследователей дает свою трактовку определения коммуникативной компетентности и предлагает компонентный состав коммуникативной компетентности.

Работы казахстанских ученых, занимавшихся вопросом формирования коммуникативных компетентностей, отразили следующие их определения: Т.Д. Кудрицкая: «Коммуникативная компетенция представляет собой умение эффективно владеть различными формами речевой деятельности, применяемыми в контекстах, важных для образовательного, профессионального и культурного взаимодействия»; Г.О. Рахимбекова: «Коммуникативная компетенция представляет собой сложное и организованное образование, способствующее успешному достижению основных целей общения и самореализации личности. Она проявляется в умении использовать лингвистические навыки, следовать специфическим социально-культурным нормам в речевом общении и учитывать психологические аспекты установления контакта между общающимися. Это также включает в себя создание поддерживающей атмосферы и развитие эмоционально-чувственной сферы личности»; М.М. Биназарова: «Коммуникативная компетентность - это способность эффективно использовать английский язык для решения текущих задач общения в повседневной, учебной, производственной и культурной сферах жизни. Это включает в себя умение применять языковые и речевые навыки для достижения коммуникативных целей»; Л.Карабаева: «Соответствие установленным стандартам и критериям в различных областях деятельности, а также достижение успешных результатов и уверенное решение задач конкретного типа требуют наличие необходимых активных знаний и способности эффективно управлять ситуацией»; Ж.Н. Бисенбаева:

«Коммуникативная компетентность представляет собой умения в общении, которые позволяют личности адекватно соответствовать установленным нормам и правилам общественной жизни».

Как видно из проделанного анализа, исследователи представляют вариативную структуру и содержание коммуникативной компетентности. В свою очередь, мы рассматриваем коммуникативную компетентность, в данной работе как триединство *речевого, информационного и прагматического компетентностей*.

Коммуникативная компетентность – степень владения коммуникативными механизмами, приемами и стратегиями, необходимыми для обеспечения эффективного процесса общения.

Коммуникативная компетентность детей и подростков, на наш взгляд, представляет собой набор ключевых навыков и умений, необходимых для успешного взаимодействия и общения в различных социальных контекстах. Эта компетентность включает в себя не только умение эффективно передавать информацию, но и способность слушать, понимать эмоциональные аспекты коммуникации, адаптироваться к различным ситуациям и соблюдать социальные нормы общения.

У детей коммуникативная компетентность формируется на основе развития речи, общения в игровой среде, участия в групповых активностях. У подростков этот процесс дополняется более сложными навыками, такими как умение выражать свои мысли, развивать аргументацию, воспринимать точки зрения других и строить более глубокие межличностные отношения.

Таким образом, коммуникативная компетентность у детей и подростков играет ключевую роль в их социальном развитии, влияя на успешное взаимодействие в учебной, семейной и шире социокультурной средах. Эта компетентность является важным элементом формирования личности, способствуя развитию социальных навыков и построению здоровых отношений с окружающими.

Кулбаева Г.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Сарсекеев Б.С.

К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ПОМОЩЬЮ УЧЕБНИКА

Проблема развития речи младшего школьника важна для развития общеучебных умений. Педагогическая наука накопила значительный опыт и методические подходы к развитию речи школьников, однако, несмотря на это, существует ряд проблем, связанных с несоответствием учебников и методик современным образовательным стандартам.

Развитие речи всегда изучалось психологами и педагогами. Психолог П.С. Жедек писал: «Речь – это канал развития интеллекта... Чем раньше будет усвоен язык, тем легче и полнее будут усваиваться знания» [1, с. 167].

По мнению И.А. Зимней речевая деятельность является процессом использования языка и речи с целью выдачи сообщения, которому свойственны такие характеристики, как активность и целенаправленность [2, с. 133]. Известный педагог-новатор С.Н. Лысенкова, изучая развитие устной речи младших школьников с помощью учебника, предлагает для облегчения понимания определенных тем использовать идеи опережающего обучения. Такой подход предполагает введение для каждой темы, которое представляет собой

перспективную подготовку к предстоящей сложной теме, близкой к изучаемому материалу на текущий момент [3].

Данная проблема нуждается в исследовании мнений учителей, учащихся и их родителей по отношению к учебнику с точки зрения новых ориентиров образования, что создает возможности для эффективного использования основного средства обучения для развития речи.

В статье мы рассмотрим результаты анкетирования – одного из использованных нами методов педагогического исследования на базе школы BINOM School имени Алихана Букейхана г. Астана.

В анкетировании приняли участие 24 учителя школы. Целью исследования было выявить сильные и слабые стороны учебных материалов в развитии устной речи учащихся начальных классов, а также предложить рекомендации по оптимизации использования учебников для максимального развития коммуникативных навыков детей.

Анкета включала 5 вопросов открытого типа.

Изучение ответов учителей показывают высокую познавательную активность, интерес к своей работе. Анкетирование учителей по вопросу развития речи у младших школьников выявило ряд трудностей. Основные проблемы связаны с произношением определённых звуков, таких как «р», «ж», «ш», и с логопедическими нарушениями, включая дисграфию и дислексию. Также отмечается, что многие дети сталкиваются с трудностями в изучении шипящих звуков, имеют ограниченный словарный запас и испытывают эмоциональную скованность. Значительное количество детей редко читает, что замедляет развитие речи, а заикание и недостаточно развитые социальные навыки общения, которые должны формироваться дома, становятся ещё одним барьером. Учителя указывают на нехватку разговорного и устного общения с детьми в семье, что должно стать основой для формирования устойчивых навыков речи. Некоторые проблемы возникают из-за нежелания детей корректировать свои речевые привычки, безразличия к правилам пунктуации и ограниченного словарного запаса, что в совокупности с низкой концентрацией внимания и повышенной тревожностью делает процесс обучения более сложным.

Учителя используют разнообразные методы и способы обучения для развития речи младших школьников, включая обогащение словарного запаса, чтение вслух, работу со скороговорками и упражнения по произношению перед зеркалом. Они применяют игровые методики, ролевые игры, а также специализированные подходы, такие как нейрохирургическая коррекция и арт-терапия. Важное место занимают беседы, рассказы, использование наглядных материалов, таких как картинки и мнемотаблицы, а также формирование фонематического слуха, работа над грамматическим строем речи и учебные занятия по риторике. Для стимулирования интереса к речи и языку используются методы словесного рисования, рассказывания сказок, басен и стихотворений, а также составление рассказов по картинкам. Эффективность обучения поддерживается систематическим выполнением заданий, включая письменные упражнения и диктанты, а также использование пальчиковой и дыхательной гимнастики.

Наиболее эффективными формами обучения для развития речи младших школьников, по мнению учителей, являются диалоги и активное участие в беседах, словесные и практические методы, включая чтение, пересказ и заучивание, а также игровые и интерактивные подходы. Использование наглядных средств, таких как картинки и рисунки, индивидуальные занятия с логопедами, а также групповые обсуждения и дополнительные уроки подчеркивают значимость адаптированного и вовлекающего подхода к обучению. Важными считаются также методы, направленные на описание и рассказывание, что помогает развить у детей умение четко выражать свои мысли.

Анкетирование учителей показывает, что для гармоничного развития речевых навыков у младших школьников необходимо применение таких образовательных

стратегий, как интеграция игровых элементов, ведение диалогов, использование визуальных средств и индивидуальный подход к каждому ученику, поддерживаемый специализированной помощью логопедов. Такие методы способствуют повышению интереса к обучению и эффективному освоению речевых умений.

Таким образом, анализ анкет учителей позволяет выявить объективную картину, а также факторы, препятствующие успешному обучению. Развитие речи школьника во многом зависит от умения учителя организовать систематическую учебно-познавательную работу в классе и во внеурочное время. На результаты деятельности влияет умение учителя пробудить интерес школьников к обучению, постоянно поддерживать его, используя активные методы обучения и возможности, которые дает учебник.

Список использованной литературы:

1. Жедек П.С. Использование методов развивающего обучения на уроках русского языка в младших классах. – Томск, 1992. – 167 с.
2. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности. – Москва, 2001. – 432 с.
3. Лысенкова С.Н. Методом опережающего обучения: книга для учителя: из опыта работы. – Москва: Просвещение, 1988. – 192 с.

Қуатова А.Е.,

№ 89 «Қыз Жібек» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорыны балабақшасының дефектолог-мұғалімі

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Дамудың күрделі бұзылулары бар балалар санының өсуі оларды қазіргі қоғамда әлеуметтендіру және бейімдеу жұмыстарын жандандыруды қажет етеді. Зерттеулер көрсеткендей, түзету жұмысы балалармен жалпы дамыту жұмыстарына қосымша ғана емес, ол биологиялық бұзылыстың нәтижесінде пайда болатын кейбір қиындықтарды жеңу немесе алдын алу шарты ретінде әрекет етеді. Бірақ ерекше құнды жұмыс – дамуында немесе басқа ауытқуы бар баланың жеке басының қалыптасуының негізінде жатыр.

Интеллектісі бұзылған балаларды арнайы түзету жұмыстарының әртүрлі мазмұнына сүйене отырып, олар жеке тұлғаны қалыптастыру процесін едәуір байытатын кейбір факторлардың әсерін қарастырды. Балада моральдық, эстетикалық, шығармашылық қабілеттерді қалыптастыратын түзету әсерінің бірдей көлемі мен мазмұнымен жеке даму динамикасы психикалық функциялардың даму нәтижесінен салыстырмалы түрде айқын көрінеді. Сонымен қатар, егер түзету тәрбиесінің қандай да бір бағыты жеке қасиеттерінің қалыптасуына айтарлықтай әсер етсе, онда бұл әсерді барлық психикалық функциялардың дамуында байқауға болмайды.

Ерекше білімді қажет ететін баланың жеке басын қалыптастырудың маңызды факторы – бұл тек кешенді тәрбие ғана емес, сонымен қатар арнайы оқытудың біртұтас жүйесі қағидаты бойынша педагогикалық әсерді ұйымдастыру. Сонымен қатар, нәтиже белгілі бір дағдыларда, қабілеттерде, мінез-құлық ерекшеліктерінде емес, баланың қоршаған шындықпен байланыстары мен қатынастарының бүкіл жиынтығын қайта құратын жеке жұмыс түрінде көрінеді.

Ерекше білімді қажет ететін балаларға білім беру олар үшін арнайы білім беру стандарттары, емдеу және сауықтыру, тәрбиелеу және оқыту, даму бұзылыстарын түзету, әлеуметтік бейімделу мақсатында білім алу үшін арнайы жағдайларды және қарапайым

балалармен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін арнайы түзету-дамыту ортасын құруды көздейді. Ерекше білімді қажет ететін балалардың білім алуы олардың табысты әлеуметтенуінің, олардың қоғам өміріне толыққанды қатысуын қамтамасыз етудің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде өзін-өзі тиімді жүзеге асырудың негізгі және ажырамас шарттарының бірі болып табылады.

Осыған байланысты ерекше білімді қажет ететін балалардың білім алу құқығын іске асыруды қамтамасыз ету тек білім беру саласында ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының демографиялық және әлеуметтік-экономикалық дамуы саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының Конституциясында және «Білім туралы» заңында бар балалардың білім алуға бірдей құқығы бар екендігі айтылған.

Жаңғыртудың аса маңызды міндеті сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету, оны даралау және саралау, түзету-дамыту оқыту педагогтерінің кәсіби құзыреттілік деңгейін жүйелі түрде арттыру, сондай-ақ жалпы білім берудің жаңа заманауи сапасына қол жеткізу үшін жағдайлар жасау болып табылады.

Ерекше білімді қажет ететін балалардың ерекшеліктерін қарастырып өтсек. Бұл, ең алдымен, оның құрамына әртүрлі даму бұзылыстары бар балалар кіретіндігімен анықталады: есту, көру, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты, интеллект, эмоционалды-еріктік саланың айқын бұзылыстары, дамудың кешігуі және күрделі бұзылыстары. Осылайша, мұндай балалармен жұмыс істеудегі ең маңызды басымдық – әр баланың психикасы мен денсаулығының ерекшеліктерін ескере отырып, жеке көзқарас. Ерекше білім беру қажеттіліктері әр түрлі санаттағы балаларда ерекшеленеді, өйткені олар психикалық дамудың бұзылуының ерекшелігімен белгіленеді және оқу процесін құрудың ерекше логикасын анықтайды, білім берудің құрылымы мен мазмұнында көрініс табады. Сонымен қатар, ерекше білімді қажет ететін балаларға тән ерекше қажеттіліктерді ажыратуға болады:

- дамудың бастапқы бұзылуы анықталғаннан кейін баланы арнайы оқытуды бастау;
- баланың оқу мазмұнына қалыпты дамып келе жатқан құрдастарының білім беру бағдарламаларына қосымша арнайы бөлімдерді енгізу;
- оқытудың жаңа жолдарын іске асыруды қамтамасыз ететін оқытудың арнайы әдістерін, тәсілдері мен құралдарын (оның ішінде мамандандырылған компьютерлік технологияларды) пайдалану;
- қалыпты дамып келе жатқан бала үшін талап етілгеннен гөрі оқуды жекелендіру;
- білім беру ортасын ерекше кеңістіктік және уақытша ұйымдастыруды қамтамасыз ету;
- білім беру кеңістігін білім беру мекемесінен тыс жерлерге барынша жылжыту.

Түзету жұмыстарының жалпы принциптері мен ережелері:

1. Әр балаға жеке бағдарлама негізінде жұмыс жоспарын құру. Бұл үшін әртүрлі құралдарды қолдана отырып, жұмыстың алдын алу (ақыл-ой мен практикалық іс-әрекеттің ауысуы, материалды аз мөлшерде ұсыну, қызықты және түрлі-түсті дидактикалық материал мен көрнекілік құралдарын қолдану).

2. Балалардың танымдық белсенділігін арттыратын, олардың ауызша және жазбаша сөйлеуін дамытатын және қажетті оқу дағдыларын қалыптастыратын әдістерді қолдану. Балаға уақтылы және тактикалық көмек көрсету, ондағы өз күштері мен мүмкіндіктеріне деген сенімді дамыту.

Дамуында ауытқулары бар балалардың эмоционалды және танымдық саласына түзету әсерінің тиімді әдістері:

- ойын жағдайлары;
- заттардың түрлері мен жалпы белгілерін іздеумен байланысты дидактикалық ойындар;
- басқалармен қарым-қатынас жасау қабілетін дамытуға ықпал ететін ойын тренингтері;
- психогимнастика және релаксация, бұлшықет спазмаларын жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Ерекше білімді қажет ететін балаларда танымдық белсенділіктің жеткіліксіз деңгейі, оқу іс-әрекетіне мотивацияның жетілмегендігі, жұмыс қабілеттілігі мен тәуелсіздік деңгейінің төмендеуі байқалады. Сондықтан оқытудың белсенді формаларын, әдістерін іздеу және қолдану мұғалімнің жұмысындағы түзету-дамыту процесінің тиімділігін арттырудың қажетті құралдарының бірі болып табылады.

Танымдық белсенділік – бұл баланың іс-әрекетінің сапасы, ол оның оқу мазмұны мен процесіне қатынасында, оңтайлы уақыт ішінде білім мен іс-әрекет тәсілдерін тиімді игеруге деген ұмтылысында көрінеді. Балалардың өзіндік танымдық белсенділігінің деңгейі жеткіліксіз және оны арттыру үшін мұғалім оқу іс-әрекетін жандандыруға ықпал ететін құралдарды қолдануы керек. Дамуында проблемалары бар балалардың бір ерекшелігі – барлық психикалық процестердің белсенділік деңгейінің жеткіліксіздігі. Осылайша, оқыту барысында оқу қызметін жандандыру құралдарын қолдану оқыту процесінің табысты болуының қажетті шарты болып табылады.

Олардың бірі М.Н. Скаткин мен И.Я. Лернер ұсынған. Осы классификацияға сәйкес әдістер танымдық іс-әрекеттің сипатына және баланың белсенділік деңгейіне байланысты ерекшеленеді. Онда келесі әдістер ерекшеленеді:

- * түсіндірме-иллюстрациялық (ақпараттық-рецептивті);
- * репродуктивті;
- * ішінара іздеу (эвристикалық);
- * проблемалық мәлімдеме;
- * зерттеу.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен мұғалімнің практикалық жұмысындағы ең қолайлы әдістерді түсіндірме-иллюстрациялық, репродуктивті, ішінара іздеу, коммуникативті, ақпараттық-коммуникациялық; бақылау, өзін-өзі бақылау және өзара бақылау әдістері деп санаймыз.

Оқытудың белсенді әдістері, ойын әдістері өте икемді әдістер, олардың көпшілігін әртүрлі жас топтарында және әртүрлі жағдайларда қолдануға болады. Егер бала үшін әдеттегі және қалаулы әрекет түрі ойын болса, онда ойын мен оқу процесін біріктіріп, білім беру мақсаттарына жету үшін білім алушылардың іс-әрекетін ұйымдастырудың ойын формасын қолдана отырып, іс-әрекетті ұйымдастырудың осы формасын оқыту үшін қолдану қажет. Осылайша, ойынның мотивациялық әлеуеті оқушылардың білім беру бағдарламасын тиімдірек игеруіне бағытталады, бұл тек сөйлеу қабілеті бұзылған оқушылар үшін ғана емес, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі оқушылар үшін де маңызды.

Оқыту әдістері – оқыту әдістерін жүзеге асыру процесінде мұғалім мен баланың өзара әрекеттесуінің нақты операциялары. Оқыту әдістері пәндік мазмұнмен, олар ұйымдастыратын танымдық қызметпен сипатталады және қолдану мақсатымен анықталады. Оқытудың нақты қызметі жеке әдістерден тұрады. Әдістерден басқа, оқытуды ұйымдастыру формалары оқу қызметін жандандыру құралы бола алады. Оқытудың әртүрлі формалары туралы айтатын болсақ, бұл «оқу процесінің арнайы құрылымдары», мұғалімнің топпен өзара әрекеттесу сипаты және белгілі бір уақыт аралығында оқу материалын беру сипаты, бұл баланың оқу мазмұнына, әдістеріне және іс-әрекетіне байланысты.

Ерекше білімді қажет ететін баламен жұмыс істейтін педагогтердің қызметін жандандыру үшін келесі оқыту әдістемесі мен әдістерін қолдануға болады: тапсырмаларды орындау кезінде сигналдық карталарды пайдалану (дыбыстар бойынша түрлі түсті шеңберлер, әріптері бар карточкалар). Балалар тапсырманы орындайды немесе оның дұрыстығын бағалайды. Карточкалар балалардың білімін тексеру, өткен материалдағы олқылықтарды анықтау мақсатында кез-келген тақырыпты зерттеу кезінде қолданыла алады. Олардың ыңғайлылығы мен тиімділігі әр баланың жұмысы бірден көрінеді. Рефлексияның белсенді әдістері.

Осылайша, ерекші білімді қажете ететін балаларды оқыту проблемасы бір жағынан, қоғамда осы топ санының едәуір өсуіне, ал екінші жағынан, оларды қоғамға бейімдеудің жаңа мүмкіндіктерінің пайда болуына байланысты өзекті болып отыр. Қоғамдағы әлеуметтік топ ретінде ерекше білімді қажет ететін балалар негізінен мектептен бастап сапалы білім алу үшін нақты жағдайлар жасауды, содан кейін жұмысқа орналасу және қоғамға бейімделу арқылы кәсіптік білім алуды қажет етеді.

Әлеуметтік мемлекетте лайықты өмір сүру және еркін даму құқығы барлығына еңбек ету, әлеуметтік маңызды жұмысқа қатысу қабілетіне қарамастан кепілдік беріледі. Мемлекетіміздің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі, оларды қоғамдық өмірге дайындау, әлеуметтік бейімдеу, жан-жақты дамуларына көмек көрсету, әлеуметтік өмір шеңберде тең құқылы тіршілік ете алуларына жағдай жасау. Қазіргі кезде елімізде, мектептерде ерекше білімді қажет ететін балалардың білім деңгейін көтеріп, өмірге қажетті білім білік дағдысын, тәртібін қалыптастыруға байланысты түрлі шаралар жасалуда. Балалармен жұмыс жүргізу барысында жоғарыда аталған танымдық ойын түрлерін өз жұмысында қолданып, ойын арқылы бала сенім-сезімдерін, танымдық іс-әрекеттерін дамытудағы нәтижелер бала бойынан көрініп, оң нәтиже танытып келеді. Болашақ ұрпақ бойына адами құндылықтарды сіңіріп, тәрбие өлшемдеріне сыйластық ниетпен қарауға, осы арқылы педагогикалық инновациялар мен жаңа технологияларды игерген үйлесімді болашақ тұлғаны қалыптастыруға міндеттіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 01 маусымдағы №348 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері.
2. «Проектирование коррекционного обучения дошкольников с общим недоразвитием речи» М.С. Грушевская, Э.Р. Амирова, Н.Н. Досанова, Г.М. Итекова, В.И. Тутарова, Н.А. Субботина, Н.В. Янова I-II бөлімі. – Алматы, 2018.
3. Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы. – Алматы: Мектеп, 2015.
4. Воспитание и обучение детей во вспомогательный школе. Под ред. В.В. Воронковой. – М: Школа-пресс, 2015.

Курсабаева А.К.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс магистранты, Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор Джакыпбекова М.Т.

ДИАЛОГТЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ МЕН ФОРМАЛАРЫ

Заманауи мектепке қойылатын талаптарға сәйкес ондағы білім беру жаңа білімді өз бетінше алуға және оны өзгермелі қоршаған орта жағдайында қолдануға мүмкіндік беретін өнімді, диалогтық және өнімді ойлауды дамытуға бағытталуы керек. Оқытуды одан әрі жетілдіруді бір, тіпті өте тиімді, психологиялық-педагогикалық принципке бағыттау арқылы жүзеге асыру мүмкін емес. Диалогтік ойлаудың өзіндік ерекшеліктерімен, оның мектеп оқушыларының генетикалық дамуының ерекшеліктерімен шекаралары анықталатын қағидалар жүйесін жүзеге асыру қажет.

Әдебиет сабағындағы оқу процесіне қатысушылардың диалогы оқушы мен мұғалімнің бір-бірімен, оқушы мен ата-ананың қарым-қатынас формасы ретінде қарастырылады. Қарым-қатынас субъекті мен басқа субъектілер арасындағы пікір алмасуды және өзара байытуды көздейтін ақпаратты бірлескен іздеу, түсіндіру, түсіну және

бағалау жүзеге асырылатын қарым-қатынас нысаны ретінде түсініледі.

Оқу диалогында ойдың пайда болуына қатысты С.Кургановтың көзқарастарын атап өткен жөн [1, 28], ол басқа балалармен және мұғаліммен диалог кезінде баланың бастапқыда түсініксіз, өзіне бағытталған гипотезасы әртүрлі қарсылықтарға тап болатынын, дәлелдеу процедурасы негізінде қарама-қайшы пікірлер гипотеза «дәлелдермен толтырылады, айқынырақ болады».

С. Курганов тәрбиелік диалог барысында «ойдың сөзде тууы» процесінің негізгі кезеңдерін де қадағалады. Біріншіден, баланың пікірі сабақта пікірталас туып, шешілмеген мәселелер қарастырылғанда ғана туындайды. Бұл оқушының өзіндік қалыптасуына мүмкіндік беретін басқа, сыртқы көзқарастың болуы. Егер білім беру міндеті біртұтас дұрыс шешімді қарастырса, ішкі сөйлеудің пайда болуының бүкіл процесі мәселені шешудің жалпы анықтамалық үлгісін қабылдауға келеді. Екіншіден, диалог кезінде пікір нақты пікірталас барысында ішкі қарсыласқа айналған басқа адамға жауап ретінде немесе әңгімелесушінің жаңа сұрағы ретінде туады. Бұл бірінші белгі диалогтік ойлауды дамытудың кілті болып табылады. Бұл бірінші ескертуде бала сабақта талқыланатын мәселеге өзінің жеке көзқарасын жинақтайды. Диалогқа дейін түсініксіз және түсініксіз болған нәрсе енді диалог тақырыбын бағалаудың белгілі бір қабілеті ретінде қысқартылады.

А. Матюшкин оқытудың диалогизациясын оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың тиімді факторы ретінде қарастырады, ойлауды дамытуда диалогтық принципті жүзеге асыру серіктестердің қарым-қатынастағы өзара танымдық белсенділігін және ойлау мәселелерін бірлесіп шешуді көздейтінін атап өтті. Оқытудағы танымдық белсенділіктің дамуы мұғалім мен оқушының, бір оқушының басқалармен, мұғалім мен оқу тобының негізгі психологиялық шарт ретінде өзара белсенділігін қамтиды. Зерттеуші оқушының танымдық белсенділігіне мұғалім мен оқушының ойлау процесінің диалогы арқылы қол жеткізіледі деп санайды және осы процестердің монологиялық іске асуы жағдайында танымдық белсенділіктің нақты дамуы және ойлаудың жоғары формаларының қалыптасуы болмайтындығын атап көрсетеді.

Оқушылардың өнімді диалогтық ойлауын дамыту оқу процесін ұйымдастырудың әртүрлі формаларын білмей тұрып немесе оны шебер қолданбайынша мүмкін болмайды. Мектептегі оқытудың негізгі формасы және оқытуды ұйымдастырудың негізгі ұжымдық формаларының бірі – сабақ. Сабақта оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру үшін, демек, өнімді ойлауды дамыту үшін оқу процесі мен материалды проблемалық диалогтық формада ұйымдастыру қажет. Мұғалім мысалдар мен фактілерді қолдана отырып, оқушыларды рефлексияға, оқу мәселелерін шешудің құралдарын іздеуге және зерттелетін материалдың мәнін ашуға, ондағы себеп-салдарлық байланыстарды табуға үйретуі керек.

Диалогқа қойылатын маңызды әдістемелік талаптардың бірі проблемалық сипаттағы принцип болуы керек. Диалогтық ойлаудың дамуына оқушыларға белгілі фактілер мен заңдылықтар жаңа біліммен толықтырылатын, материалды жүйеленетін, талданатын және соның нәтижесінде оқушылар тақырып туралы, оның пән бойынша жалпы білім жүйесіндегі орны туралы тұтас түсінік қалыптастыратын оқытуды ұйымдастыру ықпал етеді. Мұғалім белгілі бір теориялық принциптер мен әдістерді қолданудың кең мүмкіндіктерін көрсетіп, бұл жұмысқа оқушыларды белсенді тартуы керек. Оқушылар білімді «ашу» және меңгеру жағдайында ғана емес, сонымен қатар алған білімдерін практикалық қызметте дәстүрлі емес қолдану жағдайында (жаттығуларды шешуде, фактілерді дәлелдеуде, қасиеттер мен қарым-қатынастарды зерттеуде) орналастырылуы керек. Бұл тұрғыда әдебиет сабағында оқытылатын материалдың мүмкіндігі зор [2, 142].

Сонымен, ойлау процесінің бастапқы сәті, әдетте, проблемалық жағдай болып табылады. Адам бір нәрсені түсіну қажеттілігі туындаған кезде ойлана бастайды. Проблемалық жағдай оқушының ойлау процесіне қосылуына серпін береді. Осы тәсіл

контекстіндегі оқу-танымдық іс-әрекет проблемалық жағдайлар жүйесінің көмегімен бағытталады және басқарылады. Сондықтан оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға үйрету жай проблемалық жағдай жасаудан басталады. Оқушыларға қиындық туғыза отырып, әрі қарай біз оқушылардың тақырыптың оқу материалын зерттеу процесін ұйымдастыруға тырысамыз, оны шешу талдаудың, синтездің, бағалаудың жоғары деңгейінің белгілі бір ойлау операцияларын қажет ететін сұрақтар мен тапсырмалардың арнайы жүйесін әзірлеу арқылы жүзеге асады.

Оқушылардың проблеманы шешуге белсене қатысуға, өз пікірін айтуға, оны дәлелдеуге, достарымен пікірталасуға мүмкіндік беретін сабақтың осындай түрлерінің бірі пікірталас болуы мүмкін.

Педагогикалық мағынада пікірталас – топтық қарастыруды, зерттеуді, мәселелерді, даулы мәселелерді көпшілік алдында талқылауды, оқушылардың дәлелді пікірін білдіруді пайдалана отырып, оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру әдісі.

Мәселені тұжырымдау, оны талдау және шешу жолдарын іздеу топтық талқылау барысында жүзеге асады, оның нәтижесі қорытындыларды тұжырымдау, оларды талқылау және тексеру болуы керек. Кез келген нысанда пікірталас жүргізу үшін оқушыларға проблемалық (даулы) сұрақ қойып, талқылауға қатысу тәртібі мен ережелерін түсіндіру керек.

Мысалы, 15-20 минуттық пікірталастың формалары [2, 140] төмендегідей болуы мүмкін:

1) дөңгелек үстел – пікірталас мәселесін шағын (5 оқушыдан аспайтын) топ талқылауы, оның мүшелері бір-бірімен және сыныптың басқа оқушыларымен «дөңгелек үстел» өтетін аудиторияны құрайды;

2) Сараптамалық топтың отырысы, алдын ала тағайындалған жетекшімен, капитанмен 4-6 студенттен тұратын топта пікір алмасуды қамтитын пікірталас. Екі кезеңде орын алады: тандалған мәселені барлық топ мүшелерінің талқылауы; топтың позициясын әр топ өкілдерінің бүкіл сынып алдында қысқаша (1-2 мин.) сөз сөйлеуімен баяндау.

3) Форум – сараптамалық топтардың отырысына ұқсас пікірталас түрі, алайда екінші кезеңде топтардың ұстанымдары талқыланады – аудиториямен (сыныппен) пікір алмасу.

4) Симпозиум жеке топтардың пікірін талқылау түріндегі пікірталас мәселесі бойынша алдын ала дайындалған хабарламалары бар, олардың көзқарасын көрсететін пікірталас түрінде көрінеді, содан кейін спикерлер сыныптың сұрақтарына жауап береді.

5) Бастапқы кезеңдегі «Концентрлік шеңберлер» әдістемесі «дөңгелек үстелге» ұқсас, алайда шағын топ мүшелері мен аудитория арасындағы қарым-қатынас позициялармен алмасу арқылы жүзеге асырылады: шағын топ аудиторияға айналады (олар тыңдайды), ал аудитория талқылайтын және сөйлейтіндер тобына айналады. Осыдан кейін шағын топ мүшелері пікірталасқа қатысушылардың ұстанымдарын бағалайды.

6) «5 × 5 × 5» - бес (6,4) оқушыдан тұратын бес (6,4) топтың 5 минут ішінде белгілі бір мәселені бір уақытта талқылауын қамтиды. Содан кейін мұғалім бес жаңа топ құрады, олардың әрқайсысында алдыңғы талқылау тобында болған оқушы бар.

«Карточканы талқылау» да қызықты болуы мүмкін. Әдіс әсіресе мұғалім талқылауға 10-12 минут уақыт бөле алатын жағдайда тиімді. Пікірталас жүргізу үшін әр оқушыға екі карточка беріледі, олардың бірінде «Иә», екіншісінде «Жоқ» сөзі жазылады. Сыныптағы орындықты бұл жағдайда шеңберде орналастырған жөн. Мұғалім сабақтың тақырыбы бойынша үш мәлімдеме құрастырып, жазып алуы керек.

Келесі кезекте мұғалім оқушыларға 1-2 минут ойлануын сұрап, бір мәлімдеме оқиды. Осыдан кейін пікірталасқа қатысушылардың әрқайсысы картаны таңдайды және көрсетеді, бұл айтылған мәлімдемемен келісетінін немесе келіспейтінін білдіреді. Барлық оқушылар өз таңдауын жасағаннан кейін мұғалім қарама-қарсы пікірі бар екі оқушыны өз ұстанымдарын қорғау үшін дәлелдер келтіруге шақырады. Содан кейін басқа оқушылар өз мәлімдемелерін толықтыра алады. Сыныпта оқушылар саны көп болғандықтан,

барлығының, әсіресе бақылаушы рөлінде жиі болатындардың бірдей белсенді болуы үшін жағдай жасау өте қиын. Мұндай жағдайларда алдымен шағын топтарда мәселені талқылауды ұйымдастырып, содан кейін ғана оқушыларды өз ойларын айтуға шақырған дұрыс.

«Ойларды санаттарға бөлуге», логиканы эмоциялардан, тілектерді шындықтан, қиялды фактілерден бөлуге көмектесетін «Алты қалпақ» әдісі өте қызықты. Қалпақтардың бірін «кию» арқылы оқушы белгілі бір ойлау түрін таңдайды. Алты қалпақ сізге «ойлар оркестрін» басқаруға, ойлауды басқаруға мүмкіндік береді. Ал мәселені жан-жақты ойластырып, талқылаған соң, оны шешу қиын емес. Әрбір қалпақ түсі оның мақсатымен байланысты, мысалы:

ақ – объективтілік түсі; қызыл – эмоциялар, қуаныш, ашу, эмоционалды шешімдер және т.б.; қара – әділетсіздікті, құбылыстар мен фактілерден жағымсыз мәселелерді іздеу; сары – оптимизм, көңілділік, позитивті іздеу, мәселенің жақсы шешіміне үміттену; жасыл – жаңа идеялар, шығармашылық; көк түс – мәселелерді шешуде бақылау және ұйымдастыру [2, 141].

Рефлексия кезеңінде әр сабақтың соңында диалогтік оқытудың әртүрлі формаларын қолданған жөн. Егер рефлексияға 5-7 минуттан артық уақыт қалмаса, сабақтың нәтижелерін «бүкіл сынып» түрінде талқылау түріндегі рефлексиялық әңгімелесу әдісін келесі сұрақтар бойынша қолдануға болады: бұл сабақта сіз үшін не маңызды болды? Қандай ойлар болды? Қандай сезімдер? Енді сіздің ойыңыз қандай? Сіз жеке не үйрендіңіз? Келесі сабақтарда не туралы білгіңіз келеді? Сіз үшін сабақтың маңызы қандай болды? және т.б.

Ауызша рефлексияның тиімді әдісі «толымсыз сөйлем» деп аталады. Оқушылардың кезекпен айтатын тақырыбын анықтап, мұғалім аяқталмаған сөйлемді құрастырады және оның соңын тұжырымдауға шақырады. Талқылаудың әрбір келесі қатысушысы өз сөзін ұсынылған формуладан бастауы керек. Балалар ашық сөйлемдермен жұмыс істейді, мысалы: «Бүгінгі сабақта мен үшін ең маңызды жаңалық ... болды», немесе «Бұл ақпарат бізге ... деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді», «Бұл шешім ...», «Бүгін мен... үйрендім, болашақта үйренгім келді...», т.б.

«Бір сөзбен» рефлексия әдісі әдебиет сабағы үшін де қызықты болуы мүмкін. Сабақ соңында мұғалім оқушыларға сабақта не ұнағанын атап өтуді сұрайды: сабақтың мазмұны, әдістері, атмосферасы, өзіндік іс-әрекеттері, нәтижелер және т.б.

Таңдалған сәтті оқушылар өз пікірін дәл ашатын бір сөзбен атауы керек. Мұғалім бұл сөзді жазып алады және қажет болған жағдайда оқушылардан түсініктеме сұрайды. Көптеген психологтар мен педагогтар оқушының диалогтік ойлауын дамыту үшін жазбаша рефлексия құнды екенін атап өтеді. Жазбаша рефлексияның бірнеше формалары бар.

Ең алдымен, бұл эссе – белгілі бір тақырыпты ашатын шағын көлемді эссе. Эссе жазу оқушының назарын белгілі бір мәселе бойынша өз ойларына, өз тәжірибесінің қайшылықтарына аударуға бағытталған. Эссе мәселені талқылағаннан кейін сыныпта жазылады және 5-15 минуттық оқу уақытын қажет етеді.

Кейде «еркін жазу» деп аталатын әдісті қолдануға болады. Оның мағынасын келесі сөздермен жеткізуге болады: «Мен не ойлайтынымды түсіну үшін жазамын». Бұл белгілі бір тақырып немесе мәселе бойынша өз пікірін еркін білдіру. Ең алдымен дербестік, даралықтың көрінісі, пікірталас жүргізу қабілеті, мәселені шешудің өзіндік ерекшелігі, дәлелділігі бағаланады. Бұл қысқа жұмыстың түрі ерікті болуы мүмкін, олар мәселені 5 минуттан аспайтын уақытта талқылап, сабақта тікелей жазады [3, 98].

Сонымен, қорытындылайтын болсақ, мұғалімнің әдебиет пәнін оқу процесінде оқушылардың диалогтік ойлауын дамытуды қамтамасыз ету одан диалогтік оқыту технологиясының компоненттерін қатаң сақтауды талап ететінін атап өтеміз, мысалы: белгілі бір құрылым, сабақтың міндеттерін шешуге мүмкіндік беретін оқыту әдістері мен

тәсілдерінің орынды таңдауы, оқу барысында қолайлы психологиялық ахуал туғызатын оқушылар мен мұғалімнің іс-әрекетінің нақты тәртібі. Бұл жағдайда оқу процесі мектеп оқушылары үшін тартымды және пайдалы болады және мұғалімнің осы бағыттағы жұмысына көптеген перспективалар ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1989. – 127 с.
2. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории: пособие для учителей / И.Я. Лернер. – М., 1982. – С. 140-143.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образование: учеб. пособие для студентов пед. вузов и системы повыш. квалификации пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; под. ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2003. – 272 с.

Кусаинова А.К.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.п.н., доцент Кемайкина Т.Н.*

ВОЛЯ И ДЕЛИКВЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ПОДРОСТКОВ

Воля – одно из древнейших психологических понятий. Начиная с античности и до новейшего времени воля, наряду с разумом и чувствами, занимает центральное место в учении о душе человека. На текущий момент в психологии понятие воли используется для объяснения широкого круга проблем: свободы выбора, саморазвития личности, формирования чувства субъектности, механизмов морального и девиантного поведения, реализации намерения в действии, произвольного действия и т.д. [1,2,3]. Многие исследователи используют понятие воли для объяснения различных психологических феноменов, вкладывая в это понятие разный смысл, используя разные методы исследования, опираясь на разные методологические основания. В результате, несмотря на очевидные достижения, психология воли пока еще не сложилась в самостоятельную предметную область и представляет собой эклектическое объединение исследований, выполненных в рамках различных теоретических школ и подходов, а содержание понятия «воля» остается размытым и неоднозначным, как и в начале XX века.

Психология воли представлена тремя основными исследовательскими традициями или направлениями, по-разному понимающими функции и механизмы волевой регуляции: в рамках первого подхода функция воли состоит в преодолении препятствий на пути к цели и управлении импульсами или самоконтроле; в рамках второго - в инициации поведения и реализации намерения в действии; в рамках третьего - в поддержании намерения в активном состоянии на протяжении всего процесса достижения цели.

В то же время исследователи указывают на ряд проблем, характерных для большей части исследований воли. Во-первых, понятие «воля» употребляется в различных контекстах, а также для описания волевых процессов авторами используются различные понятия. Во-вторых, воля рассматривается скорее, как устойчивая характеристика личности - способность к самоконтролю, а не как динамический процесс, обусловленный взаимодействием личностных и ситуационных переменных. В-третьих, вызывает сомнение экологическая валидность экспериментальных приемов, используемых при изучении воли.

Таким образом, исследования воли в психологии начинались с изучения механизмов отдельных волевых актов, связанных с контролем импульсов, а сегодня воля

рассматривается как одна из интегративных форм саморегуляции жизнедеятельности личности. Перспективы дальнейшего развития психологии воли большинство авторов связывает с переходом от изучения изолированных волевых действий в искусственной и статичной лабораторной ситуации к изучению интегральной системы волевой регуляции в процессе трансформации системы отношений личности с окружающим миром в реальных жизненных ситуациях [4].

Далее рассмотрим изучение воли у подростков. Развитие воли у ребенка начинается с приобретения способности управлять своими движениями, что совершается в окружении взрослых и под их руководством (Рубинштейн С.Л.). Развитие воли начинается в раннем детстве и проходит длинный путь (возникновение действий, направленных на осуществление желания; избирательных действий; готовность поступить вопреки непосредственному эмоциональному побуждению; понимание «правил» поведения и т. д.). К концу дошкольного – началу школьного возраста ребенок уже сознательно пытается ставить перед собой задачу и целенаправленно ее выполнять. Постепенно в результате обучения и воспитания на основе произвольных внимания, памяти, импульсивных действий и т.п. формируются высшие психические функции - произвольное внимание, память, целенаправленное мышление, произвольные действия [5].

Воля не является врожденной или биологически заданной способностью, а формируется прижизненно в реальной деятельности. Волевые свойства являются одними из главных в структуре личности. Основные этапы становления волевой сферы в подростковом возрасте: 1. изменение временного измерения => появляется осознаваемое будущее; 2. перспективный план => реалистичность; 3. осознаваемая цель; 4. требования к себе и окружающим; 5. развитие волевых качеств; 6. проблема распределения волевых усилий; 7. включение волевых компонентов в общение.

Однако, в подростковом возрасте с большой долей вероятности существует склонность к отклоняющемуся поведению. Причиной тому могут служить психологические особенности подросткового возраста, которые заключаются в нестабильности психики, внутренних противоречиях и конфликтах, низкой самооценке и негативном самоотношении. При наличии провоцирующих факторов подростки могут демонстрировать поведение, которое носит конфликтный характер. По этой причине в настоящий момент наблюдается рост детской преступности, который потребовал незамедлительного изучения её причин и необходимости оказания психологической помощи делинквентным подросткам. Одним из направлений помощи делинквентным подросткам было развитие их волевой регуляции и волевых качеств.

В диссертационном исследовании М.А. Басина «Формирование волевой регуляции у подростков с делинквентным поведением» было выявлено, что у них средний уровень развития воли и завышенная самооценка волевых качеств [6]. В исследовании показано, что причинами совершённых подростками данной группы преступлений, являлось недостаточно чёткое представление о нормах поведения в обществе, затрудняющее управление собой. При этом низкий уровень рефлексии, оценки своих поступков и действий, уверенность в их правильности, отсутствие реальной оценки жизни в семье, негативное отношение к отцу и матери не способствовали смысловому пониманию необходимости управлять своим поведением, отвечать за свои поступки.

Расстройства поведения характеризуются этапностью формирования, полиморфизмом (пропуски уроков, уходы из дома и бродяжничество, воровство, делинквентность, агрессивные тенденции, ранняя алкоголизация, эпизоды употребления летучих соединений, наркотических веществ и т.д.), стойкостью и выраженностью патологических нарушений поведения, склонных к генерализации. Эти нарушения приобретают характер патологического стереотипа, не влияют на интеллектуальные способности и приводят к социально-психологической дезадаптации у подростков.

Делинквентное поведение подростков, в самом общем плане, понимается как противоправные проступки, угрожающие благополучию других людей или социальному порядку, в силу чего оно представляет существенную проблему для общества [7]. Пути и средства устранения этого нежелательного явления ищут специалисты из разных областей науки: медицины, педагогики, социологии, психологии. Известно, что причины противоправного поведения могут быть внешнего и внутреннего плана. Это значит, что для возникновения отклонений в поведении определенная роль отводится тому, в каких социальных, политических и экономических условиях живет человек; кто и как его воспитывает, а также имеющимся у него психобиологическим предпосылкам и психологическим особенностям. На что из перечисленных детерминант реально может воздействовать психолог? На психологические особенности личности. Другими словами, ресурсы для изменения поведения подростка должны изыскиваться, прежде всего, в нем самом, он сам должен научиться регулировать как отдельные поступки, так и жизнедеятельность в целом.

Список использованной литературы:

1. Ainslie G. Willpower With and Without Effort // Behavioral and Brain Sciences. – 2020. – Vol. 44. – P. 1-81. DOI:10.1017/S0140525X20000357
2. Baumann N., Kazén M., Quirin M., Koole S.L. Why People Do the Things They Do: Building on Julius Kuhl's Contributions to the Psychology of Motivation and Volition. Hogrefe Publishing, 2018. – 433 p.
3. Brown S.P., Cron W.L., Slocum J.W.-Jr. Effects of goal-directed emotions on salesperson volition, behavior, and performance: A longitudinal study // Journal of marketing. – 1997. – Vol. 61(1). – P. 39-50.
4. Quirin M., Robinson M., Rauthmann J., Kuhl J., Read S., Tops M., Deyoung C. The Dynamics of Personality Approach (DPA): Twenty Tenets for Uncovering the Causal Mechanisms of Personality // European Journal of Personality. – 2020. – Vol. 34(6). – P. 947-968. DOI:10.1002/per.2295.
5. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – 4-е изд., расширенное. – Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009.
6. Басин М. А. Формирование волевой регуляции у подростков с девиантным поведением: автореф. дис. канд. психол. наук. М., 2006. 22 с.
7. Фомушкина М.Г. Расстройства поведения и волевой регуляции у подростков. дис. канд. мед. наук. Тюмень, 2017, 188с.

Қабиденқызы А.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының жоғары колледжі,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: арнайы пән оқытушысы Садыкова А.Ж.*

ПЕДАГОГ ПЕН БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Педагог – болашақ ұрпақтарды қоғамдық өмірге тез әрі жеңіл қосылу үшін және сол қоғамның мақсаттарын орындайтын адамдарды қамтамасыз ету қабілетін арттыру үшін, тәрбиелеу мен оқыту қажеттілігі себебінен әлемдегі ең кең тараған мамандық иелері. Оқушы немесе білім алушы – білім алу мекемесінің білім алушысы, арнайы пәндер арқылы, педагог арқылы, білім құралдарын үйренуші, педагог көрнекіліктерін сынаушы болып табылады.

Енді педагог және білім алушылар міндеттеріне көшетін болсақ:

1. Педагог – білім беруші. Сондықтан, ең алдымен сай білім беру.

2. Әр оқушы индивидуал екенін ескеру.
3. Дискриминациядан аулақ болу.
4. Білім алушыларды жігерлеу, психологиялық деңгейде оны шалмау.
5. Педагогтық әдеп нормаларын сақтау (классикалық стиль, сөйлеу мәнерін сақтау және тағы басқа)

Оқушылар міндеттер жинақтары:

1. Білім беру мекемесінің жарғысында көрсетілген талаптарды орындау.
2. Педагогтарға және басқа да білім беру ордасының ұжымдастықтарына құрмет көрсету.
3. Этика, субординация сақтау.
4. Толыққанды білім алу.
5. Білім беру қарамағының ішкі заңдарымен таныс болу.

Бұл міндеттер бізге не береді деген нүктеге тоқталсақ: бұл міндеттер бізге педагогтарға да, білім алушыларға да дисциплина, тұрақтылық береді. Сол арқылы құқықбұзушылық, педагог пен білім алушының түсініспеушілік алу мүмкіндіктері азаяды.

Егер біз осы міндеттерді еңгізер болсақ Қазақстан Республикасының ең болмағанда 50% осы міндеттерді ұстанса, көптеген мәселелер нүктелері дамымас еді. Жалпы педагогқа талап көп, жұмыстары қиын демекші, оларды жұмысқа алмай тұрып психоаналитикадан өткізу керек деп есептеймін, себебі педагогика ол оңай жол емес, қаншама баламен және ата-аналармен жұмыс процесі бар дегендей, қазіргі таңда кей ұстаздар шаршанқылықтарын, ашуларын оқушыдан алып, дербес қателіктер жіберіп жатыр. Яғни, екі тарапқа да тиімсіз болып тұр, оқушы стрессте, педагог ашу ыза хәлінде.

Педагогикалық психология. Ол кісілер осы салада яғни білім беруде істеген соң стреске көп ұшырайтын акторлардың бірі. Стресс оқушының педагогқа деген провокациясынан шығады, кейін ашу ызасын я болмаса стресс құрту жолы педагог үшін білім алушы болып, субординация кетеді, артынша құрмет кетеді.

Осыдан шыққан міндеттемелер:

1. Субординация сақтау, білім алушылармен сол бойынша тренинг өткізу.
2. Білім алушы акцентті білім алуда, жеке пәндерде ұстану керек.
3. Әр сынып жетекші өз оқушыларымен тренинг өткізсін.
4. Педагогтар құрылтайы жоспар бойынша өтсін.
5. Әдеп нормаларын қадағалау.

Педагог әр оқушының индивидуал екенін білу керек, мүмкін біреуі аудиал, бір оқушы тіпті визуал шығар. Осылайша оқушы қажеттіліктерінде қанағаттандыра аламыз. Негізгі материализм педагог пен оқушы қажеттіліктерінде, сол үшін де әлі көп нәрсені аналитикаға ұшырату керекпіз.

Оқушылар тарапына ұсынсақ:

1. Білім мекемесіне сенімін арттыру;
2. Психологиялық көмектер ұсыну;
3. Психологиялық тесттер өткізу;
4. Дисциплинаға үйрету.

Ортақ қорытындыға келсек: Педагог міндеттері және педагог не істей алады?

1. Ғылыми, зерттеу, шығармашылық, эксперименттік қызметті жүзеге асыруға, педагогикалық практикаға жаңа әдістемелер мен технологияларды енгізуге;
2. Шығармашылық бастамаға, оқыту мен тәрбиелеудің авторлық бағдарламаларын әзірлеуге және қолдануға, оқыту мен тәрбиелеудің жаңа, неғұрлым жетілдірілген әдістерін дамытуға және таратуға;
3. Оқу құралдарын, материалдарды және білім беру бағдарламасына сәйкес оқыту мен тәрбиелеудің өзге де құралдарын таңдауға;
4. Білім беру бағдарламаларын, оқу жоспарларын, әдістемелік материалдарды және

білім беру қызметінің өзге де құрауыштарын, сондай-ақ оқулықтарды, оқу-әдістемелік кешендерді және оқу құралдарын әзірлеуге қатысуға;

5. Жұмыс орны бойынша сайлануға және сайланбалы лауазымды атқаруға;

6. Білім беру сапасын жетілдіруге бағытталған, сондай-ақ білім беру ұйымдарының қызметіне қатысты мәселелерді талқылауға қатысуға;

7. Білім беру ұйымының алқалы басқару органдарының, әдістемелік бірлестіктері мен кеңестерінің, өзін-өзі басқару органдарының жұмысына қатысуға;

8. Бес жылда кемінде бір рет біліктілігін арттыруға;

9. Үздіксіз кәсіби дамуға және біліктілікті арттыру нысандарын таңдауға;

10. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының педагогтерін қоспағанда, мерзімінен бұрын біліктілік санатын алуға;

Оқушы міндеттері және оқушы не істей алады?

1. Мұғалімдер мен мектептің басқа қызметкерлерін қадір тұту,

2. Мектеп намысын, беделін қорғап, оның дәстүрлерін жалғастыру.

3. Мінез-құлық ережелерін сақтау:

– үлкендерді құрметтеу;

– басқа адамның ар-намысын қадірлеу, құқық бұзушылыққа жол бермеу;

– өзінің және жолдастарының денсаулығы мен өмірінің қауіпсіздігі туралы қам жеу; мектеп оқушыларына темекі тартуға, ішімдік ішуге, нашакорлықпен айналысуға тыйым салынады. Оқушы әрдайым таза және ұқыпты болып жүреді.

4. Мектеп ғимараты мен оның аумағын үнемі тазалықта ұстау.

5. Өндірістік және қоғамдық пайдала еңбекке белсенділікпен қатысу.

6. Үлкенге – құрмет, кішіге ізет таныту, мұғалімдер мен ата-аналардың заңды талаптарын орындау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Атватер И.Я. Мен сізді тыңдап тұрмын. – М., 1988.

2. Шаталов. Педагогика технологиясы. – М., 1989.

Қайратқызы А.,

*«№22 жалпы орта білім беретін мектеп-лицейінің» оқушысы, Семей қаласы,
ғылыми жетекшісі: информатика пәнінің мұғалімі Омарова А.Н.*

«PYTHON ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІ» – ЭЛЕКТРОНДЫ ҚОСЫМША ОҚУ ҚҰРАЛЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Пәндерді оқыту үрдісінде жаңаша әдіс-тәсілдерінің бірі, IT технологияларды белсенді қолдану. IT технологиялардың ішінде мультимедиялық технологиялар оқу процесінде қарқынды дамып келеді.

Жалпы мультимедиялық қосымша – бұл білім беру процесінің сапасын басқарудың жаңа мүмкіндіктерін жасауға ғана емес, сонымен қатар компьютерді оқытушының да, білім алушының да күнделікті тәжірибесіне енгізуге арналған бірегей бағдарламалық өнім.

Мультимедиялық қосымшада ақпараттық нысандар жиынтығы бар: демонстрациялар, анимациялар, тренажерлер, тесттер және бақылау жұмыстары. Оқу қосымша құралды пайдалануда оқу үрдісінің әртүрлі кезеңдерінде жүзеге асырылады: сабаққа дайындық; сабақ өткізу; практикалық сабақтар; бақылау; өзіндік жұмыс, т.б.

Ұсынылып отырған «Python программалау тілі» атты электронды қосымша оқу құралы Мемлекеттік стандартты, оқу бағдарламаларын негізге ала отырып жасалынды. Ол

оқытушының жұмысын айтарлықтай жеңілдетеді, білім алушылар үшін сабақтар қызықты өтеді. Оқушы жекелеме жұмыс жасай отырып, білімді өздігінен меңгеруге, шыңдауға бағытталады.

Электронды қосымша оқу құралы «Теориялық сабақтар», «Интерактивті тапсырмалар», «Практикалық сабақтар», «Тест тапсырмалары», «Жобалық тапсырмалар» бөлімдерінен тұрады. Мектеп бағдарламасы бойынша «Python тілі» тақырыбына сәйкес барлық негізгі тақырыптар қамтылған.

Мектептің оқу бағдарламасында «Python программалау тілі» бөлімдеріндегі тақырыптардың күрделі болуына байланысты оқушылардан математикалық-логикалық қабілеттің жоғары болғандығын қажет етеді.

Мектеп бағдарламасында пәннің оқытылуы «спиральдік жүйемен» құрастырылған. Мысалы, информатика пәнінде Білім стандартына сәйкес 6-сыныптан 10-сыныптарда «Python тілі» тақырыптары 3-тоқсандарында кезең-кезеңімен оқытылады. Айталық, 6-ші сыныпта: «Тіл әліппесі. Синтаксис»; «Мәліметтер типтері»; «Мәліметтер типтерін жіктеу»; «Арифметикалық амалдардың жазылу ережелері»; «Санды енгізу және шығару. Жоба құру; Сызықтық алгоритмдерді программалау» тақырыптары қамтылса, 7-сыныпта: «Файлдармен жұмыс»; «Тармақталған алгоритмдерді программалау»; «Кірістірілген шарттарды программалау» тақырыптарымен жалғасады.

Сабақ жүргізу барысында программалау тілі бөлімдерін өткенде «спиральдік жүйе» өте тиімсіз екендігін байқатты. Python тілін 7-сыныптың балалары 3-тоқсанда жалғастырып өтеді, олар 6-сыныпта 3-тоқсанда өткен тақырыпты ұмытып қалады, кем дегенде 1-2 сабақ ол тақырыптарды қайталау қажеттігі туындайды. Сол себептен осы құрастырылған қосымша оқу құралы өте тиімділігін көрсетті. Мұнда, 6-10-сынып аралықта өтетін Python бағдарламалау тілінің тақырыптары мен қосымша тереңдетіліп теориялық мәліметтер, интерактивті тапсырмалар, практикалық жұмыстар, тест жұмыстары жүйеленіп, жинақталған. Ол, оқушыларға қайталауға, еске түсіруге, жаңа тақырыпты меңгеруге өте ыңғайлы. Бұл қосымша оқу құралында балаға дарындылығын, шығармашылдығын шыңдау және алған білімін қолдану мақсатында өзіндік жұмысын орындау үшін «Жобалық тапсырмалар» бөлімі берілген.

Болашақта IT мамандығын таңдап отырған жоғарғы сынып оқушыларына пән бойынша ҰБТ-ға дайындыққа өте керекті оқу құралы деп ойлаймын. Бұл қосымшаны қолдану Python-да бағдарламалауды үйрену кезінде, сондай-ақ қорытынды бақылауға дайындық кезінде білімді неғұрлым берік және сапалы игеруге ықпал етеді.

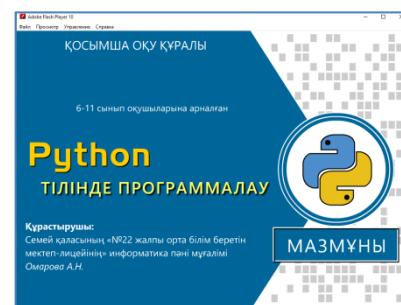
Жұмыс Adobe Flash10 бағдарламасында жасалды және Action Script сценарий тілі көмегімен программаланды. Macromedia Flash бағдарламасы – мультимедиялық құралдарды жасауға өте қолайлы бағдарлама. Ал, *Action Script* программалау тілі графикалық, мәтіндік ақпаратпен жаңа тәсілде жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

«Python программалау тілі» Оқу құралын іске қосу үшін: *Python программалау тілі.exe* файлыны компьютерге жүктеп, орнату қажет. Жұмыс үстеліне іске қосу файлы пайда болады. Осы жарлық арқылы оқу құралы қосылады.

Іске қосқаннан кейін қосымшаның титул парағы ашылады.

Басты терезеден «Мазмұны» терезесіне өту үшін «Мазмұны» батырмасын басу қажет. Осы батырманы басқаннан кейін мазмұнның тізімі шығады (2-сурет).

Тізімде бөлімдердің атауы сілтеме түрінде орналасқан, атап айтқанда «Теориялық сабақтар», «Интерактивті тапсырмалар», «Практикалық сабақтар», «Тест тапсырмалары», «Жобалық тапсырмалар».

Терезелер арасында өту үшін (басқа терезелерден кері қайту үшін)

Мазмұнда берілген бөлімдерге өтсек, сол бөлімнің терезесі ашылады.

Мысалы, «Теориялық сабақтар» бөлім атауын басқан кезде сол бөлімнің терезесі ашылады, онда Python тілін меңгеруге арналған теориялық тақырыптар тізімі ұсынылды.

Белгілі бір тақырыпты таңдағаннан кейін экранға сол тақырыптың терезесі экранға шығады. Терезеде **Қарастырылатын сұрақтар** және **Дәрісті ашу** сілтеме батырмасы, **Бақылау сұрақтары** орналасқан.

«Дәрісті ашу» батырмасын басқанда .pdf форматында экранға теориялық мәлімет шығады. .pdf файлы кез-келген компьютердегі браузердің көмегімен ашылады және файлды принтерден қағазға шығарып алуға немесе ақпарат тасымалдаушы құралдарға (флеш жадыға) сақтап алуға өте ыңғайлы.

Интерактивті тапсырмаларды көру үшін біз батырманың көмегімен мазмұн парғына өтіп, «Интерактивті тапсырмалар» бөлімін таңдауымыз керек.

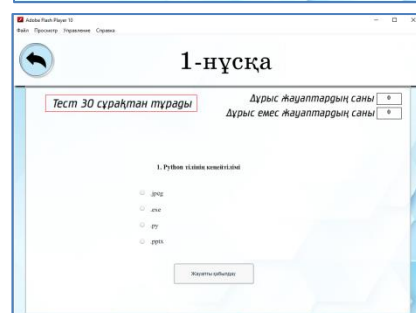
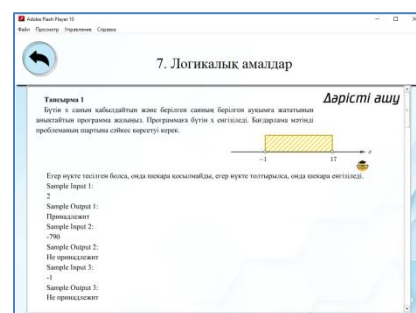
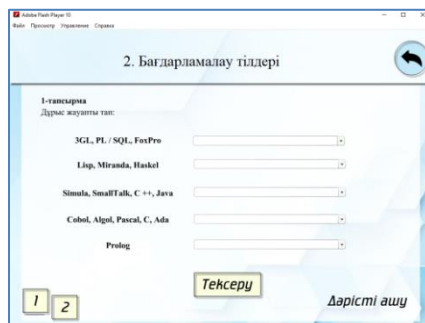
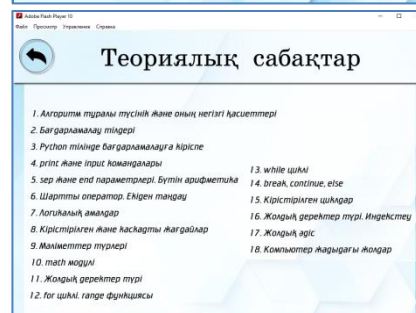
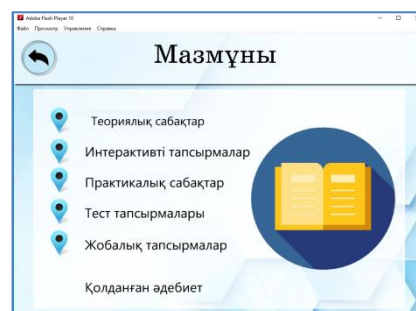
Интерактивті тапсырмалар теориялық тапсырмалар тақырыптарымен сәйкес келеді. Әр тақырыпқа арналған тапсырмаларын ашып орындауға болады.

Мысалы, «Интерактивті тапсырмалар» бөлімінде *Бағдарламалау тілдері*, *Логикалық амалдар* тақырыбына берілген тапсырмалар көрсетілді.

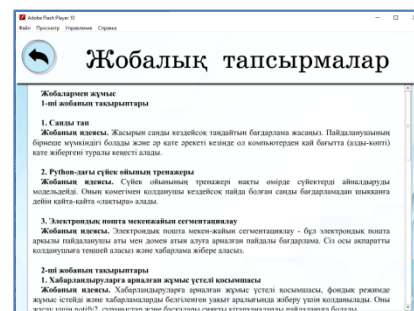
Берілген теориялық тақырыптарға сәйкес практикалық тапсырмалар да берілген. Олар «Практикалық сабақтар» бөлімінде орналасқан. Оларды таңдау үшін «Мазмұны» парағында «Практикалық сабақтар» бөлімін таңдаймыз. Керекті тақырыпты таңдаған кезде терезе ашылады. Мұнда оқушылар практикалық жұмыстарды оқып орындайды.

Оқушының білімін тексеру үшін немесе оқушы өз білімін тақыптарды өткеннен кейін тексеріп көру үшін «Тест тапсырмалары» бөліміне өтіп тест тапсырмаларын орындауға болады.

Тестілеуден өту аяқталғаннан кейін жоғарғы жағында білім алушының дұрыс және бұрыс жауаптарының саны көрсетіледі.

Бұл қосымша оқу құралында балаға дарындылығын, шығармашылдығын шындау мақсатында, алған білімін қолдану мақсатында өздік жұмысын орындау үшін «Жобалық тапсырмалар» бөлімі берілген. Бұл бетте жобаларды құруға арналған бірнеше тақырыптар және оларды жүзеге асырудың идеясы берілген. Оқушылар таңдалған тапсырмаларды орындайды және сабақта жасаған шағын жобасын қорғайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Златопольский Д.М. Основы программирования на языке Python. – М.: ДМК Пресс, 2017. – 284 с.
2. Гэддис Т. Начинаем программировать на Python. – 4-е изд.: Пер. с англ. – СПб.: БХВ-Петербург, 2019. – 768 с.
3. Федоров, Д.Ю. Программирование на языке высокого уровня Python: учебное пособие для прикладного бакалавриата. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 161 с.
4. Шелудько, В.М. Основы программирования на языке высокого уровня Python: учебное пособие. – Ростов-на-Дону, Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – 146 с.
5. Информатика пәні бойынша 6-11 сынып оқулықтары. Арман-ПВ баспасы, Г.И. Салғараева, Г.А. Көпеева, Ә.Ә. Қаптағаяева, А.Ф. Юсупова 2021-201с.; Аматы кітап баспасы, Р.А. Қадырқұлов, Ә.Д. Рысқұлбекова, Г.К. Нұрмұханбетова; Атамұра баспасы, С.Т. Мұхамбетжанова, А.С. Тен, Л.Г. Демидова.
6. Учебник по Macromedia Flash. <https://www.softportal.com/software-2482-uchebnik-po-macromedia-flash.html>.
7. <https://softomania.net/windows/179-uchebnik-po-macromedia-flash-5.html>.
8. Macromedia Flash MX и программирование на ActionScript: учебное пособие. Интернет-Университет Информационных Технологий (ИНТУИТ), 2006.

Құлұбаева Г.А.,

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ
магистранты, Семей қаласы, ғылыми жетекшісі: қауымдастырылған профессор, PhD
доктор Мукаев Ж.Т.*

ГЕОГРАФИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Бағалау білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады және оқушылардың оқу жетістіктерін тиімді бағалау үшін өте маңызды рөл атқарады. Көптеген жылдар бойы мұғалімдер оқушылардың оқу материалын қаншалықты сәтті меңгергенін және олардың білімі мен дағдыларын қалай бағалау керектігін анықтау міндетіне тап болды. Бұл мақалада біз критериалды бағалау әдістеріне, әсіресе география сабақтарының контекстіне назар аударамыз және олардың мәні мен қолданылуын қарастырамыз.

География, оқу пәні ретінде, оқушылар географиялық процестерді, картографияны, климатологияны, сондай-ақ географиялық факторлардың қоғам мен табиғатқа әсерін зерттейтін ерекше өріс болып табылады. Білім берудің бұл бөлімі әлемді жаһандық түсінуді қалыптастыруда және оқушылардың біздің планетамыз туралы білімдерін байытуда

маңызды рөл атқарады.

Критериалды бағалау – бұл бағалаудың объективтілігі мен әділдігін қамтамасыз ете отырып, оқу жетістіктерін бағалаудың нақты стандарттары мен критерийлерін белгілейтін жүйе. Бағалаудың бұл әдісі мұғалімдерге оқушылардың білімін өлшеуге ғана емес, сонымен қатар оқу процесін жақсарту үшін сындарлы кері байланыс беруге мүмкіндік береді. Мақалада біз география сабақтарында критериалды бағалауды қалай қолдану керектігін және оның қандай пайдасы бар екенін қарастырамыз [1].

Үздік қазақстандық және халықаралық тәжірибені біріктіре отырып құрылған критериалды бағалау жүйесі мынадай міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

1. Білім беру қызметінің сапасын арттыру үшін жағдай жасайтын объективті бағалау жүйесін іске асыру.

2. Халықтық тәсілдер мен стандарттарға сәйкес сапалы және бірыңғай бағалау механизмін қалыптастыру.

3. Бағалау қызметінде мұғалімдердің құзыреттілігін арттыру.

4. Өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын дамыту және білім алушылардың өз оқуы үшін жауапкершілігін арттыру үшін жағдайлар жасау.

5. Үлгермеген білім алушылармен жұмысты жетілдіру.

6. Білім алушылардың күтілетін нәтижелерге, оның ішінде жоғары деңгейдегі дағдыларға (талдау, жалпылау, бағалау) қол жеткізуін бағалауға мүмкіндік беретін тапсырмалар үлгілерінің қорын құру.

7. - білім алушыларды оқыту сапасы жайлы;

– мұғалімдерге білім алушылардың үлгерімі жайлы;

– ата-аналар үшін оқыту нәтижелерінің табыстылық деңгейі жайлы;

– басқару органдарына ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасы жайлы объективті, үздіксіз және нақты ақпарат.

8. Ақпаратты жинау және ұсыну процесін оңтайландыру үшін электрондық журналды пайдалану.

9. Бөлімдер мен тақырыптар шеңберінде әрбір білім алушының, жекеменшік мектептің, ауданның, облыстың және мемлекеттің барлық деңгейдегі мектептерінің оқу бағдарламасын меңгеру мониторингін пайдалану.

10. Стандарттарды, оқу бағдарламаларын жетілдіру үшін талдау жүргізу және басқа да басқарушылық шешімдер қабылдау [1].

Критериалды бағалау жүйесі формативті және жиынтық бағалауды қамтиды. Жалпы білім беру бағдарламаларын оқыту мақсаттарына жетудегі қиындықтарды анықтау және оқушылардың білім деңгейін анықтау үшін формативті бағалауды қолдану ұсынылады. Бұл бағалау оқушылардың оқуын ұйымдастыру үшін міндетті болып табылады. Формативті бағалау оқушылардың жеке басын бағаламай оқу процесін түзету үшін қолданылады, яғни сабақ үшін ұпайлар мен бағалар қоюдың, сонымен қатар мұғалім мен оқушы арасында кері байланыс орнату қажет емес. Оқу бағдарламаларының бөлімдерін/тақырыптарын және тоқсанын оқуды аяқтағаннан кейін оқушылардың үлгерімін қалыптастыру үшін баллдар мен бағалар қойылып, оқушыларды, ата-аналарды және мұғалімдерді оқытудағы жетістіктермен таныстыру үшін жиынтық бағалауды қолдану ұсынылады [2].

География сабақтарында критериалды бағалау оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау үшін нақты критерийлер мен стандарттарды қолдануды қамтиды. География сабақтарында критериалды бағалауды жүзеге асыру үшін әртүрлі әдістер қолданылуы мүмкін. Осы мақалада біз критериалды бағалаудың екі түрін қарастырамыз.

География пәнін оқыту процесінде критериалды бағалауды жүзеге асырудағы қызықты тәсілдердің бірі – «Кері дизайн» әдісі.

Кері дизайн – бұл білім беру процесін педагогикалық жобалаудың арнайы технологиясы, оның негізгі критерийі оқытудың мазмұны емес, оның орнына жоспарланған нәтижелері болып табылады [3]. Тәжірибе көрсеткендей, мұғалім оқу мақсаттарын анықтай

отырып, бағалау процесін қарастырады және жобалайды, содан кейін ғана оқушыларды оқытуды жоспарлайды және сол бойынша жүргізеді. Кері дизайн технологиясы аясында білім беру процесін жобалаудың үш кезеңін жүзеге асыру көзделеді:

1 кезең: Тиімді дәлелдерді анықтау, яғни «Оқушылар нені білуі, түсінуі және жасай алуы керек?»;

2 кезең: Тиімді дәлелдерді анықтау, яғни «Оқушылардың қажетті нәтижелерге қол жеткізуінің дәлелі және олардың стандарттарға сәйкестігі қандай болады?»;

3 кезең: Оқушылардың оқуды жоспарлауы және нәтижеге жету процесі.

Мысалы, біз «Су ресурстары» тақырыбын зерттеп жатырмыз. Мұғалім оқушыларды сабақтың мақсаттарын тұжырымдауға үйрету үшін басында өзі тұжырымдайды. Мәселен, мысалы, осы тақырыпта «су ресурстары» ұғымы енгізілуі керек. Мұғалім сабақтың міндеттерін тұжырымдайды:

- бұл географиялық ұғымның нені білдіретінін білу;
- олар физикалық картада қалай белгіленеді;
- қандай түрлері бар;
- түрлердің сипаттамалары;
- әр түрді қолдану аясы;

Осылайша, егер бізде жаңа географиялық тұжырымдаманы енгізуге арналған сабақ болса, біз оқушыларды сабақтың мақсаттарын жобалауға тарта аламыз.

География сабағының ажырамас бөлігі – контурлық картамен жұмыс. Бірақ контурлық картадағы тапсырмаларды бағалау мәселесі қиындық тудыратыны да бар. Контур картасы – география бойынша қажетті нұсқаулықтардың бірі. Контурлық карталармен жұмыс педагогикалық процесті белсендіреді, жекелеген географиялық құбылыстар арасындағы байланыстар туралы нақты идеяларды қалыптастыруға және оқушылардың алған білімдерін берік бекітуге ықпал етеді, бұл оқу үлгерімін едәуір арттырады.

Контурлық карталардағы жұмыстарды объективті бағалау үшін география сабақтарында контурлық карталардағы тапсырмаларды бағалау үшін аналитикалық рубрикатор жасалды [4]. Аналитикалық рубрикаторда төрт критерий бар, жұмысты бағалау сол критерийлер бойынша жүргізіледі. Тапсырманың сапасына байланысты 0-ден 3 баллға дейін қойылады.

Кесте 1. Контурлық картадағы тапсырмалардың орындалуын бағалауға арналған аналитикалық рубрикатор

Контурлық картадағы тапсырмалардың орындалуын бағалауға арналған аналитикалық рубрикатор			
Бағалау критерийлері	Жұмыс берілген тапсырмаға сәйкес түрде орындалуы	Контурлық картаны орындау дәлдігі	Тапсырманы орындау дұрыстығы
Балл Мах.9 балл	0-1-2-3	0-1-2-3	0-1-2-3
Балл мағынасы	«0»- критерий толығымен сақталмаған		
	«1»- критерийлердің көп бөлігі орындалмаған		
	«2»- критерийлердің көп бөлігі орындалған. 1-2 қате жіберілген		
	«3»- критерий толығымен сақталған		
	Контурлық картадағы тапсырма	1. Картада бейнеленген барлық нысандар түсінік сөзде (шартты белгілерде), соның ішінде бояу (түстер), көлеңкелеу, белгішелер, ескертпелер және т.б. көрсетілуі керек.	1. Картаның жоғарғы жағында жазылатын атау анық және қысқа болуы керек, және де зерттелетін тақырыпқа сәйкес келуі керек.

		<p>2. Қолданылатын картаның масштабындағы кішігірім объектілердің атаулары, мысалы, жанартаулар немесе тау шыңдары, объектінің оң жағына, параллель бойымен орналастырылу.</p> <p>3. Сызықтық объектілердің атаулары, мысалы, таулар, өзендер немесе ағындар, картаны аудармай-ақ оқуға болатындай етіп орналастырылуы керек. Географиялық нысандардың мәтіндері мен атаулары міндетті түрде оқылуы керек. Өзендердің, таулардың және қалалардың атауларын анық, баспа түрінде жазу.</p> <p>4. Егер жазық немесе теңіз сияқты аумақтық нысан белгіленсе, онда бұл нысандардың шекаралары сызықтармен белгіленбейді. Атаудың жазуы жазықтың аумағын немесе теңіз суын көрсетеді. Рельефтің әр формасында Атластың биіктігі мен тереңдігі шкаласына сәйкес келетін өзіндік түс схемасы бар.</p>	<p>2. Орография объектілері (рельеф элементтері) қара түспен, гидрография (су объектілері) - көк түспен белгіленеді.</p> <p>3. Тапсырмаларды орындау үшін қажетті заттарды бояу тек түрлі-түсті қарындаштармен жүзеге асырылады. Ешқашан фломастер мен маркерлерді қолданылмайды.</p> <p>4. Аландық объектілердің атаулары объектінің шекарасынан шықпауы тиіс. Ерекшелік тек шағын нысандарда. Бұл жағдайда жазба осы объектінің жанында орналасуы мүмкін немесе түсінік сөзде транскрипцияланған сан түрінде сілтеме берілуі керек.</p>
Орындалған жұмыс пайызына байланысты техникалық баллдарды дәстүрлі бағаға ауыстыру			
Дұрыс орындалған жұмыс пайызы	Балл	Баға	
90-100%	9-8	5	
89-70	7-6	4	
69-50	4-5	3	
49-ден аз	3	2	

Мұндай критериалды бағалауды қолдану бағалау процесін білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін ашық және түсінікті етеді.

Бұл критерийлер нақты сабақтар мен білім беру мақсаттарына сәйкес бейімделуі мүмкін және олар география сабақтарында оқушылардың оқу жетістіктерін объективті және сындарлы бағалауға көмектеседі [5].

География сабақтарында критериалды бағалау жүйесін қолдану үлкен практикалық мәнге ие, және де ол келесі артықшылықтармен ерекшеленеді:

- оқушының жеке басы емес, оның жұмысы ғана бағаланады;
- оқушының жұмысы алдын-ала белгіленген бағалау критерийлері бойынша тексеріледі;
- оқушыларға бағалар тек оқығандары үшін қойылады, өйткені бағалау критерийлері оқу мақсаттарының нақты көрінісін білдіреді;
- оқушы бағалаудың нақты алгоритмін біледі, соған сәйкес оқушы өз оқуы барысы деңгейін анықтай алады;
- оқушылардың өзін-өзі бағалауға және оқуға деген ынтасы артады.

Критериалды бағалаудың әртүрлі әдістерін қолдана отырып, оқушылар оқудың өзіндік нәтижесін болжау және жетістікке жету үшін бағалау критерийлерін білетіндігін

және түсінетіндігін көре аламыз; олар өзін және сыныптастарын бағалау арқылы рефлексияға қатысады; өз білімін нақты мәселелерді шешу, әртүрлі көзқарастарды білдіру, сыни тұрғыдан ойлау үшін пайдаланатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kalkashev S. et al. Методические основы критериального оценивания знаний учащихся в курсе школьной географии // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2022. – Т. 72. – №. 3. – С. 97-107.
2. Формативное оценивание в начальной школе. Практическое пособие для учителя / Сост. О.И. Дудкина, А.А. Буркитова, Р.Х. Шакиров. – Бишкек.: Билим, 2012. – 89 с.
3. Велединская, С. Дорофеева, М. (2015) Смешанное обучение: технология проектирования учебного процесса. Открытое и дистанционное образовани. – Т. 2. – No 58. – С. 12-19.
4. <https://multiurok.ru/files/kriterialnoe-otsenivanie-na-urokakh-geografii.html>
5. Кокимбекова Б. К. Эффективность применения методики критериального оценивания знаний // European science. 2021. №3 (59). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-primeneniya-metodiki-kriterialnogo-otsenivaniya-znaniy> (дата обращения: 02.11.2023).

Лепесбай М.,

*№ 26 мектеп-гимназиясының 10 сынып оқушысы, Астана қаласы,
ғылыми жетекшісі: А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының
профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты, Нығыманова Н.Т.*

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚТЫҢ ШЫҢЫ – БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРДІҢ КӨРІНІСІ

Шығармашылық – әр оқушының жыл бойы мұғалімнің көмегімен орындайтын өзіндік жұмысы, басқаша айтқанда, технология пәні бойынша жүргізілетін шығармашылық жұмысты келтіруге болады. Әрине жасалатын жобаның сапасы оқушының біліктілігіне, қызығушылығына, берілген пәннен алған біліміне, оқулықтағы материалды қалай меңгергеніне тікелей байланысты болып келеді. Ойлау – баланың таным әрекетінің ең жоғары түрі. Ойлау сөйлеу әрекеті арқылы іске асады. Ойлау нақты сұрақтарға жауап беруді іздеуден басталады. Сондықтан баланың ойлау қабілетін ойдағыдай дамыту үшін тиімді технология мен тәсілдер қолдану арқылы арнайы жұмыстар жүргізіп, оқушылардың өздеріне талдау, салыстыру, жалпылау, қорытынды жасату керек. Осы орайда К.Д. Ушинскийдің: «Шындықтың деректерінен нәр бермейінше, жалпы түрде ғана ақылды дамыту ретсіз, себебі адамның ойлауы деректерді жинап, соларды өңдеу арқылы ғана дамиды», - деген тұжырымы дәлел бола алады [1]. Осы орайда Жоба деген түсінік қалыптасады. Жоба – әртүрлі бөлімдерден, арнайы сызбалардан, суреттерден, нобайлардан және жасалатын бұйымның технологиялық картасынан құралуы мүмкін. Ол бұйымды жасаған кезде есеп, экономикалық немесе экологиялық дәлелді түсінік хаттар да пайдаланылады.

Білім берудің жаңа бағыттарының басты ерекшелігі – оқытудың нәтижесін алдынала болжап, оқушылардың қызығушылықтары мен ізденімпаздығы негізінде білімі мен біліктерін жетілдіріп, оны сана «сүзгісінен» терең зерделей отырып, шығармашылық әлеуетін үнемі дамытуға және рухани толысуға ұмтылысын қалыптастыруды бағдар тұтады. Көтеріліп отырған мәселенің өзектілігі Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, ҚР стратегиялық дамуының «Қазақстан – 2030» бағдарламасында, ҚР білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, ҚР «Білім» бағдарламасында мемлекеттік саясаттың басты принциптері ретінде жеке адамның

шығармашылық әлеуетін дамыту, білім берудің дамытушы сипатын арттыру мәселелерінде басты міндеттер қатарында қойылған [2].

Жобаны қорғау барысында қолданатын бұйымның ішінен қандай затты таңдап алу, ол бұрын қоғамға, өзіне достарына және ата-анасына қандай пайда келтіретіні ескеріледі. Мысалы: оқушы жататын бөлмесін немесе асхананы жиһазбен жабдықтағысы немесе өзіне белгілі бір машинаның, механизмнің конструкциясын жаңаша, бәлкім дайын конструкциясын жаңалап, оны әшекейлегісі келетін шығар бұлда жобаның бір мәнін ашатын жұмыс. Ол үшін таңдап алған жобасын дәлелдеп, нәліктен осы бұйымды жасағысы келетін түсіндіру керек. Біз осы мақала мазмұнына өзіміздің бейнелеу өнеріне деген қызығушылығымызды көрсету мақсатында жазып отырмыз. Бұл өзекті мәселе, себебі бұл тек адамға ғана емес бұл мамандыққа да өз салдарын тигізеді. Кейбір жағдайларда ата-аналар осы бұрыс шешімді қабылдауды қолдап баланы оған итермелейді. Бейнелеу өнеріне құштарлығы бар адамдар өз дарын қасиетін жоғалтпаған адам таңдайды. Жастар арқылы мамандықты таңдағанда болашақта осы мамандықты көтере алмайтынын түсінбейді. Әсіресе өнерге жақын адамдар, олар басқалардан өзгеше, оларды түсінемін себебі менде өзімді сол қатардан көремін. Бала кезімнен сурет салып өмірімді шығармашылықсыз елестете алмаймын. Отбасындағы ата-ананың қолдауы үлкен септігін тигізеді... Мені 7 жасымда сурет үйірмесіне, 5 жыл бойы балалар сурет мектебіне қатыстырған анам менің дамуыма үлкен ықпал жасады. Мен өзімді бейнелеу өнерсіз елестете алмаймын, бұл тек менің өмірімнің бөлігі ғана емес бұл менің болашағым деп білемін. Бүгінгі күні менің жобаларым Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің Мемлекеттік әскери-тарихи мұражайында көрмеде тұр. Барып тамашалауларыңызға болады.

Қазіргі заман ғылымының серпінді бағыты жалпы білім беретін мектептің жаңаруына өсіп келе жатқан біз секілді жеке тұлғаның шығармашылық қызығушылығы мен ынтасы, ой белсенділігі нәтижесіндегі танымдық іс-әрекеті арқылы көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Блейхер В.М. Расстройства мышления. – Киев: Здоровье, 1983. – 203 с.
2. ҚР стратегиялық дамуының «Қазақстан- 2030» бағдарламасы // Егемен Қазақстан, 2015.

Мишина И.А.,

Магистрант Казахского национального педагогического университета им. Абая

г. Алматы, научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Бекмагамбетова Р.К.

ДИАГНОСТИКА УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У ДЕТЕЙ ПРЕДШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Поскольку проблема формирования лидерских навыков у детей является важной и сложной задачей, охватывающей различные области детской педагогики и психологии, наша работа ориентирована на изучение двух аспектов: групповых процессов в детской группе и индивидуальных особенностей ребенка-лидера и его взаимодействия со сверстниками.

Развитие лидерских способностей имеет свою специфику на разных этапах детства. Однако систематическое исследование этого процесса, а также разработка теоретических и методических подходов к его поддержке в образовательной практике, пока недостаточно представлены. Исследование данных проблем является ключевым для совершенствования педагогической теории и практики.

Эмпирическая часть нашего исследования проходила через три основных этапа. Первый этап был диагностическим, на котором мы выбирали детей, проявляющих склонность к лидерству. Второй этап был направлен на формирование лидерских качеств через специально разработанную педагогическую программу. Третий этап включал в себя заключительную оценку и сравнение результатов с диагностическим этапом.

Цель нашего исследования заключалась в формировании лидерских навыков у дошкольников. Основные задачи эксперимента включали подбор методик, проведение диагностического исследования, апробацию педагогических условий и сравнительный анализ результатов.

Мы использовали комплекс социально-психологических методик, учитывая возрастные особенности дошкольников и цели исследования. Эти методики позволили получить количественные данные о межличностных связях детей в группе и личностных качествах каждого ребенка. Мы также сочетали индивидуальное обследование личности лидера с обследованием его окружения.

Констатирующий этап нашего эксперимента включал два этапа: определение межличностного статуса детей и определение уровня развития лидерских качеств. Межличностный статус определялся с помощью методики «Секрет» Т.А. Репиной, которая анализировала межличностные отношения и ранг лидерства среди сверстников.

Для определения уровня развития личностных черт, отражающих социальное развитие детей, мы использовали следующие методики:

1. Адаптивное поведение: анализировали, как дети справляются с различными видами деятельности и самообслуживанием, а также насколько они завершают начатые дела.
2. Метод рисуночной фрустрации Розенцвейга: оценивали уровень инициативности и исполнительности по критериям, разработанным В.Г. Мараловым, В.А. Ситаровым.
3. Самооценка методикой Пирса-Харрисона: изучали, как дети оценивают сами себя.
4. Коммуникативные умения: наблюдали, как дети взаимодействуют между собой по критериям, разработанным Т.В. Антоновой.

Уровень интеллектуального развития определялся с использованием следующих методик:

1. Тесты Е.П. Торренса для измерения дивергентного мышления.
2. Тест Д. Векслера, субтест «Словарный», для оценки речевого развития.

Уровень развития черт личности, характеризующих эмоциональное развитие детей, определялся с помощью следующих методик:

1. Методики «Ателье» и «Строитель», разработанные Е.О. Смирновой, Е.В. Калягиной, для изучения эмпатии.
2. Методика Н.Л. Белопольской «Азбука настроения», для оценки способности понимать эмоциональное состояние других людей.

Далее мы проанализируем результаты исследования начального уровня развития лидерского потенциала детей дошкольного возраста, полученные с использованием указанного комплекса диагностических методик.

Для исследования были выбраны две группы детей из детского центра «Золотой ключик» г. Алматы, состоящие из 30 детей в возрасте от 5 до 6 лет.

Цель исследования заключалась в изучении межличностных отношений детей среднего дошкольного возраста, а задачи включали:

- Проведение социометрического исследования.
- Выявление детей с трудностями в межличностном общении.
- Коррекционная работа на основе результатов диагностики.
- Анализ результатов диагностики и коррекционной работы.

В нашем исследовании мы использовали параметрический подход к социометрии, дополненный мотивациями выбора.

Использовали индивидуальную форму эксперимента, беседуя с каждым ребенком отдельно. Методика осуществлялась в виде игровой беседы «Секрет». Исследование проводилось в первой половине дня.

По итоговому числу выборов каждого ребенка определялось его статусное положение и распределялись дети по условным категориям: «звезда» – 5 и более выборов; «принятые» - 3-4 выбора; «непринятые» – 1-2 выбор; «изолированные» – 0 выборов.

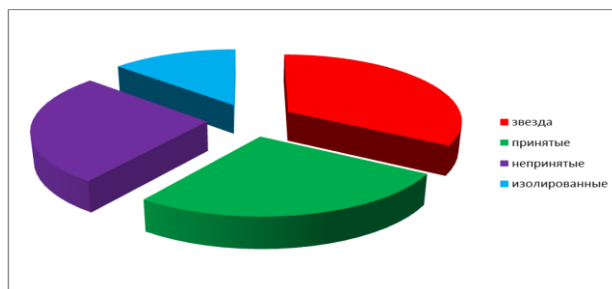

Рисунок 1 Межличностный статус экспериментальной группы

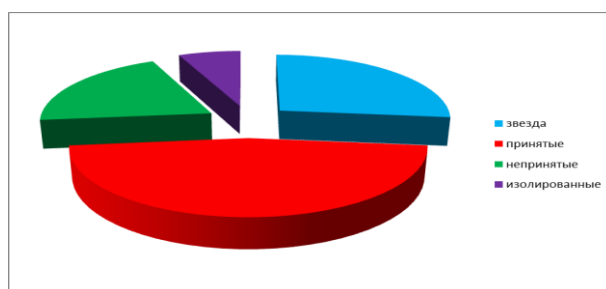

Рисунок 2 Межличностный статус контрольной группы

Ниже приведены результаты изучения исходного уровня развития личностных характеристик, влияющих на лидерский потенциал, у детей из контрольной и экспериментальной групп. Данные представлены в таблице для удобства сравнения.

Таблица 1

Процентное соотношение уровня развития личностных качеств, влияющих на лидерский потенциал, у детей контрольной и экспериментальной групп на исходном этапе исследования.

№	Личностные черты	Группа	Кол-во детей	Низкий уровень развития	Средний уровень развития	Высокий уровень развития
1	2	3	4	5	6	7
1	Коммуник. Умкения	Контр.	15	7 (46,7%)	6 (40%)	2 (13,3%)
		Эксп.	15	5 (33,3%)	7(46,7%)	3 (20%)
2	Инициатив. и исполнит.	Контр.	15	4(26,7%)	8 (53,3%)	3(20%)
		Эксп.	15	6 (40%)	7(46,7%)	2 (13,3%)
3	Самостоятель.	Контр.	15	5(33,3%)	8(53,3%)	2 (13,3%)
		Эксп.	15	8(53,3%)	6(40%)	1 (6,7%)
4	Самооценка.	Контр.	15	5 (33,3%)	7(46,7%)	3 (20%)
		Эксп.	15	9 (60%)	5(33,3%)	1 (6,7%)
5	Умен. понимать эмоц. состоян. др. чел-ка	Контр.	15	6 (40%)	5(33,3%)	3 (20%)
		Эксп.	15	5 (33,3%)	6 (40%)	4(26,7%)

Из результатов констатирующего эксперимента следует отметить, что лишь 7,1% детей как из контрольной, так и из экспериментальной группы проявили высокий уровень развития лидерского потенциала. Этот уровень подразумевает перспективное развитие и обычно соотносится с самым престижным межличностным статусом – лидером. Он зависит от личностно-ориентированного взаимодействия взрослых с детьми, гуманизации и демократизации отношений, а также от учета индивидуальных особенностей каждого ребенка.

Более половины детей – 51,8% в контрольной группе и 48,3% в экспериментальной – характеризуются низким уровнем развития лидерского потенциала. Этот уровень свидетельствует о текущем развитии ребенка и формируется независимо от специального педагогического воздействия. Он является отправной точкой для контактов ребенка с окружающим миром и обеспечивает начальное взаимодействие с ним.

Средний уровень развития лидерского потенциала, выявленный по результатам констатирующего эксперимента, присутствует у 41,1% детей контрольной группы и у 44,6% детей экспериментальной группы. Это указывает на расширение их стартовых возможностей в развитии лидерских качеств и потенциала для занятия более высокого статуса в группе сверстников. Этот уровень соответствует зоне ближайшего развития ребенка и формируется при тех же условиях, что и высокий уровень.

Сравнительный анализ данных показывает, что на констатирующем этапе эксперимента уровень развития лидерского потенциала детей из контрольной и экспериментальной групп практически одинаков.

Изучение результатов констатирующего эксперимента позволяет сделать следующие выводы. Не наблюдается значительных различий в развитии лидерских качеств между детьми контрольной и экспериментальной групп. Наименее развитым аспектом лидерского потенциала у всех детей, независимо от группы, является дивергентное мышление, в то время как коммуникативные умения обладают наивысшим уровнем развития. Дети с высоким уровнем развития лидерского потенциала имеют высокий межличностный статус «лидеры», тогда как дети со средним уровнем часто считаются «предпочтительными» или «принятыми», а те, у кого низкий уровень, чаще всего оказываются «непринятыми» или «пренебрегаемыми». Старший дошкольный возраст является оптимальным для развития лидерских качеств, поэтому в этом возрасте важно организовать систематическую работу с детьми, направленную на их всестороннее развитие.

Список использованной литературы:

1. Репина Т.А. Социально-психологическая характеристика группы детского сада. –М.,1988.
2. Смирнова Е.О. Становление Межличностных взаимоотношений в раннем онтогенезе // Вопросы психологии. – 1994. – №6. – С. 130-141.
3. Антонова Т.В. Особенности общения старших дошкольников со сверстниками // Дошкольное воспитание. – 1975. – №10.
4. Маралов В.Г., Ситаров В.А. Формирование основ социальной активности личности в детском возрасте. – М., 1990 – 169 с.

Мұқашева А.Б.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: әлеуметтік ғылымдар магистрі, доцент Турманова Ж.Е.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қоғамдық қатынастардың заман талабына сай дамып, өзгеріп отыруы – адамнан өзін қоршаған ортада әлеуметтік жағдайдың өзгеріп отыруына байланысты жылдам бағыт тауып, маңайындағы адамдардың мінез-құлқын тани отырып, олармен тиімді қатынас орната білуді, алға қойылған мақсаттар мен міндеттерді орындауда салмақты да, саналы түрде шешім қабылдауды талап етеді. Осындай мінез-құлық қасиеттерінің иегері болу үшін адам өзгенің ғана емес, өзінің де эмоционалды күйін қадағалап, өз эмоциясын басқара отырып, маңайындағылардың эмоциясын түсіне білуі – яғни, бір сөзбен айтқанда, эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейін меңгеруі шарт.

Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін зерттеп, зерделеу жұмыстарының қолға алына бастаған кезеңі 2000 жылдар аралығы. Бұл ғылым үшін аз ғана уақытты қамтитындықтан, мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллекті құрылымына не кіретіні және оның ерекшеліктері туралы нақты түсініктер қалыптаса қойған жоқ. Осыған қарамастан, баланың эмоционалды аумағын зерделеу, соның ішінде мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін қалыптастыру бүгінгі таңда аса маңызды және өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Ғылыми тұрғыдан келетін болсақ, «эмоционалды интеллект» ұғымы «эмоция» және «интеллект» деген жеке, дара екі ұғымның үйлесуінен туындайды. Эмоционалды интеллект – қарапайым тілмен айтсақ, адамның эмоцияны тани білу қабілеттілігі. «Эмоция және оны тани білу» тұжырымдамалары өз бастауын өткен ғасырдың бас кезінен алса да, нақты «эмоционалды интеллект» ұғымы 80-жылдардың ортасында түрлі ғалымдардың мақалаларында тілге тиек етіле бастады, яғни, «эмоционалды интеллект» түсінігі ғылыми терминологияда жаңадан пайда болған ұғымдардың бірі. 1990 жылы американдық психологтар П. Сэловей мен Дж. Мэйер ғылыми журналда «Эмоционалды интеллект» мақаласын жариялап: «Ақыл-ой идеалды дүние ретінде қабылданудан қалды, ал эмоция интеллектінің жолын бұғаттаушы, осы екі құбылыс адамзат өмірінде актуалды мағынаға ие бола бастады», - деп жазды. Екі ғалымның пікірінше, эмоционалды интеллект дегеніміз – өзінің және басқалардың эмоциясы мен сезімдерін бағдарлап, айыра білу және алынған ақпаратты ойлау қабілеті мен іс-әрекеттерді басқаруда пайдалана білу.

Адамның жоғарғы психикалық функцияларын сөз ете отырып, Л.С. Выготский [1] эмоцияның ерекше қасиеттерінің бірі деп – оның интеллектпен біртұтастығын айтады. Себебі адам қандай да бір эмоцияның басынан кешірген сәтте оған тұлғаның барлық психофизикалық жүйесі қатынасады. Ғалым «бала санасының құрылымына интеллектуалды, ерік-жігер мен аффективті процестердің біртұтас динамикалық мағыналы жүйесі» ретінде қарауды ұсынды.

С.Л. Рубинштейн [2] өз еңбектерінде Л.С. Выготскийдің идеяларын қолдап, оны әрі қарай жалғастырушы ізбасарларының бірі болды. Оның айтуынша, «адам эмоциясы эмоционалды пен интеллектуалдылықтың біртұтастығын, сол сияқты таным процесі де интеллектуалдылық пен эмоционалдылықтың біртұтастығын көрсетеді».

Дж. Майер мен П. Сэловейдің мақаласынан кейін, американдық ғалым Д. Гоулман [3] эмоционалды интеллект тақырыбын эмоционалды-когнитивті байланыстар аспектісі тұрғысынан қарастырып, зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі болды. Оның «Эмоционалды интеллект. Неліктен ол IQ-ге қарағанда маңыздырақ» атты кітабына көптеген ғалымдар назар аударып, тақырыптың әрі қарай дамып, зерттелуіне септігін

тигізді. Эмоционалды интеллект, Д. Гоулманның айтуынша, «өзіңнің эмоцияларыңды бақылау және басқалардың эмоцияларын тану, сол арқылы үйлесімді қарым-қатынас орната білу». Ғалым осы еңбегі арқылы эмоционалды интеллект ұғымын эмпирикалық деңгейге көтеріп, адамның тұлға ретінде қалыптасып, белгілі бір мақсатқа қол жеткізуіне мотивация ретінде ұсынды.

Эмоционалды интеллект жаңа термин бола тұра өз бастауын сәл ертеректен алатынын аңғаруымызға болады, олай дейтініміз, өткен ғасырдың 20-шы жылдары Э.Торндайк «әлеуметтік интеллект» ұғымын енгізіп, оны «тұлғааралық қарым-қатынас орнатуда даналық таныту, адамдарды түсіну және басқара білу қабілеттілігі» деп атап көрсетіп, эмоционалды интеллект тақырыбының бүгінде жан-жақты зерттеліп, танымал болуына жол ашып берді десек те болады.

Солай бола тұра, американдық ғалым Д. Уолтон [4] көптеген ғалымдардың тұжырымдамасына арқа сүйей отырып, әлеуметтік интеллекттің бүгінгі таңда эмоционалды интеллекттің бір тармағына айналғанын тілге тиек етеді. «...интеллекттің бірнеше түрі бар. Эмоционалды интеллектке соның екеуі жатады: *когнитивті интеллект* – рационалды түрде ойлау, мақсатты түрде әрекет етіп, өз органды басқара білу. Мұның ішіне интеллектуалды, аналитикалық, логикалық және рационалды ойлау кіреді. *Әлеуметтік интеллект* – өзге адамдарға қатысты жағдайларды түсіну және басқара білу қабілеті, өзінді тану, сезіну, өзге адамдардың мінез-құлқы арқылы көрініс берген эмоцияларды тану және қарым-қатынасты басқара білу».

Осы тұрғыда қазақстандық белгілі ғалым Қ. Жарықбаев [5] эмоция мен сезім туралы сөз ете келе былай дейді: «жоғары сезімнің бірі түрі – интеллекттік сезімдер. Интеллекттік сезімдер адамның тану поцестерімен, ақыл-ой әрекетімен тығыз байланыста жатады... баланың жоғары сезімін тәрбиелеу ісі оның дүниетанымы мен сенімін, жеке басын қалыптастыру ісімен қосарластыра жүргізілуі тиіс».

Екі ғасыр тоғысуы мен аумалы-төкпелі заманда дүниеге келіп, тәлім-тәрбие алған ата-аналардың балалары бүгінгі таңда қиын кезеңді басынан кешіріп отыр. Соңғы уақытта әлемде болып жатқан қарқынды өзгерістер адами қатынастар мен сезімдерге салмағын сала отырып, бала тәрбиесіне де салқынын тигізуде. Қалыптасқан тәрбие жүйесінің күйреуі – қоғамнан жаңа заман адамын тәрбиелеуге бағытталған жаңаша міндеттер жүктейді. Қоғамның лайықты мүшесі болуға қажетті адами құндылықтар тәрбие саласынан шеттетілмейді, есесіне, баланы эмоционалды интеллект тұрғысынан тәрбиелеу қосымша жүктеме ретінде оған маңызды міндеттердің бірі болып танылып отыр.

Эмоционалды интеллект ұғымы қалыптасып, зерттеле бастағаннан бергі соңғы 20 жыл ішінде айтуға тұрарлық біраз әдістемелер дүниеге келді. Баланың эмоционалды аумағын диагностикалауда Г.А. Урунтаева, Ю.А. Афонькина [6] т.б. көптеген ғалымдар педагогика және психология саласында кеңінен қолданылатын зерттеу әдістері: сауалнама, анкета, тест, сурет салу, бақылау секілді танымал әдістемелер арқылы жүргізуді ұсынады. Е.И. Изотова, Е.В. Никифорова [7], И.О. Карелина, А.А. Төлегенова т.б. ғалымдар баланың эмоционалды аумағын дамыту және байыту жолдарын классикалық модельдерді негізге ала отырып, оны жаңаша бағытта қолданып, қалыптастыру және түзету әдістемелерін алға тартты.

Мектеп жасына дейінгі кезең баланың эмоционалды интеллектін дамытуға ең қолайлы кезеңдердің бірі. Себебі бұл жас аралығында бала өте сезімтал, еліктегіш келеді және өзін қызықтарған кез келген мінез-құлық пен іс-әрекеттерді қабылдауға бейім. Баланың қалыпты және толыққанды дамуы мен жетілуі үшін оқу мен тәрбиенің ғана емес, көңіл-күй көріністерінің де ықпалы орасан зор. Дүниеге келгеннен 6 жасқа дейінгі аралықта баланың болашақта өмір сүруіне қажетті басты функцияларының барлығы дерлік қалыптасып үлгереді. Сондықтан бұл бала тәрбиесі үшін елеулі кезең болып есептеледі. Осыған орай айта кететін мәселе, соңғы жылдары психоэмоционалды тұрғыдан дамуында

ақауы бар балалар саны артып келе жатқаны жасырын емес. Оның негізгі көріністері балалардың эмоцияналдық тұрғыдан ұстамсыздығы, агрессия, секемденгіштік, өзіне сенімсіздік, жаулық қатынас, ашуланшақтық, т.б. Мұндай мінездік сапалардың алдыңғы шепке шығуы балалар өмірінің ересектер тарапынан дұрыс жолға қойылып, реттелмеуі, тәрбиенің ақсауы деп түсінуге болады. Яғни, өзінің ұстамсыздығы арқасында бала манайында қоршаған адамдармен қарым-қатынас орнатуында қиындыққа тап болып жатады.

Бала өзі жүрген ортаның әлеуметтік нормаларын қабылдау арқылы соны үлгі ретінде белгіліп, бойына сіңіреді және сол арқылы оның әлеуметтік мәдениеті қалыптасады. Олай болса, баланың эмоционалды интеллектін қалыптастыруды балабақшадан басталған абзал. Эмоционалды интеллекті қалыпты дамып, жетіліп келе жатқан бала басқалармен қарым-қатынас орнатуда ғана емес, сондай-ақ, оқу-танымдық үдерістерде және өзіндік даму сатысында құрбы-құрдастарының алдында бір саты жоғары тұрады.

Жағымды қарым-қатынас орната білу қай қоғамның болмасын өзекті мәселесі. Қарқынды дамып жатқан цифрлық қоғам мен заман талабы қарым-қатынас орнатуға жаңаша көзқарас пен бағытты кез келген жастағы тұлғаның эмоционалды интеллектін дамытуды қолға алуды ұсынып отыр. Әсіресе мектеп жасына дейінгі кезеңде эмоционалды интеллект іргетасының дұрыс қалануы – бала мектеп табалдырығын аттағанда кездесетін көптеген эмоционалды жүктемелердің алдын алуға септігін тигізеді. Ұялшықтық, қорқыныш, секем алу, өзін-өзі төмендету секілді сезімдерді кері ысырып, баланың жаңа ортаға тез сіңіп кетуіне ықпал етеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін қалыптастырудың маңызды екенін айта отырып осы жастағы бала өзінің іс-әрекеті мен сезімдерін, эмоцияларын басқара отыра тұлғалық ерекшеліктері дамиды. Яғни, бала өзінің мінез-құлқы мен сезімдерін басқаруға, реттеуге және түсінуге қабілетті. Десек те, бала психикасының әлі де тұрақты түрде қалыптаспағанын ескерсек, бұл сезімдер әрдайым өз деңгейінде тұрақтамайды. Сол себепті бала тәрбиесінде психологиялық даму мен қалыптасудың интеллектуалды, танымдық жақтарын ғана қалыптастырып қоймай, көңіл-күйі, сезімдері мен эмоцияларын да шетте қалдырмай, әрдайым дамытып, байытып отырған абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Эксмо, 2005. – 509 б.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 712 б.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – Москва: Манн, 2023. – 544 б.
4. Уолтон У. Что говорят эмоции. – Москва: Бомбора, 2023. – 288 б.
5. Жарықбаев Қ. Психология негіздері. – Алматы: Эверо, 2005. – 465 б.
6. Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по дошкольной психологии. Москва: Академия, 2000. – 304 б.
7. Изотова Е.И., Никифорова Е.В. Эмоциональная сфера ребенка. Теория и практика. – Москва: Академия, 2004. – 302 б.

Мукашева Ж.И.,

№ 89 «Қыз Жібек» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорыны балабақшасының меңгерушісі

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ТЕАТРЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Мектепке дейінгі баланы тәрбиелеу мен дамыту ісіне байланысты мақсаттарды шешуде театр ерекше рөл атқарады. Театр әр балаға қуаныш ұмытылмас әсер сыйлайды, оның көркемдік талғамын, еліктеуі мен қиялын дамытады. Бала әр нәрсеге құмар, қызыққыш, ол өзінің айналасында болып жатқан өзгерісті, тамаша құбылыстарды сезінуге тырысады. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуде дидактикалық ойындарды қолданудың өзектілігі өте маңызды. Сонымен қатар, дидактикалық ойын балалардың шығармашылық дамуы мен әлеуметтік дағдыларын дамытудың маңызды құралы болып табылады.

Біртұтас сөйлеуді қалыптастыру үшін әр балаға өзінің эмоцияларын, сезімдерін, тілектері мен көзқарастарын қарапайым әңгімеде де, көпшілік алдында да тыңдаушылардан ұялмай жеткізе алатын жағдайлар жасау қажет. Бұған театрландырылған іс-шаралар үлкен көмек көрсетеді, өйткені оның тәрбиелік мүмкіндіктері орасан зор. Атап айтсақ, таңдалынған тақырыптар шектеулі емес және баланың кез-келген мүдделері мен тілектерін қанағаттандыра алады. Театрландырылған қойылымдар баланың үйлесімді сөйлеуін қалыптастыруға қатысты көптеген педагогикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр. Өйткені, сөйлеудің қалыптасу дәрежесі балаларды оқытудың тиімділігіне ғана емес, сонымен бірге олардың әлеуметтену процесіне және жалпы тұлғаның дамуына әсер етеді. Сөйлеу адамның эмоционалды жағдайына, оның қызығушылықтарына, бейімділігі мен әдеттеріне байланысты. Бала есейген сайын, оның сөйлеу ерекшеліктерінде әр түрлі мінез-құлық белгілері көрінетін болады. Олар: тәуелсіздік, белсенділік, еріктілік, эмоционалдылық, шығармашылық қабілеті [1].

Бала сөздерді айтып үйренуі керек. Тақырыпты атап қана қоймай, оны сипаттап, тыңдаушы сөйлеушіні толық және дәл түсінуі үшін қандай да бір оқиға, құбылыс, оқиғалар тізбегі туралы айту керек. Бұл жағдайда біз біртұтас сөйлеумен айналысамыз, яғни, қосымша сұрақтар мен нақтылауды қажет етпейтін мазмұнды, логикалық, дәйекті, өздігінен түсінікті сөйлеумен.

Сөйлеудің үйлесімділігіне қол жеткізу үшін мәтіннің мазмұнын жеткізіп қана қоймай, оған қажетті тілдік құралдарды да қолдана білу керек. Мысалы, интонация, логикалық (фразалық) және (ең маңызды, кілт сөздерді бөліп көрсету), осы ойды білдіруге ең қолайлы сөздерді таңдап, күрделі сөйлемдер құра білу.

Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі балаларда:

- тұлғаның сөйлеу мінез-құлқын анықтайтын сөйлеудің субъективті қасиеттерін ескермей, мектеп жасына дейінгі баланың коммуникативті құзыреттілігін дамытуға назар аударуды жалғастыруда;

- ол еліктеу негізінде құрылады, көшбасшылықтың репродуктивті әдістері басым, баланың функциясы дамушы емес, орындаушылық болып табылады;

- балалардың риясыз мәлімдемелері оларды тәртіпсіздіктің көрінісі ретінде қарастыра отыруы;

- сөйлеу мәдениетіне аз көңіл бөлінеді.

Мұның бәрі баланың тәуелсіздігін, белсенділігін, шығармашылығын дамытуға кедергі келтіреді. Тиімділіктің сәтті болмауы, балалардың эмоционалды қанағаттанбау сезімін тудырады.

Сөйлеудің дамуына балалардың өзара қарым-қатынасында әр түрлі көркемдік іс-әрекеттерді мақсатты түрде оқыту жағдайларын арнайы ұйымдастыру ықпал етеді. Ойын әдістерін қолданудың қолда бар тәжірибесі байланыстырып сөйлеуді дамыту театрландырылған іс-әрекет процесінде сөйлеудегі жеке тұлғаның көрінуінде.

Үйлесімді сөйлеуді дамытуда театр іс-әрекетінің құралдарын қолдану балаға өзін-өзі жүзеге асыруға, шығармашылық қызметтің әртүрлі түрлерінде драматизация, музыкалық композиция бойынша қиялдау, психогимнастика, проблемалық жағдайларда кейіпкерлердің психологиялық портреттерін жасау, театрлардың әртүрлі түрлерін көрсетуге мүмкіндік береді.

Театр қызметі белсенділікке, тәуелсіздікке, шығармашылыққа, өзінің эмоционалды күйлерін реттеуге бағытталған нақты қарым-қатынаспен байланысты.

Кез-келген жаста ертегілерде сіз «ішкі» және балаға қызықты дүниені аша аласыз. Оларды бала кезінен тыңдай отырып, адам бейсаналық түрде бүкіл «өмірлік жағдайлардың банкі» жинақтайды, сондықтан «ертегі сабақтарын» түсіну ерте жастан басталып, «Ертегі бізге не үйретеді?» деген сұраққа жауап алады екенбіз. Әр баланың жүрегінде еркін театрландырылған ойынға деген ұмтылыс бар екенін, онда ол таныс әдеби сюжеттерді қайталайтындығын білуіміз қажет. Бұл оның ойлауын белсендіреді, есте сақтау мен бейнелі қабылдауды жаттықтырады, қиялды дамытады, сөйлеуді жетілдіреді. Ең алдымен, балаларға қоршаған әлемді саналы түрде қабылдауға көмектесетін және қарым-қатынас құралы болып табылатын ана тілінің рөлін атқарады [2].

Қазіргі уақытта педагогтың негізгі міндеттері – балалардың жеке қабілеттерін, негізгі құзыреттіліктерін дамыту, алған білімдерін тәжірибеде қолдану перспективасын көру. Сонымен қатар, баланы оңай бейімделуге, болашақта өзін-өзі жүзеге асыруға жағдай жасау. Бұл мәселелерді шешудің бір жолы – білім беру процесінде заманауи педагогикалық технологияларды қолдану. Бұл сізге оқу формалары мен құралдарын әртараптандыруға, балалардың шығармашылық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Кез келген технологияда балалардың белсенділігін арттыратын құралдар бар және бұл құралдар нәтижелердің тиімділігінің негізгі идеясы мен негізін құрайды.

Сондықтан, бұл баланың сөйлеу мәнерлілігін, интеллектуалды және көркемдік-эстетикалық тәрбиені қалыптастыруға қатысты көптеген педагогикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін театрландырылған іс-әрекет. Ол сезімдерді, тәжірибелерді және эмоционалды жаңалықтарды дамытудың сарқылмас көзі, рухани байлықпен таныстыру тәсілі. Нәтижесінде бала әлемді ақылмен және жүрекпен таниды, жақсылық пен жамандыққа деген көзқарасын білдіреді, қарым-қатынас қиындықтарын өзіне деген сенімсіздікті жеңуге байланысты қуанышты біледі.

Театрландыру бұл ең алдымен импровизация, заттар мен дыбыстарды жандандыру. Ол мәнерлеп айтумен, музыканың ырғағымен қозғалумен, тыңдаумен және т.б. басқа қызмет түрлерімен тығыз байланысты болғандықтан, оны біртұтас педагогикалық процесте жүйелеу қажеттілігі маңызды.

Кез келген жастағы балалардың сөйлеуін дамыту оқыту мен тәрбиелеудегі басым міндеттердің бірі екені сөзсіз. Баланың сөйлеуі күнделікті өмірде, сабақтарда, ойында, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста үнемі дамиды және оны кез-келген іс-әрекетте сүйемелдейді. Бірақ бала үшін өз ойын қалай және тиімді, еркін өткізуге болады? Бұл мәселелер педагогикалық процесте театрландырылған және ойын әрекеттерін қолдануды шешуге көмектеседі. Театрландырылған ойындар оларды еркін қойын айтуға педагогикалық құрал ретінде пайдалануға мүмкіндік береді, өйткені бала ойын кезінде өзін еркін сезінеді.

Театрландырылған қызмет – балалармен кейіпкерлердің бейнелері бойынша жұмыс жасауға, сөйлеу мәнерлілігін дамытуға, моториканы, эмоционалды жағдайды, мінез-құлық нормаларын, моральдық дамытуды қамтиды. Бұл ойындардың басты ерекшелігі – баланың өзі байқамай үйренуі, ол көпшілік алдында сөйлеуді және әрекет етуді үйренеді.

Өз сабақтарында дидактикалық ойындарды ұйымдастыру әдістемесін қолдану үшін тапсырмалар төмендегідей мақсатта болуы шарт:

- балалардың сөздік қорын жандандыру және байыту;
- сөйлеудің монологтық және диалогтық формаларын дамыту;
- театр және ойын қызметіне тұрақты қызығушылықты дамыту.

Аталған міндеттер үш бағыт бойынша жүзеге асырылды:

1. «Даму ортасы»
2. «Балалар»
3. «Ата-аналар»

Бірінші бағыт бойынша, топта сөйлеуді дамыту ойындары, артикуляциялық және тыныс алу жаттығуларына арналған әртүрлі атрибуттар, қолдың ұсақ моторикасын дамытуға арналған ойындар бұрышы. Театрдың әртүрлі түрлері бар театр бұрышы құрылады және жаңартылады. Балалар өз бетінше және құрдастарымен ойнауға жағдай жасау. Олар рөлдерді өзара бөлуді, ертегі кейіпкерлерін сөйлеу мәнерлілігі мен құралдарын қарқынды қолдана отырып, олардың рөлдік ерекшеліктеріне сәйкес айтуды үйренеді.

Екінші бағыт – балалармен жұмыс. Театрландыру элементтері және гимнастиканың әртүрлі түрлері, мысалы: артикуляция, саусақ жаттығуы, тыныс алу жаттығулары. Бұл элементтерді күнделікті режимдік сәттерде, сондай-ақ балалармен жұмыс істеудің жеке және топтық формаларын қолдана отырып, тікелей білім беру қызметіне қосу ұсынылады. Ертегілерді сахналау бойынша жұмыс жасай отырып, бастапқы кезеңде балаларға өз рөлдерін орындауға және айтуға көмектесеміз. Келесі кезеңдерде автор ретінде қойылымға қатысуды айтарлықтай азайтып, балаларға өздерінің шығармашылық қабілеттерін ашуға мүмкіндік береміз. Осылайша, біз баланың өзіне деген сенімділігін дамытамыз.

Үшінші бағыт – ата-аналармен жұмыс. Ата-аналармен жұмыс кезінде аналар мен әкелерді балалардың сөйлеуін дамытуда белсенді көмекші болғанын мақсат етеміз. Олар үшін түрлі кеңестер мен ұсыныстар береміз. Ата-аналар ертегілерге арналған әшекейлер, костюмдер мен атрибуттар жасауда үлкен көмек көрсетеді.

Театрландырылған іс-әрекет арқылы балалардың сөйлеуін дамытуда:

- сөздік қоры байып, байланыстырып сөйлеуі дамиды;
- сөйлеу айқынырақ, жарқын, интонациялық мәнерлі болды;
- көркем образ жасауда орындаушылық дағдылар жетілдірілді;
- театр және ойын қызметіне деген қызығушылық артады.

Қорыта келгенде, театр балалардың көркем қабілеттіліктерінің жетілдіріп қана қоймай оларды тұлға аралық қарым-қатынасқа, өнерге деген қызығушылықтарын арттырады. Сонымен бірге сахнаға бейімделген балалардың бойында өзіне деген сенім артып, алғашқы қол шапалақтауларды сезіне алады. Қалай десекте театр – балалар үшін мереке, демалыс орны. Баланың сөйлеуі күнделікті өмірде, сабақтарда, ойында, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста үнемі дамиды және оны кез-келген іс-әрекетте сүйемелдейді. Театр өміріндегі орындалатын рөл, әсіресе басқа кейіпкермен диалог, кішкентай актерді анық, түсінікті болу қажеттілігін тудырады. Сондықтан, бұл баланың сөйлеу мәнерлілігін, интеллектуалды және көркемдік-эстетикалық тәрбиені қалыптастыруға қатысты көптеген педагогикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін театрландырылған іс-әрекет. Осылайша, балалардың сөйлеуін дамытудың бұл әдісі оқу процесінде ең тиімді болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жиенбаева С.Н, Бекмағамбетова Р.К, Сыздықбаева А.Ж, Бөлшекбаева Ә.И. Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы. – 2018. – 264 б.
2. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер. – Астана, 2019. – 31 б.

Нұрғали Ж.Р.,

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің, 1-курс магистранты, Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика және психология білім беру бағдарламаларының оқытушысы, философия ғылымдарының докторы (PhD) Шакирова А.Д.

ТҮЛҒААРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖӘНЕ АДАМДАРДЫҢ БІРІН-БІРІ ҚАБЫЛДАУ ПСИХОЛОГИЯСЫ

Адам – әлеуметтік тіршілік иесі, оның өмірі мен дамуы өзге адамдармен өзара байланыссыз, қарым-қатынассыз жүзеге асуы мүмкін емес. Әлеуметтік психология ғылымы адамдардың бір-бірімен қалай қарым-қатынас жасайтынын және өзара әрекеттесетінін, бір-бірі туралы не ойлайтынын, бір-біріне қалай әсер ететінін және қалай қарайтынын, әлеуметтік жағдайлардың адамдардың мінез-құлқына қалай әсер ететінін зерттейді.

Жеке тұлғаның қалыптасуын ол өмір сүретін қоғамнан, ол кіретін қарым-қатынастар жүйесінен тыс қарастыруға болмайды. К.Маркстің пікірінше, қоғам «жеке тұлғалардан тұрмайды, бірақ қоғам сол индивидтердің бір-бірімен байланысынан туатын өзара байланыстар мен қатынастардың жиынтығын білдіреді» [1].

Кез келген қауымдастықтағы тұлғааралық қарым-қатынастардың табиғаты айтарлықтай күрделі. Олар адамның өзіне тән даралық қасиеттерін – оның эмоционалдық және ерікті қасиеттерін, интеллектуалдық мүмкіндіктерін, сондай-ақ қоғамда жеке адам қабылдаған нормалар мен құндылықтарды айқындайды. Тұлғааралық қарым-қатынас жүйесінде адам өзі қабылдаған түсінікті қоғамға беру арқылы өзін жүзеге асырады [2]. Бұл тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі ең маңызды буын болып табылатын тұлғаның белсенділігі, оның іс-әрекеті. Адам қоғамдағы нысаны, мазмұны, құндылықтары мен құрылымы жағынан отбасы, балабақша, мектеп, достар ортасы, әртүрлі ресми және бейресми бірлестіктер сынды алуан түрлі тұлғааралық қарым-қатынастарға түсу арқылы өзін жеке тұлға ретінде көрсетеді. Сондай-ақ, адам өзгелермен қарым-қатынас жүйесінде өзін бағалау мүмкіндігіне ие болады.

Адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасағанда, олардың жеке қасиеттері көрінеді және бұл жерде тұлғааралық қарым-қатынас процесі жүреді. Тұлғааралық қарым-қатынастың ең маңызды ерекшелігі олардың эмоционалдық негізі болып табылады. Бұл тұлғалар арасындағы қатынастың адамдарда пайда болатын бір-біріне деген белгілі бір сезімдер негізінде туындап, дамитындығын білдіреді. Бұл сезімдер адамдарды бір-біріне жақындатып, біріктіре алады және бір-бірінен бөліп, ажырата да алады.

Бұл ұғымның ғылыми негізіне келетін болсақ, А.В. Петровский тұлғааралық қарым-қатынас тұжырымдамасын ұсынады. Ғалым бұл тұжырымдамасы бойынша, тұлғааралық қатынастарды үш деңгейлі сфера түрінде модельдейді:

1. Бірінші деңгей – ұжым мүшелерінің бір-бірін ұнатуы мен ұнатпауына негізделген эмоционалдық қарым-қатынастар;
2. Екінші деңгей ретінде топ мүшелері қабылдаған құндылықтар мен нормалардың үйлесімділігі немесе үйлеспеуі;
3. Үшінші деңгей – бірлескен іс-әрекеттермен және ортақ мақсаттармен сипатталатын шағын топтың терең құрылымдары [3].

Ал ғалым Н.Н. Обозов тұлғааралық қатынастар субъектілердің белгілі бір әрекет түріне өзара дайындығы деп есептейді [4].

Тұлғааралық қатынастар жүйесі туралы кеңейтілген түсінікті біз В.Б. Ольшанский еңбектерінен көреміз. Ғалым бұл жүйеге әлеуметтік перцептивтік процестер мен тартылыс, адамдардың өзара әсер ету процестері мен рөлдік қатынастарды қосады. Ол тұлғааралық қарым-қатынаста инструменталдық, функционалдық қатынастар мен экспрессивті, эмоционалдық қатынастарды ажыратады [5].

Я.Л. Коломинский шағын топтағы тұлғааралық қарым-қатынастар жүйесіне жеке және іскерлік қарым-қатынастарды қосады [6], Т.Е. Конникова осы екі құрамдас бөлікке үшінші жүйе – гуманистік қатынастардың ішкі жүйесін қосып, оны өзгелерінен ерекшелейді [7]. Сонымен қатар, бұл жерде жеке қарым-қатынастар топта стихиялы түрде дамиды деп түсінілсе, ал гуманистік қатынастар жүйенің алғашқы екі құрамдас бөлігінің өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде көрінеді.

Осылайша, тұлғааралық қарым-қатынастар қоғамдағы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас психологиясының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, ол қауымдастықтағы адамдардың қарым-қатынасын сипаттайды және олардың қызметі мен қауымдастыққа кіретін адамдарға көп қырлы әсер етеді. Жоғарыда қарастырылған көзқарастарға сүйене отырып, тұлғааралық қатынастар түсінігіне жалпылама анықтама беруге болады.

Адамдар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастар олардың нақты өзара әрекеттесуінің нәтижесінде пайда болатын және оларға қатысушы тұлғалардың әртүрлі эмоционалдық және басқа тәжірибелерімен (ұнатулары мен ұнатпауларымен) бірге жүретін субъективті байланыстар болып табылады.

Тұлғааралық қарым-қатынастар, ең алдымен, адамдардың бір-біріне деген сезімдері, эмоционалдық және жеке қарым-қатынастары негізінде туындайды және дамиды. Мұндай сезімдердің екі тобы бар:

- Адамдарды жақындастырып, біріктіретін сезімдерді қамтитын конъюнктивтік сезімдер. Оларды бастан кешірген адамдар бірлесіп әрекет етуге және ынтымақтасуға дайын екендіктерін көрсетеді;

- Адамдарды ажырататын және ынтымақтасуға құлықсыздық тудыратын дизъюнктивтік сезімдер [8].

Демек, тұлғааралық қарым-қатынастар – бұл адамдар арасында сезім, пайымдау және бір-біріне үндеу түрінде орнатылған таңдаулы байланыстар жүйесі.

Енді адамдардың бір-бірін қабылдау психологиясына келетін болсақ, бір адамның екінші адамды қабылдау процесі қарым-қатынастың міндетті құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді және психология ғылымында перцепция, яғни қабылдау деп аталады. Адам қарым-қатынасқа әрқашан тұлға ретінде кіретіндіктен, оны басқа қарым-қатынас серіктесі де тұлға ретінде қабылдайды. Біз өзге адамның мінез-құлқын бақылай отырып, ол адам туралы кейбір деректерді аламыз. Ғалым С.Л. Рубинштейн бұл туралы: «Адамның мінезін байқай отырып, басқа адамды «оқимыз», оның сыртқы деректерінің мағынасын ашамыз», - деп атап өтеді [9]. Бұл жағдайда пайда болатын әсерлер қарым-қатынас процесінде маңызды реттеуші рөл атқарады. Біріншіден, басқаны тану арқылы танушы жеке тұлғаның өзі қалыптасады. Екіншіден, онымен келісілген әрекеттерді ұйымдастырудың сәттілігі басқа адамды «оқу» дәлдігінің деңгейіне байланысты.

Басқа адамды тану және қабылдау идеясы адамның өзін-өзі тану деңгейімен тығыз байланысты: басқа адам неғұрлым толық ашылған (көбірек және тереңірек сипаттамаларда) сайын, соғұрлым танушы адамның өзі туралы танымы тереңдей түседі. Басқа адамды тану барысында бір мезгілде бірнеше процестер жүзеге асырылады: бұл басқа адамға эмоционалды баға беру, оның әрекетінің құрылымын түсінуге талпыныс және адамның мінез-құлқының стратегиясын құру.

Бір адамның өзге адамды қабылдау психологиясының ерекшеліктеріне төмендегі ерекшеліктер жатады:

- Қабылдаушы субъектінің белсенді қызметі. Ол оның (жеке адамның, топтың және т.б.) жансыз заттарды қабылдаудағыдай қабылданатын нәрсеге қатысты енжар және немқұрайлы болмауы. Әлеуметтік қабылдаудың объектісі де, субъектісі де бір-біріне әсер етеді, олар өздері туралы жағымды ой, оң қабылдау тудыруға ұмтылады.

➤ Қабылдаушы субъектінің назары. Оның назары ең алдымен, қабылдау объектісінің мағыналық және бағалаушылық интерпретацияларына бағытталғанын көрсете отырып, қабылдаудың тұтастығын танытады.

➤ Әлеуметтік объектілерді қабылдау оның танымдық қызығушылықтарының қабылданатын нәрсеге эмоционалды қатынастардың үлкен бірлігімен, әлеуметтік қабылдаудың қабылдаушының мотивациялық-семантикалық бағыттылығына айқын тәуелділігімен сипатталатынын көрсететін қабылдаушы субъектінің мотивациясы [10].

Адамдардың бір-бірін қабылдауының ең маңызды факторлары:

- психологиялық сезімталдық, бұл басқа адамдардың ішкі әлемінің психологиялық көріністеріне сезімталдықтың жоғарылауы, оған назар аудару, оны түсінуге деген тұрақты ұмтылыс пен тілек;

- басқа адамды қабылдау мүмкіндіктерін, қиындықтарын және өзара әрекеттесуші серіктестердің жеке қасиеттеріне, олардың қарым-қатынас тәжірибесіне негізделген қабылдаудың ең ықтимал қателіктерін болдырмау жолдарын білу;

- адамдарға өз жағдайларына тез бейімделуге мүмкіндік беретін, бірлескен іс-әрекеттегі қиындықтарды болдырмауға, өзара әрекеттесу мен қарым-қатынаста болуы мүмкін қақтығыстардың алдын алуға мүмкіндік беретін қабылдау және бақылау дағдылары мен құзыреттіліктер [10].

Адамның өзге адамдарды қабылдау психологиясының жағымды қалыптасуына келесі факторлар оң әсер етуі мүмкін: оның бай өмірлік тәжірибесі; адам психологиясымен жақсы таныс болуы; адамдар мінезін бақылау және дұрыс қорытынды жасай білуі; адамның психологиялық ерекшеліктерін көрсетуге, қабылдауға және нақты бағалауға ықпал ететін қолайлы қарым-қатынас жағдайы. Мысалы, адамның өмірлік тәжірибесі неғұрлым көп болса, ол басқа адамдарды соғұрлым жақсы қабылдап, түсінетін болады. Өзінің қабілетіне, кәсібіне, жинақтаған өмірлік тәжірибесіне орай басқаларды жақсы білетін, түсінетін адамдар бар. Бұл қабілет адамдарға жанашырлық таныта алатын, адамдарға мейірбандық көрсете алатын, өзін өзге адамдардың орнына қоя алатын, адамдарды сол қалпында қабылдай білетін, олардың мінез-құлқының мотивін түсінетін адамдарға тән. Бұл адамдардың санатына, әдетте, қазіргі өмірлік жағдайларға байланысты жиі-жиі әртүрлі адамдармен қарым-қатынас жасайтын, өзге адамдармен араласып қана қоймай, сонымен бірге оларға әсер етіп, оларды сендіруге, өз жағына тартуға, белгілі бір әрекеттер мен істерге ынталандыруға қауқарлы адамдар жатады. Тұрақты және белсенді қарым-қатынасты қажет ететін мамандық түрлері бар. Бұл дәрігер, мұғалім, психолог, саясаткер, актер, режиссер және басқа да бірқатар мамандықтар. Аталған маман иелерінің басқа мамандық өкілдеріне қарағанда басқа адамдарды жақсы қабылдайтыны және түсінетіні байқалған.

Қорытындылап айтқанда, адамзат баласының қарым-қатынасы процесінде олардың бір-бірін қабылдауы, бағалауы және түсінуі маңызды. Психолог В. Джеймс атап өткендей, егер адам оған ешкім назар аудармайтын адамдар қауымдастығына түссе, бұл оған берілген ең үлкен жаза болар еді. Бұл терең психологиялық және өмірлік шынайы мәлімдеме адамның басқа адамдардан өзіне назар аудару қажеттілігін ғана емес, сонымен бірге оларға деген белгілі бір көзқарасты да дәл көрсетеді. Адамзат қоғамындағы тұлғаралық қарым-қатынастың маңызы да, өзектілігі де қоғамның адамнан тыс, адамның қоғамнан тыс дамымайтындығын, әрбір субъектінің ешкіммен қарым-қатынасқа түспей өмір сүре алмайтындығының айқын айғағын көрсетеді. Ал тұлғалардың кез келген қарым-қатынас түріне түсуіне, өзара бірігуіне, ынтымақтастық құруына негіз болатын екі тараптың бір-бірін қабылдаудағы психологиялық негізі. Сол үшін де тұлғаралық қарым-қатынас пен адамдардың бірін-бірі қабылдау психологиясын зерттеу нәтижелерінің ғылыми маңызы әлеуметтік психология ғылымы үшін үлкен мәнге ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е. т.1. – М.: Политиз-дат, 1955. – 698 с.
2. Психология межличностных отношений. [Электронды ресурс]. – URL: <https://psyera.ru/2811/psihologiya-mezhlichnostnyh-otnosheniya> (қаралу уақыты 27.02.2024).
3. Петровский А.В. Теоретическая психология [Text]: учеб. пособие для студ. вузов обучающихся по спец. «Психология» / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Академия, 2003. – 495 с.
4. Обозов Н.Н. Межличностные отношения / Н.Н. Обозов. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1979. – 150 с.
5. Ольшанский В.Б. Межличностные отношения. //Социальная психология. – М., 1975. – С.196-240.
6. Коломинский Я.Л. Дифференциация социальной психологии и проблемы воспитания // Вопросы психологии. – М.: 1983. – №2. – С. 60-67.
7. Конникова Т.Е. Коллектив и формирование личности школьника / Т.Е. Конникова. – М.: Просвещение, 2000. – С. 53-58.
8. Понятие межличностных отношений как психологической категории. [Электронды ресурс]. – URL: <https://dzen.ru/a/ZZ7UiASfpAjf4Q-E>
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Изд.2-е. – М.:Уч.пед.гиз, 1946. –СПб.: 2002. – 720 с.
- 10.Общение как восприятие людьми друг друга или понятие перцепции. [Электронды ресурс]. – URL:<https://buklib.net/books/36811/>

Омар А.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ У ЛЮДЕЙ, ИМЕЮЩИХ ОПЫТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАВМЫ В РАННЕМ ВОЗРАСТЕ

Психологическая травма является специфическим повреждением нервной системы, которое возникает в результате сильного стресса. Формирование психотравмы может быть обусловлено многими причинами и факторами, сопровождаемыми стрессами и переживаниями: неприятными событиями в жизни, горем утраты близких людей, предательством друзей и близких, последствиями серьезных заболеваний и т.д.

Психологическая травма может быть связана также с насилием, подавлением воли, шантажом, угрозами, унижением человеческого достоинства и другими событиями, обстоятельствами и действиями, вынуждающими человека испытывать депрессию, подавленность и долговременный страх.

Существует классификация, которая помогает понять, какие бывают психологические травмы: острыми; шоковыми; хроническими.

Первые две формы характеризуются кратковременностью и спонтанностью. Признаки психологической травмы третьей, хронической формы гораздо более сложные. Хронические психологические травмы отличаются затяжным и долговременным характером. Им свойственно постоянное воздействие на психику человека, вынужденному подвергаться давлению, которое причиняет непоправимый вред его здоровью. Это может наблюдаться при неудачном браке, неблагополучной семье, постоянном шантаже и т.д.

Бессилие перед обстоятельствами и осознание своей беспомощности также могут быть причинами душевной травмы. Кроме того, психотравма может быть обусловлена ощущением постоянного страха за жизнь близких людей, невозможностью контролировать

ситуацию и направить её в необходимое русло.

Психологическое травмирование имеет сходство со стрессовыми ситуациями. При этом отмечается, что ранее уравновешенный и спокойный человек становится ранимым, нервным и уязвимым. Во многом это зависит от личностного и личного восприятия трагических событий и стрессов. Основопологающим в данном случае является именно отношение к событию, а также физическое и эмоциональное здоровье человека.

На однотипные происшествия разные люди могут реагировать по-разному: одни воспринимают ситуацию достаточно травматично, другие не видят в ней особого трагизма и считают негативный жизненный факт лишь досадным недоразумением.

Разные типы психотравм свидетельствуют о наличии внутриличностного конфликта. В зависимости от типа психологической проблемы подбирается соответствующая помощь, для достижения эффективности которой человеку необходимо осознать проблемную ситуацию. Данная помощь не принесет результата, если он не признает разрушительный конфликт в самом себе.

Детская психологическая травма является наиболее распространенной и разрушительной для психики человека. Накладывая неизгладимый отпечаток на человеческое сознание, она оказывает негативное влияние на всю дальнейшую жизнь. Человек с детской психотравмой всю жизнь ищет подтверждение собственной важности и нужности, совершает бессознательные поступки и мучается неосознанными переживаниями. Он постоянно ждет предательства и непонимания со стороны близкого окружения. Чаще всего детская психотравма наносится родителями, родственниками, первым социальным окружением. Для снижения разрушительного действия травмы ребенку нужно проговаривать вслух о своих чувствах, ни в коем случае не замалчивая их.

Потеря близких людей является сильнейшим потрясением для каждого человека. Причем не всегда потеря означает смерть близкого, иногда это могут быть прерванные отношения или долгая разлука, в результате чего человек становится замкнутым, недоверчивым, с настороженностью относится к новым знакомствам. Последствия психотравмы, сформированной вследствие потери близких, дают о себе знать достаточно длительный период времени.

В жизни каждого человека могут случиться события, которые ему неподвластны. Речь идет о стихийных бедствиях, катастрофах, обладающих мощным разрушительным воздействием на организм. Внезапные всепоглощающие переживания приводят к истощению нервной системы, появлению многочисленных страхов и сомнений. Следствием любых катастроф являются психологическая травма. Уменьшению разрушительного действия способствует эмпатийное слушание человека, пережившего катастрофу, сопереживание и помощь в решении его проблемы.

Симптомы после полученной психотравмы могут наблюдаться несколько последующих месяцев. В некоторых случаях по прошествии времени они исчезают, однако при напоминании о произошедшем высока вероятность их повторного появления, что обусловлено эмоциональной памятью, которая может заставлять человека переживать события снова.

Людям, которые не могут справиться со своими эмоциями и испытывают явные симптомы психических расстройств, необходима специальная терапия.

Лечение при психологических травмах показано в тех случаях, когда человек не может справиться с последствиями негативных обстоятельств своими силами.

В первую очередь, необходима консультация квалифицированного психолога. Кроме того, назначается прием снотворных и седативных препаратов, антидепрессантов и успокаивающих средств. Отменяют применение лекарственных средств после того, как у пациента нормализуется сон и улучшится общее эмоциональное состояние. Психологи регулярно беседуют с больными, детально разъясняют правила самопомощи.

Важно, чтобы человек научился справляться со своими эмоциями и мыслями

самостоятельно, искал в жизни максимум положительных моментов, не заикливался на негативных событиях, избегал стрессов, занимался спортом, не замыкался в себе, окружал себя позитивными людьми, планировал режим дня и уделял внимание своему питанию.

С помощью правильной тактики практически во всех случаях удается вылечить заболевание, однако в каждом конкретном случае требуется индивидуальный подход.

Основная задача психолога заключается в оказании помощи пострадавшему в эмоциональном и психологическом плане.

Своевременная проработка психотравмы избавит человека от лишних страданий и последствий в будущем. Лечение психотравмы занимаются профессиональные психологи и психотерапевты, однако поддержка близких людей в такие моменты является необходимой частью выздоровления и исцеления.

Омарова А.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Тойбазарова Н.А.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ЗАТ ЕСІМДІ ОҚЫТУ

Қазіргі уақытта білім беру ең қарқынды жылдамдықпен дамып, әр уақытта жаңа технологиялармен байытылуда. Педагогикалық үдеріске тиімді бағыттар мен жаңа әдіс-тәсілдерді енгізу барысында инновациялық әдістер ерекше шабыт әкелді. Дегенмен, жаһандану заманымызда әр мемлекет өзінің менталитеті мен ұлттық ерекшеліктерін сақтауға тырысады [1]. Ал біздің еліміз Қазақстанды бұл үдерістен уақыт өте қалыптасып, шындалған ұлттық құндылықтарымыз құтқарады. Біз бастауыш мектепте қазақтың ұлттық құндылықтарын зат есімді оқыту барысында қолданудың тиімділігін қарастырамыз. Оқу-тәрбие үрдерісінде ұлттық құндылықтарды пайдалану оқушылардың мәдени өзіндік санасын, патриоттық сезімін дамытуға ықпал етеді.

Зат есім туралы түсінік бірінші – сыныптан бастап оқушылар санасында қалыптаса бастайды. Бірінші сыныпта әліппені оқыту, үйрету барысында, нақтылы заттар әріптерді үйрету негізінде жалпы түсінік береді. 2 – ші сыныптарда зат есімді таныту ретінде оқыту, үйрету кеңейе түседі.

Зат есімдерді меңгерту бастауыш сыныпта оқушылардың тіл байлығын дамытудың негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Дегенмен, оқытудың максималды нәтижесіне жету үшін оқушылардың мәдени ерекшеліктері мен ұлттық құндылықтарын ескеретін әдістерді қолдану қажет. Бұл мақалада қазақтың ұлттық құндылықтарының бастауыш сыныптарда зат есімді оқыту процесінде қолданылуын қарастырамыз. Сынып жоғарлаған сайын зат есімді оқыту тереңдей түседі. Бірінші сынып оқушылары зат есімді сұраққа сүйеніп, сұрақ қоя жолымен таныса, екінші сыныпта оқушы әр сөз табының (тек қана зат есімнің емес) өзіне тән лексикалық, грамматикалық жалпы белгілерімен танысады, яғни сөздер белгілерін, сөйлемдегі қызметін біршама меңгереді.

Зат есімді оқыту, оның грамматикалық заңдылықтарын үйренуде оқушылар сол зат есімдерін дыбыс құрылысын, құрамын біліммен қатар сол сөздерді бір-бірімен қазақ әдебиет тілі нормаларына сәйкес байланыстарын сөйлем құрап негізгі айтылмақ ой-пікірге бағындыра байланыстырып сөйлеу дағдысын қалыптастыра барады. Зат есімдер бала тілінде, байланысқан текстерде өте жиі кездесетінін ескерсек, олар үстінде (дұрыс айта, жаза білу, септей білу, түрлей, жіктей білу, сөйлем құрамында орынды қолдана білу)

неғұрлым көп жұмыс істеу керектігі өз-өзіне белгілі [2].

Бастауыш сыныптарда зат есімді оқыту барысында ұлттық құндылықтарға негізделген білім беру жүйесі тіл үйренудегі біртұтас көзқарастың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Мысалы, ұлттық құндылықтарға тәрбиелей отырып зат есімді оқытуда «Сандық» және «Киіз үй» әдістерін өз тәжірибемізде қолданамыз.

«Сандық» әдісі арқылы біз оқушыларды зат есімдерді басқа есім сөздерден ажыратуға, зат есім жайлы көбірек мәлімет алуға, ережелерге сүйене отырып, ұлттық құндылықтарға тәрбиелейміз. Тақтаға сандық макеті ілінеді. Сандыққа берілген тапсырманы шапшаң, әрі дұрыс орындап, көп сөз жинап салған оқушыларды ұпай арқылы мадақтаймыз. Тапсырмалар:

1. Оқушыларға әр түрлі есім сөздер (зат есім, етістік, сын есім, сан есім) беріледі.
2. Берілген есім сөздерге сұрақ қою арқылы ішінен зат есімдерді табады.
3. Тапқан зат есімдерді сандыққа салады, себебін түсіндіреді.

Аталған әдіс бастауыш сынып оқушыларының мотивациясын көтеріп, сабаққа деген қызығушылықтарын арттырады және шапшаңдыққа үйретеді. Бұл арқылы біз оқушыларға зат есімді тез меңгертуге жағдай жасаймыз.

Келесі әдіс «Киіз үй» деп аталады. Бұл әдіс қазақ тілі сабағында қолдануға тиімді болып табылады.

1. Сынып партасына үлкен форматта түрлі бөлшектер (киіз үйдің бөлшектері) қойылады. Оқушыларға бұл бөлшектерді көруге, ұстауға, яғни зерттеуге біршама уақыт беріледі. Кейін балалар заттардың ненің құрылымдық бөліктері екендігін анықтап көреді.

2. Оқушылар киіз үйдің қабырғаларын құрайтын «кереге» қанаттарымен таныстырылады. Керегенің ішкі жағына рет-ретімен зат есімнің септік сұрақтарын жапсырылады. Мысалы: Атау септік: Кім? Не?; Ілік септік: Кімнің? Ненің? және т.б. Оқушылар бұл сұрақтарға жауап беретін зат есімдерді атап, ұйымшылдық көрсетіп, бірлесіп кереге бөлшектерінен киіз үйді қабырғаларын құрастырады.

3. Келесі бөлшектер бұл киіз үйдің иілген «уықтары». Киіз үйдің бұл бөлігінің ішінде зат есімдердің түрлері жазылады. Мысалы: Жалқы, жалпы, жекеше, көпше түрі және т.б. Оқушылар зат есімнің әр түріне байланысты мысалдар келтіреді. Содан кейін уықтардан арнайы күмбез жасайды.

4. Ең соңында осы сабақтың басты тақырыбын «зат есімді» киіз үйдің күмбезінің төбесі әрі терезесі «шаңырақ» бейнесіне келтіріп, оқушылар жасалған құрылымның үстіне қояды. Бұл іс-әрекетпен олар тақырыпты толығымен ашады.

Бұл әдістің көмегімен біз зат есімнің түрлерін, оның септелуін үйрете аламыз. Киіз үй әдісін пайдалану бастауыш сынып оқушыларына зат есімге қатысты ақпаратқа оңай қол жеткізуге мүмкіндік береді, олардың сабақтың тақырыбын толыққанды ашуына жетелейді және оқушыларды ынтымақтастыққа, сыйластыққа, бірлікке тәрбиелейді.

Аталған әдістер оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға және шоғырландыруға мүмкіндік беретін нақты құрылымды жүйені қамтамасыз етеді, оқушыларға елдің бай мұрасы мен дәстүрлерін жақсырақ түсінуге және бағалауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сағынаева Г.Р. Национальные ценности – это основа системы непрерывного образования / Г. Р. Сағынаева. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – №10.1 (144.1). – С. 82-84.

2. <https://dereksiz.org/metodikasi-kafedراسи.html?page=2>

Омарова Г.А.,

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты, Ақтау қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Қамарова Н.С.

ОҚУШЫНЫҢ ЖАҢАША ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – МУЛЬТИМЕДИЯҒА НЕГІЗДЕЛГЕН ОҚЫТУ

Мультимедияның бағдарламалық құралдары – кез келген ақпаратты интерактивті режимде пайдалануға мүмкіндік беретін компьютердің бағдарламалық жабдықтары. Мультимедиялық ресурстар – мультимедиялық құралдар және арнайы бағдарламалық жабдықтар көмегімен дайындалған ақпараттық өнімдер «Қазақ әдебиеті» пәнін оқытудың негізгі мақсаты – қазіргі өзгермелі қоғам жағдайында өзіндік белсенділік көрсете алатын, халқымыздың тарихын, дәстүрін, өнерін, әдебиеті мен мәдениетін ұлттық құндылық ретінде бағалап, құрметтей білетін, әдеби туындыда бейнеленген құбылысты көркем қабылдауға қажетті білім, білік дағдылармен қаруланған, жан жақты дамыған білімді, құзыретті тұлға қалыптастыру.

Мультимедиялық технологиялар кәдімгі жаттығулар сияқты жүйелі емес, параллель бірнеше сезім арқылы бір уақытта қабылдауға мүмкіндік береді. Көру және есту арқылы оқушыға әсер етуі және оның белсенді іс-әрекетке қатысуы арқылы оқу материалын игеру үлесі 75% құрайды. Сонымен қатар, батырлар жырын оқытуда көптеген мультимедиялық компьютер, ноутбук, электронды оқулықтар, видеопроектор, ұялы телефон, планшет, ауқымды ақпаратты сақтағыш құрылғылар, интербелсенді тақта, фотоаппарат, интернет және тағы да басқа құралдарды қолдану өте тиімді.

Жаңа сабақты түсіндіру кезеңінде тақырыпқа байланысты ұялы телефон не планшет арқылы интернет желісінен мәлімет іздеуді тапсыру тиімді. Мәліметті интернет желісінен тез тауып, оқуда қолдануға үйренгеннен кейін тапсырманы күрделендіреміз. Мысалы, «Қобыланды батыр» тақырыбын өтуде Қобыланды батыр деген кім? – деп, интернет желісінен табу тапсырмасын кез келген оқушыға ұсынуға болады, ал дарынды оқушыларға Қобыланды батыр туралы тарихи мәліметтерді табуды тапсырған жөн.

Мультимедиялық құралдарды қолдануда оқу үрдісінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін мына қағидаларды ұстанған жөн: бір қалыптылықты пайдаланбау; деңгейлер бойынша (білу, пайдалану, қолдану) оқушылар әрекетін алмастырып отыру; баланың ойлау (зерделеу) қабілетін дамытуға бағытталу, яғни елестету, салыстыру, байқағыштық жалпыдан негізгіні айыра алу, ұқсастықты табу қасиеттерін дамыту; әр баланың жеке қабілеттерін ескеріп отыру; жеке, жұппен, топпен орындайтын тапсырмаларды қарастыру.

Жаңа сабақты түсіндіру кезеңінде тақырыпқа байланысты ұялы телефон не планшет арқылы интернет желісінен мәлімет іздеуді тапсыру тиімді. Мәліметті интернет желісінен тез тауып, оқуда қолдануға үйренгеннен кейін тапсырманы күрделендіреміз. Мысалы, «Қобыланды батыр» тақырыбын өтуде Қобыланды батыр деген кім? – деп, интернет желісінен табу тапсырмасын кез келген оқушыға ұсынуға болады, ал дарынды оқушыларға Қобыланды батыр туралы тарихи мәліметтерді табуды тапсырған жөн.

Мұндай жұмыстар нәтижесінде оқушыларды бір-бірінен интернет желісін қолдану жолдарын үйренеді, алған материалды іріктеуге, талдауға, қолдануға, ортақ нәтиже шығаруға дағдыландырады. Планшетті қолданудың тағы бір жолы – тапсырманы хат арқылы жіберу. Яғни, мұғалім алдын ала тапсырмаларды теріп қояды да, керек кезінде электронды пошта арқылы немесе SMS-пен жібереді, оқушылар тапсырманы топпен, жұппен, өз бетімен орындайды.

Бұл жұмыс оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырумен қатар топпен, жұппен жұмыс жасауға үйретеді. Мысалы: «Қобыланды батыр» жырынан Тайбурылды

суреттеген жерін тауып, плакатқа суретін салып, дәптерлеріңе жазындар. Видеороликтер мен презентацияларды демонстрациялау оқу құралы ретінде қиялды, абстрактілі ойлауды, оқытылатын оқу материалына және пәнге қызығушылықты арттырады. Презентациялар бір жағынан оқушыларға жаңа материалды (иллюстрация, фотосуреттер, бейнелік, дидактикалық материалдар) көрнекті түрде көрсету құралы болса, екінші жағынан, мұғалімдерге осы материалдарды және оны қолдану арқылы сабақты меңгерту процесін жеңілдетеді.

Ел тағдырындағы батырларды бейнелеген, сомдаған өнер туындыларын сөз еткенде біз ауыз әдебиетін, яғни халық мұрасын алдымен атаймыз. Қазақтың батырлар жырының қайсысын алсақ та, бәрінің де ел бірлігі мен Отан қорғау мәселесі бірінші кезекте тұрады. Батырлардың ойы мен арманы, ел мұңы халық тағдырымен ұштасып жатыр. Сондықтан да еліміздің болашақ тұтқасын қолдарына ұстағалы отырған бүгінгі жеткіншектерге адамзаттың ақыл-ойы мен мәдениетінің дамуындағы бағалы байлықтың бәрін игере отырып, ең әуелі, туған елі мен жері дегенде көкірегі қарс айырылатан азамат етіп тәрбиелеу қажет.

Ақпараттық технологияның бірі – интерактивті тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл оқушыларға өз бетімен немесе бірлесе отырып шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім өткізетін сабағының түрін дұрыс тандай білуі қажет.

Қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәнін оқытуда да ақпараттық технологияларды қолданудың мүмкіндіктері өте мол. Мәселен, 5-сыныпта әдебиетпен танысу халық ауыз әдебиетінен басталады. Бұнда оқушылар тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, ертегілер сияқты ауыз әдебиеті үлгілерімен танысады. Оқушылардың мақалдарды түсініп, есте сақтауын қамтамсыз ету мақсатында интерактивті тақтаның көмегі зор. Мұғалім тақтаны сурет салу редакторы арқылы тақтада мақалдарды ребус түрінде сала отырып оны көрсетіп, оқушылардың шешуін сұраса, поэзияны оқытуға тоқталатын болсақ, бұнда да ақпараттық технологияның алар орны зор. Оқушыларға әуелі слайд көрсету арқылы өлең авторының өмір жолымен таныстырып, осы өлеңнің шығу тарихына ерекше тоқталып, мазмұнын меңгеріп, электронды оқулықта берілген әр түрлі интерактивті тапсырмаларды орындатамыз. Жоғары сыныптарда роман, повесть, әңгімелерді оқыту үлкен қиыншылықтарға әкеліп соғады, себебі балалар кітап оқып отырғаннан гөрі, компьютерде көбірек отырғанды қалайды. Осы мәселенің шешуін де ақпараттық технологиялар көмегімен табуға болады. Мәселен, романды оқуға екі немесе үш сағат берілсе, білімді бекіту сабағында электронды оқулық бойынша тест тапсырмасы ретінде шығармашылық топ құрып, соларға осы роман немесе әңгімеден үзінді кино қылып түсіріп, келесі сабақта интерактивті тақта арқылы сол киноны сыныпқа көрсетуге болады. Міне, осындай ақпарат құралдарының көмегімен сабаққа қатысу белсенділігі төмен оқушылардың да қызығушылығын арттыруға болады.

Қазақ әдебиеті сабақтарында ақпараттық технологияны қолдану келесі жұмыс түрінде де қолданысын табады. Бұл оқушылардың аса шығармашылығын талап ететін жоба жұмысы. Бұл жұмыс түрін жүргізгенде оқушылар техникалық құралдарды қолдану арқылы тақырыптық жобасын дайындайды. Мәселен, сабақта ақын-жазушының шығармашылығымен танысу үшін арнайы топ құрылып, тақырып бойынша терең мағлұмат жинап, онымен бүкіл сыныпты таныстыру мақсатында балалар мұражай қызметшілерінен, белгелі әдебиетші, тарихшыларға барып сұхбат алып, тақырыпқа байланысты материалдарды суретке түсіріп, жалпы толық бейнематериал жинақтайды. Жиналған мағлұматтарды компьютер арқылы өңдеп, қасқаша деректі фильм етіп шығарады. Содан соң бұл фильмді сабақ үстінде сынып назарына ұсынады. Осындай өзгеше жұмыс түрлерін өткізу арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға олардың пәнге деген қызығушылығын оятуға, дарынды тұлғаны қалыптастыруға әбден болады.

Қазақ тілі сабағында логикалық жүйеге құрылған бағдарламаларды пайдалану

арқылы өтілген тақырыптардан қайталау, пысықтау, мәтінді оқыту барысында талдау сияқты тапсырмаларды орындауға болады. Мысалы:

1. Қазақ тілі фонетикасын оқыту барысында сөздегі не сөйлемдегі дауысты, дауыссыз дыбыстар санын компьютерде анықтаудың бағдарламасын іздеп табады;

2. Сөз құрамында керекті әріпті табу, бағдарламасын құра біл деп тапсырма беруге болады;

3. Тест арқылы тапсырманы сұрау, оған дұрыс жауап алу арқылы оқушы білімін бағалауға болады.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабағында жиі кездесетін сөздер мен сирек кездесетін сөздерді анықтауға оқушыларға жұмыс жасатамыз. Мысалы, оқушыларға адамның ой сипаттарын қарастырап «Досымның портреті», «Менің көршім» сияқты шығармашылыққа бағытталған тапсырмалар беремін. Жұмыстарын ексере отырып, нәтижесінде оқушылар көркем әдеби тілде өз ойын ұшқыр жеткізуге дағдыланады. Соңынан мұндай тапсырмаларды оқушылар бірінен – бірі оқу арқылы көркем әдебиет тілін кеңінен меңгереді.

Жаңа ақпараттық технологияның басты тиімділігі – бұл мұғалімге қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында оқу үрдісін түбегейлі өзгертуге, оқытудағы пәнаралық байланысты күшейте отырып, оқушылардың дүниетанымдарын кеңейтуге және қабілеттерін көре біліп, оны дамытуға толық жағдай жасауы.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабағында компьютерді пайдаланудың тиімділігін былай саралап көрсетуге болады: 1. Оқушы мен мұғалімнің арасындағы оң қатынастың болуына ықпал етеді. Олай дейтініміз, оқушылар компьютермен тікелей жұмыс істей отырып мұғаліммен тікелей қатысты болғандықтан өзін еркін сезінеді; 2. Компьютермен жұмыс барысында оқушылардың белсенділік, жауапкершілік және өзіндік шығармашылық қабілеттері қалыптасады. Оқушы өз бетінше еңбектенеді. Өз еңбегінің нәтижесін көреді. Өзін-өзі қадағалауға мүмкіндік туады. Тапсырмаларды мұғалімнің көмегінен орындайды. Сол арқылы ойлау және есте сақтау қабілеттері дамиды; 3. Берілетін материал бірсарынды болып, тек мұғалім ғана сөйлейтін болса, оқушылар тех шаршап жалығып кетеді де, сабақ сәтсіз аяқталады. Осындай көңілсіз жағдайларды болдырмау үшін қазақ тілі мен әдебиеті сабағында компьютер арқылы оқушылардың белсенділігін арттыратын жаңа технологияның элементтерін көптеп қолдануға болады. Мысалы СТО стратегияларын, дидактикалық үлестірмелер, түрлі ребустарды шешу, суреттермен жұмыс, кроссвордтарды шешу жолдарын жатқызуға болады.

Ақпараттық технологияның мұғалім жұмысына ең тиімдісі – оқушылардың білім олқылықтарына үнемі зерттеу жасап, түзету жұмыстарын жүргізуге пайдасы бар. Қазіргі заманның даму қарқыны мұғалімдерден шығармашылығын жаңаша, ғылыми зерттеу бағытында құруды талап етеді. Сондықтан, ХХІ ғасырдың ақпараттық технологиялары дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету мұғалімнен шығармашылық ізденісті, үлкен сұранысты талап етеді. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде өздерінің кәсіби дәрежесінің қалыптасуына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. – Алматы, 2019. – 322 б.

2. Жұмажанова Т., Дүйсебаев С., Мамырова Ә., Көпбаева З. Қазақ әдебиетінің әдістемесі. – Алматы, 2013. – 260 б.

3. Иманбаева А. Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі // Қазақстан мектебі, 2014. – №2. – Б. 26-32.

Рахат Қ.Р.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Тойбазарова Н.А.

ҚАЗАҚТЫҢ ТЫЙЫМ СӨЗДЕРІ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Ұлттық құндылықтар – әрбір ұлттың болмысында ғасырлар бойы атадан балаға мирас болып келе жатқан адамгершілік қағидаттары. Ғасырдан-ғасырға жеткен халықтың қазынасы – тілі, діні, салт-дәстүрі, әдебиеті мен өнері ұлтымыздың рухани байлығы. Біздің ойымызша, сол құндылықтардың арқасында біз өзіміздің халықтық қалпымызды сақтап, әлемге танылып отырмыз. Сондықтан да кешеден бүгінге сол құндылықтарымыз қалай жетті, ертеңгі күнге жеткізе аламыз ба деген сұраққа жауап іздеп көрейік.

Ұлттық болмыс, оны дәріптеу отбасы, ошаққасынан басталады. Отбасы – тәрбиенің тамаша мектебі. Үлкенді сыйлауға, ана тілін ардақтауға, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиеленсек, ұшқанда да соны іліп, жүрген жерімізде сол құндылықтарды дәріптейміз. Әкесі мен баласы, қызы мен анасы, бозбала мен бойжеткен арасындағы жарасты қарым-қатынас отбасындағы ұлттық дәстүрді берік ұстанудың бір жолы. Халқымыз ұлын-нарға, қызын арға балап, татулықты абысындар арасынан тапқан, жігіттің бойынан елге қорған боларлық батырлық қасиетті іздеген. Осындай тәрбие арқылы құндылықтарды қалыптастырған.

Қазақ халқының тәрбие құралдарының бірі – тыйым сөздер. Бұл сөздер есі кірген балаларды жаман әдет, жат пиғыл, орынсыз қылық, теріс мінездерден сақтандырып отырған. Тізені құшақтау жалғыз қалудың, қолды төбеге қою – ел-жұрттан безінудің, үлкеннің жолын кесу – әдепсіздіктің, асты төгу – ысыраптың белгісі деп танылған және ондай ерсі істерге қатаң тыйым салынған. Мұндай тыйым сөздер ел ішінде өте көп. Ұрпағын елжанды, ұлтының ұлылығын ұлықтайтын азамат етіп тәрбиелеуде ана тілінің нәрімен сусындатып, жүрегіне ізгіліктің дәнін сепкен. Ана сүтімен бойымызға дарыған тілді шұбарламай, таза күйінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізген. Бүгінде осы құндылықты қалай бала бойына сіңіреміз десек, әрине алдымен отбасынан бастаймыз. Отбасы – бала бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың қайнар бұлағы, бастауы. Әр үйде балалар санасына ұлттық құндылықтарға деген көзқарасты қалыптастыратын, оларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отыратын, ұлттық мәдениетті тәрбиелі ұрпақ қалыптасса бұл нұр үстіне нұр болары анық. Халқымыздағы «Отан отбасынан басталады», «Ел боламын десек, бесігіңді түзе» деген дана сөздер бекер айтылмаса керек. Отбасының беріктігі – Отанның беріктігі. Қоғамның іргетасы отбасынан басталады. Сондықтан отбасы мықты болса, одан құралған қоғам да мықты болады.

Қазақ үйінің суретінен керегесін – ынтымақ деп алсақ, уық – тыйым сөз болсын. Енді ынтымағы жарасқан отбасыны тыйым сөздер арқылы қалай ұғындырамыз?

Халқымызда баланы жастан деген сөз бар. Бала оңы мен солын танымай жатып көп нәрсені үйретуге тырысқанмен, кейде белгілі бір нәрселерден тыйып жатамыз. Көп жағдайда, жағынды таянба, табалдырықты баспа деп айтқанмен, балаға оның мағынасын түсіндірместен, жаман болады деп бір ауыз сөзбен шектей саламыз. Ол дүние әрине дұрыс емес. Қазіргі қоғам дамуының үдерісіне қарай халықтың дәстүрі мен санасында айтулы өзгерістің жүзеге асып жатқаны мәлім. Өскелең өмірдің өсуімен салт пен сананың дамуы заңдылық, дей тұрғанмен, өркениеттер тоғысында ұлт тағдыры сынға түскен кезеңдегі күнделікті тіршілікте көзге түсіп жүрген кей жағдайлар алаңдаушылық туғызып, күнгейлі өмірдің көлеңкелі дағындай көрінетіні – шындық. Ежелгі халықтық тәрбиеге үрке қарап, кертартпа ескішіл үлгі деп бағалаудың салдарынан халықтық тәрбие қағидалары ұмыт бола бастады. Бүгінде барлық ата-ана халықтық тәрбиені біле бермеуі де мүмкін. Біз ашық қоғамда өмір сүргендіктен жат жұрттық салт-санаға еліктеп, ел өміріне белең алып кіруде. Тәрбие-талбесіктен басталады. Ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етуде отбасы үлкен рөл атқарады. Ата-ананың айтқан тыйым сөздері, баланың есінде мәңгі сақталып қалады. Ол біздің келешек ұрпақтан-ұрпаққа таралып отыратын дәріптейміз.

Сапарова Р.А.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Оқай А.*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуі – қоғамдық мәселе. Бұл білім беру ұйымдарына оның ішінде мектепке дейінгі ұйымға жүктелген жауапты міндеттердің бірі. Өйткені, баланың отбасынан ажырап алғаш рет көпшілік ортаға келуі – балабақша өміріне үйренуден басталады. Баланың жаңа ортаға бейімделуіне ең бірінші отбасында ата-ана ықпал етеді. Кіші жастағы баланың айнала ортамен қарым-қатынасқа түсуі әлеуметтенуінің алғашқы баспалдағы болып табылады.

Жас ерекшеліктеріне байланысты балалардың әлеуметтенуі бір жасқа дейін отбасындағы қарым-қатынаста жүзеге асады. Отбасындағы қарым-қатынастар мен құндылықтар арқылы сыртқы ортаның маңызын түсініп, адам өміріндегі кездесетін жайттарды біліп, оларды қабылдап, меңгеріп, өзінің мінез-құлқы мен іс-әрекетін соған сай қалыптастырады. Ал, бір жастан кейін шамамен үш жастағы балаларды арнайы ұйымдар мен мекемелерде, балалар топтарында әлеуметтендіріп, дамытып, тәрбиелейді. Бұл балалардың өзбетінше қарым-қатынас жасауына, бір-бірінің көзқарасы мен пікірін тыңдауға, бірлесіп бір қоғамның қағидаларын сақтап өмір сүруіне мүмкіндік береді. Мәселен; ортақ шешімге келу, дос болу, басқа баланың пікірімен санасу, мінез-құлық нормаларын сақтау т.б.

Әлеуметтену – жеке адамдарға қоғам мен оның құрылымдары тарапынан үнемі (жинақы, бақылаулы, шашыраңқы түрде) әсер ету процесі. Соның нәтижесінде адамдар белгілі бір білімдерді, құндылықтар мен нормаларды игеріп, нақты қоғамда, әлеуметтік топтар мен ұйымдарда өмір сүру тәжірибесін жинақтайды әрі тұлғаға, сол қоғамның тең құқылы мүшесіне айналады,- деп түсіндірме сөздікте көрсетілген [1].

Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуі адамгершілік нормалар мен құндылықтарды игеру, айналасындағы адамдармен, құрбы-құрдастарымен жағымды қарым-қатынас орнатып, мінез-құлық ережелерін сақтауға негізделеді. Баланың

элеуметтенуі қарым-қатынас арқылы жүзеге асатындықтан, баланың тілінің дамуы маңызды рөл атқарады. Бұл қоршаған әлемге шығудың маңызды қадамы.

Мектепке дейінгі жастағы балаларды элеуметтендіру ұзақ және көп қырлы процесс болып табылады. Балалар біртіндеп қоғамдағы рөлді қабылдайды, қоғамның талаптарына сәйкес өзін-өзі ұстауға үйренеді, әрдайым өзінің қажеттіліктерін біледі. Элеуметтену кезінде ортаның толық және тең құқылы мүшесі екенін сезініп, қажетті нормалар мен көзқарастарды меңгереді.

Жеке тұлғаның элеуметтенуі – бұл әрбір тұлғаның қоршаған ортамен қарым-қатынасы, қоғамдық ортаға бейімделу арқылы оның бір бөлшегі болуы [2]. Бала жаңа ортамен танысу үшін қарым-қатынасқа түседі. Қарым-қатынасқа түсудің құралдары (ойыншықтар, заттар т.б.) баланың ортаға енуіне әсер етеді. Мәселен; балалар ойын барысында бірге ойнау, ойыншықтарын алмасу, бір-біріне көмектесу, достық қарым-қатынас орнатуы – балалардың элеуметтенуінің бастамасы. Балалар арасындағы өзара қарым-қатынас жақын әрі тұрақты болған сайын бейімделу мен элеуметтену процесі де жеңіл жүзеге асады.

Мектепке дейін ұйым балаларының элеуметтенуі сыртқы және ішкі факторларға байланысты. Сыртқы факторлар: отбасы, балалар ұжымы, аула, ерте дамыту орталықтары, мектепке дейінгі ұйымдар. Ішкі факторлар: баланың жеке басына қатысты жай-күйі, эмоционалды жағдайы т.б. [3]. Бұл екі фактордың да бала үшін маңызы зор. Баланың отбасындағы элеуметтік жағдайы, отбасының балаға деген жауапкершілігі, бала тәрбиесі мәселесі баланың элеуметтік ортаға бейімделуінде маңызды рөл атқарады. Отбасы мүшелері балаға белгілі бір ортада өмір сүруге бағыт-бағдар беріп, жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпалын тигізеді.

Элеуметтенудің ішкі факторлары баланың элеуметтік ортаны қабылдауы, сол ортадағы көңіл-күйі, қарым-қатынастағы эмоционалды жағдайымен сипатталады. Элеуметтік тәжірибе жинақтау оны қалыптастыру айналадағы ересектердің баламен тікелей қарым-қатынасында жүзеге асатындықтан, баланың өзіне сенімділігін қалыптастыру, ойын ашық айта алуына жастайынан үйретуіміз керек.

Мектепке дейінгі ұйымдар, дамыту орталықтары, балалар ұжымы, т.б. балаларды элеуметтендіру процесін арнайы ұйымдастырып мақсатты, жүйелі, үздіксіз жұмыс жасайды. Кез келген мектеп жасына дейінгі балаларды элеуметтендіру ойын арқылы жүзеге асады. Сондықтан мектепке дейінгі жастағы баланың ойын әдістерін үнемі жетілдіріп, ақпараттың қолжетімді болуын қамтамасыз етіп, мазмұны жағынан байытып отыру қажет. 3 жастан 6 жасқа дейінгі баланың қоршаған ортаны тануы – бұл баланың өзінің сөзімен тікелей байланысты. Бала осы жаста сұрақ қоюға, диалог құруға, монологты сөйлеуге бейім.

Қорыта келе, балалардың элеуметтену мәселесі педагогика мен психология ғылымының да проблемаларының бірі болып табылады. Өйткені баланың болашақтағы жетістігі адамның субъект ретінде қоғамда толығымен жұмыс істеу қабілетін айқындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3
2. Жиенбаева С.Н, Бекмағамбетова Р.К, Сыздықбаева А.Ж, Бөлшекбаева Ә.И. Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы. – 2018. – 264 б.
3. Мектепке дейінгі балаларды элеуметтік дамыту. <https://kk.tierient.com>

Телешбай Г.Қ.,

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты, Ақтау қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Қамарова Н.С.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЛИМПИАДАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Қазіргі кезеңдегі басты мәселенің бірі жаңа технологиялардың дамуы кезеңінде болашақ ұрпақтың тәрбиесі мен білім алуында ұстаздардың атқаратын рөлі ерекше. Егемен еліміздің болашағы, оның әлемдік өркениеттегі өз орны, ең алдымен білім мен тәрбиенің бастауы – ұстаз қолында. Мұғалім оқушының талантты немесе дарынды екенін анықтау мәселесінің шеңберінде жұмыс жүргізгенде бұл ұғымның мазмұндық жағына көңіл бөлуі қажет. Оқушының қабілетіне қарай, зерттеушілік және олимпиадалық қабілетіне қарап дағдыларын қалыптастыруға болады. Оқушылар бір ғана пәннен емес бірнеше академиялық пәндерден жоғары деңгей көрсетуі мүмкін: мәселен, әртістік, спорттық, музыкалық және басқа таланттарымен танылуы ықтимал. Сонымен қатар олар бір салада дарынды болса, басқа салада қиындыққа тап болуы ғажап емес. Дамудың бір кезеңінде өте қабілетті болса, келесі кезеңдерде қабілеттерін танытпауы да мүмкін. Бұл дарындылық пен қабілеттіліктерді мұғалімдер, ата-аналар, топтың басқа мүшелері немесе балалардың өздері айқындай алады. Олимпиадаға дайындаудың басты мақсаты: білім алушылардың қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен олимпиадалық дағдыларын зерттеу, педагогикалық және оқу ресурстарын қалыптастыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту. Қазақ тілі мен әдебиетінен пәндік олимпиадаға дайындауда, олимпиада өткізуде жас ерекшеліктерін ескере отырып, бірнеше топтарға бөлеміз. Олар: 5-6 сынып бойынша олимпиада өткізу жолдары, 7-8 сынып бойынша олимпиада өткізу жолдары, 9-10-11 сынып бойынша олимпиада өткізу жолдары. Дарынды балаларды сабақ үдерісінде дамыту мен табысты оқытудың басты мақсаты: пәндік біліктіліктері мен дағдыларын жетілдіру; дарынды балалардың оқу мотивациясын арттыру; ақыл-ой қабілеттерін және зерек ойлылықты дамыту; өзін-өзі бақылай алу, өзін-өзі бағалау дағдыларын меңгеру; ізденушілік және өз бетінше білім алу әрекеттерін дамыту болып саналады. Олимпиадаға дайындықты бастамас бұрын, оқушыны зерттеп, бақылаған дұрыс.

Олимпиадаға оқушы таңдаудағы басты критерийлер:

- Басқалардан өзгеше әрі шапшаң ойлайды, ойлау белсенділігі жоғары;
- Еңбекқор, өздігінен жұмыс істей алады;
- Өзіне сенімді, қиыншылықтан қорықпайды;
- Сөздік қоры мол, есте сақтау қабілеттері жоғары;

Дарынды оқушылармен жұмыс істеудегі басты мақсат: оқушы бойындағы ерекше қасиет пен қабілетті, дарындылықты анықтап, оны жан-жақты дамытуға, өсіп-жетілуіне қолайлы жағдай жасау; Олимпиадаға дайындықты осы міндеттерді негізге ала отырып, жүзеге асырамыз: пәнге қызығушылығы бар оқушыны анықтау; дайындық жоспарын құру; оқушыларға жоғары деңгейдегі тапсырмалар дайындау; оқушыларды түрлі деңгейдегі сайыстарға, байқауларға, олимпиадаларға дайындау және қатыстыру; ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру, ғылыми-практикалық конференцияларға дайындау;

Оқушының ойлау қабілетінің жоғары болуы – әр ұстаз алдындағы міндет. Мұғалім шеберлігінің негізгі көрсеткіші - әдістемелік жұмыс жасаудағы ғылыми жаңалықтар мен озық тәжірибелерді жетік меңгеруі. Осы көрсеткіштерді орындай білген ұстаз баланың бойындағы дарындылық қабілетін дамыта алады. Дарындылық қабілетті дамыту жолдары көп, соның ішінде пәндік олимпиадалардың рөлі зор. Оқушының пәнге қызығушылығын оятатын, оның шығармашылық қабілетін дамыту мақсатында ұйымдастыру шаралары қолға алынуы керек. Жүйелі дайындық және тынымсыз еңбек – пәндік олимпиаданың

шыңын бағындыруға қажетті ең негізгі критерий. Кез келген олимпиадаға дайындық мектептің оқу бағдарламасынан тыс қосымша білім алу болғандықтан, от өте жоғары мотивациямен өз бетінше жұмыс істеуді қажет етеді. Олимпиадалық дайындықты бастау кезеңі – жоспар құру. Жүйесіз, жоспарсыз жұмыстан ешқашанда нәтиже шықпайды. Сол себепті олимпиадалық дайындықта оқушы уақытымен пәннің тереңдеу негізіне жоспар жасалуы керек. Ол жоспар әр апта немесе айында бір қорытындылап, пысықталып, толықтырылып отыруы шарт. Жоспарда қамтылған жұмыс түрлері өте көп: жеке жұмысты жоспарлау, шығармашылық ізденістерге кеңес беру, өздігінен жұмыс істеуін қадағалау; олимпиадаларға, конференцияларға дайындау және қатыстыру; тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану, диагностикалық жұмыс, мониторинг жүргізу. Дайындық жұмыстары жүйелі түрде, оқушының жас ерекшелігіне сай, біртіндеп күрделендіріліп отыруы керек. Оқушыларды қажетті оқу құралдармен қамтамасыз ету және әдебиеттер тізімі, тапсырмалар жинағы, оқылым, тыңдалым аудиомәтіндері, лексикалық-грамматикалық тесттерді ұсынған жөн. Мектеп оқушылары арасынан қабілетті оқушыларды анықтау және сол оқушылардың арасынан дарынды оқушыларды шығаруға әрбір ұстаз талпынуы керек.

Мектептің білім беру ортасында дарынды және қабілетті балалардың дамуына жағдай жасалуы, білімдерін көрсету үшін әртүрлі пән олимпиадаларына, ғылыми жоба қорғау сайыстарына, интеллектуалды, шығармашылық сайыстарға қатыстыру қажет. Сол кезде ғана кез келген мектепте рухани зияткерлік және шығармашылық дарыны бар балалар саны артады. Дарынды балалармен жұмыс жасайтын педагогтардың біліктілігі арттырылады. Дарынды балалармен жұмыс істеу жүйесі жасалады. Жұмыстың нәтижелі болуы әр дарынды оқушымен тікелей жұмыс жүргізуді талап етеді. Олимпиадаға дайындауда, қазіргі мектеп оқушыларының логикалық ойлау қабілеті, өздігінен іздену деңгейі төмен. Оқушылар тек қана тыңдаушының рөлін ғана емес, ізденушінің рөлін де атқару қажет. Оқушылардың білуге деген қызығуын арттыру үшін: оқушылардың өздерінің ізденістерін ұйымдастыру қажет; өткен сабақ пен жаңа сабақты байланыстырып отыру қажет; оқушылардың білімі мен білігін тексергенде әр түрлі жұмыс формаларын пайдалану керек; сабақта жаңа әдістермен белсенді сабақ түрлерін пайдаланған жөн.

Оқыту үрдісі педагогикалық үрдістің басты құраушысы болып табылады. Әр кезеңде мұғалім мен оқушының өз міндеттері бар, бірақ екеуінің де мақсаты ортақ. Білім, білік, дағдыны меңгерудегі мұғалім мен оқушының бірлескен әрекеттерінің негізгі кезеңдерін сызба түрінде төмендегідей көрсетсе болады: қабылдау (тапсырма, мәселе қою, өзектігі, ынталандыру) – түсіну (ұғыну логикалық, сезінушілік) — меңгеру (білім, білік, дағды) – бекіту (қайталау есте сақтау) – қолдану (теориялық, тәжірибелік, сөз арқылы) – қорыту (дәлелдер, теориялық ұғымдар, тәжірибелік әрекеттер, шығармашылық әрекеттер) – диагностикалау.

Қорытындылай келе, оқушының ізденушілік қасиетін қалыптастыру үшін оқытудың түрлі формалары мен әдістері арқылы жүзеге асырылады. Солардың ішіндегі ең тиімдісі (зерттеуге оқыту) – оқушылардың ғылыми қоғамын ұйымдастыру. Сондықтан мектеп оқушыларының дарындылығын дамыту жұмыстарын жүйелі ұйымдастыру басты мақсат болып табылады. Олимпиадаға дайындалып жүрген оқушының жетістікке жеткенін көру үшін үнемі ізденіс үстінде болуымыз қажет. Әрбір тақырыпты толық меңгеріп, тест тапсырмаларын, жазылым тапсырмаларын орындауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Элейн Уилсон. Мектеп барысындағы зерттеу. – 3 б.
2. Кембридж (екінші) негізгі деңгей. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. – 2012. НЗМ. – 6 б.
3. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Б. 195-196.
4. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics 1992. – Б. 128-129.
5. Fairbairn, Winch 1990. Сыныптағы әрекеттегі зерттеу. London: Sage. Herr, K. and Anderson, G.L. (2005).

6. Ис-әрекеттегі зерттеу тақырыбына диссертация: Студенттер мен оқытушыларға арналған нұсқаулық. – НЗМ, 2013.
7. Қоянбаев Ж.Б. Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Астана, 1998.
8. Олимпиадаға дайындауға арналған әдістемелік құрал. – 2008.
9. Қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесі, мақалалар. – №2.
10. Мойлбекова Р.А. Оқушыларды олимпиадаға дайындауға арналған шеберлік сыныптардың әдістемелік жинағы. – Б. 147-148.

Тойлыбаева Қ.Ф.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс магистранты, Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор Джакыпбекова М.Т.

ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПІКІРТАЛАС

Мектептегі тәрбиенің маңызды міндеттерінің бірі – проблеманы өз бетінше қоя алатын және шеше алатын, қарсыластарының пікірін қабылдай алатын, бағалай алатын және түсіндіре алатын, өз ұстанымын жан-жақты баяндап, қорғай алатын оқушының зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру. Бұл ретте мұғалімнің «өз қызметінде толеранттылық, диалог пен ынтымақтастықтың заманауи принциптерін басшылыққа алуы» маңызды. Бұл мәселені жүзеге асыру нәтижесінде шығармашылық ойлау, стандартты емес шешімдерді табу, өмір бойы оқуға дайын болу сияқты тұлғаның қалыптасқан қасиеттері пайда болуы мүмкін. Мектептегі әдеби білім, сонымен қатар, кез келген кәсіби іс-әрекетте, сондай-ақ көркем сөз шығармаларын өзінің ішкі рухани әлемімен үндестіре алатын оқу және коммуникативтік құзыреттіліктерді дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі мектептің негізгі міндеттері – әрбір оқушының қабілеттерін ашу және дамыту, мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының тұжырымдамасына сәйкес тұлғаны қалыптастыру, гуманистік ұстанымдар, қарқынды өзгерістердің табылдығында тұрған жоғары технологиялық әлемде өмір сүруге дайын тұлғаны тәрбиелеу болып табылады.

Әдеби шығарманы зерттеудің жаңа тәсілдерінің дамуы «өзінді және өзгені түсінуге» мүмкіндік береді [1, 31] және әдебиет сабақтарында тәрбиелік диалогты қолданудың және оқу пікірталастарын модельдеудің әдістемелік негіздемесін ұсынады. Бұл тұрғыда эпикалық шығармаларды оқу және талдау ерекше маңызға ие, өйткені олардың талдауы диалогтік сипатта және сұрақ-жауапқа негізделген [2]. С.Ю. Курганов баланың жеке ойлауын дамыту міндеті мен диалогтік оқытуды құру міндеті (эпизодтық емес, логикада жүйелі түрде құрылған диалог) бір міндет деп санайды [3, 118].

Пікірталастың сипатты белгілері. Қазіргі дидактикалық ізденістердің ішінде оқу процесіндегі пікірталас оқытудың маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Ол өзінің мәні бойынша диалогты – оқытуды ұйымдастырудың бір түрі ретінде де, оқу материалының мазмұнымен жұмыс істеу тәсілі ретінде де белгілі. Оны қолдану жас азаматтарды демократиялық қоғам мәдениетімен таныстыра отырып, сыни ойлауды дамытуға көмектеседі. Оқу процесіндегі пікірталастың «бірлескен нәтижесі» өте маңызды – коммуникативті және пікірталас мәдениетін қалыптастыруға дағдыландырады.

Кеңестік педагогикада оқытуда пікірталасты қолдану оқу іс-әрекетін психологиялық зерттеулер, «диалог» аясындағы білім беру мазмұны мен курсының контекстінде зерттеліп, практикалық түрде дамыды және педагогикалық қарым-қатынас аспектілерінің бірі ретінде қарастырылды. Қазір пікірталас оқушылардың бастамасын ынталандыратын, рефлексиялық ойлауын дамытатын оқу қызметінің маңызды түрлерінің бірі ретінде танылды.

Көптеген елдердің қазіргі мектебінде пікірталас белгілі, бірақ оның таралу дәрежесі мен оны қолдану бойынша мұғалімдердің нұсқаулары әртүрлі. 80-ші жылдардағы

Социалистік поляк мектебінің жағдайында әйгілі поляк дидактісі В. Окон былай деп жазды: «Пікірталас әдісін қолдану оқушылардың білім алуға және проблемаларды тұжырымдауда, өз дәлелдерін таңдауда және нақты ұсынуға, пікірталас тақырыбына пәндік дайындықта айтарлықтай жетілу мен тәуелсіздікке ие болған жағдайда ұсынылады».

Алайда, оқушының пікірталасқа толыққанды қатысу үшін қажетті жетілу мен басқа да қасиеттердің айтарлықтай дәрежесіне қалай қол жеткізеді? Мұғалім осы қасиеттердің жетілуін күтуі керек пе немесе оларды қалыптастыруға бола ма? Осы біршама риторикалық сұрақтарға жауап берсек, пікірталасты дамытушы оқу процесін құрудың құралына қалай айналдыруға болады, ақпаратты іздеуде тәуелсіздікті қалай ынталандыруға болады, дәлелдерді таңдау және ұсыну, пікірталасқа қатысуға дайындалу және т. б. Осы маңызды сұрақтарға жауап іздеу үшін көптеген жылдар бойы пікірталасты жаппай мектепте де, педагогикалық зерттеулерде де тұрақты құрамдас бөлікке айналдыратын зерттеулерге жүгінеміз.

Ұйымдастыру және өзін-өзі ұйымдастыру. Оқу процесіндегі пікірталас дегеніміз не? Оқу жұмысының бұл түрін қолданудың алуан түрлілігі және оның атауының танымал болғаны сонша, ол көбінесе оқу жұмысын ұйымдастырудың әртүрлі тәсілдерін белгілеу үшін қолданылады, тек олар мәлімдеме алмасуды қамтитын болса. Көбінесе «пікірталас» атауына қатысушылар толықтырушы және нақтылаушы ақпаратты, ойларды білдіретін талқылауды да қамтиды. Сонымен бірге, пікірталас көбінесе полемикамен, мақсатты, эмоционалды, бұрыннан бар, қалыптасқан және өзгермейтін позицияны әдейі жақтаумен ерекшеленеді. Бұл оқыту әдісін түсіну келесі мүмкіндіктерді қамтиды:

- әдетте жетекші және қатысушылар ретінде әрекет ететін қатысушылар тобының жұмысы;
- жұмыс орны мен уақытын дұрыс ұйымдастыру;
- қарым-қатынас процесі қатысушылардың өзара әрекеті ретінде жүреді;
- өзара әрекеттестік мәлімдемелерді, тыңдауды, сонымен қатар вербалды емес экспрессивті құралдарды қолдануды қамтиды;
- оқу мақсаттарына жетуге көңіл бөлу.

Біздің ойымызша, оқу процесіндегі пікірталастың басты ерекшелігі – бұл шындықты (дәлірек айтсақ, ақиқатты) іздеу мақсатында топта ой, пайымдау, пікір алмасу, ал барлық қатысушылар – әрқайсысы өзінше тәсілі – осы алмасуды ұйымдастыруға қатысу. Пікірталастың мақсаты оның тек мұғалімге ғана маңызды міндеттеріне бағыну емес, әрбір оқушының жаңа білімге-бағдарлыққа (кейінгі өздік жұмысына), білімді-бағалауға (фактілер, құбылыстар) ізденуге деген айқын ұмтылысы.

Оқу процесіндегі пікірталаста өзара іс-қимыл тек кезекті мәлімдемелерге, сұрақтар мен жауаптарға ғана емес, сонымен қатар қатысушылардың өзін-өзі ұйымдастыруына, яғни оқушылардың идеяларды, көзқарастарды, мәселелерді терең және жан-жақты талқылау үшін бір-біріне және мұғалімге жүгінуіне негізделген. Оқу процесіндегі пікірталастың маңызды ерекшелігі – мұғалімнің диалогтық ұстанымы, ол өзі қабылдаған арнайы ұйымдастырушылық күш-жігерде жүзеге асырылады, талқылауға, оның ережелерін барлық қатысушылардың сақтауына мән береді.

Айта кету керек, біз барлық ұстаздар ұмтыла бермейтін және қол жеткізе бермейтін идеал туралы айтып отырмыз. Бірақ бұл идеалға шамамен отыз немесе одан да көп оқушысы бар сыныпта жақындауға болады ма? Сабақта пікірталасты қолданудың әлемдік тәжірибесінде қатысушыларды төрт-бестен алты-он адамға дейін кіші топтарға бөлу кездейсоқ емес. Пікірталас кезіндегі қарым-қатынас оқушылардың өз ойын жеткізудің әртүрлі тәсілдерін іздеуге итермелейді, жаңа ақпаратқа, жаңа көзқарасқа бейімділігін арттырады. Пікірталастың жеке дамытатын бұл нәтижелері топтарда талқыланатын оқу материалында тікелей жүзеге асырылады. Осыдан пікірталасқа белсендіру құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар нақты ақпаратты меңгеру, алған білімдерін шығармашылықпен қолдану шеңберінен шығып, пән мазмұнымен терең жұмыс істеу тәсілі ретінде назар аудару қажет. Егер оқу процесіндегі пікірталасты қолданудың басында мұғалімдердің күш-жігері

талқылау процедурасын қалыптастыруға бағытталса, кейінірек мұғалімнің назары әртүрлі көзқарастарды, позицияларды, дәлелдеу әдістерін, олардың өзара байланысын және өзара байланысын анықтау ғана емес. құбылыстардың неғұрлым көлемді және көп қырлы көрінісін құрастыру, сонымен қатар күрделі құбылыстарды интерпретациялауды салыстыру, тікелей жағдайдың шегінен шығу, жеке мағыналарды іздеуге бағытталады. Оқушылар қарама-қарсы салыстыру тұрғысынан ойлауды үйренген сайын, олардың шығармашылық әлеуеті соғұрлым маңыздырақ болады.

Оқытудың әртүрлі жағдайларында пікірталасты қолдану бойынша шолу зерттеулері оның ақпаратты берудің тиімділігі бойынша төмен екенін, бірақ ақпаратты бекіту, оқытылатын материалды шығармашылықпен түсіну және құндылық бағдарларын қалыптастыру үшін тиімділігі жоғары екенін көрсетеді. Пікірталас барысында материалды терең меңгеру факторларының ішінде шетелдік зерттеушілер мыналарды атайды:

- талқылау барысында әрбір қатысушыны басқа қатысушыларда бар ақпаратпен таныстыру (ақпарат алмасу);

- бір тақырыпқа әртүрлі көзқарастардың болуы;

- талқыланатын тақырып бойынша әртүрлі, қарама-қайшы пікірлер мен болжамдардың қатар өмір сүруі;

- айтылған пікірлердің кез-келгенін сынау және жоққа шығару мүмкіндігі;

- қатысушыларды ортақ пікір немесе шешім түрінде топтық келісімге келуге шақыру.

Жүйелеу мәселесі. Пікірталасты топтық диалог ретінде құру, белгілі бір тапсырманы ескере отырып, қатысушылардың талқылау тақырыбы бойынша қажетті дайындықтары болуын қадағалау керек. Әрбір тақырып талқылау тақырыбы бола алмайды. Әрбір тақырып бір тақырыпқа айналмауы керек: пікірталас және оның тақырыбы шынымен даулы тақырыптарға айналуы керек.

Пікірталастың мақсаты қорытындыға жетуден айқын көрінеді. Алайда, бұл жерде тәжірибе көрсеткендей, белгілі бір қайшылық бар. Шынайы пікірталас дидактикалық иллюстрацияға, алдын ала белгіленген тезисті тұжырымдау құралына айналмауы керек (бірақ пікірталас сол немесе басқа көзқарасты сендірудің тиімді құралына айналатын жағдайлар жиі кездеседі). Бұл пікірталас барысында әрбір қатысушы ол қаншалықты ұнамсыз және қалғандары үшін қолайсыз болып шықса да, еркін ойланып, өз көзқарасын білдіреді.

Мұғалімдерге арналған ұсынымдарда жиі атап өтілетін қиындықтар – бұл пікірталасты ұйымдастырудағы жүйенің болмауы. Пікірталас жетекшісінің алдында ерекше міндеттер тұр: оның міндеті бағыттау емес, қатысушыларды пікір алмасуға тарту, қызықтыру. Қатысушылар арасындағы пікір алмасу еркін жүруі керек – сыртқы көзқарас үшін пікірталас барысы тіпті ретсіз болып көрінуі мүмкін. Алайда, пікірталасты мұғалім мен оқушылар арасындағы сұрақтар мен жауаптардың дәйекті алмасуы мұндай жұмыс енді нақты пікірталас болмайды.

Тәжірибе мен зерттеу деректері көрсеткендей, іс жүзінде өзін-өзі ұйымдастыру сәті кейде мұғалімнің басқаруына ұласып кетеді, басқаша айтқанда, көптеген мұғалімдер өздерінің репликаларымен, мәлімдемелерімен, монологтарымен балалардың өзін-өзі ұйымдастыруын тікелей басқарумен алмастырады. Тиісінше, өзара әрекеттесу өзгереді: оқушылар мұғалімге төреші ретінде жүгінеді. Бұл да олардың танымдық ізденістерінің дербестік дәрежесін төмендетеді.

Уақыт факторы да маңызды рөл атқарады: пікір алмасу неғұрлым еркін және жанды болса, мұғалімнің бекітілген уақыт шеңберін ұстануы соғұрлым қиындай түседі. Пікірталасты «тездетуге», оны «ықшамдауға» ұмтылу көбінесе пікірталастың мұғалім мен оқушылар арасындағы сұрақ-жауап алмасуына дейін ұласуына әкеледі.

Дүниежүзілік тәжірибеде жинақталған оқу пікірталастарын ұйымдастыру тәжірибесі, психологиялық-педагогикалық әзірлемелер пікірталастың дидактикалық функциялары екі түрлі міндеттермен байланысты екенін көрсетеді:

1. Нақты-мағыналы жоспардың міндеттері;
2. Топта (сыныпта), шағын топтарда өзара әрекетті ұйымдастыру міндеттері.

Бірінші түрдегі міндеттерге мыналар жатады:

- балалардың талқыланатын мәселеге байланысты қайшылықтарды, қиындықтарды білуі;
- бұрын алған білімдерін жаңарту;
- оларды қолдану мүмкіндіктерін шығармашылықпен қайта қарау, жаңа контекске

қосу және т.б.

Екінші түрдегі міндеттерге мыналар жатады:

- топ-командадағы рөлдерді бөлу;
- ұжымдық тапсырманы орындау;
- мәселені талқылаудағы жүйелілік және жалпы, топтық көзқарасты дамыту;
- бірлескен іздестіру іс-шараларының арнайы қабылданған ережелері мен тәртібін

сақтау және т.б.

Жоғарыда келтірілген деректер ең алдымен мұғалімге қатысты, өйткені әдетте ол пікірталастың ұйымдастырушысы және талқылау барысында жетекшісі болып табылады. Көшбасшылықты жүзеге асырудың жоғарыда аталған екі тәсілін біз «мазмұндық-мақсатты» және «процедуралық-эмоционалды» деп атауға болатынын зерттеулерде бөлек, оқшауланған деп бөліп көрсетеді. Мұндай бөлу іс жүзінде міндетті емес. Шындығында, біз топтық пікірталас жетекшісінің бір әрекетінің бірін-бірі толықтыратын екі жағы туралы айтып отырмыз. Мұғалім, негізінен, оларды біріктіре алады. Дегенмен, оның жеке тұлғасына қойылатын жоғары талаптарды атап өту керек, олар оқу процесін талқылау негізінде құрумен байланысты.

Қорытындылау талабы – пікірталас барысында да, соңында да қысқалық, мазмұндылық, дәлелді пікірлердің барлық спектрін бейнелеу. Пікірталастың соңында жалпы нәтиже тек осы мәселе бойынша рефлексияның соңы ғана емес, сонымен қатар одан әрі рефлексияға арналған нұсқаулық, келесі тақырыпты зерттеуге көшудің ықтимал бастапқы нүктесі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – 416 с.
2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. В 8 т. – Т. 5. – М.: Педагогика, 1985. – 336 с.
3. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге. – М., 1989. – 127 с.
4. Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы: Психология, жан жүйесі мен өнер таңдау. – Т.4. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
5. Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы: «Комплекспен оқыту жолдары (оқу-әдістеме)», мақалалар, хаттар. – Т.6. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.

Утегенова А.К.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Сарсекеев Б.С.

ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ИНТЕРЕСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ: РЕЗУЛЬТАТЫ АНКЕТИРОВАНИЯ

Одной из проблем педагогики является приобщение к чтению. Вовлечение в данный процесс учащихся начальных классов важно, так как именно в младшем детском возрасте закладываются основы истинного интереса к чтению.

Понятие «читательский интерес» рассматривается как отношение определенной личности или группы людей к процессу чтения определенных произведений, в частности,

литературных, которые приобретают привлекательность и значимость с позиции восполнения потребностей отдельной личности [1]. Распространенным форматом литературного восприятия является восприятие детьми художественной литературы и комбинирование научно-художественных аспектов её восприятия [2].

Исследователи выделяют факторы, способствующие снижению читательского интереса детей: перегрузка по учебе, что лишает детей большей части свободного времени, разрозненность профессиональных программ, которые не дают единого представления о тех навыках, которые необходимы детям в данном возрасте.

Педагогическая наука накопила значительный опыт. Предлагается развитие читательского интереса школьников через использование внеклассного чтения [3; 4], рассматривается актуальность педагогической поддержки младших школьников в процессе обучения чтению [5]. В целом, можно отметить наличие многообразных подходов к формированию интереса учащихся младших классов к процессу чтения.

Вместе с тем, проблема нуждается в исследовании мнений учителей и учащихся по отношению к учебнику с точки зрения изучаемой проблемы. В статье мы рассмотрим результаты анкетирования учащихся школы-гимназии № 69 г. Астана.

В анкетировании приняли участие 32 ученика 3 «М» класса и 32 ученика 3 «И» класса. Анкета включала 8 вопросов закрытого типа.

Изучение ответов показывает высокую познавательную активность и интерес к учению младших школьников. На этапе начального анкетирования полноценный интерес к чтению проявляли 43,8 % детей из экспериментального класса и 46,9 % из контрольного, а частичный 28,1 % и 25 %, соответственно. Примерно такое же количество детей из двух классов ответило, что чтение для них не представляет особого интереса.

На этапе промежуточной диагностики (в феврале) доля детей, у которых повысился уровень читательского интереса, составила 12,5 % в экспериментальном классе, а в марте отмечен рост на 18,8 % по отношению к показателям февраля, при этом, в контрольном классе показатели были сравнительно ниже (только половина всех учащихся были заинтересованы в чтении).

Оценка читательских предпочтений детей показала, что в 3 «М» классе на начальном этапе школьники предпочитали в основном читать рассказы, а к концу февраля и марта у части детей из экспериментального класса интересы изменились в пользу познавательных текстов (на 28,1 % и 34,3 % выше в феврале и марте, соответственно), в то время как в контрольном классе интерес к чтению сказок остался стабильным. При этом, на начальном этапе анкетирования 9,4 % учеников из экспериментальной группы предпочитали читать стихи, а в последующем переключились на познавательные тексты и сказки. В контрольной группе количество учеников, предпочитавших читать стихи сократилось к концу эксперимента вдвое, то есть до 3,1 %.

Изучение заинтересованности младших школьников по отношению к конкретным элементам учебников «Литературное чтение» и «Познание мира» показало, что на начальном этапе по литературному чтению наибольший интерес для учеников представляли рисунки и иллюстрации (40,6 % в 3 «М» классе и 34,4 % в 3 «И» классе). Лидирующая позиция данного компонента учебника «Литературное чтение» сохраняет доминирующие позиции на протяжении всех этапов анкетирования с достижением к концу марта 46,9 % и 37,5 % в экспериментальном и контрольном классах соответственно. При этом, наряду с наглядными материалами 3 «М» классу были интересны вопросы и задания к текстам, а 3 «И» классу интересные по содержанию рассказы.

В отношении учебника «Познание мира» можно отметить аналогичный вариант варьирования показателей и повышенным уровнем заинтересованности обоих классов в иллюстративном материале, что объясняется доминированием у младших школьников в данном возрасте наглядно-образного мышления. При этом, в экспериментальном классе

увеличение показателей было выше (рост с 28,1 % в начале февраля до 46,9 % в конце марта), чем в контрольном (рост с 34,4 % в начале февраля до 37,5 % в конце марта).

В заключение анкеты оценивались положительные моменты и недостатки учебников. По мнению учащихся, в учебниках «Литературное чтение» и «Познание мира» следует увеличить количество наглядного материала.

Таким образом, анализ анкет позволяет выявить объективную картину, а также факторы, помогающие и препятствующие успешному обучению. Выявлено, что формирование читательского интереса во многом зависит от наглядности изучаемого материала. Полученные результаты экспериментальной работы показали, что детям в большинстве случаев интересно читать сказки и познавательные рассказы, при этом, вне зависимости от предмета и содержания учебника, их внимание привлекают яркие, красочные рисунки и различные иллюстрации. Также, по мнению анкетированных учащихся, в учебниках «Литературное чтение» и «Познание мира» следовало бы увеличить количество наглядного материала. На наш взгляд, такой подход помогает восприятию и усвоению предлагаемого учащимся младших классов учебного материала, позволяет поддерживать интерес к чтению.

Список использованной литературы:

1. Светловская, Н. Н. Методика внеклассного чтения [Текст] / Н.Н. Светловская. – М.: «Просвещение», 2006. – 199 с.
2. Кобахидзе М.А. Формирование интереса к чтению у младших школьников: автореф. дис.канд. пед. наук: 13.00.01 / Кобахидзе М.Д. – Тбилиси, 1986. – 22 с.
3. Койкова-Подшивалова Н.Н. Внеклассное чтение как предмет нравственно-эстетического воспитания учащихся 5 - 8 классов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00 / Койкова-Подшивалова Н.Н. – Л., 1966. – 18 с.
4. Николаева Е.Л. Внеклассное чтение в системе нравственного воспитания младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Николаева Елена Леонидовна. – М., 1999. – 266 с.
5. Салахутдинова Е.С. Педагогическая поддержка младших школьников в процессе обучения чтению: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/ Салахутдинова Е.С. – Ростов-на-Дону, 2011. – 299 с.

Усманова К.Ю.,

№ 89 «Қыз Жібек» мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорыны балабақшасының дене шынықтыру мұғалімі

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Салауатты өмір салты – организмнің өмір сүру жағдайларымен дұрыс, қалыпты қызметін, оның толық физикалық және психикалық саулығын ұйымдастыруға бағытталған адам қызметінің типтік түрлерінің жиынтығы.

Дене тәрбиесі – дені сау, толыққанды тұлғаны, оның дене күші мен дене қасиеттерін мақсатты және жүйелі түрде қалыптастыру, оның дене шынықтырумен айналысуын және дене шынықтырудың жетілуіне ұмтылуын қамтамасыз ету процесі.

Дене шынықтыру – адамдардың дене шынықтыруы үшін жинақталып және пайдаланылатын қоғамның материалдық және рухани құндылықтарының жиынтығы [1].

Физикалық кемелдік – қоғам талаптарына оңтайлы жауап беретін адамның үйлесімді дене дамуының, денсаулығының және дене дайындығының деңгейі.

Дене тәрбиесі жүйесіне санитарлық-гигиеналық жағдай жасау, шынықтыру, мәдени-

гигиеналық дағдыларды қалыптастыру, дұрыс тамақтануды ұйымдастыру, таңертеңгілік жаттығулар, дене шынықтыру сабақтары, серуендер, спорттық ойындар мен ойын-сауықтар жатады. Дене тәрбиесі балалардың жас ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Осыған байланысты ерте мектепке дейінгі және мектеп жасындағы дене тәрбиесін ұйымдастырудың нақты міндеттері, мазмұны, әдістері мен формалары, сондай-ақ олардың арасындағы сабақтастық айқындалады. Дене шынықтыру әсіресе ерте және мектепке дейінгі балалық шақта, бала денесінің ең қарқынды дамуы кезінде және оның негізгі қимылдары қалыптасқан кезде маңызды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі ең алдымен өмірді сақтауға және денсаулықты нығайтуға, толық дене дамуын, қозғалыс дағдыларын қалыптастыруға және дене қасиеттерін дамытуға, мәдени-гигиеналық дағдыларды дамытуға, өмірдің реттелген ырғағы үшін әдеттерді тәрбиелеуге бағытталған.

Балаларды қозғалыстарға оқытудың негізгі нысаны дене шынықтыру нұсқаушысы болып табылады. Сондай-ақ тәрбиеші өткізетін серуендерде кеңінен қолданылатын ашық ойындар маңызды орын алады. Дене шынықтыру сабақтары жалпы және түзету міндеттерін де атқарады. Сабақтарға барлық негізгі қозғалыстарды дамытуға бағытталған физикалық жаттығулар кіреді (лақтыру, жүру, жүгіру, өрмелеу, жорғалау, секіру). Дене шынықтыру бағытындағы тәрбиелік істердің алуан түрлілігі адамгершілік, ақыл-ой, эстетикалық және еңбек тәрбиесінің міндеттерін кешенді түрде шешуге мүмкіндік береді [2].

Ерте және мектеп жасына дейінгі баланың іс-әрекеті ең алдымен қозғалыстарда көрінеді. Қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстар туралы балаға алғашқы идеялар оның көзінің, тілінің, қолының қозғалысы, кеңістіктегі қозғалысы арқылы келеді. Қозғалыс неғұрлым әртүрлі болса, миға соғұрлым көп ақпарат түседі, интеллектуалды даму соғұрлым қарқынды болады.

Қозғалыстардың дамуы – дұрыс психикалық дамудың көрсеткіштерінің бірі. Бұл қозғалыстарды үйлестіруді дамыту (қозғалыс бағыты мен жылдамдығын, уақыт пен кеңістікті қабылдау); қозғалыстар мен қозғалыс операцияларының реттілігін есте сақтау қабілеті (есте сақтау: есте сақтау және жаңғырту); өз қимылдарына және басқалардың іс-әрекеттеріне назар аудару; сөйлеу қабілеттері мен дағдыларын дамыту.

Дене тәрбиесінің міндеттері: сауықтыру, тәрбие, білім беру. Дене тәрбиесі әдістері. Сауықтыру міндеттері өмірді қамтамасыз ететін мағынаға ие. Бұл топтың міндеттерін жүзеге асыру құралдары гигиеналық және әлеуметтік-тұрмыстық факторлар, дұрыс тамақтану, табиғаттың сауықтыру күштері, ұтымды өмір сүру режимі, физикалық жаттығулар болып табылады. Бұл мәселені шешуге бағытталған педагогикалық жұмыс балалардың өмір сүру режимін, шынықтыру қозғалыстарды дамытуға арналған арнайы жаттығуларды ұйымдастыруды қамтиды. Балалардың дене тәрбиесінің бұл саласы тәрбиеші мен медицина қызметкерлерімен үнемі байланыста болуды, олардың ұсыныстарын ескеруді және балаларға жеке көзқарасты, ата-аналармен сөйлесуді талап етеді.

Білім беру міндеттері баланың денсаулығына саналы көзқарасын қалыптастырумен байланысты. Мұнда ересектердің үлгісі, балалардың өзіндік қызметі, көркемдік құралдар сияқты құралдар жетекші орын алады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығын сақтауды бүкіл қоғам қызметінің басым бағыты деп атауға болады, өйткені дені сау балалар ғана алған білімдерін дұрыс игере алады және болашақта өнімді және пайдалы еңбекпен айналыса алады.

Денсаулықты сақтау қажеттілігі бала кезінен, дене пластикалық және қоршаған ортаға оңай әсер ететін кезден бастап қалыптасуы керек. Балалардың дені сау болуға, әдемі, белсенді болып өсуге, өзіне және басқаларға зиян тигізбейтіндей қызмет ете білуге және өзін-өзі ұстауға деген ұмтылысы күшейеді.

Егер дене тәрбиесі объективі арқылы қарастыратын болсақ, онда келесі міндеттерді атап өтуге болады:

1. Балалардың физикалық және психикалық денсаулығын (оның ішінде олардың эмоционалдық әл-ауқатын) қорғау және нығайту.

2. Өз қауіпсіздігі мен қоршаған әлемнің қауіпсіздігінің негіздерін қалыптастыру.

3. Салауатты өмір салтының қарапайым нормалары мен ережелерін меңгеру (тамақтану, шынығу және пайдалы әдеттерді қалыптастыру кезінде).

4. Моторикада, оның ішінде негізгі қозғалыстарда (серуендеу, жүгіру, секіру, өрмелеу және т.б.), сондай-ақ шанада, велосипедте, шаңғы тебуда, спорттық ойындарда тәжірибе жинақтау, ірі және ұсақ моториканы дамыту, ашық ойындар мен жарыстарға қатысу.

Мектепке дейінгі мекемелердегі дене тәрбиесі жүйесі балалардың денсаулығын нығайтуға және жан-жақты физикалық дамуына бағытталған мақсаттардың, міндеттердің, құралдардың, жұмыс нысандары мен әдістерінің бірлігін білдіреді. Дене тәрбиесінің мақсаты – балаларда салауатты өмір салтының негіздерін қалыптастыру. Дене тәрбиесі процесінде сауықтыру, білім беру және тәрбие міндеттері жүзеге асырылады. Сауықтыру міндеттерінің ішінде балалардың өмірін қорғау және денсаулығын нығайту, жан-жақты физикалық даму, дене функцияларын жетілдіру, белсенділік пен жалпы өнімділікті арттыру ерекше орын алады. Жас ерекшеліктерін ескере отырып, сауықтыру міндеттері неғұрлым нақты түрде анықталады: омыртқаның иілуін қалыптастыруға, аяқтың доғаларын дамытуға, байлам-буын аппаратын нығайтуға көмектесу; барлық бұлшықет топтарының, әсіресе бұлшықеттердің дамуына ықпал ету; дене бөліктерінің дұрыс қатынасы; жүрек-тамыр және тыныс алу жүйесінің қызметін жетілдіру және тірек-қимыл аппаратының дұрыс қалыптасуына көмектесу [3].

Сонымен қатар, балалар ағзасының даму ерекшеліктерін ескере отырып, балалардың жалпы өнімділігін арттыру маңызды. Балалық шақтағы сауықтыру жұмысы мен дене шынықтыру – бұл сауықтыру кешені жүйесінің бөлігі. Мектеп жасына дейінгі балалармен физикалық даму бойынша жұмысты ұйымдастырған кезде дене жаттығуларын жас физиологиясын ескере отырып және балалық шақтың жас ерекшеліктеріне, реакциялардың сипатына сәйкес таңдау керек. Мектепке дейінгі мекемелердің жұмыс тәжірибесін талдау соңғы жылдары күннің жалпы режимінде қозғалыстардың үлес салмағының төмендегенін көрсетеді, бұл барлық жүйелердің қалыптасуына теріс әсер етеді және сөзсіз балалар денесінің қорғанысын төмендетеді. Осы мақсатта динамикалық үзілістер күн режимінде белсенді қолданылады, спорттық жабдықтармен, оның ішінде тренажерлар мен дәстүрлі емес спорттық жабдықтарды қолдана отырып жұмысты ұйымдастыру.

Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі мәселелерін шешу үшін: гигиеналық факторлар, табиғаттың табиғи күштері, физикалық жаттығулар және т.б. толық дене тәрбиесіне барлық құралдарды кешенді қолдану арқылы қол жеткізіледі, өйткені олардың әрқайсысы адам ағзасына әртүрлі әсер етеді. Гигиеналық факторлар (сабақ режимі, демалу, тамақтану, ұйқы және т.б.) дене тәрбиесі мәселелерін шешудің міндетті шарты болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балаларда сапалы қалыптасқан қозғалыс дағдылары оларды мектепте одан әрі жетілдіру үшін негіз болып табылады және болашақта спортта жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Балалардың моторикасын қалыптастыру процесінде күрделі қозғалыстарды және әртүрлі әрекеттерді оңай игеру қабілеті дамиды.

Мектеп жасына дейінгі балаларда саптық, жалпы дамыту жаттығуларын, негізгі қимылдарды, спорттық жаттығуларды орындау дағдыларын қалыптастыру қажет. Сонымен қатар, балаларға спорттық ойындар ойнауға және спорттық ойындардың элементтерін орындауға үйрету керек. Сәйкесінше, осы мәселені шеше отырып, спорт алаңдары мен спорт залдарын заманауи спорт кешенімен жабдықтау қажет. Балабақшада мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің әртүрлі формалары процесінде балаларды қозғалыс белсенділігінің қолайлы деңгейімен қамтамасыз ету үшін жеткілікті дене шынықтыру жабдықтары болуы керек. Жабдықтар мен құралдардың алуан түрлілігі оны дене шынықтыру сабақтарының әртүрлі түрлерінде тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, сонымен бірге

балалардың еркін қимылдарын дамыту үшін олардың өзгермелі мазмұнын жасайды.

Тәрбиелік міндеттер балалардың жан-жақты дамуына (ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, еңбек), олардың дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысуға деген қызығушылығы мен қажеттілігін қалыптастыруға бағытталған. Жеке тұлғаны дамытудың басты мақсаты – баланың өзінің «Менін» жүзеге асыруы, сондай-ақ өзін әлеуметтік тұлға ретінде сезінуі болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың моторикасын қалыптастыруда ойындар, спорттық ойындар, спорттық ойын-сауықтар, балаларға әрдайым қызықты болатын дене шынықтыру және сауықтыру жобаларын жүзеге асырудың ерекше маңызы бар. Олар үлкен эмоционалды күшке ие, құрамдас бөліктердің өзгергіштігімен ерекшеленеді, қимыл мәселелерін тез шешуге мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі жаста өзін-өзі бағалау дами бастайды, баланың сана-сезімін дамытудың ең күрделі өнімі, ол өзін-өзі бағалауда көрінеді. Мектепке дейінгі жастағы баланың дене шынықтыруын дамыту:

- балабақшадағы өмірді мағыналы және қызықты етуге деген ұмтылыс;
- педагогтың даму ерекшеліктерін білім беру процесі жүзеге асырылатын ұлттық-мәдени жағдайлардың ерекшеліктерін ескеруі үшін жағдай жасау;
- баланың өз денесі мен дене қимылдары игерудің ерекше объектісіне айналады;
- балалар бұрын үйренген қозғалыс үлгілерін өзгертуге, қозғалыстар ерікті сипатқа ие болады;

Осылайша, мектепке дейінгі білім беру қазіргі жағдайда мектеп жасына дейінгі балалардың дамуы үшін оңтайлы жағдай жасауға, баланың қол жетімді, сапалы білім алу құқығын жүзеге асыруға бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Степаненкова Э.Я. Теория и воспитания физического воспитания и развития ребенка. – Москва, 2016. – 171 с.
2. Осокина Т.И. Физическая культура в детском саду. – М., 2018. – 285 с.
3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер. – Астана, 2009. – 31 б.

Федорова Е.О.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г.Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук,
доцент Кемайкина Т.Н.*

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА ДЕТСКОГО ЦЕНТРА КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПОНИМАНИЯ ЭМОЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Дошкольный возраст является периодом приобщения к миру общечеловеческих ценностей, это время установления первых отношений с людьми. Важную роль в развитии личности ребенка играет процесс умения познавать себя, выражать свои эмоции, понимать эмоциональное состояние собеседника. Эмоциональная сфера является важной составляющей в развитии детей.

Одной из главных задач дошкольной образовательной организации является эмоционально-личностное развитие детей, которое включает формирование адекватного поведения, навыков управления негативными эмоциями, осознанного отношения к нормам социального поведения, умение конструктивно строить взаимоотношения с окружающими.

Особенности формирования и функционирования эмоциональной сферы в дошкольном возрасте давно признаны психологами важной проблемой. По мнению А. Валлона, эмоции в генезисе психической жизни проявляются раньше всего: «Ребенок способен к психической жизни только благодаря эмоциям. Именно эмоции объединят ребенка с его социальным окружением, через эмоции ребенок обретает опору для своей биологии, в эмоции осуществляется симбиоз органического и психического, происходит как бы «переливание» одного в другое» [1].

Развитие эмоциональной сферы является не только предпосылкой успешного школьного обучения, но и способствует саморазвитию личности. Понимание своих эмоций и чувств является важным моментом в становлении личности растущего человека. Развиваются тесно связанные друг с другом эмоциональная и мотивационная сферы, формируется самосознание. Однако, замыкаясь на телевизорах, компьютерах, дети меньше общаются со взрослыми и сверстниками, а ведь общение в значительной степени обогащает чувственную сферу. Неумение владеть выразительными средствами тела снижает умение ребенка взаимодействовать с окружающим миром. Поэтому работа, направленная на развитие эмоциональной сферы, очень актуальна и важна.

Проблема понимания эмоций детьми дошкольного возраста находит отражение в исследованиях по психологии развития, посвященных проблеме восприятия и понимания детьми эмоций по выражению лица (М.Н. Андерсон [2], Е.М. Листик [3], Ю.А. Свенцицкая [4], И.О. Карелиной [5] и др.).

Большое внимание отечественные ученые уделяют изучению эмоционального интеллекта. Так, исследованию эмоционального интеллекта дошкольников посвящены работы: А.А. Толегенова и Ш. Дуанаева [6]. А.К. Ногаева, О.С. Сангилбаев и М.М. Байбекова [7], рассматривают проблему диагностики уровня сформированности эмоционального интеллекта детей дошкольного возраста. Н.С. Жубаназарова, К. Оттепберген, Н.С. Тленчиева и А.А. Толегенова изучили эмоциональное воздействие игры на самочувствие детей дошкольного возраста [8].

Целью исследования было изучение образовательной среды детского центра как условия развития понимания эмоций у детей дошкольного возраста.

Задачи исследования: изучить теоретические основы развития понимания эмоций у детей дошкольного возраста. Выявить уровень понимания эмоций у детей дошкольного возраста. Определить возможность развития эмоциональной сферы у детей дошкольного возраста. После изучения и анализа психолого-педагогической литературы по теме исследования, для моделирования эмоциональной сферы, была выбрана методика «Вкус и запах радости» Л.А. Никифоровой, преимущество данной методики заключается в том, что она доступна детям дошкольного возраста, а также позволяет быстро достичь желаемого результата. Методика способствует созданию у детей дошкольного возраста образов эмоциональных состояний: радости, злости, страха, обиды, грусти, удивления – с помощью зрительных и слуховых представлений, личностного мировосприятия и ассоциативного мышления. Показаны пути контроля и коррекции у детей поведенческих расстройств: агрессивности, расторможенности, застенчивости и других. Сопоставление результатов констатирующего и контрольного этапа показало, что число детей, имеющих низкий уровень развития эмпатии, составило 10 %, что на 10 % ниже, чем на констатирующем этапе. Число детей, имеющих средний уровень развития эмпатии опустилось на 10 % и составило 40 % (50 % – констатирующий этап), а число детей, имеющих высокий уровень эмпатии поднялось на 20% и составило 50 % (на констатирующем он был 30 %). Результаты подтвердили эффективность осуществленной программы по развитию эмоционального интеллекта.

Список использованной литературы:

1. Валлон А. Психологическое развитие ребёнка. <https://psyinst.moscow/biblioteka/?part=article&id=2351>
2. Андерсон М. Н. Экспериментальное исследование успешности распознавания эмоций детьми от 6 до 11 лет // Известия РГПУ имени А.И. Герцена. – 2010. – № 121. – С. 17-24.
3. Листик Е.М. Развитие эмоционального интеллекта в старшем дошкольном возрасте//Известия института педагогики и психологии. <http://ippo.selfip.com:85/izvestia/listik-e-m-razvitiie-yemocionalnogo-in/>
4. Свенцицкая Ю. А. Оценка лицевой экспрессии взрослого человека детьми 6-7-летнего возраста: Дисс. канд. психол. наук. – СПб, 1992. – 184 с.
5. Карелина И. О. Развитие понимания эмоций в период дошкольного детства: психологический ракурс: монография. – Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2017. – 178 с.
6. Борантай А.Б., Ким А.М. Эмоциональный интеллект и эффективность работы переводчика // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті Хабаршы журналы, Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы. – 2022. – №2. – Б.330-339.
7. Сангилбаев О.С., Байбекова М.М. Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісінің қалыптасу деңгейін диагностикалау // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2023. – №1. – Б. 47-55.
7. Берлибаева М.Б. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта детей дошкольного возраста. <https://zkm.edu.kz/wp-content/uploads/2021/12/Статья-1.pdf>

Цицкиева М.Р.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук,
доцент Тойбазарова Н. А.*

КАК РЕАЛИЗУЮТСЯ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В РАЗНЫХ СТРАНАХ МИРА

В настоящее время образование развивается самыми интенсивными темпами, каждый раз обогащаясь новыми технологиями. В ходе внедрения эффективных направлений и новых приемов и способов в педагогический процесс инновационные методики принесли особое вдохновение. Тем не менее, в наш век глобализации каждое государство старается сохранить свой менталитет, свои национальные особенности. И нашу страну, Казахстан, спасут от этого процесса /глобализации/ наши национальные ценности, сформировавшиеся и отточенные временем. Вполне понятно, что через некоторое время материально-техническая база наших школ будут соответствовать мировым стандартам.

В Законе «Об образовании» Республики Казахстан написано: «Главная цель системы образования – это формирование личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений практики и науки, создание условий для получения качественного образования, для развития и профессионального закалывания, развитие духовных, физических и творческих возможностей личности, формирование твердых основ для здорового образа жизни и человечности, через развитие индивидуальности обогащение кругозора и самосознания». Для реализации этих обязанностей необходимо внедрение новых технологий обучения и использование наиболее эффективных путей, необходимо повышение уровня самообразования и самореализации в обществе. При праве каждого гражданина нашей страны на образование, возрастает всесторонняя необходимость

обеспечения дидактическими условиями процессов обучения, воспитания, развития, формирования в каждом ученике уважения к национальным ценностям, к особенностям национального воспитания [1].

Национальные ценности – это наши национальные традиции и обычаи, культура и искусство нашего народа. Связывая национальные ценности с передовыми технологиями в деле воспитания и обучения нового поколения, необходимо в каждом молодом человеке воспитать национального патриота, уверенную в себе личность. И если казахский просветитель М. Жумабаев говорил: «Воспитатель обязан воспитывать ребенка в духе той нации, к которой принадлежит этот ребенок, в которой он живет, для которой он будет жить и творить», то казахский ученый Жусипбек Аймауытов утверждал: «Если выпускник школы будет смотреть на весь мир, на других и на свою собственную жизнь сознательным взглядом образованного человека – вот тогда и будет понятна основная и самая главная цель образования. Школа должна построить в этом направлении крепкий фундамент для развития молодого человека в будущем». И.Г. Песталоцци подчеркивал: «Правильная организация способов обучения и содержание учебных пособий и учебников на национальном языке способствуют формированию сознания и мышления человека, его правильному развитию» [2].

В деле воспитания и обучения детей надо опираться на такие качества учителя, как профессиональная компетентность, совершенная профессиональная подготовка, на достижения делового опыта. Подавляющее большинство направлений в воспитании детей в образовательной системе многих стран находится под строгим и жестким контролем. Например, главной обязанностью в американской системе образования является воспитание достойного гражданина своей страны, а также усвоение принципов, навыков и умений для конкурентоспособности в мировой экономике.

Французская система образования ставит целью формирование стремления в учениках к новым знаниям для культурного развития в будущем. Каждая школа там, несмотря на возрастные ограничения и особенности менталитета, являются центрами развития и распространения культуры.

В Японии очень важно уважение к личности ученика. Здесь также поддерживают желание учеников и студентов продолжить обучение в стенах своей школы для лучшей адаптации к многонациональной информационной среде и для лучшей подготовки к современной жизни.

Греция, после целого ряда реформ и преобразований, добилась создания современной модели формирования свободно мыслящегося и ответственного гражданина, патриота, владеющего духовно-нравственными принципами, с физически развитым и здоровым телом, с религиозным самосознанием.

В российских школах рассматривают в качестве основного и самого главного направления в системе воспитания и образования развитие на самом высоком уровне индивидуального интереса у ребенка по духовной необходимости.

Самое главное правило в этом деле – не принимать за образец, за эталон чуждые природе казахов иностранные инструкции, формирование в школьной системе непрерывного образования, опираясь на национальную идею главной философской платформы, на национальные и общечеловеческие интересы и цели, на духовно-культурные ценности, человека нового формата, личности [3].

Казахстан – страна многонациональная с уникальной историей и культурой. На её огромной территории смешались не только народы, но и произошло взаимопроникновение различных культур. Сложилась своя особенная казахстанская культура.

Национальная культура – это совокупность материальных и духовных ценностей, созданных при участии казахского народа и представителей всех диаспор других народов, населяющих территорию Казахстана.

Главная особенность национальной культуры – это её разнообразие, самобытность

и неповторимость. Создателями национальной культуры выступают этносы и национальная элита: писатели, учёные, философы, художники. Каждая национальная культура обладает своими специфическими чертами и особенностями. Главные культурные ценности казахов – уважение к старшим, миролюбие и терпимость, открытость к общению, гостеприимство и стремление жить в гармонии с окружающим миром. Если говорить о гостеприимстве, то любой путник мог зайти на ночлег и получить тёплый приём. Гостю сначала подают лёгкие угощения напитки: кумыс, шубат, айран или чай с молоком. На стол ставятся свежие баурсаки, свежие лепешки, курт, иримшик. Сразу же подаются и закуски из конины или баранины: жая, казы, шужук и другие. Уважение к старшим всегда было на первом месте у казахского народа. Важное место занимают семья и родство. С особым почтением казахи относятся и к своим предкам. Самая древняя традиция «Жеті ата», согласно которой каждый казах должен знать своих предков как минимум до седьмого колена.

К главным национальным ценностям казахского народа относятся единство и согласие. Взаимное понимание, толерантность, бережное восприятие духовных и культурных ценностей людей разных национальностей, уважение ими друг друга формируются усилиями всего общества [4].

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.)
2. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс. В 2-х частях. Часть 2. Учебник для ВУЗов. ГРИФ МО РФ. – 2006.
3. Слостенин В. А. Педагогика профессионального образования. Учебное пособие. – 2004.
4. <https://topuch.com/osobennosti-i-cennosti-nacionalennoj-kuleturni/index.html>

Челикенова А.Б.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.*

РОЛЬ ОСОЗНАННОГО ЧТЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Еще в начале 21 века чтение книг считалось одним из существенных показателей общей культуры личности. И если раньше было очевидно, что читать необходимо, то сегодня не только сами дети, но и взрослые задаются вопросом о необходимости и актуальности чтения во времена, когда есть столько альтернативных способов получения информации. На самом деле, сегодня чтение человеку еще нужнее, чем было много лет назад, и никакие другие информационные технологии его не заменят.

Само по себе чтение – довольно сложный психический процесс, в котором задействованы и память, и внимание, и воображение, и мышление.

Осознанное чтение – это активный подход к чтению, который включает в себя внимательное прочтение текста, анализ его содержания. Этот подход не только помогает лучше понять прочитанный материал, но и развивает критическое мышление, расширяет словарный запас, улучшает память и концентрацию, так как требует активного участия мозга. Этот подход способствует развитию аналитических и креативных способностей, а также помогает развивать эмоциональный интеллект. Это очень важный навык в нашем информационном обществе, где человек постоянно сталкивается с огромным объемом

информации и нуждается в способности фильтровать и понимать ее.

Актуальность исследования. Долгое время в практике обучения чтению в начальной школе акцент делался на увеличение скорости чтения и работу над правильностью чтения, а задаваемые по тексту вопросы проверяли лишь поверхностное усвоение содержания текста. Такая практика развила беглое, но бессознательное чтение, которое не позволяло максимально извлекать информацию, понимать её и работать с ней в дальнейшем. Исходя из этого, а также учитывая информационную перенасыщенность современного младшего школьника, появляется необходимость сместить акцент с наращивания темпа чтения к формированию осознанного чтения. Также вопрос об актуальности данной проблемы необходимо ставить уже в начальной школе, где и должен закладываться навык смыслового чтения.

Цель исследования: изучить влияние осознанного чтения на развитие познавательных процессов младших школьников.

Гипотеза: предполагается, что осознанный подход к чтению положительно скажется на качестве памяти, мышления, внимания, воображения.

Задачи исследования:

1. Изучить психолого-педагогическую и методическую литературу о теме исследования.
2. Провести диагностику развития познавательных процессов у младших школьников.
3. Провести анализ практического опыта применения методов осознанного чтения в школьной практике.
4. Рассмотреть методы и упражнения для формирования навыка осмысленного чтения у младших школьников.
5. Разработать комплекс мероприятий, направленных на формирование осмысленного чтения у младших школьников.
6. Проверить влияние навыка осознанного чтения на развитие познавательных процессов младших школьников.
7. Сделать выводы и рекомендации по результатам исследования.

Методы исследования:

- теоретический: анализ психолого-педагогической литературы по проблеме исследования;
- практический: диагностика посредством специальных методик, обобщение и систематизация данных.

В результате проведённого исследования гипотеза о том, что осознанное чтение влияет на развитие познавательных процессов, нашла своё подтверждение. Исследование продемонстрировало прямую связь между навыком осознанного чтения и показателями развития познавательных процессов. Таким образом, осознанное чтение является важным инструментом для развития различных познавательных процессов и улучшения качества обучения младших школьников.

Список использованной литературы:

1. Джежжелей О.В. Формирование круга чтения младших школьников // Начальная школа. – 2005. – №1. – С. 33-38.
2. Ефросинина Л.А. Литературное чтение в начальной школе: Контрольные работы, тесты, литературные диктанты, тексты для проверки навыков чтения, диагностические задания: в 2 ч.Ч. 1. – М.: Вентана-Граф, 2006. – 208 с.
3. Ефросинина Л. А. Литературное чтение в начальной школе: Контрольные работы, тесты, литературные диктанты, тексты для проверки навыков чтения, диагностические задания: в 2 ч.Ч. 2. – М.: Вентана-Граф, 2006. – 416 с.

4. Козырева А.С., Яковлева В.И. Виды работ над текстом на уроках чтения // Начальная школа. – 2005. – №3. – С. 67-69.
5. Левин В. А. Когда маленький школьник становится большим читателем / А.В.Левин. – Москва, 1994. – 191 с.
6. Морозова Н.Г. Психологические предпосылки понимания прочитанного младшими школьниками. – М.: Просвещение, 1965. – С. 27.
7. Тихомирова И.И. В них есть добро, любовь и счастье. – 2003. – N 8. – С. 34.
8. Тихомирова И.И. Психология детского чтения от А до Я. Методический словарь – справочник. – М.: Школьная библиотека, 2004.
9. Трошин А.Я. Психология детского чтения. – СПб.: Синодальная тип., 1903. – 203 с.
10. Яковлева В. И. Учить вдумчивому чтению // Начальная школа, 1990. – № 1. – С. 20-26.

Шапенова Г.Ж.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Балтабаева А.Т.*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қабілеттердің құрылымдық тұрғысынан қарағанда Б.Г. Ананьевтің психикалық функциялар механизмін комплексті қарастыру туралы идеясы үлкен қызығушылыққа ие. Оның схемасы бойынша құрылымдардың дамуы функционалды, операционалды мотивтер механизмінің дамуы ретінде көрінеді. Функционалды механизмдердің пайда болуының ең ерте кезінде филогенетикалық программаларды жүзеге асырып, операционалды механизмдердің пайда болуына қарай қалыптасады. Әр психикалық функцияның өз операционалды механизмдері қалыптасады. Функционалды механизмдер мен операционалды механизмдер арасында күрделі өзара әрекеттер бар. Операционалды механизмдердің даму үшін функционалды дамудың белгілі бір деңгейі талап етіледі. Өз кезегінде операционалды механизмдердің дамуы функционалды механизмдердің жаңа даму фазасына ауыстырады, олардың мүмкіндіктері прогрессивті өседі. Жүйелік деңгейі жоғарлайды.

Б.Г. Ананьев жасаған психикалық функция механизмі концепциясында биологиялық және әлеуметтік негіздерді сәйкестендіру мәселесін шешуге қадамдар жасалған. Функционалды механизмдер индивидтің онтогенетикалық эволюциясы мен адамзаттың табиғи ұйымдасуымен детерминацияланған. Операционалды механизмдер сананың субстраты – мидың құрамында емес, олар индивидті тәрбиелеу, оқу, оның жалпы әлеуметтену процесінде игеріліп, нақтылы тарихи сипатқа ие болады. Қабілеттердің дамуы осы және басқа да функцияларды жүзеге асыратын жүйенің дамуы, бұл системогенез жүйесі [1].

Қазіргі мінез-құлықта алдыңғы тәжірибенің қатысуы мен пайдаланылуы есті білдіретіндігі туралы ой Л.С.Выготскийге жатады. Бұл көзқарас тұрғысынан ес реакцияны сақтау мен қайта жаңғырту кезінде іс-әрекетті береді. Бұл ойды Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.Р. Лурия эксперименталды дамытты.

Есті әрекет немесе іс-әрекет ретінде түсіну 20-30-шы жылдардағы ес психологиясының мәнді жетістігі болып табылады. Осыған орай П.И. Зинченко, осы көзқарастардың арқасында тек Г.Эббингауз сияқты есте сақтау нәтижелерін ғана емес, сондай-ақ есте сақтаудың іс-әрекеті мен оның ішкі құрылысын да зерттеу мүмкін болды, деп жазды [2].

Оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастырудағы басты болжамын

ақыл-ой белсенділігін дамытып, терең білім алуға бағдарлап, тілдерді оқыту жолындағы оқушылардың танымдық қызығушылықтарының жолының жүзеге асуын ғылыми тұрғыдан зерттеуге болады.

Танымдық қызығушылықтың қалыптасуы оқушының ой-санасын дамыта түсуге, меңгерген білімін өмірге үйлесімді пайдалануға, тиісті мәселені терең ұғынып «тіл – адам жанының тілмашы» (М. Жұмабаев) екендігін мойындауға жол ашады [3].

Оқытудың танымдық қызығушылығын қалыптастырудағы маңызын бірқатар педагогтардың еңбектерінде және Республикадағы ғалымдар еңбектерінде таным жөнінде идеаларын уақытқа үйлесімді, танымдық қызығушылығын қалыптастырудың, өз бетімен білім алу, дағдыларын қалыптастырудың тиімді негіздері зерттелген [4].

Оқушыларының танымдық білімі мен білігін қалыптастыру мақсаты арнайы үш әдістемелік ұсыныс жүйесінің негізінде ұйымдастырылған: жаңа білім беруге дайындық, жаңа білім беру және жаңа білімді бекіту.

Танымдық сапаны арттыруда қолданылатын әдістеде көрнекілік, үлгі көрсету, проблемалық ізденістер туғызу, нақты өмір деректеріне жүктелді. Оқушылардың танымдық қызығушылығын тілдерді оқыту үрдісінде қалыптастыру оқушылардың тіл сабақтары арқылы іс-әрекетте ұмтылдыратын, танымдық қызығушылығы, білім алуға даярлығы, меңгерген біліміне сүйене отырып, танымдық тапсырмаларды өздігінен шешуі, шығармашылық қабілетінің қалыптасуы, өз жұмысының өздігінен шешуі, өз жұмысының сапасын бағалауы болып табылды [5].

Қорыта келе, оқушылардың танымдық түсінік деңгейін көрсету, әрекет пен ойын жинақтау, рухани өркендеу, мәдени дағды қалыптасып, өзін-өзі бақылай білу, проблеманы шешіп, логикалық ойлауға машықтану, коммуникация мен ынтымастық қалыптасу дағдылары нақтыланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды, в 2-х т. – М., 1980.
2. Зинченко Т.П. Память в экспериментальной и когнитивной психологии. – Спб. Питер. – 2002. – 320 с.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – 2022. – 26 б.
4. Қызығушылықтың нәтижелігі / Қазақстан мектебі. – Алматы, 2006. – № 3. – Б. 16-18.
5. Қызығушылықты баянды оқыту мен білімдендірудің нәтижелі болуы. Бүгінгі түркітану және оның даму бағыттары. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – Алматы, 2006. – 2 том. – Б. 211-215.

Штайнпрейс Ю.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Кемайкина Т.Н.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ПЛАСТИЛИНОГРАФИИ

Одной из актуальных проблем дошкольного обучения является развитие творческих способностей. Анализ литературы свидетельствует о том, что искусство обладает огромными возможностями по развитию творческого потенциала детей.

Решение данной проблемы начинается уже в дошкольном детстве, поскольку именно этот возраст является сензитивным для развития формирования творческой

личности. Уже в начале жизни у человека проявляется настоятельная потребность самовыражения через творчество.

В настоящее время накоплен опыт многочисленных научных исследований в области изучения как общих способностей, так и художественно-творческих (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, Я.А. Пономарев, Д.Б. Богоявленская, А.В. Петровский, А.Н. Леонтьев, Дж. Гилфорд), где отмечается, что развитие творческих способностей дошкольников становится одной из важных социально-педагогических проблем.

Многообразие и вариативность программ по художественно-изобразительной деятельности дошкольников (Т.С. Комарова, Т.Н. Доронова, Н.А. Горяева, Т.Г. Казакова, И.А. Лыкова и др.) показывают существенные достижения в разработке программ по развитию творческих способностей детей в продуктивных видах деятельности, а также взгляды казахских педагогов-просветителей А.Кунанбаева, Ы.Алтынсарина, М.Жумабаева, Ж. Аймаутова, А. Байтурсынова, Х. Досмухамедова.

Так, Абай Кунанбаев указывал на то, что способности человека нуждаются в постоянном совершенствовании, и лишь благодаря специальным занятиям они становятся значительно выше по своему содержанию [1].

В связи с обновлением образования педагоги уделяют большое внимание поиску и реализации эффективных путей развития творческих способностей воспитанников. Данные способности помогут подрастающему поколению творчески решать задачи в быстро меняющихся условиях современного мира.

В программе развития образования Республики Казахстан на 2020-2025 годы обозначена «цель - повышение глобальной конкурентоспособности казахстанского образования и науки» [2].

Современные мировые тенденции демонстрируют фокус педагогов на создание условий для полноценного развития каждого ребенка, соответственно, нужно отдать предпочтение программам, направленным на индивидуальный подход к процессам развития, воспитания и обучения ребенка [3].

В связи с этим должна быть организована активная познавательная деятельность детей, способствующая накоплению творческого опыта старших дошкольников, как основы, без которой самореализация личности на последующих этапах образования станет малоэффективной.

Именно дошкольный возраст является сензитивным периодом для развития творческих способностей и связанных с ними психических процессов.

Целью нашего исследования было теоретически обосновать и экспериментально доказать эффективность пластилинографии в развитии творческих способностей старших дошкольников.

Задачи исследования.

Изучить и проанализировать психолого-педагогическую литературу по теме исследования. Определить роль пластилинографии как средства развития творческих способностей старших дошкольников. Провести опытно-экспериментальную работу по развитию творческих способностей старших дошкольников посредством пластилинографии.

Для развития творческих способностей, пробуждения интереса к изобразительной деятельности у детей богатым потенциалом обладает нетрадиционная техника работы с пластилином - «Пластилинография». Пластилинография – это один из сравнительно недавнего появления нового жанра (вида) в изобразительной деятельности. Основным материалом – пластилин, а основным инструментом в пластилинографии является рука (вернее, обе руки), следовательно, уровень умения зависит от владения собственными руками. Данная техника хороша тем, что она доступна детям дошкольного возраста,

позволяет быстро достичь желаемого результата и вносит определенную новизну в творчество детей, делает его более увлекательным и интересным, что очень важно для работы с детьми (Г.Н. Давыдова) [4].

На основе анализа психолого-педагогической литературы были выявлены особенности развития творческих способностей у детей старшего дошкольного возраста. Разработана и составлена программа коррекционных занятий «Волшебный пластилин». Проведена повторная педагогическая диагностика развития творческих способностей у детей старшего дошкольного возраста. Предполагаемые возможности пластилинографии как средства развития творческих способностей у детей старшего дошкольного возраста подтвердились.

Пластилинография позволяет ощутить незабываемые положительные эмоции, даёт удивительную возможность моделировать мир и своё представление о нём в пространственно-пластичных образах, удивляет своей непредсказуемостью, способствует тонкому восприятию формы, фактуры, цвета, пластики, развивает воображение, мышление, фантазию, развивает умение предвидеть результат, формирует умение планировать работу по реализации замысла, способствует развитию творчества у детей. Творческие работы в технике пластилинография показали, что у ребят есть огромный интерес и желание работать с пластилином, и заниматься с детьми для повышения уровня творческих способностей нужно и полезно.

Таким образом, анализ проведённой работы с детьми позволил сделать вывод, что пластилинография является эффективным средством развития творческих способностей у детей старшего дошкольного возраста.

Список использованной литературы:

1. Докладная записка Алтынсарина от 20 октября 1883 года, с. 65. Кунанбаев Абай. Избранное. – М.: Художественная литература, 1981.
2. Закон Республики Казахстан «Об образовании». Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
3. Закон об утверждении модели развития дошкольного воспитания и обучения Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 марта 2021 года № 137. Глава 3. Пункт 24; 27.
4. Давыдова Г.Н. Нетрадиционные техники рисования в детском саду / Г.Н. Давыдова. – М.: Издательство Скрипторий, 2011. – Ч.2. – 153 с.

II СЕКЦИЯ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Абдулла Н.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Есқалиев С.А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОММУНИСТІК ПАРТИЯ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ СИПАТЫ

Билік басына большевиктердің келуі қоғамдық жағдайды толығымен өзгертті. Кеңес өкіметінің алғашқы қабылдаған құжаттарының бірі – «Ресей халықтарының құқықтарының декларациясы» болды. Онда аз ұлттар мен этникалық топтардың еркін дамуы, жеке мемлекет құру еркін ұлттық және діни артықшылықтар мен шектеулер алынып тасталды [2, 34-6]. 1918 жылдың қаңтарында бас қосқан кеңестердің III Жалпыресейлік съезінде жұмысшылар солдаттар мен шаруа депутаттары кеңестерінің федеративті республикасының, жаңа социалистік мемлекеттің құрылғандығы жарияланды. Съезде қабылданған Еңбекшілер мен қаналушы халықтардың құқығының декларациясы ұлтаралық өзара қарым-қатынастардың субъектісі ретінде жалпы ұлттық топтарды емес, пролетариат пен шаруаны таныды [2, 35-6]. 1921 жылы РК(б)П X съезінің қаулысында партияның алдында тұрған бірнеше міндеттер белгіленеді: орыс емес халықтардың ұлттық тұрмыс жағдайларына сай келетін түрде кеңестік мемлекетті өздерінде дамытып, нығайту, жергілікті халықтардың тұрмысы мен психологиясын білетін жергілікті адамдардан құралған, ана тілінде іс жүргізетін сотты, әкімшілік орындарын, шаруашылық органдарын, өкімет органдарын өздерінде дамытып, нығайтуға, ана тілінде баспасөз, мектеп, театр, клуб жұмысын және жалпы мәдени-ағарту мекемелерін өздерінде дамытуға, маман жұмысшылардың және барлық басқару саласы жөніндегі, ең алдымен ағарту саласы жөніндегі, партия кеңес қызметкерлерінің жергілікті кадрларын тез даярлау үшін ана тілінде жалпы білім беру сипатындағы, сол сияқты техникалық сипаттағы курстар мен мектептерді кеңінен ашу ісін жолға қойды [3]. 1921 жылғы 2 ақпандағы «Қазақ және орыс тілдерін республикалық мемлекеттік мекемелерінде қолдану туралы декреті» қабылданды [4]. Бірақ Сталиннің кезінде БК(б)П басшылығы, қарулы күштер, мемлекеттік қауіпсіздік басшылығы барлығы орыстандырылды» деп жазды Ұлыбританияның ғалымы Дж Хоскинг [5].

1930 жылдары партия басшылығының мемлекет құру, жаппай жұмылдыру және заңдылыққа ие болу мәселелерімен айналысқаны соншалық, ол халықшыл идеология ретінде орысоцентризмге жүгінді, прагматизм алдыға шықты. Алғашқы он бес жыл ішінде кеңестік идеологияны анықтаған утопиялық пролетарлық интернационализм қоғамды индустрияландыру мен соғысқа жұмылдыру әрекеттерінің барлығын іс жүзінде жоққа шығарғаны белгілі болды. Күшті шабыттандыратын идеяны іздей отырып, Сталин және оның серіктерінің шағын тобы, сайып келгенде, мемлекеттік құрылысты қолдаудың және режимге жаппай адалдыққа қол жеткізудің ең тиімді жолы ретіндегі статизмнің ресейлік нысанына тоқталды. Алайда бұл ұлттық большевиктік бағыт орыс тілді қоғамды индустрияландыру мен соғысқа жұмылдырудың бір жолы ғана емес, ол кеңестік

идеологияның трансформациясын көрсетті: утопиялық қағидалар негізінде құрылған үгіт-насихатқа қарағанда популистік, тіпті ұлтшылдық идеялардың артықшылығын үнсіз мойындау, идеализм керек болды. Прагматикалық егер Сталиндік партияның элитасының орыстың ұлттық қаһармандарын, мифтерін және образдар жүйесін үстемдік етуші марксистік-лениндік бағытты насихаттау үшін пайдалануы бұрынғы революциялық дәстүрді жобаланған стратегияның пайдасына символдық түрде жоққа шығарудың белгісі болды. Кез келген әдіспен ұнамсыз режимді жаппай қолдауды жұмылдыру. 1930 жылдардың аяғынан 1950 жылдардың басына дейін орыстілді қоғамда бұқаралық ұлттық сананың қалыптасуының катализаторы ретінде қарастырған жөн [6, 8]. 1930 жылдардың аяғынан 1950 жылдардың ортасына дейін «ұлтшылдық» әңгімеде сирек орын табады. Өйткені, партия басшылығы Ресейдің өзін-өзі анықтау идеясын ешқашан қолдаған емес. Сталиндік партия элитасы ұстанған және М.Н. Рютин «ұлттық большевизм» деп белгілеген бағыт марксистік-лениндік дүниетанымға орысшылдық, мемлекетшіл риторикамен киіндірді. Ұлттық большевизм осы мағынада коммунистік идеалдарды ұстануды және анағұрлым прагматикалық, мемлекетшіл, ұлы державалық дәстүрлерді қамтитын маркстік-лениндік статизмнің ерекше түрін сипаттайды. Ұлы держава идеологияның басым құрамдас бөлігі болуға ұмтылғандықтан, марксизм-ленинизм мен пролетарлық интернационализмнің рөлі көбінесе тек шешендік деңгейімен шектелді.

Патриотизм өз Отанына адалдық пен берілгендік мағынасында, көптеген мемлекеттердің бұқараны жұмылдыру әрекеттерінің негізгі мақсаты болып табылатын ұмтылыс идеясы. Популизм – саяси науқан жанры, ол да жаппай жұмылдыру кезінде жиі қолданылады. Бұл бұқаралық деңгейде қолданылатын үгіт-насихат стилі; ол қоғамның ең төменгі ортақ белгісіне жүгінуге бейім. Ұрандардың мазмұны жеңілдетілген және эмоционалды, кейде арандатушылық; олардың мақсаты ақылмен емес, сезіммен ойнау. Бұл терминнің синонимдері шовинистік коннотациялары бар сөздерді қамтиды: нативизм немесе «ашыған патриотизм». Және соңғы бір нәрсе. Алдыңғы талқылаулардан белгілі болғандай, бұл зерттеуде «партиялық элита» немесе «партия басшылығы» деп аталатын адамдар тобына көп көңіл бөлінген. Бұл тіркестер кеңестік жүйеде шешім қабылдауға жауапты және сонымен бірге дәстүрлі номенклатурадан асып түсуге тырысатын адамдарға қатысты. Соңғы еңбектерінде Сталин қарастырылып отырған кезеңде орасан зор билікті өз қолына шоғырландырған билеуші ретінде көрсетілгеніне қарамастан, ол билікте болған кезде қабылданған әрбір шешімді оған жатқызу редуцианизм болар еді. Мұндай «қуыршақ» парадигмасы Сталиннің қабілеттерін мифологияға айналдырып қана қоймайды (тарихи талдауда оның жеке басына атышулы табыну туралы мифті жаңғыртады, сонымен қатар оны соншалықты байқамайды. Шешуші рөлді А.А. Жданов, А.С. Щербаков және Г.Ф. Александров сияқты жоғары дәрежелі партия мүшелері атқарды. Дегенмен, сталиндік хатшылықтан тыс оқу өрісін кеңейту қажеттілігін мойындай отырып, «партия» тұжырымдамасында немесе «Партия Орталық Комитетінің» мінберінде айтылғандай, биліктің шашыраңқы түрде таратылды деп болжау қате болар еді». Д.Л.Бранденбергердің еңбегінде «партиялық элита» және «партиялық басшылық» тіркестері 1930-шы жылдардың басынан бастап қазіргі ғасырға дейін кеңестік қоғамда билікті басқарған Сталиннің шеңберінен шыққан партия мүшелерінің шағын ғана тобының артықшылықтың белгілеу үшін қолданылады. Кеңестік қоғамда партиялық-мемлекеттік номенклатура түріндегі жаңа үлгідегі басшылар корпусы дүниеге келді және құндылықтар жүйесі бойынша қарам-қарсы құбылысты құрайды [7,14]. Номенклатура «тағайындалуы немесе бекітілуі жоғарғы органның құзырына жататын лауазымды тұлғалар тобы» деген ұғымды білдіреді. Мысалы Нәзір Төрехұлов, Тұрар Рысқұлов, Санжар Асфияндаров және Сұлтанбек Қожанов [7, 608-б] Сөйтіп, Кеңес үкіметі Қазақстанға екі бағытта орнап, Қазақстан тәуелділіктің екінші белесіне аяқ басты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Батырбекқызы Г. Кеңестік билік жүйесіндегі қазақ зиялыларының қызметін Қазақстанның қазіргі заман пәнінде оқыту. – Түркістан, 2019.
2. «Кеңес үкіметі жылдарындағы Қазақстандағы тіл саясаты». (1917-1991жж) монография / А.З. Жуманова. – Қарағанды КарМу баспасы, 2019. – 250 б.
3. КПСС в революциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М., 1970. – Т.2. – 535 с.
4. Языковая политика в Казахстане (1921-1990годы) Сб. документов / Сост. М.К. Айтбасова, Р.К. Иманжанова, Г.Т. Исахан, Б.Ж. Кабдушев. – Алматы: Қазақ университеті 1997. – 325с.
5. Хоскинг Дж. Российское национальное самосознания в XX веке // Россия в XX веке Проблемы национальных отношений. – М., 1999. – 58 с.
6. Бранденбергер Д.Л. Национал большевизм – Сталинская массовая культура и формирование русского национального самосознания. 1931-1956 гг. Дополненное издание Академический проект Издательство ДНК. – Санкт-Петербург, 2009.
7. Словарь иностранных слов. – 12-е изд, стереотип. – М., 1985. – 608 с.

Аубакиров А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Аманбаев А.Ж.

ӘБІЛҚАЙЫР ХАННЫҢ РЕСЕЙ БОДАНДЫҒЫН ҚАБЫЛДАУҒА ҰСТАНЫМЫ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Бүгінгі күнгі мектеп және жоғары оқу орындарының тарих пәнінен оқулықтарында XVIII ғасырдың 20-шы және 30-шы жылдарының тоғысу кезеңіндегі Қазақ елінің жағдайы былай сипатталып келеді. Болат ханның қайтыс болғаннан кейін елдегі билеуші топ ішінде жоғарғы билік үшін талас-тартыс қызу түрде орын алып, нәтижесінде бүкіл қазақ елінің ханы болып, мұндай міндетті орындауға қауқары жетіспейтін Әбілмәмбет сұлтан сайланып кетеді. Билеуші топ ішіндегі ұрыс-керіс біртұтас қазақ жасағының ыдырауына әкеп соқтырады. Ұлы хан болып сайланбаған Әбілқайыр хан, ренжіс танытып, жоғары қолбасшылық қызметінен өз еркімен бас тартып, туған аймағына ораларда өзімен бірге Кіші жүз жасақтарын ала кетеді. Ұқсас себептермен Сәмеке хан да майдан бойынан жасақтарын ертіп, Орта жүзге қайтып оралады. Жаумен бетпе-бет тек Ұлы жүздің жасақтары ғана қалады. Соның салдарынан Анырақай шайқасындағы жеңіс өзінің қисынды түрдегі жалғасын таппай қалады. Соғыс аяқталған тұста тіпте жонғарлардың қол астында Тарбағатай өңірі мен Іле өзенінің жоғары ағысының бойындағы көлемді аймақтағы қазақтың төл жерлері қалып қояды.

Және де аталмыш оқулықтарында қазақтар үшін сол тұста сырттан төніп тұрған басты қауып ретінде бұрынғыша жонғарлар тарапынан болды деп тұспаланады.

Егерде сол тұстағы шынайы жағдай дәл осындай болса, онда логикалық қисынымен ресейлік бодандықты қабылдау туралы бастама жаудан ең қашықта орналасқан Кіші жүз тарапынан емес, жонғарларға іргелес жердегі Ұлы немесе Орта жүздердің тарапынан болуға тиіс емес пе? Іс жүзінде басқаша болып шықты: ең алғашқы болып бұл бастаманы көтерген және көп ұзамай жүзеге асырған Кіші жүз ханы Әбілқайыр екені еш күдік туғызбайтын шындық.

Соған қарағанда мектеп оқулықтары мен оқу құралдары авторларының сол уақыттағы шынайы болған оқиғалардың ролі мен орнына баға беруінде шындықтан

ауытқушылық орын алғаны байқалады.

Біріншіден, аталмыш еңбектердегі билеуші топ ішіндегі билік үшін талас-тартыстың шиеленісуі қазақ халқының жоңғарларға қарсы Отан соғысындағы жетістіктерін жоққа шығарды деген қорытындылаумен мүлдем келісуге болмайды. Қазақтар бұл соғыста әсерлі жеңіске қол жеткізіп, сонысымен қарсыласының тұтастай онжылдыққа жуық уақыт бойы (1739 жылына дейін) қазақ халқына қарсы агрессивтік саясат жүргізу қабылетінен айырды. Сондықтан жоңғар факторының Кіші жүздің (1731 ж.), сонан соң Орта жүздің (1734 ж.) Ресей бодандығына кіруінде шешуші роль атқармағаны айдан анық болып отыр. Мұны Әбілқайыр ханның Ресей патшанымына бодандыққа қабылдауды өтініп жазған хатынан да байқауға болады: онда ол қазақтардың мұқтажын айта келе, жоңғарларды тіпте атамайды, ал Жайықтың арғы жағындағы халықтармен (башқұрттар, қалмақтар және жайық казактары) ара-қатынастардың нашарлығын көрсетіп, олармен бейбіт қатынаста болуды қалайтынын атап көрсетеді.

Екіншіден, Әбілқайыр ханның бүкіл қазақ жасағының қолбасшылығынан бас тарту және оның батысқа қарай, ал Сәмеке ханның солтүстікке қарай тиісінше Кіші және Орта жүз жасақтарын алып кетуінің себептері де тым үстіртін ғана түсіндірілген. Олардың осы әрекеттерін тек қана ұлыхандық таққа өздерінің сайланбауынан туындаған ренжістен болды деп түсіндіру мүлдем жеткіліксіз. Дәл осы тұста Кіші және Орта жүз қазақтарының көршілес халықтарымен қатынастары кенеттен шиеленісе келе, толыққанды соғыс әрекеттеріне көше бастаған еді: Кіші жүз жерлерін иеленуге башқұрттар, еділ қалмақтары, хиуалықтар, қоқандықтар және жайық казактары ашықтан-ашық ниет білдірсе, ал Орта жүздің жерлеріне сібір казактары күштеп кіре бастаған еді. Анырақай шайқасындағы жеңістен кейін арасалмақ біржолата қазақтар жағына ауып, бұл соғыстың жеңіспен жақын арада аяқталатыны анықталған сәтте екі тұлғаның екеу де жоңғар бағытындағы майданнан жасақтарымен өз жүздеріне шұғыл оралып, мұндағы кезек күттірмейтін істермен айналысуға болады деп шешкен. Шынында да осы жүздердің сыртқы жағдайы тым ауырлап кеткен болатын.

Үшіншіден, оқулықтыр мен оқу құралдары авторлары қазақтардың Ресей империясының бодандығына өте бастауында Әбілқайыр ханның тек өзінің жеке басының қамы үшін бүкіл үш жүздерін Ресейдің көмегімен өзіне бағындыруға мүдделі болған деп қана көрсетеді. Ал оның осы бағыттағы ұстанымының астарына тек өзінің жеке басының ғана емес, сонымен қатар объективтік факторларының болғаны анықталып отыр.

Мәселенің тоқетері мынада еді. XVIII ғасырдың 30-жылдарының басында қазақ мемлекеті шекараларының периметрі бойымен қазақ елі үшін бір мезгілде барлық іргелес көрші елдері тарапынан соғыс қауіпі төнген еді. Ал жоңғарларға қарсы жеті жыл бойы соғысып жеңіске әрең жеткен қазақтар бір мезгілде барлық көршілеріне қарсы соғыс жүргізуге қауқары жоқ еді. Ондай соғыс басталып кетсе оның салдарынан қазақ мемлекеті мен қазақ этносының жойылып кету қауіпін қазақ қоғамындағы есі бар қайраткерлер толығымен сезінген болатын.

Тығырықтан шығудың бірақ амалы қалған еді. Ол ондай соғысты болдырмай, қазақ территориясының тұтастығын сақтап қалу үшін Ресеймен қайткенде де әскери-саяси одақ құрып, оның көмегімен қорғанып қалу еді. Сондықтан қазақ сұлтандары мен билер осы мәселені шешуді өз орталарындағы ең ықпалды және орыстармен баяғы Тәуке ханның уақытынан тығыз араласы болған Әбілқайыр ханға жүктейді.

Ресей жағы болса Тәуке ханның тұсында да және жоңғарларға қарсы Отан соғысы кезінде де мұндай одақтың құрылуына қарсы емес екенін мойындап, бірақ та оны құру мезгілін неше түрлі желеулер келтіріп үнемі кейінге шегеріп отырды, ал 30-шы жылдардың басында одақ құру үшін алдымен империяның бодандығын қабылдау шартын ұсынды.

Ал енді Әбілқайыр ханның саясаткерлік және дипломаттық қабылеттеріне тоқтап өткеніміз жөнді болар. Әбілқайыр төрелерге жататындығын ескере отырып, олардың өз балалары мен немерелерін бала кезінен бастап ел басқару ісіне дайындау барысында ата-

бабаларының, әсіресе Алтын Орда тұсындағы тарихына ерекше назар аударылып жататын. Мұндай дайындық аясында бағындырылған халықтарды басқару мәселесі де ескеріліп отыратын. Сондықтан Әбілқайыр орыс княздіктерінің ұзақ уақыт бойы Алтын Орданың бодандығында болғанын және онысынан көп пайда көргенін біліп өсті. Мәселен сонда орыс княздіктері Алтын Орданың арқасында көп жылдар бойы сыртқы жауларының өз территориясына озбырлығынан қорғалды, ұзақ жылдар аясында соғыс жүргізу қажеттігінен босатылды, тіпте оларға өзара қатынастарында соғыс әрекеттерін қолдануға тыйым салынған болатын. Керісінше, барынша жасампаздық еңбекпен айналысуына, отбасы мүшелері санының көбейтуге жағдай жасалынды. Және де орыс княздіктері өз егемендіктерінің қомақты бөлігін сақтап қалды: өз заңдары бойынша өмір сүрді, өз діндеріне сыйынды, өз жерлерін иеленді.

Болашақта Ресей құрамындағы қазақтардың жағдайы да осындай болады деп сенді Әбілқайыр хан. Сол себептен ол қазақ билеушілерінің алғашқысы болып Ресей бодандығына өту туралы шешім қабылдады.

Алдын-ала айта кетейік, бодандыққа өткеннен кейін ахуал оның күткеніндей болмай шықты. Осыны түсінген хан ұзақ жылдар бойы (1731-1748 жж.) мойымай, жағдайды түзеуге қайсарыса ұмтылды. Және де оның осы бағыттағы әрекеттері нәтижесіз болмады. Белгілі ғалым Бейбіт Қойшыбаевтің пікірі бойынша 1848 жылдың жазына қарай отаршыл билікпен орыс-қазақ қатынастырының қабылдарлық принциптері туралы арнайы құжат қабылданатыны туралы келісім жасалынған болатын. Енді тек қана осы келісімді заңдастыратын құжаттың қабылдануы қарсаңында Әбілқайыр ханның мезгілсіз қайтыс болуы оның бастамасының аяқталмай қалуына алып келеді. Ал сонан кейінгі оқиғалардың барысы мүлдем басқа бағытта болып, ақыры қазақ мемлекеттігінің жойылуына және қазақ халқын аяусыз отаршылдық сипатта қанауына әкеп соқтырады.

Аубакирова М.С.,

студент Евразийского гуманитарный института имени А.К. Кусаинова,

г. Астана, научный руководитель: кандидат исторических наук, профессор Ескалиев С. А.

ЦЕЛИ И ПРОГРАММЫ ВЕЛИКОЙ ФРАНЦУЗКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И РУССКОЙ БОЛЬШЕВИСТКОЙ ПАРТИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Якобинцы – участники политического Якобинского клуба времен Великой французской революции. Свое название они получили по имени монастыря святого Якова в Париже, где собирались участники клуба. Они отличались от других партий непримиримой революционностью и своей жестокостью. якобинцы пришли к руководству в самое трудное время . С июня 1793 по июль 1794 года они фактически возглавляли революционную Францию. Этот период называется Якобинской диктатурой. Она запомнилась казнями и террором и завершилась тем, что на гильотину отправились сами ее лидеры. Взглянув на мировую историю задним числом, мы можем отметить, что в 19 веке ключевым событием стала Французская революция, а в последующем - революционные войны. В 20 веке наиболее значимым событием стала Великая Октябрьская социалистическая революция. Именно с якобинцев и их революционных методов брал пример Владимир Ленин во время Русской революции. Между событиями 1789 и 1917 годов прошло 128 лет, но революционные идеи и методы не утратили актуальности. Даже несмотря на различия в географическом и климатическом положении Франции и России, их культурных и промышленных отличиях, в подходе к революционной деятельности прослеживается явная схожесть. Как теоретик и стратег социалистической революции,

открывшей новое направление в истории, он постоянно обращался к французскому опыту, сравнивал его, сопоставлял с событиями, происходившими в России. Революцию 1789 г. он относил к событиям, оценка которых должна производиться масштабом исторических эпох. Ее особое значение Ленин видел в том, что эта революция открыла новую эпоху в истории человечества: эпоху подъема и победы буржуазии, крутой ломки изживших себя феодальных отношений и абсолютистской надстройки. Итогом многолетних ленинских размышлений над судьбой и влиянием Французской революции стало классическое определение ее исторической значимости. «Возьмите великую французскую революцию, - говорил Ленин. Она не даром называется великой. Для своего класса, для которого она работала, для буржуазии, она сделала так много, что весь XIX век, тот век, который дал цивилизацию и культуру всему человечеству, прошел под знаком французской революции. Он во всех концах мира только то и делал, что проводил, осуществлял по частям, доделывал то, что создали великие французские революционеры буржуазии, интересам которой они служили, хотя они этого и не сознавали, прикрываясь словами о свободе, равенстве и братстве [1].

Как показывают исторические анализы, ни Франция, ни Россия не проявляли готовности к резким изменениям в форме правления, что вызвало неожиданное разочарование среди крестьянства, традиционно приверженного монархической власти. Даже спустя три года после начала революционных событий, провинции во Франции воспринимали отмену монархии без энтузиазма. В контексте исследования революций, они рассматриваются как деструктивные процессы, активизирующие наиболее негативные аспекты человеческой природы. Революционные сдвиги ассоциируются с разочарованием, экономическими и социальными кризисами, а также утратой культурных и моральных ценностей. Подъем к власти непринципиальных, амбициозных и циничных лидеров, осуществляющих тиранический контроль без наказания, является характерным следствием революционных процессов. Исследователи отмечают привлекательность Французской революции для русских революционеров в контексте ее исторического влияния на страну и утверждение большевиков о своей прямой связи с идеями якобинцев. Даже якобинцы не были последовательными революционерами. Являясь мелкобуржуазными демократами, они оберегали частную собственность на заводы, фабрики и землю, не допускали борьбы рабочих с капиталистами и позволили буржуазии приобрести часть отобранной у дворян земли. Говоря о роли буржуазии в буржуазных революциях, В.И. Ленин подчеркивал: «В буржуазных революциях главная задача трудящихся масс состояла в выполнении отрицательной или разрушительной работы уничтожения феодализма, монархии, средневековья. Положительную или созидательную работу организации нового общества выполняло имущее, буржуазное меньшинство населения» [2].

У Французской революции российская позаимствовала и терминологию: комиссар, трибунал, декрет, белые, красные. У Ленина мы находим дальнейшее развитие марксовой оценки террора эпохи Великой французской революции. «Великие буржуазные революционеры Франции, - писал он, - 125 лет тому назад сделали свою революцию великой посредством террора против всех угнетателей и помещиков и капиталистов» [3].

Террор, по мнению Ленина, был могучим средством, с помощью которого якобинцы, «поддержанные всей массой городской и деревенской бедноты», до конца расправились со всеми врагами революции, начиная от короля и помещиков и кончая умеренно-либеральной буржуазией, наносили «беспощадные удары контрреволюции», а не «соглашались» с нею. «Якобинцы 1793 г. были представителями самого революционного класса XVIII в. - городской и деревенской бедноты. Против этого класса, расправившегося уже на деле (а не на словах) со своим монархом, со своими помещиками, со своими умеренными буржуа посредством самых революционных мер вплоть до гильотины, против этого истинно революционного класса XVIII в. шли войной объединенные монархи Европы. Якобинцы

объявили врагами народа тех, кто «способствует замыслам объединенных тиранов, направленным против республики [4].

На I Всероссийском съезде по внешкольному образованию Ленин говорил: «Когда ...буржуазные великие революционеры в Англии в 1649 г., во Франции в 1792 - 1793 гг. совершали революцию, они не давали свободы собраний монархистам. Потому и названа Французская революция Великой, что она не отличалась дряблостью, половинчатостью, фразерством многих революций 1848 г., а что это была деловая революция, которая, свергнув монархистов, задавила их до конца [5].

Наконец Ленин подчеркивал, что якобинский террор опирался на силу масс. Его предпосылкой была вера передовой революционной партии в их творческую способность. Ленин рассматривал Якобинский террор не как тупиковый этап Великой французской революции, но как ее вершину. Именно по французским лекалам он совершил свой переворот 25 октября 1917 года и устроил Красный террор. Ленин победил в Гражданской войне именно потому, что не останавливался перед кровью и террором ради победы революции. Этому он научился у якобинцев.

Список использованной литературы:

1. Ленин В.И. Из речи «Об обмане народа лозунгами свободы и равенства» (19 мая 1919 г.).
2. ПСС В.И. Ленина 5-е издание | 36 том. – с. 168.
3. Ленин, Грозная катастрофа и как с ней бороться, т. XXI, стр. 186.
4. Ленин, О врагах народа, т. XX, стр. 605, 606; О конституционных иллюзиях, т. XXI, стр. 51.
5. Ленин, Доклад на I Всероссийском съезде по внешкольному образованию, т. XXIV, стр. 291.

Идрисов С.М.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: кандидат исторических наук, профессор Ескалиев С.А.

ВОИНСКОЕ ИСКУССТВО ТЮРКОВ

При оценке места и роли того или иного народа в истории нередко указывают, какие государства он завоевал, какими территориями он владел и сколько времени он их контролировал. Ни один народ в мире не может сравниться с тюрками в области обширности своих завоеваний. Ни один народ не покорил столько государств и народов, и ни один народ не смог удерживать столько лет под своим господством покоренные народы, завоеванные тюрками территории простираются от Тихого океана до Атлантики: это владения Тюркского каганата, империя Чингисхана, империи Тимуридов, империя Газневидов, империя Моголов, империя Жалаиридов в Иране, Османская империя и т.д. Секрет их успеха в том, что они создали не только лучшую для своего времени армию, но обладали лучшим военным искусством. Они имели превосходство в военной тактике и стратегии. Без сомнения, без войны нет тюркского феномена [1, 9].

Война и организация войны для тюрков, становится теперь регулярными функциями народной жизни. Войны, которую раньше вели только для того, чтобы отомстить за нападение, или для того, чтобы расширить территорию, ставшую недостаточной, становится постоянным промыслом. В этом случае они обладали такой ударной силой, которая требовала непременно применения. Они и применяли ее против богатых царств оседлых народов. Захватив троны трех континентов - в Пекине, Дели, Исфахане, Дамаске, Багдаде, Каире, Константинополе, Алжире, - они должны были действовать так, чтобы не потерять их. Следует отметить, что на завоеванных землях чаще

всего наблюдался невиданный расцвет, к примеру Китай под властью Табгача, Иран под сельджуками, Египет под мамлюками, Индия под владычеством Великих Моголов; что касается Османской империи - то это была одна из крупнейших тюркских держав мира, которая сначала являлась для ислама мечом, затем щитом [1, 10].

Важным вкладом в воинское искусство можно считать создание ими новых видов вооружения и тактических приемов. Отмечая это, известный тюрколог: Появление в начале I тысячелетия до н.э. конницы и конной стрельбы из лука. Кочевники также внесли большой вклад в возникновение и распространение многих новых видов вооружения и тактических приемов ведения боя, например, седла с глубоким и венчиком и высоким луками, таранный удар копьём со скачущего коня и многие другие. В частности, в качестве технологических новшеств, придуманных тюрками, ученые отмечают, что те, приспособившись к передвижениям в горной местности, ввели ряд облегчающих новшеств, которые в корне изменили кавалерийскую военную технику и искусство средневековья. Прежде всего, это широкое использование двойных стремян не для посадки, а уже в качестве упора для ног при движении на коне по пересечённой местности. Появление стремян означало, что ещё раньше тюрки начали использовать жёсткие седла с высокой Лукой и двумя подпружными ремнями. Существовавшие до тюрков мягкие кожаные седла типа черпаков, не могли бы удерживать железные стремяна: они создавали неудобства всадникам в горах. Упор для ног улучшает устойчивость всадника и, в свою очередь, позволяет сделать вполне эффективным рубящий удар, что позволило расширить возможности холодного оружия, которое модифицируется в сторону кривизны клинка. Помимо кавалерийских мечей, известных ещё у сарматов, именно в этот период появляются палаши, сабли и длинные ударные копья, предопределившие развитие кавалерии вплоть до 20 века [2, С. 181-182].

Эти виды холодного оружия увеличили значение ближнего боя перед прежним дальним, когда бой в целом проходил посредством обмена ударов стрелами и дротиками. Тюркам удалось создать значительные соединения панцирной (пластинчатые панцири), тяжеловооруженной конницы - основной ударной силы армии. Именно эти соединения обеспечили орхонским тюркам военный перевес в сражениях с богатым и сильным соседом Китаем, точнее с северо-китайскими империями и кочевыми соседями, у которых панцирь на человека и коня продолжал оставаться привилегией очень богатых, знатных людей и немногочисленных воинов [2, С. 182].

Великий французский философ Шарль Монтескье, отмечая судьбоносную роль тюрков в истории, с восхищением писал в своей книге «Персидские письма»: Ни один в мире ... не превзошел татар своей славой или величию своих завоеваний. Этот народ поистине владыка вселенной; все остальные как будто для того созданы, чтобы ему служить, он также основатель и разрушитель империй; во все времена он проявлял на земле свое могущество, во все века он был бичом других народов. Под именем турок они совершили необъятные завоевания в Европе, Азии и Африке; и они господствуют над этими тремя частями света. А если углубиться в более отдаленные времена, то мы увидим, что от них же произошли некоторые из народов, уничтоживших Римскую империю. Что значит завоевания Александра в сравнении с завоеваниями Чингисхана [2, С. 193].

Согласно И.В. Ерофеевой, анализ воинского искусства прототюрков и тюрков имеет общую систему тактических и стратегических приемов. Все средневековые тюрко-монгольские племена, а позднее – казахи, кыргызы, ойраты и другие центрально-азиатские номады, использовали в свою историческую эпоху одну и ту же милитарную систему тактических приемов и правил ведения боевых действий, которая была идентична для всех кочевых народов разных эпох и существенно отличалась от классической военной парадигмы их оседлых соседей. Все эти и многие другие характерные черты военной тактики и стратегии кочевников, интерпретировались в дореволюционной российской и западноевропейской историографии в основном как проявления цивилизационной

отсталости и врождённого коварства кочевых народов Евразии. Они, якобы, из-за своего тотального отставания в разных сферах культуры от высокоразвитых оседлых земледельческих стран и хищнических общественных нравов были неспособны к правильному ведению войны [2, С. 198-199].

В заключении анализируя научную литературу, можно сделать вывод, что кочевники всегда одерживали верх над оседлыми народами и что именно они стояли у истоков мира.

Список использованной литературы:

1. Империя тюрков. История великой цивилизации / Рустан Рахманалиев: [науч.ред. Н.Н. Цовма]. – М.:РИПОЛ классик, 2017. – 704 с.
2. Тюркский Вклад в мировую культуру и цивилизацию. Монография / С. Булекбаев. – Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2019. – 292 с.
3. Большой атлас истории и культуры Казахстана/ гл.рук.пректа А.Ш. Бимендиев. Гл.ред.колл.: К.М. Байпаков (пред.) и др.: Научный редактор К.З. Ускенбай. – Алматы: АО «АБДИ Компании», 2003. – 880 с.

Қайролла Т.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Аубакирова Қ.Ш.

ТАЙВАНЬ МӘСЕЛЕСІ: ӘСКЕРИ-САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі заманда әлі шешімін таппаған мәселелердің бірі – ол Тайвань мәселесі. Елу жылдан астам уақыт бойы Азия-Тынық мұхиты аймағындағы қауіпті мәселе болып саналғандықтан, Қытайдың Тайваньмен бірігуі аймақтық қатынастардағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Осы жағдайдың тарихына тоқталсақ XVII-ғасырдан бастап Тайвань аралы қытай елінің құрамында болған. Мәселенің шиеленісуі 1946-1949жылғы қытайдағы азаматтық соғыспен тікелей байланысты. Яғни, Мао Цзэдун бастаған коммунистердің қысымымен Гоминьдан басшысы Чан Кайшидің Тайвань аралына шегінуі осы мәселенің тууына алғышарт болды. 1949 жылы Чан Кайши Тайвань жерінде өз үкіметін құрды, оны Қытай Республикасы деп жариялап, 25 жыл билік етті. Екі мемлекет бір-бірін мойындамай, ашық әскери қақтығыста бір-бірін жеңуді көздеді. Алайда ашық түрдегі қақтығыста Чан Кайши әскері айтарлықтай әскери әлеуетке ие болмады. Бірақ мұндай мүмкіндік АҚШ пен одақтас болғанан кейін пайда болды. 1979 жылға дейін екі ел арасында жүйелі түрде әскери қақтығыстар болып тұрды [1].

Чан Кайши өлгенен кейін билікке ұлы Цзян Цзинго келді. Оның кезінде де билік авторитарлы болғанмен, бірқатар демократиялық реформаларда жүргізілді. Тек жиырма жылдан кейін ғана, Цзян әулеті саяси аренадан кеткеннен кейін Қытай үкіметі мен Тайвань арасындағы шиеленісті шешу үшін әрекеттер жасалына бастады. Сауда қатынастары орнады, туристік сапарлар саны артты және т.б. 1991 жылы Гоминьданның жаңа жетекшісі Ли Данхуэй 1948 жылдан бері жалғасып келе жатқан соғыстың аяқталғанын жариялады. Қытай «Бір ел, екі жүйе» деп аталатын нұсқаны ұсынды, шарт бойынша Пекин Тайвань қайта қосылса өз автономиясын сақтайды деп сендірді. Алайда Тайвань бұл ұсыныстан бас тартты [2].

Қытайдың ұсынған принципі екі мемлекет арасындағы саяси қатынастардың дамуына негіз болды. Осы қағиданы қамтитын «1992 жылғы келісімдер» екі ел арасындағы

қатынастардың негізгі мәнін нақты анықтайды және олардың бейбіт дамуын қамтамасыз етудің кілті болып табылады. «1992 жылғы келісімдерді» тарихи факт ретінде мойындаған кейін, Тайвань халқын алаңдататын мәселелерді шешу үшін келіссөздер жүргізіле бастайды. Келісім бойынша екі тарап бір қытай принципін мойындауға келісті, бірақ әр түрлі түсіндіру құқығын өзіне қалдырды [3].

2000 жылы билікке келген Тайвань президенті Чен Шуйбянь Қытай үшін бас ауруына айналды, өйткені оның демократиялық прогрессивті партиясы Тайвань мемлекетін жариялауды ашық түрде қолдады. 2004 жылы ол екінші мерзімге сайланған соң, Қытай мемлекеті «Бөлінуге қарсы заң» қабылдады. Бұл заң бойынша Тайвань бөлінуге әрекет жасаса, Қытай әскери күш қолданатынын ескертті. 2008 жылы Чен Шуйбянь тұтқындалғаннан кейін, жаңа президент Ма Инцзю Қытаймен экономикалық қарым-қатынас орнатуға тырысты. 2016 жылғы кезекті сайлаудан кейін сайланған Цай Инвеннің кезінде, Тайвань мен Қытай мәселесі ушықты [2]. Яғни арал президенті қытай көшбасшысы Си Цзинпиннің «Тайвань аралымен қайта қосылу» сөзсіз деген мәлімдемесіне қарсы болды. Инвеннің пікірі бойынша Тайваньның Қытаймен қарым-қатынасы халықтың еркімен анықталып, бейбітшілік қадір-қасиетке негізделуі керек деп санады [4].

Тайвань Қытайдың болашағы үшін үлкен маңызға ие. Бұғаздың екі жағында бір ұлттың өкілдері тұрып және олардың бірігуі аралдың маңызды стратегиялық жағдайын ескере отырып, ұлттық қадір-қасиет, біртұтас қытай ұлтының дамуы мен өмір сүру перспективасының мәселесі болып табылады. Тайвань мемлекетінің географиялық орны да тиімді. Аралы Қытай елінің шығыс континентальды бөлігін жауып тұрғандықтан мемлекеттің қауіпсіздігі үшін үлкен маңызға ие. Аралдың жағалауын солтүстігінде Шығыс Қытай теңізі, оңтүстігінде оңтүстік Қытай теңізі мен Филиппин теңізі, шығысында Тынық мұхиты жуады. Макартур Дуглас Тайвань аралын «суға батпайтын тасымалдаушы және бірінші тізбектің маңызды бөлігі» деп атады. Тайвань аралының ауданы – Шығыс Азияның стратегиялық маңызды геосаяси және экономикалық орталығы, ал Тайвань бұғазы – әлемнің әртүрлі елдерінің көптеген кемелері мен әуе лайнерлері пайдаланатын көлік артериясы [5].

Тайваньның қазіргі басқарушы демократиялық партиясы әлі күнге дейін аралдың тәуелсіздігін жақтайды, оларды халықтың басым бөлігінің қолдауы. Тайваньдағы соңғы әлеуметтік сұрақтарда халықтың едәуір бөлігі нақты егемендік алуды қолдайтынынан айқын көрінеді.

Тайвань мәселесінің шешілмеуі үшінші дүниежүзілік соғысқа әкелуіде мүмкін. Себебі Пекиннің Тайваньның саясатына қарсы әскери күш қолдануы туралы мәлімдемелер АҚШ пен Жапония және батыс елдерінде аймақтағы халықаралық қауіпсіздікке қауіп ретінде қарастырылады. Тайвань бұғазындағы Қытайдың Халықтық-азаттық армиясы-Тайвань Қарулы күштерінің қатысуымен тікелей әскери қақтығыстарға АҚШ пен Жапония қатысуы мүмкін, бұл қазіргі уақытта орындалуы мүмкін сценарий болып табылады. Себебі 1979 жылғы АҚШ пен Тайвань келісім-шарт бойынша Тайваньның қауіпсіздігіне немесе тәуелсіздігіне қауіп төнсе америка мемлекеті әскери көмек беруге құқылы. Бұл қарсыласудың нәтижесі бүкіл әлемде көрініс табады: соғыстың өзі жаһандық экономикалық күйзелістерге және жеткізу тізбегінің бұзылуына әкеледі. Ал тараптардың бірінің жеңісі Шығыс Азиядағы және соның салдарынан бүкіл әлемдегі күштер тепе-теңдігінің өзгеруіне әкелуі мүмкін [6].

Тайвань мен Қытай арасындағы қайшылықтарды жақын арада шешу мүмкін емес деген пікірлер бар. Тайвань аралдары өзінің тәуелсіздігін растау үшін белсенді әрекетке бармайды, ал Қытай Аралға қатысты агрессивті саясат жүргізбейді. Тайвань – әлемдегі ең дамыған елдердің бірі, толыққанды демократиялы ел, мемлекетте адам құқықтары барынша жүзеге асырылады, бірақ БҰҰ бұл мемлекетті, ұйымның негізгі принциптерін орындау үлгісін қорғау үшін шаралар қабылдаған жоқ. Қазіргі жағдайда Тайвань мәртебесі өзгеріссіз қалаған: жартылай танылған республика ретінде [7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Турицын И.В. Тайвань во внешнеполитической стратегии КНР: историческое условие возникновения и трудности решение проблемы // <https://cyberleninka.ru/article/n/tayvan-vo-vneshnepoliticheskoy-strategii-knr-istoricheskie-usloviya-vozniknoveniya-i-trudnosti-resheniya-problemy/viewer>
2. BBC news. Китай и Тайвань – история 70-летней вражды // <https://www.bbc.com/russian/news-62397939.amp>
3. Голос Америки Президент Тайваня: наша демократия – самый важный принцип в отношениях с Китаем // <https://www.golosameriki.com/a/taiwan-president-says-ties-with-china-must-be-decided-by-will-of-the-people/7420335.html>
4. Линь Явэн Политика КНР в отношении Тайваня в XXI веке. // <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-knr-v-otnoshenii-problemy-tayvanya-v-xxi-veke/viewer>
5. Даниленко В.И Роль Тайваньской проблемы в морской политике КНР // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=20412761>
6. Василий Кашин Тайваньская проблема: военно-политические аспекты и последствия для российско-китайского военно-технического сотрудничества // <http://cast.ru/products/articles/tayvanskaya-problema-voenno-politicheskie-aspekty-i-posledstviya-dlya-rossiysko-kitayskogo-voenno-te.html>
7. В.Плеханов Проблема признание Тайваня в международном сообществе // https://www.elibrary.ru/download/elibrary_18832149_97005898.pdf

Маратбек А.,

*«№22 жалпы орта білім беретін мектеп-лицейінің» оқушысы, Семей қаласы,
ғылыми жетекшісі: музыка пәнінің мұғалімі Қауысқызы Н.*

КҮЙШІ МАХАМБЕТ

Махамбет Өтемісұлының өмірі туралы айтылғанда, әрине, ең бірінші кезекте Бөкей ордасындағы шаруалар көтерілісі туралы айтылады. Махамбетке қатысты зерттеулердің көбі осы тақырыптың төңірегінде өрбиді. Ал Махамбеттің бүгінгі күнге дейін жеткен мұрасы – жырлары мен күйлері туралы көп айтыла бермейді. Аталған мақаламызда Махамбет Өтемісұлының күйшілік өнері туралы баяндамақпыз.

Махамбет Өтемісұлына қатысты зерттеулердің ішінде көп айтыла, жазыла бермейтіні – батырдың балалық шағы. Дерек Махамбеттің балалық шағы туралы дерек өте аз. Тек әкесінен 14 жасында жетім қалғаны жөнінде айтылады. Әнес Сарайдың «Исатай-Махамбет тарихы» кітабында күйшілік өнерді меңгеруі туралы былай жазылған: «Сол тұстың үрдісі бойынша, домбыра үйренуге де балалар ерте баулынып, 12-13 жасында күйшілік өнерге әжептәуір машыққан. Домбырашылық өнерде арнайы үйрететін мектеп болмағанмен, оның да тәжірибесі сыналып, қалыптасқан дәстүрі болды. Шәкірттер алдымен толғау жырларын, ән саздарын үйренетін де, қолдары жатыққаннан кейін «Ақжелеңдерге» түсетін. «Ақжелеңнің» 62 саласын түгел тартқандар ғана домбырашы аталатын. Осы 62 саланы түгел игермейінше, өз жаныңнан күй шығаруға болмайды деп есептейтін қағида да бар-ды» [1]. Яғни осы «Ақжелең» жанры – домбыраны меңгеру курсы, домбыра әліппесі саналған. Кей зерттеу еңбектерінде Махамбет Өтемісұлының толысқан шағында өзі де «Махамбет Ақжелең» күйін шығарған деген дерек кездеседі.

Бүгінде Махамбеттің 20-ға жуық күйі белгілі. Алайда концерттер мен жиындарда әдетте «Жұмыр-Қылыш» пен «Өкініш» күйлері ғана орындалып жатады. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы фольклорлық ғылыми-зерттеу зертханасының бас ғылыми қызметкері Күнқожа Қайрулла Махамбет күйлерінің жинақталуы жөнінде былай

дейді: «– Махамбет ақын бүгінгі қазаққа батыр, жорық жырауы, күйші ретінде мәлім. Оның күйлерін Батыс Қазақстан аймақтарындағы қарт күйшілер жеткізіп кеткен. Махамбеттің күйлерін 1889 жылы туған Оразғали күйшіден 1963 жылғы экспедиция кезінде Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы фольклорлық ғылыми-зерттеу зертханасының ғылыми қызметкерлері магнит таспасына жазып алады. Сол кезде жетпіс төрт жастағы қарт күйші фольклорлық экспедиция мүшелеріне көптеген күйлер орындап берген. Бүгінде Махамбеттің «Қайран Нарын», «Жауға шапқан», «Қиыл қырғыны», «Жайық асу», «Жорық күйі» сынды күйлері де белгілі. Махамбеттің күйлерін жеткізуде ерекше атап өтетін өнерпаздың бірі – Оразғали Сүйінбеков. Экспедицияда тіркелген мәліметтерде Оразғали Сүйінбековті «Орал облысы, Чапаев ауданының Қаракөл совхозының тұрғыны» деп көрсетеді. Енді О. Сүйінбеков орындап берген күйлері туралы айтар болсақ, олардың авторлық аясы өте кең. Күйші «Теңдік» (ән-күй), «Өткен күн қайта келмес», «Еңбек табысы», «Ғылым шыңына», Құрманғазының «Қуаныш», «Бекер келдім» күйлері, өз әкесі Сүйінбектің «Ақтұйғын» күйі, Боғданың «Өтті-кетті» күйі, «Кербез Ақжелең», «Айдананың Ақжелеңі», «Бозтөбе», «Есбайдың екінтінде ел іздегені», «Тіріжанның інісі Қаналыны сағынғанда тартқан күйі», «Боғданың Қара жаяуы», «Тойлы қуаныш», «Комсомол сыйлығы», «Жігер», «Алтын ту», «Сәуле», «Иіс» (ән-күй), «Ақмандайдың үнді әні» сияқты жалпы саны жиырма бес күй жеткізді. Сонымен қатар ол «Сәуірдің сары торғайы» атты өз күйін де орындап, жаздырған. Осы жиырма бес күйдің ішінде Махамбеттің «Жұмыр-Қылыш», «Қайран Нарын» деген екі күйі бар. О.Сүйінбековтен алынған бұл күйлер Махамбеттің күйші-композитор екенін танытты. Бүгінде Махамбеттің күйлері халқымызға біршама таныс. Ал «Жұмыр-Қылыш» күйін тұңғыш рет орындап, халыққа танытқан Қазақстанның халық әртісі Қаршыға Ахмедияров (1946-2010) болды. Оразғали ақсақал жеткізген күйлерден өзге Махамбеттің басқа да күйлері ел арасынан кейінірек табылды. Ол күйлерді Махамбет ақынның ғұмыр кешкен аймақтарына жеке экспедициямен барған фольклоршылар, орындаушылар тауып, жинақтады [1].

Махамбет Өтемісұлының жырлары қандай өр, қандай мінезді болса, күйлері де сондай жалынды. Баяу, ырғақты басталатын «Қиыл қырғыны» күйінің өзі де орта тұсынан бастап өршеленіп, төгіле түседі. Тіпті «Өкініш» күйі де мұңға салмайды, қайта адамға жігер береді. Махамбет күйлері дегенде Нұрғиса Тілендиевтің «Махамбет» күйі еске түседі. Нұрғиса Тілендиев бірде өзі құрған «Отырар сазы» ансамблімен Атырауға барады. Сонда ансамбльді ертіп, Қараойға – Махамбет бабаның кесенесіне тартып кетіпті. Тақтайдай жол жоқ, қара жолдың қиындығына қарамай жетеді. Қараойға жеткен соң ансамблін құрып жібереді де, өзі мінбеде – «Махамбет» күйін тартқызады. Айдала. Көзге көрініп тұрған ауыл-ел жоқ. Тек қана батырдың кесенесі мен даланы жаңғыртқан «Махамбет». Оркестр күйді бітірген соң жинала сала кері қайтып кетеді. Міне, Махамбет өмірі, Махамбет күйлері Нұрғиса Тілендиевтің осындай алапат күйді өмірге әкелуіне себеп болды. Тағзымды бұдан артық қалай жеткізуге болады?!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тілеген А. Күйші Махамбет. URL: <https://aqzhelken.kazgazeta.kz/news/34501> (қаралды: 10.02.2024)

Оздоев А.М.

*магистрант экономического факультета ЕНУ имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Байгабулова К.К.*

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В современном мире, где научно-технический прогресс и инновации играют решающую роль в развитии общества, социально-гуманитарные науки занимают особое место. Эти науки изучают человека, его культурное наследие, социальные структуры и процессы, которые формируют человеческое общество и его развитие. Важность социально-гуманитарных наук трудно переоценить, ведь они помогают не только понять прошлое и настоящее человечества, но и предвидеть будущее, а также формировать сознательное и гармонично развитое общество.

Несмотря на широкое признание значимости социально-гуманитарных наук, они сталкиваются с рядом серьезных вызовов в современных условиях. К ним относятся вопросы финансирования, методологии исследований, а также необходимость адаптации к быстро меняющемуся миру, где цифровые технологии и глобализация оказывают значительное влияние на все аспекты жизни общества. Исследование опирается на анализ научной литературы, результатов современных исследований в данной области, а также на собственные выводы и наблюдения автора. Таким образом, данная работа стремится не только выявить актуальные проблемы социально-гуманитарных наук, но и предложить пути их решения, что будет способствовать дальнейшему развитию этих наук и укреплению их влияния на общество.

Эти проблемы варьируются от методологических до финансовых, от теоретических до практических, затрагивая вопросы легитимности, влияния технологий и изменения в образовательной среде. На сегодняшний день социально-гуманитарные науки сталкиваются с такими проблемами и вызовами, как:

1. Методологические вызовы. Одной из основных проблем социально-гуманитарных наук является разнообразие методологических подходов, что иногда приводит к сложностям в интерпретации и сравнении результатов исследований. В отличие от естественных наук, где экспериментальные методы четко стандартизированы, в гуманитарных науках существует большое разнообразие теоретических рамок и методов анализа.

2. Финансирование и приоритеты исследований. Сокращение бюджетов на научные исследования и изменение приоритетов в пользу прикладных и технических дисциплин оказывают давление на социально-гуманитарные науки. Это приводит к уменьшению возможностей для проведения масштабных исследований, что может негативно сказаться на развитии дисциплины.

3. Интеграция и взаимодействие с технологиями. Быстрое развитие информационных технологий предоставляет новые возможности для сбора и анализа данных, но также предъявляет требования к изменению традиционных методов исследования. Внедрение цифровых инструментов и методов анализа больших данных требует от исследователей в социально-гуманитарных науках новых навыков и подходов.

4. Социальная значимость и восприятие. Гуманитарные и социальные науки часто сталкиваются с вызовами, связанными с доказательством своей социальной и практической значимости. В эпоху, когда акцент делается на STEM-дисциплинах (наука, технологии, инженерия, математика), важно подчеркивать вклад социально-гуманитарных наук в развитие общества, культуры и экономики.

5. Образовательные стандарты и подготовка специалистов. Изменения в образовательной среде, такие как переход к онлайн-обучению и необходимость адаптации

учебных программ к меняющимся потребностям рынка труда, ставят перед социально-гуманитарными науками задачу адаптации и развития. Это включает в себя не только пересмотр содержания и методов обучения, но и разработку междисциплинарных программ, которые могли бы лучше подготовить студентов к решению сложных социальных вопросов.

Для преодоления каждой из вышеперечисленных проблем социально-гуманитарным наукам необходим комплексный подход:

- Методологическое обновление: развитие и интеграция новых исследовательских методов, включая цифровые инструменты и методы анализа данных, для расширения возможностей исследований.
- Укрепление финансовой поддержки: активизация работы с государственными и частными фондами, разработка проектов, демонстрирующих социальную и экономическую значимость исследований в социально-гуманитарных науках.
- Повышение взаимодействия с обществом: разработка программ, направленных на повышение общественного осознания важности гуманитарных и социальных наук, в том числе через медийные ресурсы, публичные лекции и открытые дискуссии.
- Междисциплинарное сотрудничество: поощрение междисциплинарных исследований и проектов, объединяющих усилия специалистов из разных областей знаний для решения комплексных вопросов.
- Инновации в образовании: реформирование учебных программ с акцентом на развитие критического мышления, аналитических навыков и гибкости в применении знаний в различных социальных контекстах.

Одним из ключевых выводов работы является признание необходимости глубокой интеграции социально-гуманитарных наук в процессы принятия решений на всех уровнях – от локального до глобального. Доказано, что без учёта гуманитарных исследований невозможно достичь устойчивого развития общества, поскольку именно они способны обеспечить глубокое понимание социальных процессов, культурных особенностей и человеческих потребностей. Была подчеркнута критическая роль междисциплинарного подхода в решении сложных проблем современности. Интеграция усилий социальных, гуманитарных и естественных наук открывает новые перспективы для поиска эффективных решений актуальных вопросов, таких как изменение климата, урбанизация, социальная интеграция и многие другие. Особое внимание уделено необходимости повышения общественной и государственной поддержки социально-гуманитарных наук. Это включает не только увеличение финансирования исследований, но и создание условий для свободного развития научной мысли, обеспечение доступа к международному научному сообществу и интеграция в мировое научное пространство.

В заключение необходимо подчеркнуть, что социально-гуманитарные науки играют незаменимую роль в развитии современного общества. Они не только способствуют более глубокому пониманию человека и общества, но и формируют основу для разработки эффективных стратегий социального развития. Преодоление существующих проблем и дальнейшее развитие социально-гуманитарных наук потребуют совместных усилий учёных, образовательных институтов, государственных структур и общества в целом. Только через такое сотрудничество можно будет достичь прогресса в решении глобальных вызовов, стоящих перед человечеством, и обеспечить устойчивое развитие нашей цивилизации.

Соколова А.В.,

*студент Смоленского государственного университета, г. Смоленск,
научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент Варнаева А.Е.*

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

На сегодняшний день мы находимся на том этапе развития, когда важна каждая личность, а точнее, индивидуальность. Каждый человек – это оригинал, редко можно встретить его копию. То есть всё, начиная от восприятия того или иного предмета и заканчивая способом выражения своего отношения к увиденному или услышанному, различно. Именно поэтому современная система образования стремится учитывать особенности каждого. Благодаря этому особое значение приобрели индивидуальные образовательные маршруты, разноуровневое профильное обучение, развивающие и личностно-ориентированные технологии образования, в основе которых лежит многоаспектное изучение личности, ее специфических особенностей, способностей к социализации и адаптации в обществе. Параллельно с этими процессами в разных сферах деятельности каждого человека отмечаются различного рода изменения. Как ни странно, но не все перемены к лучшему. Существует множество примеров, когда изменения приводили к раздробленности, подмене истинно верных ориентиров искусно завуалированными ложными идеями, не несущими должного глубокого смысла. Поощрение и пропагандирование таких изменений ведёт к скорейшему ослаблению и даже искоренению какой-либо оригинальности и индивидуальности. Когда материальное начинает преобладать над духовным, есть ли смысл считаться с личностью? Нет никакой необходимости стремиться к развитию ее талантов и дарований, когда можно погрузиться в процесс накопления и «чахнуть над золотом». Но человек устроен по-другому: он всё равно устремляет свой взгляд к солнцу и продолжает верить в светлое, доброе, вечное, выбирает путь правды, а значит, истинный путь. Так же и любое «государство остро нуждается в исследовании, развитии и укреплении системы педагогического образования на основе ее лучших традиций, поддержания ее стабильности и устремления в будущее» [1, с. 172]. Основу формирования разносторонне развитой личности должны составлять истинные, чистые ценности и идеалы, которые ни при каких изменениях в обществе или жизни конкретного человека не смогли бы пошатнуть его уверенность в будущем, ограничить причастность каждого к его осуществлению. Трудности и проблемы разного рода могут заставить изменить сам путь достижения поставленных целей, но не человека, опирающегося на надежные ориентиры – ценности. К наиболее важным из них относятся следующие: любовь и доброта, не преследующие материальной выгоды, честь и совесть, которые идут рука об руку со справедливостью, и многое другое, что прививается с детства при чтении самого простого, но очень ценного, – сказок: «неизменным обучающим и воспитывающим народным средством является сказка» [2, с. 224].

Сказка как жанр народного творчества – это незаменимое средство воспитания и обучения ребенка в духе национальных традиций, приобщения его к своим корням. В России насчитывается большое количество народов и народностей, обладающих своей особой культурой, но в ее основе лежат общечеловеческие ценности. «Изучение уникального опыта многовекового совместного проживания разных народов на территории современной России может помочь в решении ряда проблем, связанных с межэтническими конфликтами» [3, с. 72].

«Дитя, если можно так выразиться, мыслит формами, красками, звуками, ощущениями вообще, и тот напрасно и вредно насилует бы детскую природу, кто захотел бы заставить ее мыслить иначе», – писал К.Д. Ушинский [4, с. 266]. Великий педагог утверждал, что с простотой, лаконичностью и в тоже время глубиной народных сказок не

может сравниться ничто, поэтому включал их в свою педагогическую систему. Ведь слово обладает удивительной силой проникновения и запоминания, особенно правильное и вовремя сказанное. Читая, можно прикоснуться к прекрасному, к истории и культуре предков, найти неисчерпаемый источник знаний и жизненного опыта. Причем все эти сведения доступны каждому, их можно получить уже на первых страницах любимых русских народных сказок. С ними мы встречаемся в раннем детстве. Сказки читает бабушка или дедушка, придумывает мама перед сном. Сказки нас учат, что хорошо, а что плохо, что является добром, а что – злом, где правда, а где ложь. Благодаря сказкам мы видим, как трудности закаляют характер, храброму везде сопутствует удача, в то время как трусость порождает зависть и злобу, разрушает человека изнутри. Мы сопереживаем положительным героям, порицаем поступки отрицательных персонажей, но продолжаем верить, что они обязательно исправятся и станут добрыми. Даже взрослый человек, перечитывая сказки, может подчерпнуть много нового для себя, найти ответы на самые разные вопросы. Если же их читает дитя, то для него открываются новые горизонты, появляются ориентиры, которыми он будет руководствоваться в дальнейшей жизни. Образы героев станут для него теми идеалами, на которые он будет равняться. Читая то, что из поколения в поколение читали его предкам, он станет воспринимать написанное как истину на подсознательном уровне, и она останется с ним навсегда.

Само слово «сказка» воспринимается нами как что-то таинственное, волшебное, полное загадок и смыслов. Читая сказки, мы погружаемся в чудесный мир – в царство-государство, где живут такие герои, как Жар-птица, Иван-царевич, Василиса премудрая, Финист-Ясный сокол и др. Это мир, в котором желание может исполнить золотая рыбка или щука, а вывести на верную дорожку волшебный клубок. Всё это видится нам таким далёким и туманным и, как нам кажется, не существующим в действительности. Образность и художественность рисуемых картин и портретов героев заставляет думать о том, что это вымысел. Но именно он и позволяет донести тот глубокий смысл, который заключён в сказке. Благодаря ее символизму читатель знакомится с жизнью в более упрощённой форме, которая легче воспринимается им. Но за этой простотой скрывается необъятная глубина.

В сказке нет случайностей: все ее образы, действия, сюжеты продуманы до мелочей. От одного смысла читатель плавно переходит к другому, а в конце все они соединяются в нечто совершенно удивительное, что никак не могло произойти раньше и соединило в себе всё ранее изведенное. «Чтобы смело заглянуть в завтра, нам нужно оглянуться на прошлое. Помня, что любое новое вырастает из недр старого, мы должны нести в будущее и славные традиции прошлого, и замечательные свершения настоящего. Народ должен хранить заветы своих далеких предков, символически воплощенные в образцах эпических поэм и сказок, в памятниках материальной культуры» [5, с. 318].

Список использованной литературы:

1. Наумова З.К. Сказки как обязательный инструмент воспитания // Педагогические науки. – 2016. – Вып. 3. – С. 172-174.
2. Снопина Т.К. Народная сказка – средство воспитания и обучения детей // Сибирский педагогический журнал Новосибирского государственного педагогического университета. – 2019. – Вып. 3. – С. 223-227.
3. Абдуллина Л.Б. Роль этнокультурного компонента в развитии личности младшего школьника // Мир науки, культуры, образования. – 2016. – Вып. 3. – С. 71-74.
4. Ушинский К.Д. Родное слово: книга для учащихся. Собр. соч. В 11 т. – М., 1949. – Т. 6. – 380 с.
5. Ярычев Н.У. Теоретико-методологические основы традиционной системы воспитания у народов Северного Кавказа // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – Вып. 3. – С. 318-321.

Султанова С.Т.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының кандидаты, профессор
Есқалиев С.А.*

Н.Д. ОҢДАСЫНОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МҰРАСЫ

Нұртас Оңдасынов 1938 жылдан 1951 жылға дейін Қазақстан Министрлер кеңесінің, 1954-1955 жылдары Қазақ КСР Жоғары Кеңес Президиумының төрағасы, 1956-1962 жылдары Гурьев (қазіргі Атырау) облыстық атқару комитетінің төрағасы сосын обкомның бірінші хатшысы болды. Әділтікті өміріне арқау еткен Оңдасынов кейіннен Хрущевпен жараспай, ақыры зейнеткерлікке жасы жетпесе де, тәжірибесі молайған, ақылы кемелденген – 58 жасында өзі арыз беріп, демалысқа шығып кетеді де өмірінің соңына дейін Мәскеуде тұрды. Ол зейнетте шыққан кейін оның тіл білімі саласы мен лингвистика облысындағы ғылыми зерттеулеріне арналған жаңа өмірі басталады. Сол Мәскеуде, туған елден шалғайда тұрып, өзі айтқандай: «Мен сендердің ас ішіп, ыдыс босатар шалдарың емеспін» деп ғылыммен айналысады. Шығыс халқында «Егер біреуді азаптағың келсе, сөздік тізгіз» дейді екен. Сол азапты іске Нұртас Оңдасынов өмірінің соңғы 25 жылын арнады [1, 21-б].

Н.Д. Оңдасынов бірнеше шығыс тілдерін жетік білді. Соның нәтижесінде ол шығыс халықтарының мақалдары мен мәтелдерін және шығыс жазушыларының туындыларын қазақ тіліне аударды. Бізге оның ғалым ретінде «Түрікмен эпосын», «Бұл адам», «Қазыналардың жарқырауы» атты шығармаларды аударып, шығыс шығармаларымен таныстырғандығы белгілі.

Қазақ тіліне сіңіп, кірігіп, төл сөзімізге айналып кеткен араб, парсы сөздерінің тегін тауып, түсіндірме сөздік жазып, тарыдай шашылып жүрген араб текті қазақ есімдерін жинап, шығыс халықтарының мақал-мәтелдерін түпнұсқадан аударды және парсы - қазақ және араб - қазақ сөздіктерінен сөздердің жазылулары мен мағыналарына түсініктемелер беріп, қазақ әдеби тілінің шығыс тілдерімен ұқсастықтары мен айырмашылықтарына салыстырмалы түрде баға беру арқылы әртүрлі ғылыми зерттеулер жүргізеді.

Н.Д. Оңдасыновтың басты ғылыми еңбектері «Араб - қазақ толық сөздігі» мен «Парсы - қазақ толық сөздігі» болып табылады. Оның көзі тірісінде Араб - қазақ толық сөздігі мен «Парсы - қазақ толық сөздігі», «Парсы тілінен енген сөздер» атты кітаптары басылып шықты.

1969 жылы Алматы қаласындағы «Қазақстан» баспасынан оның бірінші ғылыми еңбегі «Араб - қазақ» толық сөздігі» жарыққа шықты. Ол сөздікпен жұмыс жасай отырып, араб және қазақ тілдерінің шығу тегі ортақ сөздерін зерттеді.

Сөздікте тізімге қосылған қазақ сөздерінің аудармалары мен түсіндірмелері ғана емес, бұл сөздердің араб тіліндегі түсініктеріне толық талдау жасалды. Аталған толық сөздік араб сөздерінің қазақ тілін артикуляцияланған уақытындағы араб сөздерінде болатын өзгерістер көрсетілді.

Мысалы: бір «іжтиһат» сөзінен жазылу мен айтылудың «іждаһат», «іждыһат», «іждағат», «іждиһат», «ыждаһат» секілді бірнеше нұсқалары келтіріледі. Ал «нақыш» сөзін «накыс» деп келтіреді.

Ғалым Айтбай Айғабылұлы: «Н. Оңдасыновтың «Арабша-қазақша түсіндірме сөздігі» – әдебиеттегі сөздік үлгілерінің шеңберін бұзып шыққан айрықша құрылымды еңбек» дейді. Шынында да бір ғылыми институттың сан жылдар атқаратын шаруасын Мәскеуде хатшы-қарары жоқ бір өзі тындырған. Ол сөздіктердің бәрін қолмен жазатын да Қарағандыға, Алматыға әкеліп машинкамен бастыратын [2].

Нұртас Оңдасыновтың аталған сөздікті құрастыру кезіндегі көздеген басты мақсаты

орындалып, бұрыннан қазақ тіліне еніп келген араб және парсы сөздерін анықтау жұмыстарын аяқтайды.

Аталған сөздік ғылыми ортада үлкен қызығушылық тудырды. Көптеген оқырмандар автордың сөздікті жазу барысында өзінің ойымен және жеке көқарастарымен талдағандығын мойындады.

Оның сөздіктері қоғамдық ортада сынға да ұшырап отырды. Көптеген зерттеушілер Н. Оңдасыновтың лексикология саласындағы еңбектерін қайраткердің кәсіби лингвист болмауына байланысты жете бағаламады. Біз Нұртас Оңдасыновтың ғылыми мұрасын зерттеу отыра қазіргі кезде оның сөздіктерінің ғылыми ортадан лайықты баға алғандығын сеніммен айта аламыз.

Оның ғылыми еңбектері Қазақстан мен Орта Азияның шығыстанушылары тарапынан жоғары бағаланды. Оның еңбектерінде қозғалған өзекті мәселелер ғылыми пікірталастардың өзегі болуда және ғылыми мұрасының атадан балаға қалатын мирас ретіндегі маңызы өте зор. Осындай үлгіде Нұртас Оңдасыновтың ғылыми еңбектерінің ғылыми ортада жақсы қабылданғандығын нақты түрде айта аламыз деп түйін жасай аламыз.

Мысалы, 1978 жылы Тәжікстан Ғылым Академиясының Рудаки ат. Тіл және әдебиет институтының лексикология және лексикография бөлімінің аға ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты Х. Раупов «Парсы-қазақ толық сөздігі» не пікір дайындай отырып: «Осындай сөздіктің құрастырылуы қазақ филологиясының жетістігі және оның авторының қалың оқырмандар қауымының филологиялық білімін кеңейту мен ұлғайтуға қосқан лайықты бағасы. Сонымен қатар, ол қазақ социалистік ұлтының өмір сүруі мен өркендеуін тарихи әлеуметтік міндет ретінде көрсете отырып, қазіргі қазақтың әдеби тілі қызметі мен лексиканы талдауды жүзеге асырды», - деп өз пікірін білдіреді [3]. Бұл мәлімет Н.Д. Оңдасыновтың ғылыми-зерттеушілік жұмысының нәтижесін көрсету үшін жеткілікті түрде негіз бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рахманқұл Б. Нардың жүгін көтерген // Жалын, 2008. – №9.
2. Әшенов Е. Түркістан перзенті: Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Н.Д. Оңдасынов туралы. – Алматы: Демей, 1995. – 96 б.;
3. Оразалиева Г. Артымда қалсын сөзім деп // «Мұнайлы Астана». – 22 қазан, 2004.

Тайшығара А.А.,

А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің студенті, Қостанай қаласы, ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент) Шәукенов Ж.А.

ЖОШЫ ХАННЫҢ ТАРИХИ РӨЛІ

Жошы хан – әуелі артына текті де, өскелең ұрпақ қалдырған адам. Ол алғаш 1197 жылы 17-18 жас шамасында Керейт Жақамбының қызы Никтимиш-фуджинмен (моңғол жазбаларында – Бедешөміш) бас қосып, өз шаңырағын көтереді. Араға екі жыл салып Орда еженнің анасы, Қоңырат қызы Сартақты, және екі жылдан соң нағашысы Алшы ноянның қызы Үкі-фуджинді айттырады. Тарихшы шежірешілер Баты хан осы Үкі-фуджиннен туды деп жазады. Қадырғали Жалайыр Сартақ-хатунды бас бәйбіше деп көрсеткен [1]. Меніңше, соңғы екі деректің қай-қайсысы да сенімсіздеу. Юань әулетінің алғашқы қағаны әйгілі Қубылай қаған ата-бабасының атақ даңқын мәңгіге қалдыру үшін, Бэйжиңдегі (Пекин) қаған ордасы жанынан сегіз Үй-Музей тұрғызып, оның төртіншісін ағасы Жошы, оның

бәйбішесі Бедешөміштің ескерткішіне арнаған [2]. Егер Үкі-фуджин Жошының бас бәйбішесі, Баты ханның анасы екені рас болса, әуелі сол аталуы тиіс еді.

Тулуйдың бәйбішесі Соркуктан-хатун және Жошының бас бәйбішесі Бедешөміш-хатун бір туысады, Керейт Жақамбының қыздары. Баты хан Тулуйдың бәйбішесі Соркуктан-хатунды ерекше сыйлап, одан туған Мөңке қағанмен етене жақын болғанына қарағанда, Баты хан Үкі-фуджиннен емес, Бедешөміштен туылуы мүмкін бе деп ойлаймыз. Өйткені Шыңғысхан әулетінде қаған, хан ұл туған бәйбішелердің ықпалы күшті болған. Ал Баты хан туылды делінетін Үкі-фуджиннің ықпалын еш жерден көре алмаймыз. Қалай дегенмен Жошының хан, бек, ноян ұлдары Сартақ және Бедешөміш хатуннан тарайды. Рашид ад-дин Жошыда 40 ұл болғанын айта келіп, олардың ішінен аты әйгілі он төртін атауы, ұрық ұрпағымен саралап таратып жазған [3]. Олар: 1) Орда (монғ. Ордана), 2) Баты (монғ. Бат), 3) Береке (монғ. Бэрх), 4) Беркечар (монғ. Бэрхшар), 5) Шибан (Монғ. Сыбан), 6) Танкут (монғ. Тангад), 7) Бувал, 8) Чилаукун (монғ. Чулуун), 9) Шингкур (монғ. Шонхор), 10) Чимпай, 11) Мухаммед, 12) Удур, 13) Тука-Тимур (монғ. Тогоон-Төмөр), 14) Сингкум (монғ. Сэнгум). Жошы ұлдарының әрқайсысының тарихтан алатын өзіндік орны бар. Олардың атқарған ісі әкесінің тарихи рөлін толықтыра түседі. Жошы ханның өмірбаяны мен Жошы ұлысы тарихында Орда Ежен, Баты хан, Берке ханның алатын орны бөлек. Баты хан, Берке хан туралы Орыс тарихшылары көп жазды.

Баты хан – Жошы ханның өзінен кейінгі әйгілі тұлға. Ол ұлы қағанның тікелей өз ұсынысымен әке орнын басып, 1237-1256 жыл аралығында 19 жыл хандық құрды. Батыс жорығы кезінде (1235-1241) Орыстың орталық және шығыс бөлігі, Булгар, Черкес, Польша, Мажар қатарлы шығыс еуропа жұртын бағындырып, «Батыста моңғол жабысының тұяғы жеткен барлық өлкені алыңдар» деген ұлы қаған атасының аманатын орындады. Ол ұлы жорық кезіндегі қаталдығына қарамай, «Сайн хан» немесе «Қайырымды хан» атанды. Баты хан әкесі құрған ұлыстың өрісін кеңейтіп, державаның орталығы Сарай қаласының іргетасын қалады.

Бэрх (Береке) хан 1257-1266 жылдары Жошы ұлысында тоғыз жыл хандық құрды. Жошы ұлысы тарихындағы аса белгілі тұлғалардың бірі. 1) Мұсылман елдерімен жан жақты қарым-қатынас жасау арқылы Қыпшақ даласына мұсылман діні дендеп кіруіне мұрындық болды. 2) Алғаш рет салық реформасын жүргізді. 3) Ел астанасын Еділді бойлай көшіру арқылы Еуроазия мәдениетінің ара жібін жалғады, шығыс пен батысты араластыруға мүмкіндік тудырды. Береке ханның атқарған және бір елеулі рөлі ағасы Батының тікелей тапсырмасымен 60 мың қолмен Қарақорымға аттанып, 1251 жылы 1 шілдеде басталған Шыңғысхан әулетінің ұлы құрылтайын басқарып, Тулуй ұлы Мөңкені ұлы қаған тағына отырғызуы [4]. Бұл Шыңғысхан әулеті үшін ірі оқиғалардың қатарына жатады. Осы кезеңнен бастап Империя тізгіні Өгөдей әулеті билігінен Жошы ұрпақтарымен етене жақын болған Тулуй әулетіне өтіп, империяның соңына дейін жалғасты. Орыс тарихшылары Б.Д. Греков және А.Ю. Якубовский өздерінің көпке белгілі «Алтын орда және оның күйреуі» атты еңбегінде «Алтын орда қаншама Жошы ұлысы деп атанғанымен, Жошы Алтын орда мемлекетінің тағдырында шын мәнінде ешқандай рөл атқарған жоқ... Дешт-Қыпшақ даласын толығымен жаулап алу процесі Баты хан билік құрған 1237-1256 жылдары аяқталды» [5] деп жазады. Біз бұл пікірмен келісе алмаймыз. 1) Жошы ұлысының құрылу тарихы бұл елді орыс жұрты «Алтын орда» деп атаған кезден емес, одан әріректен, 1224 жылы Ертіс, Алакөл аралығында болған ұлы жиын тұсынан басталады. 2) «Алтын орданы» «Жошы ұлысынан», Баты ханды әкесі Жошыдан бөліп қарау мүмкін емес. Өйткені Жошы ұлысының іргетасын көзі тірісінде Жошы ханның өзі қалады. Ал Баты хан ұлы қаған атасы және өз әкесінің орындалмаған арманын орындаушы. 3) Баты ханның Батыс жорығы стратегиясы Шыңғысхан кезінде жасалып, 1229 жылғы ұлы құрылтайда шешімін тапқан мәселе.

Жошы хан құрған мемлекеттің аты «Жошы Ұлысы» тіптен «Қыпшақ хандығы» десе де жарасады. Ресей зерттеушілері мемлекеттің атын 1564 жылы шыққан «Қазан

хандығының тарихында» «Алтын Орда» деп атап жібергендіктен зерттеушілерді көп адастырды, мемлекет алғаш Қыпшақ даласында бой көтерді. Әскери оң, сол екі қанаттан құралды. Баты хан Батысқа көшпенде мемлекеттің қара шаңырағы – Ақ Орда Жошының тұңғыш ұлы Орда Еженнің билігінде қалды. Сондықтан ол ежелгі түркі – моңғол салты бойынша Ақ Орда (қара шаңырақ) немесе «үлкен үй» («Ulug UB») деп аталады. Ордана (Орда ежен) Жошы ұлысының әскери сол қанаты Ақ Орданың әскери қолбасшысы, жеке дара билеуші «Хан-оғлы» (моңғ. Khan huu) еді. Ежелгі Түркі және Моңғолдық мемлекеттік үрдіс-салты бойынша «хан оғлы» немесе «хан хүү» жеке дара билік иесі болып табылады. «Ежен» (Эзэн) моңғол-тунгусша хан лауазымымен парапар [6]. Қытай тарихшысы Су Би Хай «Ақ Орданың бірінші ханы Орда ежен еді» деп жазды [7].

Қазақ хандары осы Орда еженнен тарайды. Ақ Орданы шынға шығарып, Жошы Ұлысы державасын билеген Шымтайұлы Орыс хан Орда Еженнің VIII ұрпағы әрі «Қазақ хандарының атасы» саналады. Қазақ хандығын құрған Керей мен Жәнібек Орыс ханның шөберелері. Сондықтан қазақ мемлекеті үшін Жошы хан Орда ежен, оның ұрпақтарының алатын орыны ала бөтен [8]. Жошы хан оның ұлдары мен кейінгі ұрпақтары Жошы ұлысы державасын құрып, оның ұзақ өмір сүруіне елеулі ықпал етті. Моңғол Империясының Батыс шебін қалыптастырып, онда билік жүргізу, батыс пен шығыстың ара жібін жалғау тек Жошы ұрпақтарының тікелей ықпалымен жүргізілді. Жошы аса дарынды әскери қолбасшы. Ол алғаш 22 жасында бес қаруын асынып, атқа қонады. Алғашқы шығыс жорығында қол бастады. Орман жұртын бағындырды. Елінің Батыс шекара шебін басқарды. Батыс Хорезм жорығы тұсында Сыр бойы қалаларын бағындырып, Үргенішті қолға түсірді. Ол жорық жолында әлемнің 90 қамалын бұзып, 200 қаланы қолға түсірген әскери стратег, ірі әскери қолбасшылардың бірі. Әрине Жошы ұлысы Шыңғысхан және оның ұрпақтары Шығыс-Қыпшақ даласын жаулап алуының жемісі екені рас. Сондығынан болар, Орыс және Орталық Азия тарихшыларының арасында Жошының тарихи рөліне оны тек жаулап алушы, нәсілдік қарсыласы тұрғысынан бір жақты баға берушілік орын алып келді. Жошының жаулаушы рөлі Жошы ұлысы тарихының бастапқы кезеңіне жатады.

Шапқыншылық талай қиямет әкелді, мәдениет ошақтары жойылып, талай жанның басы жұтылды. Бірақ Жошы ұрпақтарының Қыпшақ даласында билік құрған соңғы кезеңін (әсіресе XIII ғасыр соңынан XVIII ғасырға дейін) алғашқы жаулап алған кезеңімен салыстыруға болмайды. Моңғол империясының орталығы Қарақорымнан Бэйжиңге аударылған 1264 жылдан бастап Жошы ұлысы империалдық билікке бағынбайтын дербес мемлекетке айналды.

Жошы ұрпақтары Қыпшақ даласына Орта ғасырлық мемлекеттік басқару жүйесін әкелді. Мемлекеттіліктің басты нышандарын қалыптастырды. Алып далада ара қақтығыстан арып шаршаған дүйім жұрттың басын біріктіріп, әрқайсысы ел болып қалыптасуына өктемдік ықпал етті. Жошы ұлысы державасы ыдырағанда, оның шекпенінен Ұлттық бірнеше жаңа мемлекеттер туып шықты. Мысалы, солардың бірі Ресей. Тарихшы С.М. Соловьев, М.Н. Покровский, В.Г. Вернадский, Лев Гумилевтер бұл шындықты мойындайды. С.М. Соловьев «Моңғол билігі тұсында Орыстың күш-қуаты нығайды» [9], – деп жазса, М.Н. Покровский Татарлар орыстың әлеуметтік өміріне «терең өзгерістер әкелді» - деп ой түйеді. В. Вернадский және Лев Гумилевтің қисыны одан гөрі тереңірек. «1480 жылғы оқиға төңірегінде сөз болғанда, - деп жазды Лев Гумилев, «басқыншылықтың күйреуі» туралы емес, керісінше Алтын орданың жұртында ұлы Москва княздігі, Қырым және Қазан хандығы, Ноғай ордасы сияқты бір-біріне қарама-қарсы мемлекеттік жаңа одақтардың пайда болу жайы сөз болғаны дұрыс» [10]. «Шығыс Русь Алтын Орда хандары билігінен басы босағанда сонау Моңғол шабуылы кезеңіндегісінен әлдеқайда қуатты, қабырғасы қатайған мемлекет болып шықты» деп жазды В.Г. Вернадский [11].

Жошы ұлысы жүйесінің Орыс жұртына тигізген саяси ықпалы жайлы ағылшын тарихшысы Чарльз Гальпериннің «Орыс және Алтын Орда: Орта ғасырлық орыс тарихындағы моңғолдардың үлесі» атты еңбегінде біршама толық талданған [12]. Ал

Астархан, Қырым, Қасым, Ноғай Ордасы, Өзбек және Қазақ мемлекеті осынау Жошы ұлысының туындысы. Өздерін әлдеқашан Моңғол деп атаудан қалған Жошы ұрпақтары аталған мемлекеттердің қалыптасуы, ел болып шыңдалуы, тәуелсіздігі, ұлтының бірлігі үшін қажымай талмай күресті. Әрине, тарихта бұл деректер ұлы Шыңғысханның саяси ұпайына жазылғаны болмаса, Еуразия даласында 250 жылға жуық сұлтанат құрған Жошы ұлысының шаңырағын көтерген Жошы және оның ұрпақтары болды. Бірақ Жошы, оның әйгілі хан ұлдарының өмірбаяны, атқарған ісі әйгілі әкенің (Шыңғысханның) көлеңкесінде қалып келді. Жошы ұрпағынан ұлы қаған шықпады демесек, ол құрған Қыпшақ хандығы өз алдына әйгілі держава болатын. Сондықтан Жошы ханның атқарған ісін оның әйгілі әкесінің рөлінен, Жошы құрған Қыпшақ хандығының тарихын Моңғол империясының тарихынан бөліп қарауға болмайды.

Жошы хан оның ұрпақтары Қазақ мемлекетін құрып, қазақты ұлт ретінде, Қазақ елін ел ретінде қалыптастырып қабырғасын қатайтуға ерекше үлес қосты. Қазақтың хан ұрпақтарының барлығы да Жошы әулетінен тарайды. Қазақ мемлекетінің бір қайнар көзі Жошының тұңғыш ұлы Орда (Орда ежен) және оның ұрпақтары басқарған Ақ орда болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қадырғали Жалайыр. Шежірелер жинағы. – Алматы: Қазақстан, 1997. – б. 87.
2. Тизенгаузен В.Г. Бөрте қасқыр. Тарихи роман / Ино Юувэ Эсэси. – Бейжиң: Хөх хот. 1979. – 373 б. СМИЗО. – М.: изд. АН СССР, 1941. – Т. II. – б. 64-65.
3. БНМАУ-ын түүх. Гурван ботийн I боть. – УБ: 1966. – б. 239.
4. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – М-Л: 1950. – б. 70.
5. Құрбанғали Х. Тауарих хамса (Бес тарих). – Алматы: Қазақстан, 1992. – б. 97.
6. Су Би Хай. Қазақ мәдениетінің тарихы. – Алматы: ДЖКҚ, 2001. – б. 142.
7. Орда Еженнің өмірбаяны туралы мына еңбектерден қараңыз: Түркі әлемнің көшбасшылары: Өткені мен бүгіні. I кітап. Ұжымдық монография. – Астана: Сарыарқа баспасы. 2011. – б. 103.
8. Ино Юувэй Эсэси. Бөрте Чинө. – Хөх хот, 1979. – б. 371.
9. Соловьев С.М. История России. – Т.1. – б. 1345.
10. Гумилев Л. От Руси до России. – М: Аирис Пресс, 2000. – б. 187.
11. Вернадский В.Г. Монголы и Русь. Пер. с англ. Е.П. Беренштейна, Б.Л. Губмана, О.В. Строгановой. – М.: Аграф, 1999. – С. 391.
12. Halperin Ch.J. Russia and the Golden Horde. The Monqol impact in medieval Russian history. – London. Ib. Tauris and Co LTD. 1987.

Тағайбек С.Б.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: г.ғ.м., аға оқытушы Еслямова А.З.*

ЖОШЫ ХАН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰЛЫСЫ

Жошы – 1179 жылы Темужиннің (болашақ Шыңғысхан) отбасында дүниеге келген тұңғыш ұлы. Бұл уақыт моңғол даласы руаралық тартыстарға толы саяси бақталастықты бастан кешіп жатқан кез еді. Сондықтан ат жалын тартып мінген жас Жошы да әке билігін нығайтуда өз еңбегін сіңірді. Ол бала кезінен түркі-моңғол халықтарына тән әдетпен ат құлағында ойнап, садақ тартып, белдесуді машық қылады. Шағатаймен (інісі) сөзге келіп қалғанда Жошының «Қаталдығыңнан басқа сенің менен қай жерің артық? Егер садақ тартып сенен жеңілсем, қолым сынсын, күресіп сенен жығылсам, жығылған орнымнан қайтып тұрмайын» деп сөйлеуі – осының дәлелі.

1206 жылы Онон өзені бо-йында өткен құрылтайда Моңғол мемлекеті құрылғаны жарияланып, Темужин «Шыңғысхан» деген есіммен таққа отырады. 1207 жылы Шыңғысхан Жошыны «орман елін» жаулауға аттандырады. Жорықтан жеңіспен оралған оған әкесі жаулап алған елінің билігін қалдырады. Тарихшы З.Қинаятұлы атап көрсеткендей, Жошы хан моңғол әскерінің батыс жорықтарында Жебе, Сүбедей батырлармен бірге үнемі алда болады. 1216 жылы меркіттерді қуалап барған Жошы мен Сүбедей бастаған моңғол жасағы Торғай даласында (кейбір көзқарасша Ырғыз бойында) Хорезмшахтың әскерімен кез келеді. Саны жағынан өзінен үш есе көп хорезмдік әскерге сескенбей шабуыл жасаған моңғолдар Мұхаммед Хорезмшахтың өзін қолға түсіре жаздайды. Тек бұл қатерден оның баласы Жалаладинның жанкештілік әрекеті құтқарып қалады әрі Жалаладин Хорезм әскеріне төнген қиын жағдайды түзеп, моңғол әскерінің екпінін басады. Түнгі тыныштықты пайдаланған Жошы мен Сүбедей әскерін кері алып кетеді. Шыңғысханның Хорезмшахқа қарсы негізгі әскери жорығы 1219 жылы басталады. Бұл соғыс тұтастай 6 жыл уақытқа созылып, Хорезм мемлекетінің толық күйреуімен әрі Мұхаммед шахтың құсудан өлуімен аяқталады. Бұл әскери жорық барысында моңғол әскері Хорезмшах жеріне екі тараптан, яғни бірі – Шыңғысханның өзі бастаған негізгі қол Жетісу, Шу-Талас арқылы келіп қилікесе, Жошы, Жебе мен Сүбедейдің басшылығындағы екінші қол Ферғана жағынан басып кіреді. Екінші жасақ жол бойындағы кезіккен әскерлерді талқандап, елді мекендерді от пен күлге айналдыра отырып, 1219 жылдың қыркүйек айында Отырар түбінде негізгі қолға қосылады. Шыңғысхан Отырарды алуды Шағатай мен Үгедейге жүктеп, Жошыны батыс бағытқа жібереді. Жошы әскері Сығанақ қаласын алады, одан әрі Сырдың төменгі ағысындағы Жент, Баршынкент, Асанас, Жанкент секілді қалаларды бірін соғыспен басып алса, бірін бейбіт түрде өзіне қаратады. Хорезмдік даңқты қолбасшы Темір Мәлік осы жорықта Жошының әскерімен қақтығысып, үнемі қиындықтар тудырып отырды.

Өзіне тапсырған міндетті сәтті аяқтаған Жошы 1220 жылы Самарқанд түбінде негізгі қолға келіп қосылады. Самарқанд алынғаннан кейін, Шыңғысхан Жошыны Шағатай мен Үгедейге қосып, Үргеніш қаласын алуға аттандырады. Осы Үргенішті алуда Жошы мен Шағатай арасында келіспеушілік орын алады. Осы себепті Шыңғысхан қолбасшылықты Үгедейге тапсырады. Әбілғазының жазуынша, Шыңғысханның бұл шешімі Жошының әкесіне деген ренішін туғызып, кері қайтып кетуіне себепші болады. Үргеніштің алынуымен 1221 жылы Жошы үшін Хорезм жорығы аяқталады. Ол Ертіс бойындағы өзінің ордасына ат басын бұрады. Бұл уақытта моңғол әскерінің дені әлі жорықта болатын. Жоғарыда жазғанымыздай, бұл әскери жорық алты жылға созылып, тек 1224 жылы ғана аяқталады. Шыңғысханның ұлдарының арасында Жошының әскери қабілеті жоғары екені бірден байқалады, өйткені ол қашанда әскердің авангардынан табылады. Әрі төрт ұлына жүктеген әскери тапсырмалардың арасында Жошы бастаған жасақ қашанда жеңіске жетіп, олжалы оралып жүрді. Бұған, бір жағы, Жошының үнемі Жебе мен Сүбедей секілді даңқты қолбасшылармен бірге жүруінің де себебі тигені анық. Кейде тәжірибелі қолбасшылардың кеңестері мен жоспары билік тарапынан мақұлданбай, дәрменсіз қалатын кездер тарихта жетерлік. Дегенмен мұндай жағдай Жошы тарапынан кездеспейді. Соған қарағанда Жошы «менмендікке» бармай, барлығын ақылға салып, қолбасшыларымен кеңесіп шешетін сабыр иесі болғанға ұқсайды. Шыңғысханның ұлдары әкелерінің көзі тірісінде-ақ бір-бірімен жиі келіспей қалатын болған. Бұл, әсіресе, Жошы мен Шағатайдың өзара қарым-қатынасынан анық көрінеді. Үгедей бұл жағдайда үнемі Шағатай жағында жүрді. Осы екі топқа бөлінген алауыздық Шыңғысханның немерелері кезінде ашық орын алады. Мысалға, Батудың ұлы тақ иесі – Күйік хан өлгеннен кейін (1248 ж.) мұрагерлікке талас туындағанда, 1251 жылы Еділ бойына, алдына келген Төленің ұлы Мөңкені қолдап шығады. Осы жолы Бату хан, інісі Берке бастаған қалың қолды (60 мың) арнайы аттандырып, Мөңкені Шыңғысханның тағына отырғызады. Төбелерінен жай түскендей болған Шағатай мен Үгедей ұрпақтары жұмған ауыздарын аша алмай қалады. Бірқатары өлім жазасына кесіледі. Батудың бұл ісі, былайша

айтқанда, моңғол жеріне, оның үстіне Шыңғысханның ордасына Дешті-Қыпшақ (бүгінгі қазақ) даласынан құралған әскердің ат тұяғын тіреуі әрі сес көрсетіп Мөңкені таққа отырғызуы – үлкен саяси қадам. Бұл – бүгінде Алтын Орданың құрылғанын 1269 жылғы Талас құрылтайынан бастап жүрген тарихшыларымыздың пікірінің жаңсақ екенінің бір дәлелі. Яғни Бату хан өз ұлысының іс жүзінде орталық моңғол билігінен тәуелсіз екендігін алғаш рет (1251 ж.) осы ісімен көрсетеді. Мөңкенің Батуға келуі «Ұлы князь» мансабын алу үшін сарайға келетін орыс князьдерінің қадамдарымен бірдей болды. Алтын Орда – Жошы ұлысының тарихи жалғастығы. Бұл атау тек кейінірек (1566 ж.) пайда болып, XIX ғасырда тарих ғылымында қалыптасып кеткен. Орыс жылнамаларының өзінде Алтын Орда, негізінен, «Орда» атымен келген. Шығыс жазбаларында Көк Орда, Ұлыс (Тоқта ұлысы, Өзбек ұлысы және т. б.), Дешті-Қыпшақ болып кете береді. Жошыға оралатын болсақ, Шыңғысхан 1224 жылы Хорезм жорығынан қайтып келе жатып, Құланбасыда өткен құрылтайда, жаулап алған жерлерін ұлдарына бөліп береді. Осы жиында Жошыға Ертістен бастап батысқа қарайғы (Еділге дейінгі) жерлер бұйырады. Бұл тұста тарихшы Қ.Өскенбайдың «Жошы ұлысының шекарасы оның ұлдарының кезінде ғана толық аяқталды» деген тұжырымы дұрыс. Жетісу, Шу-Талас және Сырдың орта ағысы Орта Азия жерімен қоса Шағатайға тиесілі болады. Тарихи деректерде Жошының орда тіккен жері ретінде екі жер айтылады, соның бірі – Ертіс бойы, сірә, Шыңғыстау қойнауы болса керек. Ал екінші жер – өзінің кесенесі тұрған Ұлытау даласы. Бұл жөнінде Өтеміс қажы жазып кеткен екен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Көмеков Б. Жошы хан. Ұлы дала», 2004 ж.
2. Баабар «Моңғолдың тегі» мақаласынан. С. Рахметұлы аудармасы // «Шұғыла», 2016 ж.
3. Мағауин М. «Империялық саясат үшін Шыңғыс хан түркі болмау керек болды».
4. Жалайыр Қ. «Шежірелер жинағы». – Алматы: Қазақстан, 1997.
5. Қинаятұлы. З. «Қазақстан тарихы» порталы. <https://e-history.kz/kz/contents/view/563>© e-history.kz.

Туралиева А.С.,

*Магистрант 2-курса, направление «Менеджмент», профиль «Управление НКО»
НОУ УНПК «Международный Университет Кыргызстана»*

Республика Кыргызстан, г. Бишкек,

Руководитель: Ибраева Асель Туратбековна PhD по педагогике, и.о.доцента

УЧАСТИЕ ЖЕНЩИН В ТРЕТЬЕМ ПРОЕКТЕ СЕЛЬСКИХ ИНВЕСТИЦИЙ

Проект сельских инвестиций (ПСИ) – для повышения потенциала органов местного самоуправления (ОМСУ) и местных сообществ в части совместного развития и улучшении доступа к качественным объектам социального назначения на территории целевых муниципалитетов реализации Проекта.

Агентство развития и инвестирования сообществ Кыргызской Республики (АРИС) является реализующим агентством Проекта.

ПСИ-3 – это уже третий проект, период реализации которого 2016 – 2022 годы.

Это масштабный проект, поэтому для рассказа читателям об его основных целях, задачах и достижениях потребуется цикл из пяти статей. Часть 5, которую вы читаете, посвящена стратегии гендерного развития.

Вовлечение женщин как основа развития, ПСИ-3 стремится расширить возможности

женщин, чтобы они могли играть более активную и равноправную роль в разработке и реализации проектов. На уровне реализации Проекта установлены следующие стратегические цели гендерного развития:

- обеспечение полного участия женщин в деятельности по социальной мобилизации и укреплению потенциала;
- обеспечение соблюдения интересов женщин при отборе и реализации подпроектов и микропроектов;

- укрепление потенциала женщин в процессе принятия решений на местном уровне;
- укрепление потенциала женщин в сокращении бедности;

В рамках проекта предусмотрены мероприятия по принципу «равный равному»:

- круглые столы;
- тренинги на темы «Финансовая грамотность», «Основы бизнес планирования»;
- обменные визиты.

Для реализации поставленных целей предусмотрены механизмы, гарантирующие соблюдение прав женщин. Все ответственные за проведение мероприятий по решению местных проблем, о которых мы писали в предыдущих статьях, оповещены о том, что минимум 30% участников должны быть женщины. Это правило распространяется на основные и специализированные тренинги. Соблюдение процентного состава участников является критерием при отборе конкурсных подпроектов и микропроектов. А доля женщин в инициативных и мониторинговых группах должна составлять не менее 50%. По предварительным итогам деятельности ПСИ-3 доля активных женщин выросла с 30% в начале проекта и более 50% к завершению проекта. В процентном соотношении количество женщин, прошедших обучение на тренингах, составило 50%, на специализированных – 65%, а на тренингах по принципу «Равный – равному» – 100 %.

«Первой задачей на пути достижения основной цели была проблема привлечения женщин к решению местных проблем», - говорит специалист АРИС по гендерному развитию, Миржан Озубекова. «Без участия женщин невозможно соблюсти гендерный баланс, активное участие женщин это одно из основных требований доноров. И выбор приоритетных местных проектов без них может носить односторонний характер. Нам удалось добиться того, что женщины стали более активны. На популярные тренинги об основах бизнес-планирования и финансовой грамотности некоторые женщины приходили с грудными детьми, такой был интерес к учёбе».

Освоив такие понятия, как социальная мобилизация, ранжирование проблем, разработка проектов, основы составления бюджета семьи и бизнеса, женщины приобрели психологическую уверенность. В некоторых мероприятиях число женщин нередко превышает установленное требование к количеству участников. Более того, всё чаще и чаще женщины влияют и на своих мужей и родственников мужского пола, чтобы и они приобщались к числу активистов по решению местных проблем.

Укрепление потенциала женщин

Немало сельских женщин хотели создать свой маленький, но устойчивый бизнес, но не знали, как это сделать. После тренингов АРИС у многих дело сдвинулось с мёртвой точки, потому что появились знания.

«Я считаю, что 40% финансовой грамотности – это мой личный опыт, чаще всего отрицательный. А 60% - это обучение АРИС», - говорит жительница села Сары-Камыш Ак-Суйского района Гульзат Галиева. – На тренингах я научилась составлять семейный бюджет и не смешивать его с бизнес-бюджетом. Оказывается, у нас много неоправданных расходов. Я научилась рационально расходовать средства. Мои дети уже не повторяют моих ошибок. Я научилась сама и учу их».

Укрепление потенциала женщин в преодолении бедности заключается не только в том, что они стали активнее участвовать в решении сельских проблем. Строительство нового детского сада, бани или ФАПа – это, конечно, хорошо, но не решает

внутрисемейных проблем с доходами. Женщины активнее стали заниматься и достижением устойчивого развития семейного бизнеса.

Что касается проблем аймака в целом, то на данном этапе деятельности ПСИ-3, требования по соблюдению гендерного баланса выполняются уже гарантированно: 50% женщин для участия в собрании аильного аймака и отбора подпроектов и минипроектов. 30% женщин для участия в общественных слушаниях или проектах и так далее.

– «Раньше мы не верили в свои силы, - говорит жительница села Отрадное Ак-Суйского района Гулзат Байданова. – Страх был от незнания. Теперь мы многое узнали. Я считаю, что на занятия надо приходиться семьями. И все проблемы нужно обсуждать семьями.

Обменные визиты проведенные в рамках проекта дали толчок участницам еще более активно участвовать в выявлении и решении местных проблем, в участии на общественных мероприятиях, в открытии и развитии бизнеса и т.д.

Участвуя в наших мероприятиях сельские женщины приобрели уверенность в себе, стали активно участвовать в общественных мероприятиях, научились выявлять проблемы, находить пути решения, писать проектные предложения и с проектными предложениями обращаться и в другие государственные и донорские организации, находить инвестиции для решения проблем. Жители села, молодежь стали обращаться к ним с вопросом решения сельских проблем. Сообщество выразило им доверие, немало женщин активистов-участников проекта стали депутатами местных кенешей, спикерами, руководителями детских садов и т.д.»- отметила специалист АРИС по гендерному развитию Миржан Озубекова.

Где найти информацию о проекте?

Подводя итоги рассказав о ПСИ-3, проекте, посвящённом сельским инвестициям, отметим, что даже в 5 статьях невозможно в подробностях рассказать о всех компонентах масштабного проекта.

На дополнительном сайте АРИС по ПСИ-3 (www.vip3.aris.kg) размещено много полезной информации: о проектах, обучении, видеоуроки на различные темы, фото и видео материалы.

С учётом ограничений, вызванных пандемией, АРИС разработал и внедрил дистантное обучение и онлайн платформу по информированию жителей. Все эти данные доступны для всех заинтересованных лиц. Эти знания полезны не только для участников проекта ПСИ-3, но и для всех желающих.

Основная цель Проекта прежде всего в том, чтобы активизировать участие местных жителей и местного самоуправления в решении своих проблем. Специалисты АРИС обучают и помогают им по всем вопросам, связанным с реализацией Проекта. В результате жители учатся выявлять актуальные проблемы села и предлагают местным властям различные пути решения, поддержку со стороны сообщества. Они становятся сами хозяевами своей территории, знающими и умеющими решать свои проблемы для достижения устойчивого экономического развития. И в этом – самый ценный опыт, который даёт ПСИ-3.

Проект сельских инвестиций (ПСИ) – для повышения потенциала органов местного самоуправления (ОМСУ) и местных сообществ в части совместного развития и улучшении доступа к качественным объектам социального назначения на территории целевых муниципалитетов реализации Проекта.

Агентство развития и инвестирования сообществ Кыргызской Республики (АРИС) является реализующим агентством Проекта.

Умурзакова С.А.,

студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: кандидат исторических наук, профессор Ескалиев С.А.

ВЛИЯНИЕ ВЗГЛЯДОВ Т. ДЖЕФФЕРСОНА И А. ГАМИЛЬТОНА НА ФОРМИРОВАНИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ АМЕРИКИ

Томас Джефферсон и Александр Гамильтон были одними из отцов-основателей Соединенных Штатов, и они внесли значительный вклад в формирование политического и экономического ландшафта страны. Не секрет, что Гамильтон и Джефферсон имели разные взгляды на то, какой должна быть Америка. Их постоянные разногласия и споры и создали нынешнюю структуру Соединенных Штатов. Оба политика были настолько влиятельными, что их взгляды сформировали Америку, которая на тот момент, только освободилась от тирании Британии. В данном докладе мы разберемся как они это сделали, как они подняли народ и экономику молодой страны.

Томас Джефферсон был главой Государственного департамента, а Александр Гамильтон министр финансов, и несмотря на то, что им приходилось часто работать вместе, разные взгляды у Гамильтона и Джефферсона начинаются с их партий и идеологий. Гамильтон - федерал который хочет централизации власти, национальный банк и экономику основанную на производстве [1].

Джефферсон - республиканец который желает ограниченное правительство и строгое соблюдение конституции [2]. Можно посчитать, что изначально они были врагами, ненавидели друг друга, но нет. Удивительно, ведь изначально оба относились друг к другу даже положительно, часто ужинали вместе, но друзьями их было не назвать, хотя сам Джефферсон утверждал «Идеология, вера или мышление не изменит мое отношение к друзьям»[5]. Считается что их отношения начали портиться на почве того, что Д. Вашингтон всегда был на стороне Гамильтона, во всех вопросах обращался к нему и советовался, ведь Гамильтон сильно помог во время Войны за Независимость Америки.

Еще в 1787 г. Гамильтон добивался централизованного правительства [3]. Он считал что централизованная власть поможет Соединенным Штатам, а федерализм защитит их: «Операции федерального правительства будут наиболее масштабными и важными во времена войны и опасности; операции правительств штатов – во времена мира и безопасности» [4]. Он так же утверждал, что «Лучшее, на что мы можем надеяться в отношении людей в целом, это то, что они будут должным образом вооружены» намекая что с федерализмом американцы всегда будут в безопасности. Но Джефферсон был не доволен как он говорил «Пробританской» политикой Гамильтона.

Первые признаки недоверия к Гамильтону возникли, когда тот опубликовал отчеты о государственном кредите и предложил принять к обеспечению весь долг США равный 54 миллиона долларов и 11 миллиона внешнего долга что в основном они должны были французам и голландцам [2]. Это вызвало протест некоторых штатов и недовольство Джефферсона. Как утверждал госсекретарь из Вирджинии - то есть Т. Джефферсон, они уже выплатили свой долг и даже уступили свои западные земли [5]. Подобные штаты что уже выплатили часть или весь долг считали себя ущемленными, ведь им придется расплачиваться за долги других. Данное недовольство перетекло в дебаты, итог которых: 29 голосов за и 31 против. Как писали в газетах тех времен «Они покраснели как кумач...или стали мертвенно-белыми» [2]. Гамильтон тогда отправился к Джефферсону за помощью. Два человека из Вирджинии – Томас Джефферсон, Джеймс Мэдисон и один иммигрант в лице Гамильтона собрались за ужином чтоб обсудить решение. Условия были такие: Томас Джефферсон убеждает своих друзей и коллег проголосовать в поддержку финансового плана Гамильтона, в свою же очередь Александр Гамильтон перенесет столицу на Юг, чего желал Джефферсон и Южане. Это в последствии назвали «Компромисс 1790 г.» [1][5].

Но на этом споры не прекратились. Новую вспышку сопротивления снова вызвал Гамильтон. Он предложил учредить на 20 лет национальную банковскую систему с головным банком в Филадельфии и дочерним банком в остальных городах США [1][2][3]. В планах было получение права на выпуск банкнот, которые подлежали бы выкупу за золотую или серебряную монету и принимаемые для уплаты налогов. Однако Д. Мэдисон и Т. Джефферсон посчитали эту банковскую систему неконституционной. Многие, в том числе и сам Джефферсон уже тогда начали говорить, что Гамильтон пытается собрать всю власть в своих руках и быть «Монархом» [5].

Все разногласия, которые росли между сторонниками Гамильтона в вопросах государства, разногласия между ими и людьми Джефферсона создали двухпартийную систему США. Гамильтон хотел национального правительства, он не верил, что народ способен мудро управлять штатами, Джефферсон же утверждал, что нужно оставить как можно больше самоуправления штатам, его и его сторонников беспокоила власть - которая централизовалась в руках одного человека. Эти различия сформировали две партии, Гамильтон – партия Федералов и Джефферсон – Демократическо-Республиканская партия[2][3][5].

А еще больший раскол произошел в начале февраля 1793 г. когда Франция объявила войну Великобритании, Испании и Голландии. Франция поддерживала Соединенные Штаты Америки в войне за независимость, Америка обещала помочь в будущем если будет нужда.

Теперь же когда шла война, американцы, в особенности республиканцы, испытывали сочувствие к Франции, Джефферсон и его люди были за поддержку Франции, Гамильтон же был против, говоря, что на данный момент США и Британия имеют хорошие торговые отношения, что если они вступят в войну, их экономика и так молодой страны может не выдержать этого[1][2]. Данная двухпартийная система еще долгое время просуществовала в Америке и до наших дней, но видоизменилась.

Как можно видеть, подобные взаимоотношения между двумя политиками внести огромный вклад в Соединенные Штаты. Они не только толковали тенденции в политике того времени, но и сформировали новую нацию, к примеру та же финансовая система, созданная Гамильтоном, существовала и влияла на США еще десятилетиями после его ухода.

Весьма символично, что их противоречия, несмотря на временные разногласия и непримиримые взгляды, в итоге способствовали созданию страны, которая обладала как великими центральными институтами, так и защитой прав и свобод на уровне штатов. И их наследие все еще существует и его помнят, книги, фильмы да даже мюзиклы посвящены отцам основателям за их трудную работу в создании этой страны.

Список использованной литературы:

1. Alexander Hamilton: the first secretary of the treasury and an author of the Federalist Papers. – New York, NY: Cavendish Square. Internet archive. – 2017. – 128 p.
2. Краткая история США / Роберт В. Римини; пер. с англ. О. Алексаняна. – Римини Р. КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2017. – 480 с.
3. Alexander Hamilton. Ron Chernow. – 2004. – 818 p.
4. The Federalist papers Hamilton, Alexander, 1757-1804; Madison, James, 1751-1836; Jay, John, 1745-1829. Toronto; New York: Bantam
5. Thomas Jefferson. John T. Morse jr. Boston. Houghton, Mifflin and Company. – New York. – 1883.

III СЕКЦИЯ

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ АСПЕКТІЛЕРІ: ЖАС ҒАЛЫМДАР КӨЗІМЕН

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ: ГЛАЗАМИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Аблаева Ж.В.,

*М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
Петропавл қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Есматова М.Т.*

СҚО МАМЛЮТ АУДАНЫНЫҢ КОМОНИМДЕРІ

Айналамызды қоршаған ортаның барлық заттары мен объектілерінде өз атаулары бар. Табиғат пен қоғамдық тіршіліктің қыр-сыры қаншалық алуан түрлі болса, олардың бас-басына дерлік атауыш ретінде жұмсалатын тілдегі сөздер де соншалық алуан түрлі. Олар сезім арқылы тануға болатын дүниедегі нақтылы нәрселерден бастап, адамның тек ақыл-ой қабілетінің жәрдемі нәтижесінде ғана түсінілетін түрлі абстракт ұғымдардың аттарын да білдіре алады. Олардың бәрі бір лексикалық топқа жатып, жалпы есімдер деп аталады. Бірақ тілімізде белгілі бір ғана дербес затты арнай, даралай атайтын, заттардың белгілі тобының атын білдіру ыңғайына атауыш сөздер бар. Оларды біз жалқы есімдер деп атаймыз. Жалқы есімге адам аттары (антропонимдер), географиялық атаулар (топонимдер), діни атаулар (теонимдер), жануарлар атаулары (зоонимдер), аспан денелерінің атаулары (астронимдер), тарихи уақиғалармен байланысты мезгіл атаулары (хрононимдер), рухани нысандар атаулары (идеонимдер) және тағы басқалары жатады. Соның ішіндегі топонимдерге қазіргі кезде ерекше назар аударылып тұр.

Топонимдер (гректің *τοπος* – «мекен, орын» және *ονομα* – «атау») географиялық нысандардың атаулары. Географиялық атау жер бетіндегі белгілі бір жерді, объектіні немесе ауданды атау үшін ұдайы олданылатын жалқы есім болып табылады [1, 8 б.].

Топонимияны лингвистер тілдің айрықша лексикалық қабаты ретінде қарастырады. Ал географиялық ғылымдар тұрғысынан алғанда, топоним белгілі бір нысанға берілген атау ғана емес, оның географиялық болмысын айқындап тұратын, мағыналық жүктемесі жағынан белгілі бір ақпарат бере алатын, жалпы алғанда сол нысанның өзінен айырып алуға болмайтын атау болып табылады [1, 9 б.].

Тіл білімі тұрғысынан алғанда, топонимдер жалқы атаулар болып табылатын сөздер ретінде қарастырылады. Барлық топонимдерді қандай географиялық объектінің атауы екендігіне қарай бірнеше топқа ажыратады.

Топонимдік топ – бір типтегі географиялық объектілердің атауларының жиынтығы.

Негізгі топонимдік топтарды оронимдер, гидронимдер, хоронимдер, ойконимдер, дромонимдер, спелеонимдер, дримонимдер кұрайды, олар өз кезегінде топонимикалық топшаларға жіктеледі [1, 20 б.].

Жұмысымыз топонимиканың үлкен тобы комонимдерді зерттеуге арналады.

Елді мекен, қоныс атауларын жалпы атпен ойконимдер (грекше ойкос – «мекен, үй»), онома – «атау») деп атайды. Ойконимдерді астионим (қала атауы) және комоним (ауыл атауы) деп бөледі. Мысалы, Алматы қаласының атауы астионим, ал Үржар

ауылының атауы комоним болып табылады [1, 22 б.].

Солтүстік Қазақстан облысының Мамлют ауданының орталығы – Мамлют қаласы. Табылған тарихи деректер бойынша, Мамлют ауданы - Солтүстік Қазақстан облысының солтүстік батысында орналасқан, 4100 км² шаршы метрді қамтитын әкімшілік бөлік болып табылады. Бұл ауданда 38 елді-мекен: 1 қалалық әкімдік пен 11 ауылдық округке біріктірілген екен. Аудан орталығы – Мамлют қаласы.

Қазақстанның солтүстік бөлігі 18 ғасырдың екінші ширегінде Ресейдің құрамына кірді. Ал 18 ғасырдың екінші жартысында Ресейдің орталық және шеткі провинцияларындағы патша үкіметінің халықтарды қанау мен қысымға ұшыратуының қатал саясаты жүздеген мың кедей шаруалар жер учаскелерінсіз қалдырып, сол арқылы бұрынғы адамдар аштық пен кедейлікке ұшыраған деңгейге жетті. Қанау мен күйреу, әсіресе, орыс емес ұлттардың, атап айтқанда, Тюмень округінің татарларының мойнына ауыр салмақ түсірді. Дәл осы жағдайларда, барлық өмір сүру құралдарын жоғалтқаннан кейін, көптеген жер аударылғандардың бірі Мамлют Вальгузинінің Тюмень округінің шаруасы жер мен бостандық іздеп туған жерлерінен кетті. Қарт Мамлют пен оның отбасының Сібір жолындағы жолы ұзақ және қиын болды. Көп ұзамай оның отбасының көз алдында кең қара жер және Солтүстік Қазақстанның көптеген тұщы көлдері жайылды. Мұнда, ормандар мен далалардың арасында, көл жағасында Мамлют Вальгузин болашақ татар қонысының негізін қалады. Бұл 1786 жылы болды. Мамлютово ауылының негізі осылай пайда болды. Кейінірек Мамлютка деп аталып кетті. 1899 жылы Ақмола және Батыс Сібір далалары еркін қоныс аударуға арналғандығы туралы хабарлама шыққан болатын. Он мыңдай Самара, Полтова, Орел, Витебск, Пермь крестьяндары жақсы өмір мен күнделікті нанын іздеп, қазақ жерлеріне аттанған.

Алғашқы қоныс аударушылар қоныстанып үлгермей жатқанда, патша үкіметі елдің ішкі губернияларынан ауылға 100 жанды аттандырып, кейін 7 тұтқын мен рекруттік борышын атқаруға 47 адамды жібереді. Сөйтіп, 1905 жылы ауыл 154 адамға көбейіп, 200-ге жуық тұрғыны болды.

Жайлауларда мал табындары жайылып, үлкен егіс алқаптарында нан егілгеніне карамастан, тұрғындар өз еңбектерімен өндірген байлықты аз мөлшерде алған.

1917 жылғы Қазан төңкерісі Мамлютка тарихының жаңа бетін ашты. Ауыл өсе бастады. 1932 жылы 1 ақпанында Мамлют ауданы құрылды. 1932 жылы Мамлют ауданы құрылуымен облыстық «Красное знамя» газеті баспадан шыға бастады. Оның алғашқы саны 1932 жылы шығып, 1933 жылдан бастап аудандық «Знамя труда» газеті ретінде жариялана бастады.

1954 жылы тың игеру басталды. Қазақстанның ірі индустриялық-аграрлық елге айналуында тың жерлерді игеру маңызды рөл атқарды. Тың және тыңайған жерлерді игеру кезеңінде ауданның едәуір бөлігі жыртылды. Егіс көлемі үш есеге, жалпы астық жинау бес есеге жуық артты. Осы кезеңде Мамлютканың өзінде көп нәрсе өзгерді. Ескі ауылдың оңтүстігінде, темір жолдың арғы жағында адамдар үй сала бастады. Ол Жұмысшылар кенті деп аталады.

1969 жылдың маусым айының соңында Мамлюткада Октябрь революциясы алаңында жаппай митинг өткізді. Жиынды сол кезде аудандық атқару комитетінің төрағасы қызметін атқарған М.А.Понамарев ашты. Қазақ КСР Жоғарғы кеңесі президиумының 1969 жылғы 25 маусымдағы шыққан «Мамлют қала ауылын аудандық қалалар санатына жіктеу туралы» жарлығын жариялады.

1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін көптеген экономикалық қиындықтар туып, 1996-1997 жылдарында ауданда алғашқы шаруа қожалықтары пайда болды.

2001-2005 жылдарын орман шаруашылығы сақтай отырып, орман және жануарлар әлемін қорғау жөніндегі Мамлют мемлекеттік мекемесі құрылды. Осы аудандағы бірнеше ауыл елді мекені жатады. Солардың бірі – Андреевка. Андреевка 19 ғасырдың соңында

құрылды. Бірақ алғашқы атауы жанындағы Арқалық көлінің атауы болды. Көшпенді қазақтардың ауылы болған. 20 ғасырдың басында Қазақстанға Ресейдің, Украинаның, Поволжьяның үлкен аймақтарынан адамдар көше бастады. 1902 жылдан бастап ауыл алғаш көшіп келген қоныс аударушылардың ауылының естелігіне арнап, Андреевка деп аталып кетті. Колхоздың құрылуынан бұрын, екі шаруашылық қауымдастық құрылып, бірлесіп бір трактор сатып алған.

1929 жылдың екінші жартысында ауылда ұжымдастыру басталды. 1956 жылға дейін колхоз «Коминтерна» деп аталды. Ал 1969 жылы Андреевка Ленин ауданының «Амангельдинский» совхозының бөлімшесі болды. Ақпанда КСРО Министрлер Кеңесінің «Андреевский» совхозын құру туралы қаулысы шықты. Жаңа совхоз құрамына Владимировка, Рябиновка, Андреевка, Бостандық ауылдары кірді. Орталық Андреевка ауылы болды. Өйткені қалған ауылдар одан шамамен бірдей қашықтықта болды [2, 3 б.].

Бостандық ауылы 1929 жылы құрылды. Ауылдың негізін салушылары Балта руынан шыққан, Мырза атты кісінің балалары Нұрабай, Махамбет, Төлеп, Балғабек, Апақ болған. 1932 жылы Қазақстандағы ұжымдастыру бітуі қарсаңында Мырзаның 5 ұрпағы колхоз құра бастады. Осылай кең байтақ жерде Бостандық ауылы құрылды.

Белое ауылы – 19 ғасырдың 60 жылдарында, нақтырақ айтсақ, 1863 жылы Мамлют ауданының үлкен көлдің жанында Ресейден қоныс аударған адамдардың арқасында құрылған. Елді-мекеннің атауы Белое көлінен шыққан. Жаңбырлы күндері көл көбікпен жабылған, сонымен қатар көлде ақ балықтар болған, соның арқасында көлді Белое деп атап кеткен. 1893 жылы көл кеуіп кетті. Бұл көлдің орнына сұлы егіліп, бірақ бұлақтар ашылғандықтан егін жинау мүмкін болмады. Су қайтадан ойпатты басып қалды. Колхоз Белое ауылында 1931 жылы құрылып, оны Леонтий Горковенко басқарды.

Чистое ауылы – 1880 жылы Рязань, Курск және Орлов губернияларынан келген қоныс аударушылар құрған. Ауылдың ескі ақсақалдардың айтулары бойынша, 1879 жылға дейін ауылдың орнында дала болған, бірақ сол жылы қазақ даласында Орталық Ресей провинцияларынан қоныс аударушылар үшін ашық деп жарияланатыны туралы «хабарлама» жарияланды. Мұнда келгеннен кейін, олар патша губернаторының рұқсатынсыз үй салып, егіншілікпен айналыса алмады, сондықтан барлығы уақытша көрші ауылдарға жұмысқа орналасуға барды. 1881 жылы ауыл салуға рұқсат алынды. Басында егістік жерлер мен орман бөлінді. Әр ер адамға 4 ондық егістік бөлінді. Үй салу басталды. Орман жақын жерде болды. 1883 жылдың аяғында үйлер құрылып, үйлердің орналасуы келесідей болды: ауылдың бір шетінде Орел губерниясынан қоныс аударушылардың үйлері, екінші жағында Рязань және Курск қоныс аударушылары қоныстанды. Әлі күнге дейін Рязань және Орел жағалары деп аталады. Салынған ауылдың жанында көл болды. Көл мөлдір, суы таза, бір қамыссыз болды. Соған байланысты көлді Чистое деп атап кеткен. Көлдің атымен Чистое ауылының атауы пайда болды.

1930 жылдары ұжымдастыру кезінде барлық крестьяндардың жерлері «Сталин» колхозына біріктірілді. 1935 жылдың соңына қарай «Ленин» атындағы жаңа колхоз құрылды. Ал 1937 жылы оның орнына «Молотов» совхозы орнады.

1958 жылы 3 ауыл Коваль, Сливное және Чистое бірігіп, «Индустрия» совхозын құрған. Оның төрағасы П.Н. Нахлесткин болды. 1961 жылы совхоз ауылдарын ажыратып, «Беловский» совхозына берілді.

Дубровное ауылы – Мамлют ауданының аттас ауылдық округінің орталығы. 1753 жылы Становое ауылына тағайындалған казак ауылы ретінде құрылған. Елді-мекен атауы ауыл жанындағы қайың тоғайларының болғандықтан туындаған. Сібірде мұндай тоғайларды «Дубрава» деп атаған. Ауылдың ақсақалдарының айтуынша: Патшаның жарлығымен 1752 жылы Становская, Сенжар, Новорыбинская және редут №27 Болотный (жақын жерде бірнеше батпақтар болған) ауылдары құрылғанын екен. 5-6 жылдан кейін Сібір казак әскерлерінің қолбасшысының бұйрығымен Болотный редуті Дубровное ауылы болып өзгертілді (өйткені оны 7 қайың тоғайлары қоршаған).

1854 жылы мұрағат ақпараттары бойынша, Дубровное ауылында 71 бір үй, 372 адам, ал 1893 жылы Ресей империясының статистикасы бойынша, ауылда 101 үй, 525 адам болды.

1924-1928 жылдар аралығында Дубровное ауылы Петропавл уезі Интернациональный болысының құрамында болған. 1928-1930 жылдары Ворошиловск ауданына кірген. 1932 жылдан бастап Дубровное ауылы Петропавл ауданынан, Мамлют ауданына көшірілді. 30 -шы жылдары Дубровное ауылында «Пробуждение» атты колхоз құрылған болатын [3, 24 б.].

Меңкесер – Мамлют ауданының ірі ауылдарының бірі. Ақсақалдардың айтуынша, бұрындары ауыл Байкатал деп аталды. 1963-1978 жылдары аралығында ауылды аймақ Озерный деп аталды. Ал 1978 жылдан бастап жанындағы тұзды көлінің атымен Меңкесер деп аталып кетті.

Покровка – Мамлют ауданындағы Пригородный ауылдық округінің ауылы. Полтава пен Чернигов губернияларынан келген қоныс аударушылармен 1895 жылы құрылған ауыл. Ақсақалдардың айтуынша, қоныс аударушылар Ахитов қарт кісінің үйіне жақын жерде өз үйлерін сала бастады. Оның үйінің жанында жалғыз құдық болған, бірақ өте келе көлге айналып, Ахитовка деп аталып кеткен. Үйлерінің құрылысы христиандардың «Покров-день» мерекесі қарсаңында басталды. Христиан халықтың дәстүрінде бұл күн күзбен қыстың кездесуін білдіреді. Мереке атауын жер бетіне түскен алғашқы қармен байланыстырып, қысқы суықтың жақындап жатқанын көрсетеді. Сол себепті ауыл Покровка деп аталып кетті.

Мәліметтерді зерттей келе, топонимдер кез келген аймақтың, елдің тарихы мен географиясының, халқының айнасы дегенді растай аламыз.

Топонимдердің барлық түрлері бір-бірімен белгілі бір жүйелі байланысқан және өзінің семантикалық, сөзжасамдық, морфологиялық құрылымы жағынан сол тілдік жүйеге сай келеді.

Қорытындылай келе, топонимиканың қоғам өмірінде үлкен маңызы бар екенін атап өтуге болады. Көптеген географиялық атаулардың шығу тегімен танысып, біз жер-су атаулары еліміздің және өлкеміздің күрделі, көп ғасырлық тарихын: қоныстануын, экономикалық дамуын, табиғи ортаның өзгеру тарихын бейнелейтініне көз жеткіздік.

Топонимдерді топосистеманың элементі ретіндегі лингвомәдениеттану тұрғысынан талдау оның белгілі бір лингвомәдени қауымдастықтың тілдік жүйесінде де, дүниесінің концептуалды бейнесінде де алатын орнын анықтауға мүмкіндік береді. Топонимдер ұлттық, демек, тілдік сананың қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Олар мәдени таңбаланған құндылықтар мен идеялар жүйесімен сәйкес келеді және тұлғаның сәйкес тілдік мәдениетке жатуының бірегей белгілері ретінде қызмет етеді.

Топонимдер кез келген этностың өмірін мәдени-философиялық қабылдаудың маңызды бөлігі болып табылады, өйткені олар әлеуметтік-тарихи тәжірибені – жалпыға бірдей және ұлттық тәжірибені біріктіреді, мәдени ақпаратты сақтайды және береді. Топонимияның өзін адамзат тарихының өзіндік айнасы ретінде бейнелеуге болады. Жалпы, тілдік тұлғаның қалыптасу барысында оның танымдық негізін қалыптастыруда топонимдердің алатын орны зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Каймулдинова К.Д. Топонимика. – Алматы, 2011. – 331 б.
2. Туған ауылым өшпе. Оқу-әдістемелік құрал. – Мамлютка, 2006. – 68 б.
3. Имангулова Т.В., Безгина Т.А. Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют ауданының географиясы. – 2006. – 144 б.

Амирханова Г.О.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Райнбекова Г.С.*

ҚАЗІРГІ «ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ» ОҚУЛЫҒЫНЫҢ КЕЙБІР КЕМШІЛІКТЕРІ

Бұл мақала жалпы орта білім беретін мектептің 11 сынып оқулығының кемшіліктерін айқындайды. Жіберілген қателіктерді саралайды, ескі оқулықпен салыстырады.

Білім – адамзат мәдениетінің ең ауқымды ұғымдарының бірі болып табылады. Ол сана, таным, объективті әлем, субъект, ойлау, логика, ақиқат, парасат, ғылыми және т.б. күрделі де терең ұғымдармен тығыз байланыста әрі солар арқылы анықталады. Ал осы бір түсінікті пайымдау үшін керек құрал ол – оқулық. Ізденісті талап ететін бұл ғылымның артықшылығы да сонда. Бірақ өкінішке орай, қазіргі таңда мектеп оқулықтарының күйі қарын аштыратыны сөзсіз. Неге, ол кітаптардың қандай кемшілігі бар? – деген сұрақтардың әр адамда болуы заңды. Осы сияқты сұрақтарға жауап беру мақсатында мысал келтірейін.

Ең бірінші қаралатын дүние ол кітаптың бетінің саны. 144 ғана бет қазақ әдебиеті пәніне, одан қалса қоғамдық - гуманитарлық бағыт үшін аз емес пе? 144 бетпен бала қай шығармаларды оқиды? – деген сұрақтар туындайды.

Ал енді мазмұнына тоқталсақ, 2 роман, 1 роман-эпопея, 3 өлең, 2 повесть және 1 әңгімені құрайды [1]. Ал оның әрқайсысының тек қысқаша мазмұны ғана берілген. Оқушылар қысқаша мазмұнмен қандай білім алады, қандай ой түйеді? Ал, жақсы, толық нұсқасын оқу керек, дейтін жағдайдың өзінде бала оны оқи ма, ал ол толық нұсқалы кітаптар мектеп кітапханасында бар ма және ол барлық білім алушыға жете ме? деген сұрақ тағы бар.

Ең бірінші талқылағым келген шығарма С. Сейфуллиннің «Сыр сандық» өлеңі [1]. Бірінші көзге түсетін жайт ол өлеңнің толықтай берілмеуі. Ал екіншіден, ол идеясын оқулықтың өзі талқылап тастауында. Бұны неге сынап тұрмын? Себебі бұл арқылы оқырман өз ойымен бөлісе алмай қалады, кітапта солай жазылып тұр, демек ол дәл солай, оны басқаша жеткізуге болмайды деген ой қалыптасып кетеді де, өз ойын ашық түрде көрсетуден қашады. Сол арқылы публика алдында сөйлеуден қорқа бастайды. Ал енді тапсырмаларға келетін болсақ «пікірлесейік» атты тапсырманың екінші сұрағында «Өлеңнің құрылысы қандай, оны басқаша қалай атар едің?» делінген. Ал бұл тұста менде мынадай сұрақ туындап тұр. Өлеңнің құрылысын қалай сұрайды, өлеңнің екі үш шумағы ғана берілген болса? Екінші сұрақ «басқаша қалай атар едің?» деген сұраққа да қойылатын сұрағым бар. Ол идеясын, неге «сыр сандық» аталғанын айтып тастаса, баланың басына қандай тақырып келуі мүмкін? [2].

Екінші қарастыратын тақырып ол Ілияс Есенберлиннің «Қаһар» романы. Роман «Көшпенділер» трилогиясының 3-ші романы. Бұл романды 11 сынып бағдарламасында берілуі өте орынды [3] Алайда ескеретін жайт, оқулықта толыққанды берілмеуі және кіріспесінің түсініксіз болып кетуі. Мысалы мына слайдта көріп тұрғанымыздай алдымен кіріспесін бастап жатып, ары қарай Бердібаев, Елукеновтардың айтқан пікірлері орын алған. Кіріспесін оқып келе жатып, зерттеушілердің пікіріне ауысып кетуі бір шиеленіс тудыратыны анық.

Толыққанды берілмегенімен диск бар ғой дейтін пікір болатыны анық. Біріншіден, ол диск 2020 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін сақталуы екіталай. Екіншіден, егер назар аударсаңыздар «Үзіндіні тындап, роман оқиғасын болжа» деп жазылып тұр. Бұл дегеніміз дискіде де шығарма толыққанды берілмеген [3].

Оқулықтағы көзге түрпідей тиетін дүние бұл «Зерделі ой» деген атпен берілетін белгілі жазушылардың, зерттеушілердің, ақындардың айтқан пікірін шығармалардың ортасына қойылуы. Неге? Себебі оқушының назары шығармада келе жатып, жарты жолда

сол пікірлерге ауысып кетеді. Сол арқылы ойын жинақтай алмауы әбден мүмкін.

Ал енді салыстыру мақсатында келесі бір кітапты алайық. Ол Атамұра баспасынан 2019 жылы шыққан кітап. Егер мазмұнына қарасақ, әр шығарманың бөлімдеріне жеке тоқталынған, яғни қысқаша мазмұнынан бөлек үзінділер де берілген. Оқулықтың бетінің саны 315 бет [2]. Бұл дегеніміз қазіргі кітаптан 2 есе көп. Сонымен қатар мен жоғарыда айтып кеткен мәселелер бұл кітапта жоқ. Мысал ретінде «Сыр сандық» өлеңі берілген, идеясын табу оқушының өзіне қалдырылған. Екінші шығарма «Қаһар» романы. Егер мазмұнның өзінен байқасаңыздар әр тарау бойынша нақты үзінділері берілген, жалпы шолуы да бар. Сонымен қатар тірек сөздер берілген және әр тарау соңында түсініксіз сөздердің анықтамасы берілген [4].

Қорыта айтқанда, айтарым білім – мектептен басталады. Ал сол білімнің сапалы болуы оқулыққа тікелей қатысы бар. Сол үшін де оқулықтың сапасын арттыру керек. «Заман, қоғам сондай оқулықтарды талап етеді» дейтін пікірлер болса, қазіргі уақытта білімі аз адамды қоғам таптап кетеді, яғни қазір біліктілік пен білімпаздық бірінші орында!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зайкенова, Р. Сакенова, Л.Н. Нұрланова. Қазақ әдебиеті оқулығы – Нұр-Сұлтан: «Арман-ПВ» баспасы, 2020 – 144 б.
2. Қазақ әдебиеті / «Атамұра» баспасы. – 2019. – 315 б.
3. Сыздықова Р. Көркем әдебиет тілін танудың қырлары. – Алматы, 1994 ж.
4. Adebiportal.kz

Ахметжан Н.А.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Райнбекова Г.С.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ СҰЛУЛЫҚ КОНЦЕПТІСІНДЕГІ ТӨРТ ТҮЛІКТІ ҚОЛДАНУ

Мақалада көркем шығармадағы «сұлулық» концептісіндегі төрт түлікті соның ішінде түйе түлігінің қолдану аясы қарастырылады. Көркем шығармалармен қоса дәйекті мысалдар көрсетіледі. Көркемдегіш құралдардың ішінде қарастырылған теңеу мен эпитет түрлері айқындалады. Олардың ерекшеліктері мен айырмашылықтары дараланады. Теңеу сөздер мен эпитет сөздерге әрбір көркем әдеби шығармалардан нақты мысалдар келтірілуімен қатар, контексте берілген тіркестердің мағыналары жете түсіндіріледі.

Көркем шығарма – нағыз суреткер әрекеттің нақты нәтижесі, әдеби еңбектің көзбен көріп, қолмен ұстауға болатын затты дерегі.

Төрт түлік – түйе, жылқы, қой, сиыр сияқты үй малдарының жиынтық аты.

Түйе – бір немесе екі өркешті, күйіс қайтаратын ірі мал, үй жануары.

Қазақ халқы – ертеден мал шаруашылығымен айналысқан халық. Сондықтан да тілімізде кездесетін тұрақты тіркестердің қатарында төрт түлік малға қатысты атаулардың болуы, олардың белгілі бір көркемдік жүкті арқалауы тегіннен тегін емес. Кез келген халық өзінің күнделікті өмір салтында кездесетін құбылыстар мен жайттарды тіл арқылы бейнелей отырып, оны қолданысқа түсіреді де, уақыт өте келе бұл қолданыстар тілде өз орнын тауып базалық деңгейге өтеді.

Дана халқымыз сөздерді жай айта салмайды, өз ойын тұспалдап не тенеп, не алмастырып айтады. Сондықтан табиғат құбылыстарын, аң-құстардың, жан-жануарлардың белгілі бір заттардың қасиетін ерекше тани білгендіктен, өз ойын жеткізуде ұқсас затқа

теңеп, не ұқсас затқа ауыстырып отырады. Бұл біріншіден, заттардың қасиетін ажырата білушілік болса, екіншіден, аңғарымпаздық, үшіншіден, дәлдік яғни дәл тауып айтушылық. И. Байгунисова «Парадигма образных единиц в языке» еңбегінде: «Сөздер мен бейнелер халықтың тілдік санасында өмір сүреді. Тілдегі қазіргі кездегі сөз бейнелердің көп бөлігі тілдің даму сатысының бастапқы кезеңінде қалыптасқан. Біздің менталдылық деп атайтынымыз адам танымынан хабар беретін мінез-құлқында көрініс табады. Ал адам танымы сөзде жинақталған білім қорынан көрінеді» деген пікір білдіреді. Зерттеу объектісіне алынған көркем шығармаларда «сұлулық» концептісінің құрамындағы бейнелі сөздердің ішінде жиі кездескендері – теңеу сөздер мен эпитеттер [1, 25].

Теңеу – екі нәрсені, құбылысты салыстырудың ең көп тараған тәсілі. Жасалу қалпына қарай теңеулердің сан түрлі болып келетіні байқалады. Бірде теңеу екі нәрсені тұтас алып салыстыру арқылы жасалса, енді бірде айтылып отырған нәрсенің бір сипат-белгісін, түсін, дыбыс-үнін, т.б. жеке ерекшелігін өзге нәрсемен салыстырып бейнелеу негізінде туады. Теңеудің тілімізде бірнеше түрі ұшырасады. Оларды топқа бөліп, жіктеген ғалым Т.Қоңыров мынадай түрлерін көрсетеді:

1. *-дай, -дей, -тай, -тей, -дайын, -дейін, -тайын, -тейін* жұрнақтарының көмегімен;
2. *ша, -ше* жұрнағының көмегімен;
3. Шығыс септігі жалғауының көмегімен;
4. Бейне сөзінің көмегімен;
5. *Секілді, сияқты, тәрізді, іспетті* сөздерінің көмегімен;
6. *Тең* сөзінің көмегімен;
7. Ұқсас сөзінің көмегімен;
8. Параллелизм тәсілі көмегімен;
9. Аралас тәсіл (бейне+дай);
10. Қосалқы тәсілдер.

М. Серғалиев теңеу сөздердің жалаң, күрделі, толымды, толымсыз, бірыңғай, болымсыз деген түрлерін атайды. Сондай-ақ тұрақты қалыптасқан теңеулердің етісті және есімді түрлерінің болатынын айтып өтеді. Тілдегі сөздер түрлі көркемдік бейнеге ие болу барысында өзге де көріктеу құралдарымен араласып, бірігіп жатады. Сондықтан да тілімізде теңеудің өзінің эпитетті теңеу, метафоралы теңеу, градациялық теңеу, метонимиялық теңеу, литоталық теңеу деген түрлері де кездеседі. Эпитет көркем туындыларда эстетикалық қызмет атқарады, сөздің тартымдылығын, сұлулығын, әсерін арттырып, тыңдармандар мен оқырмандардың жылы қабылдауына мүмкіндік туады.

Қазақ тілінде «сұлулық» мәнін беретін тұрақты эпитеттер қатарын екіге бөліп қарастыруымызға болады:

1) Зооморфты эпитеттерді атай аламыз. Олар: қой көз, бота көз, қошқар мұрын, ат жақты, қаз мойын, аққу мойын т.б.

2) Сапалық сын есімдермен зат есімдердің тіркесуінен пайда болған тілдік бірліктерді жатқыза аламыз: сұңғақ дене, кең маңдай, кең иық, қыр мұрын, ашаң жүз, аққұба бет т.б. [2, 44].

Зерттеу тақырыбымыз осы екі қатардың, алғашқы тобына бағытталады. Яғни, зооморфты эпитеттер төңірегіндегі төрт-түлік, соның ішінде *түйе* түлігіне баса назар аудара отырып, көркем әдеби шығармаларда қаншалықты актив көркемдегіш құрал екендігіне көз жеткізетін боламыз.

Адамның көркін бейнелеу барысында тілімізде қалыптасқан біршама теңеулер бар. «Сұлулық» концептісіне байланысты актив қолданылатын теңеулер *-дай, -дей* жұрнақтары арқылы жасалады. Мысалы, Өң жоқ, түс жоқ, әлденеден *үріккен ботадай* елеуреп екі көзі шатынап кеткен жас қызды маңдайынан сипады (Х.Есенжанов, Ақ Жайық). Мұнда *үріккен ботадай* тіркесінде адам баласын ботаға теңеп, ботада кездесетін қасиеттерді жас қыздың бойынан көрініп тұрғаны айқын сезіледі.

«Сұлулық» концептісі кеңістігінің құрамында тәрізді, сияқты, секілді сөздерінің

тіркесімен келетін күрделі теңеулер де құрайды. М: Ақ патшаға қарсы желіккен қазақ наурыздағы шабынған *бура тәрізді*, мауқын баспай, бетінен қайтпайды (І.Есенберлин, Таң.) Аталған мысалдың контекстіне толық назар аударсақ, **бура** – айыр түйенің жыныс қуаты жетілген еркегі. Ал біртуар мен қоспақ нардың буралыққа қалдырған еркегін нар **бура**, таза аруана мен үлектен туғанын үлек деп атайды. Мұнда Ресей басшыларына өкпесі қара қазандай қазақ халқының ашуға мініп, бура тәрізді бетінен қайтпайды деген мағынасында жұмсалып тұр [3, 66].

3) Қазақта әйелдің көзіне байланысты «*бота көз*», «*қара көз*» секілді тұрақты эпитеттер қалыптасқан. Соның бірі мысал ретінде «*бота көз*» тіркесіне тоқтала кетсек. С. Мұқановтың «Ботагөз» романы осы тіркестің дәлме-дәл атауы болып тұр. Осы шығармадағы «Кейде атын атамай, Ботагөз дейді. Ол не дегені екенін білмеймін! – Көзі ботадай қап-қара боп мөлдіреп тұрғасын айтады да, – деді абысындары күліп, – жақсы көрген жастар бірін-бірі не демейді?». Автор осы шығармасында «бота көз» тіркесін қалай болса солай қолданбай, демек төрт-түліктің бірі ботаның қап-қара көздеріне ұқсатып, басты кейіпкерінің образын анық ашып тұр [4, 11].

Тақырыпты зерттеу барысында біршама көркем әдеби шығармаларды қарастырып, әрбір шығармада кездескен төрт-түліктің ерекше бір түрі – түйе тұқымдасына негізделген теңеу сөздер жинақталды. Құдай-ай, соған да кісі *ботадай боздап* жылай ма ма екен? (О.Бөкеев, Біздің жақта). Күнше күркіреп аспанда қран қозғалғанда, оған жердегі поездар *боташа боздап* үн қосады (Ғ.Мұстафин, Жиырма бес). Менің әжем Әбдірахман үшін *ботадай боздап* жылап жүргенде, айызы қанған адамша табалап насаттанып тұрғандары болды. (Б.Майлин, Шұғаның белгісі). Үзінділердегі «*ботадай боздап*» тіркесі түйенің зарлы үні мағынасында қолданылып тұр. Яғни, ботаның зарлы әрі ауыр күңіренген үніне телініп тұр. Ақбілек үстінде жатқан ашалы, ауыр қолды ақырын сырғытып қойды да, сыбдырсыз басын көтеріп, жер қорқақ болған *ботадай*, аяғын андап басып, сығалап қарап, жапсарды ашып, тысқа шықты. (Ж.Аймауытов, Ақбілек). «Жер қорқақ болған *ботадай*» тіркесі сескенген қорқақтаған, көзі жәудіреп айналасына сығалаған бейкүнә ботаға теңеп отыр. Қасында өзінен ризалық тосып тұрған баласын көрсе де, әлі де болса оған рай бермей, ағаш кереует үстінде *күлге шөккен түйедей*, бөксесін көрпемен қымтап алған. (Ә.Нұрпейісов, Қан мен Тер). Бұл шығармадағы «*күлге шөккен түйедей*» тіркесі ең алдымен *күлге шөгу* – кір-қожалақ лас, таза емес мағынасын білдіреді. Яғни, толық контекстегі мағынасын аша келе, лас күйінде бөксесін қымтап алғанын сөз ететін тәрізді. Енді біткен болар дегенде сонадайдан *нар түйедей* зіңкиген алты дюймды ағылшын зеңбіректерінің жотасы көрінді. (Ә. Нұрпейісов, Қан мен Тер). «*Нар түйедей*» - арқасында бір үлкен өскіні болатын, күйіс қайтаратын жұп тұяқты ірі мал түрі, нар. Контекстегі мағынасымен алар болсақ, ағылшын зеңбіректерінің «*нар түйе*» сияқты үлкен, зіңкиген жотасы көрінгендігін сәтті суреттейді [5, 36].

Эпитет – заттың, құбылыстың ерекшелігін, сыр-сипатын бейнелі түрде танытатын поэтикалық және стилистикалық ұғым, экспрессивті айқындаушы сөз. Кей көркем шығармалардан түйеге негізделген эпитет түрлерін де кездестіреміз. Мысалы, С. Мұратбековтің «Жабайы алма» шығармасында кездескен «Зибаш ақ құба өнді, *көзі боталаған әдемі*, толықша келіншек. Әжібек ылғи: «Осы біздің ауылда Зибаштан сұлу келіншек жоқ. *Нағыз бота көз*. Мүсіні қандай, уыздай толықсып көзді арбайды, балтыры қандай, түптүзу топ-толық... Шіркін!.. Тезірек ер жетіп кәмелетке толсам үйленер едім», - дейтін аузының суы құрып». Үзіндіде «*көзі боталаған әдемі*» және «*нағыз бота көз*» эпитеттерін автор Зибаш есімді кейіпкердің образын айқындау үшін өте сәтті қолданған. Одан басқа, Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» шығармасындағы «Мен бұл қызға сонша разы болдым. Биік қабақ, *бота көз* осынау ақ сары қыз маған барлық қыздардың сұлуы сияқты боп көрінді» [6, 85]. Д.Исабековтің «Қарғын» шығармасындағы «Ол қолындағы *түйе жүн* кофтасын бұлғақтатып, еркелей басып жоғары әрледі» тәрізді

үзінділерін мысал етуге болады [7, 22]. Мысалдардағы «бота көз», «түйе жүн» эпитеттері, тіркес сөздердің бірі екіншісіне ерекше мән беріп, оқырман көз алдына елестеткізу мақсатында жұмсалған эпитеттер ерекше орын алып тұр. Қ.Жұмаділовтің «Тағдыр» романындағы «Атақты Ырысжанмен айтысқанда, бұл әлі жиырмаға тола қоймаған *бота тірсек бозбала* екен» [8, 56]. Мұндағы «бота тірсек» - жүйрік аттың эпитеті, сұлуда, сымбатты яғни сымбатты бозбала мағынасында қолданылып тұр.

Қорыта айтқанда, «сұлулық» концептісі ұлт танымында қалыптасқан ақпараттар негізінде концептілік кеңістік түзіп, халықтың адамға, табиғатқа, байланысты және қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарға қатысты оның ішінде әсіресе көркем шығармаларды талдау барысында белгілі бір кейіпкердің образын ашу мақсатында, сөзді көркемдеу үшін теңеу мен эпитеттер арқылы айқын көрінгені хақ.

Мақала жоба негізінде «AP14871055 «Қазақ тілдік танымдағы «Төрт түлік» концептісінің өрісі» жарияланымға ұсынылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Молдағали Б. Концепт және оның қазақ тіл білімінде зерттелуі // «Magister Dixit» - научно-педагогический журнал Восточной Сибири. – 2012. – №4. – Б. 235-243.
2. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: Мектеп, 1973. – 212 б.
3. Есенжанов Х. Ақ Жайық. – Алматы, 1958.
4. Мұқанов С. Ботагөз. – Алматы, 1938.
5. Бөкеев О. Біздің жақта қыс ұзақ. – Алматы, 1984. – 432 б.
6. Нұршайықов Ә. Махаббат, қызық мол жылдар. – Алматы кітап, 2008. – 168 б.
7. Исабеков Д. Қарғын. – Алматы, 1980. – 150 б.
8. Жұмаділов Қ. Тағдыр. – Алматы, 1988. – 240 б.

Батай А.Ф.,

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қаласы, ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., оқытушы Ағалиева Н.Б.

МЕКТЕПТЕ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әдебиет – жеткіншектердің жеке тұлғасын қалыптастыруға, өзге елдің, халықтың мәдениетін, болмысын түсіндіруге көмектесетін басты құрал.

Орыс әдебиеті қазір біз үшін барлық шетел әдебиетімен бірдей. Классикалық әдебиетін айтпағанда олар да біз сияқты социалистік реализмнен шықты. Ал қазір шетел әдебиетінің қалай өскенін көзіқарақты оқырман жақсы біледі. Сондықтан орыс әдебиетін де шетел әдебиеті деп бәріне тең қарауымыз керек. Әсіресе бір бағытта, бір елдің әдебиетін ұстанып қалуға мүлде болмайды. Мұның ақыры – сол елдің әдебиетінің көшірмесіміз, солардың соңынан ерушіміз деген мағына қалыптастырады. Қазір көптеген жастарымыз шетелден оқып келіп жатыр, олар әлем әдебиетін бес саусағындай біледі. Осы тұрғыдан айтқанда алдағы уақытта біздің руханиятта ғана емес, ұлттың ішінде көзқарас, таным жағынан өз арамызда іріткі түсуі, текетірес туындауы мүмкін. Шынын айтқанда, жастар мен алдыңғы буын онсыз да сынық жүзді, осы мәселе соны ұлғайтып жіберуі әбден мүмкін. Сол себептен біз алыс келешекті ойласақ «Орыс әдебиеті» дегенді алып тастап, оның орнына әлем әдебиетін оқытуымыз керек.

Енді осы тұста «орыс әдебиетін кімдер оқиды, оның артықшылығынеде?» деген сауал туындауы мүмкін. Мысалы, орыс әдебиетін ең көп оқитындар жапон жазушылары. Әсіресе Нобель сыйлығын алған қаламгерлерінің сұхбаттарынан, жазғандарынан мұны

анық аңғаруға болады. Олар Л.Толстой, Ф.Достоевский, И.Тургеневті оқыды. Енді қараңыз, біз тізіп отырған «әлем оқиды» дейтін жазушылардың бәрі – социалистік реализмнен бұрын өмір сүрген қаламгерлер. Олардың патшалық Ресей туралы қандай ой-пікір айтқанын біз жақсы білеміз. Әрине, орыстың классикалық әдебиеті бөлек дүние, ондай әдебиет шетелде де бар, ол да сондай деңгейде оқытылуға тиіс.

Оқу бағдарламасына «Әлем әдебиетінің» жеке пән ретінде кіруінің негізгі артықшылықтарына тоқталайықшы. Біріншіден, педагогикалық тұрғыда «Әлем әдебиетін» оқыту арқылы берілетін білімнің өзі – жаңа құндылық. Себебі білім мазмұны өзгереді, толығады. Екіншіден, таным көкжиегі кеңейеді. Жаһандық сөз өнерінің үздік туындыларымен сусындаған жас ұрпақтың бір сатыға болса да жоғары өрлейтіні даусыз. Зайырлы қоғам мүшесі ретінде өзіндік көзқарасы мен ұстанымы бар тұлғалар қалыптасады. Үшіншіден, бұл мәселе туралы сөз қозғалғанда, әрине, ұлттық идеологияға соқпай кетпейміз. Ұлт әдебиеті мен одан тыс әдебиет ауқымын зерделеуде ғылыми жүйеленген тұжырымдама қалыптасуы керек. Жалпы, осы үдерісті ұлттық трансформацияның бір бөлігі ретінде қарастыру ләзім.

Қзақ мектептеріндегі қазақ балалар орыс тілін және орыстың әдебиетін мектеп қабырғасынан бойына сіңіреді, Толстойды оқиды, Пушкинді жаттайды. Әрине, әдебиет адамды ізгілікке жетелейді, адам жанын нұрландырады. Біреулер «мұндай пәнді алып тастау керек» десе, енді біреулер «оның несі жаман, өте берсін» дейді. Жақында бұл мәселе парламент қабырғасында да көтерілді. Бұл жолы да даттағандар мен жақтағандар екіге бөлінді. «Әлем әдебиеті» пәнін оқыту арқылы білім алушылардың түркі өркениеті мен әлем әдебиеті және кеңестік әдебиет классиктерінің шығармаларын зерделеу, оқушылардың әдеби образдарды жасау кезінде салыстырмалы талдау жүргізу, қазақ, орыс және әлем әдебиетінің тақырыптарына жақын үзінділерін салыстыру, көркем-эстетикалық заңдылықтардың үндестігін айқындау қабілеттерін қалыптастыру көзделеді. «Әлем әдебиеті» пәнін оқыту мақсаты – білім алушыларды креативті ойлауға бағыттау, әдеби шығармаларды оқу ынтасын ояту. Олардың ойларын ауызша еркін жеткізуіне және жаза білуіне қолдау көрсету, дәлелдер келтіру, салыстыру және анализ жасау, бағалау дағдыларын қалыптастыру, білім алушыларға жанрларды меңгерту.

Қазақстан мектептерінде әлем әдебиетін зерделеуге негізсіз аз көңіл бөлінеді. Сол баяғы ескірген идеологиялық постулаттар сақталып қалған. Мысалы, кәсіпкерлерлік – кесір, кесапат, ал кедейшілік – қарапайымдылық пен жақсы қасиет деп дәріптеледі. Әдебиет халық құндылықтарын тәрбиелейді. Сондықтан әдебиеттің жаңа Қазақстанның өскелең ұрпағының бойына қандай құндылықтарды сіңіріп жатқанына мән беру керек. Оқушыларға «Русская литература» сабағын орыс тілінде оқытып келеміз. Ал «Әлем әдебиеті» пәні ашылса, ол қазақ тілінде оқытылар еді. Шекспир, Омар Хаям, Хафиз, Пушкин, Хемингуэй, Камю, Ги де Мопасан, Экзюпери, берідегі Ю Хуа, Холед Хоссейни, Паулсо Коэльо секілді авторлар қазақ тілінде сөйлер еді. Тиісінше, жаһанның жауһар туындыларын өз тілінде оқып, оқушының да көркем әдебиетке ынтасы артар еді. Көркем әдебиет оқыған қоғам кемел қоғам болмақ. Біз бір пәннің орнын ауыстыру арқылы қаншама болашақта кесел болатын біршама мәселені шешер едік. Осыны біздің билік білсе дейміз. Ақын Темірхан Медетбек осы мәселе жайында бұндай пікір білдірді: «Орыс әдебиетін білу керек, бірақ әлем әдебиетімен бірге білу керек. Оны жеке алып қарамау керек. Ол уақыт жоқ, баяғыда өтіп кеткен. Сондықтан әлем әдебиеті пәнін енгізген жағдайда, кітапта Түркі тілдер әдебиетіне басымдық берілсін. Орыс әдебиеті – ағылшынның, немістің, француздардың тікелей ықпалымен жасалған әдебиет. Мәселен, Пушкин Байронға біршама еліктегенін білеміз. Түркі әдебиетін, туыстас тілдерді құрайтын халықтар әдебиетін тереңінен қарастыруға болады. Біздің тамырымыз да, түбіміз де сол әдебиетпен тікелей байланысты» [1; 1].

Кез келген халықпен бүкіл дүниежүзі білетін әрі құрметтейтін әдебиет қайраткерлерінің арқасында, сол халықтың әдебиеті арқылы танысуға болады. Қазақ

елінде Абай Құнанбайұлы, қырғыз халқында Шыңғыс Айтматов, тәжіктерде Абдурахмон Шәмші, өзбектерде Алишер Навой, әзербайжан халқында Низамий Ганджавий, парсы халқында Фирдауси, грузин халқында Шота Руставели әлемдік әдебиеттің ұлы классиктері болып табылады. Олардың шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылған. Әдебиетте шекара жоқ. Шығарма қандай тілде жазылса да, егер де онда таланттық таңбасы болса, оны бүкіл дүниежүзінде оқиды. Кез келген ұлт өз бейнесін әдебиет арқылы таныта отырып оны бүкіл дүниежүзіне де таныта алады [2; 4].

«Әлем әдебиеті» оқу пәнін оқытудың негізгі міндеттері:

- Гуманистік дүниетаным, ұлттық таным, азаматтық позиция, әлемдік және отандық мәдениетке, әдебиетке сүйіспеншілік пен құрметін қалыптастыру;
- Өзге өнер түрлерімен бір қатарда әдебиеттің де өзіндік ерекшеліктері туралы түсініктерін дамыту;
- Көркем мәтінді қабылдауды, оқырмандық мәдениетті қалыптастыру;
- Оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыру» [3; 118].

Әлем әдебиетін оқып жүргендер бірсарынмен ешуақытта ойламайды, бір шеңбермен шектелмейді. Сөйлеуі де, ойлауы да, толғануы да тым бөлек. Алға қояр мақсатыңа, өмір сүру стиліне, қалай демалып, қалай жүріп-тұруыңа да осы әдебиет елеулі үлес қосатынында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сарсенхан Б. «Орыс әдебиеті» емес, «Әлем әдебиеті» керек / Қазақ әдебиеті, 14.10.2019. – <https://qazaqadebiati.kz/22212/orys-debiati-emes-lem-debiati-kerek>
2. Дуйсенбиева Г.А., Курбаналиев Б.У. Әлем әдебиеті: оқу құралы. – Шымкент, 2016. – 272 б.
3. Орта білім беру ұйымдарында «Қазақ тілі» және «Қазақ әдебиеті» пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздері. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2022. – 240 б.

Борбасова М.С.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: PhD, доцент Амангазықызы М.

ҚАЗІРГІ ӘЙЕЛДЕР ПРОЗАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМ МЕН ЖАТСЫНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жиырма бірінші ғасырға аяқ басу – бір құбылыстың басы, екінші бір құбылыстың соңы болуы бек мүмкін. Ақпарат ағымы арнасынан асып-тасыған заманда, ғасырлар тоғысында таным дағдарысы белең алды. Жаңа мәдениет көкжиегін көксеген жаңаша көзқарас ізденіске бастап, осы тұста тың талғамның қалыптасуы уақыт заңдылығы десек те болады. Соны ізденістер, тың тақырыптар, жаңа бейнелер әдебиетте қаншалықты жемісін беріп жатыр? Оқырман жүрегінен жол тауып отыр ма? Бұл – бүгінде сөз өнеріндегі жауабын күтіп тұрған өзекті мәселелердің бірі десек болады.

Адамның қоғамға көңілі толмай, өзін-өзі, басқа адамдарды, қоршаған ортаны, қоғамды жатсынуы – соңғы жылдары әлемдік проза саласында жазушылар назарын өзіне аударып келе жатқан ауқымды философиялық мәселе. Қазақ аруларының прозасындағы жатсыну мәселесі М. Омарова, А. Мантаева, Л. Қоныс шығармаларында көптеп кездеседі. Бұл мәселе, өкінішке орай, әлі де тың тақырыптар қатарында қалып қойды, зерттелінбей келеді. Алайда, постмодернистік дәуірден бастап әдебиетте біртіндеп өткені, тарихы жоқ, реалдық, нақты сипаттарын жоғалта бастаған кейіпкерлер қатары қалыптаса бастады.

Жатсыну, өгейлену сияқты философиялық категория – модернистік эстетиканың да маңызды мәселесі. Модернизм негізінде айқын көрінетін спецификалық дүниетаным – қоғам тарапынан көрсетілген қысым мен рационалдық тәртіп орнаған әлемді адамның

жатсынуы жатыр. Кейіннен мұндай дүниетанымдық аңсар кейінгі модернистік танымда жалғасын тапты. Жеке тұлғаның жатсынуы романтизм эстетикасында кездеседі. Өз ортасына, қоғамға қарсы тұрған романтикалық қаһарманның қоғамды, адамдарды жатсынып, табиғатқа, тау арасына қашуы немесе өзімен-өзі оңашалануы, өз ойымен жеке дара қалуы романтикалық әдебиетте жиі көрінетін сарындардың бірі.

Қазақ прозасында соңғы жылдардағы әдеби тенденциялардың бірі ретінде белең алған экзистенциализм ағымын Мадина Омарова да айналып өтпейді. Мұны біз кейіпкер мен авторлық позиция арақатынасына терең үңілгенде байқай түсеміз. Ақиқатқа адам болмысын тану арқылы жетуге ұмтылыс, өмір сүрудің мәні – адамның өзін-өзі тану қағидасын басшылыққа алып, өмір сүретін замандастарының қазіргі қазақ қоғамындағы қасіретке толы табиғатын кейіпкерлердің өз әлемімен аспай жататын өзінше реалистік психологиясы арқылы жеткізеді. Қаламгер туындыларынан сан алуан кейіпкерлер галереясын тізіп беруге болмайды. Идеялық, формалық ізденістерге барып, жаңаша жазып жүрген М. Омарова кейіпкерлерінің өз бояуы, өз өрнегі бар десек болады. Олар өз әрекеттеріне есеп бермейтін абсурд қаһармандар, өзін шексіз сүйетінін нарцистік психология, шектен тыс өзімшілдік, өзін-өзі таба алмай адасып, алас ұрған, жылы сезімнен ада тас жүректер, т.б. Жазушының мистикалық әңгімелеріндегі елес адамдар да өзіндік айтары бар дара бейнелер деуге болады. Адам жанын, батыстан жеткен капиталистік қоғам тәрбиелеген замандастардың жан дүниесін, оның әлемге көзқарасы, айналамен байланысы, өмір сүруге деген құштарлығының дәрежесі, өмір мәнін түсінудегі парасат-пайымына қарай беруге тырысқан. Осы алуан психологияның басын қосатын бір ұқсастық бар. Ол қандай үндестік? Оған шығармаларды талдау барысында көз жеткізуге болады.

М. Омарова туындыларында кейіпкер бей-берекеттігі өзі бір жеке әлем, аралшық құрып алып, басқаға селқос, өзгенің тағдырына немқұрайлы қарайтын болмысымен көзге түсіп тұрады. Сүйкімсіз, қатігез, кесек, тасбауыр бейнелер табиғатына тереңінен дендеп үнілген сайын, олар үшін жалпыадамзаттық игі идея, қоғамдық құндылықтар мүлдем жат екеніне куә бола түсеміз. Сана ағымын жіті қолданған автор субъектінің ішкі жан-дүниесін барынша ашып, көздеген көркемдік тұғырнамасын сол «жағымсыз» кейіпкер психикасына салмақ сала отырып жеткізуге тырысқанын бірден байқауға болады. Қалыптасқан проза үлгісіндегідей әртүрлі бейнелер тізбегін қалыптастыру арқылы қаламгер кімнің «ұнамды», кімнің «ұнамсыз бейне» екені сұрыптап жатпайды. Экономикалық және рухани дағдарысқа ұшыраған елдің өмір сүру қағидаты өзгеше мәнге ие болғандықтан, әрбір адам өзінше тіршілік қамын жасап, тек жеке басының қамын ғана күйттеуге бет алған, мәселені жеке-дара шешуге тырысқан «өзімшіл» сана күшейген. Нәтижесінде мың құбылып, күнде өзгерген заман құрсауы ұлт психологиясына айтарлықтай көлеңке, сызат түсіріп, бұрын-сонды әдебиетте ұшыраспаған дара, шолақ мінездер тудырғаны ақиқат. Қоғамдағы адам баласының сан түрлі мінездері мен болмыс-табиғаты, іс-әрекеттері түрлі оқиғаның туындауына, қазақ қоғамында бұрын-сонды болмаған жағдайлардың орын алуына дейін көрініс береді. Жазушы кейіпкерлердің бастарынан өткен шындықты «өзінше» дұрыс бағамен жай ғана баяндайды. Ешкімнің ұсынысы, ой-пікірі, ақыл-кеңесі, жақсылығы мен қамқорлығы оларға мүлдем қажет емес. Әлеуметтік теңсіздік пен жоқшылық «пісіріп» жіберген бұл кейіпкерлер өзгелер жан түршігетін жағдайларға қалыпты жағдай ретінде қарайды, оның тұңғығына түсіп, мән беріп елемейді. Жазушының «Ана ғұмыр» романындағы кейіпкер Гүлзирашты осындай кейіпкерлер қатарына жатқызуға болады. Оны тіпті өзі де жасырмайды: «Әжем қайтыс болғаннан кейін, мен өзімнің туған анамның қолына интернат көріп, жетім қалған мені асырап алуға ниет білдірген барлық туыс-туғанның қолынан өтіп, бір-ақ оралдым. Осындай килы ғұмырды бастан кешкен соң ба, мен аздап, жұмсартып айтқанда, еркіндеу едім» [1]. Әжесі өмірден озған сәттен ол балалығын жоғалтады. Алаңсыздық орнын басқан қайғы салмағы, қалың мұңның сұрғылт торлары, әлдебір көмескі бақытсыздық жетелеген қара қызды шын мәнісінде, туыстары емес, қатігез

өмір тәрбиелеген. Сондықтан да ол «қатігез, бірбеткей, өзімшіл қытымыр, ақымақ». Өзін қоршаған ортадағы толыққанды отбасынан шығып, психологиясы дұрыс қалыптасқан мейірімді, ұқыпты, жағымды қыздарды ол жек көреді. Тіпті өзінің туған анасы да бұдан жерініп, «сұқсырдай сумақай, жұртқа жұғымы жоқ, сүйкімсіз сұмырай» деген баға берген. Оған қайғырып, қам жеген кейіпкер жоқ. Қиналмастан: «Негізгі мен шешемді адам екен демейтінмін» [1], – дейді кейіпкер. Өзіне лайықты затқа қол жеткізу үшін ғана анасының соңынан ілесуі шектен тыс өзімшілдігін көрсетеді. Мұнда тұтастай бір қоғамның қасіретін байқауға болады. Жалпы айтқанда, М. Омарова кейіпкерлерінің қиын да күрделі психологиясы, ақылға сыйымсыз әрекеттері қазақ ұлтына ғана емес, жалпы адамзат жанында өтпелі де қауіпті, соңы белгісіз бір үдерістің өтіп жатқанын аңғартатындай.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Омарова М. Ана ғұмыр. URL: <https://turkystan.kz/article/48816-aldaspannan-fotoreportazh> (қаралды: 05.03.2024).

Жахина Г.Ж.,

«Тұран-Астана» университетінің магистранты, ғылыми жетекшісі: философия докторы (PhD), аға оқытушы Алашбаева Ж.Н.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ АНТОНИМДЕРДІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Қазақ тілінде антонимдер көбіне-көп сын есімдерден болады онан соң етістіктерде зат есімдерде, үстеулерде азды-көпті кездеседі. Ал қалған сөз таптарынан антонимдер аз.

Сын есімге тән антонимдердің мынадай түрлері бар:

а) **түбір күйінде кездесетіндері:** ауыр – жеңіл, кең – тар, ыстық – суық, үлкен – кіші, жас – кәрі, биік – аласа, ұзын – қысқа артық – кем, аш – тоқ, жақсы – жаман, қалың – жұқа, арық – семіз, оңай – қиын, т.б.

ә) **туынды түбір күйінде кездесетіндері:** ашық – жасырын, өзімшіл – көпшіл, ашық – жабық, тілазар – елгезек, қатты – ақырын, т.б.

Етістікке тән мынадай антонимдер бар:

а) **түбір күйінде кездесетіндері:** озу – қалу, кету – келу, қону – ұшу, айырылу – қосылу, шашу – жинау, бару – қайту, жату – тұру, ашу – жабу, кіру – шығу, ұту – ұтылу, жеңу – жеңілу, қуану – ренжу, т.б.

ә) **туынды түбір күйінде кездесетіндері:** қартаю – жасару, жоғарылау – төмендеу, татуластыру – араздастыру, ақтау – қаралау, т.б.

Зат есімге тән антонимдер де негізгі және туынды түбір күйінде кездеседі:

а) **түбір күйінде кездесетіндері:** өтірік – шын, алғыс – қарғыс, рақат – бейнет, бақ – сор, өмір – өлім, жаз – қыс, күн – түн т.б.

ә) **туынды түбір күйінде кездесетіндері:** аласы – бересі, байлық – жоқтық, кісілік – иттік, аштық – тоқтық, тарлық – кеңдік, жеңіс – жеңіліс, т.б.

Үстеуге қатысты антонимдер: ерте – кеш, ілгері – кейін, жоғары – төмен, алыс – жақын, әрі – бері, сылбыр – тез т.б.

Есімдікке қатысты: анау – мынау, әне – міне, осы – сол тәрізді бірін-саран антонимдер ғана ұшырасады. Тілде қарама-қарсы ұғыммен қатар, кейде, аралық ұғым да кездеседі. Мәселен ескі мен жаңаның арасында *көне (көнетоз)*, суық пен ыстықтың арасында *жылы*. Жеңу мен жеңілудің арасында итжығыс деген аралық ұғымдар бар [1, 21]. Тілдегі антонимдер қарама-қарсы құбылыстарды біріне-бірін шендестіріп, салыстыру

арқылы күшті стильдік мән тудырады. Сол себептен, антонимдер мақал-мәтелдерде жиі қолданылады.

1 кесте. Антонимдердің құрылымы

Антоним сөздер негізгі сын есімнен:	
1)	заттың не құбылыстың түрі мен түсін анықтайды. Мыс.: <i>қара, ақ т.б.</i>
2)	заттың не құбылыстың сыры мен сапасын анықтайды. Мыс.: <i>жаман, жақсы, нашар, тәуір т.б.</i>
3)	заттың көлемі мен аумағын, ұзындығы мен салмағын анықтайды. Мыс.: <i>кіші, үлкен, ұзын, жіңішке, қысқа т. б.</i>
4)	заттың дәмі мен иісін білдірсе. Мыс.: <i>тәтті, ащы т.б.</i>
1)	заттың не құбылыстың басқа да қасиет белгілерін білдірсе.
Антонимдер морфемалық құрамына қарай қатыстық сын есімге жатса, яғни заттың белгісін басқа бір заттың қатысы арқылы білдірсе және ондай туынды сын есімдер өнімді (өнімсіз) жұрнақтар арқылы жасалса.	
Есімдерден туынды сын есім тудыратын өнімді жұрнақтар арқылы жасалып, заттың сыртқы түрі мен түсіне, кескіні мен келбетіне, сыры мен сынына, мекен мен мезгілге және т.б. белгілеріне қатысты сындық ұғым білдірсе.	
1. -қы, -кі; -ғы, -гі жұрнақтары арқылы кейбір зат есімдерден, есімдіктерден, үстеулерден, сондай-ақ, жатыс және шығыс септіктегі сөздерден жасалатын туынды сын есімдер мынадай мағынада жұмсалса:	
а) мекендік ұғым білдіретін кейбір зат есімдерге, үстеулерге, сондай-ақ, жатыс (кейде шығыс) септік формаларындағы есімдерге жалғанса. Мыс.: <i>жозарғы, төменгі т.б.</i>	
ә) мезгілдік ұғым білдіретін кейбір зат есімдер мен есімдіктерге, мезгілдік үстеулерге жалғанса. Мыс.: <i>кешкі, таңғы, күзгі, жазғы, көктемгі т.б.</i>	
2. -лы,-лі,-ды,-ді,-ты,-ті қосымшасы арқылы мынадай туынды сөздер жасалады:	
а) қосарланған зат есімнен, сын есімнен, күрделі сын есімдер осы қосымшалар арқылы жасалса. Мыс.: <i>ағалы-інілі, бұрынды-солды, ойлы-қырлы, үлкенді т.б.</i>	
Етістіктерден өнімсіз жұрнақтар арқылы жасалатын туынды антонимдер (сын есім сөздер):	
1. -ыс, -іс, -с. Мыс.: <i>келіс, кетіс т.б.</i>	

Сонымен антонимдер, біріншіден, сапалық сын есімге жатуы мүмкін (*ақ, қара, биік, аласа, үлкен, кіші, жылы, суық т.б.*), екіншіден, сөзжасамдық (синтетикалық) тәсіл бойынша, яғни тиісті жұрнақтар арқылы жасалған туынды сын есімге жатуы мүмкін екен. Үшіншіден, синтаксистік (аналитикалық) тәсіл, яғни жалаң сын есімдердің бір-бірімен тіркесуі арқылы (*үлкен-кішіл, абысын-ажын т.т.*) және морфологиялық-синтаксистік (семантикалық) тәсіл бойынша жасалатын туынды сын есімдер де болуы мүмкін.

2-кесте.

Синонимдік сын есім сөздер қатары	Антонимдік сын есім сөздер қатары
жақсы, көркем, келбетті, асылы, таза, дәл, лайық	нашар, надан, жаман
Бай	кедей, жәутік
қатты, берік, мықты	бос, еркін
жаңа	ескі

Жас	кәрі, қарт
Оңай	қиын
Жеңіл	ауыр
үлкен, ірі, зор, кесек, қалың, жуан, биік, терең	кіші, кем, аласа
шын, рас, анық	жалған, құпия
ыстық, жылы	суық, салқын
алыс, жат, бөтен, сырт, өзге, басқа, бөлек	жақын, таныс
Оң	теріс
ұзын, ұзақ	қысқа, сирек, оңаша

Сын есімнен болған сөздердің ішінде ең жиі қолданылатын сөз – «**қара**», сол сияқты оның антонимдік сыңары «**ақ**» сөзі де аса жоғары жиілікте қолданғанына көз жеткізуге болады [2, 18]. Аталған сын есімдердің жиі қолдануының негізгі себебі – олардың қазақ тілінде орын алатын кінәлі-кінәсіз, ашулы-мейірімді мағынасындағы сөздердің орнына қолданылуы.

Қарама-қарсы тұратын шындық болмыстың құбылыстары адам баласының танымына да күшті ықпал тигізіп отырған [3, 47]. Адам санасы жұптасып танылатын осы құбылыстарды өзінің сана-сезімі мен ақыл-парасатына сіңіре отырып, оларды түрлі (фразеологиялық тіркестер, мақал-мәтелдер, жекелеген сөздер мен сөз тіркестері) бірліктер арқылы беруге ұмтылған. Мысалы: *жақсы – жаман* сындық белгілері заттанған күйде адамның сапа көрсеткіші ретінде жұмсалады: *Жақсының жақсылығын айт.*

Жақсы – жаман, ақ – қара, өмір – өлім, соғыс – бейбітшілік, дос – дұшпан (дос – қас) [4, 67] ұғымының мазмұны қарама-қарсы мәнде қолданылатын абстрактілі, нақты ассоциативтік, эмоционалдық, бағалауыштық белгілерге ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мусин Ж. Қазақ тілінің антонимдер сөздігі. – Алматы, 1984. – 187 б.
2. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, 1997. – 256 б.
3. Мусин Ж.М. Қазақ филологиясының мәселелері. – Көкшетау, 2017. – 568 б.
4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

Еркин А., Базарова А.,

*студенты 1 курса, земельного факультета, Казахского агротехнического
исследовательского университета имени С. Сейфуллина, научный руководитель:
д.ф.н., профессор Иманбердиева С.К.*

ОБРАЗ ЛОШАДИ В КАЗАХСКИЙ И РУССКИХ СКАЗКАХ

Образ лошади в казахских и русских сказках привлекает внимание своей универсальностью и многообразием интерпретаций. Лошадь в этих сказках выступает не только в качестве персонажа, но и символизирует различные аспекты жизни и общества. Важно отметить, что казахская и русская культуры имеют свои собственные особенности и традиции, которые отражаются и в образе лошади в сказках.

Целью данного исследования является выявление общих черт и отличий в представлении образа лошади в казахских и русских сказках. Мы будем исследовать символическое значение лошади, ее роль в развитии сюжета и характеристике персонажей,

а также проанализируем культурные и исторические факторы, которые влияют на формирование этого образа.

Использование сравнительного подхода позволит нам получить глубокое понимание значения лошади в казахских и русских сказках, а также расширить наши знания о культурных ценностях и традициях этих двух народов. Проведенное исследование поможет нам лучше понять уникальность каждой культуры и их взаимосвязь с общими символическими представлениями о лошади.

В казахской культуре лошадь имеет особое значение и является символом свободы, силы и кочевого образа жизни. Лошадь в казахских сказках часто выступает в роли верного друга и помощника героев, а также символизирует духовные и моральные качества, такие как мужество, преданность и выносливость.

На государственном Гербе Республики Казахстан помимо главных элементов, связанных с историей и традициями народа, обозначены пегасы. Какое отношение имеют крылатые кони государственности, какой в них посыл?

Из описания Государственного символа говорится, что крылатые мифические кони – тулпары, являются ключевым геральдическим элементом. Образ коня с незапамятных времен олицетворяет такие понятия, как храбрость, верность и силу. Крылья символизируют многовековую мечту многонационального народа Казахстана о построении сильного и процветающего государства.

В русской культуре лошадь также имеет важное значение и является неотъемлемой частью народных преданий и сказок. Лошадь в русских сказках может быть представлена как магическое существо, способное помочь героям в их приключениях. Она также символизирует силу, быстроту и грацию.

Казахский народ вел кочевой образ жизни. Для волевого кочевника, воина конь обязательный атрибут. Поэтому многие сказки, эпосы, пословицы и поговорки связаны с конем.

В сказке «Кендебай на коне Кергула» есть строки, где описывается вся мощь необыкновенного Коня:

Кендебай-сал – это я, что таить,
Мой верный конь Кергула на привязи не стоит,
На скаку развевает ветер гриву коня,
И сверкает на солнце броня.

В сказках «Камбар батыр», «Делдаш батыр», «Падишах Абдырахман» также встречаются эпизоды про дивных коней.

В сказке «Тельконур» говорится о невероятно красивом коне. Если играла музыка скакун грациозно танцевал под нее. Здесь также описывается невероятная скорость скакуна: «Тельконур рванулся от седока в сторону и бросился на волны Жайыка. Никто не успел и ахнуть, как конь уже отряхивал с себя воду на другом берегу».

В устном народном творчестве образы чудо-коней встречаются часто. Это говорит о значимости коня для казахского народа. По всей территории Казахстана есть холмы и горы, озера и реки, джайлау и равнины, названные в честь легендарных тулпаров – истинных духов Великой степи.

Образ коня в русских народных сказках берёт начало из древних славянских мифов. Славяне почитали коня более других животных. Ведь предки большинства народов Евразии вели кочевой образ жизни, и в облике Золотого коня, бегущего по небу, им представлялось солнце. Позднее возник миф о боге солнца, едущем по небу на колеснице. Образ Солнца-коня сохранился в убранстве русской избы. Амулет с изображением конской головы или подковы в сочетании со знаком солнца считали могущественным оберегом.

Самым ярким конём в русских сказках является Сивко-бурко. Насчитывается около 60-ти вариантов сказки о Сивке-бурке. В одном варианте сказки он описывается как конь,

у которого одна шерстинка золотая, другая серебряная. В другом варианте такая картина: «Сивко бежит, только земля дрожит, из очей пламя пышет, а из ноздрей дым столбом валит». В сказке Сивко-бурко допрыгивает до окна царевны, что не может сделать ни один обычный конь. Сивко бурко стал прототипом Конька-горбунка из одноимённой сказки Ершова.

Казахские и русские сказки имеют много общего, так как они являются продуктом народного творчества и отражают менталитет и традиции своих народов. В обеих культурах лошадь занимает важное место, как символ свободы, силы и связи с природой.

По проекту: АР14871055 – Репрезентация концепта “Төрт түлік-домашнее животные в казахском языковом сознании”.

Ергешбай А.Ш.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Райнбекова Г.С.*

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ – ӨМІРДІ ТАНЫТУ

Кітап оқу – тың әлемнің табалдырығын аттау. Әсіресе, түрлі жанрадағы кітаптарды қымсынбастан оқитын адамның жан-жақты болатынын аңғаруға болады. Сауатты адамдар көркем әдеби жанрадағы кітаптарды оқығанды дұрыс деп санайды. Өйткені, кез келген әдебиет өзінді зерттеуге үйретеді. Еліміздің болашақ азаматы – қазіргі балалар. Яғни, егеменді елімізді дамытып, гүлдендіре түсетін санасы таза және дені сау ұрпақ. Адамдар арасындағы жақсы қарым-қатынас, міндетті түрде жақсы нәтижелер береді. Кішіпейілдік, сыйластық, адамгершілік сияқты жоғары сезімдер болған жерде оң жетістіктер болмай қоймайды. Жас өркенді рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Адамды жақсы ететін де, жаман ететін де – тәрбие. Сондықтан, жеткіншек ұрпақтың өз халқының рухани қазынасымен, ұлттық мәдениетімен, дәстүрімен неғұрлым тереңірек танысу қажеттілігі бірінші орынға қойылып отыр. Тәрбие – ана сүті арқылы қанға сіңіп, санаға дариды. Ұлттық рухта тәрбие алмаған, тілін, дінін, ойынын, дәстүрін дұрыс білмеген ұрпаққа Отанды қорғауға сенім арту, болшақтың тізгінін ұстату үлкен қате. Сондықтан да, көркем әдебиет арқылы баланы өмірге дайындауда, рухани адамгершілікке тәрбиелеу маңызы ерекше. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу білім беру мен ғана шектелмейді. Баланың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның рухани-адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Сондықтан бүгінгі таңда көркем шығарманы оқыту маңызды болғандықтан тақырып өзекті.

Көркем әдебиеттің екі міндеті бар. Біріншіден, көркем әдебиет оқуға тәуелділікті оятады: оқиғаның қалай өрбитінін білуге, оны түсінуге, кейіпкерлерді сезінуге деген құштарлық, олармен бірге уайымдап, бірге күресу бала бойындағы кітапқа деген махаббатты оятады. Ол тек кітапқа ғана қызығушылықты оятып қана қоймай, баланың сөздік қорын көбейтеді, оның ойлау жүйесін жетілдіреді.

Сауатты балаларды өсірудің ең тиімді жолы – оларға кітап оқуды үйрету. Кітап оқудың қызықты іс екенін түсіндіру. Бастысы, балаңызға қандай кітаптардың ұнайтынын аңғарыңыз. Балалар үшін жаман жазушы жоқ, сондықтан кімді оқығысы келсе, сол автордың кітабын беріңген дұрыс. Өйткені, балалар әрқилы жаратылыс иесі. Олар өздеріне керек оқиғаның жетегінен міндетті түрде шап беріп ұстап алады, осылайша кітап әлеміне сапар шегеді.

Екіншіден, көркем әдебиет эмпатияны туғазады: сіз фильмдер мен телебағдарламалар қарап отырғанда, оқиғалар басқа адамның өмірінде болып жатқанын ұғасыз. Бірақ, кітап оқып отырып, 42 әріппен бірге, тыныс белгілері де сіздің құзырыңызда.

Сіз оны оқып отырып, өзіңіздің ойыңыздағы әлемді жасақтайсыз. Өзіңіздің жеке кеңістігіңізді құрастырасыз. Сіз еркін саяхаттайсыз. Бастысы, қайта оралған кезіңізде, сыртқы әлемнің өзгергенін байқайсыз. Шынында, сыртқы әлем емес, сіздің көзқарасыңыз ғана өзгеріске ұшырады.

Эмпатия – бұл сізді жалғыздықтан құтқаратын құбылыс. Кітаптардан сіз өмірлік маңызды сұрақтардың жауабын аласыз. Сонысымен, кітап өз құндылығын ешқашан жоғалтпайды.

Кітап оқудың қасиеттері көп мысалға сөздік қорыңызды қалыптастырады, стресті төмендетеді, әдеби кітап танымды кеңейтіп, сананы ашады, тіпті ұзақ өмір сүруге көмектесуі мүмкін және т.б. [2, 13].

Зерттеушілер кітапты үнемі оқитын оқушылардың жас кезінен бастап сөздік қорлары бірте-бірте молаяды дейді. Сөздік мөлшері стандартталған тестілердегі ұпайлардан бастап колледжге түсуге және жұмысқа орналасуға дейінгі өміріңіздің көптеген салаларына әсер етуі мүмкін. 2019 жылы Cengage жүргізген сауалнама жұмыс берушілердің 69 пайызы тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті сияқты «жұмсақ» дағдылары бар адамдарды жалдағысы келетінін көрсетті. Кітап оқу – контексте үйренген жаңа сөздерге әсер етуді арттырудың ең жақсы жолы.

Өнердің ішіндегі ең бір қадірлі де қасиетті – көркем әдебиет. Бейнелеу, сәулет, мүсін өнерлері нақты, затты болғанымен жансыз, қимылсыз, ал әдебиет кез келген шындықты қимыл, қозғалыс үстінде құбылтып, құлпыртып көрсете алады. Дәл осы тұрғыдан алғанда, сөз өнерін бас өнердің бас, «өнер атаулының ең қиыны және күрделілісі» (Бальзак), «ең жоғары түрі» (Белинский) десек, халқымыздың «өнер алды – қызыл тіл» деген қағидасы да соны растайды. Әдебиет адамға өмірді танытып қана қоймайды, солардың өмірге көзқарасын қалыптастырады, мінез-құлқына, тұрмыс-тіршілігіне ықпал етеді.

Бала әдебиеті жоқ жерде ертегі баланың рухын, қиялын тәрбиелеуге зор керегі бар нәрсе, баланы қиялдандыруға, сөйлеуге үйретеді [3].

Әдеби шығарма адамның бүкіл ой-қиялын, сыр-мінезін түгел баурайды: қуантады, сүйіндіреді, таңдантады, күйіндіреді, жылатады, күлдіреді... Қысқасы, адамның көңіл-күйінде сан сапа құбылыстар туғызып, із қалдырады. Бұл әдеби шығарманың, яғни көркем әдебиеттің эстетикалық әсері, оның таным, тәрбие тарапындағы мәні де осыған негізделген. Кітап және симфония, сурет немесе, мүсін не туралы деген сұрақтың жауабы бір-ақ: адам туралы, адамның әсемдігі мен асыл қасиеттері туралы адам рухының керемет күші мен қасиеті жайлы... Өнер дүниесінің (туындысының) бәріне ортақ мазмұн – адамның ойы, арманы, құштарлығы, мұраты; өнер туындысының қай түрі болсын, әрқайсысы өз тілінде өмірдегі, қоғамдағы адам тіршілігінің мәні мен мағынасын паш етеді.

Адам тағдыры жазушы үшін шығарма арқауы ғана емес, өмірді танудың өзгеше тәсілі. Болмыстың көркем көрінісі мен адамды нақты қимыл-әрекет үстіндегі жанды бейнелеу тек сөз өнерінің ғана еншісі. Бейнелеу құралы – тіл. Тіл арқылы сөзбен сурет жасалады, яғни, кез келген көркем шығарманың тілсіз өрілуі мүмкін емес.

Әдеби кітап танымды кеңейтіп, сананы ашады. Торонто университетінің ғалымдары әдеби шығармаларды құныға оқитын адамдардың салалық кітаптармен ғана сусындайтын сыңаржақ оқырмандарға қарағанда, анағұрлым креативті келетінін анықтап отыр. Олардың айтуынша, дерекке құрылған ғылыми кітап студенттердің белгілі бір тақырыпты меңгеріп шығуына көмектескенімен, ол туралы кеңінен ойлануға септеспейді. Қатардағы дәрігер өз саласына қатысты мыңдаған мақала оқып, энциклопедиялық білімге жетуі мүмкін, бірақ аурудың қосымша симптомдары пайда болып, басқа бір дертке нұсқағанда, түйіді диагнозды қоялмай қиналады. Университет ғалымдары осы мысал арқылы дәрігердің робот емесін, оған медициналық білімді програмдауға болмайтынын айтады. Студенттерді бір жағдайға емес, әр түрлі ситуацияға жайындау керек деген сөз. Оның жолы – әдеби кітаптарды оқыту [2, 11].

Жоғарыда айта кеткен Торонто университетінің қолданбалы психология және жеке тұлғаны дамыту кафедрасының профессоры Кит Оутли көркем әдебиетті «сана-ның пилотажды жаттығуы» деп атайды. Яғни, ұшқыштардың жерден алысқа бармай-ақ әуе лайнерін басқаруды үйренгені сынды, көркем әдебиетті жиі оқитындар да өз бетінше әлеуметтік дағдыларын жақсартса алса керек. Ғалымның зерттеуінше, әдеби персонажбен өзімізді ұқсастырып, арман-мақсат жолында оп-оңай мүдделес жандарға айналып кетеміз. Кітап кейіпкеріне қауіп төнген сәтте жүрек соғысы жиілеп, уайымнан шаршауымыз да бек мүмкін. Дегенмен үрейге булыққан Раскольниковпен (Ф.М. Достоевский, «Қылмыс пен жаза») бірге қашып-пысқанымызбен, романның бетін жапқанымызда-ақ сол күнгірт оқиғаның шуы бізден жырақтап сала беріп, жан-дүниеміз тыныштанады емес пе? Осындағы сюжеттің ізін қуып түсініп отыру үшін, кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынас пен бір-біріне деген ой, жоспарларын білуіміз қажет. Бұл үшін психикалық жағдайды модельдеу, таным формасы қабілетіне ие болу керек деп түсіндіреді психологтар. Осыдан барып кейіпкер басындағы ой айқын ажыратылып, оқырман миында осы іс-әрекетке жауап беретін қызметтер іске қосылады.

Осы орайда сыршыл суреткер Әуезовтің «Әдебиеттің зор міндетінің бірі – елдің мінезін түзеу», деген сөзі ойға оралады. Қалай болған күнде де көркем әдеби шығарманың қоғамдық, тәрбиелік маңыздылығымен белгілі бір деңгейде эстетикалық сезімімізге әсер ете алатындығы турасындағы зерттеулер мен мамандар пікірі бір арнаға тоғысып отыр. Демек, әдебиеттің құдіретін, әлеуметтік мәнін күллі қоғамды өзгертушілік күшін осы тұрғыдан тану шарт. Әдебиет ескірмейді!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. WWW.ULAGAT.COM
2. *Жаһан журналы*, 2019.
3. Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Ел-шежіре» баспасы. – 2013. – 270 б.

Есіркеп Ә.А.,

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымының кандидаты, профессор Шақаман Ы.Б.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ГҮЛ АТАЛЫМДАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ БАҒЫТЫ

Қазақ тілінде гүл аталымдарына қатысты шағын зерттеу жүргізілген. Бірақ гүл атаулымының шығу тегін, негізін ғылыми танымдық тұрғыдан түсіндіретін еңбек жоқтың қасы. Зерттеулерді қарастыру барысында бұл туралы мәліметті тек биология, ботаника саласымен қатысты қаралатын, өсімдік түрлерін түсіндіретін зерттеулерден және этнограф зерттеушілердің еңбектерінен мәлімет алу мүмкіндігі туды. Қазақ тіліндегі ғылыми еңбектерде олардың символдық мәні, этномәдени ерекшеліктері мен негіздері, мазмұндық қалыптасу жолдары түсіндіріледі. Ал нақты қай гүл атауы қалай қалыптасты деген мәселені жинақтап түсіндіретін зерттеу кездеспеді (Әрине, кейбір жекелеген атауларды түсіндіретін үзінді мақалаларды атамағанда). Біз қарастырған зерттеулік еңбектерде гүл аталымдарының мазмұндық сипаты ұғымдық белгілері, танымдық мәні жеке зерттеулік нысанға алынбағаны көрінді. Мақала тақырыбы қазақ тіліндегі гүл аталымдарының туындылық негізін анықтауға байланысты туындады. Осыған байланысты

қазақ тілінде аталған тақырыпқа қатысты еңбектерге шолу жасап, қай бағытта зерттеу жасалғанын қарастыру қажет болды.

Кез келген ұлттың, елдің өмір мәдениеті, қоршаған ортаға көзқарасы, әлемді тануы дүниеге берген атаулардан көрінеді. Қазақ тілінде де атау беру ұлттық ұғымға, түсінікке, әлемді қабылдау танымына, айналысатын шаруашылығы мен кәсібіне, табиғи ортасына қатысты болатыны сөзсіз. Қазақ тілінде өсімдікті әдеби тіл негізінде әуелден «көк» немесе «шөп» деп бір-ақ атаумен атайтыны белгілі. «Өсімдік» сөзі биологиялық атау (термин) ретінде қалыптасып, қазір әдеби тіл қолданысына толық айналды. Өсімдіктің бірі болып табылатын «Гүл» атауы тілімізде Иран елімен араласудан кейін пайда болды. Оған дейін «гүл» сөзі де жалпы шөп түрі ретіндегі атаумен араласып айтылды. Осылайша қазақ тілінде гүл «шөп, көк» деген атаумен бірлікте тұтасып айтылатындықтан, сондай-ақ дала адамдарының жаратылысында гүлді әдемілік, табиғат жаратылысы деп қарағандықтан, оны адамға сыйлау әдеті бұрын болмаған. Ең бастысы, гүл белгілі бір өсімдіктің бүр жарып, соңында нәр беруін білдіретіндіктен, қазақ адамы оны жұлмаған. Нәр деп отырғанымыз – гүл өсіп шыққаннан кейін жаратылатын пайдалы, кейде жеуге де жарамды дәні немесе тұқымы. Бұл биология тілінде *«гүлден жеміс не тұқымның шығуы»* деп түсіндіріледі. Биология, ботаника ғылымында гүлге «өсімдіктің жыныстық жолмен көбею мүшесі, жабық тұқымды өсімдіктердің маңызды элементінің бірі» – деген анықтама беріледі [1]. Ендеше «Гүл» дегеніміз – жеміс пен тұқымның бастау көзі. Дегенмен гүлдің өмір сүру кезеңі қысқа. Әдімілік үшін өсірілетін гүлдер – тек тұқым жаратын түрлері. Ұлт, халық табиғатқа жақын болғанда ғана өсімдікке қатысты сөздік қоры мол болады. Сонда ғана ұлттық санада, халық танымында өсімдік түріне қарай мазмұн-мағына, ұғым жинақталып, тиісті атау түрлері қалыптасып, соған қатысты ой мазмұны, сөзік қоры мол болады. Қазақ тілінде гүл жалпы «көк» деген атауға ие болса да, оның жекелеген нақты атаулары да қалыптасқан: *қызғалдақ, түймедақ, қалампыр, лалагүл, көкнәр, күнбағыс т.б.* Бірақ кей қазақша гүлдік атаулар тікелей қазақи танымнан емес, кірме атаулар негізінде, зерттеушілердің ұсынуымен еніп, қазақи түсінікке түсіріліп, қалыптасуы да мүмкін. Қазақ тілінде бүкіл гүл жеке атауға бөлінбей, жалпы «гүл» деп қана аталуын қазақтың қыз балаға есім беруде тек «гүл» сөзін қосып атауынан да көруге болады (*Айгүл, Гүлбаршын, т.б.*) Жеке гүлге қатысты қазақша қалыптасқан атау болса ғана сол атау қыз есімі етіп берілген: *Раушан (иран), Еңлік, Қызғалдақ, Жауқазын*. Әрине, қазіргі уақытта кірме гүл атауларымен де қыз есімі кездеседі.

Гүл атауына қатысты ақын Оразақын Асқардың «Бізде гүлдің аты жоқ, әйтеуір, *сары гүл, қызыл гүл, ақ гүл, көк гүл* дейтін ғана гүлдер бар. Бұрын әр гүлдің атауы болған, кейіннен ғой ұмытылып кеткені» – деген пікірінің негізі бар. Қазіргі аталып жүрген гүлдің көбі біздің танымымызға кірме, жаттанды болып көрінуі де ұмытылып кетуіне байланысты болып отыр [2]. Зерттеуші ақын А. Оразақын гүл атауларының шығу тегіне қатысты қызықты әрі қажетті мәлімет береді. Ол: *«Үш мың жыл бұрын қазақ қызының атын гүлдің атауымен атаған. Демек бізде әрбір гүлдің аты бар деген сөз бұл»* – дей келіп, Шыңғысхан әйелі Бөрте есімі де гүл атауы екенін атап көрсетеді. Ақынның талдауында «Бөрте» сөзі – жазғытұрым тал боп өсетін «сиреньнің» қазақ тіліндегі гүл атауы. Зерттеушінің бұл түсіндіруінің тектік мәні бар, өйткені көктемде өсімдік бөртеп өсе бастайтыны белгілі. Сонымен қатар зерттеуші бұл гүлдің түсі ақшыл сия көк болып келетінін айтып, қазақтың «бөрте лақ» сөзімен сәйкестендіріп, бөрте лақтың да түсі ақшыл сия көк болатынын еске түсіреді. Ақынның осылайша ажыратып, талдауы қазақи дүниетанымы толық қалыптақан кез келген адамға бірден қабылданады. Өйткені мал түсін нақты анықтай білетін, малмен айналысатын кез келген қазақ адамы бөрте лақтың, шынында да, ақшыл сия көк түсті болатынын біледі, дәлелдеп те бере алады. Ал «сиреньнің» неге «бөрте» деп аталатынын өсімдіктанушылар немесе осы бұталы өсімдіктің қыр-сырын білетін адам түсіндіріп берері айғақ. А.Оразақын қазақша гүл атауларын басқа ұлттың пайдаланып жүргенін жазып, мысалға «жапырағы екіге айырылған «Қанат» атты гүлді орыс ұлтты адамдардың

«канатик» деп атап кеткенін; орыс тіліндегі «бархытцы» деген түкті гүлдің қазақ тілінен орыс тіліне «барқыт мата» атауы арқылы енгенін дәлелдеп береді [2].

Ғалым Ә. Қайдар жалпы өсімдікті «ағаш; бұта; шөп, шөптесін; қурай; гүл-шешек; дәнді дақыл; техникалық дақыл; көкөніс, жеміс-жидек, саңырауқұлақ» [3] деп жіктеп беруімен әр өсімдік түріне қазақша түсініктеме берген. Ғалым Б.Қалиев қазақ тіліндегі өсімдік атауларын қазақ даласындағы жабайы өсімдіктің сыртқы түр сипатына, жуан-жіңішкелігіне, қатты-жұмсақтығына қарай *ағаш, бұта, шөптесін өсімдіктер* деп бөлінетінін айтып, Ә.Қайдардың зерттеуін толықтыра түседі [4, 8-б.]. С. Арыстанғалиев 2002 жылғы анықтамалық сөздігінде табиғи гүлді өсімдіктің 1022 туыстас 5647 түрін ғылыми атаумен атап көрсеткен [5]. Зерттеуші А. Шормакова өзінің ғылыми зерттеуінде өсімдік аталымдарына қатысты зерттеу жүргізген бірнеше ғалымның еңбектеріне шолу береді. Оның еңбегінен байқағанымыз, тіл бағытындағы ғалымдар өсімдік атауларына талдау берсе де, нақты гүл аталымына қатысты жеке еңбек арнамаған. А.Шормакова зерттеуші Г.Ұйықбаеваның («Өсімдіктердің халықтық атаулары») еңбегінде өсімдікке атау беруде түс, иіс, көлем, түр, тұрмыстық қолданыс жағынан негіз берілетінін; А. Айғабыловтың еңбегінде бау-бақшалық өсімдік аталымдарына талдау жасалғанын; Ш.Күркебаевтың («Өсімдік мүшелері мен олардың құрылым-құрылысына қатысты терминдер») зерттеуінде өсімдік атауларын терминдік жақтан зерттегенін; ғалым Ш.Сейітованың («Өсімдікке байланысты тұрақты тіркестердің этнолингвистикалық сипаты») еңбегінде өсімдік туралы тұрақты тіркестерді қарастырғанын; зерттеуші М.Күштаеваның «тары» дәнді дақылына байланысты аталымдарды, фразеологиялық тіркестер мен қанатты сөздерді зерттеп, қазақтың ұлттық болмасының мазмұндық ерекшелігін ашып бергенін түсіндіреді. Ал Г. Омарбекованың неміс/қазақ тіліндегі өсімдік аталымына салғастырмалы тіл білімдік түсініктеме бергенін атайды [6, 31-33-б.].

Х. Ордабекова зерттеулік мақаласында «гүл» сөзінің мағыналық және елестік, салыстырмалы көріністік мазмұндық белгілеріне талдау береді [7]. Тақырыпқа қатысты зерттеулерді қарастыруда қазақ тілінде жалпы өсімдікке, оның аталымына, мазмұндық, болмыстық сипаты мен қолданысына қарай зерттеу жасалғаны анықталды. Бірақ қазақ тілді гүл аталымының жеке тіл білімдік зерттеу нысанына алынбағаны көрінді. Жалпы нақты қазақи аталымға түскен гүл түрлері туралы тіл білімдік зерттеу кездеспеді. Тек этнограф зерттеуші Б.Бопайұлының «Қазақ таныған гүлдер» еңбегінен ғана қазақша аталған гүл түрлерін тануға мүмкіндік туды. Этнограф Б.Бопайұлы еңбегінде дала гүлдерінің 255 түрлі қазақша атауы барын, өсетін жері, туыстық тұқымдастығын, дәрілік сипатын, қазақтың дүниетанымынан туындаған аталымына талдау жасап, белгілі бір аяда толық түсінік берген. Бұл еңбек тіл білімдік негізден жазылған зерттеу болып табылмаса да, қазақ тілді гүл аталымдарының шығу тегі мен танымдық белгілерін, туындылық астарын, жалпы этимологиясын ашуға негіз беретін бірден бір еңбек болып табылады [8].

Жинақтай келгенде, қазақ тіліндегі гүл атаулары туралы зерттеулік сипатты осы қол жеткізген еңбектер арқылы, ғалымдар өздері қазақшалап, күнделікті өмірдегі тәжірибемен жинақтап берген, талдап, анықтаған шағын зерттеулер негізінде ғана беруге болатынына көз жеткіздік, сөйтіп осы мақала көлемінде қазақ тіліндегі гүл аталымдары нақты тіл білімдік ғылыми-теориялық бағытқа түспегені, ғылыми әдіснамалық негіздемесі жасалмағаны туралы тұжырым береміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://kk.wikipedia>
2. <https://aqtobegazeti.kz/?p=8152>
3. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде. – Алматы: Сардар, 2013. – 608 б.
4. Қалиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары. – Алматы: Ғылым, 1988. – 159 б.

5. Арыстанғалиев С. Қазақстан өсімдіктерінің қазақша-орысша-латынша атаулар сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2002. – 288 б.
6. Шормакова А.Б. Қазақ тіліндегі өсімдік әлемінің лингвомәдени бейнесі. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайынд.дисс. – Алматы, 2020. – 178 б.
7. Ордабекова Х.А. Дәстүрлі және қазіргі тілдік санадағы «гүл» лексемасының семантикалық және ассоциациялық табиғаты // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – №3(149). – 2014. – Б. 125-129.
8. Бопайұлы Б. Қазақ таныған гүлдер. – Алматы: «Баспа», 2020. – 255 б.

Иманбаева А.С.,

Give Get go Education студенті, Лондон қ-сы,

ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының докторы, профессор Жұмағұл С.Б.

ДРАМАЛЫҚ ТУЫНДЫЛАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ

Театр – шынайы даралық пен тектіліктің ордасы. Мұнда міндетті түрде музыкамен бірге ұштасқан ғажайып көрініске толы өмір әні суреттеледі. Жасандылықтан аулақ, шындық пен заңдылық қатар жүреді. Сонда ғана қоғамнан маңызды орын алар нағыз әсерлі, өнімді дүние шығады.

Заман ағысына қарай қаруланған зерделі, ой-өрісі жоғары, жан-жақты тұлға қалыптастыру – уақыттың талабы. Адам баласын қайталанбас тұлға ретінде қарастырсақ, оның оқиғаларға икемділігі, белсенділігі тіршілік иесі екендігін танытады. Оның өзіне тән жеке тәртібі, мақсаты, уәжі және педагогикалық үрдісі болады. Осылайша, сахна мәдениетінің өзіндік нысаны, ішкі дүниесі және қабылдау шарттары қалыптасады.

Белгілі драматург Н.Кузьмин өзінің «Театр және сахна» атты еңбегінде сахна мәдениетінің театр арқылы көрініс беру ерекшелігін былайша сипаттайды: «Сахна мәдениеті – өнер көрсететін адамның болмысы, сахна қозғалысы, тілі, оны өз қимылымен безендері алу формалары» [1, 28].

Театр – шынайы даралық пен тектіліктің ордасы. Мұнда міндетті түрде музыкамен бірге ұштасқан ғажайып көрініске толы өмір әні суреттеледі. Жасандылықтан аулақ, шындық пен заңдылық қатар жүреді. Сонда ғана қоғамнан маңызды орын алар нағыз әсерлі, өнімді дүние шығады.

Танымдық тұрғыдан театрдың қоғамға тигізер жағымды тұстарына тоқталып өтсек:

- Театрға келу арқылы адам өзінің танымдық өрісін таниды әрі оны дамытады. Өзінің шынайы болмысын табады;
- Саналы түрде өзінің нені қалайтынын, әлеуметтік даму сатысын анықтайды;
- Өнер жайлы ақпараттарды ерікті түрде естіп, өзі іздей бастайды;
- Ой-өрісі мен танымдық деңгейі өседі, кеңейеді;
- Адамның жақсы деңгейде өзгеруіне, дұрыс бағытты таңдап, жаңа өмірге тез бейімделуіне ықпал етеді;
- Көпшілік алдында дұрыс сөз саптауға, қимыл қозғалыс этикасы мен сөзді тыңдай алу мәдениетін қалыптастыруға үйренеді;
- Ораторлық шеберлік, мінез-құлық пен түрлі қозғалыс динамикасын қабылдап, оны ерікті түрде қолдана алады;
- Адам жанының демалуына, сабырлылыққа, шыдамдылыққа және оңашада өз-өзіне есеп бере алу қабілетін дамытуға көмектеседі;
- Адам бойындағы рухани құндылықтардың артып, қоғамға пайдалы іс-әрекеттер етуге машықталуы [2, 78].

Драматургия мен көркем әдебиет – егіз құбылыс. Оларды бір-бірінен бөліп жару мүмкін емес. Олар кез келген жағдайда бір-бірін толықтырып отырады. Бұл негізінде театр сыншысы әрі жазушы Сұлтанәлі Балғабаяев мынадай пікір білдіреді: «Драматургия ақсаса, халықтың сахна мәдениеті мен ынта-ықыласы да төмендейді. Халықтың қызығушылығы бәсеңдеп, нарықтағы көзқарас өзгеріп, жұрттың театрға деген құлшынысы бәсеңдей береді» [3, 34].

Расында да, сан ғасырлық тарихы бар театр өнері бірнеше кезеңдерді басынан өткерді. Өркендеу, жаңғыру, үздіксіз даму, жаңару заңдылығы – театрдың көркемдік эстетикасын дамытады. Сондықтан да, қазіргі таңда театрда сөзден гөрі іс-әрекет пен қимыл басымырақ. Бұл ретте, нағыз психологиялық шығармаларға қарағанда, шынайы психологиялық театрдың алар орны ерекше.

Театр – қоғамдық сананың ең ерекше формасы. Халықтық эстетикада ізгілік пен тәрбиенің басты құралына айналған бұл түсінік қоғамды үш қырынан да дамытуға күш жұмылдырады. Яғни, баланы театрға әкеліп үйретпес бұрын оның ата-анасын театрға баулу қажет. Мұның өзі қоғамды педагогикалық бағытта шығармашылыққа, шеберлікке тәрбиелеу болып саналады.

«Баланың алғашқы мектебі – қуыршақ театры» [4, 27], – деп Н. Гоголь айтқандай театр түсінігін дәріс деңгейінде жетілдіру қоғамдағы отбасылық бірізділікті қалыптастырады. Отбасының мәдени дәрежесі ең әуелі ондағы өнер жетістіктерімен бағаланады.

«Дәстүр дегеніміз – бір ұрпақтан келесі ұрпаққа ұдайы ауысып отыратын тарихи тұрғыдан қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен принциптер. Қай жағынан алып қарасақ та, дәстүр ұлттың шынайы мінезі мен көзқарасынан хабар береді. Оның жалғастығынан көркемдік дәстүр ерекшеліктері туындайды. Себебі, ұрпақ өзіне дейін өмір сүрген барша ұрпақтар, ата-бабамыз сіңірген, игерген рухани мұраны қолданып, ұғынып, оны әрі қарай жетілдіріп отырады. Міне, сонда ғана қоғам дамиды. Әрекет жүзеге асады» [5, 28-б], – деп Немат Келімбетов өз теориясын дәлелдейді.

Дағды, ғұрып, әдет, салт деген түсініктердің өзі де осы түсінікке келіп саяды. Оларды бір-бірінен бөліп қарау мүмкін емес. Себебі, дәстүр ешқашан жойылмайды, тек қана тез-тезден өзгеріске ұшырап отырады. Ұзақ жылдар бойына, тіпті ежелгі таптық көзқарастың ауысуына қарамастан, ұлттық дәстүр өз деңгейін, өз тыныштық қалпын жоймай, сақтап қалды. Мұның өзі сол ұлттың және сол ұлтқа қызмет ететін ұлы тұлғалардың даралыған танытады. Демек, дәстүр мен жаңашылдық сол ұлттың психологиясына негізделеді.

Драма мен театрдың біздің қоғамымызда алатын орны туралы маңызды мәліметтерді статистикалық деңгей арқылы анықтауға болады. Қазіргі уақытта ресми мәліметтерге сүйенсек, мемлекет тарапынан қаржыландыратын 6 театр, 23 республикалық және аймақтық театр, облыстық, қалалық, аудандық 470 ұлттық мәдени ошақтар бар.

Драматургия – қазақ әдебиетінде ХХ ғасырдың басында әлеуметтік қоғамдық факторлардың ықпалымен пайда болды. Ұлттық өнердің тарихи дамуының заңды жемісі ретінде туған жанрлық форма.

Драмалық шығармалар адамдар бейнелерінің, мінездерінің айқындылығымен, бір-біріне ұқсамайтын қайшылықтармен қымбат. 1960 жылдары драматургия туралы жазылған еңбектерден С. Ордалиев «Қазақ драматургиясының очеркі», Ә. Тәжібаев «Қазақ драматургиясының очеркі», Р. Нұрғалидің «Трагедия табиғаты» монографиясы, Р. Рүстембекованың «Қазақ совет комедиясы», М. Дүйсеновтің «Қазақ драматургиясының жанр, стиль мәселелері», Е. Жақыповтың «Дастаннан драмаға» атты зерттеулері шықты. Тіпті, жекелеген қаламгерлердің драмалық шығармаларын зерттеген ғылыми еңбектер де болды. Н. Ғабдуллиннің «Ғ. Мүсірепов драматургиясы» атты еңбегінде Ғ. Мүсірепов пьесаларындағы монологтар мен диалогтардың оңай жатталатынына тоқталып, тілінің байлығы мен өткірлігі жан-жақты сөз етіледі. Осы еңбектер негізінде кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалып, ғылыми еңбектер жазылды.

Мәселен, С. Жүнісов драма жанрының бүгінгі талаптарын, техникасын жақсы

ескерген, театр шарттылықтарын жіті білген, тіл өткірлігі бар драматург екеніне дәлел ретінде «Жаралы гүлдер» драмасын қарастырды. «Жаралы гүлдер» драмасының жақсы табысы – кейіпкерлер тілінің дараланып берілуімен айқындалды. Сөздің ықпалы, психологизм талаптары, адам жанының диалектикасына бойлап, психологизм тереңдігін көрсетті.

Расында да, ХХ ғасыр қазақ халқы үшін қиыншылықтар мен ауыртпашылықтарға толы кезең болды. Ұлт болашағы үшін болған күрестердің барлығы да алаш зиялылары тарапынан жүргізілді. Себебі, олар халықтың қажеттілікте өмір сүріп, қоғамның сауатты әрі білімді болғанын қалады.

Әсіресе, ұлт мақтанышы Ахмет Байтұрсыновтың: «Ақ болсын, қызыл болсын, маған бәрібір. Мен қазақ мүддесін көздейтін үкіметті ғана жақтаймын» [6, 28-б], - деген пікірі оқығандардың барлығының көздегені ел мен жер тағдыры, ұлт болашағы болғандығын тағы бір мәрте растайды.

Театр – қоғамдық сананың ең ерекше формасы. Халықтық эстетикада ізгілік пен тәрбиенің басты құралына айналған бұл түсінік қоғамды үш қырынан да дамытуға күш жұмылдырады. Яғни, баланы театрға әкеліп үйретпес бұрын оның ата-анасын театрға баулу қажет. Мұның өзі қоғамды педагогикалық бағытта шығармашылыққа, шеберлікке тәрбиелеу болып саналады.

Қорытындылай келгенде, кез келген ұлттың тілегі мен ниеті, арман-мақсаты, қайғы-қасиеті ұлттың рухани әдебиетімен тығыз байланысты. Олай деуіміздің себебі, әдебиет пен тарих – егіз ұғымдар. Ондағы орын алған шындық, күрес, заңдылық, болмыс, барлығы да адам ғұмырымен шектесіп, оның тарихи әлеуетін арттыра түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кузьмин Н. Художник и книга. – Москва: Наука, 1997. – 285 с.
2. Бекасов Н.М. Люди высокого подвига. – Москва: Хроника, 1991. – 157 с.
3. Балғабаев С. Біздің элита. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 312 б.
4. Гоголь Н. Записки. – Ленинград: Наука, 1978. – 287 с.
5. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ғасыр, 1998. – 327 б.
6. Байтұрсынұлы А. Ақ жол (Өлеңдер, тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу). – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.

Жолжаксынова А.,

Шығыс Қазақстан облысы, «Оралхан Бөкей атындағы қазақ орта мектебі» КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімі

М. ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» ЭПОПЕЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы – жазушының ең көлемді әрі аса күрделі шығармасы. Шығармасында жазушы бір ғана Абай образы арқылы ХІХ ғасырдың ІІ жартысындағы қазақ халқының өмірін жан-жақты, эпикалық планда һәм реалистік тұрғыда суреттейді.

Бұл шығарма Абай өмір сүрген дәуірдегі қазақ халқының тұрмысынан, өмірінен, тіршілігінен, көзқарасынан жан-жақты құнды мағұлматтар береді.

Эпопеяның идеялық-көркемдік биік жетістігін әлемнің қаламгерлері мен қоғам қайраткерлері жоғары бағалады. Жазушы К.Федин: «Ұлт туралы толық та, тұтас түсінікті бізге жазушының өнері береді... Мұхтар Әуезов өзінің «Абайымен» менің қазақ халқы туралы түсінігімді толықтырды, мен енді ғана хош иісті самал ескен даланың жұпар ауасын жұтып, қазақ болып кеткен тәріздімін...» - деп жазды. Шынында да бізге ұлт туралы толық мәліметті жазушының өнері береді. М.Әуезов өзінің жазушылық қабілеті арқылы, осы

«Абай жолы» роман-эпопеясында біздің ұлтымыз, яғни қазақ халқы жайлы толық мағлұмат берді. Ол көптеген халықтардың, жазушылардың мәдениеті бай қазақ халқы жайлы түсінігін толықтыра түскеніне ешкімнің де таласы жоқ. Тағы да бұл сөзімізге дәлел ретінде француз ғалымы Л.Арагонның: «Эпикалық «Абай» романы ХХ ғасырдағы ең мәнді романдардың бірі» - деген пікірін алсақ болады. Бұл пікірлер «Абай жолы» роман-эпопеясының қазақ әдебиетінің зор жетістігі екенін дәлелдейді.

Ал, қазақ халқының бір туар ұлы перзенті Қаныш Сәтпаев «Абай жолы» романын энциклопедиялық шығарма деп бағалаған. Шын мәнінде де солай. «Абай жолы» кітабына біз тек роман-эпопея деп қарамай, оны ХІХ ғасырдың екінші жартысының энциклопедиясы деп қарауымыз керек.

«Абай жолы» роман-эпопеясында М. Әуезов Абайды тек ақын, қоғам қайраткері ғана емес, сонымен қатар асқан ойшыл, гуманист ретінде танытады. М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы – қазақ деген халықтың ХІХ ғасырдағы өмірін, жалпы табиғи болмыс-бітімін, ұлттық психологиясын, саяси ахуалын танытатын шығарма. «Абай жолы» роман-эпопеясы халыққа мазмұн тыңдығымен, қазақ халқының жарты ғасырдан астам өміріндегі елеулі құбылыстардың терең сырын ашып беруімен құнды. Бұл шығарма қазақ әдебиетіне көптеген жаңалық қосты.

«Абай жолы» М.Әуезовтің әдебиет әлемінде қайталанбас көркем суреткерлік қолтаңбасын қалдырған, адам баласы тіршілігі жалғасқанда қайта қайта оқыла берер мәңгілік сапарға, бағыт ұстаған асқан талантты шығармасы. Ғұлама жазушы М.Әуезов шығармашылығын қалай оқыту керек, оны жастардың бойына қалай сіңіру керек, осы мәселе әрбір әдебиетші ұстазды ойландырып келгені рас. Себебі, М.Әуезов шығармашылығын оқыту дегеніміз – үлкен мұхитқа сапар шеккенмен тең деген сөз. Мектепте М.Әуезов шығармашылығын оқытуды тұтастай қарастырып, іргелі еңбек жазған Қ.Бітібаева: «Ұстаздар қауымы Әуезов тағылымын оқу мен тәрбие беруде тиімді пайдалануы, қажетке айналдырудың көзін тауып, қонымды жолын ізденуі керек. М.Әуезов шығармашылығын оқытудың тиімді жолдарын іздеу бүгінгі оқыту үрдісінің талап деңгейінен туындайды», – дейді.

«Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» атты оқу құралында ұстаз ІІ-сыныпта жазушының өмірбаянынан бастап, әңгімелері, драмалық туындылары, «Абай жолы» эпопеясын оқытудың инновациялық технологиясын тұтас қарастырады.

«Абай жолы» эпикалық аса ірі туындыны оқытудың, оны меңгертудің жеңіл, оңтайлы жолдарын қарастырады. Мысалы әр кітаптың әр тарауы бойынша жасаған дидактикалық материалдары өте тиімді болып құрылған. Үлгісі:

I кітапта

Тараулар	Негізгі оқиғалар	Абайдың іс-әрекеті
1. «Қайтқанда»	Қодар мен Қамқа өлімі	Қодар мен Қамқаның өлімін көріп үркеді, қатты шошиды. Ауырып қалады.
2. «Қат-қабатта»	Абайдың Қарқаралыда Шөжені алғаш көруі	Шөже өнеріне сүйсінеді әрі әкесі үшін қатты ұялады. Шындықты мойындайды.
3. «Жолда»	а) Абайдың Қарқаралыда Шөженің өткір сынға толы өлеңін естуі, оның әсері б) Бөжейдің батасы, сәби Кәмшаттың аяулы халі	Алғаш рет әкесінің қаталдығына қарсы шығуы (Кәмшат мәселесі жайында)

2. Өтілгелі отырған кейіпкердің бет бейнесін ашатын олардың іс-әрекетін және басты-басты оқиғаларды топтап, оларды талдауға пайдалану.

Үлгі:
Абай бейнесі (3-4 кітаптар бойынша)

Бөлімі	Басты оқиғалары
«Тайғақта»	1. Құнанбайдың Меккеге аттануы. 2. Дәрменді ертіп келіп, Дәркембайдың бала қарызын талап етуі. 3. Абайдың Дәркембайды арашалауы, т.с.с.

Бұл көмек-нұсқаулар оқушыларды аса көлемді еңбек ішіне батырып жібермей, ең негізгі мәселелерді дөп басып табуға, алдарындағы проблемаларды жеңіл шешуге түрткі жасап отырады.

Эпикалық шығармаларды талдаудың тиімді бір жолы – образды талдау. Ал образды талдау топтаумен ғана шектелмейді, ең бастысы, кейіпкерлер характерін, іс-әрекетін ашатын жұмыс түрлерімен жүзеге асырылады. Ол жұмыс түрлеріне не жатады?

- Проблемалық сұрақтар, тапсырмалар.

- Танымдық іздендіруші, зерттеу әдісіне негізделген тапсырмалар (топтық, жалпы сыныптық, даралық).

- Шығармашылық дарынын, қабілетін дамытатын жұмыстар (инсценировка, иллюстрация, рөлге бөліп, мәнерлеп оқу, жазба жұмыстарының түрлері, т.с.с.).

- Мәтінмен, кітаппен жұмыс түрлері (практикалық тапсырмалар).

Образдарға талдағанда топтап, жинақтап беру, образдардың негізінде жатқан жазушы проблематикасын ашу мақсатындағы проблемалық сұрақтарды, көмекке келетін дидактикалық материалдарды өте тиімді қолданады.

Абай бейнесін мына проблемалар арқылы түсіндіреді:

Абай – гуманист

Абай – философ, терең ойшыл

Абай – ақын, өнер шашушы

Абай – күрескер ...

ә) Абайдың іс-әрекетін жинақтап, сол арқылы Абайдың гуманист, философ, демократ, терең ойшыл, оптимист екенін дәлелдеу.

Үлгі:

Абай - терең ойшыл, оптимист (дәйексөз – дәлелдеме)

Бөлімі	Дәйексөз - мысал
«Қоршауда» 3-кітап	«... Енді сол біреу - осы Дәрмен бе?... Мен жетпегенге жетіп, мен көксегендей ортаны көксеп ұшармысын алысқа! Жетермісің жақсы жайылымға. Мен ұшқаннан арыға ұшар болшы» (412-бет).

Жоғарыда айтылғандай, оқушылар орындайтын үй тапсырмаларын шығармашылық сипатта беру, қабілеттеріне қарай беру эпопеяны меңгертудің тиімді жолы болмақ.

М.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясын оқытуға арналған тапсырмалар:

Мәтіналды жұмыс.

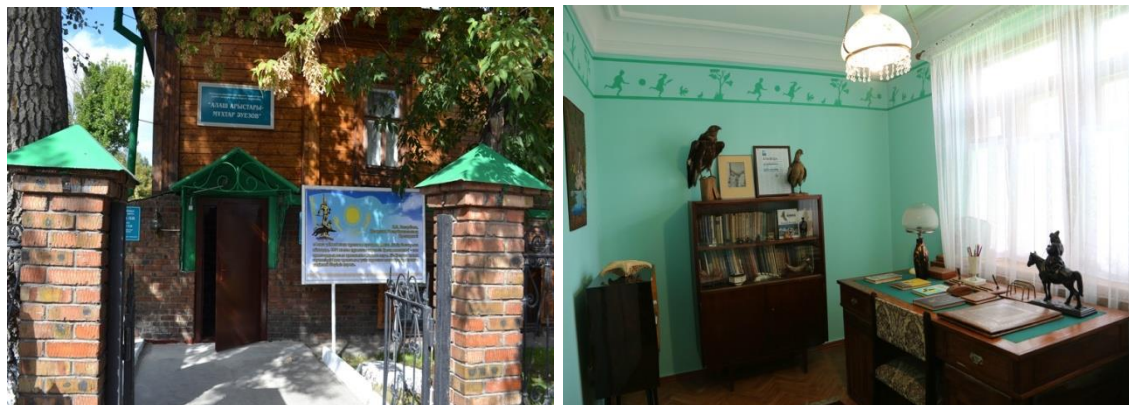
Жаңа сөздер:

Айтылым.

1-тапсырма. Сұрақтарға жауап бер.

1. «Абай жолы» қай жылдары жазылды?
2. М.Әуезов туралы не білесің?

Тыңдалым. 2-тапсырма. Бейнежазба тамашалау.
«Мұражайға саяхат».

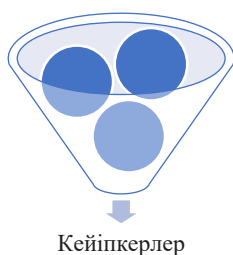

БББ кестесі

Білдім	Білемін	Білгім келеді

Айтылым. 3-тапсырма «Әлемге танылған эпопея...»
«Миға шабуыл» сұрақтары.
«Сіз, «Абай жолын» оқыдыңыз ба?»

Жазылым. 4-тапсырма. «Абай жолы» роман-эпопеясының берілген бөлімі бойынша кейіпкерлерді топтастыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақшолоақов Т. Көркем шығарманың эстетикалық табиғатын таныту. – Алматы, 1975. – 180 б.
2. Бітібаева Қ. және М. Әуезов шығармашылығын оқыту. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1994. – 94 б.
3. М.О. Әуезовтің педагогикалық, психологиялық көзқарасы және оның творчествосын орта мектепте оқытудың методикасы. – Алматы, 1987. – 197 б.
4. Бітібаева Қ. М. Әуезов туындыларын мектепте оқыту. – Алматы: «Мектеп» баспасы», 2002. – 120 б.

Қайролла А.М.,

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының докторы, профессор Сүтжанов С.Н.

М. ӘУЕЗОВТИҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮР МЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫП КӨРІНІСТЕРІНІҢ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТЫЛУЫ

Мұхтар Омарханұлы Әуезовты әлемге танытқан да, мықты суреткер жазушы деп жарыққа шығарған бірден-бір үлкен шығармасының бірі – «Абай жолы» роман эпопеясы. Абайдың ақындық болмысын бала Абайдан, дана Абай болғанына дейінгі өмір жолы мен қазақ даласының тарихымен ұштастырып отырып танытқан бірегей жазушы. Сөзге тиек ете кететін, ел тарихы мен қазақи болмыс ұлттық құндылықтарымен айшықты салт-дәстүрі мен салт санасындағы әдет-ғұрыптың шығарма арқылы шебер суреттелген оқиғалары бүгінгі жас ұрпақтың бойына дарыту керек. Роман өткен тарих жолымен бүгінгі жаңа қазақ елінің дәстүрлік ұстанымдарының шоқтығы биік туындысының көпірі болып қалады. Салт-дәстүр уақыт талабына сай кешегінің негізінде дамып, жаңарып отырады. Әр халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы сол халықтың келбеті, тәрбиесінің белгісі іспеттес. Ғалым Қаныш Сәтбаев «Абай жолы» – қазақ өмірінің жарты ғасырлық энциклопедиясы» деп анықтама берген. Әуезов Абай өмірін шығармаға өзек ете отырып, сол тұстағы халықтың өмірін, тұрмыс-тіршілігін, әлеуметтік жағдайын, салт-санасын, әдет-ғұрпын, дәстүрін терең қамтып зор шыншылдықпен көз алдымызға әкелеміз. Автордың романды жазуында себеп болған Мұхтар атаның бала кездегі мына бір оқиғаны айтқан сөзіне мән бермеу мүмкін емес..

«Алты жасар шағымда үлкен әкемнің киіз үйінде бір күні қағазға жазылған өлең көрдім. Үлкендер әндетіп, бала атаулы өзіміз шырқатып жүрген ән сөзі қағаз жүйесіне үнсіз, жым-жырт қонып жатыр дегенге таң болдым. Атам бұл сөз Абай ақын өлеңі дегенде, әсіресе қайран қалдым» [1, 120 б.]. (Мұхтар Әуезов сөзінен) Міне мүмкін Мұхтар атамыз кішкентай кезден Абай Құнанбайұлының өлеңдерін естіп жазылған әндерін шырқап өскен бала болған Мұхтар атамызға Абайды тану зерттеу бала кезгі арманның себепшісі екенін байқалады. Абай Құнанбайұлының көркем бейнесі әдебиет мұрасына ақынға дейінгі қазақ поэзиясының дәстүрі жалғастығы мен кейінгі ізін жалғаған Мұхтар деп айтсақ орынды болар. Осы еңбектің өзінің де жазылуының тарихы бөлек туынды. 30 - жылдары Абай мұрасы шырғалаңға түсіп, кереғар қате пікірлер айтылып, қауесет қоғамдық өмірде қызу дау-дамай жүріп жатқанда ақын мұрасын арашалауға ат төбеліндей адам еңбектенді. Сол топтың бел ортасында Мұхтар атамыз да болды. Жазушы ақын бейнесін әдебиетке алып келу мақсаты да 1937 жылы «Татьянаның қырдағы әні» мен 1939 жылы орыс жазушысы Л.Соболевпен бірігіп «Абай» трагедиясын жазып Мәскеуде бастырып жарыққа шығарады. 4 актылы 7 суретті трагедия. Әуезовтің Абай өмірі мен шығармашылығын зерттеп жазудағы еңбегін былай деп түсіндіріп кетеді.

«Мен «Абай жолы» эпопеясын қалай жаздым? Өзім материал алған адамдардың ішінен мен Абайдың бірінші әйелі – Ділдәны айта аламын. Ол 1924 жылы өлді. Содан соң мен Абайдың сүйікті жары – Әйгерімді жақсы білемін. Ол кісі 1918 жылы алпыс жасында қайтыс болады. Абайды бергінде көріп, оның өмірінің естелігін өз ауызынан тыңдаған жасырақ адамдардың бір қатарымен кездесіп, әңгімелестім [2].

Ата-бабамыздан сақталып келе жатқан салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы бар. Соның біразына қазір тоқталып өтеміз. Абай жолы романынан *қонақжайлылық, құдалық, атастыру, бата беру, қалыңмал беру, ат қою, бала қайындату, күйеу киім, көрімдік, ас беру* тағы басқа көптеген әдет-ғұрыпқа, салт-дәстүрге байланысты көріністерді мектеп оқушыларына мысалдарды көрсете отырып, дәріптеу – біздің ұстаздық борышымыз.

Қазақтарға ежелден келе жатқан әдет-ғұрыптың бірі ол қонақжайлылық қазақ халқына тән қасиеттің бірі. Үйге келген адамды «құтты қонақ» ретінде жас-кәрісіне қарамай төрге шығарады. Абай әкесінің әмірімен Құлыншақ ауылына өзінің айтқан шешімін айтып, келуге жұмсап еді. Құлыншақ ауылына барған Абайды қалай қонақжайлылықпен қарсы алып алғанын, осы тұста романда былай суреттелген: Өзін бала көрмеген, Құнанбай жібергенін ескеріп, Құлыншақ Абайды үлкен кісідей қарсы алды. Қонақтар отырып амандасып болған соң:

- Уа, қатын, қазан көтер мына қонаққа! - деп бұйрық етті. ....

Үйде әзір тұрған шай бар екен. Манастың келіншегі дастарқан жайып, шай жасай бастады [3, 136]. Берілген мысалдағы қазақ халқының қонақ-жайлылық әдеп-ғұрпын қазіргі заман болсын болашақ жастарымызға үлгі өнеге ретінде көрсетуге болады. Қазақтарда ежелден келе жатқан әдет-ғұрыптың бірі - *дәм ауыз тию*. Үйге бас сұққан кез келген адамды дәмнен ауыз тигізбейінше жібермейтін — «Қуыс үйден құр шығармайтын» демекші дастарқаннан ауыз тигізу керек екенін және ас тан ешкім үлкен емес, жас балаларға айтып отыру керек. Қонақ жайлылық жөнінде XIX ғасырдың аяқ кезінде Ресей зерттеушісі Виктор фон Герн былай деп жазған болатын: «Жалпы алғанда, қазақтар осы уақытқа дейін жылы жүзділігімен, қайырымды ақкөңілділігімен және қонақжайлылық қасиетімен таңғалдырады. Мұның өзі олардың сүйегіне ежелден сіңіп кеткен керемет асыл қасиет».

Әдептілік пен сыпайлық әдет-ғұрпын алып қарайтын болсақ осы тұста жасы кіші үлкенге сыйластық ретінде сәлем беру, қал сұрасып, амандасу әдеп-ғұрыптың біріне жатқызу керек. Мына бір мысалдан байқауымызға болады:

«Бала көп ішінен, ең алдымен өзінің шешесін көріп, соған қарай жүре беріп еді, шешесі анадай жерде тұрып:

- Әй, шырағым балам, әуелі ар жағыңда әкең тұр... Сәлем бер! - деді.

Абай жалт қарап барып, жаңа көрді. Анадай жерде, қонақ үйдің сыртында, қасында екі-үш үлкен кісі бар – әкесі Құнанбай тұр екен. Ыңғайсыздықпен қысылып қалған бала шешесінің сондайлық салқын сабырының мәнін ұқты да, дереу әкесіне қарай бұрылды...» [3, 9]. Роман эпопеяда шәкірт бала Абайдың медреседен ауылына келген сәттегі, анасының нұсқауымен әкесіне бірінші сәлем беріп, амандығын біліп келуге нұсқауы бір жағынан әдептілік пен сыпайлықтың әдет-ғұрыпы ретінде қарасақ, екінші жағынан әкеге деген сыйластық пен ананың көрегендігін байқауға болады.

Қазақтың дәстүрі бойынша жас келіндер ер азаматты ерекше құрметтеудің белгісі ретінде күйеуінің жақын туысының атын атамаған. Күйеуінің іні-қарындастарын *еркем, бұрымдым, айнаш, гүлім, сері жігіт, мырза бала* деп еркелете ат қоятын. Бұндай дәстүр Мұхтар Әуезов романында былай көрсетілген: - Бәсе, Телғара гой... жаным-ау, мынау ... Телғара! Әпкеме айтайыншы, - деп тағы бір жас қатын, женге де үлкен үйге қарай ұмтылысқан [3, 9].

Қазақ салт-дәстүрінде құда түсіп, қыз айттыру, қыз ұзатып қалыңмал беру салты бар екені мәлім. Қазақ салт-дәстүрлерінің ішіндегі өркениеті кең жайылған екі елдің арасын біріктіріп, туыс ретінде қосатын салт-дәстүрдің бірі ол құдалық. Құнанбайдың жолдасы әрі досы, адал серігі Алшынбайдың қызы Ділданы Абайға жар тең көріп бала кезінде айттырып қойып қалыңмалын беріп китін беріп алған екен. Осы ретте Құнанбай айттырып келген дегі Алшынбайға қалыңмал жайында айтсақ. Қалыңмал басы Алшынбайдың өзіне арналған кесек күміс – бесік жамбы. Бұл ілу деп аталып еді. Екі жаққа да мәлім, ілу – киітке орай. Осыдан он жыл бұрын Алшынбай ауылына Құнанбай кеп құда түсіп, Ділдәні Абайға айттырған уақытта, бас құда Құнанбайға киіт деп, Алшынбай аулы күміс тартқан. Ол күмістің аты – тұяқ, мына бесік жамбылдан кіші еді. Тегінде есептесіп келсе, әдет бойынша ілу мен киіт құн жағынан қарайлас болатын [3, 231]. Қазақ дәстүрімен кәде сыйы таруту жасауда, құрметті адамға құдадандалық ғұрыптарында, ортада беделді байқауатты адамдар арасына берілетін кәделі сыйлық түрі. Арнаулы қалыпқа құйылған күміс немесе алтын құйма.

Қазақ салт дәстүрі бойынша қыз айттырып қойғаннан кейін ер жетіп есейген шақта екі жасты қосу үшін құда жақ «бала қайындату» салты бойынша күйеу баланы қайын атасының ауылына 10-15 күнде жіберетін дәстүр жоралғылары болған. Күйеу жақ қыздың туыстарына құда-құдағилардың сыбағасын бірге әкеліп, келіні ұлының некесін сол қайын ата ауылында қидыратын. Құнанбайдың бұрығымен Алшынбай ауылына Абайдың өзі және анасы Ұжанмен бірге Ызғұтты бас құда-құдағи ретінде барады. Мысал алатын болсақ: Ұлжан Алшынбайдікіне көп қазына әкелді. Келген жылқы, түйден басқа жырттыстың бұл-матасының өзі екі үлкен атанға артылып келіп еді. Оның ішінде келінге жасау тігілетін, батсайы мақпал, манат, дүрия, шағи бөлек салынған. Бірер сандық осы қымбаттарға толы болса, өзге тендері құда-құдағилар сыбағасы. Шапан, қамзол, көйлек, шаршы. Және толып жатқан ырымдар бойынша төленетін сый-сияпат [3, 231]. Қазақ дәстүрі бойынша айтылған салт жоралғылар, ырым-тиымдар туралы оқушылардың қаншалықты білетінін осы тұстан көрсетіп зерттеп, оқушыларға өздеріне ізденіс жұмысын жасатауға таптырмас мүмкіндік. Берілген үзіндідегі құдалыққа апара жатқан кәде сыйларын мен салт жоралғыларын қазір ұстанатыны жайында өз ой, көзқарастары туралы сұрау ой пікірлерін білуге болады. Қазіргі құдалықта жасалатын жоралғылардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы жазбаша тапсырманы оқушыларға ұсынудың маңызы зор болады.

Басқа үкі тағу – бар үйеудің әдеті. Ол ғана емес, қызыл манат шапан мен биік өкше етік киіп, елден ерекше ұзын төбе тымаққа үкі тағып алу бұл өңірдің бар күйеуіне жол болатын.

Абайға ауылдан шығар жерде Зере, Айғыз сондай киімдерді әзірлетіп ұсынған-ды. Кәрі әже әншейінде Абайдың дегеніне көне берсе де, бұл тұста ырық бермей, қатты бұйрық еткен: - Ата-бабаң жолы осы! Барған елің сені кінәламайды. «Әкесі - күйеу, шешесі қалыңдық болмаған ба?» деп бізді мінейді. Ки! - деп, дәл аттанар жерде Абайға жаңағы күйеу киімінің бәрін кигізді [3, 232]. Қазақтың ұлттық салт-дәстүрінің бірі күйеу киімі – қалыңдығын алуға қайын ата жаққа баратын жас күйеу бала міндетті түрде «күйеу киімін» киюге тиісті. Алдынан шыққан жеңгелер мен жас қыз-келіншектер күйеуді киімінен танып алады. Сондықтан күйеу басқа жігіттерден салт бойынша ерекше киінеді. Бөркіне үкі тағып, қызыл шапан, биік өкше етік киеді. Бөркін көзіне түсіріп төмен қарап, кішілік көрсетіп тұрмаса айып төлейді немесе сөзге, күлкіге ұшырайды. Сол бетімен қыз-келіншектердің ортасына түскен күйеу небір азапты әзіл-қалжыңға төзеді. Оның мінген атын «күйеу атымен күл тасы» дегендей ауыл балалары мініп алып қызыққа бөленеді. Осы тұсын мына бір үзіндіден аңғарамыз.

Күйеу алдынан шыққан қыз-келіншек екен.

Қалың топ. Ақ жаулықты келіншектер, үкілі кәмшат бөрікті қыздар көрінеді. Айнала жүгірген балалар да көп. Абайлар топталып тұр. Жақындай бергенде, келіншектердің алдыңғы қатарында, орта тұсында келе жатқан біреулері:

- Абай қайсы?

- Күйеу қайсы бұл!

- Бәрінің киімі бірдейі несі! Күйеуше неге киінбеген? - десіп, жақындап кеп, амандаса бастады. Абай жаңағы үндерді естігенде, сескеніп қысылып қалды. Енді біраз бойын жинап, күліп:

- Қайсымызды ұйғарасыз, сонымыз Абай болсын! - деді. Келіншектер күлді де, Абайдың дәл өзін таныды. Бірақ тани сала, бір келіншек:

- Қой, шырағым! Тобықты тымағын аулыңда киерсің. Біздің аулымызда күйеу тымағымен жүр! - деп бұйрық берді.

Осы жайды күлкі етіп, қалжыңдай бастаған келіншек, күйеу киімін іздеп, сұрау салды. Жұмағұл шыдамады. Атының қанжығасынан қоржынын шешіп алып:

- Бәсе, ки десем бір көнбейді. Ал, міне, үйретіп алыңдар! Бар киімі мына менің қанжығамда, - деп, келіншектерге берді.

Осы кезде келіншектерге еріп келген балалар күйеу жігіттердің аттарына екіден, үштен мінгесіп ап, шаба-шаба жөнелісті. Абайдың мінгені, ақжал, сары жорға ат. «Күйеу атымен күл тасы» дейтін әдет бойынша, енді ақжал аттың көзі ашылмайтын мәлім.

- Өзі жорға ғой!

- Ойбай, рақат екен! - деп, мінгесіп алған үш бала соқтырып, тайпалта жөнелген. Алшынбай аулына күйеулер мен барлық қыз-келіншек жаяулап келді [3, 231].

Құдалық рәсімінен алыс кетпей осы тұстағы болатын үйлену салтына байланысты бірнеше дәстүрлер кездеседі. Күйеу балаға көрімдік сұрау, қол ұстар, шаш сыйпату және етік тартар сынды қазақтың салт ырым жоралғылары шығармада былай суреттеліп шебер жазылған. Шымылдық түсірулі. Үй ішіне үш үлкен әйел кірді. Ортадағысы Абайдың үлкен енесі – Алшынбайдың әйелі, семіз қара бәйбіше. Қасындағы орта жаста, ақ сары әйел - Абайдың өз енесі Түсіптің қатыны.

- Ал шешелер, көрімдік!

- Көрімдік, кәне!

- Болмаса, балаларыңды көрсетпейміз, беті ұялады! - деп, алғашқы келген келіншектер күлген бойларында, шымылдықтың шетін ұстады.

- Алындар! Көрімдің сендердікі. Бірақ бізге баламыздың жүзін көрсетіндер, алындар! - деп, үлкен бәйбіше қолына шашуын алды.

- Өмір жасың ұзақ болсын! Алдыңнан жарылқасын, қарағым! - деп шашуын шашты [3, 234].

Қуанышқа ортақтас екенін білдіретін, сый-сияпат көрсеткенде сұралатын көрімдік сұрау салты қазірде де бар. Қуанышты ортақтасақанда сұралатын кәде сыйының ақысы шашу ретінде немес ақшалай берелетін. Көрімдік беретін адам өз қалауы бойынша берілетін сый құрметтің түрі. Бұл берілген үзінді де тағы бір қазақтың дәстүрі тату-тәтті болсын деп шашу шалылып таратылатын ырымдап алатын ұғымда бар. Қазақ халқы ырымдап шашудан алып таратып беретініні де әдет-ғұрыптардың бірі жатқызумызға болады.

Халқымыздың дәстүрі бойынша неке қиып болғанан кейінгі жасалатын салт-жоралғыларды қалындықтың жеңгелері бастап өткізеді. Сондай дәстүрлердің бірі мына көріністен көруге болады. Екі женге артынан күлісіп кеп, Абай мен Ділдәнің алдына қарсы отырып, екеуінің де оң қолдарын алып, біріне-бірі ұстатады.

Екі қолдың арасында бір қабат сусылдаған жібек жүр. Сол арқылы ұстатады екен. Абайдың қолын ала беріп. Бері кел! Шаш сипа! - деді. Жеңге Абайдың қолын өзі көтеріп апарып. Ділдәнің арқасындағы бұрымына қос бұрымына тигізеді. Қол ұстату, шаш сипату деген атақты ырымдар осы. Шаш сипатардың алдында күйеу жақтан берілетін үлкен сыйы болады [3, 238].

Осы ырымдарды жеңгелері келген күйеу бала мен қызды бір-бірімен таныстыру мақсатында жасататын жоралғылар. Алғашқы рет көріп тұрған қалыңдығының қолы мен шашын сыйпаудың өзі қазақ халқының салтының ерекшелігін байқатады. Жеңгелердің көмегімен жеңгетайлықтың арқасында екі жастың арасын байланыстырып жібере алатын осы кісілер еді. Барлық жоралғылар аяқтала келе кеш құрым жас жұбайларға жеңгелері төсек салып, болғасын күйеу баладан алынатын сыйықы ретінде сұралатын алым дәстүрдің бірі «етік тартар» дейтін ырым жайын айтапай кетпеу мүмкін емес. Ол көрініс былай көрсетіледі.

Сырт киімін Абай өзі шешіп еді. Женгесі соны іліп келіп, дәл мәсіні шешерде, ырымды ескертті.

Етік тартар дейтін бір алым тағы бар. Күйеудің етігін женге шешеді де, тағы ақы алады. Абайдың қалтасына шешесі салып берген ақша бар-ды. Ішінен аса ыңғайсызданып отырып, Абай сол ақшаны жеңгеге тастады [3, 240].

Қазақ салт-дәстүрімен бірге бата беру әдет-ғұрпы бірге жүреді. Дастарханға бата, жолға шықанда бата айтылады. Үлкендердің алғысы бата тілек ретінде беріледі. Ол әрбір

іске кірісер алдында міндетті саналатын. Онда бата беруші адам езгелерге ізгі жақсылық, табыс тілейді Батаны жасы үлкен адам немесе жолы үлкен қонақ беруі тиіс. Мына бір мысалдағы үзіндіде Алшынбайдың құларынан асқа бата сұрауы туралы айтылады. Құдағи мен күйеулерге арналып, үш үлкен аппақ үйлер оңашарақ тігілген екен. Сол үйлердің қонақасысы: қысырдың семіз тайынан, құнан қой, ту қойлардан, үйіткен марқадан басталды. Алшынбай Ұлжан отырған үйдің есігін аштырып, тысқа семіз асау құла тайды көлденең ұстап тұрып, қонақтардан бата тілетті [3, 231]. Батаменен ел көгерер. Жаңбырменен жер көгерер демекші. Бата берген адамға бата сыйын беру дәстүрі де бар. Бата – қазақтың ертеден келе жатқан адал ниет, ақ тілек білдіру дәстүрі. Қазіргі жастарға үлгі насихат ретінде айтамыз.

Қорытындылай келе, қазақ дәстүріне айтар сын мен пікір жетерлік. Болашақтың ертеңіне қазірден бастап, шығармалардағы берілген салт-дәстүрлерден мысал ретіне көрсетіп, ұлтымыздың дәстүрін жаңғырта жалғасытыруға міндеттіміз. Ұмыт болып бара жатқан дәстүрдің жалғасын көрсететін бірден бір шығарманың бірі осы Абай жолы екенін мойындаймыз. Ғасырлар бойы санамыздан өшпейтін салтымызды көрінісі керемет жеткізіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Орда Г., Дәрібаев С., Сатылова А. Қазақ әдебиеті, 11 сынып. – 2019. – 206 б.
2. https://adebiportal.kz/kz/news/view/auetzov-abai-zolyn-qalai-zazdy_19268
3. Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы, 2021. – 376 б.
4. Қазақ энциклопедиясы. 7-том.
5. «Абай» энциклопедиясы.
6. Қазақ халқының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі. – 2010.

Құрымсын М.А.,

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымының докторы, профессор Сағындықұлы Б.

ҚАЗАҚ СӨЗІНІҢ СИНТАКСИСТЕНУ ҮРДІСІ (А. Байтұрсынұлы көзқарасымен)

Тіл білімі сөздің сипатын лексикология ілімімен тығыз қарым-қатынаста қарастырады. Әдетте, сөздің сан алуан қыры синтаксис саласында жан-жақты ашылады. Қазақ тіліндегі алғашқы еңбектер сөздің синтаксистік тұлға жасау жолдарын айқын анықтаған. Оған сүйенсек, сөз атаулы кез келген тіркес құрамы мен сөйлемдер ішінде келіп, синтаксистік қызмет атқаратындай өлшемге ие болса, оның синтаксистік бірлік екені орнығады. Бүгінгі таңда мұндай тілдік бірліктердің тіл ғылымында жан-жақты сипатталып берілуі, қазақ тіл ғылымындағы сөзтұлға синтаксисінің басты міндеттерін атқарады. Ұсынымдағы шағын мақала сөздің тіркесім ілімінде қолданылу аспектісін ашады. «Айтушы ойын өзі үшін айтпайды. Өзге үшін айтады. Сондықтан ол ойын өзгелер қиналмай түсінетін қылып айту керек. Оның үшін айтушы сөйлейтін тілін жақсы қолдана білуі тиіс. Яғни, әр сөздің мағынасын жақсы біліп, дұрыстап сөйлемді тізе білуі тиіс» [1, 254-бет]. А. Байтұрсынұлының *дұрыстап сөйлемді тізе білуі тиіс* дегенінен сөздің синтаксистік қызметі ашылады. Тіпті жақындата айтсақ, ғалым қыры келетін, келмейтін сөздерді мысалмен көрсете келе, «Қыс қатты, қар қалың, күн суық» дегенде үш сөйлем бар. Үшеуінің де ішіндегі сөздер өзгерілместен алынған. Енді басқа сөйлемді алып қарайық: «Елдің малы далада, біткен жаны жалада, көбі жатыр қалада». Мұнда да үш сөйлем.

Үшеуінің ішіндегі сөздер өзгерілмей алынған бір сөз жоқ – бәрі де өзгеріліп тұр. Қырларын келтіріп, қиындастыру үшін өзгертпей, бастапқы күйінде алсақ қырлары жанаспай, біріне-бірі қиындаспай қалады» - дейді [1, 157-бет].

Қазақ тіл білімінде алғашқы тілдік тіркес **түйдекті тіркес** атауымен кездесті. Тағы да А.Байтұрсынұлының мысалымен тарқатсақ, еңбектен *Батыр сасайын деді* тіркесімі кездеседі. Бұл жерде *сасайын деді* түйдекті тіркес. Жасалу жолы *деді* көмекші етістік арқылы түйдекті тіркес құрайды, яғни бұл тіркестің екінші сыңары мағынасыз. Ғалым Т.Сайрамбаев: «өзара байланыста тұрып, тобымен сөз тіркесінің құрамына енетін тіркестер түйдекті тіркестер деп аталады» [2, 36-бет] деген пікір білдірді. Ал Б.Сағындықұлының тұжырымы бойынша, «Әдетте, ол толық мағыналы сөз бен мағынасы күңгірттелген немесе мүлде мағынасыз сөздердің байланысына бағынышты» [3, 53-бет]. Сөздің мағыналы болу керектігі жағын ескерсек, түйдекті тіркесте сөз толық ашылмай, жартылай қызметке ие болады деген ұғым орнығады деп білеміз.

Тілімізде толық лексикалық мағынасы бар сөздер тізбегінен тұратын тіркестер кездеседі Соның бірі – салаласқан тіркестер. Бұларды басқа тілдік бірліктермен салыстырғанда, екі сыңары да толық мағыналы сөздер болып келеді. Сондықтан түрлі грамматикалық амал-тәсіл, нақтырақ айтқанда, интонация мен жалғаулық шылаулардың байланыстыру қызметімен шешіледі. Осы орайда салаласқан тіркес үшін сөздер әрі түбір күйінде, әрі негізгі түбір күйінде келіп, синтаксистік қызмет атқарады. Мысалы, *Әлдекім айнала беріп иығымен қағып жібергенде, аңдаусыз жүрген Халел мен Тамара мұрттай ұшты* (С.Жүнісов). Сөйлемдегі салаласқан тіркес **Халел мен Тамара**. Бұл тіркес сөздің түбір күйінде келуінен болған.

Тілдік тіркестің келесі қатарын **тұрақты тіркестер** деп аталатын бірліктер құрайды. Бұл тіркес түрі сонау 1965 жылы-ақ талданымға түсе бастаған. Ғалым С.Исаев синтаксис іліміндегі тұрақты тіркестерді а) фразеологиялық тіркестер және атаулық тіркестер деп екіге жіктейді. Фразеологиялық тіркестер еркін сөз тіркесінің қатарына жатпайды, өйткені фразеологиялық тіркестер грамматикалық мағынаны емес, басқа бір лексикалық мағынаны білдіреді, орны жағынан тұрақты, бір ғана сұраққа жауап береді, өзге тілге сөзбе-сөз аударуға көне бермейді: *Ана жақ: «Құнанбайдың тауы шағылды, тауаны қайтты» деп масайрап, жамырасып жатыр* (М.Әуезов). Мұнда асты сызылған сөздер тобы жеке мағынаға ие емес, «үміт-тілегі кесілді» деген тұтас мағынаны береді. Ал атаулық тіркестің мағынасы құрамындағы сөздердің мағынасынан фразеологиялық тіркестердегідей мүлде алшақ кетпейді. Құрамындағы жеке сөздердің мағыналары белгілі дәрежеде тіркес мағынасын анықтай алады. Мысалы, *бас киім, темір жол, балалар бақшасы т.б.* тәрізді тіркестердің мағыналары құрамындағы сөздердің бойынан шығатын ұғымнан алшақ емес.

Сөйлемдік құрылыста өзара тығыз байланыста тұратын тіркесімдер – **түйіспелі тіркестер**. Бірақ бұл тіркестің мәні толық ашылатындай арнайы зерттеулер қолға алынған жоқ. Ал осыдан бір ғасыр бұрын таразыланған А.Байтұрсынұлының еңбегінде терминдік тұрғыдан оның болуы да мүмкін емес еді. Мұндай тіркесімдер сөйлем ішінде ғана біртұтас мағынаға ие болады. Жеке қолданыста өзіндік мағынасын сақтайды. Мәселен, *Қайыреке екеуміз бір күні кешке малды өрістен айдап келсек...* (С.Мұқанов) мысалындағы *бір күні* тіркесіміндегі әр сыңарды жеке қалыпта қолдана беруге болады. Ондайда олар өз лексикалық мағынасын жоғалтпайды. Ал сөйлемшілік қолданыста бұларды ажырата қарауға болмайды. Осыдан барып олар бір синтаксистік бірлік ретінде танылады. Сондай-ақ, бұл тіркестерде түйдекті, атаулы немесе фразеологиялық тұтасымда болатындай қасиет жоқ. Бірақ оларға қарсы қабілет бар. Біз ғалымның сөз таптарын тарқатуынан осындай тіркестік қабілетке ие бірліктерді кездестірдік. Мәселен, ғалым мезгілдік үстеу қатарын *бүрсі күн (бұрнағы күн), бұрнағы жыл, алдыңғы күн, алдыңғы жыл* сынды сөздер тіркесімімен жеткізеді. Бір байқалатын жайт, бұл тіркесімдердің біразы сөздердің кірігуіне ұласып кеткен де (бүрсігүні, биыл), біразы әлі күнге дейін тіркестік қабілетін жоғалтпаған: *алдыңғы күн, алдыңғы жыл*.

Қорытындылай келе, жалпы сөздің синтаксистік бейнесін ғалым сөз дұрыстығы деп атаған. «А.Байтұрсынұлы сөздің дұрыс айтылуы деп әр сөздің, әр сөйлемнің дұрыс күйінде жұмсалуды айтады. Ғалымның тұжырымынша, сөзді қолданушы ең алдымен сөздердің тұлғасын, мағынасын жақсы білуі керек. Сонымен бірге сөйлем ішіндегі сөздерді дұрыс септеп, көптеп, жіктей алғаны жөн. Құрмалас сөйлемдердің құрамын дұрыс дұрыс байланыстыру қажет. Бір сөзбен айтқанда, сөзді, сөз тіркестері мен сөйлемді, олардың грамматикалық тұлғаларын тілдегі мағынасына сай қолдану, орынды пайдалану – сөз дұрыстығы болмақ» [4, 472-бет]. Шағын мақала сөздің тіркес құрамында келу мүмкіндігін ғана қарастырды. Қазіргі күні тіл біліміндегі тіркестер қатарын түйдекті, салаласқан, тұрақты, түйіспелі деп тарқатсақ, соның денінде сөздің қатысу қабілеті бар екен. Оның үстіне біз сөз ретінде тек дыбыстар тіркесімінен болып, оның мағыналық сипатына ие тұлғаны алғамыз жоқ. Қайта, дыбыстар тіркесімінен пайда болатын, әрі ұғымдық сипатқа ие сөздерді тарқаттық. Біздің түсінігімізде ондай сөздер зат есім, сын есім, үстеу, етістіктер.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А.Байтұрсынұлы. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: Ғ.Әнес. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2013. – 640 б.
2. Сайрамбаев Т. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Сөз тіркесі. – Алматы: Арыс баспасы, 2010. – 640 б.
3. Сағындықұлы Б. Қазіргі қазақ тілі: контактология, конфликтология. – Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2015. – 320 б.
4. А.Байтұрсынұлы. Энциклопедия / Бас ред. Ж.Тойбаева. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. – 744 б.

Логусева Н.А.,

*студент Смоленского государственного университета,
г. Смоленск, научный руководитель: кандидат филологических наук,
доцент Кочкина Ю.Л.*

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Категория жанра является одним из фундаментальных понятий в литературе. Существует множество определений отдельных литературных жанров, которые в свою очередь складываются в единую родовую систему литературных произведений. Эпический жанр, как одна из составляющих этой системы, включает в себя романы, повести, рассказы и т.д. Автобиографические повести, мемуары, дневники берут свое начало из далёкой древности. Прообразы автобиографического произведения появляются уже в Древней Греции. Великие мыслители и ученые структурируют свои воспоминания в текстах, увековечивают значимые события не только их жизни, но и общества в целом.

Исследователи Гаранин Л.Я. и Местергази Е.Г. выделяют в документальной литературе специфические особенности, отличающие её от любого другого жанра. Обобщив подходы двух авторов к определению автобиографического произведения и его структуры, можно выделить ряд признаков, характеризующих произведения литературы воспоминаний:

– центральное место в произведении отводится отдельно взятой личности и истории ее становления. Эта личность также является автором, рассказчиком и протагонистом;

– ретроспективный характер повествования и преимущественно хронологическая последовательность описываемых событий;

– круг проблем, затронутых в произведении, непосредственно зависит от жизненного опыта автора.

Центр автобиографической прозы – развитие личности. В тексте освещается внутренняя сторона характера человека, окружающие героя события влияют на его ментально-психологическое состояние, воспитывают его и становятся неотъемлемой частью его биографии и сознания. Преимущественно повествование ведется от первого лица, причем немаловажная роль отводится развитию персонажа на протяжении всего текста. В своем исследовании Н.А. Николина объединяет в автобиографии две точки зрения на личностный рост главного героя: «бывший я – настоящий я». Это напрямую свидетельствует о неразрывной связи в тексте эпизодов прошлого и настоящего, а также личного отношения писателя к ним.

Ретроспективный характер изложения, как особенность литературы воспоминаний, отображается в выстраивании текста со взглядом на прошлое. Автор описывает события с опорой на действительность, переносит ее в произведение, добавляет при этом эмоциональный окрас повествованию.

Спектр проблем, описанных в автобиографическом произведении, отсылает читателя к жизненному опыту писателя, раскрывает определенные, затронувшие его сознание, эпизоды, иллюстрируя в них также и историю всего окружающего его общества.

Ребенок начинает знакомиться с жанрами, как с особой литературной системой в период дошкольного возраста. Он учит стихотворения, родители и воспитатели вместе с ним читают сказки и рассказы. Непосредственно в начальной школе идет первичное ознакомление с документальной литературой. Изучение автобиографических рассказов и повестей может протекать по-разному в разных учебно-методических комплексах.

Рассмотрим, какие повести могут быть предметом изучения в начальной школе.

Так, в 4 классе изучается фрагмент из повести Льва Николаевича Толстого «Детство». Данный отрывок состоит из лирических размышлений автора, обращенных к читателю. «Счастливая, счастливая невозвратимая пора детства! Как не любить, не лелеять воспоминаний о ней?», - пишет Л.Н. Толстой и уже с начала повествования эмоционально окрашивает текст. Можно заметить, что для этого он использует лирический повтор как литературный прием для усиления выразительности высказывания. Видно, с какой трепетностью автор относится к детству и своей ласковой матери. Текст наполнен сокровенными переживаниями рассказчика о маме и близких ему людях. Л.Н. Толстой часто применяет в выстраивании текста уменьшительно-ласкательную форму слов. Он сравнивает любовь к матери с любовью к Богу, и отмечает, что оба этих чувства в нем странно сливаются в одно единое.

Глава «Старый колодезь» из повести Николая Георгиевича Гарина-Михайловского «Детство Тёмы» также рассматривается в курсе литературного чтения в 4 классе. Эта глава – история о храбрости и отваге маленького Тёмы, о его любви к близким и равнодушии детского сердца. Описание автором спасения несчастной Жучки показывает читателю, какие нравственные качества украшают человека. Н.Г. Гарин-Михайловский использует в «Старом колодезе» классическую структуру повествования: завязку, развитие событий, кульминацию и развязку. Так, читатель вместе с автором переносится в комнату к заболевшему мальчику, который не может оставаться равнодушным к трагедии Жучки и даже во сне обдумывает план по спасению собаки. Повесть Гарина-Михайловского подводит к пониманию того, что нужно быть отзывчивым и внимательным по отношению к окружающим независимо от возраста. Те качества, которые приобретаются в юном возрасте, необходимо пронести сквозь годы и всегда оставаться добрым и благородным человеком.

В 4 классе может изучаться и повесть Алексея Николаевича Толстого «Детство Никиты». Автобиографическое произведение переносит читателя в Сосновку – дворянскую усадьбу, где провел свои ранние годы сам автор. Десятилетний мальчик Никита проживает своё детство в качестве исследователя – ему интересен весь мир, разнообразие образов, запахов, шорохов, криков соседских ребят. Для него детство – это приключение, и читатель вместе с маленьким Никитой проживает самые значимые моменты в жизни мальчика – первая верховая езда, первая драка. Взрослый читатель благодаря этой повести сможет вновь окунуться в невозвратимое детство, а юные ценители литературы вместе с главным героем проживут это приключение и приобретут необходимые качества для становления отзывчивого, честного и благородного человека.

Изучение автобиографической повести детьми в начальной школе имеет свои особенности:

– произведения изучаются в 4 классе в качестве подготовительного материала к изучению литературы в средней и старшей школе;

– посредством повествования от первого лица автобиографические произведения прививают детям любовь к родителям, животным и природе, рассказывают о том, как важно быть честным и добрым.

Таким образом, автобиографические повести играют очень важную роль в формировании личности младшего школьника. Они помогают не только приобрести определенные качества личности, но и познакомить детей с жизнью и творчеством русских писателей. Ученики, познакомившись с некоторыми эпизодами жизни известных мастеров слова, впоследствии могут заинтересоваться более детальной биографией писателей и обратиться к ее изучению.

Список использованной литературы:

1. Местергази Е.Г. Художественная словесность и реальность (документальное начало в отечественной литературе XX века): дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.08. – М., 2008. – 246 с.
2. Николина Н.А. Поэтика русской автобиографической прозы. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 424 с.
3. Сапожникова Ю.Л. Жанр автобиографии: понятие и особенности // Учёные записки ЗабГПУ: электронный научный журнал. – 2012. – №5. – С. 54-56.
4. Вахненко Е.Е. Литературные мемуары и художественная автобиография: к проблеме разграничения жанров // Судьба жанра в литературном процессе. – Иркутск, 2005.

Лятьева Ю.А.,

*магистрант НАО «Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова»
г. Талдыкорган, научный руководитель: кандидат филологических наук, Щербовских И.Г.*

ПОЭТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ФУТУРИЗМА И ИМАЖИНИЗМА

Серебряный век русской литературы – уникальный период в русской культуре, богатый разнообразными течениями, каждое из которых сыграло свою роль в развитии не только литературы, но и искусства в целом.

Среди этих активно развивавшихся и громко заявлявших о себе течений ярко выделялись футуризм и имажинизм, позволявшие авторам выражать мысли и чувства в новых неповторимых формах. Вот почему и сегодня поэтические концепции футуристов и имажинистов вызывают неподдельный интерес исследователей. Изучению этого вопроса, к примеру, посвящены работы Г.В. Амбросиенко, А.С. Гришина, Д.Л. Шукурова, А.В.

Завадской, И.Н. Бычковой, Т.А. Терновой, М.В. Новиковой.

Г.В. Амбросиенко рассматривается взаимодействие футуризма и конструктивизма в качестве литературных проявлений русского авангарда, основываясь на их внешнем сходстве и внутреннем различии, анализе их отношения к лингвистическим экспериментам и литературной традиции [1].

А.С. Гришин исследует отношение русской философской мысли к футуризму и его зауми [2].

Д.Л. Шукуров изучает творческие стратегии группы «Центрифуга» (1913), доказывая предельную эклектичность заявляемых художественных принципов и их максимальную зависимость от символизма [3].

А.В. Завадская демонстрирует характерность эпатажа для стиля поэзии русских футуристов, рассматривая пути создания эффекта эпатажа на уровне лексики [4].

И.Н. Бычкова анализирует творчество А.В. Ширяевца и С.А. Есенина, определяя степень влияния есенинских «имажей» на образы поэзии А.В. Ширяевца [5].

Т.А. Тернова определяет пограничную позицию имажинизма в развитии авангардистских поэтических ответвлений в русской литературе начала XX века [6].

М.В.Новикова анализирует развитие имажинизма в творчестве С. Есенина и А. Мариенгофа, а также практическую реализацию теоретических установок имажинистов [7].

Русских поэтов-футуристов можно назвать русскими авангардистами, которые влились в струю футуризма на определенном этапе своего творческого пути. Как замечает А.В. Крусанов, появление нового искусства было связано с духовными поисками и надеждой на другую реальность [8, с.7].

Несмотря на разнородность состава представителей русского футуризма можно выделить ряд характерных особенностей, свойственных их поэтическим произведениям:

- призыв к разрыву с традицией, с инструментарием классической литературы, объясняемый направленностью взгляда поэтов в будущее;
- отрицание преемственных связей в литературном процессе;
- привлечение внимания к форме, пренебрежение содержанием;
- свобода поэтической лексики, сопровождающаяся лексическими и синтаксическими, интонационными экспериментами в целях создания новых форм поэтической речи;
- эпатажность, вызов общественным нормам и традициям.

Для русских футуристов было характерно отсутствие оптимистического отношения к техническому прогрессу и восприятие технологического мира как фактора агрессии, убивающего и уродующего естественную основу жизни.

Либеральный характер русского синтаксиса является одним из важнейших факторов создания русского языка, так как дает литераторам большую свободу и возможность создавать новые средства выражения новых смыслов.

Футуристы уверенно определяли себя «лицом» своего времени, гармонично сочетая стремление к художественной либерализации, неприятие элитарной культуры и принятие абсолютной независимости творчества. [9, с. 210].

Путь русского символизма в некоторой степени напоминает эволюцию русского символизма: от резкого отрицания в начале, эпатажности до быстрого признания известными литературными критиками, популярности, больших надежд, а после неожиданного кризиса в момент, когда представлялось, что для литературного творчества открыты новые горизонты и небывалые возможности.

Футуристические тексты, подвергаемые внимательному исследованию, демонстрируют погружение в депозитизацию, лексическое обновление, содержащее в себе, к примеру, вульгаризмы, научные термины. Главное техническое орудие поэтической деятельности футуристов можно определить как «сдвинутую конструкцию», которая

проявляет себя на самых разных уровнях футуристического текста. И это не только преодоление лексических запретов, так как понимание продуманного «сдвига» появляется из применения системы упрощённых образов в «сильных позициях», утверждаемых поэтической традицией. Следствием этого становилось острое нарушение ожиданий читателей, уничтожая грань между «низкой» и «высокой» литературой.

Для футуристов важно звучание поэзии, обречённой, по мнению футуристов, превратиться в громогласную площадную стихию.

Футуризм в России не стал объединяющей системой для самых различных авангардистских направлений. События 1917 года превратили многих футуристов в политических агитаторов. В 1920 году футуризм был официально запрещён.

Литературная практика русских футуристов оказала значительное влияние на литературные школы XX века, в том числе на имажинизм, возникший в России практически сразу после революции 1917 года.

Теоретически источником появления русского имажинизма можно считать авангардистскую школу англоязычной поэзии, носившую похожее название «имажизм». Но практически назвать русских имажинистов наследниками имажистов довольно сложно, тем более помня о том, что сами имажинисты не считали себя таковыми.

Приёмы и возведённую в абсолют «образность» имажинистов сложно признать новаторскими, так как многие идеи имажинистов с завидным постоянством транслировали и футуристы, и символисты. Новым можно считать упорное выдвигание имажинистами образа на первый план и сведение формы и содержания произведения исключительно к этой категории. Несмотря на выявленные спорные моменты в теоретических установках имажинистов стоит отметить характерные черты этого направления, демонстрировавшего особый подход к созданию образов и функционированию языка:

- образность и символизм;
- уникальные метафоры и сравнения;
- интерес к деталям;
- эмоциональный тон стихотворений;
- субъективный характер лирики;
- богатство ассоциаций и значений.

Частое использование оригинальных и нетипичных метафор и сравнений позволяло имажинистам ярко передавать свои чувства и эмоции.

Традиционное для поэтов и писателей выражение чувств и переживаний на страницах произведений для имажинистов в принятии своей субъективности, откровенности, искренности передаваемых эмоций и настроения.

Одним из приёмов, ориентированных на создание этой многозначности, является популярная у имажинистов синестезия, представляющая собой одномоментное слияние разных ощущений. Синестезия была необходима для создания более сильного впечатления от образа.

Имажинистская поэзия характеризуется усиленным вниманием авторов к ритму и звукописи стихотворений. Для создания необходимой музыкальности и гармоничности текстов применялись разнообразные ритмические схемы, включающие, к примеру, повторение звуков и рифм.

Нами перечислены лишь основные характеристики, свойственные футуризму и имажинизму. Однако, исходя из изложенного в работе материала, можно сделать вывод об особенной и значимой роли этих течений в истории русской литературы. Яркие образы и метафоры, вошедшие в русскую литературу, помогали красочно выразить сложные авторские эмоции, а сравнения и ожидаемые читательские ассоциации вызывают очень сильные переживания.

Список использованной литературы:

1. Амбросиенко Г.В. Футуризм и конструктивизм в русской поэзии: сходство и различие // Наука. Инновации. Технологии. – 2008. – №3. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/futurizm-i-konstruktivizm-v-russkoy-poezii-shodstvo-i-razlichie> (дата обращения: 15.02.2024).
2. Гришин А.С. Футуризм и его заумь в оценке русской философской мысли: за и против // Вестник ЧелГУ. – 1999. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/futurizm-i-ego-zaum-v-otsenke-russkoy-filosofskoy-mysli-za-i-protiv> (дата обращения: 15.02.2024).
3. Шукуров Д.Л. Литературные стратегии творчества авторов группы «Центрифуга» // Соловьевские исследования. – 2012. – №3 (35). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturnye-strategii-tvorchestva-avtorov-gruppy-tsentrifuga> (дата обращения: 15.02.2024).
4. Завадская Анастасия Викторовна Лексические средства создания эпатажа в художественном тексте (на примере поэзии русских футуристов) // Вестник ОГУ. – 2010. – №11 (117). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/leksicheskie-sredstva-sozdaniya-epatazha-v-hudozhestvennom-tekste-na-primere-poezii-russkih-futuristov> (дата обращения: 15.02.2024).
5. Бычкова И. Н. Влияние есенинской «Версии имажинизма» на творчество А.В. Ширяевца в 1919-1921 гг. // Известия Самарского научного центра РАН. – 2010. – №5-3. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-eseninskoj-versii-imaghinizma-na-tvorchestvo-a-v-shiryayevtsa-v-1919-1921-gg> (дата обращения: 15.02.2024).
6. Тернова Т.А. Авангард футуристической линии развития как целостное эстетическое явление // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2011. – №4. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/avangard-futuristicheskoy-linii-razvitiya-kak-tselostnoe-esteticheskoye-yavlenie> (дата обращения: 15.02.2024).
7. Новикова М.В. Публикации стихотворений А. Мариенгофа и С. Есенина в журнале «Сирена» // Актуальные вопросы современной филологии и журналистики. – 2015. – №4(18). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publikatsii-stihotvoreniy-a-mariengofa-i-s-esenina-v-zhurnale-sirena> (дата обращения: 15.02.2024).
8. Крусанов А.В. 1996. Русский авангард: 1907-1932: Исторический обзор: В 3 т. – СПб., Т. 1.
9. Русский футуризм, 1999: Русский футуризм: Теория. Практика. Критика. Воспоминания. – М., 2000. – С. 210.

Макеенкова Е.В.,

студент Смоленского государственного университета

г. Смоленск, научный руководитель: кандидат филологических наук,

доцент Кочкина Ю.Л.

ОБРАЗЫ ДЕТЕЙ В РАССКАЗЕ Н.Н. НОСОВА «ОГУРЦЫ»

Николай Николаевич Носов (1908-1976) занимает в детской литературе почётное место. Н.Н. Носов изображает самые обычные события в жизни школьника: пионерский лагерь, поездку на дачу, покупку новой игрушки. Все они, как правило, рассказаны самими участниками этих событий.

Н.Н. Носов нашел свое призвание случайно, начав писать веселые истории своему сыну. Увлечшись литературой, писатель большое внимание уделял изучению детской психологии, что в последующем положительно сказалось на его рассказах; глубокое уважение к детям прослеживается во всех его произведениях.

Речь автора в текстах Носова сведена к минимуму: она в основном является кратким указанием на действия и эмоции героев, на их перемещения из одного места в другое, без подробного описания внешности персонажей, их жестов, мимики или особенностей интерьера. Такое проникновение в психологию героя, оценивающего всё со своей,

мальчишеской точки зрения, и создаёт в рассказах Носова не только комичную ситуацию, но и юмористически окрашивает логику поведения героя, которая порой противоречит логике взрослых или логике здравого смысла. Смеяться над произведениями Носова можно всей семьей!

«Сочинять для детей – наилучшая работа, она требует очень много знаний, и не только литературных...», – именно так высказывался сам автор о своей работе.

Сами дети часто давали пищу для рассказов писателя. Каждая история, рассказанная нам Н. Носовым, имеет отголосок и своё происхождение в реальной жизни. Например, рассказ «Огурцы» он написал с истории, которая произошла с его пятилетним племянником. Однажды мальчик гулял рядом с овощной палаткой. Он увидел за палаткой бочку с солеными огурцами, залез в нее обеими руками, ухватил в каждую по огурцу и, довольный, пошел к маме. В 1938 году в журнале «Мурзилка» этот рассказ Носова будет опубликован.

«Огурцы» – один из тех рассказов, которые порицают воровство, и провозглашают честность. Маленькому читателю нужен герой, который похож на него самого: который мусорит в доме, хулиганит, таскает тройки из школы. Такой герой узнаваем и близок детям. В рассказе Носова «Огурцы» действующими героями являются именно такие дети, которые решаются на плохой поступок. Двое мальчиков, Павлик и Котья, воруют из колхозного сада огурцы. Павлик решает свои огурцы не нести домой, испугавшись мамы, а Котья с гордостью забирает все огурцы и направляется домой, ожидая похвалы от мамы. Но дома одобрения своему поступку он не находит и отправляется возвращать огурцы.

Данный рассказ учит детей тому, что воровать нельзя, что за свои поступки нужно самому отвечать и что всегда можно раскаяться в том, что совершил, и исправиться.

Павлик изображается достаточно смышлёным, но трусливым мальчишкой. Он понимает, что дома мама не обрадуется украденным огурцам и отругает его. По словам Котьи, мы узнаем, что он начал срывать огурцы только потому, что это начал делать Павлик.

Таким образом, Павлик – это обычный мальчик, который любит проказничать, ведь по сути огурцы ему вовсе не нужны, также он является зачинщиком, но не отвечает за свои поступки, так как боится наказания.

Котья – наивный и хулиганистый мальчишка. Наивность героя раскрывается посредством описания дороги домой этого героя: «Котья пришел домой радостный: – Мама, я тебе огурцов принес!». Когда мама отругала Котью и отправила его отнести огурцы назад на колхозный сад, герой начал осмысливать свой поступок. Н.Н. Носов выступает противником моралистических лозунгов, педагогических выводов. Он рисует жизненную ситуацию в данном рассказе так, чтобы читатель сам «пошевелил мозгами» и сделал вывод из прочитанного. В иронии автора содержится осуждение, но отношение к своему герою и читателю по-отечески теплое. Котья задумывается над тем, правильно ли он поступил, почему вообще так сделал, он несколько раз борется с желанием не отнести огурцы, а оставить их где-нибудь в кустах, мысленно осуждает Павлика, что говорит, о его глубоком внутреннем мире, о его проснувшейся совести, умении правильно оценивать свои поступки и исправлять их, пускай не сразу и не без помощи близких, но в конечном счете поступать правильно. Котья не только возвращает украденные огурцы, он приносит извинения самому старику: «А этот вот огурец, что я съел, как будет считаться - украл я его или нет?». Герой признается, что по дороге съел один огурец и ему было важно услышать, что он не будет считаться украденным и он никак не навредил старенькому сторожу.

Таким образом, Котья – наивный, активный мальчик, который усваивает уроки, что можно делать и нельзя, что нужно отвечать за свои поступки и пытаться их исправить.

Автором представлены всего два героя с одинаковыми интересами, характерами, но на самом деле они совершенно разные. Таких детей мы встречаем и в жизни - совершенно разных. Одни выносят для себя уроки методом проб и собственных ошибок, другие же

пытаются сбежать и не быть причастными к содеянному. Нет плохих и хороших героев, как и нет плохих и хороших детей.

В рассказе Носова «Огурцы» речевыми средствами создания комического становятся ирония, парадоксальность, олицетворение, тавтология и лексика, связанные с детской этимологией. С помощью этих средств писатель передает сложные отношения между персонажами, вскрывает конфликты между ними, между ребенком и миром вещей, выявляет особенности детского мышления и психологии, создает типические образы детей: Котьки и Павлика.

В рассказе Н.Н. Носова «Огурцы» отражается искренняя любовь автора к своим персонажам и раскрывается образ живого, жизнерадостного ребенка. Позиция писателя заключается в том, что если человек с раннего возраста будет подходить к своим поступкам критически, то он не вырастет эгоистом. Его минуют высокомерие, тщеславие, лицемерие. Конечно, дети постоянно меняются, приобретают новые взгляды и привычки. Ребенок 21 века уже не тот, каким был его сверстник двадцать - тридцать лет назад. Дети иначе воспитываются и развиваются, появляются иные, чем в 20 веке, требования и представления о жизни. Но в своей природной основе детская душа во все времена склонна радоваться добру, открыто смотреть на мир, наслаждаясь и любя жизнь.

Список использованной литературы:

1. Носов Н.Н. Огурцы [Электронный ресурс]. – URL:<https://nukadeti.ru/skazki/nosov-ogurcy> (дата обращения 24.03.2024)
2. Бука А. Николай Носов: подробная биография [Электронный ресурс]. – URL: <https://go.zvuk.com/stati/nikolai-nosov-podrobnaya-biografiya.htm> (дата обращения 24.03.2024)
3. Ши Ю. Жанровые разновидности рассказа и типология характеров в творчестве Николая Носова// Litera. – 2022. – № 5. – С. 21-30. DOI: 10.25136/2409-8698.2022.5.36947 –URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovye-raznovidnosti-rasskaza-i-tipologiya-harakterov-v-tvorchestve-nikolaya-nosova/pdf> (дата обращения 24.03.2024)

Мұратова И.,

*«№22 жалпы орта білім беретін мектеп-лицейінің» оқушысы, Семей қаласы,
ғылыми жетекшісі: қазақ тілі мен әдебиеті пәндерінің мұғалімі Иманқалиева А.Б.*

ЗАМАНАУИ МУЛЬТФИЛЬМДЕРДІҢ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛ ТАЗАЛЫҒЫН САҚТАУЫНА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Мультфильм – әйтеуір бір оқиғалардың балаларға арналған көркем суретті жиынтығы емес, ол – білім, ғылым, таным және өз отбасын, Отанын жақсы көруінің бастауы. Өсіп келе жатқан жас ұрпақ тәрбиесінде аса қажет құралдардың бірі. Қазақ халқы өзінің бет-бейнесі мен болмысын, ұлттық салт-дәстүрін, ұлттығын, өзінің ғасырлар бойы арман еткен тәуелсіздігін болашақ ұрпағы арқылы ғана қорғай алады. Көптеген елдерде бала тәрбиесіне, соның ішінде балаларды мультипликациялық кино арқылы тәрбиелеуге ерекше мән беріледі.

Жапонияда балаларға салт-дәстүрін, өзара қарым-қатынас этикасын, адамның ортада өзін ұстау мәдениетін мультфильм арқылы үйретсе, АҚШ бұл әдіспен математика, география, физика пәндерінің негіздерін оқытуды мақсат ететіні байқалады.

Ресейде ертегі мультфильмдері арқылы өз балаларын Отанын, халқын сүйуге, батырлыққа тәрбиелеуді мақсат етеді. Олар көбінесе ақын-жазушылардың мысалдарын немесе тарихта болған батырларын кейіпкер ретінде алып, тамаша мультфильмдер жасап

шығарды. «Три богатыря», «Илья Муромец», «Алеша Попович», «Добрыня Никитич» сияқты батырларын дәріптеу арқылы өздерінің «орыс деген халық» екенін, олардың мемлекеттері айбынды екендіктерін ұрпағының саналарына кұйып отырады. Бірақ орлар «орыстан» өзге халықтың әлсіз екенін әр мультфильмде көрсетіп отырды. Солайша өздерінің ұрпақтарын шовинистік ниетте тәрбиеледі.

Қытайда анимация өнері бойынша бірінші орында. Олар ұлттық мүддені ғана көздейтін мультфильмдерді шығару арқылы бала санасына Отанға деген сүйіспеншілігін оятуға тырысады.

Бір қарағанда қарапайым суреттерден тұратын экрандық туындының баланың санасына ешбір әсері жоқ сияқты. Алайда теледидар алдында мультфильмге зер салып отырған баланың қимыл-қозғалысы мен эмоционалдық күйінен өзгерістерді аңғаруға болады.

Тіл тазалығына, әуезді сөйлеуге кері әсерлі мультфильмдер	Тіл тазалығына, әуезді сөйлеуге оң әсерлі мультфильмдер
<p>Жапон анимерлерінен «Наруто» кейіпкердің мимикасынан ештеңе байқалмайды. Тек қазақша дыбыстаушының жағымсыз дауысына қанық боласыз!</p> <p>Аталған мультфильмді дауыстап отырған адамнан тұнып тұрған жаргон, дисфимизм сөздерді кездестіруге болады. Атап айтсақ: «Э, братан, бізді айырады гоо...», «Ээ, дан ну на...», «Че там, каксындар?», «Базар жоқ...өтті-өтті», «Қораға кіретін болдық қой», «малсындар ма не?», «Қуасың ба, еее?», «Шашып тастағасың бәрін!» және т.б. Осыдан соң сіздерде сұрақ туындайды: «Біз үйде жаман сөздер айтпаймыз! Баламыз қайдан үйренген?». Жауап біреу – смартфон, гаджет, теледидардағы мультфильмдер мен ойындар. Қорытынды: мультфильмді балаларға көрсетуге болмайды.</p>	<p>«Ер Төстік және айдаһар» атты 3D пішінде толық метражды анимациялық фильм жарық көрді. Мультфильмде Желаяқ, Таусоғар, Көлтауысар, Бапы хан, Мыстан кемпір, тағы басқа көптеген кейіпкерлер бар. Мұның барлығы қазақтың ауыз және жазба әдебиетінің сан алуан кейіпкерлерге өте бай екендігін көрсетеді. Батырлық пен ерлікке, патриоттық сезімге тәрбиелейтін осы сынды дүниелердің көп болғаны жақсы. Қазақта Ер Төстік сынды жаужүрек ерлер мен белгілі батырлар өте көп. Олардың әрбіреуін толық метражды туынды жасауда жеке кейіпкеретіп алуға әбден болады. Бұған қоса тарихтағы батыр ата-бабаларымыз туралы да анимациялық дүниелер жасалса-құба-күп. Ең бастысы, әдеби нормалар толық сақталған. Қорытынды: нағыз қазақ дүниетанымына құрылған осындай мультфильмдер көрсетілуі керек.</p>

Жас жеткіншектерді дұрыс сөйлеуге үйрету үшін арнайы тіл мәдениеті ғылымының зерттеулеріне сүйенген дұрыс.

Тіл мәдениетінің тірегі – әдеби тілдің нормалары және оның стильдік жүйесі. Бұлар әдеби тілдің қоғамдық қызметімен астарласып жататындықтан, тіл мәдениеті ұғымының аясы кең. Әдеби норма дегеніміз – тілдің таңдамалы, қолайлы, ой-пікірді дәл беруге жарамды, жалпыға ортақ жүйелері.

Лексикалық нормаларды сақтау – сөздерді іріктеп, сұрыптап, талғаммен қолдану. Сөйлеу мәдениетінде ойдың дәлдігі, сөздің анықтығы, тазалығы, көңіл-күйге әсер ететін шынайылығы, көркемдігі аса маңызды. Оны «Қажымұқан», «Толағай», «Ер Төстік пен айдаһар», т.б. мультфильмдерден көруге болады.

Грамматикалық норма – тілдің грамматикалық амал-тәсілдерінің, тұлғаларының, құралу тәртібінің дағдыға айналған, кеңінен қолданылатын қалпы. Қазақ тілінің грамматикалық нормасына сәйкес, түбірге алдымен жұрнақ, одан кейін жалғау жалғанады. Мысалы: «Бара жатырмын» орнына «Бара атырмын» (Наруто), «Келіп кетші» орнына «Келкетсей» (Наруто), «Соғып кетші» орнына «Соқкетсей» (Наруто). Жоғарыда талданған шетелдік мультфильмдердегі дисфемизмдер мен анайы сөздер бүлдіршіндердің тілін бұзып, саналарына әсер етеді.

Дұрыс таңдалынбаған мультфильмдер балалардың фонетикалық-фонематикалық сөйлеу тілін бұзып, олардың бастауыш оқыту бағдарламасын меңгеру қиынға соғады. Баланың сөйлеу тіліндегі дамымаушылықтың қатарына дыбыстарды дұрыс айтпау, сөздік қорының жетіспеуі, мәнерлеп айту тәсілдерін дұрыс қолданбау, сондай-ақ «шамадан тыс бос сөйлеу» жатады, осыған байланысты сөйлеу тілінің құрылымы жоғалып оқушының тілдік дамуына кері әсерін тигізеді. Фонетикалық-фонематикалық тілдік дамымаушылығы – бұл ана тіліндегі дыбыстардың дұрыс айтылмауы болса, сөздерді орнымен қолдана білу – лексикалық норманы сақтағандық. Лексикалық нормаға жатпайтын тілдік қолданыстар: диалектизмдер, кәсіби сөздер, дөрекі сөздер мен жаргондар. Бұларды бүлдіршіндерге арналған шығармаларда қолдану арқылы олардың психологиясын бұзып, санасына кері әсер ететін болады.

Анимациялық мультфильм арқылы жас жеткіншектің бойына ұлттық салт-дәстүрлер мен мәдениетін, ана тілін жетік білу, туған халқын ардақтап, мақтан тұту сияқты асыл қасиеттерді сіңіріп, тәрбиелеуге болады. Мультфильм арқылы жас бала өмірге икемделіп, өзіндік дүниетанымын қалыптастырады. Сондықтан да шығарманың өн бойы барынша адалдық пен шынайылыққа, мөлдірлік пен парасатқа тұнып тұруы керек. Себебі, бала жүрегі сезімтал, нәзік. Мультфильм кейіпкері арқылы бала жүрегіне жол таба білу керек.

Қазақ мультипликациясының негізін қалаған Әмен Хайдаров түсірген «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?», «Ақсақ құлан», «Құйыршық», «Қожанасыр-құрылышы», «Қырық өтірік», «Айнакүн» сияқты тамаша мультфильмдер бар. Бұған қоса қазіргі таңда Алдар Көсе туралы көп сериялы анимациялық фильм түсірілді. Көрерменге жол тартқан Алдар Көсенің бастан кешкен сан түрлі оқиғалары үлкенге де, кішіге де қызық. Себебі онда кедейге күн көрсетпейтін сараң байларды Алдар өз айласымен алдап, оларға сабақ беріп отырады. Аталған отандық туындыларымызда тіл тазалығының сақталуына, сауатты жазу мен әуезді сөйлеуіне, тіл заңдылықтарына толықтай сай деп айта аламыз.

Шетелдің жасыл құбыжығы «Шректен» гөрі өзіміздің батыр ұл-қыздарымыздың өмірі мен қызықты оқиғаларына құрылған мультфильмдер қызық болары анық. Сонымен қатар, айласымен талайды жер қаптырған Алдар мен ақылдылығымен жұртты тамсандырған Қожанасыр темір-терсекке қапталған Бетмен мен жай ыдыс жуғыш Спанчбобтан көп артық.

Жоғарыда қазіргі қазақ мультипликациясы жайында сөз қозғадық. Ендігі, жалпы заманауи мультфильмдер жайлы сөз қозғайық. Ғаламтор желісі барша адамзатқа қолжетімді болғандықтан, қазірде тек балалар ғана емес, ересектер де теледидардан болсын, смартфоннан болсын қалаған дүниесін көре алады, тыңдай алады. Бұл олардың қалыптасуына белгілі бір мөлшерде өз әсерін тигізбей қоймасы анық. Осы тұста барлық зиялы қауымның шырылдап көтеріп отырған мәселесі – тіл.

Жалпы, қорытындылай келе айтарымыз: заманауи мультфильмдер қазақ тілінің дамуына айтарлықтай әсер етіп отыр және әсер ете бермек. Мұндағы көтерілетін басты мәселе – отандық туындыларды көбейту. Себебі, БАҚ-тың қуаты өте мықты. Әсері де өте күшті. Осындай ақпараттық жаһандану заманында біз БАҚ-та, теледидарда, әлеуметтік желілерде өзіміздің қазақша контенттерді көбейтетін болсақ, тіліміздің дәрежесі артып, қолданыс аясы кеңейері сөзсіз!

Ойымызды қорытындылай келе, отандық анимацияны дамытып, жас ұрпақтың бойында ұлттық құндылықтарды сіңіруді мақсат етуіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мультфильмнің бала өміріндегі рөлі. URL: <https://infourok.ru/ilimi-zhoba-multfilimni-bala-mirindegi-rli-1730951.html>
2. Мультфильмдердің бала дамуындағы рөлі. URL: <https://kk.perestanovki.org/12122-the-role-of-cartoons-in-child-development.html>
3. Балақаев М. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Мектеп, 1968. – 239 б.
4. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. Жауапты ред. Ш. Сарыбаев. – Алматы: Ғылым, 1984. – 182 б.
5. Исаев С. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы, 1989. – 102 б.

Нұрлыбай А., Жалғасбек А.,

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің студенттері, Петропавл қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, доцент Хамзина Г.С.

О. БӨКЕЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАРАПАЙЫМ СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Жалпы көркем шығармаларда әрбір кейіпкердің сөз саптауы мен сөз мәнері әр түрлі болып келеді. Бұл олардың қоғамда алатын әлеуметтік жағдайына, ортасына байланысты болады. Сондықтан да олардың әрқайсысының өзінше сөйлеу дағдысы болады. Кейіпкер тілінің осындай ерекшеліктері тілдің лексикалық және грамматикалық қабаттары арқылы жүзеге асады. Кейіпкердің тілі арқылы оның мәдениеттілігі, жас мөлшері, қызметі, кәсібі, өскен ортасы, сыпайылығы, дәрежелігі т.б. бейнелері байқалады. Кейіпкердің сөйлеу мәнеріндегі өзіндік ерекшелігі оның лексикасынан басталатыны белгілі. Кейіпкер тілі ауызекі сөйлеу тіліне жақын келеді. Бұл туралы Р. Әміровтің еңбегі бар. Ал сөйлеу тілі лексикасының құрамына қарапайым, тұрпайы, жаргон сөздер де жатады.

Тілімізде ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездесетін тілдік материалдар аз емес. Мұндай сөздер әдеби тілге жатпаса да көркем шығармаларда кездеседі. Көркем шығармада түрлі кейіпкерлердің болатыны және олардың арасында қақтығыстардың да болып тұратыны заңдылық. Ал өмірде әр түрлі жағымды, жағымсыз адамдардың бар болуы – өмірдің шындығы. Академик М. Серғалиев «Ауызекі сөйлеу стиліне әдеби тіл нормасына жатпайтын сөздердің қолданылуы – табиғи құбылыс», – деп санайды [1, 62 б.]. Х. Қожахметова қарапайым фразеологизмдер туралы: «Әдеби тіл нормасына сай келмейтін, жай дәрекі тұрақты тіркестерді қарапайым фразеологизмдер дейміз. Алайда әдеби тіл нормасына жатпағанымен, көркем әдебиетте образ жасау үшін кейіпкер сөзінде кездесіп отырады. Бұл тілдік амал арқылы жазушы кейіпкердің ой-өрісін, өскен ортасын, әлеуметтік ортасын, әлеуметтік халін, мінез-құлқын көрсетеді» – дейді [2, 34 б.]

Қазіргі қазақ тіл білімінде лексикалық әрі стильдік категорияның бірі – қарапайым сөздер. Қай тілдің болмасын лексикасындағы қарапайым сөздерді нақтылы ажыратып көрсету үшін, алдымен сол тілдің сөйлеу тілі нормасы мен әдеби нормасының аралық шекарасының өзі айқын да нақтылы түрде көрінуі керек. Мұның өзі сол тілдің жазба мәдениетінің, ұлттық жазба әдеби нормасының қалыптасу, даму дәрежесіне тікелей байланысты. «Сөйлеу тілінде қолданылатын, жазба әдебиетте қолданылмайтын, әдеби тіл нормасына сай келмейтін жай дәрекі сөздерді қарапайым сөздер дейміз», – деп берілсе, М.Балақаев: «Қарпайым сөз – жалпы халықтық сөйлеу тілінің кейбір әлеуметтік ерекшелігі бар тілдік нұсқалар. Олар әдеби тіл нормасына жатпайтын, көбінесе дәрекі, жасық, дөкір сөздер болып келеді, мысалы, «қатын алу» (үйлену), «кембағал» (кедей, жарлы), «шүйке бас» т.б.» [3],- дейді. *Інісі арғы ауылдан біреудің бүлдіршіндей жас қызын алып, ұлы жіңгір ой жасап жатқанда: «Өзі болған қыз төркінін танымас» деп, бізбен ақылдаспай қатын*

алып отыр зой. *Бармаймыз!» - деп үш рет ат сабылтып кісі жібергенде, аяқтарының басын қайқайтып жатып алған* (О.Б., 243-б.).

Қарапайым сөздер деп, сөйлеу тілі элементі ретінде келіп жалпы халыққа түсінікті әрі әдеби нормаға жатпайтын, сөз мәдениеті төмен адамда кездесетін, басым көпшілігі тұрпайы болып келетін экспрессивтік-эмоционалдық реңкі бар сөздерді, сөз тіркестер, грамматикалық тұлғаларды атау қажет.

Қарапайым сөздердің күрделі табиғаты мен өзіндік ерекше қасиеті сөйлеу тілінің басқа элементтерімен салыстырғанда көрінеді. Қарапайым сөздердің диалектизмдерден негізгі айырмасы – олар белгілі бір территорияда ғана емес, жалпы халыққа түсінікті болып келеді. О. Бөкей шығармаларында қарапайым сөздер көбінесе ұрсу, көңіл толмау мағынасында жұмсалады: Мысалы, *қараң өшір, кәззап, жайрағыр, көктей солғыр, мойының астыңнан кегір, қарасан келгір, тапырақтап, жыланба, жәтілдеген, албасты, бетпақ, салдақты, сұрқия, миғұла, сүмелек, оттама, қызталақ, ноқай, малғұн, шірік неме, қу кетік, иттің баласы т.б.* Бұл сөздер жалпы оқырманға түсінікті болғанмен контексте дәрекі семантикасы бар сөздер.

Қарапайым сөздердің диалектизмдерден және бір ерекшелігі стильдік қолданысынан көрінеді. Көркем шығармаларда диалектизмдерді қолданғанда автор не персонаждың қай жақтың тұрғыны екенін ажырату үшін алады, немесе әдеби нормаға әбден сіңісіп орныққандықтан оны қолданбай тұрмайды. Сондықтан диалектизмдерді қолдану шала сауаттылықты, мәдениетсіздікті немесе әдеби тіл нормасынан аулақ деген пікір келтіре қоймайды. Қарапайым сөздердің басым көпшілігі тұрпайы болғандықтан, автор қолданғанда персонаждың ой-өрісін, сауаттылығын, мәдени дәрежесін, қысқасы, кейіпкер характерін ашып бере алады. Мысалы: *Еркіннің ең соңғы естігені, ат айдап отырған Оспанның «әкеңнің ауызын, не оттап тұр» дегені болатын* (О.Б., 104-б.) деген штрихамен-ақ О.Бөкей Оспан деген кейіпкерінің мәдениетсіздігі мен дәрекілігін, бүкіл характерін ашып отыр. Совет өкіметінің алғашқы құрылған жылдарында мамандардың жетіспеуінен уақытша болса да ауылнай сайланған шала сауатты әрі көңіліне жақпағандарды кінәсіз болса да еріксіз көндіруге тырысатын дәрекі мінезді Оспанның мұнан артық күтуге де болмайтын еді. Мұнан басқа тұрпайы мағынада қолданылатын сөйлеу тілі элементтерінің бірі – вульгаризмдер де жазушы шығармаларынан көрініс тапқан. Вульгаризмдер – тікелей эмоциялық мәні, яғни адамның ренжу, өкіну, ашуланғандағы кері (отрицательный) эмоцияны білдіретін тұрайы мәні мейлінше басым болып келетін абстрактілі сөздер.

Мысалы: - *Сәлем беруге жарамай аяғының басын қайқайтып жатып алды, енеңді ұрайынның!* (О.Б., 50-б.)

- *Әй, әкеңнің аузы кегіңді, кем-кетіңді санап алайын деген екенсің, оң көзім сау, жалғызымен-ақ екі қолым қос дүниеде жағаңда кетер!* (О.Б., 30-б.)

- *Атаңа нәлеттер-ай, тыйым салсам да тыңдамапты-ау ...* (О.Б., 60-б.)

- *Әй қарғадай қызда не әкеңнің құны бар. Сенсіз күнім қараң қалса да тайып тұр* (О.Б., 25-б.).

- *Аспанның былғары жауса, құлға оқшантайлық тимейтіннің кері болды, қатын, - дейді Қожжа кәдімгідей кейісті түрде. – Жалғыз қызымыздың сақау болуы санымызды талай соқтырар әлі. Еркек бала емес «әкеңнің аузын уйайын, мал бейшем тимегеніңді көйейін» деп, ат үстінде шіреніп тұрып алатын, қызың сақау деп, бетке асып айттырмай қоя ма деймін* (О.Б., 246-б.).

- *Әкесінің аузын ұрайын! Байға тимесе-тимей-ақ қойсын* (О.Б., 265-б.). Мұндай сөздердің бірден-сарандары болмаса, басым көпшілігінің әдеби варианттары болмайды.

Сонымен, О. Бөкей шығармаларында кейіпкерлерінің бейнесін анағұрлым шындыққа жанастырып ашу үшін, кейіпкерлер тіліне баса көңіл бөлінген. Кейіпкерлердің мінезі, сөйлеу ерекшеліктері олардың ішкі жан-дүниесіне байланысты беріледі. Кейіпкерлер тіліндегі сөйлеу тілінің элементтерін шеберлікпен жұмсайды. Ойды бейнелеп көркем жеткізуде кейіпкер тіліндегі диалектизмдер мен қарапайым сөздердің атқарар рөлі ерекше екеніне көз жеткіздік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Серғалиев М. Стилистика негіздері. – Алматы, 2006. – 228 б.
2. Қожахметов Х. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылуы. – Алматы, 1972. – 112 б.
3. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. – Алматы, 1984. – 72 б.

Нұрман Ә.Н.,

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің студенті, Петропавл қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, доцент Кулибекова Ж.С.

9-СЫНЫПТА Ғ. МҮСІРЕПОВТІҢ «ҰЛПАН» РОМАНЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУ

Қазақ әдебиетінің көсем сөз шебері, қазақтың біртуар қаламгері, ХХ ғасырда өмір сүріп сол заманның бейнесін, тарихын, сол дәуір шындығын жазушылық қолтаңбасымен көркем әдебиет беттеріне кестелеп берген, аналарды ардақ тұтқан асыл тұлғамыздың бірі – Ғабит Мүсірепов. Ер Ғабеннің қылқаламынан туған шығармаларына, әрбір баға жетпес әдеби туындыларына әдебиетті, зерделі сөзді жаны сүйетін, нағыз ұлттың, әдебиеттің жанашырлары тоқталмай өтпесі анық. «Мүсірепов қандай жаңа құбылысты, қандай жаңа адамды жазсын мейлі, оның түп-төркінін халықтың өз бойынан табады; қандай өрелі проблема көтерсін мейлі, халықтың өз көкірегінен іздейді» [1, 6], - деп Әбіш Кекілбаев айтқандай, Ғабиттің бойынан өр мінезді, шыншыл, кемел, реалист жазушы екенін, не жазса да халық өміріндегі өзекті мәселелерді көтере отырып жазғанын, сондай-ақ қазақтың салт-дәстүрі мен тарихын, ежелден бері жалғасын тауып келе жатқан ұлттық құндылықтарымыз жайында әдебиет беттеріне түсіріп, көзі қарақты оқырманға жеткізе білді десек артық айтпағанымыз.

Ғабен сонымен қатар, тектіліктің, даналықтың бейнесі, ұрпақтың ұлы ұйытқысы саналатын қазақ қоғамындағы асыл аналарымыздың, қазақ әйелдерінің мәңгілік жиынтық бейнесін жасап берді. Әйелдің қилы тағдыры, әйел өмірі, әйел жанына үңілу, теңсіздікті басынан өткерген әйел бейнесі, бесікпен бірге әлемді тербеткен әйел-ана жайлы қалам тербеу тақырыбын Ғабит де айналып өткен жоқ. Оның ана тақырыбындағы шығармалар қатарына «Ананың анасы», «Ашынған ана», «Ананың арашасы», «Ер ана», «Ақлима», «Өлімді жеңген ана», «Айгүл қойшының бір күні», «Әмина», «Ұлпан» атты туындыларын жатқызамыз. Осы туындыларының ішінен, жалпы ана тақырыбындағы туындылардың арасынан қазақ әдебиетіндегі ұлықтауға лайықты аналардың анасы, ел анасы, әулие ана, ел билеген көсем, сөз бастаған шешен, аузы дуалы, дана әйелдің образын жасаған Ғабиттің «Ұлпан» атты романын ерекше атап айтуға болады. Бұл еңбегінде жазушының сол замандағы әйел бейнесін тек әлсіз қалпында ғана емес, керісінше, нағыз қазақ әйелінің бойындағы мейірімділік пен батылдықтың қатар жүретінін ерекше ашып көрсеткенін, бейнелегенін аңғарамыз. Оны романдағы мына бір тұстан: «Адалдығына қарасаң, әулие ме дерсің, ерлігіне қарасаң, еркек пе деп қаларсың, Ұлпанды» деген жолдарынан-ақ көреміз [1, 96]. Сондай-ақ, романда автордың Ұлпан ана жайлы ғана сөз қозғамай, ертедегі қазақ халқының тұрмыс тіршілігін, ұлттық құндылықтарын, отбасы құндылықтарын, аға-бауырды, қыз баласын, әйел адамды, ерін сыйлау, құрметтеу, сонымен қатар ананың қадір-қасиетін ұғындыру; қыз алып қашу, айттыру, бата беру, шашу шашу, құрмалдық беру, көрімдік, шілдеhana, сүйінші сұрау, әменгерлік, ат тергеу сынды салт-дәстүрлер мен ырым-тыйымдардың мән-мағынасын аша көрсеткендігін және бүгінгі күні қажет етпейтін салт-дәстүрлер мен қажет ететіндерін екі бөліп қарастырғанын, бұлардың бүгін ғана емес ертеден бастау алып келе жатқандығына көз жеткіземіз. «Ұлпан» романы –

ұлттық құндылықтарымызды ұрпаққа аманат еткен, бір көркем туынды арқылы бүкіл халықты тәрбиелеуге тұрарлық тарихи романның бірі.

Айттыру. Қалың мал. «Әлдекім әлдеқашан айттырып, құда түсіп қойған болар-ау... Оған сөз жоқ қой. Қазақ бесігінде жатқан баланы да айттыра береді. Кедейленіп қалған батыр әлдеқашан қалың малын алып жеп те қойған болар» [4, 34]. «Қырыққа жеткенше қыз таңдап, үйленбей келіп еді. Соған сенің баланды айттыра келдім» [4, 101] –деп Әсірептің өз інісі Мүсірепке Шынарды айттыра келгенін көреміз. Автор кейіпкерді сөйлету арқылы айттыру, қалың мал жайлы сөз қозғап, алайда «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» демекші, бесіктегі баланы атастырудың, өз қыздарының қалың малға сатылуының дұрыс еместігін осындай бір өкінішпен ашып көрсеткен.

Құрмалдық беру. «Көк қошқар сойып құрмалдық беріп жатқаны әбден дұрыс екен... Басын Еснейдің өзіне тартыңдар» [4, 47]. Бұл жерде Еснейдің ауырып жатқанында құрмалдық берілген. Ал құрмалдық дегеніміз – бір малды атап, малды науқастың жолында құрмалдық қыламын деп ниет білдіріп, сауығып кетуін мақсат еткен бүгінге дейін сақталып келе жатқан ғұрып түрі.

Ат тергеу. «Тайкенжем-ау, ауылға көшіп келе жатырмысың? - деді Шынар, қайнысының атын аяғынан басына қарай теріс айтып» [4, 111]. Яғни, бұл ертеден келе жатқан келіннің күйеуінің туыстарын атымен атамай, оларға арнайылап ат қоятын дәстүріміздің бір түрі. Бұл жерде келіннің сыпайылығы, кішіпейілділігі, тәрбиесі, салт-дәстүрге деген құрметі көрінеді. Мысалы: қайын сіңлісін «Ерке қыз», «Бикеш» деп атаса, қайын інілеріне «Мырзажігіт», «Мырзабала» деген сынды ат қоятын болған.

Әмеңгерлік. «Әсіресе, жесір қалған әйел «аға өлсе – іні мұрасы, інісі өлсе – аға мұрасы». Мұны әлі орыс заңы да өзгерте алған жоқ» [4, 164]. Көрпені ағаң ашқан сен ашқандай, не болды жас басыңнан сорлы бала!» [4, 173]. Романдағы бұл үзінді жолдарынан «әйел ерден кетсе де, елден кетпейді» деген қағиданы басты ұстаным етіп алған, жесір қалған әйелдің қайныларының біріне тұрмысқа шығуына негізделген әмеңгерлік салтын көреміз. Ерте кезде ол заң болып қалыптасқан болса, қазіргі уақытта жастардың еркімен болып жатқан дүние. Ал романда бұл қажетсіз, ескі дәстүрлердің бірі ретінде сипатталған. Себебі, әйелдің мүддесі мен құқығы төмен саналған заманда бұл әдеттің оның басына әкелетін зардаптары көп еді.

Мақала басында айтып өткендей, «Ұлпан» романында отбасылық құндылықтарға көп көңіл бөлінген, осы орайда автор бұл туындысы арқылы қоғамдағы, сол ортадағы өзекті тақырыптар негізінде әйелдің орнын, қызметін дұрыс бағамдау қажеттігіне назар аударған. ХХІ ғасырдағы психологиялық кітаптардың, коуч, тренер, психологтар сөз етіп жатқан маңызды мәселелердің – барлығы қазақтың тарихынан терең хабар беретін «Ұлпан» романы бойында тұтасып, әйел адамның даналығын, әйел мен ердің қарым-қатынасы қандай болуы керек деген сұраққа жауап беретінін, сондай-ақ ер баланың қыздарды сыйлап, ерекше құрмет көрсетуі, қыз баланы төрге шығаруы, «абысын тату болса – ас көп» демекші, абысындар арасындағы сыйластықты, аға мен іні арасындағы бауырмалдықты ерекше ашып көрсеткендігін аңғарамыз. Соның ішінде: «Ру-ру болып отыратын қазақ елінде қыз балаға ешкімнің тілі тиген емес, бірен-саран ондай сотқарлық істеген еркектер алапес болған адамдай ауыл-үйге араласа алмай «ит-кірмеде» жүреді» [4, 186 б.] – деген роман үзіндісінен қыз баласының халық арасындағы елеулі орны барын оны төрге шығарып сый-құрмет көрсеткенінен, сондай-ақ зәбір көрсеткен адамды қуғындағы адаммен теңестіргеніне қалай қайран қалмайсыз, әсіресе, бүгінгі қоғамда ерлердің тарапынан әйел затына деген көзқарастың төмендеп кеткені қынжылтады. Сол қыз – сенің болашақ жарың, қартая келе – ана деп, ал ол ана болған шағында кешегі көкке көтеріп сый-құрмет көрсеткен еркектен де жоғары болатындығын романда ерекше етіп ашып көрсеткен.

«Әйел ашуланса жеңіледі, еркелесе жеңеді» деп автордың өзі айтпақшы, сүйікті жар, дана әйел Ұлпан анамыз ешкімге басын имеген ер Еснейді («көк болатты сындырмай ие білді») еркелігімен, ақылдылығымен, даналығымен, кішіпейілділігімен даланың тағы

арыстанын «өгізді де өлтірмей, арбаны да сындырмай», өзін мойындата білді. Сонымен қатар, «Жақсы еркек жаман әйелді адам қыла алмайды, жақсы әйел жаман еркекті адам қылады» дейтін бе еді? Сол дұрыс екен, Шынаржан. Ұлпан мені адам қыла бастады» [4, 168] – деген жолдардан да Есенейдің Ұлпанды мойындағанын, оны төмендетпей керісінше төбесіне көтеріп, сыйлай білгенін аңғарамыз. Романда көтерілген тағы бір мәселе – бүгінгі күні отбасылар арасында жиі орын алып жүрген, қазіргі уақыттың өзекті проблемасына айналған тек бір баламен ғана шектелудің, отбасында жалғыз перзент болудың бала өміріндегі кемшіліктерін отбасында жалғыз өскен Біжікеннің (Бибіжиһанның) ішкі толғаныстары арқылы көрсетуі. Мұнда Біжікеннің мен де жалғыз, сен де жалғыз деп Ұлпанға іштей күйіне айтылған ойларынан «Бағила құлап қалса ағасы Сансызбай көтеріп әкетеді. Мен соған қызығамын» [4, 208] – деген жас қыздың ішкі күйінішін сезінеміз. Сондай-ақ, қазіргі таңда баланы тірідей жетім қылып, ажырасып жатқан отбасылар да аз емес. Ал, әкенің бала өміріндегі рөлін, маңызын «Ұлпан» романында ерекше атап көрсеткенін мына бір жолдардан байқасақ болады: «Қай балаға да әке керек. Есеней сияқты мүгедек әке де керек екен. Біжікен қазір сол әкесін сағынып зарлап отыр» [4, 208].

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келер болсақ, «Ұлпан» романы тек кешегіні ғана суреттеген жай роман ғана емес, еліміздің тарихы мен өткенін өрнектеп, кестелеп, көркемдеп көркем әдебиет бетіне, кітап бетіне түсірілген тарихи романның бірі. Ана тақырыбында бүгінгі күнге дейін қаншама туындылар жазылып жатса да, солардың ішіндегі бірі де бірегейі осы «Ұлпан» романы. Мұндағы ұлттық құндылықтарымызды оқыту, оны оқушыларға түсіндіріп, ұғындыра білудің өзі жауапты міндет, абыройлы іс десек болады. «Қазақ дәстүрі тек ата-ананы ғана емес, жалпы адамды сыйлауға баулиды» десек, «Ұлпан» романы – жалпы адамды ғана сыйлауды емес, түгел тарихтан сыр шертіп, әйел адам мен ер адамның қоғамдағы орнын ойып көрсететін, салт-дәстүр, ұлттық құндылықтарымызды ұғынуға, ұлықтауға, әке-шешенің қадірін жете түсінуге баулитын ұлы роман.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қадірәліұлы Ғ, Мұқанов Қ, Жұмабаев С. Көркем сөздің зергері. – Петропавл, 2002. – 160 б.
2. Мүсрепов Ғ. Таңдамалы шығармалар: үш томдық. – Алматы: Жазушы, 1980. Т. 1. Повестер мен әңгімелер. – 544 б.
3. Сәрсекке М. Мен білетін ер Ғабен. Эсселер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 160 б.
4. Мүсрепов Ғ. Ұлпан. Роман. – Алматы: Атамұра, 2003. – 264 б.

Өмірбай А.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Дәуренбекова Л.Н.*

Қ. СӘТБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – қазақтан шыққан тұңғыш ғылым докторы, Шығыс елдерінің ғалымдары арасында ғылым мен техника саласындағы КСРО алғашқы академигі, КСРО Мемлекеттік сыйлығының және Қазақстандағы Ленин сыйлығының бірінші иегері болды.

1924 жылы 25 жасында ғалым қазақ орта мектептерінің оқушылары үшін араб графикасында «Алгебра» оқулығын дайындады, бұл кітап математикалық білім берудің негізін қалады.

Ел арасында «Қазақтың Қанышы» деп айдар тағылған Қаныш Сәтбаевтың туған жерге деген шексіз махаббаты жолдас достарына жазған хатында да айқын көрініс тапқан:

«Мен қазақпын – жаратылысым да, жаным да қазақы; ой-түсінігім бойынша да қазақпын; алдағы өмірімді тек қана туып-өскен Қазақстанда өткізбекпін» деген екен. Қаныш Сәтпаев ел білетін тұлғасынан бөлек, жан-тәнімен қазақ халқының руханиятына да салмақты үлесін қоса білген дара тұлға.

Жезқазған кенін зерттеу және Орталық Қазақстанның (Сарыарқаның) металлогендік және болжам картасын жасауда көп еңбек сіңірген. Ол ғылымға формациялық металлогендік анализдің кешендік әдісін енгізген. 1926-1929 жылдары кені мардымсыз өңір болып саналған Жезқазғанды ірі мыс кентасты аудан қатарына көтеруде Қ. Сәтбаевтың еңбегі өте зор болды.

Жезқазған кен-металлургия комбинатын, Қарағанды мен Балқаш металлургия зауыттарын, Ертіс-Қарағанды арнасын салу, Маңғыстау, Мұғалжар, Торғай өңірлерінің табиғи байлықтарын анықтау жөнінде зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру, республикамыздың ірі минералдық шикізат қорларын – Кенді Алтайды, Қаратау фосфоритін Қостанай мен Жезқазған – Ұлытау өңірлеріндегі темір, марганец, т.б. көптеген кен орындарын игеру Сәтбаев есімімен тығыз байланысты.

Жоғарыда айтылғандар Қ. Сәтбаевтың тек бір ғана қырын ашып көрсетіп тұр. Ол тек жерінің қазба байлықтарын түгендеп, ел мүддесі үшін қолданудан өзге халқының болмысын, ұлттық санасын өн бойынан өткізген азамат еді. Ғалым қазақ халқының сөз өнеріне аса ден қойып, ауыз әдебиетін, тарихи жырлар мен дастандарды және кейбір мәдениет ошақтарының келешек ұлт дамуында орны ерекше екендігін текшелеп берді. Қ. Сәтбаев өз ұлтының әншілік қабілетін, ән-күйін талдай отырып, «Қанапия», «Жанбота», «Сырымбет», «Алтыбасар», «Топайкөк», «Шама» сияқты ескі әндер – қазақ елінің саф ауа, сайын дала, сары қымызға емін-еркін өрістеп жүрген дәуіріндегі шығарған сарындары» [2, 14] – деп жоғары бағалаған екен. Қазақтың ән мұрасын жинаған, зерттеуші А.В. Затаевич: «Қаныш Сәтпаев – Баянауыл әндерін ол өте көп біледі және келістіре орындайды. Мына жинақ үшін ол көптеген әндер мен әуендерді айтумен бірге, солар туралы құнды деректер қосып, әмбе әндер мәтінін орыс тіліне мұқият аударып та берді...» [2, 21] – деп ризашылығын білдіріпті.

Тау-кен инженері бола тұра, Қаныш Имантайұлы Сәтбаев 1927 жылы Мәскеу қаласынан «Ер Едіге» атты кітап шығарады. «Едіге батыр» жырын ең алғаш қазақ тілінде қағаз бетіне түсірген ғалым Шоқан Уәлиханов. Қ. Сәтбаев Ш. Уәлиханов нұсқасындағы жырды татаршаланған, «ноғайша» айтылған көне сөздерден тазартып, қазақ тіліне қайта жазып шығады. «Едіге батыр» жырын Қ. Сәтбаев П.М. Милиоранский нұсқасына түсінік бере отырып, орыс тіліне де аударады. Мәселен:

Мунара – башня.

Тогум – ласкательное имя Тохтамыша.

Орда – юрта хана и султана.

Дабылбаз – литавры.

Азбан – лошадь-мерин.

Турлук – кошма, которою покрывают кереге.

Тарлаусыс – путы, цепи [3, 75].

Бұдан байқайтынымыз, аудармашы ұқыптылықпен, орыс оқырманына қазақ дәстүріндегі реалий сөздерге түсініктеме бере отырып, Едіге образын дәл береді. Аударманың бір ерекшелігі аудармашы П.М. Милиоранский нұсқасындағы аудармаға да сілтеме келтіре отырып, өз нұсқасын ұсыну себебіне тоқталып отырады. Аударманың алғы сөзінде жырдағы тарихи дәлсіздіктерді де нақты деректермен көрсетіп береді. Бірақ, 1944 жылы 9 тамызда БПК Орталық Комитеті «Татарстан партия ұйымының бұқаралық саяси жұмысының жайы және оны жақсартудың шаралары туралы» қаулы шығып, онда республика тарихшыларына Алтын Орда дәуірінің тарихын көрсетіп, Едіге туралы эпосты насихаттаған деген бірсыпыра қатал сындар айтылады.

«Едіге – халықтың зұлым жауы» деп есептелініп Қаныш Сәтбаевқа батырды

насихаттады деп айып тағылады. Десек те, «Ер Едіге» жайындағы зерттеуі, оны жария еткен еңбегі – халық ауыз әдебиеті үлгілерін жинау саласындағы көп ізденістің нәтижесі, әрі үлгісі. Сондай-ақ, ғалым «Алгебра» оқулығын қазақша тәржімалаумен де шұғылданған.

«Математиканың ішіндегі күрделі пән «Алгебраны» Қаныш Имантайұлы қолға алып, алдымен араб қарпінде 1924 жылы жазып шығып (592 беттік қолжазба), соңынан латын графикасына 1929 жылы (1400 бет) көшіреді. Өткен ғасырда жазылған Қ. Сәтпаев «Алгебрасының» тілі жатық, есеп беру логикасы берік, есеп шығару түзілімдері ширақ келеді» [4, 75]. Осы күнге терминкомның қаперіне салатындай, аталмыш басылымда терминдер халқымыздың төл сөздерімен шебер сипатталған. Мәселен:

формула – өрнек;

рациональная величина – өлшемді шама;

диаметр – өре;

биквадратное уравнение – қос шаршылы теңдеу;

прогрессия – дәуірлеу;

пропорция – тең ара;

коэффициент – сан өсіргіш;

функция – берне;

«Кей жерлерде есептер орыс негіздерінен алынды, бірақ олардың сұрау жөндері мен есеп шарттарын қолдан келгенше қазақ тұрмысына жанастыруға қам істедік. Бұл жол арқылы есеп жүйелері түсінікті түрге келіп, қазақ шәкірттерінің ұғынуына, пайдалануына, білуіне қолайырақ болар деген сенім бар...» [5,25] – деп ескерген оқулық авторы орыс тілінде, айталық, шошқа, торай ... деген атауларды өзгертіп, тауық, балапанға, иә қой мен қозыға ауыстырып отырған. 220 есеп терминдерінің өзі қолданған қазақша баламасын келтірген. Соның өзімен-ақ ол ғылыми іске ұқыптылығын, жинақылығын һәм жауаптылығын көрсете білген. Әділін айтқанда, Қ. Сәтпаевтың 1924 жылы ұсынған есеп терминдерінің қазақша баламасы ана тілімізге сіңісті болып, күні бүгінге дейін қолданылып келеді. Қазіргі кезде Қ. Сәтбаевтың жасап кеткен ұлы істерін әрдайым еске алып, тарихымызды түгендей білсек, жастар үшін болашақтың іргетасы болары сөзсіз.

«Қызметің жоғарлаған сайын ғылымға үңіле түс, жанашыл болмасаң алысқа ұзамайсың» деген Қ. Сәтбаевтың тағылымды сөзі әр кезде де ғылымның қажет екенін айғақтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Ұлы даланың жеті қыры. URL: <http://ult.kz/post/nursultan-nazarbaev-uly-dalanyn-zheti-kyry>
2. Сәрсекке М. Қазақтың Қанышы. – Алматы: Жазушы, 2002. – 147 б.
3. Сәтбаев Қ. Ер Едіге. – Алматы: Жазушы, 1984. – 154 б.
4. Тобаяқов Б. Сәтбаев жазған Алгебра // «Ана тілі» газеті, 14 мамыр, 2009 жыл.
5. Сәтбаев Қ. Алгебра. – Алматы: Алаш, 2009. – 254 б.

Соколова Б.И.,

*студент Горно-Алтайского государственного университета
г. Горно-Алтайск, научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент
Кайгородова М.А.*

«DADDY-LONG-LEGS» BY J. WEBSTER: THE CLASSIFICATION OF JERUSHA ABBOTT'S LETTERS

The author of a popular novel «Daddy-Long-Legs» is Jean Webster, or Alice Jane Chandler Webster (1876-1916), an American writer. Among other novels of the writer this novel is believed to be the brightest. J. Webster lived a very short life but became very popular with young and adult readers. Her works touch on the themes of women's education and social issues. Researchers of the writer's work note the deep originality of her literary talent.

Jean Webster's novel «Daddy-Long-Legs» was written and published in 1912. This is a story of Jerusha Abbott, who is an orphan from the John Grier Home, but is sent to college by a kind trustee. When this trustee sends her to study, his main condition is that the girl is to write letters to him about the results of her studies. The poor young girl never saw him with her own eyes, but she had only a glimpse of his long shadow, so she starts to address him Daddy-Long-Legs in her letters instead of calling him Mr. Smith as she is asked to do.

In our research we highlight the variety of types of letter in the novel. We specifically pay attention to their contents to see how it helps the author to convey the protagonist's vivid young soul.

In her first letter Jerusha admits that she has never written letters before, but it is very clear that the author shows the reader the person, who has a clear understanding of what a letter is to consist of. The writer reveals the girl's stereotypical ideas of what a letter should look like. First of all, her letters usually have the similarly structured format. There is a date of writing and sometimes place in the beginning, the name of the addressee or greeting to the addressee, the main part, a part to finalize the letter and her name as a sender. All her letters are written in a conversational style, though some of them make exceptions, when she decides to experiment with the formalization of some subject from her studies and everyday life.

Jerusha starts writing her letters as soon as she arrives at the college. In the first letter she addresses Mr. Smith as *Dear Kind-Trustee-Who-Sends-Orphans-to College* (September 24) and the next letter has *Dear Daddy-Long-Legs*, which show that she decides to avoid the formal way of addressing the trustee with the name, which she knows is not true. Jerusha suffers from not knowing the real name of her guardian and it is expressed both in the structure of the letters and directly in the text. The theme of anonymity is extensively discussed by her in the letters directly.

The main part of letters contains Jerusha's descriptions of events of her life, her thoughts, and her new experience. The author makes Judy (the name the girl prefers) virtuosic in giving the greatest and smallest details of her growing into a socialized girl with rich inner world [1]. According to the contents in the main part of the letters, we divide them into informative (descriptive), gratitude, creative, apologetic, and love letters. Let's single out the features for every type of letter that we distinguish.

Type 1. Informative letters serve to inform about Judy's life in the college, about her studies and her achievements. It is the most common type. She writes in such detail that readers learn even the smallest particulars of her life, which makes the text humorous and the reading entertaining. The "informative" part also stands for the new experience that she gains. Judy's life in the asylum kept her from feeling so many sensations that she is literary thirsty for new people, places, knowledge, skills and emotions, and she shares everything she obtains and feels with the only person she is growing to be very close with-the trustee. She studies new subjects, learns new students and even their families, visits new places, lives on a farm in her summer vacations. Her unique experience from Lock Willow Farm (June 9), where she meets Mr. and Mrs. Simple, and where she will see Master Jervie and miss him there, is a separate big topic in the book.

Even Judy's failures are objects of her writing. In one of the letters (October 10) she describes her first mistakes in class. Judy doesn't know who Michael Angelo and Maurice Maeterlinck are. She is very frustrated about this. The author uses this element of the plot to make Jerusha see the big world of literature. The author makes emphasis on a new experience of Judy in the world of fiction. Through the description of the girl's private room, possessing her own clothes and getting presents, the reader feels for Judy's past – "I'd rather die than go back [to the asylum for the summer vocation]" (May 27). The reader is very happy for her to be now free and have "a sort of family" (September 24). Now she can partially have her life arranged the way she wants, but sometimes she still has her nightmare – as if there is Mrs. Lippett, the matron of the asylum, "after [Jerusha] with her arm stretched out to grab [her] back" (June 6).

Type 2. Gratitude letters make it clear how sincere Judy is. She always thanks her guardian in her letters for such an opportunity to get education, what has been her dream. The trustee sends her money, with which she buys what she needs. She thanks him for the flowers Mr. Smith sends to her with tears (April 4): "If you want to know what a baby I am I lay down and cried because I was so happy". For the seventeen Christmas presents Jerusha says another thank you to her imaginary father (*Daddy*), who is also like mother (*ma*): "Thank you, Daddy, a thousand times. I think you're the sweetest ma that ever lived..." (December 26). She was grateful for all the opportunities of life and mentions it so many times. And there is another news: she is going to have her story published; so she has a thousand dollars to send to her trustee in a cheque (Lock Willow, October 3). She is so grateful to him, but she knows that this money is only part of what she owes him: "[The] rest I will continue to pay all my life in gratitude and affection".

Type 3. In her creative letters, Judy writes about poetry and fictional stories, and also sends her drawings. For example, there is "Latest War Bulletin, News from the Scene of Action", adding a touch of originality to her correspondence (November 15). Judy is a very creative person, her new ideas cannot but surprise and make the reader laugh. Creative types of letters are more vivid and interesting to read.

Type 4. Apologetic letters can be called one of the most moving texts in the book. Judy called Mr. Smith "the horriddest one of all the most horrid Trustees", because she thinks that he educates her only "from a sense of Duty" (March 26). Sometimes Judy loses her temper on account of the money that she wants to give back and on the account of her own plans that are suddenly changed by the trustee's secretary, or because there are no answers to her letters and then she doubts if there is Mr. Smith at all. After her "angry" letters she writes her apologetic letters. After calling Mr. Smith horrid, she accuses herself of it: "I am a BEAST". And of course she says that she is sorry: "Please forgive me for being impertinent and ungrateful. I was badly brought up" (April 2). This type of letters suggests that the author doesn't make the image of an ideal girl in Judy, but creates her a real human with no illusion for superpowers, but a person who is capable to feel, suffer, struggle, hurt and be sorry for her mistakes.

Type 5. The relations that develop between the addressant and the addressee are the main part in the novel's plot. This is a big intrigue in the narration that is in masterly fashion conveyed through the entire book. When she feels that somebody cares about her, there is no one in this world happier than her. She feels that her trustee cares for her and she writes that she loves him (October 1; Sunday; April 11; December 20; September 6). There is a love letter, in which Judy lets her trustee know about her feeling for Master Jervie – "I cared for him so much" (Lock Willow, October 3). She is afraid of the relations with him, because they are from different social classes. With most regretful feelings she writes that she couldn't possibly be able to ever marry him. This letter of the girl is a climactic place in the narration. When the plot is unwoven, there is a true love letter from the very heart of Jerusha Abbott in the dénouement – to her "Very Dearest Master-Jervie-Daddy-Long-Legs Pendleton-Smith" from "Yours, forever and ever, Judy".

Thus, through the text, we can see the heroine's thoughts, emotions, experience and events that shape not only her life, but the life of her trustee. The reader traces Jerusha Abbott's personal growth from an ordinary girl from an orphanage to a loving and loved woman.

Список использованной литературы:

1. Гусейнова Э.Г. Внутренний мир литературного героя (по материалам романа Джин Уэбстер «Daddy-Long-Legs») / Э. Г. Гусейнова // Язык. Культура. Коммуникация: Сборник материалов в 2 частях XV Межд. научно-практической конф. имени пр. С.А. Борисовой. Ульяновск, 15 июня 2022 года / Ульяновский государственный университет. Том Часть 2. – Ульяновск, 2022. – С. 206-212.

Төлешов Д.Қ.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: п.ғ.м., доцент Райнбекова Г.С.*

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ОНЛАЙН СӨЗДІКТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақтың тіл байлығы тек сөздің ұзын санымен ғана өлшенбейді. Сөз байлығы деген ұғым – сөздің әр алуандылығы мен мағына реңктерінің молдылығымен бағаланатын аса күрделі категория [1, 9].

Сөздік деген термин – басында бір-ақ мағыналы атау болғанымен, қазір түрлі мәнді, кең мағыналы сөз. Бұл жалпы мағыналы сөздік қор деген ұғымды да түгел қамтиды. Сөйтіп, сөздікке төмендегідей анықтама беруге болады:

1. Жеке тілдің сөздік құрамының, әлеуметтік топ диалектісінің, жазушы шығармаларының лексикалық жиынтығы;

2. Тілдегі сөздерді, сөз тіркестерін, идиомдарды әліпби негізінде я тақырыптық тұрғыдан жүйеге түсіріп, олардың мағынасын ашатын, аудармасын түсіндіретін анықтамалық құралмасы; сөздік кітап болып, басылып шығуы да, қолжазба ретінде көшіріліп, тарауы да мүмкін. Алайда компьютер мен интернеттің пайда болуымен электронды сөздіктердің басымдылығы айқын болып келеді.

Тілдік қорымыз туралы бірер мәліметке назар аударсақ. Мысалы, Мұхтар Әуезовтің 20 томдық шығармаларындағы сөз саны 30 мыңнан астам екен. Ұлы жазушы өзінің «Абай жолы» роман-эпопеясында 16983 сөз қолданыпты. Әлемдік әдебиет тәжірибесіне сүйенсек А. Пушкин өз шығармаларында 21197 сөз қолданса, ал У. Шекспир – 15000 сөз қолданған.

1974-1986 жылдары шыққан «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» 66 мың 994 атау сөз орын алған, ал 2005-2011 жылдары басылған 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» 92 мың 300 сөз бар екен. Осының бәрін қарап шығуға көптеген уақыт кетері анық [3].

Ал ұялы телефон арқылы бір мезетте 400 мың қазақтың небір шұрайлы сөздерін үнемі жаныңызға серік қылып жүргеніңізді білесіз бе?

Қазір онлайн сөздіктердің ішінде sozdikqor.kz, «Тіл әлемі», «emle.kz» «sozdik.kz» және т.б. көптеген порталдар бар. Оның әрқайсысына тоқтала кетсек:

Sozdikqor.kz порталы – әртүрлі салалық сөздіктер мен энциклопедиялардағы сөздер мен тұрақты сөз тіркестерін, қазақ тіліндегі көне сөздерді, кірме сөздерді, аймақтық және ақпараттық технологиялардың даму кезеңіндегі жаңа технологиялық сөздердің мағынасын көруге мүмкіндік беретін платформа.

Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы тарапынан әзірленді. «Сөздікқор» порталының іздеу жүйесі арқылы сөздердің дефинициясын, синонимін, антонимін, омонимін, фразеологиялық тіркесте немесе сөйлем ішінде кездесуін бір бетте көруге болады. Жоба жетекшісі – Мөлдір Бақытқызы. Бұл сайттың мобильді қосымшасын жүктеп алуға болады. Сондай-ақ, «Телеграм» әлеуметтік желісінде қолдануға өте тиімді Sozdikqor.kz деген бот бар. Бұларды қалта телефоныңызға жүктеп алу арқылы тіл мұхитында еркін жүзіп, айбынды ана тіліміздің шетсіз-шексіз

айдынына алаңсыз саяхат жасай аласыз. Ең көп ізделген сөздер ішіне: ит арқасы қиян, жүктеу, жарапазан, аппликация, ақпан, ақпарат. Аталған сөздердің ішінде жарапазан сөзін алып қарастыратын болсақ. Жарапазан – қазақтың (мұсылман елдерінің) маусымдық (календарлық) фольклорына енетін өлең түрі. Оразаның ауыз ашар тұсында, рамазан айында бозбалалар кешқұрым үй-үйді аралап жүріп, әнге қосып айтқан. Кейде сый-садақа дәметкен үлкен кісілер күндіз де айта береді екен. Негізгі сюжеттік желі үй иесін мақтауға құрылып, қайыр-зекет сұралады, соны алғыс айту, бата берумен бітеді. Жарапазан 7-8 буынды жыр және 11 буынды қара өлең түрінде шығарылады. Мысалы:

Ассалаумағалейкум, ақ үйлі бай!

Ауылыңа келіп қонсын Қыдыр, Сарыбай.

Ауылыңа Қыдыр, Сарыбай келіп қонса,

Ауылың аймағымен малға толғай.

Жарапазан – жаңа жыл мейрамы Наурызда – Ұлыстың ұлы күні орындалатын салт жыры (наурызды қар.) Сәлемдесу, тілектестік білдіру ретінде айтылады.

«Тіл әлемі» порталы тілдің әлеуметтік, қоғамдық құбылыс ретіндегі қызметін мейлінше толық қамтиды. Порталдың мазмұны қоғамдағы тілдік сұраныстарға орай 1) Тұғыр; 2) Ақпарат; 3) Әдіс; 4) Тіл райы; 5) Тарту; 6) Толғаныс; 7) Орталық болып 7 блокқа топтастырылды [4].

«Тұғыр» блогы «Басты бет» қызметін атқарады. Мұнда порталдың құрылым атаулары, басқа сайттарға сілтемелер орналастырылған. Тіл жаңалықтары, Министрлік, Комитет тарапынан жүргізіліп жатқан жұмыстар жөнінде хабарлар «Ақпарат» блогында берілсе, «Әдіс» блогында қазақ, орыс және ағылшын тілдерін оқытуға арналған әдістемелік еңбектер орналастырылды. Блоктың «Ғалымнан кеңес», «Әдіскерге көмек» модульдері арқылы әрбір қолданушы жалпы тілге және тіл үйренуге қатысты кәсіби, ғылыми, әдістемелік көмек алады.

«Тарту» блогынан Комитеттің тапсырысы бойынша шығарылып жатқан баспа өнімдерінің және «Тіл және қоғам», «Туған тіл» альманахтарының, «Балапан әлемі» журналының, «Ономастикалық хабаршы», «Терминологиялық хабаршы» бюллетерін және де көптеген ақын-жазушылардың шығармаларын электронды нұсқаларын да оқуға болады. «Тіл райы» блогы мемлекеттік тілде жарнама мәтіндеріндегі қателерге, теле және радио тілшілерінің сөз қолданысындағы олқылықтарға назар аударып, оларды түзетуге, тілдік нормаларды сақтауға бағытталған. Ал «Толғаныс» блогында мемлекеттік тіл тақырыбындағы ғылыми, ғылыми-көпшілік, публицистикалық мақалалар, порталды қолданушылар тарапынан ұсынылатын ой-пікірлер, ұсыныстар орын алса, «Орталық» блогында портал туралы ақпарат, байланыс, мекенжай картасы, негізгі блоктарда көрсетілген жобаларға тікелей кіруге мүмкіндік алу үшін тақырыптық анимациялық қиындылар орналастырылған.

Emle.kz. сайты қазақша дұрыс жазу, сөзді дұрыс айту, жұртшылықтың тіл мәдениетін көтеру мақсатында құрылды. Тарихы жайлы айтатын болсақ сайт 2016 жылдың желтоқсанында ресми түрде қолданысқа берілді. Бүгінгі күнге дейін 2 мыңға жуық материал енгізілген. Оның ішінде аббревиатура бойынша – 1228, ғылыми мақалалар саны – 130, тіл нормасына байланысты материалдар – 20, пунктуация – 11, кітапхана қоры – 36,598 сұраққа жауап берілген. 2021 жылдың наурыз айында сайттың дизайны жетілдіріліп, материалдық базасы қайта толықтырылды. Сайттың мақсаты: Дұрыс жазу нормалары түгел қамтылған, қазақ тілі емлесі мен тыныс белгілері ережелерін толық қарастырған орфографиялық электронды қор арқылы жұртшылықтың жазу мәдениетін көтеру. Құрылымы: Электронды қор «Басты бет», «Әдеби тіл нормалары», «Пунктуация», «Аббревиатура», «Мақалалар», «Кітапхана», «Сұрақ-жауап» блоктарынан тұрады.

«Басты бет» блогында іздеу жүйесі орналыстырған. Іздеу жүйесіне кез келген сөзді теру арқылы оның дұрыс жазылған нұсқасын әрі сол сөздің түрленген формаларын көруге болады. Егер сөзді теру барысында қате жіберген жағдайда, сайт сізге оны қызыл түс

арқылы көрсетеді. Егер іздеген сөзіңіз жасыл түспен берілсе, демек ол сөз жазу нормасына дұрыс берілген деп қабылдауға болады. «Әдеби тіл нормалары» блогында сөз сазы, оның көркем әдебиет пен өмірдегі маңызы, ережелері мен қағидалары беріледі. Сонымен қатар ұлттық тілдің өзге де жүйелері, атап айтқанда диалекті, ауызекі тіл, жаргон т.б. орналастырылған.

«Пунктуация» блогында әрбір тыныс белгілері және оларды қолдану ережелері көрсетілген. Жазу барысында қандай да бір тыныс белгілерді дұрыс қолдана алмаған жағдайда, пайдаланушы сол белгіні таңдай отырып өзіне керекті көп дерек ала алады.

«Аббревиатура» блогында қысқарған сөздер, олардың толық атаулары, қысқарылу реті, атаулар мен сөздерді қысқарту барысында басшылыққа алынатын қағидалар мен сүйенетін заңдылықтар келтірілген. Мұнда қысқарған атаулар әліпбилік ретпен орналастырылған. Саны – 129. «Мақалалар» - блогында ғалымдардың осы сала негізінде жазылған ғылыми мақалалары берілген. Әрбір мақаладан кейін пікір қалдыратын орын болады. Сол арқылы оқырман автордың өзіне, мақаласына қатысты сұрақтар қойып, жауап алады.

«Кітапхана» – бұл блокта оқырман орфография, орфоэпия, пунктуацияға қатысты жазылған оқулықтардың толық электронды нұсқасын көре алады. Сондай-ақ оқулықтың толық нұсқасын өзіне көшіріп, жүктей алады.

«Сұрақ-жауап» – бұл блокта оқырман онлайн режим арқылы сөздердің дұрыс жазылуына, олардың бірізді қолдануына, жалпы орфографияға қатысты туындаған өзекті мәселелер бойынша сұрақ қоя алады. Әрбір қойылған сұраққа білікті мамандардың көмегімен толық жауап беріледі.

Sozdik.kz порталы. Жоба жетекшісі – Евгений Чуриков. Ол интернеттегі сөздік жобасымен 1999 жылдан бері айналысып келеді. Өзінің сөзінде: ол кездері Unicode екі байтты кодировкалар, яғни кирилл тағы басқа әріптердің кең қолданысқа түсуіне мүмкіндік беретін бағдарламалар енді ғана қолданысқа ене бастаған. Сол тұста қазақ тілінің төл әріптерін Интернетке қалай ендіруге болады деген сауал мазалады. Көкейін тескен сауалға жауап тапқан соң, қоғамға пайдасы тиетін қандай жобаны іске асырсам болады деген ой жетегінде жүрді. Интернетте қос тілді сөздік жасау ойы сол кезде ойына келді. Екі жылғы дайындық жұмыстарынан соң, 2001 жылдың қараша айында іске қосады. 2002 жылдың жазында sozdik.kz доменін сатып алады. Содан бері жобасы осы интернет мекен-жайында орналасқан. Сайт аудиториясы ай сайын 5 пайызға өсуде. Жұмыс күндері сайтқа келушілердің саны тәулігіне 2 мың адамды құрайды. Күн сайын 20-25 мың сөз бен сөз тіркестерінің аудармалары жасалса, ал айына үш миллион сөз аударады. Жобаның бірыңғай сөздік қоры сондай-ақ Android және IOS платформаларына арналған Sozdik.kz мобильді қолтанбасында қолданылады. sozdik.kz жобасын дамытуға жеке қаражат қолданылды. 2011 және 2014 жылдары жоба хостингі үшін екі сервер сатып алынды. Соңғы жылдары аудармашылардың сөздік қорын тексеруі және қазақ тіліндегі сөздерді дыбыстау үшін көп миллион теңге жұмсалды. Сонымен қатар, сайт хостингі үшін ай сайынғы шығындар бар. 2020 жылдың жазынан бастап sozdik.kz жобасы сенімді «бұлтты» хостингті қолданады [5].

Қорытындылай келе, техникалық мүмкіндіктердің кеңейе бастағанына байланысты қоғамның қажеттілігі де арта бастады, осының негізінде қазақша-онлайн сөздіктердің қолданыс кеңістігі арта түсуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 800 б.
2. <https://massaget.kz/layfstayl/zhadnama/59225/>
3. <https://tilalemi.kz/kz/news/sozdikqorkz-portali-turali-ne-bilesiz.html>
4. <https://ult.kz/post/tilalemikz-ataukz-emlekz-termincomkz-portaldary-turaly-ne-bilesiz>
5. <https://kk.encyclopedia.kz/index.php/Sozdik.kz>

Тузелбаева Т.Д.,

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты, Ақтау қаласы, ғылыми жетекшісі: филология ғылымдарының докторы, профессор Нурдаулетова Б.И.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ РУХ НЫШАНДАРЫ

Ұлттық рух деген тұста адам бойындағы қанға сіңген, ұлт негізінде жасақталып, талай ғасырлар бойы дәстүрге сай дамыған ерекшеліктерді айта аламыз. Ұлттық рух нышандары деп ерлік пен батырлықты, шешендік пен көсемдікті айтамыз. Қазақтың шешендер антологиясы қалыптасып, олардың тауып айтқан сөздері мен қисынды да келелі ойларына дейінгі заманда жыраулар поэзиясы өзіндік рөл атқарды. Жыраулар поэзиясы өмір сүрген уақыт ұлттық негізіндегі барлық сұрақтың жауабын таба алатын кезең болып саналады. Ұлттық рух – ұлттың жетістігін, рухани байлығын (құндылықтарын) біріктіріп отыратын, ұрпақтан-ұрпаққа табысталып отыратын рухани қазынаны (ұлттың мүддесін) қорғап отырудағы зиялылардың тұлғалығымен көрінеді. Ұлт болмысындағы «даналық, тектілік, елдік, елдікті нығайтудағы ақыл-парасат, батырлық және тағы басқа рухани қасиет үлгілерінің халықпен жеке адам бойында бірігуін ұлттық рух» дейміз. Қазақ ойшылы Шәкәрім «рух дегеніміз таза ақыл» деген [1]. Ұлттық рух халықтың дүниетанымынан, дүниетанымы өмір сүру тәжірибесімен үндескен, ұлт тарихының дәстүріне ілескен ұрпақтың ой өрісінен шығады. Бойында ұлттық рух болмаса, ұрпақтың ішінен зиялылар қатары қалыптаспайды, қалыптасқан да емес. Ұлттың, жеке адамның рухани қасиеттерін негіздейтін ұлттық сана, тектілік, даналық адам бойындағы қабілет пен білімді ұштастырған тәрбиенің өнімі, бұл қасиеттер адам бойына ұлттық рух арқылы тұрақтамақ. Ұлттық тәрбие негізінде адам бойына даритын, ел болмысының бойында тұрақтап отыратын рух ұрпақты ұлтымен, мемлекетімен, тарихымен біріктіріп отыратын құндылық, рухани қасиеттердің жиынтығы [2]. Бойында төл болмысымен, ел тұрмысымен, оның болашағымен ұштасатын қасиеттері мол адам ұлт зиялысы деңгейіне қол жеткізетіндігін қазақ тұлғаларының тарих өрісінде қалған тағылымынан көреміз. Ал сол аталған ұлттық рухтың көрінісі мен нышандары жыраулар поэзиясында қаншалықты айшықталады? Әуелі қазақ дүниетанымындағы біздің болмыс қандай? Соны ажыратып алуымыз керек.

Қазтуған жырау өзінің «Мадақ» өлеңінде былай дейді:

Бұдырайған екі шекелі,

Мұздай үлкен көбелі,

Қары ұнымы сұлтандайын жүрісті,

Адырнасы шайы жібек оққа кіріс-ті,

Айдаса – қойдың көсемі,

Сөйлесе – қызыл тілдің шешені,

Ұстаса – қашағанның ұзын құрығы,

Қалайылаған қасты орданың сырығы,

Билер атты би соңы,

Би ұлының кенжесі,

Буыршынның бұта шайнар азуы,

Бидайықтың көл жайқаған жалғызы,

Бұлұт болған айды ашқан,

Мұнар болған күнді ашқан,

Мұсылман мен кәуірдің

Арасын өтіп бұзып дінді ашқан

Сүйінішұлы Қазтуған!!!

Осы бір өлең жолдарына зейінмен мән берер болсақ, бұл жерде тек қана Қазтуған

бейнесі ғана емес, жалпы қазақ халқының кей мінезі, кей қасиеті көрініс беріп тұрғандай. Біздің менталитеттік ерекшелігімізге сай, дүниетанымымыздың ішкі-сыртқы формасына сәйкес қасиеттерді осы секілді өзге де жыраулардың толғауларынан көре аламыз [4].

Ұрпақ ұлттық рухпен неғұрлым жақын тәрбиеленген сайын ол өзінің адамдық бейнесін ішкі рухпен қаруландырмақ. Ұлттың негізгі құндылығы ұрпақ болғандықтан ұлттық идея ұрпақ рухына қызмет етуден алшақ кетпейді. Жырауларымыздың «Ел-Жұрт» идеясының мақсаты ұрпақ санасында қазақтың әлеуметтік өмір этикасы мен эстетикасының болмысын сақтап отыру. Осы бағытта қазақ жырауларының тағы бір бағыттағы ой толғамдары ұлттық мүддеге бағытталды:

Алаң да алаң, алаң жұрт
Ақала ордам қонған жұрт,
Атамыз біздің бұ Сүйініш
Күйеу болып барған жұрт,
Анамыз біздің Бозтуған

Ел деніміз ұлттың тамыры қалыптасып, халықтың бірлікте, еркіндікте өмір сүріп жатқан ортасы. Елдің бейнесі бейбіт, тынысы ұлттық кәсіп, рухани өмірі бірлік, елдік қарым-қатынасы. Ел сонымен қатар ердің ұясы, негізі, тірек ететін негізгі қуаты. Жұрт деген ұғымға келетін болсақ, қазақ халқы өзінің ата мекенін айналып көшіп жүре бермеген, қазақ отырықшы да халық. Оның себебін «жұрт» түсінігінен байқауға болады. Адамның өрісі ел дейтін болсақ, оның дүниеге келіп, өсіп өнген шағы, аяқтанған кезі бұның барлығы елдің рухымен де тығыз байланысты. Ата мекен жердің аумағы тарылып, ел азайған шақта ұлттың жойылмауына оң ықпалын тигізетін нәрсе бұл әрине туған жерге деген түсінік. Қазтуған жыраудың «ел-жұрт» толғауының экзистенциалдық идеяға айналып отырған себебі осында. Яғни «жұрт» елдің, ердің тарихи ізі, санада сақталатын бейне, адамды елдікке бастайтын білім [5]. Қазақ идеясы қазақ ұлтының қалыптасуының тарихы, ұлттық болмыстың тұлғалануының мәдени құбылысы, аға ұрпақ буын өкілдерінің тарихи кеңістіктегі рухани қызметінің өнімі. Қысқасын айтсақ, біз осы жыраулардың ұлттық идея туралы ұғым арқылы тұтас қазақ әлемінің ішіне енеміз. Өйткені, «өмірді өлеңмен ғана емес, өзінің өмірімен суреттей білу ірі жанды адамның ғана қолынан келмек Философияда дамудың ішкі заңдылықтардың, әрбір құбылыстың жоғарғы деңгейдегі көрінісін, әр нәрсенің сапасын белгілейтін «мән» ұғымы. Мәнсіз құбылыс жоқ, құбылыс алдымен адам танымында қалатын, өмір сүріп отыратын білім болғандықтан, оның өмір сүруі, яғни құндылығы мән. Мәннің өмір сүруі немесе мәнді ұғыну және мәнге қол жеткізу үшін алдымен нәрсенің өлшемін анықтай білу қажет.

Кімнің жақсы жаманын
Бір жаратқан хақ білер.
Адамзаттың белгілі
Бұл дүниеден өтері,
Өлгеннен соң белгілі

Тірлік бір жауап бітері – деп айтып кеткен Шал ақынның өсиеті заманнан қалған емес. Себебі айтылған ойдың тамыры жырау танымында жатқаны мен, шындығы әр ғасырдың рухани өмірінің болмысымен орайлас келіп отыр. Ой өсиетке, өсиет идеяға, идея шындыққа айналмаса ұлттық рухтағы философияның өмір сүруі мүмкін емес. Жырау идеясы әлеуметтік мәселелерге бағытталуында ғана емес, адамның, халықтың қажеттіктері тұрғысында көтерілген мәселелерге парасат бигінен қарап, әр бір құбылыстың мәнін зерделеп, оның тағдырын терең пайымдап, адамзатқа игілік әкелетін нәрселерді көрсетіп беруінде.

Қазақ идеясының экзистенциалдық мәнін ашатын ұғым бұл көңіл феномені. Көңіл деген өте нәзік, кірсең, обыр келетін, жақсылыққа қарай бағыттасаң адамға рух беретін, ал ойдың көмескі жағына бұрсаң, түсінігінді, білімінді тұмшалап тастайтын адам баласының жан әлемінің бір бөлігі. Адамның рухани өмірі теріс пиғылдармен кемелденбейді, көңілдің

рухымен рухани өмірдің мағынасы пайда болмақ. Әрине тілектің де түрі көп, жыраулардың ұлттық идея тұрғысында талдап отырған тілегі екі адамның арасындағы этикалық қарым қатынастың белгісі емес, өмірдің мәнін көзбен көріп, ақылмен ұғынған қарияның келешекке деген ізгі көзқарасынан туындайтын кісіліктің бір бейнесі. Қариялық өткенге құрметпен қарайтын, болашаққа үмітпен көзтастап, соған өзінің рухани қасиеттерін тарту еткен адам баласының кемелденген шағы. Таза ақыл рухтың тұтқасы десек оның ел бойында өмір сүруіне көмектесетін қарияның парасаты [6]. Бұқар бабамыздың қазақ жырауларының ішінде өзіне дейін өмір сүрген әулие ғұламалардың руханиятын ұғынып, соның ізін жалғастырған, қазақ жырауларының ұлттық идеяларының ұлт мәдениетіндегі ізін даналығы, әулиелігі арқылы ұлы жолға айналдырған, болашаққа қарымды ұлттық идеясын қалдырған руханияты, кісілігі мен өз алдына биік шың. Әулие данамыздың өзі айтып кеткендей:

Өтермеден кетер ме,
Жарлымын деп байғұстар,
Байдың малын күтер ме.
Тайып кетсе табаның,

Шашынды берсе жетерме. [2. 86 б]. Ел ішіндегі жаңа өсіпкеле жатқан жас таланттылардың рухы осы жыраулардың рухы арқылы оянбақ. Тоқсан жастың үстінде дана қарияның жыр толғауы, бұндай адамдардың дүниеге кездейсоқ келмейтінін және бекерден бекер ұзақ өмір сүрмейтіндігін дәлелдейді. Қазақтың тарихына куә болған Бұқар данамыздың идеялары, философиясы қазақтың қай баласына болса да рухани өмірдің мағынасыз тұстарынан арашалап алуға негіз болары сөзсіз. Елдің тарихының төріндегі зиялылар арасындағы жарастықтың рухын сақтап, бүгінгі бізге үлгі етіп отырған осы ғұламаларымыздың рухани өмірі. Бұл ұрпақ үшін білімі мол, рухы шексіз дүние.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Жазушы, 1979. – 324 б.
2. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. – Алматы: Жазушы, 1967. – 388 б.
3. Тілепов Ж. Тарих және әдебиет. – Алматы: Ғылым, 2001. – 375 б.
4. Негимов С. Ақын-жыраулар поэзиясы: Генезис. Стилистика. Поэтика. – Алматы: Ғылым, 2001. – 280 б.
5. Қазақ ұлттық энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы редакциясы, 1998. – 758 б.
6. Танабаев Ө. Жыраулар поэзиясы және табиғат. – Алматы: Қазақстан, 1999. – 140 б.
7. Нурдаулетова Б.И. Ұлттық рухтың киесі, киелі сөздің иесі // «Ұлттық салт-дәстүр – қазіргі қазақ руханиятының өзегі» ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Ақтау, 2022 ж. – 31 наурыз. – Б. 97-100.

IV СЕКЦИЯ

ТІЛ БІЛІМІНІҢ, АУДАРМАТАНУДЫҢ ЖӘНЕ ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИКИ, ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Abdibekova Zh.B.,

*2-year master's student of L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, scientific adviser: Assistant Professor, Doctor PhD Avazbakiyeva F.R.*

THE IMPACT OF USING DISCOURSE COMPLETION TASKS (DCT) ON STUDENTS' PRAGMATIC COMPETENCE DEVELOPMENT

In the realm of language acquisition, pragmatic competence stands as a pivotal component, enabling individuals to navigate social interactions effectively by understanding and utilizing language appropriately in various contexts. With the perpetual evolution of language teaching methods and strategies, educators continuously seek innovative approaches to foster pragmatic competence among students. Discourse Completion Tasks (DCTs) are a promising tool for language learning. They provide a structured way to explore the complexities of how language is used in real-life situations, thereby facilitating pragmatic competence development [1, p. 275].

DCTs, recognized for their ability to simulate real-life communicative scenarios, provide learners with opportunities to engage in context-specific language use. Through these activities, students are tasked with completing conversational exchanges or scenarios, requiring them to employ appropriate language forms, expressions, and strategies. By immersing learners in practical communicative contexts, DCTs aim to bridge the gap between theoretical knowledge and real-world application [2, p. 40].

A Discourse Completion Task (DCT) should be designed to assess various aspects of language proficiency, particularly pragmatic competence, which involves understanding and using language appropriately in different contexts. When creating a DCT, several criteria should be considered: authenticity, variety of contexts, clarity, scoring rubric and cultural sensitivity [3, p. 215].

DCTs (Discourse Completion Tasks) must mirror real-life situations, enabling learners to practice language skills authentically. This authenticity fosters meaningful learning by simulating real communication complexities such as negotiating meaning and interpreting non-verbal cues. Including diverse contexts ensures learners can adapt language usage across various social and professional scenarios. Clear instructions and scoring rubrics are crucial for minimizing ambiguity and assessing learners effectively. Additionally, educators must consider learners' cultural backgrounds to ensure the appropriateness of language use in DCTs.

There are several types of Discourse Completion Tasks (DCTs) commonly used in language learning and research. Some of these include [4, p. 48]:

- 1) Role-play DCTs involve students assuming specific roles or scenarios to complete conversations or dialogues.
- 2) Situation-based DCTs require students to respond appropriately to prompts or questions based on presented situations or contexts.
- 3) Sentence completion DCTs task students with completing incomplete sentences or utterances to form coherent conversations or exchanges.
- 4) Picture-based DCTs prompt students to create dialogues or responses based on the shown images depicting various scenes or scenarios.

Role-play DCT:

Scenario: You are at a restaurant with a friend. Your friend is ordering food, but they are allergic to nuts. Role-play the conversation.

Participant 1 (waiter): Good evening, may I take your order?

Participant 2 (friend): Yes, I'll have the chicken salad, but can you make sure there are no nuts in it? I'm allergic.

Participant 1 (waiter): Of course, no nuts. Anything else for you?

The aim of this role-play is to practice making specific dietary requests in a restaurant setting, focusing on communicating allergies to ensure the safety of the diner. The waiter's prompt acknowledgment of the allergy request demonstrates the importance of attentiveness and responsiveness in customer service, teaching students how to handle such requests appropriately.

Situation-based DCT:

Situation: You are at the airport, and your flight has been delayed by two hours. Respond to the following prompt: "What would you say to the person waiting next to you?"

Response: "Hi there. Looks like we're both stuck here for a couple more hours. Do you know why the flight got delayed?"

The aim of this situation-based Discourse Completion Task (DCT) is to simulate a real-life scenario where students practice initiating a conversation with a stranger in a situation of shared inconvenience, specifically at the airport during a flight delay. The prompt encourages students to ask a relevant question about the cause of the delay, helping them develop the skill of asking appropriate and contextually relevant questions in conversation.

Sentence completion DCT: Asking for Clarification

You're in a meeting with your supervisor, and they've just explained a new project, but you're unsure about some details. You need clarification to proceed effectively.

Supervisor: "Does everyone understand their roles in this project?"

Your

response: _____

The aim of this sentence completion Discourse Completion Task (DCT) is to simulate a scenario where students practice seeking clarification in a professional setting, specifically during a meeting with a supervisor regarding a new project. The completion of the response requires students to use appropriate politeness strategies when seeking clarification from their supervisor, maintaining a respectful tone while expressing their need for more information.

Picture-based DCT:

In this picture-based Discourse Completion Task (DCT), students are presented with an image depicting a group of international delegates engaged in a diplomatic discussion around a conference table. The task prompts students to create a dialogue between two delegates from different countries during a break in the diplomatic conference, based on their observations of the image. Students are encouraged to imagine the cultural backgrounds, diplomatic positions, and potential topics of conversation that might arise between the delegates. They must craft a dialogue that reflects realistic interactions, considering factors such as language proficiency, diplomatic etiquette, and mutual respect.

Picture 1. Diplomatic Discourse: International Delegates in Conference

Using Discourse Completion Tasks (DCT) in language learning has been shown to have several impacts on students' pragmatic competence development:

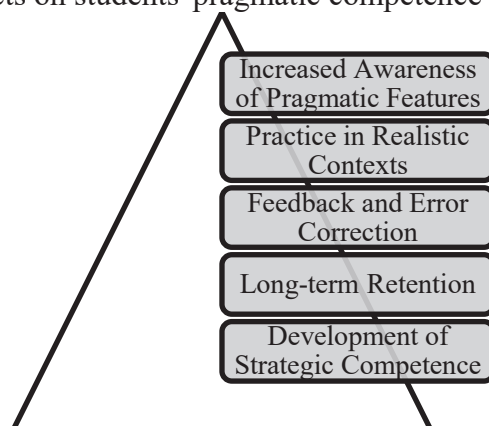

Figure 3 - The impact of using Discourse Completion Tasks on students pragmatic competence development

Engaging in Discourse Completion Tasks (DCTs) provides learners with scenarios where they must produce appropriate language responses, fostering awareness of pragmatic features such as politeness strategies, speech acts, and sociocultural norms governing language use, while simulating real-life communication situations, allowing students to practice language in contextually appropriate ways, leading to better understanding and application of pragmatic rules and conventions, and enabling teachers to provide targeted feedback on pragmatic aspects, aiding students in recognizing and correcting errors, thereby promoting more accurate and appropriate language production, as students make strategic decisions about language use based on situational factors and interlocutor characteristics, enhancing their strategic competence and enabling effective adaptation of language use in various communication contexts, ultimately facilitating learning and memory consolidation through the active use of language in meaningful contexts [5, p. 97].

Conclusion

In conclusion, the utilization of Discourse Completion Tasks (DCTs) holds significant promise in fostering students' pragmatic competence development within language acquisition. DCTs offer a structured and authentic approach to exploring the intricacies of language usage in real-life scenarios, bridging the gap between theoretical knowledge and practical application. By immersing learners in context-specific communicative situations, DCTs enable them to practice and refine their language skills, adapt their language use to various social contexts, and navigate cultural nuances effectively. Moreover, the careful design of DCTs, considering authenticity, variety of contexts, clarity of instructions, and cultural appropriateness, ensures that they effectively assess and enhance students' pragmatic competence. Thus, integrating DCTs into language teaching methodologies represents a valuable strategy for empowering students to engage in effective and culturally sensitive communication across diverse linguistic and cultural settings.

References

1. Schauer G.A. "Pragmatic Awareness in ESL and EFL Context: Contrast and Development." *Language Learning* 56.2 (2006): P. 269-318.
2. Cohen A.D., & Shively, R.L. (2002). Measuring speech acts with multiple rejoinder DCT's. *Language Testing Update*, 32, P. 39-42.
3. Schmidt R. "Awareness and Second Language Acquisition." *Annual Review of Applied Linguistics* 13 (1993): P. 206-226.
4. Bardovi-Harlig K. (2014). Awareness of meaning of conventional expressions in second language pragmatics. *Language Awareness*, 23(1-2), P. 41-56.
5. Kanik M. (2011). The effect of content instruction in L2 on L1 pragmatics. *Research in Language*, 9(2), P. 93-110.

Абдуалиев Ж.Н.,

*студент Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: магистр педагогических наук, доцент Абдрахманова
Г.У.*

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЭКСПРЕССИВНЫХ РАЗГОВОРНЫХ СРЕДСТВ С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С. МОЭМА

Перевод художественной литературы является сложным и многогранным процессом, особенно когда речь идет о передаче экспрессивных средств, которые несут в себе эмоциональную окраску и стилистическую уникальность оригинала.

Цель данного исследования заключается в проведении анализа и сопоставительного изучения экспрессивных разговорных средств в оригинальных текстах Моэма и их переводах на русский язык, оно актуально в контексте постоянной потребности в совершенствовании переводческих навыков и методов, особенно в сфере передачи художественных произведений.

В произведениях Сомерсета Моэма экспрессивные средства играют особенно важную роль в создании атмосферы и передаче эмоционального настроения. Они помогают читателю глубже погрузиться в мир произведения, почувствовать эмоциональную интонацию текста и лучше понять психологию персонажей [1, 36].

Одним из характерных приемов, используемых Моэмом, является умелое сочетание остроумных сравнений и метафор, которые придают текстам оригинальность и яркость. Эти средства позволяют автору выразить свои мысли и чувства в необычных, но понятных формах, делая произведения более привлекательными и запоминающимися.

Кроме того, Моэм мастерски использует эпитеты для создания образов персонажей и описания окружающего мира. Они помогают читателю лучше представить себе обстановку и визуализировать события, происходящие в произведениях. Это создает более яркие и живые образы, которые оставляют сильное впечатление.

Не менее важную роль играют и другие лексические приемы, такие как использование диалогов, интонации рассказчика, а также специфическая лексика, характерная для конкретного времени и места действия произведения. Эти элементы придают текстам аутентичность и помогают читателю глубже погрузиться в атмосферу произведения.

Экспрессивные средства в произведениях Сомерсета Моэма играют ключевую роль, придают текстам эмоциональную глубину и делают их привлекательными для читателей. Язык автора отличается простотой, с элементами разговорной манеры, но в то же время он изобилует изяществом и иронией, особенно в диалогах. Такой стиль позволяет создать четкие, выразительные и запоминающиеся произведения литературы.

Хотя язык, принадлежащий Сомерсету Моэму как интеллектуалу, обычно отличается высоким уровнем книжности и возвышенности, он также умело вкрапляет обиходную и иногда даже непринужденную речь. Это сочетание разговорного и книжного языка придает его текстам своеобразие и специфичность. Разговорный характер языка Моэма проявляется через словарный запас и фразеологические обороты его произведений. Особое внимание привлекают слова и выражения, характерные для разговорного и фамильярного стиля, а иногда и грубые или вульгарные, которые специально и сознательно противопоставляются более гладкому и стандартному словарю литературного языка [2, 90-92].

В произведениях Сомерсета Моэма часто встречаются лексические и фразеологические выражения, характеризующиеся пометой "разговорное" в

лексикографических источниках. Ниже приведены перефразированные варианты этих выражений с сохранением смысла оригинала и основных оттенков перевода:

1. old boy – старый друг
2. quid – фунт
3. you brute – ты жестокий человек
4. old fogey – старый законник
5. vulgar little beast – непристойное существо
6. a fat lot – много
7. to take an audience by the throat – захватить внимание публики
8. to fork out – выложить деньги
9. to queer smb.'s pitch – помешать чьему-то плану
10. (get down) to brass tacks – перейти к сути дела
11. before you could say knife – моментально
12. to roll in money – быть богатым
13. go to hell – отправиться к черту
14. as pleased as Punch – крайне довольный
15. (as) clever as paint – умный как черт
16. (as) like as two peas (in a pod) – очень похожи
17. one's cup of tea – что-то, что нравится
18. (as) different as chalk and cheese – совершенно разные

Лексические и фразеологические единицы, использованные в произведениях Сомерсета Моэма, охватывают различные аспекты человеческой жизни и общественной деятельности. Среди них есть выражения, отражающие физическое и эмоциональное состояние человека, его характерные черты, внутренние переживания, а также те, которые характеризуют внешний облик, поведение и социальное положение. Этот разнообразный лексический материал способствует созданию живых и достоверных образов, делая тексты Моэма более пронзительными и привлекательными для читателей.

Данные лексические и фразеологические выражения играют важную роль в создании образов персонажей и передаче их индивидуальности. Они помогают читателю лучше понять мотивацию и поведение персонажей, их отношения друг к другу и к окружающему миру. Кроме того, использование разнообразных лексических средств обогащает текст и делает его более ярким и выразительным.

Особенно интересно, как данные выражения переносятся при переводе на русский язык. Переводчик сталкивается с задачей сохранения не только смысловой нагрузки, но и эмоциональной окраски и стилистической оригинальности текста. Иногда перевод данных выражений требует нестандартных подходов и поиска адекватных эквивалентов, которые бы передали тот же эмоциональный и смысловой оттенок [3, с. 54].

Таким образом, изучение лексических особенностей перевода экспрессивных средств в произведениях С. Моэма позволяет не только понять механизмы создания текста, но и оценить мастерство переводчика в передаче сложных и многогранных аспектов оригинала.

Список использованной литературы:

1. Подгаецкая И.Ю. Современные аспекты изучения: теория литературных стилей. – М.: Высш. шк., 1982. – С. 32-59.
2. Хафизова А.А. Перевод разговорной и стилистически сниженной лексики на русский язык: семантико-стилистические аспекты // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология. – 2014. – Вып. 2. – С. 90-98.
3. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – М., 2004. – 545 с.

Абенова З.Қ.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, г. Астана, научный руководитель: PhD, доцент кафедры иностранных языков Оспанова Ж.Т.

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Термин «игровые технологии» охватывает совокупность методов, предназначенных для структурирования учебного процесса с помощью различных обучающих игр [1, с. 152]. Игровые технологии являются важным компонентом обучающих методик.

Как отмечает Таукебаева Р.Б., применение игровых технологий в учебном процессе отличается от традиционных подходов тем, что создает специфическую психо-эмоциональную атмосферу, на которой строится процесс обучения. Важно понимать, что игра не заменяет полностью традиционные методики обучения, а дополняет их, что помогает достичь более значимых результатов [2, с. 124].

Учебная игра на уроках иностранного языка имеет важное значение, поскольку она способствует созданию привлекательной и интересной обучающей среды для каждого ученика. Игровые технологии должны соответствовать уровню подготовки учеников и быть неотъемлемой частью изучения определенного грамматического или лексического материала. Через игру учащиеся могут эффективно улучшать своё произношение, активизировать использование новых слов и грамматических конструкций, развивать навыки аудирования и устной речи. Кроме того, игра помогает снять стресс, мобилизует учебную деятельность, поддерживает интерес и вовлеченность учащихся, а также создает приятную атмосферу на уроках [3, с. 69].

Использование игровых методов обучения в обучении иностранному языку остается актуальным не только в классах младшего звена, но и среди старших классов, в соответствии с особенностями развития и мировоззрением старших подростков [4]. Включение различных игр в занятия по иностранному языку способствует овладению языком в увлекательной форме, способствует интеллектуальному развитию и поддерживает интерес к изучаемому языку. Кроме того, эти методы стимулируют когнитивные процессы учащихся и повышают мотивацию к изучению иностранного языка.

Для оценки эффективности игровых технологий как средства мотивации к изучению иностранного языка был проведен эксперимент с двумя группами школьников на базе школы-гимназии №30 г. Астаны. В рамках этого исследования были выделены экспериментальная (учащиеся 10-го «В» класса) и контрольная (ученики 10-го «Г» класса) группы. Экспериментальная группа учеников участвовала в уроках, где активно использовались игровые технологии, в то время как контрольная группа обучалась по стандартной программе без применения игровых технологий. Для оценки результатов были проведены анкетирование и тестирование как до, так и после проведения эксперимента, что позволило сравнить уровень интереса и мотивации учеников в обеих группах.

Опытно-экспериментальная работа состояла из трех основных этапов: констатирующий, формирующий и контрольный. На констатирующем этапе была проведена предварительная диагностика, сбор информации о начальном уровне мотивации учащихся к изучению иностранного языка. Были определены базовые показатели учащихся в обеих группах перед началом эксперимента. Формирующий этап включал в себя внедрение игровых технологий в учебный процесс для экспериментальной группы. Учащиеся экспериментальной группы участвовали на уроках с активным использованием игровых методик (проектные/групповые на закрепление материала по теме «Robotics», цифровые на платформе WordWall, Kahoot!, Educaplay на грамматику, викторины на закрепление лексики, головоломки и т.д.), тогда как контрольная группа продолжала

проходить уроки по стандартной программе. На контрольном этапе производилась финальная оценка результатов эксперимента. Проводились анкетирование и тестирование учащихся до и после эксперимента.

Исследование показало, что использование игровых технологий на уроках английского языка значительно повысило уровень мотивации учащихся. Экспериментальная группа, участвовавшая в уроках с активным использованием игровых методик, проявила более высокий уровень интереса и вовлеченности в учебный процесс по сравнению с контрольной группой, которая проходила уроки по стандартной программе. Исходя из предварительного опроса в экспериментальной группе, среди 14 учеников выявлено следующее распределение мотивации к изучению английского языка: 7,14% учеников имели очень низкую мотивацию, 35,71% - низкую, 35,71% - среднюю, и у 21,43% учеников была высокая мотивация. После внедрения игровых технологий на уроках английского языка произошли изменения в мотивации учеников. В общей сложности, во всей группе мотивация к изучению английского языка повысилась на 57,14%. Наиболее эффективными игровыми технологиями по мнению учащихся являются групповые, цифровые и викторины (quiz) на закрепление лексики и грамматики. Анализ полученных данных подтвердил существенное влияние игровых технологий в образовательный процесс на уроках английского языка (см. Диаграммы 1,2).

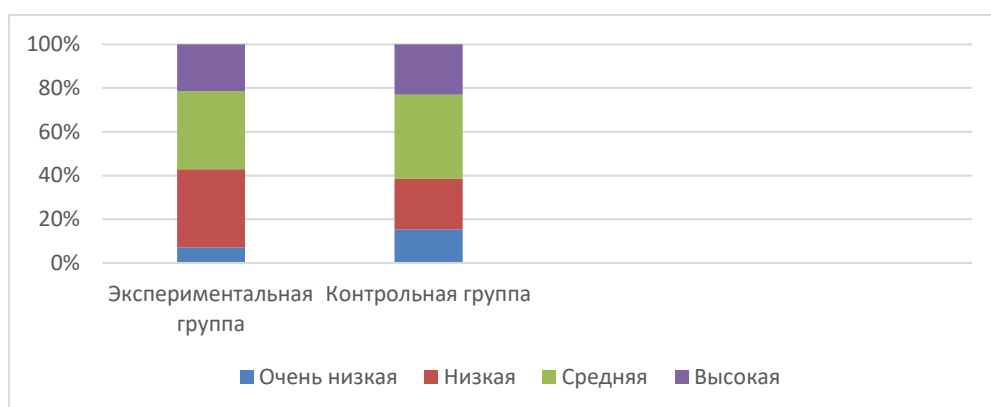

Диаграмма 1. Уровень мотивации экспериментальной и контрольной групп до опытно-экспериментальной работы

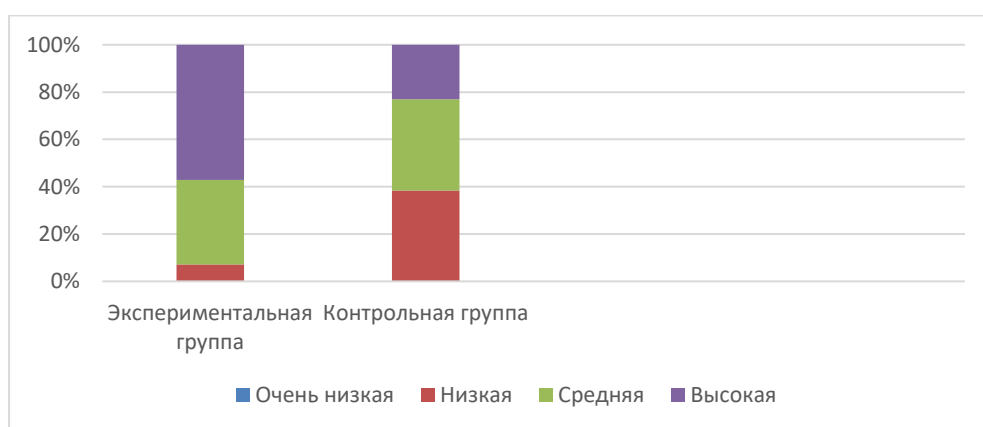

Диаграмма 2. Уровень мотивации экспериментальной и контрольной групп после опытно-экспериментальной работы

Для полной картины эффективности игровых технологий на мотивацию к изучению английского языка также необходимо рассмотреть данные контрольной группы.

Результаты показали, что в контрольной группе остались сравнительно незначительные изменения в мотивации учеников. Подтверждено, что уровень мотивации оставался примерно на том же уровне до и после проведения эксперимента.

Результаты проведенного эксперимента демонстрируют, что использование игровых методик способствует значительному повышению мотивации учащихся к изучению языка. Это подчеркивает значимость создания интерактивной и увлекательной образовательной среды, которая стимулирует активное участие и заинтересованность учащихся в учебном процессе.

Список использованной литературы:

1. Будакова, О.В. Игровые технологии как эффективное средство активизации учебного процесса на уроке иностранного языка/О.В. Будакова. — Текст: непосредственный//Педагогическое мастерство: материалы I Междунар. науч. конф. г. Москва, апрель 2012 г.
2. Таукебаева Р.Б. Особенности создания иноязычной креативной среды в вузе // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2019. – №2 (112). – С. 109–122.
3. Никишина И.В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе: использование интерактивных форм и методов в процессе обучения учащихся и педагогов. – Волгоград: Учитель, 2007.
4. Калиев О.Р. Игровые технологии как эффективное средство в обучении иностранному языку в школе. – Уральск: 2017

Алимхан Т.А.,

студент Жетысуского университета имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, научный руководитель: кандидат педагогических наук, профессор Машанова С.М.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ – ЗАЛОГ НОВЫХ ПЕРЕМЕН

В педагогике XXI века педагогический процесс имеет ориентацию на индивидуальный подход к каждому ученику, который имеет свои способности. «Целью обучения сегодня является целостность личности ученика, то есть наиболее полное развитие заложенных в ней активно-творческих возможностей её интеллектуально-нравственной свободы» [1]. Учитель имеет возможность выбирать технологии обучения, которые наиболее оптимальны для усвоения новых знаний, на уроках иностранного языка можно использовать различные активные методы для творческой самореализации учащихся.

Слово «интерактивный» происходит от английского слова «interact», inter - «взаимный», act – «совершающий действия». Интерактивный – подразумевает умение взаимодействовать друг с другом во время диалога, беседы с кем-либо (учителем, одноклассниками и т.д.).

Предметная специфика, характеристика интерактивных методов - это высокая однонаправленная активность взаимодействия субъектов, взаимодействие участников, эмоциональная, духовная сплоченность.

При использовании интерактивных методов учащиеся становятся полноправными участниками процесса понимания, опыт которого служит основным источником учебного познания. Учитель не дает готовых знаний, но учит учеников самостоятельно искать. По сравнению с традиционными формами образования, в интерактивном обучении происходит чередование взаимодействия учителя и ученика: активность педагога дает место

деятельности ученика, а задания педагога создают условия для их инициации.

В сегодняшней системе образования существует множество моделей классификации интерактивных методов обучения. Эти классификации преобразуют интерактивные методы с разных точек зрения: по содержанию, по применению, по технологическим свойствам [2].

Планирование приемов, используемых на уроке, также требует от учителя продуманной систематизации, учета их эффективности. В этом мы убедились в ходе учебно-педагогической практики. Можно сказать, что в ходе практики мы восполнили свои знания по методике, в настоящее время изучение дисциплины «Планирование нового урока» способствует приобретению новых знаний. Теперь рассмотрим некоторые из методов, которые мы изучили по данной дисциплине:

1. Метод «INSERT» - учащийся формирует познавательное понимание по системе «взять на заметку» изученную информацию, знакомится с новым материалом, собирает, дифференцирует, оценивает данные.

2. Метод «Кластера» - составление вопросов о связях тем, поиск ответов на них, обобщение идей.

3. Метод «Мематического исследования» - анализирует, прогнозирует ситуации, которые были реальными или мнимыми.

4. SWOT-анализ-развивает способность учащегося мыслить, анализировать, сравнивать по одной и той же проблеме. Оцениваются слабые стороны, возможности, приводятся конкретные аргументы об угрозах.

5. Метод «Модели Фрейера» - это метод, используемый для эффективного обучения новым словам и концепциям. Дать определение по одной теме или слову, привести соответствующий / несоответствующий пример.

6. Метод «Фишбоун» - помощью этого метода можно сделать выводы ,приводя причины и доводы по теме.

7. Метод «Горячего стула» - это метод, который повышает вовлеченность учащегося и позволяет определить возможности, способности, интересы каждого учащегося. Учащиеся приобретают навыки задавать вопросы и могут открыто общаться между собой, задавая вопросы.

8. Метод «Диаграмма Венна» - развивает у учащегося умение рассуждать, анализировать, сравнивать по теме, учит определять особенности с аналогиями.

9. Метод «Мозгового штурма» - это осмысление в письменной или устной форме того, что они узнали о какой-либо информации (информации, проблеме, вопросе).

10. Метод «Шести шляп» - это метод, который учит учащихся развивать мышление, быть ответственными [3].

Предложенные методы дают возможность учащимся критически мыслить, развивать познавательную деятельность, раскрывать свои неосознанные способности, а для учителя-достигать поставленных целей, видеть результаты своего урока, устанавливать обратную связь и развиваться дальше.

Следовательно, методы интерактивного обучения отличаются от традиционных методов обучения тем, что учащиеся в процессе обучения имеют прочную память, используя свой жизненный опыт, способны раскрывать личные и профессиональные способности посредством анализа и обобщения данных. Вместе с тем, не только формирует, но и развивает познавательную активность и поисковую самостоятельность, которые являются предпосылками для получения качественного образования. Также интерактивный подход формирует поле, в котором учащиеся чувствуют себя комфортно, пробуждает у них интерес, желание использовать иностранный язык в практическом плане для своих нужд, повышает потребность в изучении языка [4].

Применение интерактивного подхода повышает результативность занятий. Ведь она полностью мотивирует личность учащегося, который является главным субъектом на уроке иностранного языка, сопоставляя его эмоции, чувства, интуицию с его истинной

потребностью, пробуждая его языковые, познавательные, творческие способности.

Итак, преимущества интерактивных методов обучения иностранному языку:

- вызывает интерес личности к овладению иностранным языком;
- расширяет активность участия каждого учащегося в учебном процессе;
- обращает внимание на чувства каждой личности;
- адаптирует к эффективному усвоению учебного материала;
- воздействует на личность в многостороннем поведении;
- формирует мнения и отношения личности;
- способствует изменению поведения.

Таким образом, интерактивный метод ставит учащегося в активное положение, делает процесс получения знаний значимым, позволяет добиться определенных успехов.

Список использованной литературы:

1. Гальскова Н.Д. Современная методика преподавания иностранным языкам. – М., «Аркти Глосса», 2000. – 165 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва, 1989. – 325 б.
3. Максутканова М. Интерактивная доска. Учебно-воспитательная технология. – 2010. – 32 б.
4. Интернет-материалы.

Амантаева М.С.,

*«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ,
2-курс магистранты, Семей қаласы, ғылыми жетекшісі: PhD. қауымдастырылған
профессор м.а., Аккалиева А.Ф.*

ТІЛДІК АСПЕКТІЛЕРГЕ СӘЙКЕС ТІЛДІК ИНТЕРФЕРЕНЦИЯНЫ ЖІКТЕУ

Кез келген шет тілін үйрену ана тілінің интерференциялық әсер ету проблемасымен тығыз байланысты, бұл шет тілдік іскерліктер мен дағдылардың қалыптасуын едәуір қиындатады, кейде тежейді.

Интерференция ұғымы американдық лингвист В. Вайнрейхтің еңбектерінде қарастырылған, ол интерференция арқылы «Қостілділердің шет тілдерін меңгеру нәтижесінде сөйлеуінде пайда болатын тілдік нормалардан ауытқуы» деп анықтама береді [1]. Бұл пікірмен басқа лингвистер де келіседі, мысалы, В.В. Виноградов тіларалық интерференция: «Екі тілдік жүйенің өзара әрекеттесуі, ол тілдердің өзара байланысы негізінде немесе жергілікті емес тілдің жеке дамуында дамиды. Ана тілінің әсерінен екінші тілдің нормасы мен жүйесінде ауытқулар орын алады» деген тұжырымдама жасайды [2, 351].

Ағылшын тілі сабағын жақсы меңгеру үшін сабақ беру сапасы мен соған сай оқу құралдарын пайдалану басты рөлді атқарады, дегенмен үйреніп жатқан тілді оқытудың бастапқы сатысында тіл үйренуші тарапынан көрініс беретін ана тілі мен үйреніп жатқан шет тілдерінің өзара психолінгвистикалық ықпалдастығы да маңызды фактор екендігі белгілі. Нақтырақ айтқанда, үйреніп жатқан ағылшын тілінің фонетикалық, грамматикалық жүйесінің меңгерілуіне ана тілі – қазақ тілі жүйесінің қабаттасуы, яғни интерференция ықпал етіп, тіл үйренушінің сөйлеу дағдысында жағымсыз сипатта көрініс береді. Осы мәселені дұрыс шешу мақсатында, ең алдымен, ана тілі ықпалының пайда болу себептерін анықтау мақсатында интерференцияны болжауға бағытталған зерттеулер жүргізу өте қажет.

Ғылыми еңбектерде қарастырылған және сипатталған интерференцияның түрлерінде ортақтық та, ерекшелік те бар: «Transfer research developments in transfer research have expanded on these classical findings and have led to the recognition of more types of transfer,

more constraints on transfer, and more ways in which the languages that a person knows can interact басқа адаммен бірге» [3, 13]. Бірақ негізгі бөліну тілдің деңгейлік моделіне сәйкес жүреді, яғни интерференция фонетикалық, морфологиялық, лексикалық, грамматикалық жағынан ерекшеленеді.

Кейбір зерттеушілер, мысалы, Е.Г. Беляевская семантика деңгейіндегі интерференцияны және мәтін деңгейіндегі интерференцияны бөлек ажыратады.

Интерференция түрлерінің ішінде фонетика интерференция зерттелген болып саналады: «Фонетическая и грамматическая интерференция проявляет тенденцию к уменьшению с увеличением времени тренировки» [4, 218], «а лексическая интерференция, связанная с использованием иноязычных лексических единиц, наоборот, имеет тенденцию к возрастанию» [5, 163].

Тілдік интерференцияны жіктеу мәселесінде, потенциалды және нақты интерференцияны бөліп көрсету керек. Потенциалды кедергі арқылы біз бірінші тілдің екі тілдік жүйені салыстыру арқылы болжанатын екінші тіл нормаларына әсерін түсінеміз. Потенциалды интерференцияны болжауға болады, бұл өз кезегінде мұғалімге тілдік интерференция негізінде қателіктердің алдын алу бойынша жұмыс құруға көмектеседі.

Нақты кедергі – бұл бір тіл жүйесінің екіншісіне әсері, нәтижесінде зерттелетін тілдің нормалары бұзылады. Интерференцияның бұл түрі білім алушылардың сөйлеу әрекетінің өнімдерін талдау арқылы анықталады.

Тілдік интерференция келесі тілдік аспектілерге негізделіп талданады: фонетикалық, лексикалық, грамматикалық.

Классикалық лингвистика интерференцияның төмендегідей түрлерді ажыратады: фонетикалық, семантикалық, лексикалық, грамматикалық, орфографиялық, стилистикалық, лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени.

Фонетикалық интерференция процесін Л.В. Щерба «Избранные труды по русскому языку» еңбегінде ана тілінің есту-айту дағдыларын шет тіліне көшіру ретінде сипаттады [6]. Фонетикалық кедергі тілдің дыбыстық жүйесінің барлық деңгейлеріне (дыбыстық, просодикалық, интонациялық) және барлық дыбыстық бірліктерге (дыбыс, сөз, сөз тіркесі, мәтін) әсер етеді, бұл сөйлеушінің мәлімдемені түсіну деңгейіне және қарым-қатынастың нәтижесіне әсер етеді [7,86].

Фонетикалық тіларалық интерференция – үйреніп жатқан тілдің дыбыстарын ауыстыру, сол тілдің сөздеріндегі фонемалар тізбегін сақтамау, ережелерін заңсыз сәйкестендіру сияқты мәселелерден көрінеді. Фонетикалық интерференцияның мысалдарын ағылшын тілі сабақтарында жиі кездестіруге болады. Ең алдымен, оларға ана тілінің әсерінен шет тіліндегі кейбір сөздердегі екпіннің ауысуы жатады: industry, botany, influence, development және т.б. Н.П. Федорованың фонетикалық интерференцияға қатысты: «В английском языке присутствует краткость и долгота гласных, которая имеет смысловозначительную функцию, и приводит к коммуникативному сбою, например, некорректная замена долгого гласного на краткий ([i:] vs. [i] – seek – sick, ([a:] vs. [ ] dark – duck), семантически значимое разграничение губнозубных и губных ([v] vs. [w]), шипящих и межзубных ([s] vs. [θ/ð]) звуков» деп көрсетеді [8, 9].

Семантикалық интерференция - ана тілінің әсерінен шет тіліндегі мәтіндерде қалыптасқан мағыналарды қарастырады. Семантикалық интерференцияның негізгі себебі – тілдердегі көпмағыналылық, омонимдер мен синонимдер.

Семантикалық кедергі сөздердің мағынасы деңгейінде пайда болады. В.В. Алимов семантикалық интерференцияны «бір тілдік жүйе элементтерінің екінші тілдік жүйе элементтерімен сем деңгейінде араласуы» деп анықтайды [9, 138]. Алайда, Ю.А. Жлюкченко пікірінше, ана тілімен өзара әрекеттесудің әсерінен «көп жағдайда бұл сөз мүлдем жаңа мағынаға ие болмайды, тек жаңа семантикалық компонент алу арқылы бұрынғысын кеңейтеді, яғни семантикалық асимметрия жойылады»[10, 152].

Семантикалық интерференцияға мысал:

Біз сізге Metropol қонақ үйінде бөлме брондадық - *We've reserved a room for you at the Metropol hotel.* (Бұл сөйлемді ағылшын тіліне аударғанда, room немесе accommodation сөздерінің орнына әдетте басқа семантикалық мағынасы бар «number» сөзін қолданады).

Atmospheric conditions are poor. – атмосфералық жағдайлар нашар (бұл жағдайда poor сөзі «кедей» емес, «жаман» деп аударылады).

Лексикалық интерференция - бір немесе әртүрлі тілдердің лексикалық бірліктерінің екі жақты тұрғыдан (айтылуы тұрғысынан және мазмұны тұрғысынан) өзара байланысуы, бұл әрине, тілдік нормадан еріксіз (қате) немесе ерікті (стильдік) ауытқуға әкеледі. Лексикалық тілдік интерференция қостілділік жағдайында шет тілі лексикасының кірме лексика ретінде енуін білдіреді, бұл ретте фонемалық тізбектің бір тілден екінші тілге ауысуы, калькаға түскен тілдік бірліктердің ана тіліндегі мағынасының құрылымындағы өзгерістер процесі жүреді. Интерференцияның бұл түрі – тілдік қатенің ең көп орын алған жағдайы деп сипатталады. Тілде ол көбінесе диапаронимия түрінде көрінеді, «аудармашының жалған достары» деген атаумен белгілі. Бұл тұжырымдаманы алғаш рет француз лингвистері М.Кесслер мен Ж. Дерокинның XX ғасырдың 20-жылдарының соңында енгізген[11].

Сонымен, лексикалық интерференция – бір тіл жүйесінің лексикасының екіншісіне араласуы: мысалы, «magazine» сөзі оқушыларда «журнал» емес «дүкен» ретінде есте қалады; көбінесе мұндай мысалдар «аудармашының жалған достары» ретінде пайда болады. Бірақ бұл полисемия мен кірме сөздердің салдары. Мысалдар: «Dutch» – «дат» емес «голланд»; «West» – «батыс», «шығыс» емес; «artist» – «артист» емес «суретші»; «host» – «қонақ» емес, «қожайын»; «decade» – «декада» емес «онжылдық»; «genial» – «данышпан» емес «көңілді, мейірімді, жылы шырайлы».

Морфологиялық интерференция морфемалар мен сөз таптарының деңгейіне әсер етеді (оларға тән категорияларға да әсер етеді). Аффикс жүйелері және олардың парадигмалары өзара әрекеттесетін тілдің нормаларын өзгерте алады, сөз тіркесінің көлемін көбейтеді немесе азайтады. Сөз таптарының интерференциясын жиі кездестіруге болады, әсіресе грамматикалық категориялар арасында күрт айырмашылықтар болған жағдайда интерференция құбылысы жиі орын алады. Сөз таптарының барлық дерлік бөліктері морфологиялық интерференциядан өтуі мүмкін, ең алдымен зат есімдер, етістіктер, есімдіктер, сын есімдер, үстеулер, сандар, жалғаулар, предлогтар және шылаулар: «Наиболее ярко можно проследить интерференцию на примере таких категорий, как род, лицо, число и падеж»[4, 28]. Сондай-ақ, кез келген тілде өзіне тән ерекшеліктері мен категориялары бар етістіктер айтарлықтай интерференцияға ұшырайтынын атап өткен жөн. Жоғарыда айтылғандай, морфологиялық интерференция сөйлеудің морфемалары мен сөз таптары деңгейінде көрінеді.

Морфема деңгейіндегі интерференцияның негізі, ең алдымен, тілдегі сөзжасам ережелерін білмеу немесе префикстердің, жалғау, түбірлер мен жұрнақтардың мағыналарын нашар білуден туындайды. Мысалы, ағылшын тілінде «re» префиксі бар – ол әрекеттің қайталануын көрсетеді, «қайтадан, қайта» деген мағынасы бар. Осыған қарамастан, көптеген тіл үйренушілер префиксті (морфеманы) назардан тыс қалдырады және ағылшын тіліндегі аудармада «қайтадан» мағынасын беру үшін қажет етілмейтін «again» сөзін қосады. Мысал: «Шіркеудің көп бөлігі қайта салынды. – Most of the church has been rebuilt again».

Қазақ тілінде бір зат есімді екі мағынада да қолдана аламыз: деректі және дерексіз мағынада. Ал ағылшын тілінде екі түрге арналған әртүрлі сөздер жиі қолданылады. Мысалы, дерексіз жұмыс. Егер белгілі бір жұмыс, жұмыс орны немесе позиция туралы айтылса, job (жұмыс) сөзі қолданылады:

I have a lot of work to do – *Менің жұмысым көп* (яғни, істелу керек жұмыс – дерексіз зат есім).

I've found a new job – Мен жаңа жұмыс таптым (яғни, жұмыс орны мағынасында - нақты қолдану).

Дәл осындай жағдай: food (тамақ, ас) сөзі. Шатаспас үшін food пен meal сөздерінің қолданылу аясын түсініп алу керек. Нақты бір жеуге арналған азық-түлік туралы сөз болғанда, food сөзі қолданылады, ал тамақтану кезінде meal қолданылады.

I want to live long so I only eat healthy food – Мен ұзақ өмір сүргім келеді, сондықтан тек пайдалы тамақ (ас) ішемін.

Try to have more than three meals a day – Тамақты (асты) күніне 3 мәртеден артық ішуге тырыс!

Тағы бір мысал – «ағаш» сөзі, қазақ тілінде заттар жасалатын материалды да, белгілі бір ағашты да білдіруі мүмкін. Ағылшын тілінде материал үшін wood (ағаш) сөзі, ал белгілі бір объект үшін tree (ағаш) сөзі қолданылады.

This table is made of wood – бұл орындық ағаштан жасалған (материал).

This tree on the side of the road is very old – Жол шетіндегі бұл ағаш өте кәрі (нақты ағаш).

Ағылшын тілінде үстеу белгілі бір жерге қойылатынын және бұл ережені бұзу грамматикалық интерференцияға әкелетінін есте ұстаған жөн.

Морфологиялық интерференцияны азайту үшін ағылшын грамматикасына көп көңіл бөлу керек.

Грамматикалық интерференция – екі тілдің, яғни ана тілі мен шет тілінің грамматикалық жүйелерін корреляциялау ережелерінің бұзылуы деп түсіндіріледі, бұл сөйлеу барысында грамматикалық нормадан ауытқулар барысында көрінеді. Зерттеушілер грамматикалық интерференцияны ана тілі мен үйреніп жатқан тілдердің грамматикалық құрылымындағы сәйкессіздіктермен түсіндіреді [12].

В. Вайнрейх грамматикалық интерференцияны «бірінші тілдің грамматикалық модельдерін шет тіліне аудару, енгізу» деп түсіндірген [1]. Кейбір лингвистер оны оң және теріс интерференцияны деп ажыратады. Қатынас тілдерінің жүйелері ұқсас болған кезде оң интерференция пайда болады және тілді үйренуге жеңілдік береді. Теріс интерференция қатынас тілдердің жүйелері әр түрлі болған кезде пайда болады, шет тілін үйренуге кедергі келтіруі мүмкін және, бірақ білім алушы бір тілдің жүйелік элементтерін екінші тілдің жүйесіне ауыстыра отырып үйренеді [13].

Грамматикалық интерференция – белгілік/белгісіздік, род, зат есімнің көпше түрі, етістіктің түрлері, шақтық формалары және есімдік, етіс сияқты грамматикалық категориялардағы айырмашылықтарға байланысты пайда болады [1].

«Предлоги русского языка оказывают интерферирующее влияние на употребление предлогов английского языка; многозначность русского предлога «в» в английском языке представлена разно тематическими предлогами времени, пространства, движения (at, on, in; to, in; into, etc.). Особую сложность представляет обучение корректному употреблению артиклей в английском языке, в частности определенного (the) и неопределенного (a, an), поскольку данная грамматическая категория отсутствует в русском языке» [14].

Стилистикалық интерференция шет тіліндегі қарым-қатынаста белгілі бір функционалды стильді қолдануда орын алады, оның тілдік ерекшеліктері ана тіліндегі стильден алынады. Мәтіннің мазмұнын аудармашы дәл жеткізген кезде аудармадан да көрінеді, бірақ түпнұсқа және аударылған мәтіндер арасында стилистикалық сәйкессіздіктер болады [2].

Стилистикалық интерференция немесе «үйлесімділік» – collocations-бір тіл стилінің екінші тілге әсері. Стилистикалық интерференция белгілі бір аз танымал сөз оның бұрыннан белгілі синониміне ұқсастығы бойынша қолданыла бастағанда пайда болады.

Әлеуметтік-мәдени интерференция белгілі бір тілді бейнелейтін мәдениеттің өзінен туындайды. Бұл менталитеттердегі, құндылықтар жүйесіндегі, этикалық нормалардағы және т.б. айырмашылықтарға байланысты. Интерференция коммуникацияға

қатысушылардың кем дегенде біреуі басқа мәдениеттегі ұқсас реалийлерді, құбылыстарды, мінез-құлық нормаларын өзі үйренген дүниетаным моделінің объективі арқылы қабылдаған кезде пайда болады. Интерференцияның бұл түрін жеңу әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің қалыптасуының арқасында ғана мүмкін болады, ол процесс студенттердің ағылшын тілді лингвомәдениеттің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін түсінген кезде ғана тиімділігін көрсетеді.

Графикалық және орфографиялық интерференция үйреніп жатқан тілге ана тілінің сөздерін жазу ережелерін қолдану арқылы көрініс табады [1].

Графикалық және орфографиялық интерференция жазуда көрінеді: бұл жағдайда ана тілінің сөздерін жазу ережелері үйреніп жатқан тілге ауысады. Бұл емле қателерін тудырады. Мысалы, ағылшын тілінде «address» сөзінде екі «d» және екі «s»-ке ие. Ұқсас қателер, мысалы, «lemon», «telephone», «corridor», «business» сияқты сөздерді үйрену кезінде кездеседі.

Қорытындылай келе, лингвистикалық интерференция – бұл ана тілінің әсерінен туындаған шет тілінде сөйлеудегі қателіктер деп анықтама береміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Weinrich, U. *Language in Contact: Finding and Problems* // New York: Mouton Publishers. – 1953. – 148 p.
2. Джусупов М. Билингвальное образование: проблема звуковой и лингвокультурной интерференции / Вестник РУДН. Серия «Вопросы образования: языки и специальность». – 2017. – Т. 14., № 3 – С. 351–358.
3. Алишова Р.К. Грамматическая интерференция в английском и кыргызском языках // Вестник БГУ им. К. Карасева. – 2012. – №1(21). – С. 218-220.
4. Сычева, М.Н. Явление интерференции с позиций психолингвистики: место и роль в изучении иностранных языков / М.Н. Сычева // Уральский филологический вестник. –2015. – № 5. – С. 161-166.
5. Щерба Л.В. *Избранные труды по русскому языку*. – М.: Учпедгиз, 1957. – 186 с.
6. Байкова О.В. К вопросу о просодико-интонационной интерференции и просодико-интонационных отклонениях в речи билингвов // Вестник ВятГУ. – 2008. – № 2. – С. 86.
7. Федорова Н.П. Преодоление лингвокультурной интерференции в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов (на материале английского языка). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Специальность 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки; уровень высшего профессионального образования) Нижний Новгород. – 2010. – С. 9-11.
8. Алимов В.В. *Теория перевода. Пособие для лингвистов-переводчиков*. – М.: URRS, 2015. – 240 с.
9. Жлуктенко Ю.А. *Лингвистические аспекты двуязычия*. – Киев: Вища школа, 1974. – 164 с.
10. Kessler M., Derocquigny J. *Les faux amis et les trahisons du vocabulaire anglais: conseils aux traducteurs*. – P.: Vuibert, 1928. – 287 p.
11. Septiana A.R. *The Indonesian Grammatical Interference on EFL Students' Writing* // Journal of Research on English and Language Learning. – 2020. – № 1. – P.46-50.
12. Шахбанова И. Основные типы двуязычия и типы интерференции // МНКО. –2019. – № 5. – С. 482.
13. Федорова Н.П. Преодоление лингвокультурной интерференции в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов (на материале английского языка). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Специальность 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки; уровень высшего профессионального образования) Нижний Новгород. – 2010. – С. 9-11.

Асқарова М.Д.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі, доцент

Алибекова Л.У.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Фразеологизмдер көбінесе С.И. Влахов пен С. Флориннің «Непереводимое в переводе» еңбегінде айтқан «аудармасыздық» ұғымымен байланысты. Фразеологиялық бірліктерді аудару – көптеген ғалымдар мен теоретиктердің көп еңбектері мен зерттеулерінің туындысы. Алайда, бұл мәселені жан-жақты зерттелгеніне қарамастан, көбінесе ғалымдар барлық фразеологиялық бірліктерді қамтитын бірыңғай аударма стратегиясын анықтауға қиын міндет болып табылғандықтан келіспейді. Бұл фразеологиялық бірліктердің сөйлеу процесінде пайда болмай, онда клише, тілдің дайын тұрлаулы бірліктері ретінде қоданылумен түсіндіріледі. Олардың көптеген ерекшеліктері мен грамматикалық үлгілері бар [1]. Сондай-ақ фразеологиялық бірліктердің көптеген түрі стильдік мағынаға және эмоционалды экспрессивті коннотацияға ие. Сондықтан фразеологиялық бірліктер қазіргі ағылшын тілінің маңызды стилистикалық құралдарының бірі болып табылады, олар «ерекше стилистикалық сипат, юмор элементінің болуы, әдеттегі бейтарап сөйлеу стилінен алшақтауды» беруге қабілетті және ойлар мен идеялардың барлық байлығын жеткізу мүмкіндігі бар деп айта аламыз [2].

Фразеологизмдерді аудару кезінде аудармашының ең жоғары міндеті – түпнұсқаның тұрақты фразеологиялық бірлігінің семантикалық жағын да, эмоционалды-экспрессивті және функционалды-стилистикалық мазмұнын да сақтау.

С.И. Влахов пен С.Ф. Лорин Я.И. Рецкер фразеологиялық бірліктерді аудару кезінде маңызды болып табылатын кейбір ойларды атап өтті:

- аудармашының фразеологизмдерді білу қажеттілігі;
- тек семантиканы ғана емес, сонымен қатар сәйкес бірліктің экспрессивті және стилистикалық функцияларын беруді көздейтін аударма;
- мәтіндегі фразеологиялық бірліктерді тану қиындықтары [1].

Сонымен қатар, тұрақты сөз тіркесін тану сатысында фразеологиялық бірліктердің аудармасының сәттілігі белгіленеді. Ал фразеологиялық бірліктерге тән қасиеттердің бірі әртүрлілік болуы мүмкін болғандықтан, аудармашының жолындағы бірінші кедергі түпнұсқа мәтіндегі фразеологиялық бірліктерді тану болуы мүмкін. Көбінесе аударма кателері мыналарға байланысты:

- аудармашы фразеологиялық бірліктерді «сөздердің стильдік үйлесімділік құбылысын» көрсететін еркін тіркестер ретінде қабылдайды (өйткені фразеологиялық бірліктер түрленіп, әртүрлі стильдік әсерлер тудыруы мүмкін), бұл олардың сөз деңгейінде аударылуына әкеледі;
- аудармашы фразеологиялық бірліктердің бірлігін байқап, оны автордың жеке стиліне жатқызады;
- аудармашы тұрлаулыға еркін тіркес алып, оны фразеологизмдер деңгейінде аударды.

Келесі тосқауыл – фразеологиялық бірлікті қабылдау және түсіну. Қате қабылдау бүкіл контекстің мағынасын бұзады, өйткені аудармашы оны танылған фразеологиялық бірлікке берген мағынаға бейімдеуге тырысады [3].

Тағы бір қиындық – фразеологиялық бірліктерді аудару кезінде барлық жағдайлар үшін бірімді, стандартты шешім болмауы мүмкін, өйткені көбінесе, сөздікте берілген балама фразеологиялық сәйкестік болса да, аудармашы басқа нұсқаларды іздеуге мәжбүр болады, өйткені бұл эквивалент белгілі бір контекстке жарамайды [4].

Фразеологиялық бірліктерді аудару теориясы белгілі бір тілдің фразеологиялық бірліктерін қандай да бір критерийлер бойынша топтарға жіктеуге негізделеді, олардың әрқайсысына белгілі бір тәсіл немесе аударма әдісі қолданылады. В.В.Виноградов сияқты ғалымдар, Б.А. Ларин, Н.М. Шанский фразеологиялық бірліктердің бөлінбейтіндігі мен оның компоненттерінің бірлігінің критерийін негізге алады, нәтижесінде фразеологиялық бірліктердің келесі топтары ажыратылады: фразеологиялық тіркестер, фразеологиялық бірліктер, фразеологиялық тіркестер және Н.М. Шанский анықтаған фразеологиялық тіркестер.

Я.И. Рецкер бұл теориядан тек бірлік пен синтезді ғана алады. Бұл фразеологиялық бірліктер тобын біріктіретін нәрсе – аударма кезінде бейнелеудің сақталуы. Фразеологиялық бірліктің аудармасы бастапқы сөз тіркесінің бейнелілігі қалпына келтірілгеніне немесе ауыстырылғанына қарамастан, бейнелі болуы керек. Фразеологиялық бірліктерді аударуда басқа жағдай туындайды. Тіпті ана тілінде сөйлейтіндер олардың бейнелік негізін қабылдамайтындықтан, олардың аудармасы толық трансформация арқылы жүзеге асырылады.

Я.И. Рецкер, В.В. Виноградов және басқа ғалымдар, С.И. Влахов пен С. Флорин фразеологиялық бірліктерді аударуда ешқандай лексикалық классификацияға негізделмейді. Олар фразеологиялық бірліктерді аударуға тұрақты сәйкестік теориясы арқылы жақындайды. Төмендегі тұжырым негізге алынады – *фразеологиялық бірліктер фразеологиялық бірліктерге аударылады*, олардың орындалуына ұмтылу керек [3].

Фразеологиялық бірліктердің толық сөздік аудармасына қол жеткізу мүмкіндігі шет тілі мен лингвистикалық тіл бірліктерінің арақатынасына байланысты.

1) Фразеологиялық бірлік мәтінменге (семантикалық мағына + коннотацияларға) тәуелді емес аударылатын тілде дәл сәйкестікке ие. Сол арқылы фразеологиялық бірлік баламасы беріледі.

2) Фразеологиялық бірлікте толық аудармадан белгілі бір ауытқулар бар шамамен сәйкестік болады, осылайша фразеологиялық бірлік *вариант (аналог)* ретінде беріледі.

3) Фразеологиялық бірліктің баламасы немесе аналогы жоқ, «сөздік тәртібінде аударылмайды», сондықтан фразеологиялық бірлік тілге фразеологиялық емес құралдар арқылы ауысады.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, фразеологиялық бірліктерді аударғанда ең алдымен фразеологиялық құралдарға жүгінеміз делік, баламалары мен аналогтары болмаған жағдайда фразеологиялық емес аудармаға жүгінуіміз керек. Фразеологиялық бірліктердің кейбір ерекшеліктеріне байланысты басқа да көптеген шешімдер бар екенін атап өткен жөн. Бұл ерекшеліктер келесідей: кейбір фразеологизмдер стилистикалық бейтарап болса, басқаларында эмоционалды экспрессивті бояу мен стиль бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереваемое в переводе. – М.: «Р.Валент», 2012. – 406 с.
2. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 2018. – 260 с.
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: «Аудитория», 2016. – 244 с.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: «Международ. отношения», 2023. – 240 с.

Ахметвалиева Т.Р.,

Педагог-исследователь, руководитель УМО кафедры английского языка,

Мелконян Серо, ученик 10 В класса,

Государственное Коммунальное Предприятие на праве хозяйственного ведения «Школа-гимназия №32» акимата города Астаны, Казахстан

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНИКОВ ПЕРВИЧНОГО КОЛЛЕКТИВА

В настоящее время процессы эволюции происходят во всех аспектах жизни, в том числе и в таком, как школа. Конечно, школа не является единственным аспектом влияния на развитие и формирование личности ребенка, но именно она является важнейшим этапом и инструментом по систематическому ее формированию, учитывающим социальные и психологические аспекты.

Школа является платформой в том числе и социальной, что должна развивать и прививать определенные компетенции школьникам. Построение дружного, сплоченного ученического коллектива – одна из важнейших задач педагогики. В то же время, крайне важно не воспринимать его как некий монолитный организм, а четко выделять личность каждого ребенка и находить к ней индивидуальный подход.

Коллектив детей выступает в роли платформы по передаче культурных и социальных норм и ценностей, по формированию навыков, необходимых в социуме. Развитие, рост эффективности и направленность коллектива, как экосистемы, зависит от преподавателя как управленца. Социализация, развитие творческих навыков, навыков взаимодействия, формирование культурных и личностных ценностей у школьников – невозможно без коллектива.

В коллективе возможна ситуация, когда неформальное и формальное отношение к участнику хорошее, или когда одно из них хорошее, а второе – не очень, к примеру: хороший лидер и друг, хороший лидер, но плохой друг.

Первая стадия – становление коллектива (стадия первоначального сплочения). В это время коллектив выступает прежде всего как цель воспитательных усилий педагога, стремящегося организационно оформленную группу (класс, кружок и т.п.) превратить в коллектив, т.е. такую социально-психологическую общность, где отношения учеников определяются содержанием их совместной деятельности, ее целями, задачами, ценностями. Организатором коллектива является педагог, от него исходят все требования. Первая стадия считается завершенной, когда в коллективе выделился и заработал актив, воспитанники сплотились на основе общей цели, общей деятельности и общей организаций.

Вторая стадия – усиление влияния актива. Теперь уже актив не только поддерживает требования педагога, но и сам предъявляет их к членам коллектива, руководствуясь своими понятиями о том, что приносит пользу интересам коллектива, а что – ущерб. Если активисты правильно понимают потребности коллектива, то они становятся надежными помощниками педагога. Работа с активом на данном этапе требует пристального внимания педагога.

Основная цель педагога на данной стадии – максимально использовать возможности коллектива для решения тех задач, ради которых этот коллектив создается. Практически только теперь коллектив достигает определенного уровня своего развития как субъект воспитания, в результате чего и становится возможным целенаправленно использовать его в целях индивидуального развития каждого отдельного ученика. В общей атмосфере доброжелательности по отношению к каждому члену коллектива, высокого уровня педагогического руководства, стимулирующего положительные стороны личности, коллектив становится средством развития социально важных качеств личности.

Третья и последующие стадии характеризуют расцвет коллектива. Они отличаются

рядом особых качеств, достигнутых на предыдущих этапах развития. Чтобы подчеркнуть уровень развития коллектива на данной стадии, достаточно указать на изменение характера требований, предъявляемых членами коллектива друг к другу: к себе предъявляются более высокие требования, чем к своим товарищам. Одно это уже свидетельствует о достигнутом уровне воспитанности, устойчивости взглядов, суждений, привычек. Если коллектив доходит до этой стадии развития, то он формирует целостную, нравственную личность. На данной стадии коллектив превращается в инструмент индивидуального развития каждого из его членов. Общий опыт, одинаковые оценки событий – вот основной признак и наиболее характерная черта коллектива на третьей стадии.

На всех стадиях развития возникают, крепнут и сплачивают коллектив большие и малые традиции – устойчивые формы коллективной жизни, которые эмоционально воплощают нормы, обычаи, желания воспитанников. Традиции помогают вырабатывать общие нормы поведения, развивают коллективные переживания, украшают жизнь. Большие традиции – это яркие массовые события, подготовка и проведение которых воспитывают чувство гордости за свой коллектив, веру в его силы, уважение к общественному мнению. Малые, будничные, повседневные традиции скромнее по масштабам, но не менее важны по воспитательному воздействию. Они учат поддерживать установленный порядок, вырабатывая устойчивые привычки поведения. Малые традиции не требуют особых усилий, их поддерживают установившийся порядок, всеми добровольно принятое соглашение.

Как показали результаты изучения литературы, наибольшее влияние на развитие личности в подростковый период оказывает половое созревание. Половое развитие протекает постоянно с момента рождения, но в подростковом возрасте оно повышает темп и в результате за короткий промежуток времени подросток полноценно созревает с точки зрения полового развития.

Уровень развития группы – это такая качественная стадия, которая характеризует ее социально-психологическую зрелость.

Подводя итог, можно сказать, что детство изменилось, среда, в которой оно проходит, условия наступления психологической и социальной зрелости среди подростков также не остались прежними, все это в совокупности порождает целый пласт вопросов и задач психологического, педагогического, культурологического и философского характера.

В данный момент поиском ответов на озвученные выше вопросы занимаются психологи, преподаватели и социологи всего мира.

Әміргали Г., Нұрсанова С.,

*студенты Жетысуского университета имени И. Жансугурова, г. Талдықорган,
научный руководитель: магистр гуманитарных наук, Бейсембайева А.Қ.*

ИСТОКИ И РАЗВИТИЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Термин «переводоведение» был введен американским переводчиком и изобретателем Джеймсом Холмсом в 1970 году. В статье «Название и природа переводоведения», опубликованной в 1972 г. Холмс указывал, что большую часть времени в англоязычном мире перевод получал лишь «небольшое упоминание в работах писателей, философов и литературоведов, а иногда и в работах конкретного лингвиста», но после Второй мировой войны был растущий интерес к проблемам перевода [1, с.173].

Идеи Холмса были предложены небольшой группе учёных из Израиля, Голландии, Бельгии и Словакии, сформировавшейся в начале 1970-х годов. В состав группы входили:

Итамар Эвен-Зохар, Хосе Ламберт, Гидеон Тури, Андре Лефевр, Раймонд ван де Брук и Антон Попович; за плодотворную работу на съезде 1976 г. Когда к группе присоединилась Сьюзан Басснетт, была предпринята попытка сделать своеобразный манифест о зарождающейся молодёжной, по их мнению, науке. Этот том, написанный Лефевром, был опубликован вместе с материалами конференции в 1978 году и включал создание новых научных целей: «Цель этой науки – создать всеобъемлющую теорию, которая может быть использована в качестве основы для переводческой практики. Эта теория будет полезна своей аргументацией, которую невозможно свести ни к неопозитивистским, ни к герменевтическим соображениям [2, с. 234].

В XXI веке произошло множество событий: от технологических достижений в области информационных технологий до глобальных проблем, связанных с изменением климата и международной безопасностью. То, как люди взаимодействуют друг с другом, а также программы и системы обмена, стало возможным благодаря современным технологиям.

Следовательно, особое внимание следует уделить достижениям в области перевода, которые способствовали серьезному изменению способов взаимодействия культур и языков. Новые технологии, такие как машинный перевод и искусственный интеллект, психологические исследования в области перевода и синхронного перевода, не только улучшают качество перевода, но и делают его более доступным и эффективным. Исследования в области художественного перевода помогают расширить культурное наследие и сделать его доступным для более широкой аудитории. Эти изменения вывели сферу перевода на новый уровень, то есть использование новых технологий в переводе. И мы можем понять, что с развитием этой науки потребность в услугах перевода возрастает, и сфера перевода развивается, чтобы идти в ногу с этими изменениями. Современные технологии также позволяют синхронно переводить на конференциях и мероприятиях, используя специальные инструменты и системы мгновенного перевода речи. Это способствует общению между людьми, говорящими на разных языках, и культурному обмену. Также развиваются традиционные аспекты перевода, такие как дискурс, интерпретация, перевод, языковая политика, коммуникация, идеология, идентичность, культурный обмен. Кроме того, изучение стилей перевода в век современных технологий невозможно переоценить. Развитие переводоведения как самостоятельной области науки привело к открытию новых направлений исследований. Все перечислить в рамках данной статьи невозможно, но можно упомянуть исследование норм перевода и связи перевода с эстетическими критериями, существующими в определенный исторический период, что, естественно, предполагает анализ стиля с учетом различных исторических условий.

В контексте научного перевода, XXI век предоставил ряд новых возможностей. Одной из них является появление онлайн-переводчиков, таких как Google Translate,

Яндекс, Переводчик, DeepL, которые используются обычными людьми в качестве замены человеческого переводчика. Кроме того, компьютерные программы для перевода, такие как Trados или SDL Studio, позволяют профессиональным переводчикам значительно повысить эффективность и точность перевода, а также упрощают работу с текстами разной сложности. Онлайн-переводчики могут использоваться как вспомогательное средство, и они быстро и легко переводят тексты на разные языки. Однако, стоит отметить, что качество таких сервисов иногда оставляет желать лучшего, особенно при переводе сложных или специализированных текстов, которые лучше переводить профессионалам. Несмотря на распространение новых технологий в области перевода, важно помнить о значимости профессионального человеческого вмешательства.

Человеческий фактор остается ключевым при создании качественного перевода, особенно в работе с культурно-зависимыми текстами [3, с. 120].

Также было рассмотрено понятие «внутриязыкового перевода», которое пока еще не получило должного признания в русскоязычной лингвистике, поскольку сам термин появился примерно два десятка лет назад. Однако, в последнее десятилетие количество публикаций по этой теме растет, что свидетельствует об актуальности проблемы. Было показано, что внутриязыковой перевод подразделяется на два вида: диахронический, предполагающий перевод текстов, созданных сотни лет назад, на современный язык, и синхронический, который может быть межвариантным или нормализующим. Этот вид перевода следует отличать от адаптации, поскольку переводчик изменяет текст на разных уровнях, а не просто заменяет устаревшие слова [4, с. 55]. Таким образом, хотя технологии сделали перевод более доступным и быстрым в XXI веке, важно помнить о необходимости профессионализма и качества в этой области.

Список использованной литературы:

1. Holmes J. The Name and Nature of Translation Studies. The Translation Studies. Reader. Ed. by L.Venuti. London, New York, Routledge Publ., 2000.
2. Lefevere A. Translation Studies: The Goal of the Discipline. Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies Eds. J. Holmes, J. Lambert, R. van de Broek. Leuven, Academic Publ. Co., 1978.
3. The Oxford Handbook of Translation Studies. Oxford University Press. Edited by Kirsten Malmkjær and Kevin Windle, 2012.
4. Venuti L. Translation Changes Everything: Theory and Practice. London, New York, Routledge Publ., 2013.

Bugunbayeva G.,

*master student Shakarim University, Semey city Scientific Supervisor: PhD,
acting associate prof. Akkalyeva A.*

ENHANCING ENGLISH SYNTAX INSTRUCTION THROUGH SCIENTIFIC TEXTS

Introduction

Research on using science texts in teaching English grammar has gained attention in the past decade due to its potential to enhance language learning outcomes and engage students in meaningful content.

J. Smith and his colleagues in their study highlight the role of science-related content in aiding students' understanding and application of grammar rules. The beneficial idea of using authentic science texts is also supported by Brown, E., & Garcia, M. They suggest that such materials can provide not only relevant and engaging contexts but also enhance language proficiency.

The way of achieving visible results in students' grammar perception is considered in the longitudinal study by Wang, L., & Chen. It tracks students' progress in grammar proficiency over time and examines the role of science texts in promoting sustained language learning outcomes [1].

Here are other background research articles from the last decade that explore this topic and that support the effectiveness of using scientific texts in teaching writing skills.

S. Mestari & F. Malabar in their work discuss the issue from a teacher's perspective and define the term of authentic material as a source for introducing grammar in English classrooms [2].

While S.Lee & H.Kim analyze the impact of incorporating science content on students' grammar proficiency and identify effective strategies for integrating science texts into language teaching [3].

R.Martinez & T.Nguyen in their paper suggest effective practical strategies for integrating science content into English grammar lessons [4].

In Kazakhstani educational space the scholars mostly put much emphasis on methodological ideas of teaching EFL in general, but evidently, the issue of science-related content in delivering grammar English classrooms attracts attention of educators not in the least degree.

Discussion and results:

We suggest the following scheme of using science-related texts to introduce grammar structures in TEFL classrooms: Actually, the process should start with collecting and selecting scientific texts, i.e., proposing methods and tools for collecting scientific texts in English, as well as criteria for selecting the most appropriate texts from the point of view of grammar teaching. It is worth considering when we take into account the level of students, so by the most appropriate texts, we refer to the texts suitable to a learner's needs and capacity. Analyzing grammatical structures in scientific texts implies describing the main grammatical structures and elements that are prevalent in scientific texts, such as the passive voice, conjunctions, modal verbs, etc.

We selected teaching materials from authentic sources, namely national geographic journal (<https://www.nationalgeographic.com/magazine>).

Such a choice of journal can be justified for several reasons:

- High-quality content
- Rich language variety
- real-world relevance
- contextualized grammar practice
- authentic language use.

After the selection of a suitable text, we design exercises to develop certain grammar skills, e.g., to teach sentence structure.

One of the exercises is identifying sentence types.

e.g., *thunderclouds rolled across Kenya's Masai Mara savanna as the spotted hyena cubs played* [5]. (declarative). Then the task of highlighting subjects, verbs, objects, and modifiers is applied to improve the students' awareness of sentence structure.

The task on Active vs. Passive Voice Exploration is quite involving to examine how scientific findings and observations are presented. With advanced learners we discuss when scientists might choose one over the other, and have students rewrite passive constructions into active ones to emphasize clarity and precision.

e.g. Task: Transform Active Voice Structures into passive ones:

Photographer Jen Guyton captured the intimate of a spotted hyena family, revealing the power dynamics of the largest carnivore in Africa [5].

Expected Response: *The intimate moments of a spotted hyena family were captured by photographer Jen Guyton, revealing the power dynamics of the largest carnivore in Africa.*

In the classroom, the task was found out to be challenging, and needed some more time for students to consider and use such transformations in their own writings. Another aspect of grammar discussion is tenses in Scientific Narratives. We explored different tenses by analyzing how they are used in scientific narratives. By reading the texts students made their own assumptions on the use of present tense for general truths, past tense for historical events or experimental procedures, and future tense for predictions or planned experiments.

One of the most exciting exercises with scientific texts was Word Formation task, when we encourage students to identify prefixes, suffixes, and root words in scientific terms to deduce meanings. This helped reinforce both grammar skills and scientific literacy.

- e.g. *misunderstood* mis+understood
matriarchal matriarch +al root+suffix al

dominant   *domin+ant root+suffix ant*
sophisticated root +ed

Task: In the sentence: *Theodore Roosevelt called them a “singular mixture of abject cowardice and the utmost ferocity*[5], define the way of formation for words: *mixture* and *cowardice*, and try to search for other words in English formed in the same way. (*culture, architecture, signature*).

Such a task helped boost students' vocabulary and differentiate parts of speech in sentences.

Conclusion:

There are certain benefits of using Scientific Texts, namely, scientific texts provide rich linguistic resources that can enhance students' understanding of English syntax in several ways:

Contextual Relevance: Scientific texts cover a wide range of topics, from biology to physics, offering diverse contexts for exploring syntactic structures. By using real-world examples, students can see how syntax functions in authentic communication settings.

Vocabulary Expansion: Scientific texts often contain specialized terminology, exposing students to a broader vocabulary range. This exposure not only improves their understanding of scientific concepts but also enriches their overall language proficiency.

Critical Thinking Skills: Analyzing scientific texts requires students to interpret complex ideas and draw logical connections. This process fosters critical thinking skills, encouraging students to analyze syntactic structures in context and evaluate their effectiveness.

Language Variation: Scientific texts showcase different styles of writing, including descriptive, explanatory, and argumentative formats. Exposing students to varied language structures helps them recognize and adapt to different linguistic conventions, enhancing their communicative competence.

Teaching English syntax to secondary school students through scientific texts offers a dynamic and engaging approach to language instruction. By integrating real-world content and language structures, educators can enhance students' linguistic proficiency, critical thinking skills, and appreciation for the interconnectedness of language and knowledge. With thoughtful planning and implementation, this innovative approach can empower students to become proficient communicators in both academic and real-world contexts.

References

1. Smith, J. & Johnson A. Integrating Content and Language in English Grammar Teaching: A Case Study of Using Science Texts, 2018
2. S. Mestari & F. Malabar The Use of Authentic Materials in Teaching Grammar for EFL Students: Teachers' Perspective
https://www.researchgate.net/publication/315996707_The_Use_of_Authentic_MaterialsinTeachingGrammar_for_EFL_Students_Teachers'_Perspective
3. Lee, S. & Kim H. Enhancing Grammar Instruction Through Science Texts: A Meta-analysis 2019
4. Martinez, R. & Nguyen T. Engaging English Learners Through Science: Integrating Language and Content Instruction, 2020
5. <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/spotted-hyenas-queens>

Булатбекұлы Қ.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі, доцент

Алибекова Л.У.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФЭНТЕЗИ-РОМАНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Көркем мәтін автордың немесе авторлардың шығармашылық қызметінің, олардың шығармашылық идеяларының іске асырылуының нәтижесі болып табылады. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, олардың арасында М.В. Алимова, мұндай мәтіндер әртүрлі ақпарат түрлерімен толтырылған және көп функционалды: біріншіден, олар когнитивті ақпаратты ұсынады, яғни, қазіргі шындық туралы объективті ақпарат, екіншіден, олар оқырманның ішкі әлеміне әсер етеді, оған эмоционалды жауап береді, үшіншіден, оқырмандарды кез келген әрекетке итермелейді, оларды философиялық рефлексияға итермелейді, төртіншіден, адамның эстетикалық ләззат алу қажеттіліктерін қанағаттандырады, бұл да маңызды. Сонымен қатар, көркем мәтіндер бір адамның автордың ішкі әлемінің де, бүкіл елдің сыртқы әлемінің де тілдік және ұлттық картиналарының көрінісі болып табылады [1].

Сонымен қатар, бірқатар басқа ғалымдар, соның ішінде М.К. Кабакчи, С.Л. Захаров, А.Ю. Гуреева, А.А. Новичков, авторлық атаулардың аудармасын қарастыра отырып, олардың аудармасы жоғарыда аталған өзгерістерді бір-бірімен біріктірмей мүмкін емес деген қорытындыға келеді, яғни, мысалы, транскрипцияны немесе транслитерацияны бір уақытта қолдану және сипаттамалық түсініктемедегі аудармалар.

Баламасыз лексиканы аудару тәсілдерін сипаттауды аяқтамас бұрын, авторлық тілдерді де осы түрдегі лексикаға жатқызуға болатындығын ескеру қажет, сондықтан олар, жалқы есімдер мен шындықтар сияқты, автордың өз шығармаларында осындай тілдерді қолдану арқылы алға қойған мақсаттарын ескере отырып, жоғарыда аталған принциптерге сәйкес аударылуы керек. Мысалы, егер кейіпкерлер авар тілінде сөйлесе және ескертулерде олардың мәлімдемелерінің мағынасы көрсетілсе, онда сөйлеудің өзі транскрипция немесе транслитерация әдістерін қолдана отырып аударылуы керек.

Ескірген немесе қолданыстан шыққан лексиканы аудару тәсілдерін сипаттай отырып, В.Н. Комиссаров, түпнұсқаның мәтіндегі уақыттық алшақтығын көрсету үшін мұндай сөздер мен сөз тіркестерінің де архаизмге айналуы қажет екендігіне тоқталады. Оның пікірінше, аудармашы аударма кезінде аударма тілінің айқын «ұлттық бояуы» бар, сондай-ақ тілдің заманауи жүйесі мен заманауи мәдениетімен байланысты лексиканы таңдамауы керек [2]. В.М. Ослопова және А.В. Бакулев өз мақаласында фантастикалық романдардың аудармасына да қолдануға болатын мәтіндерді тарихи стильдеу тәсілдерін қарастырады. Ескірген грамматикалық формалар, олардың пікірінше, жұрнақтарды немесе префикстерді қолдана отырып аударылуы керек, бұл ежелгі реңкті тудырады, бірақ сөздердің мағынасын түсінуді қиындатпайды.

Бірінші тармақта айтылғандай, қиял жанрының мәтіндерінде эвфемизмдер қолданылады, және барлық жағдайларда олар қоғамның жоғарғы топтары өкілдерінің сөйлеуінде кездеседі: нақты өмірдегідей, үкіметке жақын адамдар теріс ақпаратты бейтарап лексиканың артында жасыруға тырысады, бұл қазіргі әлемде «саяси дұрыстық» деп аталады. Е.А. Будник пен А.Т. Ахмедова қиял жанрының мәтіндеріне қолданылатын саяси эвфемизмдерді аударудың бірнеше әдісін бөліп көрсетеді:

1. Сөздіктер арқылы баламалы орыс эвфемизмін таңдау (мысалы, *golden ager* – *қарт адам*).

2. Автордың идеясын толығымен жеткізуге көмектесетін калькалау (мысалы, *алеуметтік стереотиптер* – *алеуметтік стереотиптер*).

3. Модуляция, яғни «шет тіліндегі сөздің немесе сөз тіркесінің аударма тілдегі бірлікке лексикалық-семантикалық алмастыруы, оның мәні бастапқы бірліктің мағынасының логикалық салдары болып табылады» [2]. Осылайша, аудармашы мәтінді аударып, түпнұсқа мен аударма арасында түсінікті логикалық байланыс қалдырады (мысалы, *satisfied – сенімді*) [3].

Қиял-ғажайып мәтіндердің келесі ерекшелігі-авторлық метафоралар М.А. Куниловскаяның айтуынша, олар келесі жолдармен беріледі:

1. Метафораның артындағы бейнені сақтай отырып аударма. Бұл жағдайда формальды көрініс өзгеруі мүмкін, дегенмен автордың бастапқы метафораға енгізген салыстыруы өзгеріссіз қалуы керек (мысалы, *His sincerity was obvious in the fire of his gestures and in his deep ringing voice – жалын қимылдары мен дауысты төмен дауыс ең ашық шынайылықты шығарды*).

2. Метафораның артындағы бейнені ауыстыру арқылы аударма. Бұл әдіс автор таңдаған сурет аударма тілі мәдениеті үшін түсінікті немесе таныс болмаған кезде қолданылады. Бұл жағдайда аудармашы бастапқы бейнені ауыстыруға құқылы (мысалы, *youth roundness – жастықтың балғындығы*).

3. Деметафоризация, яғни метафораны беруден бас тарту немесе оның өтемақысы мәтіннің басқа бөлігінде, егер оның берілуі аударма тілінің құрылымына қайшы келсе (Мысалы, *the darkness thinned away-таң атқан*) [4].

Фэнтези-романдар жағдайында авторлық метафоралар мен салыстырулардың берілуі оларда нақты өмірде кездеспейтін нақты емес компоненттің болуымен күрделене түседі. Бұл жағдайда аударманың екінші әдісі мүмкін емес, өйткені ол қиялдағы авторлық метафораның қызметіне қайшы келеді: автор жасаған әлемнің шекараларын кеңейту және жалған шындық сезімін қалыптастыру. Егер аудармашы метафораларды берудің бірінші әдісіне жүгінуді шешсе, онда ол автордың салған бейнесін баламасыз лексика ретінде аударуы керек, оның аударма әдістері жоғарыда сипатталған.

Фэнтези жанрындағы романдарға тән басқа стильдік ерекшеліктер, т.б. эпитеттер, сондай-ақ, кейіптеу және антитеза тәсілдері үшін қолданылатын тілдік құралдар аударма тілдегі мағынасы жақын баламасын таңдау арқылы аударылуы керек, өйткені олар жалпы көркем мәтіндерге тән.

Осылайша, фэнтези жанрдағы мәтіндерді аударудың негізгі принциптері түпнұсқаның ерекшеліктерін осы ерекшеліктердің түріне байланысты келесі жолдармен адекватты түрде беру болып табылады: транскрипцияны, транслитерацияны, калькалауды, сипаттамалық аударманы және баламасыз лексиканы аудару үшін ұқсастықты қолдану; орта ғасырлардағы атмосфераны сақтау үшін архаизмдерді, жұрнақтар мен префикстерді және инверсияны қолдану; эквивалентті таңдау, эвфемизмдерді аудару үшін калькуляция және модуляция; егер аударма тілі мүмкіндік берсе, метафоралар мен салыстыруларды нақты емес компонентті сақтаумен аудару.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алимова М.В. Особенности и основные критерии перевода художественного текста // Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания. – 2012. – № 2. – С. 47-52.
2. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: Международные отношения, 2009. – 167 с.
3. Будник Е.А. Политическая корректность и способы ее перевода с английского на русский язык // Science Time. – 2015. – № 5 (17).
4. Куниловская М.А. Авторская метафора как объект перевода // Lingua mobilis. – 2010. – № 4 (23). – С. 73-81.

Горленко В.Д.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук Волкова Л.В.*

РОЛЬ АУТЕНТИЧНОГО ЧТЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время аутентичное чтение является актуальным и эффективным методом обучения иностранному языку. Аутентичное чтение играет ключевую роль в обучении учащихся, поскольку оно предоставляет им возможность взаимодействовать с материалами, написанными носителями языка для носителей языка. Как подчёркивает известный канадский эксперт в области языкового образования Джим Камминс, это означает работу с текстами, которые не адаптированы специально для обучающихся, а представляют собой оригинальные произведения, статьи, новости и другие материалы, используемые в повседневной жизни зарубежных стран. По мнению Джима Камминса, такой подход способствует более глубокому пониманию языка и культуры, что критически важно для развития языковой и речевой компетенции учащихся [1].

Языковая компетенция помогает понять и выразить свою собственную точку зрения, в то время как речевая компетенция позволяет полностью понимать аутентичные тексты. Кроме того, чтение стимулирует критическое мышление, так как учащиеся анализируют тексты, сравнивают информацию, делают выводы и размышляют о прочитанном. Л.В. Волкова подчёркивает важность того, что чтение на иностранном языке способствует улучшению языковых навыков, таких как грамматика, словарный запас и понимание языковых особенностей. Это всё вместе создаёт целостный и многоаспектный подход к изучению иностранного языка через чтение [2].

Современные методы обучения иностранным языкам активно включают аутентичное чтение в свои программы. Большинство учебных курсов включают задания на чтение и анализ аутентичных текстов, что помогает ученикам применять знания на практике и улучшать навыки чтения, понимания и анализа текста. По мнению Нургалиевой К.В., педагогический эффект и результат от творческого решения учебной задачи будет гораздо выше, если обучающиеся получают представление о возможности творческой переработки традиционного материала [3].

Для проверки эффективности аутентичного чтения при обучении иностранному языку был проведен эксперимент в 10 классах школе-гимназии № 30 города Астаны с целью исследования влияния аутентичных текстов на развитие коммуникативных навыков. Для проведения опытно-экспериментальной работы были определены экспериментальный и контрольный классы. В качестве экспериментального класса – 10 «Г» класс, в качестве контрольного – 10 «В» класс. Экспериментальная группа занималась чтением аутентичных текстов на иностранном языке, в то время как контрольная группа использовала учебники и упражнения для изучения языка. Обе группы проходили одинаковые тесты на понимание текста, словарный запас и грамматику до и после эксперимента.

Опытно-экспериментальная работа состояла из 3 этапов: начальный, средний и старший. Разделение на различные виды чтения имеет важное значение для достижения стандарта владения иностранным языком, определённого государственными образовательными стандартами. Как отмечает Мильруд Р.П., такое разделение помогает обеспечить объективную оценку минимального уровня владения языком среди школьников в различных типах учебных заведений и в рамках разнообразных учебных программ [4].

На начальном этапе обучения в средней школе укладывается основа для формирования коммуникативных умений. Этот этап включает ознакомление со звуками, освоение написания букв, технику чтения вслух и тихого чтения с пониманием текстов, содержащих ограниченное количество незнакомых слов. К концу этого периода чтение начинает играть самостоятельную роль в иноязычном общении.

Средний этап обучения характеризуется развитием способности к чтению с полным пониманием основного содержания текста. Это включает использование всех умений чтения: преодоление трудностей, игнорирование несущественной информации, чтение новых текстов с целью полного понимания, а также выделение основной и частичной информации.

На старшем этапе происходит совершенствование ранее приобретённых умений и навыков. Цель чтения на этом этапе – обучение чтению с полным и точным пониманием. Это важно для будущей профессиональной деятельности, для занятий языком на продвинутом уровне или для самообразования. Учащиеся должны быть способны понимать оригинальные и слегка адаптированные тексты из различных жанров, включая общественно-политическую и научно-популярную литературу.

В целом, обучение чтению в школе не только развивает языковые навыки, но и способствует формированию критического мышления, повышению культурной осведомлённости и развитию глобального восприятия мира. Это обеспечивает более глубокое понимание текстов, улучшает аналитические способности и подготавливает учащихся к эффективному общению и взаимодействию в многоязычном мире.

По результатам эксперимента было выявлено, что ученики из экспериментальной группы, занимающиеся аутентичным чтением, показали значительное улучшение в понимании текста, расширении словарного запаса и улучшении грамматических навыков по сравнению с контрольной группой. Кроме того, ученики экспериментальной группы проявили больший интерес к изучаемому языку и большую мотивацию к обучению и их желание также показало незначительный, но положительный результат.

Исследование подтвердило важность аутентичного чтения при обучении иностранному языку. Аутентичные тексты помогают развивать навыки владения языком, погружая их в реальные ситуации использования языка. Поэтому использование аутентичных материалов в обучении иностранному языку следует рассматривать как эффективный метод повышения качества обучения и мотивации учеников. Данные результаты подчеркивают необходимость интеграции аутентичного чтения в учебный процесс для достижения более успешных результатов в обучении иностранному языку.

Согласно методике Габдуллиной Ж.К., по результатам опытно-экспериментальной работы нами были разработаны следующие рекомендации [5]:

1. Адаптация материалов под уровень учеников: важно подбирать тексты, которые соответствуют уровню языковой подготовки учеников, чтобы обеспечить оптимальное понимание и интерес к чтению.

2. Организация обсуждений и дискуссий: после чтения аутентичных текстов проводите обсуждения, дебаты или групповые задания, чтобы стимулировать школьников к выражению своего мнения и развитию устной речи.

3. Интеграция аутентичного чтения с другими навыками: стимулируйте учеников к использованию прочитанной информации для выполнения заданий по письму, говорению и аудированию, чтобы развивать коммуникативную компетенцию английского языка.

Список использованной литературы:

1. Камминс Джим. Языковое образование и разнообразие. – Торонто: Университет Торонто, 2000. – 54 с.
2. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка: Учебное пособие. – Астана, ЕАГИ, 2010. – 84 с.
3. Нургалиева К.В. Роль аутентичных материалов в обучении английскому языку в старших классах. – Караганда, Билим, 2015. – 158 с.
4. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English teaching methodology: учеб. пособие для вузов. 2005. – 258 с.
5. Габдуллина Ж.К. Анализ эффективности аутентичных материалов в преподавании английского языка. Журнал педагогических инноваций. – № 4. – 2015. – С. 67-73.

*Жабарова Д.Е.,
магистрант Международного университета Астаны,
г. Астана, научный руководитель: кандидат филологических наук,
профессор Нуркенова С.С*

CLIL METHOD IN TEACHING ENGLISH FOR PROFESSIONAL PURPOSES

The task for teachers in the modern world is to develop a competent personality of the student. This means that the student must have in-depth knowledge, business and analytical thinking, and the ability to work on the basis of world standards. To meet such requirements, the educator must constantly improve his skills and knowledge. Recently, the concept of competence has become increasingly relevant in pedagogy. This means that a competent individual can deal authoritatively with any issue with comprehensive information in a given field. Innovative learning should help students to learn through independent activities. It should also broaden the horizon, increase attitudes and activism, develop creative flexibility through research and training. Therefore, a modern teacher should be ready to learn at a high level, encourage students to study the material independently and develop their creative abilities through innovative teaching methods. CLIL is an approach to language teaching that involves teaching subjects such as science, history, or geography through a foreign language, rather than teaching the language itself as a separate subject [1].

CLIL (Content and Language Integrated Learning) is a new method of teaching, within which the main school subjects are taught in foreign languages. This approach allows students not only to master the subject, but also to improve their communication skills in a foreign language. Major subjects such as mathematics, science, biology, chemistry, economics, informatics, art, geography, philosophy and classical literature are taught in English. The book "The History of Emergence and Development of CLIL" by T. I. Yakaeva analyzes the concept of Content and Language Integrated Learning (CLIL), which involves simultaneous teaching of content and language in a foreign language. The author examines the origin and evolution of this teaching method, its unique characteristics and principles, and provides examples of practical application of CLIL in various educational contexts. The book is aimed at specialists in the field of education, teachers, and anyone interested in innovative teaching methods [2].

CLIL is an innovative approach to learning that is being actively implemented in European educational systems. It consists of teaching school subjects in a foreign language, thus making the learning process more international and communicative.

The CLIL lesson includes the following elements:

- **Content** – (development of knowledge, skills, and understanding of the subject area)
- **Communication** – (using a foreign language for learning and communication)
- **Cognition** – (developing the ability to analyze and solve problems)
- **Culture** – (understanding and respecting cultural differences)

The lexical aspect plays a more important role than the grammatical. When reading texts in the classroom, they can be presented in a simplified form using illustrations for a better understanding. This helps students to grasp the main ideas of the text and the basic information.

After reading, students are given the opportunity to retell the text with their own words. At this time, teachers pay attention to language features specific to the subject and topic. In addition, you should pay attention to the vocabulary that can be used outside the lesson, as well as to universal language constructs such as phrasal verbs and correct phrases. If possible, all speech activities should be present in the classroom (CLIL), but the specificity of this learning method (CLIL) is that it takes up most of the learning time. Intercultural communicative competence, on the other hand, refers to the ability to effectively communicate and interact with people from different cultural backgrounds. In the context of the article, J. Sudhoff may discuss how CLIL can

be utilized to not only enhance language learning but also promote intercultural understanding. This may involve integrating intercultural content and activities into CLIL lessons, providing opportunities for authentic language use and cultural exchange, and fostering reflective practices among learners to develop their awareness of cultural diversity [3]. Although the teacher can plan the lesson, some materials can be presented as an audio text, and with the help of search methods of teaching one can understand the material through dialogue and conversation. Listening can be combined with subscription (filling tables, drawing charts, restoring spaces). The choice of teaching materials should be based on the choice of original texts of different styles, corresponding to the age and language level of the students. Intercultural communicative competence, on the other hand, refers to the ability to effectively communicate and interact with individuals from diverse cultural backgrounds. In the context of CLIL, fostering intercultural communicative competence involves exposing learners to different cultural perspectives and practices through the content being studied. This exposure helps learners develop an appreciation for cultural diversity and equips them with the skills to communicate and interact respectfully and effectively in multicultural settings. The training material should achieve two goals: the theme and the language. Texts are best understood when they are broken down into smaller parts and accompanied by illustrations, diagrams, maps, etc. In this way, CLIL English provides a meta link and a new educational standard.

Bibliography

1. Coyle D. (2006). Content and language integrated learning motivating learners and teachers. *Scottish Language Review*, 13, 1-18.
2. Yakaeva T.I. "The Emergence and Development History of CLIL Abroad." In: *Current Issues in Humanities and Natural Sciences*. – 2016. – No. 7-2. – Pp. 120-123.
3. Sudhoff J. (2010). CLIL and intercultural communicative competence: Foundations and approaches towards a fusion. *International CLIL Research Journal*, 3(4), 30-37.

Калмухамбет С.С.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің студенті, Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: оқытушы-дәріскер, білім магистрі Байгуданова Г.К.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЕТЕЛ ТІЛІНДЕ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА АРНАЛҒАН ТІЛ ДАМУ ЖАТТЫҒУЛАРЫ

Шетел тілін оқыту ауызша үйретуден басталады. Осы орайда, бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілінің алфавиті, дыбыстары, дыбыстардың ерекшеліктері, екпін, дауыс ырғақтары туралы мағлұмат беріліп, үйрету жұмыстары жүргізіледі.

Тіл – ұлт мәдениетінің қайнар көзі. Әр халықтың ұлттық дәстүрінің, сана-сезімінің, сөйлеу, ойлау тәсілінің, мінез-құлқының, мәдениеті мен әдеп ниетінің айрықша белгілері тіл арқылы бейнеленеді. Тіл өнерінің құнын халқымыз өте биік бағалап, «Өнер алды – қызыл тіл» деген [1, 10].

Егеменді еліміздің талабына сай шетел тілдерін меңгеру, қазіргі заманға сай білімді де, тәрбиелі ұрпақ өсіру педагогтар еншісінде. Мектепте басты тұлға мұғалім деп қарастырсақ, мұғалімнің алдына қойылған басты мақсаттарының бірі саналы, ой-өрісі дамыған, өзіндік пікірі қалыптасқан, дүние-танымы кеңейген жас ұрпақты тәрбиелеп шығару.

Жаңа ғасырдағы жаңа технологиялар мен ілгері басқан жаңа өзгерістер қоғам үшін

жаңарулар мен түрлі өзгерістерді талап етуде. Соның бірі мен бірегейі, шетел тілдерін жалынды жас ұрпақтарға үйрету болып табылады. Өз кезегінде бұл мәселе ағылшын тілін терең меңгеруді қажеттілікке айналдыруда.

Білім беру саласында ағылшын тілін үйрету үшін жаңа инновациялық технологияларды пайдалану өзекті болып келе жатыр. Яғни, мұғалімдер сабақтың әр кезеңінде қоғам пайдасы үшін жасалған сан түрлі технологияларды тиімді пайдалану негізгі талап болуда. Инновациялық технологиялардың көп түрлілігіне қарамастан, телефон, мультимедиялық кабинеттерді қолдану арқылы мұғалім жұмыстарына сыни көзбен қарай отырып, ғылым мен техниканың үздік жетістіктерін қолдану талап етілуде.

Қазіргі кезде шетел тілдерін үйретуде мұғалімнің негізгі және басты мақсаты қолданысқа енген озық технологияларды пайдалана отырып, оқушылардың тілін дамыту, сөздік қорын байыту мен шетел тілінде емін-еркін қарым-қатынас жасауына көмектесу болып табылады. Әсіресе, бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу дағдыларын қалыптастыру, сөздік қорын байыту, өз ойларын жеткізіп, түсіндіре білу қабілеттерін дамыту.

Бастауыш сынып оқушыларының шетел тілін меңгеріп, үйренуге деген ынтасы зор болып келеді. Ал, бұл кезеңнің оқу процесінде сөйлеу, тыңдап-түсіну, оқу, жазу сынды қабілеттерін шындауға көңіл бөлінеді. Алайда бастауыш сынып оқушыларының оқу қабілеті мен тіл дамыту жұмыстары дыбыстарды дұрыс айтып, үйретуден басталғаны дұрыс және соны басты назарда ұстау керек.

Шетел тілін оқыту бастауыш сыныптарда ауызша сөйлеуден басталады. Осы орайда, бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілі алфавиті, дыбыстары, дыбыстардың ерекшеліктері, екпін, дауыс ырғақтары туралы білім беріліп, үйрету жұмыстары жүргізіледі.

Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын дамытуда ойын, тапсырма, жаттығулардың орны ерекше. Себебі, ойын балалар үшін айналы танып, білу тәсілі. Ойын оқушылардың зейінін арттырып, сабаққа деген қызығушылығын оятудағы таптырмайтын әдістердің бірі мен бірегейі деп айтуға болады. Тіл дамытуға арналған ойындарды ұйымдастыру оқушылардың сауаттылығын арттырып қана қоймай, ойлау қабілетін шындауға өз септігін тигізеді. Тіл дамыту жұмыстарын дұрыс әрі тиімді ұйымдастыру ағылшын тілі пәнінің мұғалімдері үшін өте маңызды. Себебі, қазіргі уақытта шетел тілін дұрыс меңгеруде оқушылар арасында көптеген қиындықтарды туындауда. Соның біріне, оқушылардың ағылшын тіліндегі кейбір дыбыстарды дұрыс айта алмауын жатқызуға болады. Осынау қиындықтарды шешу үшін ойындар мен тапсырмалардың көмегіне жүгінетін боламыз.

И.Н. Верещагина мен К.А. Бондаренко мұғалімдерге арналған ағылшын тілі оқулығында ағылшын тіліндегі дыбыстарды шартты түрде үш топқа бөліп қарастырады [1, 14].

Бірінші топ – ағылшын және орыс тілдеріндегі бірдей дыбыстар, мысалы [m, b, s, z, k, g]. Олар арнайы түсіндіру жұмыстарын қажет етпейді. Сонымен қатар, бұл аталған дыбыстар қазақ тіліндегі дыбыстарға ұқсағандықтан, арнайы жаттығуларды талап етпейді. Дегенмен, аталған дыбыстардың ішінде \k\ дыбысына көңіл бөлуді қажет етеді. Ағылшын тілінде бұл дыбыс ерекше қарқынмен (аспирациямен) айтылуы керек.

Екінші топ – орыс тіліндегі дыбыстардан азын аулақ ерекшеленетін дыбыстар. Салыстырмалы түрде қазақ тіліндегі дыбыстардан өзгешеліктері бар. Олар жаттығу жұмыстарын қажет етеді, мысалы [t, d, n, l, e, p]. Оқушыларға олардың ана тіліндегі дыбыстардан қандай айырмашылығы барын және қалай айтылу керектігін көрсете отырып, жаттықтыру жұмыстарын жүргізу қажет. Мысалы [t, d] дыбыстары қазақ тіліндегі дыбыстарға қарағанда қатты қарқынмен және ауа ауыз қуысында кілт тоқтап барып айтылу арқылы дыбысталады.

Үшінші топтағы дыбыстар мұғалімнен барынша назар аударуды және көптеген

жаттығу жұмыстарын талап етеді. Бұл топтың [w, h, ð, r, θ, , ɳ, əv,] сияқты дыбыстарымен жұмыс істегенде, артикуляцияны түсіндіріп, оқушылардың жеке-жеке де, сөзбен де саналы түрде жақсы айтуына барынша көңіл аударылуы тиіс [1, 14].

Бұл үшінші топтағы дыбыстарды үйренудегі басты қиындық бұл фонемалардың орыс тілінде жоқ екендігін атап көрсетеді. Алайда, бірнеше дыбыстар, мысалы, [w, h, ɳ] дыбыстары қазақ аудиториясына түсіну мен дыбыстауда қиындық тудырмайды. Себебі, бұл дыбыстар қазақ тілінде бар.

Қазақ тілінде сөздердің көбі қатаң дауыссыз дыбыс \t\ ға аяқталады, алайда көптеген қазақ тіліндегі төл сөздер ұяң дауыссыз \d\ ға аяқталмайды. Тек қазақ тіліндегі ұяң дауыссыз дыбыс \d\ аяқталатын кірме сөздерден ғана кездестіре аламыз. Мысалы: этюд, аккорд, секунд, эпизод және тағы да басқалары. Сондықтан, қазақ тілінде білім алатын оқушылар did, could, said ағылшын сөздерін оқығанда \dit\, \kut\, \set\ деп қателіктер жасайды. Бұл ана тілінің әсерінен болатын қателер.

Тағыда қоса кететін жайт, ағылшын тіліндегі сөздердің соңында көп жағдайда ks, kt деген дауыссыз дыбыстар қазақ тілінде білім алатын оқушыларға қиындық алып келеді. Себебі қазақ тіліндегі сөздердің соңына екпін түскендіктен, дауыссыз дыбыстардың ортасында «і» деген дыбысы айтылады, мысалы: бүркіт, ілбіс және тағыда басқалары. Сондықтан, көп жағдайда ағылшын тіліндегі asked, books деген сөздерді қазақ тілінде білім алатын оқушылар \a:skit\ немесе \bukis\ деп оқиды.

Осындай қателерді тиімді әдіс-тәсілдерді қолдана отырып түзейтін болса нұр үстіне нұр болар еді. Мысалы, мультимедиялық кабинеттерді пайдалану мұғалімдер үшін үлкен көмегін тигізеді. Оқушыларға фонемалардың артикуляцияны тек перне тақтамен ғана емес дыбысталуын оқушыларға аудио бағдарламалардың көмегімен шынайы ағылшын адамының дыбыстап беруі оқушыларға әлде қайда көбірек әсер етеді деп ойлаймын. Ондай бағдарлааның бірі speech sounds visualized. Бұл бағдарламаның артықшылығы ағылшын тіліндегі барлық дыбыстарды үш топқа бөліп қарастырылған. Мысалы: дауысты, дауыссыз және «р» дыбыс комбинациясы. Сонымен қатар әр дыбыстың артикуляциясы видео нұсқаулық пен берілген және де әр бөлімде практикалық тапсырмалар қамтылғанымен қоса, бағдарлама қолданушысы өз дауысын жазу арқылы қателіктерін түзетуге мүмкіндік ала алады. Менің ойымша, осындай бағдарламалар жас буынға дыбыстарды дұрыс дыбыстауына үлкен көмегін тигізеді. Себебі көзбен көріп, құлақпен естіген мағұлмат есте жақсы сақталады.

Осы орайда Л.М. Гудкова мен Г.Г. Граниктің ағылшын тіліндегі «Моя самая первая книжка по английскому языку» оқулығында дыбысты айтуға қатысты көптеген жұмыстарды көре аламыз [1].

Атап айтқандай, бұл кітаптың авторлары дыбыстармен ғана емес, сонымен бірге оның графикалық бейнесімен, яғни транскрипциялық белгімен, сонымен қатар, ағылшын алфавитінің әріптерімен танысады. Айтып кеткендей, оқушылардың сөйлеу мен дыбыстарды дұрыс айтуына графикалық бейне көп көмектесе алады. «Транскрипция таңдау» әдісі арқылы оқушының теориялық алған білімін бекіте аламыз. Бұл әдіс барысында оқушыларға сөздер жазылған карталар беріледі. Ал мұғалім сөздерді айтқан кезде сәйкес келетін транскрипцияны көрсетуі тиіс болады.

Сонымен қатар, «бір рифма ойлап тап» деген ойында оқушыларға үлкен көмегін тигізеді. Ойын шарты мұғалім ағылшын сөзін айтады, ал оқушылар сол сөзбен рифмге келетін таныс сөзді атайды.

Мысалы:

Мұғалім:

that

written

fog

Оқушы:

cat

kitten

dog

wall ball
boys toys [2, 50].

Сонымен қатар, «clap and sound» ойынын айтсақ болады. Бұл ойын арқылы бастауыш сынып оқушыларының шетел тілі дыбыстары туралы білімін бекітуге және оқушылардың сөздік қорын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл жаттығу барысында мұғалім бірінші белгілі бір дыбыстарды айтады, кейін сөздер айтады. Егер мұғалім айтқан сөздердің ішінде белгілі бір дыбыстар айтылатын болса оқушылар қолын шапалақтайды, егер сөздің ішінде ол дыбыстар жоқ болса шапалақтамайды.

Мысалы: [ð, θ] дыбысы – «Brother», «car», «they», «cat», «three»....

Қорыта айтқанда, тұңғыш президентіміз Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында: «Біз алдағы уақытта бағытымыздан таймай әлтімдік биіктерді бағындыра беретін боламыз. Сондай биік белестердің бірі – Қазақстанның дүние жүзіндегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру. Ол мақсатқа жету үшін, ең алдымен, әрбір қазақстандық бәсекеге қабілетті болу керек» деген болатын. Жастар бүгінгі еліміздің болашағы деп қарайтын болсақ, жастарға заман талабына сай болуы үшін шетел тілін үйретуде бар мүмкіндіктерді қарастырып, келешекте тұлға боп елімізге елеулі үлес қосатын жастарды тәрбиелеу мұғалімдер үшін басты мақсат.

Аталған осы мақсатқа жету үшін қоғам игілігіне жасалған мүмкіндерді жіберіп алмай, қолданысқа енгізу қажет. Ағылшын тілінің дыбыстарын үйретуде заманауи технолоия мен жаға техникалық құралдарды сабақ барысында қолдану оқушыға ағылшын тіліндегі дыбыстарды үйренуде қиындық тудыратын жағдайларды әлдеқайда жеңілдететін болады. Бұл өз кезегінде мамандарға да, жас жеткіншектерге үлкен пайдасын тигізеді.

Бұл аталып өтілген процесстер қажырлы қайрат пен асқан төзімділікті талап етеді. Себебі тілдің бар қыр сырын жас жеткіншектерге сіндіру көптеген уақытты талап етеді. Сонымен қоса, уақыттан бөлек балалардың тілге деген сүйіспеншілігін жоғалтып алмай, нәтижеге және де мақсатқа жету мұғалімге көптеген қабілеттер мен қасиеттерді талап етеді. Өз кезегінде мұғалім ізденісте болып жаңа да, сапалы әдіс-тәсіл мен технологияларды дұрыс мақсатта қолдана алса білім беруші өз мақсатына жетеді және білімгерлері де тілді дұрыс әрі жеңілдетілген, оңай жолмен меңгеріп шығатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Английский язык. Книга для учителя. 2 класс: учеб.пособие для общеобразоват. организаций и шк. с углубл. Изучением англ. яз. / И.Н. Верещагина, К.А. Бондаренко. – 5-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 2017. – 112 с.
2. Гудкова Л.М., Граник Г.Г. Моя самая первая книжка по английскому языку. – М.: Дрофа, 1995. – 320 с.
3. Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев, Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясы.
4. ҚҰРАСТЫРУШЫ: Г.М. Нургужина. Қазақ тілі. Өнер және мәдениет. Қазақ тілін және мәдениетін тереңдетіп үйреніп жүрген студенттерге арналған дидактикалық материалдар мен әдістемелік нұсқаулықтар. – Алматы: АЭЖБУ, 2021. – 51 б.

Камалова А.М.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: магистр педагогических наук,
доцент Абдрахманова Г.У.*

THE INFLUENCE OF THE LANGUAGE ENVIRONMENT ON THE EFFECTIVENESS OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN A PRIMARY SCHOOL

In contemporary society, characterized by globalization and increasing intercultural interactions, the imperative of teaching foreign languages to primary school children has emerged as a pivotal educational pursuit. A fundamental aspect of this endeavor involves the establishment and sustenance of a conducive linguistic milieu, which plays a crucial role in honing language skills and fostering knowledge acquisition. The language environment serves not only to immerse children in authentic linguistic contexts but also to kindle their motivation, cultivate communicative proficiency, and promote cultural appreciation.

The trajectory of language research, coupled with the emergence of methodologists, encapsulates a multidisciplinary exploration of language structures and investigative methodologies, spanning philosophical, linguistic, and cultural domains. Scholars in this field delve into the intricacies of language acquisition, learning processes, and linguistic utilization. The evolution of English language studies, from antiquated grammatical frameworks to contemporary linguistics, witnessed seminal contributions from luminaries such as Henry Sweet and Francis Westbrooker Perry, laying the groundwork for subsequent advancements. Moreover, the advent of Noam Chomsky's structural linguistics in the mid-20th century catalyzed further scholarly inquiries. Present-day linguists delve into diverse subfields including syntax, semantics, pragmatics, and sociolinguistics, thereby enriching the global landscape of the English language acquisition [1, c.13]. Similarly, the rise of national linguistics, notably Kazakh linguistics, emerged in the late 19th century with the works like those of A. Baitursynov, covering phonetics, grammar, Turkology, and teaching methods. Baitursynov's contribution significantly advanced the field [2].

Early language acquisition confers a plethora of cognitive advantages, encompassing heightened problem-solving abilities, enhanced memory retention, heightened creativity, and improved multitasking skills. Furthermore, it fosters a profound understanding and genuine appreciation for diverse cultures, thereby nurturing empathy and open-mindedness. Introducing foreign language education at the primary level lays a robust foundation for language proficiency, facilitating rapid fluency development among students. Additionally, young learners exhibit a heightened aptitude for language acquisition and greater adaptability to novel linguistic structures and phonetic nuances. Exposure to a new language during formative years aids in preserving learners' proficiency in their native language, thereby augmenting academic performance.

Facilitating an immersive language milieu within the classroom milieu necessitates proactive efforts on the part of educators to engender an atmosphere conducive to linguistic immersion through a myriad of pedagogical approaches. These methodologies encompass authentic language usage, interactive exercises, educational games, and the integration of genuine materials. Active teaching methodologies, such as communication-based learning, role-playing, project-based learning, and practical applications, alongside technological interventions such as online resources and language learning applications, serve to stimulate language utilization and foster student engagement.

Peer interaction assumes a pivotal role in language acquisition, fostering motivation, honing communication skills, and providing opportunities for spoken language practice. Collaborative learning strategies tailored to young learners encompass group projects, interactive activities, paired reading sessions, knowledge exchange, and the utilization of shared online

resources. Encouragement from both educators and parents further amplifies the efficacy of collaborative learning endeavors [3, с. 318].

The integration of authentic cultural materials augments language development by furnishing contextual frameworks for linguistic utilization, thereby facilitating deeper comprehension and authentic communication. Cultural elements can be seamlessly interwoven into educational materials, including texts, audiovisual resources, cultural games, and discussions.

Technological innovations amplify language acquisition endeavors by affording access to a diverse array of online resources, language learning applications, and virtual classrooms, thereby fostering interactive, accessible, and personalized learning experiences. Multimedia resources confer visual and auditory stimulation, bolster comprehension and retention, provide access to authentic materials, and engender a dynamic learning milieu [4, с. 67].

Exposure to a linguistically diverse milieu, encompassing interactions with native speakers, multimedia consumption, and engagement with authentic texts, markedly enhances students' linguistic proficiency by enriching vocabulary, refining grammar comprehension, and honing communication skills. Family involvement, community engagement, and participation in extracurricular activities assume pivotal roles in language acquisition, offering real-world language practice, sustaining motivation, and fostering cultural exchange, thereby facilitating profound and holistic language development among students.

Challenges pertaining to the creation of a conducive language environment in educational settings may include issues such as student motivation deficits, resource constraints, limited opportunities for real-world practice, ineffective teaching methodologies, and language barriers. Addressing these challenges necessitates meticulous attention, as they can significantly impede students' learning trajectories.

Various solutions exist to mitigate these challenges, including the adoption of diverse teaching methodologies to sustain student interest and facilitate practical application of language skills. Incorporating engaging activities such as games, role-playing scenarios, and interactive discussions can invigorate language learning endeavors. Additionally, real-life applications of the language, such as discussions centered around students' interests, favorite media, and daily experiences, can enhance relevance and retention. Furthermore, exploration of diverse online resources, applications, video tutorials, textbooks, and audio materials tailored to students' needs can optimize learning outcomes. Integrating language into daily interactions and classroom activities fosters a naturalistic approach to language acquisition, thereby enhancing communication and collaboration skills. Customizing lessons and materials to accommodate individual learning styles and preferences, alongside effective time management and resource utilization, further amplifies the efficacy of language learning initiatives [4, с. 319-322].

Illustrative examples of successful language learning environments in primary education include Montessori schools, renowned for providing a stimulating learning milieu characterized by diverse materials and interactive activities conducive to independent learning and interaction [5]. Specialized language schools offer immersive language learning experiences from an early age, facilitating rapid language acquisition within naturalistic settings. Schools fostering active parental involvement enrich students' learning journeys through collaborative activities such as shared reading sessions, discussions, and role-playing scenarios.

In conclusion, the imperative of early language acquisition in primary education underscores the significance of cultivating a conducive language environment characterized by immersive experiences, interactive pedagogies, and cultural enrichment. Addressing challenges through innovative teaching methodologies and leveraging technological resources fosters holistic language development among students, thereby equipping them with invaluable linguistic proficiencies and intercultural competencies essential for navigating an increasingly interconnected global landscape.

References

1. Языкознание // Казахстан. Национальная энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2006.
2. Herbst T. (2010). English Linguistics: A Coursebook for Students of English.
3. Pickstone C., Goldbart J., Marshall J., Rees A., & Roulstone, S. (2009). A systematic review of environmental interventions to improve child language outcomes for children with or at risk of primary language impairment. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 9(2).
4. Ali Z., Masroor F., & Khan T. (2020). Creating Positive Classroom Environment For Learners' Motivation Towards Communicative Competence In The English Language. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 57(1), January-June.
5. Montessori M. (1912). *The Montessori Method*. Introduction by Professor Henry W. Holmes of Harvard University. New York.

Қасымсейт Ә.Е.,

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Семей қаласы, филология факультетінің магистранты, ғылыми жетекшісі: Phd, қауымдастырылған профессор м.а. Абдыханова Б.А.

COMPETENT APPROACH IN FOREIGN LANGUAGE TRAINING STUDENTS OF NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

The openness of modern Russian society, the expansion of business and cultural contacts of our country with the countries of the world community created a need for academic mobility, specialists, who speak foreign languages in their professional activities.

A foreign language is becoming an important resource of social and professional growth, a prerequisite for Russia's participation in Bologna process. Knowledge of a foreign language gives a future specialist access to foreign sources of information, without which currently the activity of a certified specialist is unthinkable. Ability to work with original literature on the specialty includes obtaining information contained in the text, its critical understanding, generalization, analysis and assessment of reliability.

Formation of communicative competence of students non-linguistic university required the inclusion of exercises and situations combining dialogical and monologue, productive and reproductive speech. The most common type of reproductive speech in university classes is retelling. From a psycholinguistic point of view, retelling includes 4 main stages: 1) perception of the text, 2) retention of it in memory, 3) meaning its linguistic restructuring for subsequent presentation and 4) the presentation itself. When teaching foreign language communication, retelling is used for different purposes: as a means of checking the understanding of a text read or listened to (when reading and listening) and as a type of reproductive speech (speaking), therefore, retelling as a classical speech exercise requires completeness of presentation of the text and the use of words and figures of speech embedded in the text. Communication exercises and situations we used most fully brought conditional educational communication closer to natural communication. The thing is that in natural conditions the retelling is characterized by brevity conveyed content, summary, inclusion of evaluation, etc., transformation of linguistic means.

Foreign language competence ensures the university graduate's readiness to actually use the acquired knowledge in a professional environment. New requirements for university graduates are being made by an increasingly active participation of Russian enterprises and organizations in the international division labor. Expansion of professional international communication, business negotiations with foreign partners, work with technical documentation in a foreign language, the

possibility of industrial training abroad necessitate a more complete use of the opportunities of the foreign language in the professional training of future engineers and involve the formation of foreign language competence of students, the students studying technical specialties. The future engineer must know the achievements of science and technology, advanced domestic and foreign experience in the field of production organization, labor and management. However, the solution of such tasks for a future engineer is impossible without the analysis of foreign publications and exchange of information in a foreign language. These educational standards require taking into account professional specifics when learning a foreign language, its focus on the future professional activities of graduates. In the professional field in the training of future engineers, the following contradictions exist:

- between the need for humanitarian training of specialists and training system focused on a specific specialized area of professional activity;
- between the growing needs of modern society for highly professional personnel who speak a foreign language and low the level of development of foreign language competence of university graduates;
- between the great possibilities of a foreign language course in terms of training of competent specialists in the light of modern requirements for their professional activities and unsystematic use of it in educational activities of universities.

In the draft state educational standards of higher education professional education of the new generation there are two types of competencies: general (key, basic, universal, personal) competencies that are broad, “metaprofessional” concepts in education; as well as competence in a certain subject-oriented areas (knowledge, skills, relevant methods and techniques characteristic of various subject areas regions). It is noted that subject specialized competencies are largely influenced by general competencies and are determined by them. The latter can serve as a tool mastering the first one. Emphasizing certain competencies is basis for determining the goals that will be established for each educational program.

In the system of innovative engineering education, competency-based approach is implemented in the comprehensive training of future engineers for professional activity, which involves focusing on international quality standards for training specialists in the field techniques and technologies. Study of Russian and international requirements for training of a qualified specialist engineer shows that the professional competence of engineers is currently time determined not only by a high level of professional knowledge, and the development of such general (personal, supra-subject) competencies as:

- understanding the essence of the engineer’s profession, the duty to serve society, profession and awareness of responsibility for engineering solutions, in including in the social and environmental context;
- ability to work effectively individually and as a team member;
- ability to use various methods of effective communication in professional environment and in society (writing reports, presentation materials, issuing and receiving clear and understandable instructions);
- proficiency in foreign languages sufficient for communication when working in international teams;
- awareness of project activities;
- creative search within the profession, awareness of the need and the ability to learn independently throughout life.

High quality of foreign language learning contributes to competitiveness and professional mobility in the field of professional activity and communication of the future specialist. The acquisition of foreign language competence by students consists of mastering a foreign language at the level that will allow it to be used for meeting professional needs, implementing business contacts and further professional self-education and self-improvement.

References

1. State educational standard of higher education vocational education. – М.: Higher. school, 1995. 250 p.
2. Belyaev B.V. Essays on the psychology of teaching foreign languages – М., 1965. 227 p.
3. Tatur Yu.G. Competence-based approach in describing results and designing standards for higher professional education: Materials for the 2nd meeting of methodology. seminar: author's version. М.: Explores. Center for Problems of Quality of Training of Specialists, 2004. 16 p.
4. Grishakhova N.A. Competence-based approach to adult education // Materials for the 3rd meeting of the methodological seminar, September 28. 2004 / Explores. center for problems of quality of training of specialists. М., 2004.

Келменбетова Ә.,

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетінің магистранты,
ғылыми жетекшісі: PhD, қауымдастырылған профессор м.а. Аккалиева А.Ф.*

АҒЫЛШЫН ТІЛ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУҒА ҮШІН АНИМАЦИЯЛЫҚ ФИЛЬМДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Тілдік білім беру саласында сөздік қорын қалыптастыру тілді меңгеру және еркін сөйлеу дағдыларын дамытудың негізгі элементі болып табылады. Лексиканы оқытудың интерактивті және тиімді әдістері әрдайым мұғалімдердің назарында, әсіресе шет тілін үйретуде бұл әдістердің маңызы ерекше. Назар аударатын жаңа бағыт – анимациялық фильмдерді ағылшын тілін үйренушілердің сөздік қорын байыту құралы ретінде біріктіру. Бұл тәсіл динамикалық және контекске бай оқу ортасын құру үшін анимациялық фильмдердің көрнекі, баяндау және иммерсивті табиғатын пайдаланады. Педагогтар мен зерттеушілер сөздік қорын кеңейтудің инновациялық жолдарын іздейтіндіктен, анимациялық фильмдерді педагогикалық ресурс ретінде пайдалану әлеуеті зерттеу қызығушылық тудырады.

Көрермендерді жарқын көрнекіліктермен, қызықты оқиғалармен және әртүрлі кейіпкерлермен баурап алатын анимациялық фильмдер тіл үйренуге арналған бірегей платформаны ұсынады. Бұл фильмдердің көп қырлылық сипаты тіл үйренушілерге ойын-сауық және мәдени резонанстық ортада контекстік белгілерді, тілдік өрнектерді және лингвистикалық үлгілерді ұсына отырып, тіл үйренуге қызықтырады.

Қозғалып отырған тақырып өте өзекті және әртүрлі позициялардан қарастырылады, соның ішінде лексикалық дағдыларды дамыту құралы ретінде қарастырылады. Мысалы, F.Munir өз жұмысында ағылшын тілін үйренудің бастапқы кезеңінде мультфильмдерді қолданудың әдістемелік негіздерін қарастырады. Эксперимент негізінде оқушылардың лексикалық минимумын меңгеру деңгейі фильмге негізделген оқытуда айтарлықтай өскені дәлелденді [1]. Басқа жұмыста авторлар қазірдің өзінде анимациялық фильмдерді мәдени құзыреттілікті дамытуға арналған оқу материалы ретінде қарастырады [2, 3].

Анимациялық фильмдердің тағы бір дамытушы функциясын Ю.А. Райсвих «Шет тілі сабақтарында лексикалық дағдыларды қалыптастыру үшін бейнематериалдарды қолдану» атты еңбегінде қарастырады [4].

Бұл мақалада біз анимациялық фильмдердің сөздік қорын дамытудың қуатты құралы ретіндегі әлеуетін қарастырамыз. Соңғы зерттеулерге, практикалық идеяларға және теориялық негіздемелерге сүйене отырып, біз анимациялық фильмдердің сөздік қорын игеруді жеңілдету, есте сақтауды ынталандыру және лингвистикалық ерекшеліктерді тереңірек түсінуге ықпал ету жолдарын қарастырамыз. Сонымен қатар, біз анимациялық

фильмдерді лексиканы оқытуда қолдануға қатысты мәселелер мен мүмкіндіктерді қарастырамыз, бұл инновациялық тәсілдің тіл үйрену нәтижелеріне әсерін жан-жақты бағалаймыз. Осы зерттеу арқылы біз тіл үйренудің әртүрлі жағдайларында оқушылардың сөздік қорын дамыту және кеңейту үшін анимациялық фильмдерді пайдаланудың педагогикалық нәтижелері мен трансформациялық әлеуетін анықтауға тырысамыз.

Тақырып бойынша теориялық материалды қарастыра отырып, біз төмендегідей қорытындыға келдік, мультфильмдермен жұмыс істеу кезінде лексикалық материалды таңдаудың ең оңтайлы критерийлері келесі тармақтар деп анықтадық:

- Сабақ тақырыбына сәйкестік: таңдалған лексикалық материал оқу мақсаттарын күшейту және енгізілген лексиканың контекстін қамтамасыз ету үшін сабақ тақырыбына сәйкес келуі керек.

- Қиындық деңгейі: лексикалық материал оқушылардың кіріспе сөздерді түсініп, есте сақтауын қамтамасыз ету үшін олардың тілдік деңгейіне сәйкес келуі керек.

- Мәдени қолайлылық: лексикалық материал мәдени ерекшеліктерге сәйкес келуі керек және түсініспеушіліктер мен теріс мазмұнды болдырмау үшін оқушылардың шығу тегі ескерілуі керек.

- Көрнекі тартымдылық: лексикалық материал көрнекі түрде тартымды болуы керек және оқушылардың, әсіресе жас балалардың назарын аудару және олардың сөздерді түсінуін жақсарту үшін видео форматында ұсынылуы керек.

Келесі мысалдар арқылы біз осы критерийлердің тиімділігін қарастырамыз: *Sponge Bob Square Pants* мультфильмі (*Spange BOB: шаршы шалбар*) *Dora, The Explorer (Dora Explorer)*. «Боб Квадратные штаны» анимациялық сериясындағы лексикалық материалды пайдалану оқушыларды шет тілін үйренудің бастапқы кезеңінде тіл үйренуге тартудың қызықты мүмкіндігін ұсынады:

«I'm ready!», «I'm ready!», сондай-ақ «Barnacles! (Рақушки!) және «Tartar sauce» (Соус тартар!) ауызекі сөйлесімде жиі кездесетін бейресми және ауызекі тілді үйрету үшін қолданылуы мүмкін. Сериалда идиомалық бірліктер мен кейіпкерлер қолданатын әсерлі тілдік бірліктер жиі қолданылады. Мысалы, «don't be a Squidward!» - «Сквидвард болмаңыз!» идиомалық бірлік концепциясын және олардың ауыспалы мағыналарын білдіру үшін қолдануға болады, бұл жағдайда мультфильм кейіпкері Сквидворд түсі суық және пессимист деген мағынаны беріп тұр.

Сонымен қатар, «*Spongebob Squarepants*» кейіпкерлерінде эмоциялардың барлық спектрі бар, ал мультфильмде «*happy as clam – рақушка сияқты бақытты*», «*feeling jellyfished – өзімді медуза ұстап алғандай сезінемін*» немесе «*over the moon – бақыттан басы айналу*» сияқты эмоционалды лексика бар. Олар эмоционалды күйді сезіну мен мимиканы үйрету үшін пайдаланылуы мүмкін. Мұндай лексиканы оқытудың жетілдірілген кезеңінде қолдануға болады.

Американдық «Дора зерттеуші» мультфильмімен жұмыс істегенде келесі лексикалық материалды қолдануға болады: іс-әрекет етістіктері және командалар. Оқушылар «*jump*», «*climb*», «*explore*», «*run*», «*solve*», «*count*» және «*find*» сияқты императивті етістіктерді үйрене алады. Олар оқушыларды физикалық белсенділікке, рөлдік ойындарға тарту немесе сыныпта өздерінің шағын шытырман оқиғаларын жасау үшін пайдаланылуы мүмкін (бастауыш және орта оқу кезеңі). Сондай-ақ, мультфильмде орналасқан жері мен бағыты туралы көптеген лексика бар: мультфильмде Дора мен оның достары әртүрлі жерлерде қозғалатын сюжеттер жиі кездеседі, бұл кеңістіктік бағдарлауға байланысты сөздер: «*жоғарыда*», «*астында*», «*жанында*», «*артында*», «*арасында*» және «*арқылы*». Оқушылар осы терминдерді қолдана отырып, нұсқаулар беруге және орындауға машықтана алады.

Жалпы, ағылшын тілін оқытуда мультфильмдерді пайдалану оқу процесін оқушылар үшін қызықты әрі тиімді етуге көмектеседі, сонымен қатар тілді меңгерудің және оны меңгеру деңгейін арттырудың құнды құралы бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Munir F. The Effectiveness of Teaching Vocabulary by Using Cartoon Film toward Vocabulary Mastery of EFL Students Journal of English Language Teaching and Linguistics. – 1(1):13 – P.13-37.
2. Arifin I., Makawi F.E. Developing children's understanding of cultural identity with comics: a review of the literature// International Conference on Culture and Education (ICCE) 2023.
3. Мутовкина, О.М. Аутентичные видеоматериалы как средство формирования социокультурной компетенции // Вестник МГОУ. – 2017. – № 3. – С. 55-61.
4. Райсвих Ю.А., Бароненко Е.А., Скоробренко И.А. Применение видеоматериалов для формирования лексического навыка на занятиях по иностранному языку // Вестник ЮУрГГПУ, 2021.

Қуанбаева А.А.,

*студент Евразийскийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: магистр педагогических наук, доцент Байтурина У.К.*

THE PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF DISCUSSION IN FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE ORIENTATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Communicative orientation is the core that permeates the entire learning process, and awareness of the structure of language and speech actions, the goals of how to achieve them and the results of educational activities makes the student a subject of the educational process, creates the preconditions for cooperation between the teacher and the student. One of the most effective and at the same time the most time-consuming methods that require a lot of preparatory work is discussion.

Discussion methods are methods that make it possible, through the use of a system of logical arguments in the process of public dispute, to influence the opinions, positions and attitudes of the participants in the discussion. These methods are used when discussing complex theoretical and practical problems, for exchanging experiences between students, clarifying and coordinating the positions of discussion participants, developing a unified approach to the study of a certain phenomenon, etc. The group discussion method improves and consolidates knowledge, increases the volume of new information, and develops the ability to argue, prove, defend and defend your opinion and listen to the opinions of others.

Discussion is an effective method developing communication competence. As a pedagogical method, discussion can be described as a disputing and resolution of controversial issues, the search for truth through «brainstorming». However, unlike educational discussion, training discussion in a foreign language can only be held when all participants have the **necessary level** of the spoken language and vocabulary on the topic under discussion [2, p. 12]. Let's take a closer look at what distinguishes a discussion from a simple conversation or argument. Like an argument, this type of activity involves a discussing topic or question that does or clear the answer. However, discussion **not based on emotions**: main thing in it is reasonableness and logic of presenting your point view [3, p. 148]. During the discussion, student do not try come to single decision or find only correct answer. The discussion can be spontaneous, free and organized. Spontaneous discussion may occur during the lesson **not regulated** in any way [7, p. 12]. Free discussion differs from a spontaneous one with a pre-determined conversation and order speeches, but the presenters are not selected. Organized discussion is regulated and planned in advance.

However, in addition to the advantages, there may also be some difficulties that a teacher may encounter when conducting and organizing discussions in the educational process. These

difficulties are observed when learning to speak English:

– Psychological discomfort. Students, as a rule, due to the fear of making mistakes and criticism from the teacher, are embarrassed to speak English, since speaking, unlike other speech skills, requires freedom and courage in front of an audience.

– «Nothing to say». Sometimes students have a problem - lack of thoughts, they cannot concentrate and express thoughts in English.

– Use of the native language. Students sometimes resort to using their native language due to the lack of a sufficient vocabulary in a foreign language and a natural communication environment.

– Unequal level of student participation. Some students speak quite well and dominate the group; for some, it takes a long time to be heard and they say little or nothing at all. Therefore, working in large groups complicates the process of learning speaking skills. The teacher, as an activity coordinator and discussion leader, must:

1. Formulate the topic of discussion, create the necessary motivation, and show the relevance of the problem.

2. Create a favorable atmosphere.

3. Familiarize students with the rules of discussion.

4. Keep students active.

5. Guide students, sum up intermediate results.

It is important to emphasize that the role of the teacher in the discussion process is extremely important and extremely complex, since he must not only monitor the literacy of his student's speech, but also help him listen to the opinion of his opponent during the discussion and teach him to defend his point of view. In other words, not every teacher can cope with such a task. It is necessary to have a sufficient level of qualification, to have experience in teaching discussion and speaking, to know the characteristics of their students: their strengths and weaknesses, and, of course, the availability of high-quality educational literature is of great importance, which helps the teacher to achieve success in this field.

Disadvantages of discussion methods include being labor intensive and easily dominated by outspoken students who are perceived to have a **high level** of academic performance [6, p. 108]. Some students may not be interested in listening to others and are easily out of control and directionless. Moreover, some teachers may neglect planning and take advantage of this method literally at **random** [3, p. 148].

I would also like to note nuance of discussion in experiment. Covering all information and being versatile our focus is **fluctuated** [2, p. 288]. On each topic we have only **fundamental knowledge** that only helps to support the initial conversation [2, p. 288]. **We do not have deep knowledge** on which we could conduct further research work [2, p. 288]. **Strong dependence** of some members on the group [2, p. 288]. The course of the discussion would be difficult to predict; I have noticed that some students find it difficult to be engaged in discussions; Several students can take over the discussion, and the rest in this case will remain silent.

In conclusion, we note the important role of discussion in the development of students' personalities. The student receives the necessary perspective for self-realization and unleashing his creative potential with the help of a foreign language. This method not only cultivates the speech culture of students, but also creates the necessary conditions for finding independent solutions to the problems under discussion, which, in turn, is the driving force of cognition. The use of the discussion method in teaching a foreign language, in addition to improving foreign language communicative skills of students, develops their critical thinking, creates conditions for using personal life experience and previously acquired knowledge to learn new ones.

References

1. Практическая методика обучения иностранному языку. Я.М. Колкер, Е.С Устинова, Т.М. Еналиева (р 12, chapter 2).
2. Komlik L. Yu., Kolosova I. G. Features of communicative competence of high school students // Bulletin of TSPU (TSPU Bulletin). – 2018. – 3 (192). – 48.
3. To implement the research objectives, the following methods were used: "Assessment of self-control in communication" by M. Snyder; "Assessment of the level of sociability" by V. F. Ryakhovsky; "Diagnosis of communicative tolerance" by V. V. Boyko. This set of techniques was chosen in order to determine the communicative features: the level of sociability, the presence of communicative control and the level of communicative tolerance.
4. J. MacGregor, J. Cooper, K. Smith, P. Robinson, Strategies for Energizing Large Classes: From Small Groups to Learning Communities, New Directions for Teaching and Learning, Jossey-Bass Publishers, 2000, 108 p.
5. M.N. Vyatyutnev, Theory of the textbook Russian as a foreign language, Russian language, 1984, 144 p. (In Russ.).
6. S.J. Savignon, Communicative Competence: Theory and Classroom Practice: Texts and Contexts in Second Language Learning, McGraw-Hill Publishers, 1997, 288 p.
7. Smalta newspaper №1, 2021.

Құдайберген А.А.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің студенті, Талдықорған қаласы, ғылыми жетекшісі: шетел тілдері және аударма ісі БББ оқытушы-дәріскері Байгуданова Г.Қ.

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ОЗЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР

XXI ғасыр – өзгерістер мен жаңашылдықтың қарқынды даму заманы. Білім беруде әртүрлі технологияларды қолдану, тәжірибе алмасу, инновациялық даму қарқыны да білім беру жүйесінің енгізілуі, осы бағыттағы білім беру жүйесінің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы болуы, және ғылымға, тәжірибеге негізделген жүйесінің болуы білім беру жүйесінің қарқынды түрде жаңашаландырылып отырылғанын көрсетеді. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті, қазіргі таңда Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында «Бізге экономикалық және қоғамдық модернизация талаптарына сәйкес қазіргі заманғы білім беру жүйесі керек. Білімді дамыта алмайтын ел XXI ғасырда сәтсіздікке ұшырайды» [1], – деп атап көрсеткен болатын. Осы орайда, шетел тілін үйрену, меңгеру – жаңашылдықтың, дамушылықтың айқын көрінісі болып отыр.

Инновация (жаңалық жаңарту) – қазіргі ойлау үлгісі мен дәстүрлі таным ерекшелігіне ұқсамайтын жаңа ойлау жүйесін тауып шығару, кезектегі білім мен материалдық мүмкіндіктерді пайдалана отырып көнені өңдеу, бар нәрсені тіпті де жақсарту, кем нәрсені толықтыру, жаңа нәрсені тапқырлау, тың нәрсені байқау, жаңа зат, жаңа әдіс, жаңа жол, жаңа орта жаңалығымен өмірді жаңарту, сөйтіп адамға және адамзатқа бақыт жарату [2].

Бүгінгі таңда инновацияның негізгі 3 түрі бар. Олар:

1. Түбегейлі жаңалық ашу. Ол көбінесе мәлім салада дәстүрлісін бұзып, көнені жойып, түбегейлі өзгеріс алып келеді. Мысалы, адамзат тарихында лапманың лақтырылуы, сандық технологияның тапқырлануы.

2. Жақсарту, жаңарту. Ол көбінесе бірітіндеп өзгерістер жасау арқылы әртүрлі саланы жетілдіріп, кемелді жаңасын жарату, жаңа артықшылықтар қосып, бір нәрсені бұрынғысынан тіпті керемет ету. Мысалы, қаламның, машинаның жаңа түрін жасау.

3. Жаңаша қолдану. Яғни, бір нәрсенің бұрынғы қолданысынан басқа жаңа

қолданысын тауып шығу. Ол заттың қолданысына жаңалық енгізіп, оны бұрынғыдан басқа мақсаттарда қолданудың жолын ашу.

Жалпы шетел тілін оқыту барысында қолданылатын әдіс тәсілдердің өзіндік мақсаты бар. Төменде қазіргі білім беру жүйесіндегі шетел тілін оқытудағы бірнеше бағыттар көрсетілген:

1. Дамыта оқыту;
2. Мәселемен (промалық) оқыту;
3. Ойлау әрекетін кезеңдеп қалыптастыру;
4. Танымдық қызығуды дамыту теориясы;
5. Дидактикалық бірліктерді ірілендіру;
6. Адамгершілік педагогикасы;
7. Оқу үдерісіне компьютерді қолдану;
8. Оқытуды оңтайландыру.

Қазіргі білім беру жүйесінде шетел тілін оқытудағы қолданылып отырған замануи озық тәжірибеден өткен, инновациялық әдістемелер мен технологияларға тоқталсақ.

1. **Джиксо технологиясы.** Бұл әдіс мәтінмен жұмыс жасау кезінде қолданылады. Оқушылар мәтіннің әр бөлігін жеке талдап, жаңа грамматикамен және жаңа сөздермен танысады. Бұл әдісті топтық жұмыс ретінде, жеке және жұптық жұмыс ретінде де қолдануға болады. Шетел тілін үйрену барысында грамматиканы білу, мәтінді оқып түсіну, жаңа сөздерді жаттау, аудару білу өте маңызды. Сондықтан бұл әдіс шетел тілін үйрену барысында тәжірибеден өткен, қолданысқа ие тәсілдерінің бірі.

2. **Интернет жүйесі арқылы қолданылатын арнайы бағдарламалар.** Компьютерлік технологияларды қолдана отырып, шетел тілін оқыту – білім беру жүйесіндегі иновациялық дамудың айқын көрінісі. Жаһанданған интернет жүйесі шетел тілін үйрену барысында барлық 4 бағытты да (reading, writing, speaking, listening) жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Қазір kahoot, spinner wheel, google meet, wordwall, classroom т.б. сияқты арнайы бағдарламалар шетел тілін оқыту барысында қолданылатын тәжірибеден өткен, инновациялық әдістемелер болып табылады. Мысалы, Kahoot – бағдарламасына тоқталсақ, бұл ойын түрінде жүргізілетін бағдарлама. Негізгі мақсаты – бұл ойын платформасы оқытуды бүкіл әлемдегі көптеген пайдаланушылар үшін қызықты және қол жетімді етуді мақсат етеді. Kahoot үйде, мектепте, университетте немесе кеңседе әртүрлі оқу ойындарын, викториналарды, тесттерді оңай және жылдам жасауға мүмкіндік береді.

3. **INSERT әдісі.** Бұл әдіс жаңа тақырыппен танысу барысында 4 категория бойынша қолданылады. Олар:

Білемін «+»	Білмеймін « - »	Мен үшін жаңа ақпарат « ? »	Мені таңғалдырды « ! »
-------------	-----------------	-----------------------------	------------------------

Осы әдіс негізінде оқушылар жаңа тақырыпқа толықтай талдау жасап, оқығанын түсінуге, өз ойына басшылық алуға, ойлау қабілетін дамытуға, өз ойын ашық жеткізе алуға мүмкіндік алады. Шетел тілін үйрену барысында еркін сөйлеу, өз ойын ашық жеткізе алу өте маңызды. Сол себептен бұл әдіс білім алушының шетел тілін тиімді әрі тез үйренуіне жақсы әсер етеді.

1. **Brainstorming әдісі.** Бұл әдістің негізгі мақсаты – тақырыпқа байланысты ақпаратты (мәлімет, проблема, сұрақ) жан-жақты сыни ойлауды дамыту, белгілі бір сұрақ төңірегінде білгенін жазбаша немесе ауызша жеткізу.

2. **«Find me» әдісі.** Белгілі бір тақырып бойынша өткізілген жаңа сөздерді жаттау барысында, немесе бір адамды, затты, құбылысты сипаттағанда қолданылатын әдіс. Бұл арқылы біз оқушылардың сөйлеу, тыңдау және жазу дағдыларын толық қалыптастыра

аламыз. Сондай-ақ, жаңа материалды меңгеру үшін, өткен материалды қайталау үшін де қолданылады.

Қорытындылай келе, қазіргі білім беру жүйесінде заманауи технологиялардың, озық тәжірибелердің, инновациялық дамудың маңызы зор. Осы орайда, оқытушыларға заманауи білім беру жүйесіне сай қолданылып отырған әдістемелер мен инновациялық технологияларды шетел тілін үйрету барысында тиімді пайдалануды ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Жолдауы.2011 жыл.
2. Innovation. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/>. Merriam-Webster. [2010-11-05].

Құламан А.Қ.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі, доцент
Абдрахманова Г.У.*

АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ФРАЗАЛЫҚ ГЛАГОЛДАРДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ-СЕМАНТИКАЛЫҚ АРНАЙЫЛЫҚТАРЫ

Ағылшын тілінің фразалық етістіктерінің құрылымдық-семантикалық ерекшеліктері осы тілді меңгеру процесінің ең күрделі аспектілерінің бірі болып табылады. «Phrasal Verbs» терминін алғаш рет ағылшын лингвисті Л.П. Смит енгізген және 1986 жылы КСРО-да жарияланған ағылшын-орыс етістік тіркестерінің сөздігінде жазылған. Фразалық етістіктер, олардың атауы бойынша, тұрақты тіркестерді зерттейтін фразеология саласына жатады. Олар ауызекі тілде кең таралған және көбінесе заң ғылымында, экономикада және публицистикада латын етістіктерінің формальды аналогтары ретінде қолданылады. Ағылшын тілін үйрену кезінде фразалық етістіктерді зерттеуге ерекше назар аударылады, өйткені бұл лексикалық материалды меңгеру сөйлеуде еркін сөйлеуге қол жеткізу үшін қажет. Фразалық етістіктердің қалыптасу моделі өнімді болып қалады және жыл сайын жаңа тіркестер пайда болады [1, 244 б.]. «Фразалық етістіктер» термині осы құбылысты белгілеудің ең кең таралған, бірақ жалғыз тәсілі емес, сонымен қатар «күрделі етістіктер», «құрама етістіктер», «постпозитивті префиксі бар етістіктер», «көп буынды етістіктер» терминдері қолданылады, бұл фразалық етістіктердің күрделі ішкі құрылымын және оларды сипаттауға арналған терминологиялық тәсілдердің әртүрлілігін көрсетеді.

Әр түрлі елдердің көптеген лингвистері мен зерттеушілері фразалық етістіктер саласында жұмыс істеуге қызығушылық танытты. Осындай зерттеушілердің бірі – Британдық лингвист Майкл Льюис. Оның жұмысы ауызекі ағылшын тілінде фразалық етістіктердің қолданылуын зерттеуге арналған. Профессор Льюис көптеген басылымдарымен, соның ішінде ағылшын тілін үйренуге арналған кітаптармен, мақалалармен және әдістемелік құралдармен, соның ішінде фразалық етістіктермен танымал.

Оның осы саладағы ең танымал еңбектерінің бірі-1993 жылы жарық көрген «The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward» (лексикалық тәсіл: ағылшын тілін оқыту жағдайы және алға қарай жол) кітабы. Бұл кітапта Льюис тілдік дағдыларды меңгеру процесінің негізгі құрамдас бөлігі ретінде лексиканы, соның ішінде фразалық етістіктерді зерттеуге баса назар аудара отырып, тілді оқытудың лексикалық тәсілін ұсынады. Майкл Льюис өзінің мақалалары мен әдістемелік материалдарында фразалық етістіктердің

тақырыбын қарастырады, олардың мағынасын, қолдану мән-мәтінін және оқыту әдістерін талқылайды. Оның зерттеулері мұғалімдер мен студенттерге айтарлықтай әсер етіп, оларға ағылшын тіліндегі фразалық етістіктерді тереңірек түсінуге және тиімдірек қолдануға мүмкіндік берді. Рандольф Квирк, көрнекті ағылшын лингвисті, фразалық етістіктер де талқыланатын

«A Comprehensive Grammar of the English Language» шығармасының авторы ретінде танымал. Бұл кітап эксперименттер мен үш корпусы талдауға негізделген: ағылшын тілін қолдануға шолу, Ланкастер-Осло-берген корпусы (Британдық ағылшын) және Браун корпусы (Американдық Ағылшын) [2, 345 б.]

Фразалық етістіктерде білім берудің әртүрлі тәсілдері бар. Бірінші бөлім, мағынасы бойынша әртүрлі тіркестер құруға қабілетті бай семантикалық мазмұны бар қарапайым етістік. Бұл аспект лингвистер арасында пікірталас тудыра қоймайды. Алайда, екінші бөлім, Е.И. Аничков атап өткендей, «адвербиалды кейінгі сөз». О.С. Ахманова оны «үстеулерге айналатын предлогтар» деп санайды, ал А.И. Смирницкий оларды «предлогтық үстеулер» деп сипаттайды, ал С.Б. Берлизон оларды жай ғана үстеулер деп атайды [1, 243 б.].

Ағылшын тілдік дәстүрінде фразалық етістіктердің екінші элементіне сілтеме жасау үшін «бөлшек» термині басым қолданылады. Мысалы, М. Суон оны «қысқа үстеулер немесе Үстеу бөлшектері» деп анықтайды [4, 591 б.], ал Р. Картер мен М. Маккарти оны жай «бөлік» деп атайды [5, 431 б.]. Дегенмен, кейде бұл элемент предлогтармен де байланысты.

Кеңінен қолданылғанына қарамастан, кейбір терминдер сынға ұшырады. Мысалы, «кейінгі сөз» ұғымы лингвистикада «қажетсіз терминологиялық омонимияны» тудыруы мүмкін және иелік жұрнағын сипаттау үшін қолданылады [1, 245 б.]. Сонымен қатар, үстеулер әдетте өздерінің лексикалық мағыналарына ие және фразалық етістіктердің екінші компонентіне қарағанда сөйлем мүшелері ретінде әрекет етеді. Сондай-ақ, сөйлемдегі сөздер арасындағы байланысты білдіру үшін қолданылатын предлогтар, ұқсас ауыстыру қасиетке мүмкіндік беретін фразалық етістіктердің екінші элементінен айырмашылығы олар ауыстырылмайды [6].

Фразалық етістіктердің екінші компонентінің тілдік мәртебесін анықтауда проблемалардың туындауы оны қабылдаудың екіұштылығына байланысты. Бұл элементті үстеу ретінде қарастыратын лингвистер фразалық етістіктерді екі толық сөздің тіркесімі ретінде қарастырады. Дегенмен, бұл құрылымдардағы ішкі байланыстар етістік пен үстеу арасындағы синтаксистік қатынастарға қарағанда әлдеқайда тығыз екенін атап өткен жөн. Екінші компоненттер әрекет ету орны, уақыты немесе тәсілі туралы ақпаратты бермейді. Өлбетте, «put away» фразалық етістігінің ішінде элементтер құрылысқа қарағанда әлдеқайда тығыз байланысты етістік + үстеу «put there». Фразалық етістіктер біртұтас семантикалық тұтастықты құрайды, ал екінші компонент тәуелсіздіктен айырылады.

Кейбір лингвистер екінші элементтің мағынасына байланысты фразалық етістіктердің жіктелуін ұсынады. Мысалы, бөлшекті «кейінгі» деп санайтын Н.Н. Амосова келесі жіктеуді ұсынады [7, 133 б.].

Екінші элементтің мағынасына негізделген фразалық етістіктерді жіктеу туралы ұсыныс бар. Мысалы, Н. Н. Амосова келесі түрлерін ажыратады:

Постлогтың бағыттаушы мәні, мысалы, «come back», «go away», «look down» және т.б. Басқаларында ұсынылған түр мәні. Мысалы, «speak out», «Sit down» және т.б.

Басқаларында көрінетін күшейту мәнію Мысалы, «Laugh away», «end up», «fix up» және т.б. [7, 133 б.].

Алайда, бұл бөлу толығымен практикалық болмауы мүмкін, өйткені аталған етістіктердің көпшілігі басқа категорияларға да қатысты болуы мүмкін. Мысалы, «fix up» етістігін күшейткіштерге жатқызу қисынсыз болып көрінуі мүмкін. М. Маккарти мен Р. Картер, сондай-ақ көптеген ағылшын зерттеушілері фразалық етістіктерді трансивті («blow up», «finish off», «take over» және т. б.) және интрансивті («go off», «die away», «drop

off» және т. б.) деп қарапайым бөлуге бейім [5, 432 б.]. Бұл тәсілдің өзіндік артықшылықтары бар, өйткені ол бөлшекке қатысты комплемент позициясы және пассивтену мүмкіндігі сияқты өтпелі фразалық етістіктердің ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Фразалық етістіктерді келесідей жіктеуге болады:

Предлогтық етістіктер (Prepositional Verbs) - етістік пен предлогтан жасалған және әрқашан тікелей толықтыруға ие, өйткені предлог әрқашан объектімен жүреді. Мысал: «look after» - қамқорлық.

Тікелей фразалық етістіктер (Phrasal Verbs) - етістік пен үстеуден тұрады. Олар предлогтар сияқты предлогтарға ие болуы мүмкін, бірақ олардан айырмашылығы, олар міндетті түрде зат есіммен немесе есімдікпен сүйемелдеуді қажет етпейді. Мысал: «look up» - ақпаратты іздеу.

Фразалық-предлогтық етістіктер (Phrasal - prepositional Verbs) - етістіктен, үстеуден және предлогтан тұрады. Олардан кейін әрқашан тікелей қосымша болады. Мысал: «put up with» - татуласу.

Фразалық етістіктер де трансивті және интрансивті болып бөлінеді:

Интрансивті (Intransitive) - тікелей толықтыруды қажет етпейді. Мысал: «break down» - бұзылу.

Трансивті (transitive) - тікелей толықтыруды қажет етеді. Мысал: «turn down» – бір нәрседен бас тарту.

Айта кету керек, фразалық етістіктің өтпелілігі контекстке байланысты өзгеруі мүмкін. Мысалы, «тұру» мағынасындағы «get up» етістігі интрансивті: «Get up at 8 o'clock», бірақ «біреуді көтеру» мағынасында өтпелі болады: «Get the children up».

Фразалық етістіктер де бөлінбейтін және бөлінетін болып бөлінеді:

Бөлінбейтін фразалық етістіктер (Inseparable Phrasal Verbs) барлық интрансивті және кейбір өтпелі фразалық етістіктерді қамтиды. Мысалы, «run into smth» - бір нәрсеге тап болу (өтпелі, бірақ бөлінбейтін).

Бөлінетін фразалық етістіктерге (Separable Phrasal Verbs) көптеген өтпелі етістіктер жатады. Мысалы, «turn down» - қабылдамау. «Turn down the offer» және «Turn the offer down» аудармаларының екеуі де дұрыс және баламалы. Егер толықтауыш есімдікпен өрнектелсе, фразалық етістік әрқашан «Turn it down» бөлінеді.

А.В. Кунин жүргізген ағылшын тіліндегі фразалық етістіктерді қолдану жиілігін талдауға сәйкес, ең жиі қолданылатын фразалық етістіктердің қатары анықталды [1, 233 б.]. Ең көп қолданылатын фразалық етістік «to pick up» етістігі болды. Бұл етістікті аудару кезінде «алу» етістігін кең мағынада қолдану керек: сөзбе - сөз әрекеттен бастап-бір нәрсені таңдау, көтеру тіпті қоғамдық көлік түрін таңдауға дейін.

Көрсетілген фразалық етістіктер үшін басқа мағыналар да бар:

«go on» - бұл етістіктің қолдану жиілігі өте жоғары. Ол бұйрықтың немесе кеңестің нысаны ретінде аударылуы мүмкін – «жалғастырыңыз!», сондай-ақ қандай да бір әрекетті жалғастырудың көрсеткіші ретінде.

«get out (of)» - көбінесе сылтаумен қолданылады және «кету» дегенді білдіреді. Ол сондай-ақ кеңес немесе бұйрық түрінде көрінуі мүмкін. Осы мағыналармен етістік бөлінбейді, дегенмен «күшті» деп аталатын сөздер (мысалы «the hell») ішке енуі мүмкін.

«go back» - «бір нәрсеге», «бір жерге», «біреуге» оралу дегенді білдіреді.

«come on» - әрекетке шақыру мағынасында қолданылады, мысалы: «Кел!», «Қәне!», «Тезірек!», «Қойшы, шын ба?!», «Кел!», сондай-ақ қозғалыс, өту, бастау және т.б. мағынасында пайдалануға болады.

Қорытындылай келе, фразалық етістіктер негізінен ауызекі сөйлеуге бағытталған ағылшын тілінің лексикасының ажырамас бөлігі болып табылады. Ағылшын тілінде 12 мыңнан астам етістік бар; ауызша сөйлеуде сенімді қолдану үшін бірнеше жүзді білу

жеткілікті, ал жазбаша сөйлеу үшін мыңға жуық. Фразалық етістіктерді қолдану стандартты өрнектерден аулақ болады және тілге жанды сипат береді.

Фразалық етістіктердің танымалдығы олардың әмбебаптығына байланысты екені анық. Мысалы, «to put up» фразалық етістігінің көптеген мағыналары болуы мүмкін: көтеру, салу, тұрғызу, қою (пьеса), ету, жасау (дұға), сатуға қою, көтеру (баға), инвестициялау (ақша), орау, ұйымдастыру, және т.б. Осылайша, бастапқы элементтердің минималды санының көмегімен сөйлеуші көптеген ұғымдарды білдіре алады.

Дегенмен, көптеген фразалық етістіктер жаргон, ауызекі немесе вульгаризмдердің бөлігі екенін ескеру керек, сондықтан бейтаныс фразалық етістіктерді қолданғанда өте сақ болу керек. Күмән туындаған жағдайда түсіндірме сөздікке жүгіну керек [9, 109-110 б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Высшая школа, 1970.
2. Родни Хаддлстон (июнь 1988). "Рецензируемая работа: Всеобъемлющая грамматика английского языка Рэндольфа Квирка, Сидни Гринбаума, Джеффри Лича, Яна Свартвика". Язык. 64 (2). Лингвистическое общество Америки: 345-354.
3. Шведова Л.В. Динамика фразовых глаголов от ранненовоанглийского к современному английскому языку (семантический аспект): автореф. дисс. ... к. филол. н. СПб., 1997. – 16 с.
4. Swan M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 658 p.
5. Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 973 p.
6. Lamont G. J. M. The Historical Rise of the English Phrasal Verb [Электронный ресурс]. URL: <http://homes.chass.utoronto.ca/~cpercy/courses/6361lamont.html#syntactic> (дата обращения: 12.11.2019).
8. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – СПб.: Издательство Ленинградского университета, 1963. – 206 с.
9. Структурно-семантические особенности фразовых глаголов. [Электронный ресурс]. URL: <file:///C:/Users/kulma/Downloads/strukturno-semanticheskie-osobennosti-frazovyh-glagolov.pdf>

Маратова А.Б.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының магистрі
Муқанова Т.Т.*

АКТ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Қазіргі әлемде шет тілін үйрену заманауи, табысты адам өміріндегі маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Шет тілін білу құптарлық қана емес, қажетті білім. Бүгінгі таңда шет тілін білгісі келетіндер көбейіп келеді, сәйкесінше шет тілін сапалы оқыту қажеттілігі туындауда.

Біз өмір сүріп жатқан қазіргі ақпараттық қоғам, ең алдымен, ақпараттың жетекші позициясымен және оны өңдеу құралдарының – ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) дамуының өте жылдам қарқынымен сипатталады. Информатика саласындағы елеулі жетістіктер компьютерлік технологияның адам өмірінің әртүрлі салаларына енуіне әкелді. Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде АКТ-ны тиімді пайдалану үшін алғышарттар жасалып қойған.

Ғалымдар кез келген оқыту әдісі оған ақпараттық технологияны кіріктіру арқылы байытылады деп есептейді. Бірақ егер информатиканы оқыту процесінде АКТ құралдары оқу объектісі ретінде де, оқу құралы ретінде де әрекет етсе, шет тілін оқыту процесінде олар

тек оқу құралы болып табылады. АКТ құралдары деп микропроцессорлық, компьютерлік технологиялар негізінде жұмыс істейтін бағдарламалық, аппараттық-бағдарламалық және техникалық құралдар мен құрылғылар, сондай-ақ ақпаратты таратудың, ақпарат алмасудың, жинау, өндіру, жинақтау операцияларын қамтамасыз ететін заманауи құралдар мен жүйелерді түсіну керек. Ақпаратты сақтау, өңдеу, беру және жергілікті және ғаламдық компьютерлік желілердің ақпараттық ресурстарына қол жеткізу шетел тілін оқыту барысында көптеген мүмкіндіктер береді. Оқыту процесінде ең көп қолданылатын АКТ құралдарына мыналар жатады:

- компьютер мен мультимедиялық проектордың көмегімен көрсетілген электронды оқулықтар мен оқу құралдары;

- электронды энциклопедиялар мен анықтамалықтар,
- симуляторлар мен тестілеу бағдарламалары,
- интернеттің білім беру ресурстары,
- бейне және аудио жабдықтар,
- ғылыми-зерттеу жұмыстар мен жобалар.

АКТ-ны практикалық қолдану оқушының танымдық іс-әрекетінің жаңа түрін қарастырады, оның нәтижесі жаңа білімді ашу, оқушылардың танымдық дербестігін дамыту, білімді өз бетінше толықтыру, ізденіс және ағымда бағдарлау дағдыларын қалыптастыру болып табылады. АКТ құралдары оқушылардың танымдық әрекетін белсендіруге мүмкіндік береді; интерактивті диалогтық гипермәтіннің көмегімен оқуға жағымды мотивацияны қамтамасыз ету; оқытудың дифференциациясының жоғары дәрежесін қамтамасыз ету; білім, білік және дағдыны бақылауды жетілдіру; оқу-тәрбие процесін ұтымды ұйымдастыру, сабақтың тиімділігін арттыру; шынайы зерттеушілік әрекет дағдыларын қалыптастыру; әртүрлі анықтамалық жүйелерге, электронды кітапханаларға және басқа да ақпараттық ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Шетел тілін оқытуда компьютерлік бағдарламаларды пайдалану оқу материалын ауызша емес, түсінікті және қолжетімді түрде беруге мүмкіндік береді. Студенттің сабақта жеке режимде жұмыс істей алуы, жаңа материалды түсінуде өз қарқынымен ілгерілету, қажет болған жағдайда түсініксізге қайта оралуы немесе алға ұмтылуы өте маңызды.

Шет тілдерін (ШТ) оқытудың негізгі мақсаты – студенттердің коммуникативті мәдениетін қалыптастыру және дамыту, шет тілін практикалық меңгеруге үйрету. Ағылшын тілінде бірдей коммуникативтік құзыретті меңгеру, оқытылатын тілдің елінде болмау өте қиын мәселе. Шетел тілін оқытуда ақпараттық технологияны пайдалану – бұл мақсатқа жетудің ең оңтайлы жолы. Ағылшын тілі сабағында АКТ қолданудың негізгі мақсаттары:

1. Тіл үйренуге деген ынтасын арттыру;
2. Сөйлеу құзыреттілігін дамыту;
3. Лингвистикалық білім көлемін арттыру;
4. Оқытылатын тілдің елі туралы білімдерін кеңейту;
5. Шет тілін өз бетінше меңгеру қабілетін дамыту.

Компьютерлік оқыту бағдарламаларының дәстүрлі оқыту әдістеріне қарағанда көптеген артықшылықтары бар:

- олар сөйлеу әрекетінің әртүрлі түрлерін жаттықтыруға және оларды әртүрлі комбинацияларда біріктіруге мүмкіндік береді;

- тілдік құбылыстарды түсінуге, тілдік қабілеттерін қалыптастыруға көмектеседі;
- коммуникативті жағдаяттарды құрғызады;
- тілдік және сөйлеу әрекеттерін автоматтандырады;

- сонымен қатар жетекші репрезентативті жүйені есепке алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді, жеке тәсілді жүзеге асыру және студенттің өзіндік жұмысын белсендіре алады;

- Ағылшын тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдана алады;
- Балаларды оқыту үдерісін ұйымдастыруды өзгертеді, олардың жүйелі ойлауын қалыптастырады.

Тілді және жұмыс формаларын әртараптандыруға және сабақты студенттер үшін қызықты және есте қаларлық етуге мүмкіндік беретін әдістемелік құралдар мен әдістерді таңдауға көмектеседі. Олар сондай-ақ іргелі мүмкіндік береді. Компьютерлік оқытудың мотивациялық әлеуеті зор.

Мен өз жұмысымда әртүрлі электронды ресурстарды жиі пайдаланамын: мультимедиялық бағдарламалар, интернеттен табылған материалдар, интерактивті тесттер. Олар сабақтарды әртүрлі және қызықты етіп өткізуге көмектеседі, балаларға түрлі жаңа технологияларды қолдануға үйретеді.

Интернетте сіз жобаларға қажетті ақпаратты таба аласыз: мұражайлар, көрікті жерлер, әртүрлі елдердегі ағымдағы оқиғалар туралы ақпараттар, әлемнің әртүрлі бөліктеріндегі экологиялық жағдай туралы, ұлттық мерекелер туралы және т.б. Ал бұл материалдар мәдениетаралық коммуникация процесінде «нағыз» мәдени тасымалдаушы» қызметін атқарады. Дегенмен, менің ағылшын тілі мұғалімі ретіндегі міндетім – оларды курсқа, оқытылатын тақырыпқа және оқушылардың тіл деңгейіне бейімдеу. АКТ қолдану мыналарға мүмкіндік береді:

– есте сақтау функциясы ретінде оқытудан психикалық даму процесі ретінде оқытуға;

– білімнің статикалық моделінен психикалық әрекеттердің динамикалық жүйесіне;

– орташа оқушыға назар аударудан сараланған және жеке оқыту бағдарламаларына дейін таңдалған материалдармен жұмыс жасауға;

– оқудың сыртқы мотивациясынан ішкі моральдық және ерікті реттеуге дейін.

Сабақта мұғалім тақтада жұмыс істегенге қарағанда сабақ уақытын 30%-ға дейін үнемдейді. Ол тақтада орын жетпейді деп ойламауы керек, бордың сапасы, жазылғанның бәрі түсінікті ма деп алаңдамау керек. Мұғалім уақытты үнемдей отырып, сабақтың тығыздығын арттырып, жаңа мазмұнмен байыта алады. Сабақта жаңа материалды түсіндіру кезінде мұғалім тақырыптық жинақтарды (иллюстрациялар, фотосуреттер, портреттер, зерттелетін суретшілер картиналарының репродукциялары, бейнесаяхаттар, бейнеклиптер), динамикалық кестелер мен диаграммалар, интерактивті модельдер, оларды үлкен экранға проекциялай алады. Бұл ретте түсіндіру технологиясы айтарлықтай өзгереді – мұғалім экранда пайда болған ақпаратқа түсініктеме береді, қажет болған жағдайда оны қосымша түсініктемелер мен мысалдармен сүйемелдейді.

Оқытуда АКТ-ны дұрыс қолдану оқушылардың мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілігін сапалы дамытуға ықпал етеді деп сеніммен айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұсырманова О. Жастар руханияты, құндылықтары және тәрбиесі. – Т.: «Үкітші», 2000.
2. Педагогикалық қолдану сөздігі / ред. Л.М. Лузина. – Псков, 2003.
3. Сайков Б.П. Білім беру мекемесінің ақпараттық кеңістігін ұйымдастыру: практикалық нұсқаулық. – М., 2005.
4. Мұсырманова А. Үздіксіз білім беру жүйесінде жастардың рухани мәдениетін қалыптастырудың тұжырымдамалық негіздері // Педагогика мәселелері, 2019. – No1 (40).

Муканова А.Х.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: магистр педагогических наук, доцент Сулятецкая Н.Л.

ЛЕКСИКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ANNE OF GREEN GABLES» BY LUCY MAUD MONTGOMERY

Процесс перевода художественного произведения не совсем похож на чтение «обычного» читателя для которого язык оригинала является родным, так как для переводчика необходимо погружаться в текст глубже. Это требуется, во-первых, для лучшего анализа содержания текста, а во-вторых, для выявления требований языка оригинала [1, с. 151].

Художественный перевод – является высшей формой переводческой деятельности и требует таланта для максимального соответствия оригиналу. Смысл передается и производит воздействие на читателя таким образом, что он не ощущает вмешательства, полностью заменяя подлинник, позволяя проникнуться и насладиться им, ведь целью художественной литературы является получение опыта, сквозь прочитанное. Объектом такого перевода является содержательная и эмоционально-эстетическая составляющие, а они в свою очередь зависят от того, как они переданы переводчиком, насколько схожи с оригиналом, пройдя через его когнитивный опыт.

Переводчик Владимир Бабков считает, что перевести буквально почти ничего нельзя, на каждом шагу необходимо принимать неочевидные решения, проявлять изобретательность, а значит, и создавать что-то новое [2, с. 10]. При переводе художественного произведения переводчик не может позволить себе дословный или буквальный перевод, ведь тогда теряется смысл, заложенный автором и контекст. В таком случае переводятся целые фразы и предложения, подвергающиеся различным переводческим приемам, для соответствия текста перевода изначальным идеям автора.

Передача особенностей стиля, образности, эмоциональной окраски и атмосферы оригинала на целевой язык вызывает ряд затруднений у переводчиков, целью которого является сохранить аутентичность и эффективность текста художественной литературы на целевом языке. В решении переводческих проблем главным образом фигурируют переводческие трансформации, создающие каркас в работе переводчика. Грамматические, лексические и лексико-грамматические трансформации имеют разную степень влияния на текст оригинала, но всегда приводят к качественному и эстетически приятному переводу. Каждая из трансформаций выполняют свою функцию, для упрощения процесса перевода и восполнения возможных пробелов в передаче смысловой составляющей.

Для того, чтобы конкретнее изучить лексико-грамматические особенности перевода художественной литературы на русский язык за основу исследования было взято произведение «Аня из Зеленых Мезонинов», а также перевод М.Ю. Батищевой.

Согласно классификации Комиссарова В.Н. переводческие трансформации делятся на лексические, грамматические и лексико-грамматические.

К лексическим трансформациям относятся такие трансформации, как транскрипция, транслитерация, калькирование, семантическая замена (генерализация, конкретизация, модуляция). Грамматические трансформации – изменение структуры предложения в виде перестановки, замены, добавления и опущения. Лексико-грамматические трансформации – антонимический перевод, компенсация, экспликация, целостное преобразование.

Использование данных приемов перевода мы рассмотрим на самых встречающихся переводческих трансформациях – транскрипция, транслитерация, калькирование, семантическая замена (генерализация, конкретизация, модуляция).

Транскрипция – это способ перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее звуковой формы с помощью букв ПЯ.

«Mrs. Allan» [3, с. 128].

«Миссис Аллан» [4, с. 45].

«Jane Andrews» [3, с. 77].

«Джейн Эндрюс» [4, с. 27].

В примерах был использован переводческий прием транскрипции, в котором с помощью фонетического написания звуков производится перевод, для схожести со звучанием оригинала.

Транслитерация – это способ перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее графической формы с помощью букв ПЯ.

«Marilla Cuthbert» [3, с. 3].

«Марилла Касберт» [4, с. 2].

«Gilbert Blythe» [3, с. 81].

«Гилберт Блайт» [4, с. 28].

Калькирование – это способ перевода лексической единицы оригинала путем замены ее составных частей — морфем или слов их лексическими соответствиями в ПЯ.

«Well, this is a pretty piece of business!» ejaculated Marilla» [3, с. 17].

«Хорошенькое дело! — воскликнула Марилла» [4, с. 7].

В примере применяется процесс калькирования в переводе устойчивого выражения, для передачи точной эмоциональной реакции персонажа, сохраняя тем самым оригинальность и атмосферу текста на языке перевода.

Генерализация – это прием замены единицы ИЯ, имеющей более узкое значение, единицей ПЯ с более широким значением.

«Oh, what shall I do? I'm going to burst into tears! *Burst into tears she did*» [3, с. 18].

«О, что мне делать? Я зальюсь слезами! *Этим она и занялась*» [4, с. 8].

В оригинале фраза "Burst into tears she did" передает факт того, что она действительно начала плакать, акцентируя на этом событии. В переводе же используется более общий оборот "Этим она и занялась", который не столь подробно описывает, что произошло, но передает общий смысл того, что она начала плакать.

Конкретизация – это замена единицы ИЯ, имеющей более широкое значение, единицей ПЯ с более узким значением.

«Matthew also held his tongue, – but this was natural, – so that the *meal* was a very silent one» [3, с. 25].

«Мэтью тоже молчал – но это, по крайней мере, было естественно – так что *завтрак* прошел в полном молчании» [4, с. 10].

При переводе английского слова «meal» на русский язык приходится выбирать между более узкими значениями названий приемов пищи (завтрак, обед, ужин и т.п.) для передачи более конкретной информации.

Модуляция – это замена слова или словосочетания ИЯ единицей ПЯ, значение которой является логическим следствием значения исходной единицы.

«Anne's white face and big eyes appeared over the bedclothes *with a startling suddenness*» [3, с. 21].

«Бледное лицо и большие глаза *неожиданно* появились из-под одеяла» [4, с. 9].

В данном случае применяется модуляция, так как оригинальное выражение «with a startling suddenness» передано в переводе как «неожиданно». В переводе сохраняется смысл и эмоциональная окраска фразы, а также используются другие языковые средства для передачи этой информации.

Подводя итоги, хотелось бы добавить, что переводческие трансформации касаются не только художественной литературы, а являются основой переводческой деятельности. В целом, переводчик может использовать различные трансформации в зависимости от

задачи перевода, заданных требований, специфики текста и контекста перевода. В процессе перевода художественной литературы чаще всего фигурируют таких лексические трансформации, как транскрипция, чтобы сохранить аутентичность и звучание имен и названий, а также семантическая замена (генерализация, конкретизация, модуляция), эти трансформации особенно важны в переводе художественной литературы, поскольку они позволяют передать смысл, нюансы и эмоциональные оттенки текста. Генерализация расширяет смысловой диапазон слова или выражения, конкретизация уточняет его значение, а модуляция изменяет угол зрения или акцент в выражении, что особенно важно для сохранения стиля и атмосферы оригинала.

Список использованной литературы:

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – Москва, 2011. – 408 с.
2. Бабков В. Игра слов. Практика и идеология художественного перевода. – 2022. – 330 с.
3. Lucy Maud Montgomery Anne of Green Gables – David Widger and Charles Keller, 2023. – 230 p.

Нугуманова А.Е.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, научный
руководитель: м.п.н., доцент Абдрахманова Г.У.*

АНАЛИЗ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ, ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ АМЕРИКАНСКОГО ПИСАТЕЛЯ ЭЛИЗАБЕТ ГИЛБЕРТ «EAT, PRAY, LOVE» С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Стилистический анализ – это метод исследования текста с точки зрения его стиливых особенностей, лингвистических и стилистических приемов, используемых автором для создания определенного эффекта или передачи определенной информации. Он направлен на выявление и анализ языковых средств, таких как метафоры, эпитеты, аллитерации, структурные особенности предложений, выбор лексики и многое другое.

Цель стилистического анализа - это понять, как автор использует язык для достижения своих целей, передачи своего мировоззрения, создания образов и воздействия на читателя. В результате анализа можно выявить характерные черты стиля автора, его индивидуальный почерк, а также особенности текста, которые делают его уникальным.

Стилистический анализ может проводиться как в рамках литературного исследования для изучения произведения, так и в контексте перевода, чтобы понять, какие стилистические приемы следует использовать для передачи оригинального текста на другой язык с сохранением его стилистической целостности и эффекта.

В тексте романа преобладает эстетическая информация. Такой материал конструируется на основе образных и стилистических элементов. Стилистические приемы в оригинальном тексте необходимы для того, чтобы перевод оказывал эмоционально-художественное воздействие на читателя, поэтому определение переводчиком этих стилистических приемов приобретает решающее значение. Однако слепой перевод стилистических средств в оригинальном тексте может исказить предполагаемый коммуникативный эффект текста и привести к стилистическому дисбалансу [1, с. 105].

Переводчикам приходится использовать стилистические вариации.

В данной статье рассмотрим классификацию стилистических трансформаций, которую разработала Л.В. Солонович, это:

1) замены - это стилистическая трансформация, при которой в переводе заменяется одно слово или выражение на другое, сохраняя тем самым смысл и контекст исходного текста;

2) опущения - это стилистическая трансформация, при которой в переводе упускается элемент исходного текста, что позволяет сделать перевод более кратким, конкретным или выразительным;

3) добавление - это стилистическая трансформация, при которой в переводе добавляется элемент, который отсутствует в исходном тексте, но не противоречит его смыслу и контексту [2, с. 7].

Анализ будет выполняться на материале романа Элизабет Гилберт «Eat, Pray, Love».

1. «For instance, perhaps I could remain totally celibate except for keeping a pair of handsome twenty-five-year-old Italian twin brothers as lovers» [3, с. 17].

«Например, хранить целомудрие, но сделать исключение для двоих симпатичных двадцатипятилетних близнецов из Италии?» [4, с. 14].

Данный перевод можно отнести к стилистической трансформации «Опущения». Опущение в данном случае происходит в переводе фразы «except for keeping a pair of handsome twenty-five-year-old Italian twin brothers as lovers», где часть исходной фразы «except for» (за исключением) была опущена в переводе. Это произошло в результате того, что в русском языке, чтобы передать ту же идею, не нужно использовать слово «за исключением», поскольку оно несет в себе лишнюю смысловую нагрузку.

2. «She admitted she'd been secretly buying baby clothes for years and hiding them under the bed, where her husband wouldn't find them» [3, с. 20].

«Годами тайком покупала одежду для новорожденных и прятала ее под кроватью, чтобы муж не нашел» [4, с. 17].

В предложении в оригинале структура предложения не меняется, и вся информация сохраняется в переводе. Однако, в русском языке, чтобы передать тот же смысл, необходимо добавить слова «и прятала ее» перед словом «под кроватью». Перевод можно считать стилистической трансформацией «Добавление».

3. «I couldn't wake him to share in my distress—what would be the point?» [3, с. 21].

«Будить его и делиться своими переживаниями было совершенно ни к чему» [4, с. 18].

Перевод относится к стилистической трансформации «Добавление». В переводе было добавлено слово «было», чтобы уточнить смысл фразы и сделать её более четкой и понятной для русского читателя.

4. «I feel they are all equal because they are all equally adequate and inadequate descriptions of the indescribable» [3, с. 23].

«По мне так все они имеют равное право на существование, поскольку в равной степени адекватно и неадекватно описывают то, что описать нельзя» [4, с. 20].

Перевод фразы на русский язык можно отнести к стилистической трансформации «Добавление». Было добавлено слово «по мне», чтобы уточнить смысл фразы и сделать её более четкой и понятной для русского читателя.

5. «How can I describe the warmth of affection in that voice, as it gave me the answer that would forever seal my faith in the divine?» [3, с. 26].

«Невозможно описать, какой заботой и теплом был проникнут этот голос, который дал мне ответ и навсегда избавил от сомнений в существовании божественного» [4, с. 23].

В этом случае перевод фразы «How can I describe the warmth of affection in that voice, as it gave me the answer that would forever seal my faith in the divine?» на русский язык можно отнести к трансформации «Замены». В переводе была заменена фраза «warmth of affection»

на «заботой и теплом», чтобы уточнить смысл фразы и сделать её более четкой и понятной для русского читателя.

Подводя итоги, можно сделать вывод, что в переводе художественного произведения, чаще используется стилистическая трансформация замены, так как художественные тексты часто имеют свой уникальный стиль, ритм и тональность, которые переводчик стремится сохранить. Замены позволяют поддерживать эти особенности. Замены помогают передать смысл и контекст культурных, исторических или идиоматических элементов, используя аналогичные элементы в языке перевода. Часто переводчик старается сохранить структуру и форму оригинального текста. Замены помогают сделать это, предоставляя адекватные аналоги в языке перевода.

Список использованной литературы:

1. Newmark P. A Textbook of Translation. – Harlow : Pearson Education Limited, 2008. – 292 p.
2. Солонович Л.В. Семантико-стилистические трансформации в художественном тексте: сопоставительно-типологический аспект (на материале немецких и русских переводов): автореферат диссертации ... кандидата филологических наук: 10.02.20. – Минск, 2016. – 25 с.
3. Elizabeth Gilbert Eat, pray, love: one woman's search for everything across Italy, India and Indonesia. – 2006. – 352 p.
4. Элизабет Гилберт «Есть, молиться, любить», 2007. – 452 с.

Панченко Д.В.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент
Волкова Л.В.*

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Целью нашего исследования является семантический анализ заимствованных слов в английском языке. В сфере языков и лингвистики заимствование слов из других языков является обычным явлением, отражающим культурные, исторические и общественные связи между различными народами. Рассмотрим слово «ballet», которое в английском языке является фундаментальным элементом, иллюстрирующим влияние французской культуры и истории на формирование английского лексикона.

Балет – это искусство танца, которое пришло в английский язык, сохраняя свою французскую сущность. Слово «ballet» имеет интересное происхождение и богатую историю, отражающую разнообразие культурных влияний на английский язык. Сам термин «ballet» происходит от французского слова «ballette», которое в свою очередь является уменьшительной формой слова «balle» – танец. Это слово появилось в раннем итальянском языке и означало «пляска». От итальянского «balletto» термин перешел во французский язык в XVI веке, где приобрел свое современное значение – художественное представление, в котором участвует танцевальная постановка. Балет в современном понимании стал популярным во Франции в XVI-XVII веках, особенно при дворе Луи XIV. Именно там были созданы первые формы балета как самостоятельного искусства, сочетающего музыку, танец и драму. Танец стал важной частью королевского двора, и это влияние распространилось за пределы Франции благодаря множеству королевских союзов и культурных обменов [1].

В XVII веке, в эпоху Реставрации в Англии, балет стал частью английской культуры под воздействием французского искусства. С течением времени и с приходом короля

Чарльза II, который был влюблен в балет и пригласил французского хореографа и танцовщика Жана-Батиста Люлли к себе на службу, балет получил дополнительное развитие в английской среде.

Слово «ballet» в английском языке начало использоваться в XVII веке, отражая влияние французской культуры и дипломатических связей между двумя странами. Постепенно балет стал неотъемлемой частью английского искусства и развлечений.

Со временем разнообразие стилей балета и его эволюция привели к тому, что «ballet» стал общепринятым термином в английском языке. Он не только обозначает конкретное видение искусства танца, но и переносится на метафорический уровень, используя для описания грации, элегантности и тщательности в различных сферах жизни [2].

В качестве примера использования данного слова в английском языке можно привести несколько книг английской литературы, посвященных или затрагивающих тему балета и содержащих в себе слово «ballet». Во-первых, стоит отметить «Apollo's Angels: A History of Ballet» автора Дженнифер Хоман. Это книга, которая представляет собой обширный обзор истории балета, начиная с его ранних корней в Италии в XVI веке и до современного периода. Слово «ballet» в данной книге встречается очень часто [3].

Также ярким примером применения слова «Ballet» можно считать произведение «Ballet Shoes: A Story of Three Children». Это детская книга, написанная Ноэль Стритфилд. Она рассказывает историю трех девочек: Полли, Пети и Позы, которых усыновил гонимый учитель. Девочки растут в семье учителя и сталкиваются с различными вызовами, но обнаруживают свой талант в балете. Они начинают тренироваться и участвовать в различных представлениях, где их талант приносит им успех. Слово «ballet» также встречается очень часто, так как сюжет книги тесно связан с балетом [4].

Следующая книга «A Very Young Dancer» Джиллиан Хейманс рассказывает о жизни и таланте молодой балерины по имени Стефани. Книга представляет собой фотографическое документальное повествование, которое следует за Стефани в течение нескольких лет ее жизни и карьеры в Нью-Йоркском балете. Она позволяет читателям заглянуть в мир балета через глаза молодой артистки, рассматривая ее трудности, радости, триумфы и поражения. Слово «ballet» довольно часто употребляется в этой книге, так как она фокусируется на жизни балерины и ее учебе, выступлениях в балете. Слово «ballet» является ключевым элементом в описании ее ежедневной жизни и работы в балетной студии [5]. Таким образом, слово «ballet» в английском языке стало свидетельством долгого и взаимовыгодного культурного взаимодействия между Францией и Англией, а также отражением эстетики и изысканности этого уникального вида искусства.

Список использованной литературы:

1. Уилкс Дейв. Слова во времени: социальная история английской лексики. – Оксфорд, Великобритания: Oxford University Press. – 2008. – 256 с.
2. Иванова М. Французские заимствования в английском языке: история и современность. – Москва, 2015. – 372 с.
3. Jennifer Ho Noel mans. Apollo's Angels: A History of Ballet. – Нью-Йорк, США: Random House. – 2010. – 672 с.
4. Streatfeild N. Ballet Shoes: A Story of Three Children. – London: Orion Children's. 1936. – 272 с.
5. Jill. A Very Young Dancer. – New-York, USA: Alfred A. Knopf. 1977. – 264 с.

Сағынтаева Ф.Е.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі, доцент
Алипбекова Л.У.*

АГЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Тіл – бұл адамдардың қарым-қатынасының негізгі тәсілі, ал егер қарым-қатынас ана тілінде болса, одан да жақсы өтеді. Алайда, барлық адамдар шет тілдерін білмесе немесе бір-бірін түсіне алмаса ше? Мұндай жағдайда, бізге аударма дағдылары көмектеседі.

Көбінесе біз өзіндік ерекшелігі мен проблемалары бар көркем аудармаға жүгінеміз. Бұл ең көп зерттелген, сонымен қатар ең мобильді болып табылады. Көркем әдебиетті аудару әсіресе жаңашылдықпен, ерекшелікпен және жетілдіруге бейімділікпен сипатталады. Сөйлеу құралдарының әр түрлі фигураларын тұрақты пайдалану, мәтіннің мағынасын өте күшті анықтау үшін қолданылатын көркем аударманың ең айқын қасиеттерінің бірі болып табылады. Бұл ерекше қасиет ежелгі уақытта пайда болды және бүгінгі күнге дейін әртүрлі әдістер қолданылады. Барлық тілдерде сөз ойыны бар, бірақ аударылған мәтінде әртүрлі сөз және сөйлем фигураларын қалдыру өте қиын болуы мүмкін. Көбінесе аудармашыға кәсіби аударма дағдылары мен тілді мінсіз білу ғана емес, сонымен қатар тапқырлықты қажет етеді.

Көптеген аудармашылар фольклорлық, жаргондық, сондай-ақ диалектік сөйлеу фигураларының аударылмайтынына келіседі. Сондай-ақ мұның бәрі кейіпкердің сөйлеуінің эмоционалды өң-түсін жоғалтуына әкелуі мүмкін. Шығарманы аудару кезінде кейіпкердің барлық өң-реңкі мен эмоционалдығын сақтау үшін көркем мәтінді сөзбе-сөз аударудан бас тартқан жөн.

И.Р. Гальперин атап өткендей, «кез келген мәтін – бұл үйлесімділік, шектеу, тұтастық сияқты маңызды ерекшеліктерге ие белгілер жүйесі. Ғалымдар түсіністік, ниеттілік, тұтастық, басқа да түрлі мәтіндермен қарым-қатынас, эмоционалдылық сияқты ерекшеліктерді айқын ажыратады» [1].

В.В. Сдобников айтқандай, «Көркем мәтін – бұл әлемнің бейнелі көрінісінен туындайтын мәтін және оның мақсаты-интеллектуалды, эмоционалды, эстетикалық, сондай-ақ оқырманға эмоционалды әсер ететін функциясы бар әртүрлі ақпаратты жиынтық түрде ұсыну» [2].

Аударма – бұл мазмұн жоспарын және оны ауыстыруды, яғни тіл жүйесінің элементін сақтай отырып, бір тілден екінші тілге қайта кодталған мәтіннің тұжырымдамасын өзгерту процесі. Сондықтан, процестің мәнін және эквиваленттіліктің кітап негізін түсіне отырып, біз практикада аудармаға қол жетімді эквиваленттілікке жетудің ең кіші элементтерін – аударма бірліктерін немесе аударма эквиваленттілігінің бірліктерін, яғни аудармашы тілінің мәтнінде аналогы бар бастапқы тіл бірліктерін табуымыз керек.

И.С. Алексеева өз еңбектерінде жазғандай, «түпнұсқаға бағытталған бірінші әдістің негізгі міндеті - аударма процесінің өзі. Аударма қызметі процесінің тәуелсіз объектісін білдіретін мәтіннің кішкене бөлігі аударма бірлігі деп аталады». «Бұл әдіс ауызша аударма үшін орынды және мәтінді уақыт бойынша тікелей монологтық түрде ұсынуды қамтиды. Бұл жағдайда аударманың ең кіші бірлігі көбінесе ұсыныс болып табылады. Синхронды аударма кезінде аударма бірлігі қысқа болады, сол кезде аудармашы мәтінді оның түсуімен бір уақытта жасайды» [3].

Екінші әдіс – аударма мәтініне назар аудару. Аударма бірлігі үшін аударма тілінің грамматикалық категориясына сәйкес қолдануға болатын түпнұсқа тілдің лексемаларының ең кіші тіркесімінен алынады. Осы аспект бойынша лексикалық және грамматикалық кластардың тәртібі аударма тілі түпнұсқа тілінде таралады. Бұдан шығатыны, егер

түпнұсқаның мәтiнiнде тiлдiк бiрлiктер тобы табылса, онда аударма тiлiнiң белгiлi бiр лексикалық немесе грамматикалық класын қолдану туралы сигнал әрқашан берiледi [3].

Аударма бiрлiктерiн ашудың үшiншi әдiсi түпнұсқаның мазмұн жоспарына негiзделген. Бұл мүмкiндiкте мәтiннiң функциясына байланысты түпнұсқаның мазмұнын талдау үлкен маңызға ие. Әрi қарай, мазмұнды «қарапайым мағыналарға» бөлу ұсынылады, бұл осы бөлудiң бiртұтас объективтi тiлдiк негiзiнiң болмауына байланысты бiршама күдiктi болып көрiнедi [3].

Сонымен, аударма бiрлiктерiн бөлудiң төртiншi әдiсi семантикалық бiрлiктiң ерекшелiктерiне негiзделген түпнұсқаға бағытталған. Аударма тәжiрибесiн ескере отырып, ол ең заманауи болып табылады. Аударма бiрлiгi ретiнде семантика тұрғысынан толық жүйе ретiнде қабылданатын түпнұсқа мәтiнiнiң минималды тiлдiк бiрлiгiн қабылдауға болады. Бұл әдiс қайта өрнектеу құралдарын анықтамайды, сонымен қатар сюжет элементтерiн анықтауға және аударманың өзгермейтiндiгiне тiкелей байланысты, аударма мәтiнiнде ұқсастығы болуы мүмкiн түпнұсқа мәтiннiң бiрлiгi негiз болып табылады, бiрақ күрделi бөлiктерде аударма мәтiнiнде ұқсастық болмауы мүмкiн. Сол сияқты, түпнұсқаның бiрлiгi күрделi құрылымға ие болуы мүмкiн, бiрақ оның құрамдас бөлiктерi бөлек аударылмайды [3].

Қазiргi уақытта аударма трансформациялары мен олардың қолданылуын сипаттайтын көптеген жұмыстар жарияланды. Бұл өте көп көмектеседi, өйткенi бұл тәсiл негiзгi тәсiлдердiң бiрi болып табылады және аудармашының негiзгi теориялық бiлiмi аударма жұмысында өте маңызды рөл атқарады.

Аударма түрлендiрулерi өзгерiстер деп аталады, олардың көмегiмен түпнұсқа сөз тiркесiнен аударылған мәтiннiң кiшкене бөлiгiне өтуге көмектесетiн өзгерiстер жасалады.

Лингвистiң пiкiрiнше, «аударма түрлендiрулерi аудармашының әртүрлi мәтiндердiң аудармасын жасау үшiн қолдана алатын аударма әдiстерi болып саналады. Олар аналогтар болған кезде қолданылады терминдер жоқ немесе осы контексте қолдануға болмайды» [3].

Аударманы «екiншi» мәтiн ретiнде құру процесi – бұл тiлдердiң әртүрлiлiгi туралы бұрынғы бiлiмдi қамтитын жалпы құбылыс. Бұл жұмыс барысы мәтiндi эквиваленттердiң бар-жоғын «тексеру» кезеңiн өткiзуi екiталай. Шамасы, сипатталған сәйкестiктердi iздеудiң барлық үш әдiсi бiр уақытта жүредi, бiрақ аудармашының қажеттi эквиваленттi немесе трансформацияны ертерек таба алатындығын алдын-ала болжау өте қиын.

Осылайша, трансформация лексикалық, грамматикалық немесе мәтiндiк деңгейде өзгерiстердi қажет ететiн тiларалық түрлендiрулердi бiлдiредi. Аударма қызметi кезiнде 4 қарапайым түрдегi түрлендiрулер жиi кездеседi: ауыстыру; алмастыру; қосу; түсiру.

Сонымен, көркем әдебиет – бұл эмоционалды ақпаратты жеткiзуге негiзделген мәтiндер. Көркем мәтiндерде әрдайым жалқы есiмдер кездеседi, көбiнесе ойдан шығарылған, көптеген күндер сияқты; әдетте елдер мен қалалардың нақты атауларын кездестiруге болады, сонымен қатар ғылыми фантастикалық романда олар көп жағдайда ойдан шығарылған. Алайда, көркем мәтiнде сiз әртүрлi мәтiндерден дәйексөздердi таба аласыз, бiрақ олардың сенiмдiлiгi әдетте елестетiледi. Сондай-ақ, белгiлi бiр географиялық орындардың шынайы сипаттамалары бар, бiрақ автордың өз бiрдеңесiн қосуы мүмкiн екенiн жоққа шығармаңыз. Осылайша, көркем мәтiндегi танымдық ақпарат артта қалады және әрдайым дәл бола бермейдi. Оны автор көркемдiк мақсаттарға жету үшiн, яғни нәзiк көркем ақпаратты жеткiзу үшiн пайдаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер тiзiмi:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 2020. – 144 с.
2. Сдобников В.В. Перевод и коммуникативная ситуация. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 464 с.
3. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. Учреждений высш. проф. образов. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 368 с.

*Сейдахмет А.А.,
студент Международного Университета Астана, г. Астана,
научный руководитель: PhD доктор, Бейсенбаева Л.Ж.*

ЦИФРОВЫЕ РАССКАЗЫ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ И РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

В современном образовании цифровые технологии занимают все более значимое место, преобразуя методы обучения и создавая новые возможности для развития языковых навыков учащихся. Среди многочисленных инновационных подходов к обучению особое внимание привлекает «digital storytelling» (цифровые рассказы), которые представляют собой интерактивные и мультимедийные материалы, предназначенные для улучшения навыков чтения и разговорной речи учащихся.

Цифровые рассказы отличаются разнообразием форматов: от электронных книг до мультимедийных приложений и онлайн-платформ. Они сочетают в себе текстовые материалы с аудио и видеозаписями, интерактивными упражнениями, а также другими элементами, способствующими активному взаимодействию учащихся с материалом. Благодаря такому разнообразию форматов и контента, цифровые рассказы становятся мощным инструментом для развития языковых навыков.

В данной статье рассматривается применение цифровых рассказов в уроках английского языка. Цель состоит в исследовании актуальности использования цифровых рассказов для развития навыка говорения учащихся на английском языке.

Digital Storytelling (цифровые рассказы) представляет собой метод, в основе которого лежит создание и использование цифровых мультимедийных рассказов для передачи информации, выражения мыслей и идей, а также для развития различных навыков учащихся. С педагогической точки зрения, цифровое рассказывание рассматривается как эффективный инструмент обучения и образования. Исследования показывают, что цифровые рассказы могут стимулировать интерес учащихся к обучению, улучшать их понимание материала и развивать навыки критического мышления и творчества. Кроме того, цифровые рассказы позволяют персонализировать обучение, учитывая индивидуальные потребности и предпочтения учащихся.

К. Бренер описывает преимущества цифровых рассказов в обучении английскому языку, которые можно показать следующим образом:

- доступность и удобство;
- быстрая обратная связь;
- визуальная поддержка;
- активное вовлечение обучающихся;
- индивидуализация обучения;
- огромное количество ресурсов;
- интерактивные упражнения.

При обучении к языку важно вовлекать учащихся к учебному процессу. В этой части цифровые рассказы делают материал обучения более доступным и интересным для учащихся. Ведь они содержат визуальные элементы, такие как изображения, анимации и видеоролики, которые визуализируют события и персонажей, представленных в тексте. Это помогает учащимся лучше понимать содержание и контекст и улучшает их навыки чтения, а также способствует развитию навыков аудирования, поскольку учащиеся слушают носителей языка и понимают их произношение и интонацию.

Ранее мы отметили, что цифровые рассказы обладают рядом преимуществ, однако необходимо также указать, что успешное использование цифровых рассказов требует компетентного подхода со стороны педагогов. Важно правильно выбирать контент,

адаптировать его под уровень и потребности учащихся, а также интегрировать в учебный процесс с учетом целей обучения и методических принципов.

Для педагогов Digital Storytelling (цифровые рассказы) представляет ценный инструмент, который позволяет:

- учащимся возможность быть творческими, развивать свое воображение и исследовать новые идеи;
- использовать различные мультимедийные инструменты;
- может стать мощным мотивационным фактором для учащихся;
- способствует развитию навыков коммуникации, включая умение ясно и эффективно выражать свои мысли и идеи;
- изучать различных областей знаний, таких как литература, история, наука и технологии.

Применение Digital Storytelling (цифровые рассказов) на уроках английского языка для улучшения навыков чтения и разговорной речи учащихся может быть эффективным и интересным методом обучения. Предоставляю снизу несколько шагов и методик, которые можно использовать:

- Выбор темы и материала.
- Введение. Обсудить ключевые слова и понятия, которые будут встречаться в рассказе, чтобы учащиеся были готовы к пониманию материала.
- Просмотр или прослушивание. Показать или прочитать цифровой рассказ учащимся.
- Обсуждение. Обсудить основные сюжетные линии, персонажей, ключевые моменты и темы, а также любые неизвестные слова или фразы.
- Упражнения. Предложить учащимся выполнить различные упражнения по пониманию прочитанного или услышанного и предложить учащимся выразить свое мнение о нем.
- Творческие задания. Дать учащимся возможность создать свои собственные цифровые рассказы на английском языке.
- Обратная связь.

На занятиях цифровые рассказы повышают качество подготовки к занятиям, способствует более глубокому проникновению в суть изучаемого материала. Цифровые рассказы это качественный формат подачи текстовой информации. Как мы знаем, чтение - важный составляющий элемент речевой компетенции в обучении иностранному языку. Навык чтения на иностранном языке необходим и является обязательным для успешного общения в будущем. В примере цифровых рассказов учитель развивает также навыки говорения учащегося. Ведь в рамках изучения английского языка данная технология является самой актуальной, так как позволяет развивать коммуникативную компетенцию учащихся посредством просмотра цифровых рассказов и применени изученного материала в устной речи.

В сегодняшнее время педагоги нашей страны так же используют методику Digital Storytelling (цифровые рассказов) во время уроков английского языка. Многие школы страны оборудованы цифровыми оборудованием, что дает возможность педагогам вести уроки с интересными методиками и вовлекать учащихся в процесс учебы. Также существует огромное количество обучающих сайтов для учителей и обучающихся, где можно научиться созданию цифровых рассказов и увидеть другие готовые рассказы для использования во время урока.

В заключение, следует подчеркнуть, что цифровые рассказы представляют собой перспективный и эффективный инструмент, способствующий развитию языковых навыков учащихся. При правильном использовании они могут стать значимым компонентом современного образования, способствуя повышению мотивации, улучшению качества обучения и достижению успеха в освоении иностранного языка.

Список использованной литературы:

1. Brenner K. Digital Stories: A 21st-Century Communication Tool for the English Language Classroom // English Teaching Forum. – No. 1. – p. 22-29. – 2013.
2. Рудая В. В., Усачев Е. В. Методика применения технологий “digital storytelling” для развития навыка говорения на английском языке при обучении старших подростков // Вестник Дьюнка. – Выпуск №2. – 2022.
3. Горохова Л.А. Технология Digital Storytelling: социальный и образовательный потенциал // Пятигорский государственный университет.
4. Маняйкина Н. В., Надточева Е. С. Цифровое повествование: от теории к практике // Педагогическое образование в России. – Выпуск № 10. – 2015.

Соколова А.В.,

*студент Смоленского государственного университета, г. Смоленск,
научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент Варнаева А.Е.*

ПРИРОДНОЕ ПРОГРАММИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

Природа – поистине уникальный механизм. Именно она является родным домом для всего живого на этой планете. Природное сообщество создаёт всё более новые механизмы существования для различных жителей земли. Если говорить более конкретно, то можно привести в пример мутации растений, за счёт которых «зеленые жители планеты» приспособляются к новым условиям окружающей среды. В таком случае, речь идёт о модификационной изменчивости вида, то есть, о способности организмов с одинаковым генотипом развиваться по-разному. Также сюда можно отнести и генотипическую изменчивость, другими словами, способность живого организма изменять свой генотип. Вследствие этого, особь приобретает признаки, ранее не свойственные её виду.

Изменения затрагивали и затрагивают до сих пор не только царства растений или животных, но и самого человека. Так, из животного мира, путём различных изменений, выделился когда-то и сам человек. *Homo sapiens* переводится с латинского как «человек разумный» и включает в себя ещё множество понятий, одним из которых является *Homo loquens*, что означает «человек разговаривающий», или «человек говорящий». Эволюционное развитие, которого достигли люди с момента возникновения жизни, связано прежде всего с развитием головного мозга. На сегодняшний день хорошо известны две речевых области головного мозга: зона Брока, отвечающая за производство речи, и область Вернике, в которой хранится фонетический код слов и его значение. Однако мы должны понимать, что изначально в головном мозге человека данных областей не существовало, так как в них не было никакой потребности. В основе возникновения различных изменений задействованы гены человеческого организма. В процессе жизни каждой человеческой особи происходит множество генетических мутаций, которые влекут за собой различные внутренние изменения [1].

В 1990 годах было проведено одно из наиболее масштабных исследований в генетике. В его результате был открыт ген под названием *FOXP2*. Данный ген управляет формированием нескольких областей мозга, отвечающих за речь. Повреждение генома человека, в том числе и так называемого «речевого гена», приводит к возникновению речевых патологий. Этот факт подтверждается исследованием ряда учёных в области генетики. Британский ученый Джейн Херст в 1990 году обнаружил в Лондоне необычную семью. Из 37 ее членов у 15 наблюдались серьёзные нарушения речевой коммуникации и

речевого аппарата. Взрослые люди испытывали большие трудности с образованием прошедшего времени глагола, а также с элементарным повторением слов, произнесенных в устной речи. Именно тогда взгляд учёных обратился на более глубокие причины возникновения таких нарушений [2].

Нельзя не обратить внимание на то, что ген *FOXP2* достаточно распространен и в животном мире. Он был найден у грызунов, различных видов обезьян, а также и у пресмыкающихся, например, у крокодилов. Однако, не вдаваясь в подробности генетики, отметим, что человеческий и животный гены отличаются друг от друга аминокислотами. В доказательство этого проведено множество исследований различных ученых, подтверждающих, что ген, о котором мы говорим, претерпел изменения, вследствие чего люди стали говорить. Когда ген *FOXP2* вживили грызунам, они стали более болтливы на своём языке, стал богаче их акустический спектр, но они не стали говорить на человеческом языке. Вывод из этого достаточно прост: наличие того или иного гена в организме одной особи не является прямым следствием способностей и черт, присущих другой особи с наличием этого же гена. Должны произойти определённые мутации в составе генома, которые повлекут за собой развитие главного органа организма. Именно поэтому муравьи, живущие на планете Земля около сотни миллионов лет, до сих пор не умеют разговаривать [3].

Итак, в какой-то момент обстоятельства окружающей среды человека породили необходимость в изменении наследственной информации, хранящейся именно в геноме. Произошли мутации, которые положили начало развитию новых областей мозга. Эволюция гена *FOXP2* обеспечила правильный рост дендритов и аксонов в той области мозга, которая занимается языком. Природа запрограммировала возможность человека сформировать своё средство общения, отличное от языка других живых существ. Таким образом возник человеческий язык со всем множеством своих единиц и правил [4].

На современном этапе развития каждый человек имеет заложенную природой предрасположенность к пониманию речи других людей на родном для него языке. В данном случае необходимо говорить о наличии у него языковой интуиции. В таком контексте очень легко объясняются особенности усвоения языка малышом. Без какого-либо обучения ребёнок начинает понимать речь, формируя образы в своём сознании, и создавать собственные высказывания. Эти способности определяются развитием головного мозга, которое как бы «диктует» наследственная информация. Дети начинают черпать информацию из своего подсознания. Такую возможность человеку обеспечивает именно языковой ген. Выскажем мнение и о том, что у каждого человека при рождении в его нуклеотидной цепи записан определённый генетический код, содержащий в себе информацию о том, каким образом будет развиваться человеческий организм. Языковой ген достаточно универсален, так он контролирует правильное развитие тех областей мозга, которые отвечают за речь. Под влиянием той или иной языковой среды ген языка определённым образом подстраивается под неё, обеспечивая человека возможностью понимать тот язык, на котором говорят окружающие люди. Получается, что генетическая информация как бы открывает дверь к языковому знанию, которое было накоплено нашими предками. Малыш с самого раннего детства начинает правильно пользоваться языком неосознанно для себя. Он правильно строит предложения, образовывает новые слова. Он начинает интуитивно правильно выражать свои мысли во внешнюю среду, обмениваясь ими со взрослыми людьми.

Таким образом, ребёнок, рождаясь, получает золотой ключик от своих родителей, которым он сможет открыть дверь под названием «язык».

Список использованной литературы:

1. Грамматические гены // Электронный образовательный портал postnauka.ru. – URL: <https://postnauka.org/video/61500> (дата обращения: 20.03.2024).
2. От слов к делу: как ген, ответственный за речь, изменил судьбу нашего вида // Электронный образовательный портал biomolecula.ru. – URL: <https://biomolecula.ru.turbopages.org/biomolecula.ru/s/articles/ot-slov-k-delu-kak-gen-otvetstvennyi-za-rech-izmenil-sudbu-nashego-vida> (дата обращения: 18.03.2024).
3. Откуда берется врожденная грамотность // Информационный портал bookmix.ru. – URL: <https://bookmix.ru/news/index.phtml?id=156> (дата обращения: 18.03.2024).
4. Как ген речи помогает учиться // Электронный научно-образовательный журнал «Наука и жизнь». – URL: <https://m.nkj.ru/news/24916/> (дата обращения: 18.03.2024).

Сұлтанқызы А.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: педагогика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы Сарсенова А.М.*

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ПЛАТФОРМАЛАР

Қазіргі жаһандану дәуірінде шет тілін үйрену заманауи, интеллектуалды адам өміріндегі өте маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Шет тілін үйренушілердің саны күннен күнге артып келеді, сәйкесінше шет тілін сапалы оқыту қажеттілігі туындауда. Ғалымдар кез келген оқыту әдісі оған ақпараттық технологияны кіріктіру арқылы байытылады деп есептейді. Яғни шет тілін үйренуде не үйретуде жаңа технологияларды қолдану ақпаратты жеткізудегі ең тиімді әрі жеңіл тәсіл.

Шет тілдерін (ШТ) оқытудың негізгі мақсаты – оқушылардың коммуникативті мәдениетін қалыптастыру және дамыту, шет тілін практикалық меңгеруге үйрету. Ағылшын тілін меңгеруде кездесетін үлкен мәселенің бірі оқытылатын тілде сөйлейтін әлеуметтік ортаның болмауы. Шетел тілін оқытуда ақпараттық технологияны пайдалану – бұл мақсатқа жетудің ең оңтайлы жолы. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологиялары қолданудың негізгі мақсаттары:

1. Тіл үйренуге деген ынтасын арттыру;
2. Сөйлеу құзыреттілігін дамыту;
3. Лингвистикалық білім көлемін арттыру;
4. Оқытылатын тілдің елі туралы білімдерін кеңейту;
5. Шет тілін өз бетінше меңгеру қабілетін дамыту.

Ағылшын тілін онлайн-режимінде оқыту мен бағалауға деген сұраныстың жедел өсуіне орай ағылшын тілін үйренушілерге арналған жаһандық цифрлық платформалар іске қосылуда. Ол платформалар оқушылардың ағылшын тілі деңгейін жетілдіруге, олардың оқуларын реттеуге, сабақ кестесін таңдауға және интерактивті тікелей сабақтарға қосылуға мүмкіндік беру үшін арнайы жасалған.

Төменде білім беру процесін ұйымдастыруда таптырмас көмекші болып табылатын ақпараттық технологиялар мен онлайн платформаларға шолу жасалған. Бұл әр мұғалімге пайдалы болатын қосымшалар.

Ағылшын тілін онлайн-режимінде оқыту мен бағалауға деген сұраныстың жедел өсуіне орай British Council ағылшын тілін үйренушілерге арналған жаһандық цифрлық платформа саналатын «English Online» бағдарламасын Қазақстанда іске қосты.

«English Online» оқушылардың ағылшын тілі деңгейін жетілдіруге, олардың оқуларын реттеуге, сабақ кестесін таңдауға және интерактивті тікелей сабақтарға қосылуға мүмкіндік беру үшін арнайы жасалған. Сабақтарды British Council мұғалімдері өткізеді, ал сыныптар әлемнің түкпір-түкпірінен келген он шақты оқушыдан тұрады. British Council ағылшын тілінің сарапшылары әзірлеген және жалпы еуропалық анықтама шеңберінде (CEFR) жасалған «English Online» А2 мен С1 деңгейлеріне дейін біріктірілген оқыту бағдарламасын ұсынады. Оқушылар өздерінің деңгейлерін анықтау үшін «English Online» көмегімен тегін деңгейлік тест тапсыра алады.

«Quizizz» – бұл тесттер мен викториналар құруға арналған қосымша. Мұғалім өз компьютерінде тест немесе викторина жасайды, ал оқушылар сұрақтарға дербес компьютерден немесе мобильді құрылғылардан жауап бере алады. Сұрақтардың форматы әр түрлі: бірнеше таңдау (бір немесе бірнеше дұрыс жауаптар), ашық жауап, бос орындарды толтыру, сурет салу. Quizizz көмегімен жасалған викториналарды үй тапсырмасы ретінде ұсынуға болады. Барлық оқушылар бірдей тапсырмаларды алады, бірақ олардың әрқайсысы мобильді құрылғыда кездейсоқ сұрақтар тізбегін көреді және тестпен өз қарқынымен жұмыс істейді. Мұғалім әр оқушының жұмысын қадағалап, сынып жұмысының толық бейнесін ала алады, сонымен қатар алынған мәліметтерді Excel кестесіне экспорттай алады.

«Prezi» – бұл презентация жасауға арналған онлайн платформа. Бұл бағдарлама кескіндерді, графиканы, мәтінді, аудионы, бейнені және анимацияны реттеуге, сондай-ақ оларды сыныпқа жеке немесе қашықтан ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл презентациялардың басты айырмашылығы – интерактивтілігі. Тегін деректер жоспары бар есептік жазба презентациялар жасауға, Prezi video онлайн редакторында бейнелер жазуға, Prezi Design көмегімен динамикалық визуализациялар жасауға мүмкіндік береді. Тағы бір пайдалы мүмкіндік – кірістірілген графикалық және диаграмма редакторы.

«PowToon» анимациялық презентациялар мен анимациялық бейнелер жасауға арналған бұлтты анимациялық бағдарламалық жасақтама. «PowToon» атауы – «PowerPoint» және «Cartoon» сөздерінің тіркесімі. Қолжетімді қосымша мүмкіндіктер: инфографика, комикстер, ақ-қара графика немесе іскерлік стильдегі презентация. Дайын презентацияны PDF файлы, PowerPoint презентациясы ретінде сақтауға болады. Сондай-ақ, материалдарды әлеуметтік желілерде немесе басқа қызметтерде орналастыру мүмкіндігі бар. PowToon-да шығармашылық мүмкіндіктер өте көп: слайдқа графиктер мен диаграммаларды енгізу сияқты қарапайым нәрселерден басқа, микрофон арқылы жазуға немесе аудио файл ретінде жүктеуге болатын дауыстық түсініктеме қосуға мүмкіндік бар.

«Quizlet» бұл оқу карталары түрінде ұсынылатын кез келген ақпаратты оңай есте сақтауға мүмкіндік беретін платформа. Мұның бәрі – дерекқордан табу немесе интерактивті материалды, жеке карталарды жасау, оларға суреттер мен аудио файлдарды қосу, содан кейін берілген материалды есте сақтау үшін жаттығулар мен ойындар ойнату.

Қорытындылай келе, ағылшын тілі мұғалімдері үшін оқытуда цифрлық білім беру ресурстарын пайдаланудың керемет кең мүмкіндіктері барына көз жеткіздік. Олар білім беру материалының мазмұнын әртараптандыруға ғана емес, сонымен қатар сабақтарды қызықты өткізуге және ағылшын тілін үйренуді тиімді етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогикалық қолдану сөздігі / ред. Л.М. Лузина. – Псков, 2003.
2. Сайков Б.П. Білім беру мекемесінің ақпараттық кеңістігін ұйымдастыру: практикалық нұсқаулық. – М., 2005.
3. Ashvini Joshi // Multimedia: A Technique in teaching process in the classrooms // Sri SatyaSai College of Engineering, Bhopal (India). – 2012.
4. Баклашова Т.А. Виртуальная обучающая среда Moodle в лингвокультурной подготовке студентов экономического профиля // Теория и практика общественного развития. – 2013. – No 9.

Файзуллина К.Б.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: старший преподаватель,
магистр педагогических наук Сарсенова А.М.*

ВЛИЯНИЕ ЯЗЫКОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕНТАЛЬНОСТИ НАРОДА

Что значит слово «менталитет»? Это ход мыслей, восприятие окружающего мира и себя в нём, духовного состояния и комплекс ценностей, характерных одной человеческой личности или группе людей. Их проявление постоянно и проходит незаметно. Увидеть разницу между чужим и собственным менталитетом можно в иной культурной среде или среди представителей других народов.

Мышление народа, бытовые и географические особенности, культурные и исторические реалии, отражаются в менталитете и языке каждого народа. Однако представляется не менее очевидным и то, что существует и обратное влияние языка на быт, мышление и культуру народа, на нем говорящего. Поэтому, на наш взгляд, весьма интересным является вопрос о влиянии уже сформировавшегося языка как одного из факторов окружающего мира на формирование традиций и обычаев, культурных явлений и даже мышления народа.

Ментальность - это неосознанная картина мира, которая формируется в процессе жизнедеятельности человека. Рассматривая менталитет общества как систему установок, мы относим к их числу и языковую установку. Выделение из общего числа глубиннопсихических социально-культурных установок языковой обусловлено сложным характером взаимоотношений феноменов менталитета и языка.

Человеческое общество, будучи социальной структурой, не в состоянии существовать без языка и вне языка. Язык является средством человеческой коммуникации и потому социальным и национальным по своей природе, он несет в себе отпечатки особенностей мировоззрения, этических и культурных ценностей, а также норм поведения, характерных для данного языкового сообщества. Язык – орудие познания, с помощью которого человек познает мир и культуру. Язык – это не только коммуникативный инструмент для общения, но и один из ключевых элементов культуры народа.

Каждый язык отражает особенности истории, традиций, обычаев и менталитета народа, который им владеет. Язык сохраняет в себе множество отпечатков исторических событий, представляя собой форму фиксации национального опыта и развития народа. Он становится своеобразным хроником, в котором закодированы все перемены. Культура, история и язык тесно переплетаются и взаимодействуют друг с другом, вносят вклад в формирование национального самосознания и идентичности. Культура и язык всегда были тесно связаны между собой. Язык также служит инструментом для сохранения и передачи культурного наследия. Благодаря языку мы можем понять, как жили и мыслили люди в прошлом, а также узнать о культурных, художественных традициях и научных знаниях, которые передаются из поколения в поколение.

Язык не является непрерывным и статичным элементом культуры. Он постоянно развивается и изменяется: ряд слов устаревает и исчезает, другие слова появляются, одни правила замещаются другими, меняется алфавит и многое другое. Все это делает язык важным аспектом изучения культуры и народностей, а также позволяет лучше понимать и оценивать культурные различия между разными группами людей. Наиболее точным, отражающий менталитет нации, является грамматический строй языка, ибо он ближе всего к мышлению. В то время как число слов языка представляет объем его мира, грамматический строй языка дает нам представление о внутренней организации мышления. Для разных языков состав грамматических категорий разный, поскольку каждый язык сам

«выбирает» для себя существенные атрибуты словарного класса, и этот отбор происходит на протяжении длительного исторического отрезка времени. Грамматическая система любого языка – это наиболее устоявшаяся и медленно поддающаяся изменению часть языкового строя. Ее формирование осуществляется в течение многих веков и даже тысячелетий, и поэтому в ней не могут не отражаться особенности национального менталитета и мышления, обусловленные социополитическим климатом и культурно-этическими ценностями, характерными для той или иной нации. Язык можно рассматривать как орудие образования мысли и самосознания. Самосознание всегда расшифровывается некоторым образом как умение смотреть на самого себя как бы со стороны, то есть глазами другого человека, глазами рода человеческого, как умение контролировать свои собственные действия под углом зрения внутренней логики восприятия и оценки социальной среды. Самосознание как единство сознания и воли возникает лишь на определенном этапе развития индивидуума, самосознание которого и система его установок выявляют свое «бытие-для-себя». А до этого оно существует как безличный по отношению к индивидууму, разум «самосознание-в-себе». Изучение языка народа позволяет глубже погрузиться в его культуру и историю. Слова и выражения в языке связаны с определенными эмоциями, представлениями и образами, которые сложились на протяжении веков. Они отражают особенности отношения к миру и окружающей среде, а также отражаются в мифах, сказках и легендах. Язык позволяет увидеть и понять традиции и обычаи народа. С помощью языка народ передает информацию о своих религиозных верованиях, ритуалах и праздниках. Например, особенности языка могут отражаться в формулах приветствия, выражениях благодарности или проклятий, которые используются в определенных ситуациях. Язык народа также отражает его историю и судьбу. В нем можно найти следы прошлых веков, являющиеся свидетельством колонизации, миграции, войн и других исторических событий. Язык народа является ключом к пониманию его культуры и истории.

Культура народа влияет на формирование языка. Через язык народ сохраняет свою историю и традиции, передает свое наследие будущим поколениям. Огромное количество существующих в мире языков отражает бесконечное разнообразие способов мышления. Знакомство с любой культурой, ее изучение всегда будут неполными, если в поле зрения человека, обратившегося к этой культуре, не окажется основополагающих компонентов, как склад мышления нации, национальной логики мировосприятия и мирооценки. Как писал Э.Сепир: «Язык – это путеводитель, приобретающий всё большую значимость в качестве руководящего начала в научном изучении культуры». Язык тесно связан с мышлением и сознанием человека в целом и является элементом самоидентификации народа.

В заключение хочу сказать, что язык является неотъемлемой частью национальной культуры. Язык тесно связан с мышлением и сознанием человека в целом. Язык играет важную роль в отражении культуры и идентичности народа. Он является средством коммуникации и социализации, а также формирует национальное мировидение.

Список использованной литературы:

1. Ф. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. Язык и культура. – М., 1990. – с. 25.
2. Языки мира: Проблемы языковой вариативности. – М.: Наука, 1990. – с. 182.
3. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа.

V СЕКЦИЯ

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕНІ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Абдрахманова А.Т.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, заң ғылымдарының магистрі
Айтқулова А.М.*

ШЕТЕЛДЕГІ ҚАЗАҚ БАЛАСЫ: «АРМАНЫМ – ҚАЗАҚСТАНҒА ОРАЛУ»

Бүгінде әлемнің 30 елінде Қазақстаннан асырап алған балалар тұрып жатыр. Олардың арасында шетелдік азаматтар біздің облыстан, Өскеменнен асырап алған мыңнан астам бала бар. Жарық дүниеге келісімен әке-шешенің жылуын сезіну бақыты бұйырмаған олар ата-анасынан ғана емес, кіндік қаны тамған туған жерлерінен де жырақтап, жаттың қолына кеткен.

Гаага конвенциясы бойынша жетім бала болмауы керек. Ал Қазақстан – Гаага конвенциясының мүшесі. Баланың құқығы қорғалады. Бала отбасында өсуі керек. Егер, бізде Қазақстанда жетім бала болмаса, Қазақстан азаматтары барлығы жабылып, балаларды асырап алатын болса, шетелге біз бала бермейміз. Біз халықаралық аренаның алдына шығып, айта аламыз «міне, бізде жетім бала жоқ, біз шетелге бала бере алмаймыз» деп. Егер, біздің азаматтар өздері асырап алмаса, ол балалар балалар үйінде, интернатта өссе, халықаралық міндеттеме бойынша біз балаларды шетел азаматына беруіміз керек.

Сол жылдары балаларын интернатқа, балалар үйіне уақытша қалдырып кеткен ата-аналар опық жеп қалған көрінеді. Кейбір ата-аналар жағдайы қиын болып уақытша қалдырып кеткен көрінеді. Сол уақытта баланы шетелге беріп жіберген. Сол жылдары БҒМ қарамағындағы Балалар құқығын қорғау комитеті болған және де сол комитет осы ситуацияға жауапты болған екен.

Ал енді, ресми статистикаға көңіл бөлсек. Қазақстаннан шетел азаматтары асырап алған балалардың жалпы саны 8 805-ке жетті. Бұл туралы «ҚазАқпараттың» ресми сауалына Қазақстанның Білім және ғылым министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитеті жолдаған жауапта хабарланды. «Ал 2011 жылы шетел азаматтарының бала асырап алу рәсімінің механизмі қарастырылатын «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР Кодексі қабылданды. Кодекс қабылданғаннан кейін (шетелдік агенттіктерді аккредитациялау арқылы) елімізде барлығы 125 бала асырап алынды», - деп атап өтілген комитет мәліметінде. Ресми статистика бойынша Қазақстанда шетелге бала беру 1999 жылы басталған. Әсіресе, 2000 жылдардың басында Шығыс Қазақстан облысынан бала асырап алуға ниетті шетелдіктер күрт көбейе түскен. Сол жылдары облыстағы сәбилер, балалар үйі жыл сайын 100-ге тарта баланы шетелге шығарып салған. 2009 жылы ғана шетелдік азаматтар облыстан 120 сәбиді асырап алып, шетелге әкеткен.

Балалар АҚШ, Италия, Испания, Канада, Англия, Бельгия және тағы басқа шетелдерден келген отбасыларға берілген. Қазақстаннан бала асырап алу жөнінде АҚШ-тан кейінгі екінші орында Испания тұр. Ресми мәліметке сәйкес, мұнда 700-ден астам бала бар. Бірақ бейресми мәлімет бойынша, 800-ден астам, тіпті мыңға жетіп қалуы мүмкін. Себебі, көп бала кезінде Білім және ғылым министрлігінің есебіне ілікпей қалған.

«2020 жылдан бастап осы уақытқа дейін шетел азаматтары бала асырап алуды жүзеге

асырмаған» деп жауап берді Шығыс Қазақстан облысының білім басқармасының басшысы Иннеса Чернышева газет редакциясынан жолданған сауалдарға. Олардың біразының тағдыры әлі күнге дейін белгісіз. Бүгінде 5217 асырап алынған қазақстандық кәмелет жасқа толғаны белгілі.

Қазақ балаларының көбісінің есейіп, ержеткендегі қазіргі өмірінің жарқын сәттері туралы, біразының қайғылы оқиғаларға душар болып жатқаны туралы да ақпарат бар.

Осыдан бірнеше жыл бұрын Ақмола облысында туып, америкалықтардың асырауына берілген 1997-1999 жылдары туған Тимур мен Дамир Вашингтон штатында өздерін асырап алған азаматтың қолынан қаза тапқан болатын.

Тағы да сол АҚШ-тың Массачусетс штатына қарасты қалада америкалықтарға берілген қазақстандық ұл мен қызды асырап алған ерлі-зайыптылар бірнеше жыл бойы зорлап келгені белгілі болды.

Қазіргі таңда, 2016 жылдың сәуір айында қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңымен бала асырап алу жөніндегі агенттіктерге қойылатын талаптар күшейтілді.

Өкінішке орай, бұл тек қана бірнеше оқиға, ал бұндай оқиғалар көп. Қазақстаннан шетелге жіберілген әр баланың тағдыры әртүрлі. Кезінде кеткен қателіктер түзетіліп, қаракөздеріміз дін аман түгенделіп, табылса екен. Елден жырақта тілін, дінін білмей өмір сүріп жатқан балаларымыздың жақсы-жаманды тағдыры, жан айқайы – өткен қоғамның, бүгінгі қоғамның қасіреті, ұлтымыздың трагедиясы. Қазақтың қыз-жігіттері мейірімнен, адамгершіліктен жұрдай болмаса, өтірік «ұяттан» өртенбей, арлы болса, қоғам, отбасы, ата-ана, адамдар, таныстар, туыстар бір-біріне қайырымды болса қазақ елінде жанды солқылдатқан мұндай қасірет болмас еді.

Бұл ғаламда қазақтың қазақтан басқа ешкімге керегі жоқ. «Әр қазағым жалғызым», санаулы ғана қазағымызды қорғай білейік. Жерде жетім жыласа, көкте періште күңіренеді емес пе?

Аманалиев М.М.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, г. Астана,
научный руководитель: кандидат юридических наук, доцент Крушинская Е.В.*

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РК

Судебная власть – самостоятельная и независимая ветвь государственной власти, действующая для разрешения конфликтов между государством и гражданами, самими гражданами, юридическими лицами, на основе закона, а также контроля за конституционностью законов. В нашей стране часто критикуют действующую судебную систему за неэффективность, а именно: несправедливые решения и, зачастую, невыполнения сторонами своих обязательств, связанных с выполнением судебного решения. И если с несправедливыми решениями ничего сделать нельзя, так как даже в странах с развитой судебной системой, граждане очень часто недовольны решениями суда, то проблемы с исполнением обязательств, возложенных судом, решить можно.

Для этого наше государство приняло 2 апреля 2010 года закон «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», до этого были только государственные судебные исполнители. Согласно второй статье данного закона, задачами исполнительного производства являются обязательное и своевременное принятие мер, направленных на принудительное исполнение исполнительных документов, выдаваемых на основании судебных решений, определений по гражданским и административным делам, предписаний

и постановлений по делам об административных правонарушениях, приговоров и постановлений по уголовным делам в части имущественных взысканий, а также постановлений иных органов в соответствии с указанным Законом [1].

В 2021 году в производстве судебных исполнителей находилось почти 7 млн исполнительных листов и других документов на сумму 9,3 трлн тенге. Взыскание в полном объеме осуществлено лишь по 2,3 млн исполнительных документов на сумму 300 млрд тенге. Основные причины - несовершенство законодательства, а также неплатежеспособность должников. Только в прошлом году по причине невозможности взыскания ввиду отсутствия у должника доходов или имущества, взыскателям было возвращено 608 тыс. исполнительных документов на сумму 2,4 трлн тенге [2].

По-нашему мнению, причинами таких проблем являются: во-первых, особенности казахского менталитета, во-вторых, несовершенство законодательства, в-третьих, коррупция среди частных судебных исполнителей.

Под особенностью казахстанского менталитета подразумевается, в первую очередь, наличие крепких семейных связей, из-за чего очень часто люди переписывают все свое имущество на своих родственников, заключают сделки через родственников, часто свои доходы автоматически отчисляют своим близким. Если в западном мире это явление носит редкий характер, то в Казахстане - это обыденность. Из-за чего часто получается, что юридически с должника нечего взыскивать, у него нет доходов, нет никакого имущества, должник по бумагам никогда не работал. В таких случаях появляется вопрос: а как этот человек вообще живет? Либо этот человек скрывает свои доходы, либо его материальное положение действительно удручающее, и государство обязано помочь должнику [3].

У нашего законодательства есть огромное количество проблем в области исполнения судебных решений. Большое количество лазеек и явных пробелов, при этом, чтобы избежать исполнения обязательств, возложенных судом, не нужно обладать юридическим образованием или делать какие-то сложные действия. Статья 430 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта либо исполнительного документа» работает очень странно. Во-первых, сотрудники правоохранительных органов часто отказываются возбуждать уголовное дело, так как, либо лицо до этого не привлекалось к административной ответственности по 669 статье КОАП, либо с момента привлечения к административной ответственности не прошло 6 месяцев. При этом, если лицо перед возбуждением уголовного дела «кинет» на счет частного судебного исполнителя условно 10000 тенге из 30 миллионов, то дело возбуждать не будут.

Коррупционная составляющая среди частных судебных исполнителей не имеет подтверждений, но на практике есть следующая коррупционная схема. Например, должник должен 30 миллионов тенге, частный судебный исполнитель по закону получит условно 6 миллионов тенге, но должник договаривается и платит частному судебному исполнителю условно 8 миллионов тенге, далее, частный судебный исполнитель помогает должнику скрыть имущество, со своей стороны затягивая дело.

Чтобы решить все эти проблемы, по-нашему мнению, нужно составить и внести ряд поправок в законодательство: во-первых, убрать статью 669 «Неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта и исполнительного документа в КОАП», во-вторых, внести поправки в статью 430 УК РК, а именно: исполнения вступивших в законную силу приговора, решения суда или иного судебного акта, либо исполнительного документа, в течении года, менее чем на 20 процентов от указанной там денежной суммы, наказываются лишением свободы на 8 лет. Лицо не привлекается к уголовной ответственности, если на протяжении года оно активно выплачивало денежную сумму, но, в силу материального положения, не смогло покрыть указанную выше сумму. Данная поправка не представляет опасности для порядочных граждан, в то же время, скрывающие

свои доходы будут вынуждены выплачивать долги, в противном случае, они будут осуждены и отправлены в места лишения свободы.

Также будет полностью исключена возможность коррупционной составляющей для частных судебных исполнителей, так как у должников исчезнет смысл скрывать свои доходы, а у граждан повысится доверие к судебной системе.

В-третьих, внести поправку в закон «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», согласно которой с должника нельзя взыскивать более 15 процентов от его заработной платы, за исключением случаев, когда у должника имеются алиментные обязательства. Эта поправка вносится с целью защиты прав должника перед частными судебными исполнителями. Всякое долговое обязательство очень часто является тяжким бременем для порядочного гражданина, и потолок в 15 процентов от заработной платы позволит должнику не слишком сильно ограничивать свой досуг и понижать качество(уровень) своей жизни.

Список использованной литературы:

1. «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.).

2. Число жалоб на судoisполнителей растет – Минюст. Канат Мусин назвал основания для лишения их лицензии. <https://kapital.kz/gosudarstvo/104087/chislo-zhalob-na-sudoispolniteley-rastet-minyust.html> (Дата обращения: 1.03.2024 г.).

3. Асанов А.Е. Исполнительное производство в Республике Казахстан: проблемы и пути совершенствования // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2018. – №3 (52). – С. 157-165.

Жанаханов К.К.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: заң ғылымдарының магистрі Мусынова Г.Е.*

ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ ДЕКЛАРАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Үкіметтің 2010 жылғы 23 қыркүйектегі № 975 Қаулысымен Қазақстандағы кірістер мен мүлікті жалпыға бірдей декларациялауға көшу тұжырымдамасы бекітілді. Бұл шара мемлекеттің салық жүйесінің ашықтығын арттыруға, көлеңкедегі экономикаға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске ұмтылуындағы маңызды кезең болып табылады. Алайда, 2016 жылы халық та, мемлекеттік органдар да бұл процеске дайын емес екендігі анықталды. Ақпараттық жүйелердің жеткілікті дамымағандығына, уәкілетті органдардың ескірген дерекқоры және шалғай аудандарда интернеттің болмауына байланысты декларациялау жүйесін енгізу мүмкіншілігі болмады. Содан кейін, 2017 жылғы 25 желтоқсандағы Салық кодексіне сәйкес жалпыға бірдей декларациялауға кезең-кезеңімен көшу туралы шешім қабылданды:

- 2021 жылғы 1 қаңтардан бастап декларацияны жауапты мемлекеттік лауазымдарды атқаратын адамдарға және олардың жұбайларына, шамамен 600 мың азамат;

- 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап декларацияны мемлекеттік мекемелердің қызметкерлері мен олардың жұбайлары, сондай-ақ квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметкерлері мен олардың жұбайлары тапсыруға тиіс, немесе 2,1 млн. адам;

- 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап декларациялау міндетіне заңды тұлғалардың басшылары мен құрылтайшылары (қатысушылары) және олардың жұбайлары; жеке кәсіпкерлер мен олардың жұбайлары кіріседі, шамамен 4 млн. адам;

- 2025 жылғы 1 қаңтардан бастап декларацияны халықтың қалған санаттары ұсынуға тиіс, яғни осында отырған бүкіл азаматтар тапсыруға мәжбүр болады. Яғни, бұл Қазақстан қоғамы үшін ең өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

Қазақстан халқының 60%-на дейін жалпыға міндетті декларациялауды енгізуге қарсы. Бұл немен байланысты болуы мүмкін? Әрі қарай, біз жалпыға бірдей декларациялау туралы сынға ұшыраған ең басты екі мәселені қысқаша қарастырамыз.

1. Халықтың орынды наразылығы:

Жаңа жүйені енгізу азаматтар тарапынан да, мемлекет тарапынан да айтарлықтай қаржылық және уақытша шығындарды талап етеді. Азаматтар декларацияны сәтті толтыру үшін салық кеңесшілерінің қызметіне қаражат жұмсауға мәжбүр, ал мемлекет тиімді оқыту науқанын қамтамасыз етуі керек. Халықтың медианды жалақысы шамамен 250 мың теңге болса, орта таптың жоқтығы және декларациялау үшін нақты базаның жоқтығы туралы айту керек. Халықты декларациялау орнына ресурстарды шынымен үлкен көлеңкелі ағымдардың жолын кесуге бағыттаған жөн, мұндай салалар өте аз және олардың барлығы бизнеске де, фискалдық органдарға да белгілі. Билік өкілдері үшін декларация енгізілген сәттен бастап қазақстандық министрлердің немесе әкімдердің қызметіне қатысты бірде-бір атышулы жанжал немесе сот талқылауы болған жоқ. Осыған байланысты халықта бізді неге декларациялайды деген сұрақ туындайды.

2. Ақпараттық насихат жұмысының төмен деңгейі:

Негізгі проблемалардың бірі – халықтың декларациялау қажеттілігі туралы ғана емес, сонымен бірге процестің өзі туралы да хабардарлығының төмендігі. Азаматтардың жаңа жүйенің артықшылықтары мен мақсаттарын қанағаттанарлықсыз түсінуі оны сәтті жүзеге асыруда қиындықтар туғызады. 2025 жылы бүкіл халық декларацияға қатысқан сәтте декларацияларды толтыру кезінде көптеген қателіктер болады, себебі уәкілетті орган тарапынан оқыту не түсіндіру жұмыстары жеткілікті деңгейде жүріп жатқан жоқ. Бірінші кезеңде жоғарғы білімі бар, мемлекеттік нысандағы құжаттарды толтырып жүрген 11 мың азаматтардың декларацияны қате толтырылуы арқылы 759 млрд. теңге салықтық қарыз пайда болды. Халықтың көп бөлігі көмексіз көлікті сақтандыруды толтыра алмайды немесе айыппұл төлей алмайды. Енді, 13 миллион адам көпбеттік форманы толтыруы керек. Олар нені толтырады, қалай толтырады – бұл үлкен сұрақ.

Қорытындылай келе, Қазақстанда табыстарды жалпыға бірдей декларациялау жүйесін енгізуге байланысты сын-қатерлер мен проблемаларға қарамастан, бұл реформа салықтық ашықтық пен көлеңкелі экономикаға қарсы күрес бағытындағы маңызды қадам болып қала беретінін атап өткен жөн. Ақпараттық кампанияларды белсенді түрде жүргізу, сондай-ақ жүйені табысты енгізуге кепілдік беру және жағымсыз әлеуметтік салдарларды барынша азайту қажет.

Зеннат А.Г.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, заң ғылымдарының магистрі
Канафина Г.А.*

БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТЕГІ РӨЛІ: ЖАЛҒАН АҚПАРАТ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте бұқаралық ақпарат құралдары тәуелсіз бақылау мен тергеу ретінде маңызды рөл атқарады. Бірақ қазіргі ақпараттық кеңістікте сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігіне қатер төндіретін жалған ақпарат мәселесі барған сайын өткір болуда. Сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасыру үшін немесе шынайы тергеулерді қаралау үшін таратылған жалған ақпарат бұқаралық ақпарат құралдарына деген халықтың сеніміне және билікке деген сеніміне үлкен қауіп төндіреді. Осы тұрғыда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін талдау және осы қауіптің алдын алу және оны жеңудің тиімді қадам - стратегияны әзірлеу үшін жалған ақпаратпен байланысты проблемаларды анықтау өте маңызды.

Бұқаралық ақпарат құралдары сыбайлас жемқорлық фактілерін өздері қолданатын түрлі тетіктер мен құралдар арқылы анықтау және жария етуде басты рөл атқарады. Бұл тетіктердің біріншісі – көбінесе қаржылық есептілікті талдауды, инсайдерлер мен қоғам қайраткерлерімен сұхбатты, қолда бар құжаттар мен деректерді тексеруді қамтитын журналистік зерттеу. Пентагон құжаттары сияқты тергеулердің мысалдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте БАҚ ықпалының айқын дәлелі бола алады. Бұл тергеулер сыбайлас жемқорлықтың жүйелі мәселелеріне жаһандық назар аударды және әртүрлі елдердегі заңнама мен тәжірибеде үлкен өзгерістерге әкелді. Олар сондай-ақ адалдық пен ашықтықты насихаттаушы ретінде бұқаралық ақпарат құралдарына халықтың сенімін арттыруға көмектесті және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар бойынша қоғамдық ойларды ынталандырды.

Дезинформация сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігіне елеулі қатер төндіреді, өйткені ол қоғамның шындықты қабылдауын бұрмалайды және сыбайлас жемқорлық әрекеттерді анықтау мен ашуға кедергі жасайды. Ақпарат кеңістігінде жалған ақпараттың таралуы қоғамдық пікірге әсер ете алады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігіне жалған ақпараттың әсері бірнеше аспектіде көрінеді. Біріншіден, жалған ақпарат қоғамның тәуелсіз БАҚ-қа және құқық қорғау органдарына деген сенімін әлсіретіп, тергеуді қиындатады.

Екіншіден, жалған ақпарат қоғамдық санада түсінбеушілік тудыратын және қажетті шараларды қабылдауды қиындата түсетін шынайы тергеулер мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің беделін түсіру құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Дезинформацияның практикалық мысалдарына жалған мәліметтерді, жалған ақпаратты жаппай тарату арқылы қоғамдық пікірді манипуляциялауды және қарсыластардың беделін түсіру немесе қоғамның назарын нақты мәселелерден аудару үшін жалған жаңалықтарды пайдалану жатады. Дезинформациямен тиімді күресу үкіметтердің, азаматтық қоғам ұйымдарының және белсенділердің бірлескен күш-жігерін қажет етеді. Үкімет жалған ақпаратпен күресу және бұқаралық ақпарат құралдарының өзін-өзі реттеу тетіктерін ілгерілету үшін заңнаманы күшейту бойынша қадамдар жасай алады. Азаматтық қоғам ұйымдары мен белсенділер халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыру және жалған ақпаратты әшкерелеу үшін білім беру науқандарын жүргізе алады.

Білім мен ақпараттық сауаттылық жалған ақпаратқа қарсы тұрудың негізгі құралдары ретінде де маңызды. Мектеп пен университеттің оқу бағдарламаларына сыни ойлау, ақпаратты талдау және фактчекинг модульдерін қосу қоғамда шынайы ақпаратты

жалған ақпарат пен айла-шарғыдан ажыратуға қажетті дағдыларды дамытуға көмектеседі. Технологиялық шешімдер мен инновациялар дезинформацияға қарсы тұруда маңызды рөл атқара алады. Бұған әлеуметтік желілердегі жалған жаңалықтар мен жалған ақпаратты автоматты түрде анықтау және сүзгілеу үшін алгоритмдер мен бағдарламалық құралдарды әзірлеу, сондай-ақ фактілерді тексеру және фактілерді анықтау үшін платформалар жасау кіреді. Бұған қоса, желідегі жалған ақпаратпен тиімді күресу үшін технологиялық компаниялар, үкімет және азаматтық қоғам ұйымдары арасындағы ынтымақтастықты дамыту маңызды.

Қорытындылай келе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі маңызды болып қала береді, бірақ дезинформация мәселесі бұл процестің тиімділігіне елеулі қиындықтар туғызады. Жалған ақпарат бұқаралық ақпарат құралдары мен құқық қорғау органдарына деген халықтың сеніміне ғана емес, сонымен қатар тез арада әрекет етуге қауіп төндіреді.

Бұл саладағы болашақ зерттеулер жалған ақпаратты анықтау және оған қарсы тұрудың тиімді әдістерін әзірлеуге, сондай-ақ дезинформацияның қоғамдық пікірге және демократиялық процестерге әсерін зерттеуге бағытталуы мүмкін. Сондай-ақ осы жаһандық қауіппен тиімдірек күресу үшін халықаралық ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуды жалғастыру маңызды.

Бірлескен күш-жігер мен әрекет арқылы ғана біз жалған ақпарат мәселесін жеңіп, сыбайлас жемқорлықсыз адал және ашық қоғамды қамтамасыз ете аламыз.

Искаков Н.К.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: старший преподаватель Абельдинов А.С.*

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИЛИ СОДЕРЖАНИЯ ПРИТОНОВ ДЛЯ ЗАНЯТИЯ ПРОСТИТУЦИЕЙ И СВОДНИЧЕСТВА

Изучаемая нами проблема и правовой институт относятся к категории наиболее актуальных вопросов в отрасли уголовного права Республики Казахстан из-за сохраняющейся сложной криминальной ситуации. Современное общество сталкивается с многочисленными вызовами, требующими комплексного анализа, включая не только экономические и социальные, но и нравственные аспекты. В этом контексте особенно острой выступает проблема организации притонов для занятия проституцией и сводничества. Эти формы преступности не только создают серьезные угрозы для общественной безопасности, но и подрывают нравственные основы, требуя от нас комплексного подхода для их изучения и эффективной борьбы. В этом контексте важно обращать внимание на социокультурные и правовые аспекты, определяющие сущность и динамику данных преступлений. Центральной нормой, регулирующей вопросы организации или содержания притонов для занятия проституцией и сводничества, является ст. 309 УК РК. Данная статья предоставляет основу для юридического анализа и понимания уголовно-правовых аспектов данного вида преступлений.

Для полного понимания современного статуса уголовного законодательства в Республике Казахстан и, в частности, регулирования преступлений против нравственности, необходимо обратить внимание на исторический контекст формирования уголовного законодательства в стране. Период независимости Казахстана, начавшийся в 1991 году, стал временем кардинальных изменений в законодательной базе. В это время произошло переосмысление и переработка нормативных актов, что оказало существенное влияние на

уголовное законодательство, в том числе и в области преступлений против нравственности. В начале стадии становления независимости акцент был сделан на установление собственного суверенитета и формирование государственных институтов. Однако, с развитием общества и изменением приоритетов, внимание было уделено вопросам нравственности и борьбы с преступлениями данной категории.

Современное уголовное законодательство Республики Казахстан включает нормы, направленные на предотвращение и наказание преступлений против нравственности. Законы устанавливают ответственность за организацию притонов для занятия проституцией и сводничества, предусматривая соответствующие наказания для лиц, совершивших такие преступления.

Проституция, особенно связанная с содержанием притонов, рассматривается как фоновая среда для криминала и один из важных видов преступного бизнеса. Однако, даже несмотря на это, самостоятельное исследование содержания притонов как разновидности организованной преступности, особенно в контексте взаимосвязи с коррупцией и другими видами преступлений, остается недостаточно исследованным направлением. Таким образом, в настоящее время актуальной является необходимость глубокого анализа притона как объекта криминалистического исследования, особенно с учетом его роли в современном преступном мире и взаимосвязи с другими видами преступлений.

В ходе написания дипломной работы был использован общенаучный диалектический метод познания, а также различные методы, включая гносеологический, исторический, системный, сравнительно-правовой, лингвистический, логический и др. Этот аналитический подход позволил рассмотреть притон для занятия проституцией как сложный объект исследования, выявив его различные аспекты.

Перед тем, как перейти к проблемам расследования содержания притонов для занятия проституцией, было проведено исследование понятия «притон для занятия проституцией» в контексте системы понятий, связанных с различными формами сексуальной эксплуатации, также был проанализирован с точек зрения истории, социальной демографии, права и микроэкономики. В работе сделан акцент на криминалистически значимых моментах, необходимых для выявления и раскрытия соответствующих преступлений.

Незаконное предоставление помещения включает в себя владение или аренду недвижимости без необходимых разрешений, что может привести к нарушению законодательства. Примером может служить владение недвижимостью без соответствующих лицензий. Также, организаторы притона могут принимать меры для скрытия предназначения помещения, изменяя его внешний вид или используя кодовые слова. Обеспечение безопасности в притоне может включать в себя установку систем видеонаблюдения, служб охраны и сигнализации. Тренинг персонала направлен на обучение сотрудников соблюдению конфиденциальности и обеспечению безопасности в притоне. Выбор проституток может включать активное участие организаторов в найме, проведение личных интервью и использование собеседований с тестированием. Реклама и привлечение клиентов могут осуществляться через размещение рекламы в различных источниках и проведение мероприятий или акций. Финансовые транзакции включают в себя взимание платы от проституток, устанавливая определенные условия работы в притоне, такие как процент от их заработка. Важным аспектом является также введение системы учета для отслеживания финансовых операций в притоне, что может включать использование электронных систем.

Уголовно-правовые аспекты организации содержания притонов для занятия проституцией и сводничества включают различные объекты, которые организаторы могут контролировать и координировать для обеспечения функционирования притона. Например, организаторы притона могут использовать помещение без необходимых разрешений или арендовать недвижимость с целью оказания интимных услуг. Это может включать владение

недвижимостью на юридически недопустимых условиях, например, без соответствующих лицензий. Они также могут предпринимать меры для скрытия фактического использования помещения от контролирующих органов, например, изменяя наружный вид или используя кодовые слова. Для обеспечения безопасности проституток и клиентов организаторы притона могут устанавливать системы безопасности, такие как видеонаблюдение, средства охраны и сигнализация. Тренинг персонала может проводиться для обучения персонала соблюдать безопасность и конфиденциальность. Организаторы могут принимать активное участие в наборе проституток, выбирая их с учетом различных критериев, таких как внешность, опыт и специализация. Это может включать личное интервью с кандидатами и проведение собеседований или тестирования перед приемом на работу. В области рекламы и привлечения клиентов организаторы притона могут активно рекламировать услуги проституток в различных источниках, включая печатные издания, онлайн и социальные сети. Они также могут организовывать мероприятия и акции для привлечения новых клиентов. Финансовые транзакции также важны в организации притона. Организаторы могут устанавливать плату или комиссию за использование помещения и предоставление услуг. Это может включать в себя взимание процента от заработка проституток в качестве условия работы в притоне. Системы учета могут использоваться для отслеживания финансовых операций в притоне. Эти аспекты организации содержания притонов могут варьироваться и зависеть от местных законов, обстоятельств и практик в данной области.

Отсутствие четких определений и судебной практики в отношении преступлений, связанных с проституцией и содержанием притонов в Уголовном кодексе Республики Казахстан, создает вызовы для следователей и правоохранительных органов. Недостаточная ясность в законе может затруднять квалификацию деяний и принятие решений по уголовному преследованию. При анализе криминологических и уголовно-правовых характеристик преступлений, предусмотренных статьями 308 и 309 Уголовного кодекса РК, важно учитывать стремление к защите прав и свобод личности в демократическом обществе. Однако необходимо также обеспечивать оптимальное соотношение между дозволениями и запретами в отношении проституции, учитывая общественную опасность, представляемую этой деятельностью. Существующие запреты, касающиеся преступлений, связанных с проституцией, могут быть предметом обсуждения в контексте их соответствия современной обстановке и уровню общественной опасности. Это может включать в себя рассмотрение возможности пересмотра законодательства с учетом изменений в обществе и развития подходов к урегулированию связанных с проституцией вопросов. В целом, с учетом динамики общества и эволюции взглядов на данные явления, регулирование проституции и связанных с ней преступлений требует внимательного рассмотрения, чтобы обеспечить баланс между защитой прав личности и поддержанием общественной безопасности.

В заключение, вопросы, связанные с проституцией и преступлениями, организацией и содержанием притонов, требуют внимательного рассмотрения и обновления законодательства с учетом современных вызовов и динамики общественных взглядов. Необходимо стремиться к балансу между защитой прав личности и обеспечением общественной безопасности, чтобы эффективно противостоять этим явлениям и способствовать созданию справедливого и безопасного общества.

Қадырбек Ұ.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., доцент Альмухамбетов Ж.Н.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қор нарығы (ағыл. securities market, ағылшын. stock market, ағылшын. equity market) – оның қатысушылары арасындағы бағалы қағаздарды шығару мен олардың айналымына қатысты экономикалық қатынастардың жиынтығы. Қор нарығы инвесторлар акцияларды сатып алып, сата алуы үшін, ал компаниялар пайда табу үшін жаңа акцияларды шығара алуы үшін маңызы бар.

Компанияларға өз жұмысын жүргізу үшін ақша қажет, ал ақшаны қор нарығы арқылы тартуға болады. Әдетте компаниялар акциялар немесе акциялар түрінде әлеуетті инвесторларға өз компанияларындағы меншіктің белгілі бір пайызын немесе акцияларын қор нарығы арқылы сату арқылы ақша жинайды. Көптеген кәсіпорындар мұны қарыздан құтылу үшін жасайды. Қор нарығы бизнеске де, инвесторларға да көмегі зор. Мысалы мынадай маңызы бар: компанияларға өз бизнесі мен экономикасының дамуына орын беру, адамдарға инвестициялардың кең ауқымынан таңдау мүмкіндігін беру және олардың зейнетақы жинақтарының уақыт өте келе құндылығын арттыруға мүмкіндік беру. Қор нарығының құны және бір күнде сатылатын акциялардың құны экономиканың маңызды бөлігі болып табылады. Олар қор нарығындағы компаниялардың қалай жұмыс істейтінін, адамдардың қор нарығындағы компанияларға қалай қарайтынын және адамдардың экономиканың әртүрлі аспектілеріне көзқарасын көрсетеді.

Қор нарығы көбінесе елдің экономикалық денсаулығының барометрі ретінде қарастырылады. Ол елдегі бизнес жағдайлары мен жалпы экономикалық ахуалды көрсетеді. Акциялардың бағасы сұраныс пен ұсынысқа байланысты өзгереді, оған әртүрлі факторлар әсер етеді. Соның ішінде корпоративтік табыс, инфляция, пайыздық мөлшерлеме, саяси тұрақтылық және т.б. Атап айтқанда, қор нарығы күтілетін экономикалық үрдістерді жылдам бағалауға көмектеседі. Акция бағасының өсуі әдетте салауатты немесе өсіп келе жатқан экономиканы білдіреді, ал бағаның төмендеуі алдағы рецессияны немесе экономикалық баяулауды көрсетуі мүмкін. Осылайша, қор нарығын түсіну нақты және уақытылы экономикалық болжам жасауға мүмкіндік береді.

Қор нарықтары компанияларға капиталды тарту үшін және реттелетін платформаны қамтамасыз етеді. Акцияларды бастапқы жария орналастыру жолымен шығару арқылы бизнестің үлкеюіне, жаңа жобаларға инвестициялауға және инновациялар енгізуге қажетті қаражатты ала алады. Мұндай платформа болмаса, корпорацияларға өсу мен инвестицияларды өзіне тартуы күрделі болар еді. Сонымен қатар қор нарығы байлықты қайта бөлуді жеңілдетеді. Бұл жеке және институционалдық инвесторларға өздері инвестициялаған компаниялардың қаржылық жетістігіне қатысуға мүмкіндік береді. Осылайша, ол байлықты құруға қол жеткізуді демократияландыра отырып, бизнес иелерінің артықшылығына айналады.

Артық қаражатты инвестициялау үшін орын ұсына отырып, қор нарығы жинақтарды көтермелейді. Банк шотында бос тұрған ақша инфляцияға байланысты уақыт өте келе құнын жоғалтуы мүмкін. Керісінше, акцияларға инвестициялау ұзақ мерзімді жоғары табысты қамтамасыз етеді. Бұл адамдарға өздерінің байлығын арттыруға және қаржылық болашағын қамтамасыз етуге пайдасын тигізеді. Оның үстіне қор нарығы инвестицияны әртараптандыруға көмектеседі. Нарықта қол жетімді көптеген инвестициялық опциялардың арқасында инвесторлар өз инвестицияларын әртүрлі салалар мен компанияларға тарата алады. Бұл өз кезегінде тәуекелді азайтып, кірісті арттырады.

Нарықтық экономика – адамзат өркениеттілігінің ең жоғарғы жетістігі және

өндірісті ұйымдастырудың ең тиімді түрі екендігін дүниежүзі мемлекеттерінің көпшілігінің өркендеу тәжірибесі дәлелдеген ақиқат шындық. Қаржы нарығы — мемлекеттің бүкіл ақша қорларының жиынтығы. Жалпы қаржы нарығы біріне-бірі байланысты және бірін-бірі толықтырып тұратын, бірақ әрқайсысы өз алдына қызмет жасайтын үш нарықтан тұрады:

- Айналымдағы қолма-қол ақша нарығы.
- Несие капиталының нарығы.
- Бағалы қағаздар нарығы.

Сонымен бағалы қағаз нарығы капитал нарығының, яғни ақша және басқа материалдардың құндылықтардың нақты қызметін көрсетеді. Бағалы қағаздар нарығы нарықтық экономикада күтпеген кездейсоқ болатын процестердің реттеушісі. Экономикасы дамыған мемлекеттерде бағалы қағаздар көмегімен қосымша капитал алу анағұрлым жеңіл. Ақция және облигация сияқты бағалы қағаздарды шығаруға және оларды тіркеуге 2, эмиссиялық проспектісін шығарып және нарыққа қатысушылардың оларды талқылауына 2-4, оларды сатып алу, сатуға және есеп айыруға 2-3 апта уақыт кетеді екен. Қорытындысында 1,5-2 ай ішінде эмитент (шығарушы) өзіне қажетті капиталды жинап, оны басқару құқына ие болады.

Сонымен бағалы қағаздар нарығы – экономикалық өрлеуді көп жағдайда қаржыландыратын ең оңай және ең қолайлы қаржы көзі. Бағалы қағаздар – ең алдымен мүлікті иемденуде құқық беретін ақшалы құжат немесе қарыз берушіге қарыз алушының берген қарыз міндеттемесі. Бағалы қағаздар толтырылуы немесе жазылуы жөнінен екі түрлі болуы мүмкін: заң жүзінде бекітілген жеке құжат түрі, не есепшотқа енгізілген жазу түрі. Егер басқа адамға иемденуге берілсе есепшотқа енгізіліп, ерекше куәлік толтырылып беріледі. Оны иемдену құқын береті құжатты сертификат деп атайды.

Шығаруы жөнінен бағалы қағаздар 2 топқа бөлінеді: нарықтық және нарықтан тыс. Нарықтан тыс бағалы қағаздар – әлеуметтік-нарықтық қатынастардың дамуы негізінде пайда болған қағаздардың ерекше түрі. Оларға жинақ облигациялары, зейнетақы қорларының облигациялары, депозиттік (салым) облигациялары, және сол сияқтылар жатады. Бағалы қағаздарды шығарып, оны айналымға түсірушіні эмитент деп атайды.

Бағалы қағаздар нарығының даму деңгейі көп жағдайда халықтың әл-ауқатына байланысты. Себебі бағалы қағаздарға сұраныс халықтың тұрмысын айқындайды. Сондықтан халықтың табысының өсуі – Қазақстанда бағалы қағаздар нарығы дамуының басты шарты. Қаржы нарығының жаһандануы және әлемде бәсекелестік артықшылықта болу елдегі бағалы қағаздар нарығына әсерін береді.

Әлемдік қаржы нарықтарының дамуы, ең алдымен дамыған бағалы қағаздар нарығымен сипат алады. Макро деңгеймен қатар, бағалы қағаздар нарығы микро деңгейде де үлесі зор. Ең алдымен, бағалы қағаздар нарығында қаржылық ресурстар шоғырлануын атауға болады. Қаржылық ресурстар меншіктік, қарыздық және тартылған жіктелімі бар. Олардың арасындағы бәсекелестіктің болуы дамыған нарықтың бірден-бір факторы. Себебі, нарық субъектілері үшін қаржылық ресурстардың жедел, әрі арзан құралды қолдануы негізгі мақсаттарына айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бағалы қағаздар рыногы туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі Заңы.
2. Утеев Б.Ж., Утегулова Б.С. Қор нарығын мемлекеттік реттеудің маңыздылығы // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2018. – № 3.

Сайдалина Д.Г.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., профессор Идрисов К.З.

М. СЕРАЛИННИҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙЛАР ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСЫ

1911 жылы дүниеге келген демократтық бағыттағы тұңғыш жалпықазақтық «Айқап» журналы мен 1913 жылы жарық көрген «Қазақ» газетінің ұлттық баспасөзімізде алатын орны ерекше зор.

Алайда бұл басылымдардың соның ішінде «Айқап» журналының да оның редакторы әрі шығарушысы М.Сералиннің шығармашылығы туралы зерттеулер әлі де болса мардымсыз. Ол туралы көрнекті ғалым Т.Кәкішевтің келесі пікіріне көңіл аударған дұрыс. «Айқап» – С ералин деп құранның аятындай тақылдатқанымызға қаншама ондаған жылдар болды, бірақ М.Сералиннің бірде-бір рет шығармаларының толық жинағы шықпаған еді. Бейсенбай Кенжебаевтың, Төкен Әбдірахмановтың,.... кейінгі уақытта С.Зиманов пен Қ.Ыдырысовтың «Общественно-политические взгляды М.Сералина» деген зерттеу еңбектері қалың оқушының әлеуметтік-эстетикалық сұранысын қанағаттандыра алмай келген еді» [1].

Т. Кәкішев атап көрсеткендей, Сералинтану саласында өнімді зерттеулерімен танылған ғалым-әдебиеттанушы Б. Кенжебаев болғанын айрықша ескерген жөн. Оның 1957 жылы «Журналист Мұхаметжан Сералин» атты көпшілікке ұсынған кітабы ұзақ жылдар бойы М.Сералинге арналған бірден бір арнайы зерттеу жұмысы болды. Арада біраз уақыттан соң 1985 жылы жазушы, көрнекті аудармашы Төкен Абдірахманов құрастыруымен «Сералин Мұхаметжан. Топжарған; Шығармалары» атты кітабы жарық көрді.

Көрнекті ғалым Б.Кенжебаев табанды ізденіс пен зерттеу жұмыстары нәтижесінде М.Сералинді қазақ оқырмандарына кеңінен таныстырды [2]. Өз зерттеулерінде ғалым М.Сералиннің және журналдың басты мақсаттары мен ұстанымдарын айқындады.

М.Сералин (1872-1929)-XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстанның қоғамдағы-саяси ой тарихының дамуына айтарлықтай үлес қосып, елеулі рөл атқарған тұлға. М.Сералиннің саяси-құқықтық көз қарастары мен қызметінің ерекшеліктерін зерттеу жұмысын жандандыру сол замандағы көрнекті ұлт зиялыларының «Айқап» журналы төңірегіне жиналып бірігуін және олардың идеялогиялық ұстанымдарының халыққа кең таралу себебін айқындауға мүмкіндік ашады.

«Айқап» журналы өз заманындағы елеулі әдеби басылымдардың бірі болды. Журнал бетінде қазақ жерінде болып жатқан өзекті мәселелерді көтеріп қана қоймай, өлкенің мәдени-ағартушылық дамуы мен қазақ әдебиетінің дамуын мақсат еткен.

Бұл журналдың алғашқы редакторы Мұхаметжан Сералин, журналдың алғашқы дем берушісі, оның жарық көруіне үлкен үлесін қосқан күрескер-қайраткер. Ол оқырмандарды ұлттық әдеби шығармалар, мақалалар, әңгімелер, поэмалар және басқа да мәтіндермен таныстырды.

«Айқап», өсіп келе жатқан жас таланттар мен тәжірибиелі жазушылар үшін ұлттық, мәдени, әдеби мұраны дамыту мен көркейту алаңы болды. Сонымен қатар оны қоғамдық мәселелерге арналған ресми басылым деп атауға да болады. Бұл журналда сот істеріне, саяси билік пен Думаға қатысты, қоғамдық тәртіптің және өзге де маңызды тақырыптардың әртүрлі аспектілеріне қатысты мақалалар мен материалдар жарияланды. Ол халықты ақпараттандыру және оқыту үшін де кеңінен қолданылды.

«Айқап» журналының бетінде халықаралық жағдайларға айтарлықтай мән берілді. Журналда халықаралық өмірге қатысты көптеген мақалалар жарияланды. Мақала авторлары, әсіресе оның редакторы М.Сералин әртүрлі халықтардың тұрмысын зерделеп, бауырлас халықтардың өнегесін игеруге шақырды. М.Сералин осы игі жұмыста

журналдың атқаратын міндетін айрықша көрсетуге тырысты [3]. Ол журналда «Уақытлы мәтбуғаттың міндеті- милләттің әрбір түрлі мұқтажы түсетұғын істерді жариялап, майданға салып, көпке сынату, жақсы жағын жақсы деп, жаман жағы болса, мұнысы жаман сақтан деп халыққа түсіндіру, соның үшін мәтбуғат әрбір істің алдына нысана етіп растылықты ұстау тиіс екендігі әркімге махлұм. Біздағы осы растылықты ашпақ үшін төменде жазлашақ хатқа орын бердік. Оқушыларымыз сынасын деп, хаттың керекті жерін ғана жаздық» [4].

М. Сералин журналдың бағдарламасында басты бірнеше тақырыптарды анық көрсетті. Олар: Бас сөздер, сыртқы хабарлар, мұсылман тіршілігіне тиісті мәселелер, уақиғалар, фельетон, өлең-жырлар, кітап хақында һәм ғылым бабынан кеңестер, басқарушыға келген хаттар һәм одан-бұдан деп аталған 8 тараулардан тұрды [5].

М. Сералин «Айқап» журналында негізінен сыртқы хабарларды жеткізумен, журнал оқушыларын көршілес халықтардың, елдердің тұрмысы-тіршілігімен, тарихымен жетістіктерімен таныстыруды мақсат тұтумен шектелді. Патшалық қатаң бақылауға қарамастан М.Сералин ұлттық құндылықтарды қалыптастыру, дамыту бағытында қызметін алғырлықпен атқарды. Өз ұстанымдарын жүзеге асыруда ол Ресейдің алдыңғы қатарлы өкілдері өнегесін меңгеруге және ол қағидалармен оқырмандарын таныстыруға бар қайрат-жігерін аянбастан жұмсады.

Ол өз көзқарасын көпшілікке жеткізуде өзінің оқу мен білім беру саласындағы тәжірибесін пайдаланды. Оған « Жуырда орны толмастай өлім», « Маржани» мақалалары пікірлері дәлел. Ғалым-зерттеуші Б.Кенжебаевтың пікірінше, «Мұхаметжан Сералиннің журналистік таланты Октябрь революциясының арқасында шарықтап, кең өріс алды...»

Ол бұрын, «Айқап» та тек қазақ халқының әлеуметтік өмірінің бір қатар маңызды мәселелері туралы ғана жазатын болса, Октябрь революциясынан кейін ол халықаралық жағдайдың, бүкіл Советтер Одағының... маңызды мәселелері туралы жазатын болды» [6].

1923-1924 жылдары М. Сералин халықаралық жағдайға қатысты бірнеше мақалалар жариялады. Мысалы: Еуропадағы саяси жайлар, Түркия жұмхуриаты, Болгария төңкерісінің нәтижесі, Россиядағы Октябрь төңкерісі әм Германияда болайын деп тұрған төңкеріс, интернационал, отаршылдардың омыраушылығы.

М.Сералин өз пікірін еркін, айқын, нақты жеткізе білді. Сералиннің кейбір халықаралық шарттар туралы пікірі оның көзқарасының кеңдігін сипаттайды. Оған дәлел Версаль. Лозанна конференциясында қабылданған шарттар туралы пайымдаулары. Саур келісімі туралы М.Сералиннің ойтолғаулары сол кездегі қазақ қайраткерлерінің халықаралық жағдай туралы ұстанымдарымен үндестігі анық сезіледі. Бұл сабақтастықты шетел ғалымдары да анықтап зерттеуде. Сондай-ақ Хоккайдо университетінің профессоры, PhD-Уяма Томохико, осы тақырыпты зерттеуге арнаған [7].

М. Сералиннің халықаралық өмір туралы «Айқап» журналы мен «Ауыл» газетінде жарық көрген мақаларында жарияланған пікірлерін зерделей келе оның халықаралық өмір туралы ұстанымдарын айқындауға болады. Оларды қорытындылай келе М.Сералиннің халықаралық өмірді танудағы келесі басты ұстанымдарды атап өткен жөн.

1. Көршілес, бауырлас, діндес халықтардың тарихы, тілі мен тұрмысы, озық дәстүрлерін қазақ оқырмандарына таныстыру.

2. Алдыңғы қатарлы ойшылдарының, қоғам қайраткерлерінің ілімдерін қазақ арасында кенінен насихаттап, көпшілікке тарату.

3. Ресей мұсылмандары арасында кеңінен тарай бастаған джиддизм ілімін қолдау. М.Сералин әсіресе М. Гаспринский мен Ш. Маржанидің атқарған еңбегін өнеге, үлгі тұтуға шақырды.

4. М. Сералиннің халықаралық өмір туралы тақырып аясы Ресейде монархиялық билік құлаған соң кеңейе түсті. Еуропадағы саяси жайлар атты мақаласында М. Сералин пікірі кеңестік ресми пікірден өзгеше болды. Сералин Троцкийдің көзқарасын мейлінше дәл беруге ұмтылған (Бұл мәселе туралы жауап сұрағандарға Троцкий жолдас айтқан: Біздің

тілегіміз Германияның жұмысшыларының жағында. Оны біз жасырмаймыз. Бірақ аяғымыздан барып біз ешкімге соқтықпаймыз, өзімізге тиемін деушілерге тиісті жауабын беруге дайынбыз). Ол мақалаларында қарапайым халықтың мұң-мұқтажын қорғауға белсенділік танытты. Бұл М.Сералиннің көзқарасының басты ерекшелігі болды.

М.Сералин саяси-құқықтық көзқарасын толығырақ айқындау оның халықаралық жағдайлар туралы, халықаралық саясат тарихын тереңірек тануға зор септігі болары ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кәкішев Т. Ұлы жоба, ұлағатты жұмыс // Егемен Қазақстан, 19 сентябрь 2003.
2. Сералин М. «Топжарған» шығармалар (құрастырған: Т. Әбдірахманов 1985ж.).
3. Кенжебаев Б. Журналист Мұхаметжан Сералин. – Алматы 1957, 25 б.
4. Айқап, 1911, (№6). Сілтеме: Сералин Мұхамеджан (Мақалалары, публистикалық шығармалары, поэмалары, аудармалары, Сералин туралы естеліктер), Құрастырған: Қабдеш Бидырысов. – Астана, 2002. – 26 б.
5. Айқап, 1911, (№1). Сілтеме: Сералин Мұхамеджан (Мақалалары, публистикалық шығармалары, поэмалары, аудармалары, Сералин туралы естеліктер), Құрастырған: Қабдеш Бидырысов. – Астана, 2002. – 13 б.
6. Кенжебаев Б. Журналист Мұхаметжан Сералин. – Алматы, 1957. – Б. 35-36.
7. ҚР тәуелсіздігінің 20 жылдығымен Ә. Бөкейхановтың 145 жылдығына арналған «Алаш мұрасы және Тәуелсіз Қазақстан» атты халықаралық ғылыми практикалық конференциясы материалдарының жинағы. – Астана, 201. – Б. 13-19.
8. Дипломатический словарь.

Салимжуаров Г.Ф.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: старший преподаватель Абельдинов А.С.*

«ВОИНСКИЕ УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ»

Война – это страшное явление, которое сопровождало человечество на протяжении всего существования. Ещё с древних времён каждое государство нуждалось в надлежащей организованности воинских формирований и устранении возможного преимущества противников, которое могло возникнуть в связи с безответственностью, невежеством, трусостью, подлостью и безжалостностью некоторых военнослужащих. Царствование воинских правонарушений в рядах вооружённых сил запросто могло бы привести к уничтожению страны, как изнутри, так и вне. Для создания необходимой защиты от врагов, государства разрабатывали военные уставы и порядки, дабы держать армию в надлежащей дисциплине и устранять пагубные явления в воинских рядах, которые могли привести к наступлению тяжких последствий.

Наше государство входит в число стран, имеющих воинскую обязанность. Священным долгом каждого гражданина Республики Казахстан является защита Родины.

И для обеспечения надлежащей защиты Казахстана и его граждан, а также регулирования общественных и правовых отношений в области военного дела, в нашем государстве существует военное законодательство.

К сожалению, число воинских уголовных правонарушений начинает возрастать в последнее время. За 2021 год число правонарушений составило 154 случая и большинство из них связаны с нарушением уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними подчинённости (ст. 440 УК РК), а также с превышением власти (ст. 451 УК РК). На рост этих категорий влияют много факторов, в том числе воспитание,

социальная среда в которой жил человек, а также случай подтолкнувший его к совершению противоправного деяния. Глядя на статистику, можно сделать вывод, что преступление в сфере вооружённых сил РК не теряет своей актуальности. И именно поэтому я решил взять это в качестве темы своей дипломной работы.

Помимо индивидуальных причин роста преступности в армии, сказанных мной выше, существуют и другие, более общие. В связи с этим, я ставлю перед собой цель - отыскать общие закономерности, которые характерны для развития воинских преступлений и предложить пути решения этих проблем.

Воинским уголовным правонарушениям посвящена 18 глава особенной части, которая состоит из 30 составов уголовных правонарушений.

Говоря о понятии воинских уголовных правонарушений, следует обратиться к нашему Уголовному кодексу Республики Казахстан, где даётся определение этому термину. Если ознакомиться с 6 пунктом 3 статьи Уголовного кодекса Республики Казахстан, то станет ясно, что воинские уголовные правонарушения - это деяния, направленные против установленного порядка несения воинской службы, совершенные военнослужащими, проходящими службу по призыву либо по контракту в Вооружённых Силах РК, других войсках и воинских формированиях РК, а также гражданами, пребывающими в запасе, во время прохождения ими сборов.

Для лучшего понимания особенностей 18 главы, ряд наших учёных юристов, подробно рассказали в своих работах об общем составе всех этих правонарушений.

Во-первых, субъект воинских уголовных правонарушений является специальным, поскольку в отличие от простого субъекта-вменяемого физического лица, совершившего уголовное правонарушение и достигшего шестнадцати лет, он имеет дополнительные признаки, характерные для этой главы. Важным является факт принятия военным присяги к моменту совершения противоправного деяния. Отсутствие этого факта может повлечь за собой смягчение наказания.

Во-вторых, субъективная сторона деяний может быть как в умышленной форме, так и совершёнными по неосторожности. К умышленным можно отнести мародёрство (ст. 457 УК РК), сдачу или оставление противнику средств ведения войны (ст. 445 УК РК), а к правонарушениям, совершённым по неосторожности - нарушение правил полётов или подготовки к ним (ст. 464 УК РК), либо нарушение правил кораблевождения (с. 465 УК РК).

В третьих, родовый объект преступлений, как можно понять из 3 статьи Общей части,- это установленный порядок несения воинской службы. Порядок представляет из себя свод правил, установленных в Вооружённых силах Республики Казахстан. Они созданы для регулирования общественных отношений возникающих между военнослужащими и военнообязанными, а также для обеспечения выполнения этими лицами их прямых обязанностей.

И в четвёртых, объективная сторона воинских правонарушений выражается как в действиях, так и в бездействии. К деяниям, совершённым путём действий, относятся нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними отношений подчинённости (ст. 440 УК РК), насильственные действия в отношении начальника (с. 439 УК РК), а к путём бездействия-оставление погибающего военного корабля (ст. 454 УК РК). Однако, есть и те статьи, которые предусматривают совершение правонарушения либо действием, либо бездействием. К подобным можно отнести добровольную сдачу в плен (ст. 456 УК РК) или разглашение секретных сведений военного характера или утрата носителей секретных сведений военного характера (ст. 458 УК РК).

В некоторых составах специальных воинских правонарушений необходимо понимать, что военный несёт специальную воинскую службу и выполняет определённые должностные функции. В подобных деяниях существуют дополнительные признаки «специального субъекта в специальном субъекте». Благодаря этому признаку воинские

уголовные правонарушения также подразделяются на:

- 1) специально воинские;
- 2) общие воинские.

К специально воинским можно отнести: нарушение уставных правил караульной (вахтенной) службы (ст. 446 УК РК) или нарушение правил вождения или эксплуатации машин (ст. 463 УК РК), а к общим воинским – уничтожение, повреждение, утрата военного имущества (ст.ст. 459–461 УК РК) или самовольное оставление части или службы (ст. 441 УК РК).

При квалификации этих деяний следует помнить о норме, описанной в 3 ч. ст. 13 Уголовного кодекса Республики Казахстан, которая гласит, что, если виновный совершил деяния, ответственность за которые предусмотрена разными частями одной статьи Особенной части уголовного закона, тогда они квалифицируются по той части кодекса, которая предусматривает более строгое наказание.

Следует также упомянуть, что за совершение воинских уголовных правонарушений, лицо будет привлекаться даже после окончания военной службы, если они были совершены им в период прохождения службы и сроки давности не истекли.

Если воинские уголовные правонарушения лицо совершило совместно с другими лицами, то они будут нести уголовную ответственность, согласно правилам, описанным в 29 ст. УК РК. При этом, среди соучастников могут быть не только военнослужащие, но и гражданские лица.

Человечество прошло большой путь в поисках решений проблем преступности в армии. Оно искало решение в ужесточении наказаний, в изменении структуры военных подразделений, в прививании солдатам морально-нравственных ценностей и т.п. Благодаря этому опыту из прошлого, сейчас мы можем выделить три основных элемента, необходимых для формирования по настоящему сильной и надёжной армии, готовой защищать Родину. А именно:

- 1) хорошо развитая уголовно-правовая система в меру с строгими законами и надлежащим контролем;
- 2) грамотный и компетентный командующий состав;
- 3) сплочённость коллектива, основанная на взаимном уважении военнослужащих и верности общим идеям.

Отсутствие в армии хотя бы одного из этих компонентов, может привести к значительному росту преступности в воинских рядах. Поэтому, если мы хотим снизить уровень воинских уголовных правонарушений, нам необходимо совершенствоваться в этих трёх направлениях.

Смолина В.В.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: магистр юридических наук Мусынова Г.Е.*

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТАТЬИ 136 УК РК «ПОДМЕНА РЕБЕНКА»

Уголовное право в Республике Казахстан является одним из ключевых инструментов обеспечения правопорядка и защиты общественной безопасности. В контексте уголовного права Республики Казахстан особое внимание уделяется защите семьи и несовершеннолетних. Глава 2 Уголовного кодекса РК посвящена преступлениям против семьи и несовершеннолетних. Эта глава закрепляет особое значение защиты прав семьи и детей как фундаментального элемента стабильности и благополучия

общества. Преступления, связанные с несовершеннолетними, являются особенно чувствительными, поскольку они касаются уязвимой части общества.

В данном докладе мы обратим внимание на одно из таких преступлений, а именно: «Подмена ребенка», которая рассматривается в статье 136 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Мы рассмотрим уголовно-правовую характеристику этого преступления. Понимание и эффективное противодействие подобным преступлениям являются важным шагом в обеспечении безопасности и защите прав детей в Республике Казахстан.

В контексте защиты прав несовершеннолетних в Республике Казахстан стоит отметить, что Казахстан активно работает над соблюдением международных норм. Одним из важных шагов в этом направлении была ратификация Конвенции ООН о правах ребенка. Ратификация этой конвенции подтверждает обязательства государства перед мировым сообществом по защите прав детей и придает особое значение вопросам защиты интересов несовершеннолетних. В пункте 1, статьи 7 Конвенции о правах ребенка говорится следующее: «Ребенок регистрируется сразу же после рождения и с момента рождения имеет право на имя и на приобретение гражданства, а также, насколько это возможно, **право знать своих биологических родителей** и право на их заботу». Прежде чем сослаться на данную статью, необходимо дать понятие слову «родители». **Биологические родители** — родители, зачавшие и родившие ребёнка. То есть законодательство Республики Казахстан путём ратификации данной конвенции предоставляет ребёнку право знать своих биологических родителей.

Совершение преступления подмены ребенка накладывает ограничение на правильное формирование и развитие ребенка, наносит вред здоровью ребенка и родителей. Однако, нас беспокоит то, что преступника не волнует дальнейшая судьба невинного ребенка, не имеющего к этому никакого отношения. Несмотря на это, в истории независимого Казахстана можно увидеть случаи нарушения прав детей.

Остановимся на некоторых данных, например, в 2009 году в Атырауской области произошел факт, что медперсонал заменил живорожденного ребенка мертворожденным. Супруги С. и Н. пожаловались, что их дочь, родившуюся живой, медицинский персонал заменил мертвым ребенком. Была проведена ДНК-экспертиза в Алматы и по результатам был сделан вывод, что пол ребенка, которого пара получила в виде тела мертворожденной девочки, был «мужской». Таким образом, сотрудники органов внутренних дел возбудили уголовное дело по статье «Подмена ребенка». Суд приговорил главного врача родильного дома Атырауской области Ж. к семи годам лишения свободы.

Статья 136 УК РК «Подмена ребенка», то есть замена новорожденного другим новорожденным, когда мать или другие родственники еще не видели ребенка и, в силу этого, не могут обнаружить подмену. Данная статья реализует положения Конвенции о правах ребенка (ст. 7-9) о наличии у несовершеннолетнего с момента рождения права знать своих родителей, сохранять семейные связи, не разлучаться с родителями вопреки их желанию.

Объектом криминальных действий, предусмотренных данной статьей, является новорожденный ребенок. Его подмена может иметь место, если родители в силу сложившейся ситуации не могут опознать или идентифицировать своего ребенка.

С объективной стороны деяние выражается в подмене (замене) одного ребенка другим. Она возможна из-за болезненного состояния матери или самого ребенка, когда он длительное время не доставлялся ей для кормления либо, когда ребенок передается отцу, другому законному представителю в связи со смертью роженицы. В этих случаях осуществляемая втайне подмена ребенка возможна в течение всего периода отсутствия непосредственного контакта с ним. Подмена одного ребенка другим возможна как по инициативе работника родильного дома, так и по «заказу» родителей одного из подменяемых детей.

Подмена ребенка всегда предполагает прямой умысел. При этом законодатель требует, чтобы были доказаны и конкретные побуждения, которыми руководствовались виновные. Специально выделяется такой мотив, как корысть, а для характеристики других использован «низменные побуждения». Субъектом данного преступления могут быть родители, медицинский персонал родильных домов и детских учреждений, а также другие заинтересованные лица. Возраст наступления уголовной ответственности – шестнадцать лет. Подмена ребенка считается оконченным деянием с момента передачи чужого ребенка матери подмененного ребенка. Обнаружение подмены и возвращение ребенка в законную семью не исключает ответственности виновных по ст. 136 УК РК.

Подмена ребенка – это тяжкое преступление, наносящее непоправимый вред не только ребенку, но и его семье. Несмотря на ратификацию Конвенции ООН о правах ребенка и наличие статьи 136 УК РК, такие случаи в Казахстане происходят. Цель Конвенции и статьи – защита прав детей на знание своих биологических родителей, сохранение семейных связей и защиту от неправомерного разлучения с родителями. Одной из актуальных проблем является недостаточная осведомленность общества о таких случаях и недостаточная эффективность в пресечении этого преступления. Нарушения прав детей, как показано в примере с заменой ребенка в медицинском учреждении, подчеркивают необходимость более строгих мер контроля и ответственности за подобные действия.

Для решения этих проблем необходимо:

1. Усилить общественное просвещение и информирование о правах ребенка и защите семьи. Это включает в себя проведение кампаний, обучение персонала медицинских учреждений и других заинтересованных лиц.

2. Улучшить механизмы контроля и надзора в медицинских учреждениях и других организациях, где возможны случаи подмены ребенка. Это включает в себя строжайший контроль при передаче новорожденных, обязательные процедуры идентификации, а также более жесткую уголовную ответственность за нарушения. Эти шаги помогут улучшить ситуацию и обеспечить более эффективную защиту прав семьи и несовершеннолетних в Республике Казахстан.

Тортаева А.Э.,

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Ескалиев С.А.

«ЖЕТІ ЖАРҒЫ» НОРМАЛАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚҰҚЫҚ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

«Жеті жарғы» – құқықтық (рұқсат етілген) әдет-ғұрып-құқықтың ең көне түрлерінің бірі болып табылады. Саяси құрылымдағы өзгерістер қазақ қоғамын ұйымдастырудың құқықтық базасын қайта өңдеудің шұғыл қажеттілігін туғызды. Бұл жұмыс бүкіл XVIII ғасыр жүргізді және Тәуке хан тұсында «Жеті жарғы» (Жеті ереже) заңдар жинағында өзінің бекітілуін тапты. Бұл жинақ XVII ғасырдың басында әйгілі билердің қатысуымен жасалды және келесі негізгі бөлімдерді қамтыды:

1. *Жер туралы заң*
2. *Отбасы және неке туралы заң*
3. *Әскери заң*
4. *Сот процесі туралы ереже*
5. *Қылмыстық заң*
6. *Құн туралы заң*

7. Жесірлер туралы заң

Тәуке хан даулы істерді шешуде билер сотының беделін арттырып, билер кеңесін кесімді үкім шығаруда ерекше органға айналдырды. Әкімшілік құқық бұзушылықтар және қылмыстық құқық бұзушылықтар. Тәуке ханның «Жеті жарғысының» мазмұны:

1. «Қанға-қан, мертіктіргені үшін нақ сондай мертіктіру арқылы кек алынсын [1, 440]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 99-бабына сәйкес, адам өлтіру, яғни басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату – сегіз жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. ҚР Қылмыстық кодексінің 47-бабына сәйкес, 1-бөлімшесі өлім жазасы – ату жазасы адамдардың қаза табуымен ұштасқан террористік қылмыстар үшін, сондай-ақ соғыс уақытында жасалған аса ауыр жаза ретінде белгіленеді, ондай жазаға келсілген адамға кешірім жасау туралы өтінішхат беру құқығы беріледі. 3-бөлімшесіне сәйкес, Қазақстан Республикасының Президенті өлім жазасын орындауға мораторий егізген кезде, өлім жазасы туралы үкімді орындау мораторий қолданылған уақытқа тоқтатыла тұрады [2].

2. «Ұрлық, тонау, зорлау, зинақорлық жасағаны үшін өлім жазасына кесілсін» [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 188-бабына сәйкес, ұрлық, яғни бөтеннің мүлкін жасырын жымқыру – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. ҚР ҚК 191-бабына сәйкес, тонау, яғни бөтеннің мүлкін ашық жымқыру – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. ҚР ҚК 120-бабына сәйкес, зорлау, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау – үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

3. «Адамдарды мертіктіруші немесе оның қандай да болсын бір мүшесіне зақым келтіруші соған төлеу болардай мөлшерде мал санын төлейді. Бас бармақ – 100 қой, шынашақ – 20 қой турады және т.б.» [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекс 106-бап. 1. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру – үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

4. Егер әйелі күйеуін өлтірсе, ол міндетті түрде өлтіріледі, егер туыстары оған кешірім жасамаса, одан құн төлеп құтыла алмайды. Бұл ереже екіқабат әйелдерге қолданылмайды, олар күйеуін өлтіргені үшін жазаланбайды; бірақ мәңгілік қарғысқа ұшырап, ардан безген деп саналады. Егер күйеуі әйелін өлтірсе, ол өлім жазасынан құн төлеп құтыла алмайды [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекс 53-бапқа сәйкес, Жүктілік қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайлар деп танылады [2].

5. Ата-аналарына өз балаларын өлтіргені үшін ешқандай жаза қолданылмайды; бірақ некесіз тапқан нәрестесін ұялғанынан өлтірген әйел өлім жазасына кесіледі [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 100-бап. Анасының өзінің жаңа туған баласын босану кезінде, сол сияқты одан кейінгі кезеңде психикасын күйзелтетін ахуал болған жағдайларда немесе есінің дұрыстығы жоққа шығарылмайтын психикасының бұзылуы жағдайында өлтіруі – төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

6. «Егер жүкті әйелді атты адам қағып кетіп, мертіктірсе және одан өлі бала туса кінәліден: 5 айға дейінгі сәби үшін – әрбір айға 1 жылқы, 5-9 айлық сәби үшін – әрбір айға 1 түйе» [1, Б.442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 345- баптың 2-бөлігіне сәйкес, абайсызда адамның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан дәл сол іс-әрекет – белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу

құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

7. Зорлау кісі өлтірумен теңестіріледі, сондықтан кінәлі адам өлім жазасына кесіледі немесе әйелі үшін күйеуіне, қыз үшін туыстарына құн төлейді; бірақ өзі абыройын төккен қызға қосылу және ол үшін қалыңмал төлеу арқылы қылмыскер өлім жазасынан да, құн төлеуден де құтылады [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 120-бап. 1-тармағына сәйкес, зорлау, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау – үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

8. Әйелге тіл тигізуші одан кешірім сұрауға, ал бұлай істеуден бас тартқан жағдайда қорлағаны үшін құн төлеуге міндетті [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 131-бап. 1. Қорлау, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту – бір жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жүз жиырма сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға жазаланады [2].

9. Қан араластырушылық өлім жазасына кесілуге тиіс; бірақ ол отбасыларының үкімі бойынша жазалауымен алмастырылады, өйткені бұл сияқты қылмыстар бөгде адамдардың қарауына берілмейді [1, 442]. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодекстің 11-бап. Некелесуге (ерлі-зайыпты болуға) жақын туыстардың арасында жол берілмейді. Осы Кодекстің 1-бап. жақын туыстар – ата-аналар (ата-ана), балалар, асырап алушылар, асырап алынғандар, атаанасы бір және ата-анасы бөлек ағалы-інілер мен апалы-сіңлілер (аға-қарындастар), ата, әже, немерелер [3].

10. Жеті куә әшкерелесе, Құдайға тіл тигізуші таспен соғып өлтірілуге тиіс [1, 442]. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодекстің 174-бап. 1. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға, азаматтардың ұлттық арнамысы мен қадір-қасиетін не діни сезімдерін қорлауға бағытталған қасақана әрекеттер, сол сияқты азаматтардың дінге көзқарасы, тектік-топтық, ұлттық, рулық немесе нәсілдік қатыстылығы белгілері бойынша олардың айрықшалығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау, егер бұл іс-әрекеттер жария немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып, сол сияқты әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты насихаттайтын әдебиетті немесе өзге де ақпарат жеткізгіштерді дайындау немесе тарату жолымен жасалса, – екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

11. Әке-шешесіне тіл тигізген немесе ұрған ұлын мойнына құрым киіз байлап, қара сиырға теріс қаратып мінгізеді де, ауылды айналдыра жүргізіп, қамшымен дүрелейді; ал қыздың қол-аяғын байлап анасына өз қалауынша жазалауға беріледі [1, 442]. Қазақстан Республикасының Конституциясы 27-бап. 3. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті [4].

Қорытындылай келе, дәстүрлі билер соты қатал жазалауымен көптеген қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алды. Қазіргі кезде жазалау шарасы альтернативті жазалау шараларын қолданады. Кейбір құқық бұзушылықтар үшін, кінәлі адамға айыппұл немесе бас бостандығынан шектеу немесе бас бостандығынан айыру көзделген. Айыппұл мөлшері мен бас бостандығынан шектеу немесе бас бостандығынан айыру мерзімдері арасында үлкен айырмашылық бар. Көп жағдайларда кінәлі адамдарға бас бостандығынан айырылғанша, оларға айыппұл төлеу жеңілірек. Екінші жағдай, бұл жазалау шараларының төменгі және жоғарғы шектеулерінің болуы. Бұл көбінесе, қылмыстың дәрежесіне қатысты жазалау мөлшерін тағайындау үшін қолданады. Бірақ осындай тәсіл лауазымды тұлғаның

кінәлі адаммен өзара келісімге келуі мүмкін. Бұл жағдайлар біздің мемлекетімізде ғана емес, басқада мемлекеттерде де орын алады.

«Жеті жарғы» заңының баптары, қазіргі кездегі заңдарда көрініс тапқан. Егер бүгін көп мәселелер ҚР Конституциясы, ҚР қылмыстық кодексі, ҚР қылмыстық іс жүргізу кодексі, ҚР азаматтық кодексі, ҚР азаматтық іс жүргізу кодексі және т.б. кодекстермен (заңдармен) реттелсе, ал қазақ хандығы кезінде барлық мәселелер, тек «Жеті жарғы» заңымен ғана реттелген. Бұл бір нормативтік құқықтық акт арқасында бүкіл Қазақ хандығының тәртібі нығайтылып, билік жүйесі орнатылды.

Пайдаланылған әдебиеттір тізімі:

1. Қазақстан тарихы. Көне заманнан бүгінгі күнге дейін. Бес томдық. – 2 т. – Алматы: «Атамұра», 2010. – 510 б.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. 03.07.2014 // <http://adilet.zan.kz>
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодекс. 26.12.2011 // <http://adilet.zan.kz>
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 // <http://adilet.zan.kz>

Трубицкий А.В.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: магистр юридических наук,
старший преподаватель Канафина Г.А.*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ПОТЕНТООБЛАДАТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В РК

В последнее время в Казахстане чаще возникают споры, связанные с защитой патентных прав. Основная часть патентных споров в основном приходится на 2 объекта интеллектуальной собственности – это изобретения и полезные модели. Именно данные объекты промышленной собственности, как показывает практика, более всего подвержены нарушению исключительных прав в нашей стране.

На сегодняшний день казахстанские суды редко удовлетворяют требования патентообладателей о прекращении нарушенных прав и защите их интересов. На это есть несколько причин. Давайте же рассмотрим, что мешает нашей судебной системе понимать и принимать позицию патентообладателей?

Первой проблемой является «неработающая» презумпция виновности нарушителя патента.

Как мы видим на практике, большинство патентообладателей в иске руководствуются статьей 15 закона Республики Казахстан «Патентный закон Республики Казахстан» от 16 июля 1999 года № 427-І (далее – «Патентный Закон», которая устанавливает презумпцию виновности нарушителя. Согласно ст. 15 Патентного Закона, нарушением исключительного права патентообладателя, признается несанкционированное а) изготовление, применение, ввоз, хранение, предложение к продаже, продажа или иное введение в гражданский оборот продукта, созданного с использованием запатентованного объекта промышленной собственности, а также б) применение запатентованного способа или введение в гражданский оборот продукта, изготовленного непосредственно запатентованным способом. При этом новый продукт считается полученным запатентованным (охраняемым) способом при отсутствии доказательств иного.

Из смысла приведенной выше статьи закона следует, что бремя доказывания при обращении в суд патентообладателя лежит на предполагаемом нарушителе

исключительных прав. Поэтому этой нормой и пользуются патентообладатели с целью защиты своих патентных прав в судах, т.е. нарушитель, ответчик «должен доказать, что он не использует чужой охраняемый объект промышленной собственности».

Однако, процессуальные нормы (статьи 72 и 73 Кодекса Республики Казахстан «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» от 31 октября 2015 года № 377-V (далее – «ГПК»)) устанавливают обязанность каждой стороны доказать те обстоятельства, на которые она ссылается. Суд при вынесении решения основывается лишь на тех доказательствах, которые были представлены сторонами и исследованы в судебном заседании. При таком «раскладе» патентообладатель должен доказать нарушение патента, привести конкретные факты, свидетельствующие о таком нарушении или оспаривании ответчиком прав патентообладателя. Суд не будет самостоятельно исследовать того, что не представлено в судебном заседании, в связи с этим зачастую суды отказывают патентообладателям в удовлетворении исковых требований лишь за недоказанностью нарушения исключительных прав.

Таким образом, при обращении в суд патентообладателю необходимо заранее осуществлять сбор доказательственной базы, которая будет лежать в основе решения суда при рассмотрении спора. Обычно в суд предоставляются документы, подтверждающие факт приобретения товаров, в которых использованы чужие патенты. Такими документами могут служить чеки, счета-фактуры, накладные, фотографии, видеосъемка, а также протокола осмотра при фиксации нотариусом факта приобретения товара у нарушителя и так далее. Дополнительно у патентообладателя возникает необходимость проведения патентоведческой экспертизы для выявления использования признаков формулы в спорном объекте.

А это уже приводит ко второй проблеме, возникающей на практике – невозможность приобретения изделий для проведения сопоставительного анализа описания охраняемого запатентованного продукта, устройства или способа, с объектами, использованными (реализованными, созданными и т.п.) нарушителем патента.

Приобрести нарушающие патент изделия для сравнительного анализа патентовладелец может либо самостоятельно, либо через суд, который должен оказать содействие в истребовании относимого к делу доказательства. Но даже по запросу суда ответчики нередко отказываются предоставить доказательства. В указанных обстоятельствах комментарий к ГПК толкует такой отказ как признание вины ответчиком (императивная презумпция). Однако, несмотря на действующую «императивную презумпцию», вопрос о получении нарушающего патент изделия и проведении сопоставительного анализа остается открытым. Ответчик в рамках процесса может сослаться на то, что такие изделия (доказательственная база) уничтожены, либо распроданы третьим лицам. Таким образом, возникает риск отказа судом в удовлетворении исковых требований патентообладателя ввиду невозможности проведения сравнительного анализа запатентованного объекта и нарушающего патент объекта.

Третьей, наиболее частой, проблемой является злоупотребление патентными правами со стороны владельцев полезных моделей в Казахстане.

Нередки случаи, когда патентообладатели регистрируют за собой устройства, которые применяются активно во всем мире на протяжении уже нескольких лет, чтобы в дальнейшем заявить о своих правах на такие устройства и защитить их с помощью патента. На практике даже есть случаи, когда к самим действительным создателям таких устройств/систем обращаются с иском «неистинные» патентообладатели о прекращении использования «запатентованных» устройств.

Отдельно хотелось бы отметить проблему патентного законодательства по вопросам выдачи патентов на полезную модель. Под полезной моделью следует понимать техническое решение, относящееся к устройству, которому предоставляется правовая охрана, если оно является новым и промышленно применимым. При этом, согласно

Патентному закону, патент на полезную модель выдается без проверки соответствия условиям новизны и промышленной применимости. Соответствие полезной модели условиям патентоспособности оценивается уже в случае оспаривания патента после его выдачи. Выдается же охранный документ «под ответственность заявителя без гарантии действительности».

Таким образом, третьи лица могут оспорить чей-то патент на полезную модель и признать его недействительным полностью или частично в случае несоответствия охраняемого объекта промышленной собственности условиям патентоспособности. Выходит, что Патентное ведомство РК выдает патенты на полезную модель всем подряд и не заботится о том, что такой патент может быть в дальнейшем оспорен в суде.

Такой недочет в законодательстве приводит к существенным злоупотреблениям патентными правами.

В заключение хотелось бы отметить, что количество споров по вопросам интеллектуальной собственности заметно растет, что ставит вопрос о необходимости повышения квалифицированности судебной системы. Возможно, через некоторое время сформируется потребность в образовании структуры специализированного суда, который мог бы максимально сосредоточить свои усилия на урегулировании споров о правах на интеллектуальную собственность. Мы придем к этому, только если правообладатели будут более активны в защите своих исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности.

Список использованной литературы:

1. «Патентный закон Республики Казахстан» от 16 июля 1999 года № 427-І (далее – «Патентный Закон»).
2. «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» от 31 октября 2015 года № 377-V (далее – «ГПК»).
3. Жайлин Г.А. Гражданское право РК (особенная часть). Т. 1. Учебник. – Алматы, 2001.
4. КAUDЫРОВ Т.Е. Система охраны прав объектов интеллектуальной собственности // ЮРИСТ №1 (31), 2002.
5. Баймагабетов С.З. Культурная политика: разработка, реализация, проблемы. – Алматы, 1998.

VI СЕКЦИЯ

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Абдибекова Г.Б.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: профессор Тажбенова Г.Д.

ЦИФРОВЫЕ БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА

В современном мире банковские услуги играют центральную роль в финансовой системе, обеспечивая потребности, как частных лиц, так и корпоративных клиентов. С развитием технологий и изменением предпочтений потребителей банковский сектор вынужден адаптироваться, переосмысливая свои услуги и стратегии. Этот процесс привел к формированию современных концепций банковских услуг, которые нацелены на повышение удобства, доступности, инновационности и безопасности финансовых операций. Влияние современных банковских услуг на развитие банковского сектора выражается не только в повышении эффективности и улучшении качества обслуживания клиентов, но и в создании новых возможностей для финансовых инноваций, цифровой экономики и финансовой инклюзии.

В контексте Казахстана современные банковские услуги имеют особое значение для развития банковского сектора и финансовой системы в целом. Страна активно внедряет новые технологии и подходы в банковскую сферу, стремясь улучшить доступность финансовых услуг, повысить эффективность банковских операций и обеспечить стабильность финансовой системы. Внедрение современных банковских услуг в Казахстане, таких как интернет-банкинг, мобильные приложения для управления счетами и финансовыми операциями, электронные платежные системы, способствует расширению доступа к финансовым услугам, особенно в отдаленных регионах страны. Это способствует увеличению финансовой инклюзии и развитию банковского обслуживания для населения и предпринимательства. Влияние современных банковских услуг на развитие банковского сектора Казахстана также проявляется в сфере финансовых инноваций и цифровой экономики. Развитие цифровых платежных систем, внедрение блокчейн-технологий для повышения прозрачности финансовых операций и совершения крупных транзакций – все это способствует росту экономической эффективности и привлекательности Казахстана для инвесторов. В этой статье мы рассмотрим влияние новейших банковских технологий на развитие банковского сектора Казахстана, анализируя ключевые тенденции и инновации, которые сформировали облик современных финансовых услуг и продолжают влиять на их эволюцию. От интеграции цифровых платформ и мобильного банкинга до применения технологий блокчейн и стартап проектов в сфере финансов, как эти изменения вносят существенный вклад в развитие банковского сектора Казахстана, открывая новые перспективы для клиентов и банковского бизнеса в стремительно меняющемся финансовом ландшафте.

Анализ текущего состояния банковской системы Казахстана позволяет выявить основные тренды и вызовы, с которыми сталкиваются банки в процессе цифровой

трансформации. Это исследование подчеркивает значимость цифровизации банковского сектора как ключевого фактора его развития, что подтверждается как теоретическими концепциями, так и практическим опытом. Пример успешного внедрения цифровых решений в деятельность Форте Банка свидетельствует о необходимости и перспективности подобных инноваций для современной банковской индустрии. В современном банковском мире цифровые услуги играют высоко важную роль, определяя эффективность, доступность и конкурентоспособность банковской индустрии. Их значимость проявляется в нескольких ключевых аспектах:

- Цифровые услуги предоставляют клиентам удобные и эффективные способы взаимодействия с банком. Онлайн-банкинг, мобильные приложения, электронные платежи и другие цифровые инструменты делают процесс управления финансами более доступным, быстрым и удобным для клиентов.

- Оптимизация операционных процессов: цифровизация позволяет банкам автоматизировать и оптимизировать множество операций, таких как: обработка платежей, выдача кредитов, управление счетами и другие банковские процессы. Это способствует повышению эффективности работы банка и снижению затрат.

- Развитие новых продуктов и услуг: цифровые технологии позволяют банкам создавать новые продукты и услуги, адаптированные к потребностям современных клиентов. Например, цифровые кредиты, инвестиционные платформы, персонализированные финансовые советы и многое другое. Цифровые банковские системы обеспечивают высокий уровень защиты данных и транзакций. Современные методы шифрования, двухфакторная аутентификация и системы мониторинга помогают предотвращать мошенничество и обеспечивают конфиденциальность информации клиентов. В Казахстане ведется интенсивное внедрение цифровых банковских услуг, которые охватывают широкий спектр финансовых операций и услуг, включая цифровую ипотеку. Этот процесс становится неотъемлемой частью стратегии развития банковской системы страны и ориентирован на улучшение качества обслуживания клиентов, оптимизацию процессов и повышение доступности финансовых услуг. Цифровая ипотека, предложенная в рамках исследования, представляет собой инновационное решение, которое может существенно упростить процесс предоставления ипотечных кредитов. Это позволит ускорить процедуры, снизить бюрократические издержки и повысить доступность ипотечного кредитования для населения. Путем использования цифровых технологий в процессе оформления ипотеки можно значительно сократить время, необходимое на рассмотрение заявок, оценку кредитоспособности заемщиков и подготовку необходимых документов. Благодаря активному внедрению цифровых банковских услуг в Казахстане открываются новые перспективы для развития финансовой инфраструктуры и улучшения финансовой грамотности населения. Этот процесс подчеркивает стремление страны к современным технологическим решениям и укреплению позиций на финансовом рынке.

Список использованной литературы:

1. Миграян А.А. Экономика Казахстана: потенциал и риски развития в условиях турбулентности // Геоэкономика энергетики. – 2021. – № 3 (15). – С. 146-162.
2. Алимханов А.А. Инновации в банковской сфере Казахстана // Молодой ученый. – 2018. – №15. – С. 297-301.
3. Казахстан занял первое место в рейтинге по цифровизации ипотеки [Электронный ресурс] // Республиканский деловой еженедельник «Kursiv.kz». – Режим доступа: kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2021_10/kazakhstan-zanyal-pervoe-mesto-v-reytinge-po-cifrovizacii-ipoteki
4. Мирзагаева, Шамя; Асланов, Гейдар (2022-12-15). "Процесс цифровизации общества: к чему он приводит и что ожидать в будущем?" (PDF). *Metafizika* (журнал) (англ.). 5 (4): 10–21. eISSN 2617-751X. ISSN 2616-6879.

*Абдулахатова А.,
студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: кандидат экономических наук,
доцент Ахметова А.А.*

МАЛЫЙ БИЗНЕС: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ В РК

Малый бизнес – предпринимательство, опирающееся на деятельности небольших независимых фирм, малых предприятий. В последние годы чаще используется термин «малое и среднее предпринимательство». Малые и средние предприятия — коммерческие организации, показатели деятельности которых не превышают законодательно установленных пороговых значений. Малое и среднее предпринимательство создает значительное количество рабочих мест в сферах с низкой капиталоемкостью, играет заметную социальную роль в обществе.

К субъектам малого и среднего предпринимательства относятся внесённые в единый государственный реестр юридических лиц потребительские кооперативы и коммерческие организации (за исключением государственных и муниципальных унитарных предприятий), а также физические лица, внесённые в единый государственный реестр индивидуальных предпринимателей и осуществляющие предпринимательскую деятельность без образования юридического лица (далее – индивидуальные предприниматели), крестьянские (фермерские) хозяйства, соответствующие перечисленным ниже условиям. Среднегодовая численность работников в малом бизнесе - не более **100** человек, среднегодовой доход, МРП - не более **300 000** МРП.

МСБ являются крупнейшим источником создания новых рабочих мест во многих странах. Они предоставляют возможности для занятости местного населения, особенно в регионах, где доступ к крупным предприятиям ограничен. Малые и средние предприятия также способствуют сокращению безработицы и улучшению уровня жизни населения.

Малое предпринимательство может быть источником инноваций и новых идей. Благодаря своей гибкости и способности быстро адаптироваться к изменениям, они способствуют развитию новых продуктов, технологий и услуг. Малые и средние предприятия часто являются лидерами в области разработки и внедрения новых технологий, что способствует развитию экономики в целом.

МСБ играют важную роль в развитии конкурентоспособности экономики. Они способствуют разнообразию предложения на рынке, создают конкуренцию среди предприятий и стимулируют инновационные изменения. Кроме того, малые и средние предприятия часто являются гибкими и могут быстро реагировать на изменения в экономической среде, что делает их более конкурентоспособными.

Развитие регионов также ложится на плечи МСБ, малые предприятия являются двигателем развития регионов. Они создают новые рабочие места, способствуют экономическому росту и улучшению жизни населения. Так как малый бизнес имеет более простую и гибкую организационную структуру, что позволяет им быстро принимать решения и эффективно управлять своей деятельностью.

Анализируя развитие малого бизнеса в РК, можно отметить следующее: по данным Бюро национальной статистики на 1 октября 2023 года, в Казахстане зарегистрировано 2,2 млн субъектов малого и среднего бизнеса (МСБ). Наибольшая доля приходится на оптовую и розничную торговлю, ремонт автомобилей и мотоциклов (35,9%), предоставление прочих видов услуг (15,4%), а также сельское, лесное и рыбное хозяйство (14,4%). При этом, количество действующих субъектов МСБ увеличилось за год на 20,2% и составило более 2 млн единиц. Таким образом, уровень предпринимательской активности в стране – доля действующих субъектов МСБ от числа зарегистрированных – составляет 91%.

Одним из основных факторов развития МСБ в Казахстане в последние годы стала

цифровизация. Например, значительный рост числа МСБ в Казахстане совпал с увеличением количества организаций, использующих Интернет. Это совпадает с ростом числа организаций, использующих интернет. По данным Национального статистического управления, количество МСБ увеличилось на 16,3% по сравнению с предыдущим годом, что свидетельствует о серьезной цифровизации сектора.

В то же время, банки страны предлагают организациям множество возможностей благодаря электронным услугам и упрощают ведение бизнеса для предприятий. Бизнес-операции «Цифровые услуги», предлагаемые BVU предприятиям МСБ, свидетельствуют об огромном росте спроса на цифровые услуги для МСБ бизнеса. Цифровые услуги, предлагаемые BVU малым и средним предприятиям, настолько возросли, что крупные банки создали для этого отдельные сервисы и мобильные приложения.

Однако в развитии малого бизнеса в Казахстане существует немало проблем, таких как: инфляция, слабый обменный курс, завышенные ставки кредитования, недостаток финансирования МСП, по-прежнему высокая доля участия государства в бизнесе, а также теневой сектор экономики.

Участие государства в бизнесе все еще велико и не уменьшается с 2015 года, составляя около 53% всех крупных и средних предприятий. И явных признаков снижения участия государства в экономике мы по-прежнему не наблюдаем. Конечно же, причины ограниченного доступа к капиталу для бизнеса носят более фундаментальный характер: рыночная реальность Казахстана связана с высокой волатильностью нашей «сырьевой» экономики. Отсюда и высокая базовая ставка (16%) вкуче с ростом инфляции и большой долей импорта. Все это делает доступ к финансированию крайне сложным. МСБ не хочет кредитоваться под такие высокие проценты. Ведь ему нужны «дешевые и длинные» деньги, а не «дорогие и короткие», как предлагается сегодня.

Также МСБ в Казахстане страдает от непрозрачности деятельности, что создает проблемы для инвесторов и государственных органов. Большая часть финансовых данных на рынке представлена крупным и средним бизнесом, а малые и микропредприятия почти не публикуют свою отчетность.

Конечно, показатели довольно многообещающие – в перспективе государство планирует увеличить долю МСБ до 50% от всей доли ВВП РК к 2050 году. Однако сейчас этих цифр все еще недостаточно даже по сравнению с другими развивающимися странами, доля МСБ в экономике которых варьируется от 45% до 70%.

Малый и средний бизнес (МСБ) играет важную роль в зарубежной экономике. Рассматривая зарубежный опыт развития МСБ, наблюдаем следующие моменты. В развитых странах малый и средний бизнес развивается быстрыми темпами. Он формирует средний класс общества, который создает основной объем спроса, что важно для экономического развития и роста на национальном уровне. Сегодня процент таких предприятий в развитых странах колеблется от 70 до 90%. В США этот показатель составляет 53%, в Японии – почти 72%. Европейский Союз отличается тем, что только 1% предприятий относится к среднему бизнесу, а вот остальная доля принадлежит малым предприятиям. При этом средний бизнес в Европе обеспечивает до 20% оборота предприятий и предоставляют 17% рабочих мест для населения ЕС.

Таблица 1. Доля малого бизнеса в экономике зарубежных стран

Название страны	Доля МСП в общей занятости (%)	Численность рабочей силы (млн)	Доля МСП в количестве предприятий (%)
Германия	54,4 %	18,4 млн.	99,5 %
Великобритания	60,7 %	16,4 млн.	99,9 %

Япония	68,8 %	32,2 млн.	99,7 %
ЕС	64 %	84,6 млн.	99,8 %
США	48,8 %	58,7 млн.	99,9 %
Примечание: составлено автором [3]; [1]; [4].			

В Европе существует уникальная система поддержки малого и среднего бизнеса. Со стороны государства им оказываются следующие виды помощи:

- Финансирование.
- Оптимизация нормативно-правовой базы и административных процедур.
- Создание союзов и ассоциаций предпринимателей.
- Поддержка работы рыночного механизма.
- Повышение уровня справедливой конкуренции.
- Стимулирование духа предпринимательства.

В соответствии с действующим в США законодательством, к категории малого и среднего предпринимательства следует относить все хозяйственные субъекты с численностью сотрудников не более 500 человек. Помимо этого, критерием отнесения компании к малому или среднему предпринимательству может выступать величина годового дохода.

Малый и средний бизнес в США служит двигателем экономического роста и создания рабочих мест. С каждым годом число малых и средних предприятий растет. По оценкам экспертов порядка 2/3 рабочих мест в стране создается компаниями и структурами, относящимися к категории малого и среднего бизнеса.

Для большинства работников малый бизнес служит шансом выйти на уровень крупного предпринимательства. Как показывает практика, в сфере малого бизнеса довольно успешно трудятся и женщины, и мужчины. За счет гибкой политики в производственной и кадровой сфере, многим представителям малого бизнеса удается достичь успеха в своей деятельности.

Примечательно, что многие гиганты индустрии США свои первые шаги делали именно в малом бизнесе и впоследствии смогли достичь невероятных успехов. Некоторым из них даже удалось перерасти в транснациональные корпорации. В качестве примера можно привести такие компании, как: «Nike» и «Microsoft». Тем не менее, далеко не всем предпринимателям удается достичь таких вершин. По статистике около 60-70 % начинающих бизнесменов терпят неудачи. Многие американцы свое банкротство воспринимают спокойно, считая первые неудачи ошибками, на которых можно приобрести ценный опыт в ведении бизнеса.

МСБ – это, конечно же, «краеугольный камень» экономики любого государства. И Казахстан здесь не исключение. Тем самым необходимо усилить и продолжать развивать малый и средний бизнес в нашей стране.

Список использованной литературы:

1. Economics.cifra.science
2. kapital.kz
3. sprvochnik.ru
4. nauchniestati.ru
5. progressive-economy.ru

Айтен Б.Б.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының магистрі
Кожяхметова А.Г.*

ХАЛЫҚТЫҢ ТҰРМЫС ДЕҢГЕЙІ: ЫҚПАЛ ЕТУШІ ФАКТОРЛАРЫ

Халықтың тұрмыс деңгейі – аумақтың тұрғын халқының қолайлы өмір сүруіне қажеттіліктерінің қанағаттандырылуы дәрежесі [1]. Қажеттіліктер – тұлғаның, әлеуметтік топтың, жалпы қоғамның тіршілік етуіне және дамуына қажетті нақтылы жағдайлармен байланысты туындайтын мұқтаждықтары. Адамның қажеттілігінің өзіндік белгісі адамның биологиялық және әлеуметтік табиғатымен анықталады. Олай болса адамның қажеттіліктерін келесі топтарға жіктеуге болады:

– физиологиялық қажеттіліктер – тұлғаның тамаққа, ауаға, суға, климаттық жағдайларға және басқа да осы секілділерге деген табиғи қажеттіліктері;

– материалдық қажеттіліктер – тұлғаның баспанаға, киім-кешекке, көлік құралдарына, өндіріс құрал-жабдықтарына және т.б. осы секілділерге деген заттық-материалдық қажеттіліктері;

– рухани қажеттіліктер – тұлғаның қоршаған ортаны тануына, білімге, өнерге, ғылымға, шығармашылыққа және тағы басқаларға деген интеллектуалдық-рухани қажеттіліктері;

– әлеуметтік қажеттіліктер – тұлғаның қоғамдық қарым-қатынастарға, қызметтерге, абыройға, атақ-даңққа, әлеуметтік құқықтарға және тағы басқаларға деген қоғамдық қажеттіліктері.

Жалпы алғанда, тұрмыс деңгейі – қоғамның және оның мүшелерінің физиологиялық, материалдық, рухани және әлеуметтік қажеттіліктерінің дамуы деңгейін, олардың қанағаттандырылу дәрежесін және аталмыш қажеттіліктердің қанағаттандырылуына және дамуына алғышарттарды бейнелейтін кешенді әлеуметтік-экономикалық категория. Ол тамаққа, киімге, баспанаға, көлікке, білімге, денсаулық сақтауға, мәдениетке, өнерге, демалысқа, қауіпсіздікке, еркіндікке және т.б. игіліктер (қызметтер мен тауарлар) мен бейигіліктерге деген қажеттіліктерінің қанағаттандырылуының құрамдарымен және мөлшерлерімен анықталады.

Қазіргі кезде, халықаралық ғылыми-зерттеушілік тәжірибелерде елдің немесе аймақтың тұрғын халқының тұрмыстық ахуалдарын нақтылы және ресми көрсеткіштердің негізінде анықтаумен қатар, сол аумақтың тұрғындарының пікірлері негізінде бағалаулар жасау және аталмыш екі әдісті бірлестіре қолдану арқылы бағалау үрдістері қалыптасқан. Мұндай қалыптасқан әлемдік тәжірибелерді ескере отырып, халықтың тұрмыстық ахуалдарының объективті бағасын «халықтың тұрмыс деңгейі», субъективті бағасын «тұрмыстық ахуалдың субъективті бағасы», объективті-субъективті бағаларын «өмір сапасы» категорияларына ажыратып қолдану керек деп санаймыз [2].

Халықтың тұрмыс деңгейіне ықпал ету сипаттарына қарай факторларды келесі түрлерге топтауға болады:

Табыс-тұтыну факторлары – елдегі табыс және тұтынушылық ахуалдарға ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері халықтың ақшалай табыстары, тұтыну шығыстары, банктік қарыздары, күндік қуаттануының құны және елдің ҰЖТ-ы, елдегі табыстардың әділ бөлінуі, үй шаруашылығының азық-түлік тауарларын, азық-түлік емес тауарларды, ақылы қызметтерді тұтыну деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Әлеуметтік қорғау факторлары – елдегі әлеуметтік топтардың әлеуметтік қорғалуы ахуалдарына ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың

әсерлері жұмыссыздың, зейнеткердің, мүгедектің, кедейдің, баланың әлеуметтік қорғалуы, мүгедектік, кедейлік деңгейлеріне, зейнетақы, жұмыссыздыққа, мүгедектікке, кедейлікке жәрдемақы деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Білімге қолжетімділік факторлары – елдегі халықтың білім алу мүмкіндіктерінің жағдайына ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері бір тәрбиеленушіге, бір оқушыға, бір кәсіби орта білім алушыға, бір студентке (ЖОО студенті) мемлекеттік шығындар, білім саласындағы айлық жалақы, халықтың білімге шығыстары, білім беруге мемлекеттік шығындар, мектепке дейінгі тәрбиемен, жалпы орта біліммен қамтылу деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Денсаулық сақтау факторлары – елдегі денсаулық сақтаудың жай-күйіне ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері халықтың дәрігерлермен, орта медициналық қызметкерлермен, ауруханалармен, аурухана төсегімен, амбулаторлық емханалық мекемелермен, медициналық жеделжәрдем қызметімен қамтылулары, халықтың денсаулыққа шығыстары, денсаулық сақтауға мемлекеттік шығындар деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Экономикалық мүмкіндіктер факторлары – елдің экономикалық өсуіне, ел халқының экономикалық мүмкіндіктеріне ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері кәсіпкерлік, жұмыссыздық, жұмыстағы қаза табулар, жарақаттанулар, үй шаруашылығының салықтық, салықтық емес төлемдері, елдегі көлеңкелі экономика, негізгі капиталға инвестиция, экономикадағы негізгі құрал-жабдықтар, айлық жалақы деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Демографиялық деңгей факторлары – елдің демографиялық ахуалына ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері ерлердің, әйелдердің өмірінің күтілетін ұзақтығы, ерлердің, әйелдердің қайтыс болуы, сәбилердің шетінеуі, халықтың табиғи өсімі, үйлену және ажырасу, эмиграция, иммиграция, ерлер мен әйелдер саны, жасанды түсіктер деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді;

Салауаттылық деңгей факторлары – елдегі халықтың салауатты өмір салтын ұстануы және оған қолайлы мүмкіндіктер ахуалдарына ықпал етуші факторлар. Халықтың тұрмыс деңгейінде мұндай факторлардың әсерлері халықтың темекі, ішімдік өнімдерін тұтынуы, халықтың спорттық, дене шынықтыру, мәдениет, өнер, демалыс қызметтерін тұтынуы және аталмыш қызметтерді көрсету орындарымен қамтылуы, күндік қуаттану, мәдениет, өнер, демалысқа халықтың шығыстары, мемлекеттік шығындар деңгейі көрсеткіштерінің және осы секілді т.б. көрсеткіштердің өзгерістері арқылы бейнеленеді. Халықтың тұрмыс деңгейін факторлық топтарға жіктеу арқылы тұрмыс деңгейінің түрлі өрістерінің әрқайсысының жекелей деңгейлерін, ортақ белгілері бойынша топтық деңгейлерін және тұрмыстың жалпы деңгейлерін ажыратып бағалауға мүмкіндік туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жанат М. Халықтың тұрмыс деңгейін анықтау методологиясы // «Саясат» журналы. – 2022. – №7. – Б. 19-21.
2. Жанат М. Международный сравнительный анализ уровня социальной защиты населения // Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории: материалы XI международной заочной научно-практической конференции. – М.: Международный центр науки и образования, 2023, март – 12. – С. 86-92.

Амангелды Д.М.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: профессор Тажбенова Г.Д.*

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

В контексте современной экономики Казахстана, развитие малого и среднего бизнеса является приоритетным направлением государственной политики. Этот сегмент экономики обладает большим потенциалом для роста, инноваций и создания рабочих мест. Однако, для эффективного функционирования и развития предпринимательской среды требуется не только финансовая поддержка, но и создание благоприятного бизнес-климата.

Основной импульс развитию малого предпринимательства придало принятие Закона «О государственной поддержке малого предпринимательства», который обеспечил дальнейшее усиление государственной поддержки малого бизнеса и обусловил принятие других нормативных правовых актов в этой области.

Субъектами малого предпринимательства являются индивидуальные предприниматели, осуществляющие предпринимательство, со среднегодовой численностью работников не более ста человек и среднегодовым доходом не свыше трехсоттысячекратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января финансового года.

Субъектами среднего предпринимательства являются индивидуальные предприниматели и юридические лица, осуществляющие предпринимательство, не относящиеся к субъектам малого и крупного предпринимательства в соответствии с пунктами 3 и 6 статьи 24 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан [1].

По данным Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, на 1 апреля 2023 года зарегистрировано 2 129 821 единица субъектов малого и среднего предпринимательства. Из них 1 939 801 единица субъектов МСП являются действующими.

Доля действующих в общем числе зарегистрированных субъектов МСП составила 91,1%, что на 5.4 % выше уровня предыдущего года. Наибольшая доля в региональном разрезе преобладает в Туркестанской (98,4%), Костанайской (94,6%) и Кызылординской (94,5%) областях. Наименьшая доля зафиксирована в г.Алматы (85,5%).[2].

В сфере развития предпринимательства стратегической целью является увеличение доли МСП в ВВП до 35% и до 40% к 2030 году. Принимая во внимание, что данный показатель отражает оценку не только мер по развитию предпринимательства, но и политические, социальные, экономические реформы, в работу по его достижению будет активно вовлечено гражданское общество.

Для достижения этой цели будут созданы условия и возможности для людей по самореализации в качестве предпринимателя для равного диалога между государством и бизнесом, изменения роли государства и перераспределения ответственности между государством и бизнесом.

Повышенный спрос на развитие цифровизации определил новый фактор конкурентоспособности. Государственная политика в данном направлении будет, с одной стороны, максимально углублять взаимодействие с предпринимателями и предприятиями с использованием цифровых платформ, с другой стороны, способствовать развитию и расширению возможностей для предпринимательской деятельности, базирующейся на платформенных решениях, с учетом и защитой интересов всех взаимодействующих сторон [3].

Поддержка предпринимательства:

✓ Снижение бюрократических барьеров: упрощение процедур регистрации и ведения бизнеса, сокращение административных процедур.

✓ Финансовая поддержка: предоставление доступа к кредитам и финансированию, особенно для начинающих предпринимателей и стартапов.

✓ Обучение и консультации: проведение обучающих программ, семинаров и консультаций для предпринимателей по вопросам управления бизнесом, маркетинга, финансов и т.д.

✓ Инфраструктура развития бизнеса: создание технопарков, инновационных кластеров и других инфраструктурных объектов для поддержки развития бизнеса.

Создание благоприятного бизнес-климата:

✓ Реформы в законодательстве: улучшение законодательства о предпринимательстве и налогообложении, чтобы сделать бизнес-среду более прозрачной и предсказуемой.

✓ Поддержка стартапов и инноваций: создание специальных программ и финансовых инструментов для развития инновационных проектов и стартапов.

✓ Стимулирование экспорта: поддержка экспортно-ориентированных предприятий и развитие международной торговли для расширения рынков сбыта.

✓ Культура предпринимательства: продвижение культуры предпринимательства среди населения, особенно среди молодежи, а также обеспечение равных возможностей для всех участников рынка.

Ключевые аспекты роли МСП в экономике Казахстана:

✓ МСП являются основным источником создания новых рабочих мест в экономике РК.

✓ Многие инновации в экономике Казахстана приходят из сектора МСП.

✓ Малые и средние предприятия стимулируют конкуренцию на рынке, что помогает повышать качество товаров и услуг, а также снижать их цены.

✓ Многие малые и средние предприятия Казахстана активно участвуют в экспорте, продвигая продукцию страны на международном рынке и способствуя увеличению экспортного потенциала [4].

Развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане требует не только поддержки предпринимательства, но и создания благоприятного бизнес-климата через реформы в законодательстве, стимулирование инноваций и развитие экспортного потенциала. Это позволит укрепить экономическую стабильность и способствовать устойчивому росту страны. В целом, МСП являются важным звеном экономики Казахстана, и их развитие является ключевым приоритетом для стимулирования экономического роста и создания благоприятной предпринимательской среды.

Список использованной литературы:

1. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года.
2. Мониторинг малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан (январь-март 2023 г.) <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/5031/>.
3. Концепция развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года Раздел 4. (от 27 апреля 2022 года № 250).
4. https://knowledge.allbest.ru/economy/2c0b65635a2bd79b5d43a89521216d36_1.html

Ахметова А.С.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: магистр экономических наук, доцент Мажитова Б.Б.*

ВНЕДРЕНИЕ И ПРЕИМУЩЕСТВО НОВОГО БАНКОВСКОГО ПРОДУКТА В АО «HOME CREDIT BANK»

Home Credit Bank – единственный европейский банк в Казахстане, который входит в международную финансовую группу PPF со штаб-квартирой в Праге (Чехия). Банк работает на казахстанском рынке с 2005 года.

На 1 января 2024 года активы банка составили 803 млрд. тенге, собственный капитал – 157 млрд. тенге. По размеру собственного капитала Home Credit Bank входит в десятку крупнейших банков Республики Казахстан.

В октябре 2023 года международное рейтинговое агентство Fitch Ratings подтвердило казахстанскому АО «Home Credit Bank» долгосрочный рейтинг дефолта эмитента (РДЭ) в иностранной и национальной валютах на уровне «BB-». Прогноз по рейтингу «Стабильный».

Home Credit Bank предоставляет широкий спектр своих услуг: кредиты, дебетовые и кредитные карточки, депозиты и инвестиции, страхование жизни и т.д. Продукты Home Credit Bank одни из самых выгодных и многие казахстанцы открывают счета в этом банке. Дебетовые карты Home Credit Bank: удобные покупки и переводы.

У банка имеются два продукта дебетовых карт: Home Card и Home Card Lite. Home Card: карточка с гарантированным кэшбеком за покупки и за остаток на ваших счетах, 1% гарантированный бонус на все транзакции, 2% за остаток на депозитах, депозитных сертификатах и/или дисконтных облигаций (учитываются облигации на дату их приобретения в Банке и до даты их погашения).

Home Card Lite: карточка с повышенным кэшбэком. С момента активации карты первые 90 дней будет начисляться кэшбек 10% на супермаркеты, АЗС и коммунальные услуги, после 90 дней начисляется 5% бонусов за покупки в этих категориях.

У всех карточек Home Credit Bank бесплатное обслуживание, бесплатные переводы между банками и бесплатные снятия в банкоматах без комиссии. Многие клиенты выбирают этот банк из-за выгодных условий для держателей карточек и удобства пользования.

В Home Credit Bank самые выгодные депозитные продукты:

➤ Депозит «Простой»: ГЭСВ 14,5%, удобный депозит для тех, кто хочет пополнять и снимать деньги в любое время, срок вклада на 12 месяцев, минимальная сумма вклада 1000 тенге.

➤ Депозит «Сберегательный Хоум Плюс»: имеет повышенную ставку, с возможностью пополнения, удобен для долгосрочных целей, годовая ставка до 16%, сроки 6 и 12 месяцев.

➤ Депозит «Сберегательный Хоум»: рекордная ставка по депозиту 16,7%. Сроки от 3 до 2 лет. Минимальная сумма вклада 100.000 тенге. Подходит для долгосрочных целей, но без возможности пополнения и снятия.

Home Credit Bank развивает свои продукты, делая их удобнее и практичнее для клиентов. Банк хочет позволить своим клиентам пользоваться своими финансовыми возможностями с удобством и практичностью; так, банк предоставил свой новый банковский продукт-кредитную карту OZEN.

«OZEN» от Home Credit Bank это новый уровень финансовой свободы. Это продукт, который не имеет аналогов на рынке. Он устанавливает новый стандарт для удобства,

выгоды и гибкости в управлении своими финансами. Преимущество данной карты OZEN – это больше финансовых возможностей:

1. Рассрочка в любом магазине и любой точке мира: использование карты для безналичных транзакций в рассрочку на 6 месяцев в любом магазине и любом уголке мира. Опыт покупок станет гибким и намного удобнее.

2. Гибкий кредитный лимит: начиная от 20.000 до 2.000.000 тенге. Это позволяет выбрать себе удобный уровень финансовой поддержки, который будет соответствовать вашим финансовым возможностям и потребностям.

3. Бесплатное годовое обслуживание: Home Credit Bank предоставляет полное финансовое освобождение от годового обслуживания. Клиенты могут наслаждаться всеми удобствами картой «OZEN» без дополнительных затрат.

4. Без комиссии за переводы и снятия: совершать переводы между счетами и снимать наличные без дополнительных комиссий. Банк позволяет вам уменьшать финансовые барьеры и со всеми удобствами пользоваться картой.

5. Выгодные условия для P2P и АТМ транзакций: при P2P и АТМ транзакциях начисляется всего 3% в месяц на остаток от основного долга наличных средств.

Также банк предоставляет держателям карточки «OZEN» самостоятельно решать, каким сроком погашать кредитную карту. Это уникальная возможность, позволяющая каждому держателю карты «OZEN» адаптировать свой график платежей в соответствии с его финансовыми потребностями. Home Credit Bank позволяет клиентам индивидуальный подход к использованию карточки по их желанию и делает это еще более персонализированной карточкой для клиента.

«OZEN» от Home Credit Bank – не просто карточка, а ключ к новым возможностям клиентов. Сочетание льготных условий, гибкости и уникальных возможностей делает карту идеальным спутником финансового опыта клиентов в управлении финансами.

Список использованной литературы:

1. Сайт Home Credit Bank - home.kz.
2. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Home_Credit_Bank_Kazakhstan.

Батырова С.А.,

*студент Карагандинского университета имени Академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, научный руководитель: магистр экономических наук, старший
преподаватель Абзалбек Г.А.*

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ И ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

Введение.

Подобного рода исследования являются актуальными для всех стран мира, вопросы состояния экономики влияют на все этапы жизнедеятельности и функционирования государства, высокий уровень экономики способствует тому что в государстве развивается инфраструктура, повышается уровень жизни населения, увеличивается международный рейтинг, способствующий более выгодным условиям на международной арене.

Экономика Казахстана является крупнейшей экономикой во всей центральной Азии, она также занимает второе место по экономическому уровню в постсоветском пространстве.

С 1 января 2015 года Республика Казахстан является членом Евразийского экономического союза, в составе которого также находятся Армения, Беларусь, Кыргызстан, ОАЭ, Россия, Молдова, Узбекистан, Куба.

В нем обсуждаются вопросы партнерства между государствами, вопросы о создании форумов, вопросы о создании единых таможенных территорий, соглашения о создании содружества независимых государств и т.д.

За последние десятилетия экономика Казахстана прошла через длительный и многогранный период устойчивого роста с позиционным повышением величины валового внутреннего продукта на душу населения. Это поспособствовало улучшению социальноэкономических факторов которые повысили условия жизни граждан страны, существенно уменьшили уровень бедности среди населения и повысили рыночную активность.

Основным механизмом развития страны стал масштабный экспорт минеральных и энергетических ресурсов. Согласно отчету Министерства энергетики РК 2023 года с 2009 года Казахстан занимает первое место в мире по объёму добываемого природного урана. Объём добычи урана по итогам 2022 года составил 21,3 тыс. тонн. [1]

Подобно всем постсоветским государствам, Казахстан испытал на себе жестокие экономические потрясения в начале 1990-х годов, однако уже к началу 2000-х начались экономическое восстановление и ежегодный прирост валового внутреннего продукта, который в те времена достигал 7 %.

По сравнению со своими соседями Казахстан обладал довольно высоким уровнем ВВП на душу населения, который в 2010 году достиг 12 800 долларов на человека.

Рост ВВП в 2019 году составил 4,5 %; в январе 2020 года рост ВВП составил 3,6 %. В структуре внешнего долга Казахстана по видам финансовых инструментов преобладали кредиты, а также кредиты, привлеченные от нерезидентов (78,6 %) и долговые ценные бумаги, находящиеся в распоряжении нерезидентов (13 %).

В 2022 году внешний долг Казахстана превысил 166 миллиардов долларов. Наибольший рост задолженности приходится на Нацбанк. На 1 января 2022 года госдолг страны достиг отметки 22 трлн тенге, или 27,4 % к ВВП.

Исходя из вышесказанного, Казахстан имеет хорошие показатели среди постсоветских государств, экономика нашей страны находится на высоком уровне и имеет тенденции к повышению уровня экономического потенциала.

Инвестиционный климат - экономические, финансовые и социально-политические условия в государстве, которые влияют на склонность инвестора инвестировать, а также брать кредиты и занимать. На сегодняшний день, в Казахстане создан благоприятный инвестиционный климат: действует упрощенный налоговый режим, постоянно совершенствуется национальное законодательство, расширяется пакет инвестиционных преференций. Инвесторам, реализующим инвестиционные проекты в приоритетных отраслях экономики, гарантирована стабильность налогового законодательства.

В соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан, для инвесторов в приоритетных отраслях экономики предусмотрены следующие виды инвестиционных льгот и преференций:

1) освобождение от уплаты таможенных пошлин при ввозе оборудования, комплектующих, сырья и запасных частей, необходимых для реализации инвестиционного проекта; [2; ст. 287].

2) государственные натурные гранты (земельные участки, здания, сооружения, машины и оборудование, вычислительная техника, измерительные и регулирующие приборы и устройства, транспортные средства, за исключением легкового автотранспорта, производственный и хозяйственный инвентарь) [2; ст. 283].

3) Дополнительно, по инвестиционным проектам стоимостью не менее 2 млн. МРП

(порядка 13 млн. долл. США) и реализуемым в приоритетных отраслях экономики, есть возможность заключения отдельного инвестиционного контракта с государством, согласно которому инвестору будет доступен новый пакет стимулов, включающий:

3.1) Налоговые льготы по КПП и налогу на землю (10 лет), налогу на имущество (8 лет);

3.2) Стабильность налоговых ставок (кроме НДС и акцизов), экологических сборов и платежей сроком на 10 лет;

3.3) Инвестиционная субсидия - компенсация до 30% капитальных затрат инвестора;

3.4 Упрощенный ввоз иностранной рабочей силы для реализации проектов.

Привлечение иностранных инвесторов, таких как: международных организаций, иностранных юридических лиц, иностранных государств в экономику Республики Казахстан играет ключевую роль в стимулировании экономического роста, развитии инфраструктуры, и создании новых рабочих мест. Страна активно работает над созданием благоприятного инвестиционного климата, предлагая различные гарантии для иностранных инвесторов. Один из примеров успешного привлечения иностранных инвесторов в экономику Казахстана - это проект «Новый Шёлковый путь». Этот проект представляет собой сеть транспортных коридоров, соединяющих Китай с Европой через территорию Казахстана, Инфраструктурные проекты, связанные с этим инициативным проектом, привлекли крупные инвестиции из различных стран, включая Китай, Россию и Европейские государства.

Статистика также подтверждает интерес иностранных инвесторов к экономике Казахстана. Например, по данным Национального банка Республики Казахстан, прямые иностранные инвестиции в страну в 2023 году составили более 28 миллиардов долларов [3;1], что свидетельствует о доверии иностранных компаний к перспективам развития экономики страны. Казахстан активно работает над улучшением инвестиционного климата и устранением препятствий для иностранных инвесторов. Принятие законов о защите прав инвесторов, создание специальных экономических зон, и разработка налоговых льготных программ - лишь некоторые из мер, направленных на привлечение иностранных инвестиций. Кроме того, развитие цифровых технологий и инновационных индустрий также становится важным фактором привлечения иностранных инвесторов. Программы поддержки стартапов, инвестиции в образование и исследования способствуют созданию благоприятной экосистемы для развития новых технологий и привлечения внимания иностранных инвесторов.

Привлечение иностранных инвесторов в экономику Республики Казахстан играет важную роль в стимулировании экономического развития и модернизации страны. Проекты, такие как «Новый Шёлковый путь», демонстрируют глобальное стремление Казахстана к интеграции в мировую экономику и созданию благоприятных условий для иностранных инвесторов.

Список использованной литературы:

1. Документ Министерства энергетики Республики Казахстан «Об урановой промышленности» от 27 июня 2023 года.
2. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V ЗРК.
3. Отчет НБК Об Иностранных инвестициях в Казахстан в 1кв 2023 года. От 18 июля 2023 года.

Бердибаева М.К.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Ахметова А.А.*

СТРУКТУРА И ФОРМИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ФОНДОВ КОРПОРАЦИЙ РК

Денежные фонды корпораций в Республике Казахстан представляют собой совокупность финансовых ресурсов, которые используются для финансирования различных видов деятельности корпорации, расширения бизнеса, выплаты дивидендов акционерам, погашения долгов и других целей.

Эффективное управление денежными фондами корпорации является ключевым фактором для обеспечения ее финансовой устойчивости, конкурентоспособности и долгосрочного роста. Они могут включать в себя средства, полученные от продажи акций, прибыли от операционной деятельности, кредиты и займы, а также гранты и субсидии от государства.

Чем меньше компания зависит от внешних ресурсов, тем больше свободы сохраняют собственники. По этой причине поиск источников финансирования должен начинаться с анализа внутренних возможностей бизнеса.

Собственные средства, которыми располагает компания:

- уставной капитал;
- прибыль от деятельности;
- прибыль от инвестирования свободных активов;
- амортизационные отчисления;
- средства от продажи имущества компании;
- планируемые доходы (дебиторская задолженность и пр.);
- дополнительные вложения от собственников.

Если этих средств недостаточно, необходимо пересмотреть процессы, чтобы определить области, в которых можно повысить эффективность и сократить накладные расходы для увеличения прибыли.

В настоящее время корпорации имеют несколько денежных фондов, которые используются для различных целей, включая инвестиции, оборотные средства, выплату дивидендов и финансирование операций. В процессе хозяйственно – финансовой деятельности предприятий и организаций формируются и используются финансовые фонды – денежные средства, предназначенные для определенных целей. В фондах денежные средства находятся в постоянном движении – поступают, накапливаются и расходуются.

Эти денежные фонды включают:

1. Уставный фонд – это средства, необходимые для начала деятельности корпорации.
2. Фонды оборотного капитала - обеспечивают краткосрочное финансирование операционной деятельности корпорации, такой как закупка сырья и материалов, оплата труда и покрытия других операционных расходов. Эти фонды позволяют функционировать и развиваться в краткосрочной перспективе.
3. Инвестиционные фонды - используются для долгосрочных инвестиций в активы, такие как недвижимость, оборудование, интеллектуальная собственность и другие виды инвестиций, которые приносят доход в будущем.
4. Фонды развития - предназначены для финансирования новых проектов, расширения бизнеса, технологических инноваций и других инициатив, направленных на долгосрочный рост и развитие корпорации.
5. Резервные фонды - создаются для покрытия непредвиденных расходов и обеспечения финансовой стабильности корпорации в случае кризисных ситуаций.

6. Фонды выплаты дивидендов - используются для выплаты дивидендов акционерам, которые являются владельцами корпорации. Размер и частота выплаты дивидендов определяются советом директоров и зависят от финансового состояния корпорации и стратегических планов.

7. Фонды социального обеспечения - используются корпорацией для поддержки социальных и экологических проектов, а также для улучшения условий труда своих сотрудников и их семей.

Управление этими денежными фондами является важной частью финансовой стратегии корпорации и включает в себя планирование, контроль и анализ использования денежных средств.

В финансовых фондах получает отражение движение имущества предприятий и организаций в полном или частичном виде для использования этой информации в управлении производственной, хозяйственно-финансовой и социальной деятельностью. Наиболее значительными и важными для функционирования предприятий и организаций являются фонды: фонд потребления, фонд оплаты труда, валютный и ремонтные фонды.

На государственных предприятиях уставный фонд – основной источник собственных средств, предназначен для формирования производственных фондов, его величина изменяется в процессе хозяйственной деятельности. На основе средств, оставляемых в распоряжение предприятий, то есть после уплаты налогов и других обязательных платежей, предприятия и организации формируют комплексные фонды потребления и фонд накопления.

Фонд потребления образуется за счет средств, направляемых на оплату труда, части прибыли, оставляемой в распоряжении предприятия для материального поощрения работников и разных социальных выплат.

Фонд накопления используется на финансирование затрат по обеспечению расширенного воспроизводства. Этот фонд формируется за счет прибыли остаточной, амортизационных отчислений, вне реализационной выручки, кредитов банков и прочих источников.

По усмотрению трудового коллектива предприятия могут образовывать финансовый резерв (резервный фонд, фонд риска, страховой фонд). Его назначение – обеспечить финансовую устойчивость предприятий в период временного ухудшения хозяйственно-финансового положения и компенсировать дополнительные затраты. Финансовый резерв образуется от прибыли или дохода по нормативам при разработке и утверждении финансового плана предприятия.

Валютные фонды предприятий и организаций образуются за счет валютных средств из следующих источников: экспортная, валютная выручка, взносы в уставный фонд, валютные кредиты банков, покупка валюты на внутреннем рынке через уполномоченные банки и обменные пункты, финансовая помощь.

Предприятиям и организациям предоставлено право объединять свои валютные средства на добровольной основе для решения общих задач.

Ремонтный фонд создается на предприятиях для проведения всех видов ремонта основных фондов: капитального, среднего, текущего.

Все денежные фонды предприятий представляют собой финансовые ресурсы, которые обеспечивают производство и социальное развитие коллектива. Предприятия, работающие на коммерческих началах обязаны обеспечивать формирование собственных финансовых ресурсов, а также обязательные платежи и налоги государству.

В условиях рыночной экономики первоначальное формирование основных фондов, их функционирование и расширенное воспроизводство осуществляется при непосредственном участии финансов, с помощью которых образуются и используются денежные фонды целевого назначения, опосредующие приобретение, эксплуатацию и восстановление средств труда. Процесс переноса стоимости основных фондов называется амортизацией, доля переносимой стоимости – нормой амортизацией, а денежное

выражение этой доли – амортизационными отчислениями.

Амортизационные отчисления включаются в издержки производства и формируются из выручки от реализации продукции, нормы амортизации основных фондов зависят от экономических условий деятельности предприятия. Равномерный (линейный) метод предполагает установление равномерных долей к балансовой стоимости основных фондов в течение всего срока службы. Регрессивный метод – установление более высоких норм в первые годы с постепенным снижением нормы списания к концу периода службы основных фондов. Ускоренный метод амортизации связан со стимулированием технического прогресса и начисляется в первый год в размере половины, затем с остаточной стоимостью вновь половину.

Оборотные фонды включают оборотные производственные фонды и фонды обращения, отличающиеся принадлежностью к разным сферам – производству и обращению.

Оборотные производственные фонды представляют разные стороны производства: производственные запасы, незавершенное производство, расходы будущих периодов. Каждый из указанных элементов имеют в своем составе еще элементы, которые тесно отражают состояние производства, характер и результат производственной деятельности.

Фонды обращения связаны со сферой обращения: к ним относятся готовая продукция на складах и отгруженная потребителям, денежные средства в кассе и в банках на счетах, средства в расчетах, дебиторская задолженность. Фонды обращения опосредуют производство и обращение. Фонды обращения наиболее подвижная часть оборотных средств, от их скорости зависит в целом кругооборот фондов

На предприятиях источники финансирования, создания и прироста производственных фондов группируются на следующие виды: собственные, привлеченные и заемные. Если собственные средства – это результат финансовой деятельности предприятий, то привлеченные средства показывают, насколько предприятия признаны финансово-кредитной системой и могут получить в банке ссуду. Предприятия должны сочетать все три источника финансирования оборотных фондов и фондов обращения, но наличие собственных оборотных средств – это показатель финансовой устойчивости данного предприятия. Эффективный и неэффективный характер использования производственных фондов свидетельствует о результативности финансового менеджмента предприятия. Эта результативность определяется в величинах выручки от реализации продукции, работ или услуг, издержках предприятия, прибыли или дохода.

Власова А.С.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: магистр Кожжахметова А.Г.

ПРОДВИЖЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ ВУЗА В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

С развитием технологий и доступностью интернета, онлайн пространство становится ключевым каналом для поиска информации о ВУЗах и образовательных программах. Студенты все чаще обращаются к онлайн ресурсам для выбора учебного заведения, поэтому важно иметь сильное онлайн присутствие. В условиях высокой конкуренции между ВУЗами необходимо использовать эффективные стратегии онлайн продвижения для привлечения студентов. Онлайн платформа позволяет ВУЗам достигать более широкую аудиторию и устанавливать контакт с потенциальными студентами. Именно исследование позволит выявить наиболее эффективные методы и стратегии онлайн продвижения, которые помогут ВУЗам привлечь больше студентов. Анализ успешных

кейсов и лучших практик поможет определить оптимальный подход к продвижению образовательных услуг. Изучение текущей ситуации на рынке образования в онлайн пространстве позволит оценить основные тренды и вызовы, с которыми сталкиваются ВУЗы. Понимание перспектив развития поможет ВУЗам адаптировать свои стратегии продвижения под изменяющиеся требования и ожидания потенциальных студентов [1].

Социальные сети играют важную роль в продвижении образовательных услуг:

1. Возможности привлечения аудитории через социальные платформы:

– Социальные сети предоставляют ВУЗам возможность достичь широкой аудитории студентов и потенциальных студентов.

– Размещение контента о программе обучения, место расположения, студенческой жизни и других аспектах ВУЗовской деятельности помогает привлечь внимание и заинтересовать целевую аудиторию.

2. Примеры успешного использования социальных сетей для продвижения образовательных услуг:

ВУЗы активно используют платформы, такие как: Instagram (идеально подходит для визуального контента, фотографии и видео), YouTube (идеально подходит для создания и распространения видеоконтента, делиться знаниями или продемонстрировать свои продукты или услуги).

Создание интересного и полезного контента, включая видео-экскурсии, интервью с преподавателями, студентами и выпускниками, а также проведение вебинаров и онлайн мероприятий, способствует привлечению внимания и вовлечению аудитории, то есть студентов [2].

Рекламные кампании и их эффективность в продвижении образовательных услуг:

Виды рекламных кампаний для ВУЗов:

Целевая реклама в социальных сетях позволяет настроить рекламу для определенной аудитории на основе интересов, поведения и демографических данных.

Поисковая реклама: использование платформы Яндекс.Директ и Google Рекламу для продвижения образовательных услуг и привлечения студентов через поисковые запросы.

Ретаргетинг: направлен на тех пользователей, которые уже проявили интерес к ВУЗу или его программам, но еще не приняли решение [3].

Качественный контент играет ключевую роль в привлечении студентов, поскольку помогает ВУЗу выделиться среди конкурентов и привлечь внимание потенциальных студентов. Информационный контент о программе обучения, факультетах, возможностях карьерного роста, стипендиях и других аспектах вузовской жизни помогает студентам принять информированное решение о поступлении.

Примеры успешных контент-услуг в образовании:

1. Создание блога с полезными статьями о студенческой жизни, советами по поступлению, интервью с преподавателями и студентами.

2. Проведение вебинаров и онлайн мастер-классов по актуальным темам, связанным с образованием.

3. Размещение видео-экскурсий по ВУЗу, интересных фактов о его истории и достижениях.

Преимущества и вызовы продвижения образовательных услуг вуза в Интернете: Возможности международного привлечения студентов через интернет: Интернет позволяет ВУЗам достигать аудитории за пределами своей страны, привлекая студентов из разных регионов мира. Возможность проведения виртуальных туров, онлайн презентаций и интервью с потенциальными студентами из других стран делает процесс привлечения международных студентов более доступным.

ВУЗы конкурируют за внимание студентов в онлайн пространстве, где доступно множество информации о различных образовательных учреждениях.

- Оценка конкурентов, их стратегий продвижения и уникальных предложений помогает ВУЗу выделиться и привлечь больше студентов.

Стратегии преодоления конкуренции и уникальные предложения ВУЗа:

- Разработка уникальных образовательных программ, специализаций и форматов обучения, которые отличают ВУЗ от конкурентов.

- Использование целевой аудитории, персонализированных подходов и эффективных стратегий для привлечения студентов и преодоления конкуренции.

Методы анализа эффективности онлайн продвижения:

- Проведение опросов и анкетирования среди потенциальных студентов для получения обратной связи о качестве онлайн презентаций, рекламных материалов и информации о ВУЗе. Регулярный мониторинг и анализ данных помогают выявлять успешные и неэффективные элементы онлайн продвижения и вносить соответствующие изменения. Корректировка стратегий на основе данных позволяет улучшить результаты привлечения студентов.

Таким образом, исследование показало, что эффективное онлайн продвижение образовательных услуг ВУЗа требует постоянного анализа данных, корректировки стратегий и активного взаимодействия с потенциальными студентами. В целом, развитие онлайн услуг в сфере образования предполагает увеличение использования цифровых инструментов для привлечения студентов, в том числе более глубокое персонализированное взаимодействие и использование новых технологий для улучшения опыта потенциальных студентов.

Список использованной литературы:

1. Продвижения образовательных услуг на современном рынке образовательных услуг. <https://apni.ru/article/7084-reklamnie-tekhnologii-privlecheniya-abiturien>

2. Как использовать социальные сети в продвижении сайта. <https://contrinform.ru/kak-ispolzovat-socialnye-seti-v-prodvizhenii-sajta/>
<https://edugusarov.by/izuchaem-kontekstnuyu-reklamu-samostoyatelno-bolshaya-podborka-materialov/#i-8>

3. Интернет: глобализация знаний и образования в цифровой эпохе <https://nauchniestat.ru/spravka/internet-v-kontekste-globalizaczii-obrazovatel'nogo-prostranstva>

4. <https://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-momenty-marketingovogo-prodvizheniya-universiteta>

Жангиров Ж.Б., Меньшикова А.С.,

*студенты Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, научный руководитель: м.э.н., ст. преподаватель Мусина С.Т.*

СОСТОЯНИЕ СЫРЬЕВОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЭКСПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международная торговля – это система (совокупность) международных товарно-денежных отношений, складывающаяся из внешней торговли всех стран мира. Субъектами международной торговли могут быть физические, юридические лица, правительства государств, международные концерны, тресты. Международные торгово-экономические отношения – это связи, устанавливающиеся между субъектами хозяйственной деятельности разных стран, а также между странами мира в результате торговли, миграции рабочей силы, вывоза капитала, международного кредита, валютных отношений, научно-

технического производственного сотрудничества. Международная торговля играет ключевую роль в развитии мировой экономики. Открытие рынков и снятие торговых барьеров способствуют экономическому росту и повышению благосостояния населения. Однако, в последнее время наблюдается замедление темпов роста глобальной торговли [6].

Представляется целесообразным рассмотреть данные два направления внешней торговли Казахстана со странами Востока с точки зрения анализа, как текущей ситуации, так и тенденций ее развития с целью определения перспектив наращивания сотрудничества в указанных сферах. Мы можем сделать выводы на статистике экспорта и импорта.

Снижение дефицита торгового баланса по услугам является одной из целей государственной политики. Наращивание экспорта нефти, как один из основных элементов формирования новой модели взаимодействия Казахстана со странами Востока, обусловлено рядом факторов. Во-первых, нефть остается основным экспортным товаром Казахстана и, очевидно, сохранит этот статус в течение долгосрочной перспективы, поэтому развитие торговых связей с любой страной или регионом будет базироваться, прежде всего, именно на экспорте нефти. Во-вторых, Казахстан заинтересован в диверсификации географии поставок своего основного экспортного товара, которая в течение длительного времени была ориентирована на одно основное направление – Европу; и основой такой диверсификации объективно является расширение поставок нефти в Азию. В-третьих, Казахстан заинтересован также и в диверсификации маршрутов экспорта нефти, пропускная способность которых в настоящее время отличается высокой концентрацией, поскольку около 80% поставок осуществляется по трубопроводу Каспийского трубопроводного консорциума (КТК). По мере освоения крупных нефтяных месторождений и создания транспортной инфраструктуры росли как объемы экспорта казахстанской нефти в азиатские страны, так и их удельный вес в общем объеме нефтяного экспорта (рис. 1).

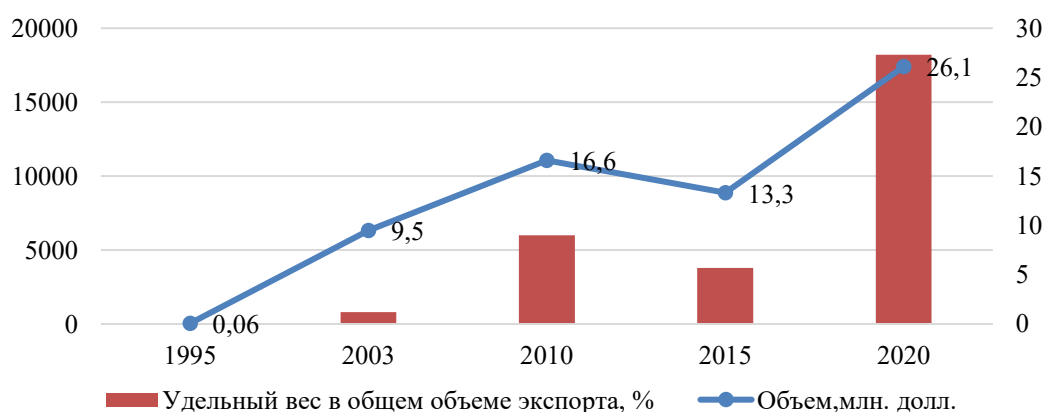

Рисунок 1. Объем экспорта нефти и нефтепродуктов и его удельный вес из Казахстана в страны Азии

Примечание – Составлено автором по источнику [1]

Из представленных данных следует, что с 90-х годов прошлого века и до 2020 года произошел значительный рост объемов нефтяного экспорта из Казахстана, особенно в восточном направлении. Этот рост обусловлен увеличением объемов нефтедобычи и открытием новых рынков для Казахстана. Стоит отметить, что даже в период относительной стабильности объемов нефтедобычи с 2012-2013 годов, удельный вес стран Азии в географической структуре нефтяного экспорта Казахстана значительно вырос [2].

Важным является также наблюдаемый процесс увеличения роли стран Востока,

особенно в Азии, в экспорте казахстанской нефти. Этот процесс происходит уже несколько лет и связан со смещением спроса в азиатском направлении. Важно отметить диверсификацию экспорта в азиатские страны, которая стала выраженной в последние двадцать лет, с увеличением числа государств, покупающих казахстанскую нефть [3]. Нефтегазовая отрасль остается одной из базовых для экономики Казахстана, играя ключевую роль в обеспечении экспортных доходов и пополнения государственного бюджета. За годы независимости в этой сфере был достигнут значительный прогресс, однако сегодня она стоит перед рядом вызовов, требующих новых подходов к своему развитию [5].

По поводу достижений можем выделить, что объемы добычи нефти выросли в 4 раза, что позволило стране значительно повысить свой экспортный потенциал. Реализованы важные нефтегазовые проекты в рамках Государственной программы индустриально-инновационного развития. Начата реализация совместного с Россией проекта «ЕврАзия» по геологическому изучению Прикаспийской впадины. За 25 лет независимости Казахстана введены в промышленную эксплуатацию крупнейшие месторождения нефти, газа и конденсата, такие как Тенгизское, Карачаганакское, Кашаган. Что касается проблем, так можно сказать, что несмотря на рост добычи, существует проблема недостаточной обеспеченности сырьем действующих нефтеперерабатывающих заводов. Низкий выход готовой продукции на НПЗ приводит к необходимости значительного импорта топлива, что негативно влияет на экономическую безопасность страны. Но нельзя забывать про перспективы. К примеру, для обеспечения устойчивого развития нефтегазовой отрасли необходимо осваивать новые рынки сбыта и расширять географию поставок нефти и газа. Важное значение имеет активизация геологоразведочных работ, направленная на расширение минерально-сырьевой базы. Нужно не забывать о том, что в 2023 году Казахстан добыл 85,7 млн. тонн нефти. Казахстан и Россия подписали соглашение о сотрудничестве в сфере нефтегазохимии. В 2024 году планируется запуск Каспийского газопровода. Одним из ключевых направлений развития отрасли является углубление комплексной переработки сырья, что позволит повысить создание единой организации, координирующей всю производственную деятельность нефтяной отрасли стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС), станет важным шагом на пути к более эффективному использованию нефтегазовых ресурсов. Расширение сотрудничества с Россией и другими странами в сфере нефтегазодобычи и переработки принесет значительные выгоды всем сторонам. В заключение можно сказать, что нефтегазовый комплекс Казахстана обладает большим потенциалом для дальнейшего развития. При грамотном подходе к управлению отраслью, с акцентом на диверсификации, модернизации и обновлении, она может стать драйвером роста экономики страны на годы [4].

Список использованной литературы:

1. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz>
2. Нефтяная и газовая ассоциация Казахстана./ Мониторинг и подготовка предложений по регулированию развития нефтегазовой отрасли, в формировании предложений и программных документов для Правительства РК // <https://www.kazenergy.com/>

Жеңіс С.Қ.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының магистрі
Кожсахметова А.Г.*

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУ

Шетел капиталын тарту және оны пайдаланудың тиімділігін көтеру, мемлекеттің ұлттық мүдделері мен шетел инвесторлары мүдделерінің келісімді болуын қамтамасыз ету мақсатында ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық механизмді жетілдіру, инвестициялық қызмет үшін жалпы қолайлы жағдай мен экономиканың басым салаларын дамыту преференциялық режим құруды талап етеді. Іс жүзіндегі механизмге толықтырулар мен өзгерістер шаруашылық жағдайы мен оның икемділігін көтеруге байланысты енгізілуі тиіс. Шетел инвестицияларын тарту мен қолдану процесін тежеуші бюрократиялық процедураларды жеңілдету және шетел инвесторларының құқықтарын қорғау бойынша кепілдемені көтеру аса маңызды рөлге ие. Қазақстан экономикасына шетел капиталын тартудың негізгі формаларының бірі – сыртқы несиелер. Несиелік келісім шарттарға қол қоюда, сонымен бірге, көзделген инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда, дефолттардың, яғни сыртқы қарызды жабудан байланысты бірқатар қиындықтар тууы мүмкін [1]. Барлық елдердегі сияқты, Қазақстандағы инвестициялық процестің гүлденуі макроэкономикалық параметрдің төмендегі факторларымен тежеліп отыр.

Олардың біріншісіне мынаны жатқызуға болады: яғни жинақталатын ресурстардың төмен тиімділікте сiңiрiлуi, оларды қаржыландыру механизмінің жоқ болуы (сақтандыру, зейнетақымен қамтамасыз ету және инвестициялаудың нарықтық институттарының қалыптасуының, сонымен бірге жинақтаулардың салымдарға айналуы механизмінің аяқталмағандығы). Бұл жағдайды ұлттық банктік жүйенің жеткілікті түрде дамымауы шиеленістіріп отыр. Қазіргі кезде ұлттық банктік жүйе жинақтарды салудың және оларды инвестициялаудың шынайы активтерге айналуының тартымдылығын қамтамасыз етуге қабілеті жоқ.

Екіншіден, Республика көлемінде тиімді инвестициялық жобалар түріндегі төлем алушылар ұсыныстарының мәліметтер банкінің құрылмағандығы. Көптеген жобалар жабық жағдайларда қарастырылған, осының әсерінен жеткіліксіз дәрежедегі жоғары тиімді жобалар өмірге енгізілген.

Үшіншіден, банктердің, клиенттердің қаржылық жағдайының төмен деңгейі; мемлекеттік бағалы қағаздардың жоғары табыстылықпен қамтамасыз етілмеуі; кәсіпорындардың қаржылық жағдайының қажетті деңгейде болмауы себебінен инвестициялаудың жоғары тәуекелділіктерін өтемақылайды.

Төртіншіден, төлемдер дағдарысы жағдайындағы қарыздардың сақталуы бұрынғысынша айналым капиталын толтыру үшін ақшаға деген жоғары сұранысты сақтап отыр, ол қаржылық ресурстарды инвестицияландыру мақсаттарына емес, айналым қорларын қаржыландыруға бағыттайды. Жобаның экономикалық аспектілерінің сапалық және сандық талдауы жобаны таңдау мен оған сараптама жасаудың негізгі белгісі болып табылады. Мемлекет дамуының мақсаттарын жүзеге асыруға салынатын жобаны бағалауға бағытталуы тиіс: экономиканы көтеру, халықтың өмір сүру деңгейін, еңбек өнімділігін жоғарлатуға бағытталатын бағдарламаны жүзеге асыру есебінен әлеуметтік іс- шаралар жүргізу, жұмыс орындарын ашу, жергілікті ресурстарды қолдану, кадрларды оқыту, қоршаған ортаны жақсарту. Жобаны мемлекеттік кепілдемемен қолдаушылық пен басымдыққа ие жобалар тізіміне енгізу үшін оларды таңдауда, келесі өлшемдер де ескерілуі керек: кәсіпорын, аймақ, республиканың сыртқы қарыз көлемі, Қазақстан Республикасы кепілдемесінің шегі, мүмкін боларлық қосымша қаржыландыру көлемі, ерекше және тұрақты құқықтық базаны құру мүмкіндіктерінің болуы. Сонымен қатар сыртқы қарызды

өтеу мүмкіндіктерін анықтау мақсатында, қарыз алушы кәсіпорындардың қаржылық-шаруашылық қызметіне күрделі тексеріс жүргізу қажет. Сыртқы қарызды бақылау және басқару бойынша жұмыстардың маңызды бір бөлігі – шетелдік кредиторлардың қаржылық мүмкіндіктерін бағалау және шетелдік несиені тартудың мақсатын қарастыру негізінде конкурстық таңдаудың болуы.

Шетелдік несиелер бойынша шешім қабылдауда, министрліктер мен ведомстваларды, кәсіпорындар мен ұйымдарды жауапкершілікке тарту бойынша механизмді құру, облыстық әкімшіліктермен бұл жауапкершілікті бөлу шаралар жиынтығының маңызды құрамдас бөліктері болуы тиіс.

Қазіргі таңда Қазақстанда бірлескен сақтандыру компанияларын құруға жол ашатын және «Казахинстрах» монополиясын шектейтін заңнамалық актілер қабылданған. Сақтандыру заңнамасына сәйкес, сақтандыру бойынша мемлекеттік компания «Казахинстрах» Қазақстанда шетел инвестицияларын сақтандыратын жалғыз компания болғандықтан, инвесторларға еркін түрде сақтандыру компаниясын таңдауға тыйым салынған [2].

Қазақстан экономикасының басым салаларына шетел капиталын тартуды ынталандыру үшін қаржылық-несиелік, салықтық ұмтылыстар мен қаржылық емес әдістерді қолдану қажет. Соңғысына шетел капиталының қызмет етуіне жалпы қолайлы орта құру, қажетті өндіріс факторларымен, ақпаратпен, басқару қызметтерімен, көліктің, байланыстың әр түрінің, банктік қызмет көрсетудің дамуын қамтамасыз ете отырып, нарықтық инфрақұрылымның басқа да эмитенттерін құру қажет. Салықтық жеңілдіктер мен ұмтылыстар кең ауқымда қолдануда. Мысалы, қарыздарды беру бойынша операцияларды қосымша құн салығынан босату ынталандырушы рөлге ие. Инвестициялық банктер мен несиелік мекемелерден түскен шетел валютасындағы несиелер сомасы бұл жағдайда қосымша құн салығынан босатылуы тиіс.

Шетел капиталын тарту бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асырумен байланысты қызметтерді орындау үшін инвестициялар жөніндегі Комитет шеңберінде келесілерді құру қажет: 1) жобалық қаржыландыру және кеңес берушілік көмек көрсету орталығы. Оның мақсаты алдын ала инвестициялық зерттеулер, жобаларға сараптама жасау, кеңес берушілік-техникалық көмек көрсетуді жүзеге асыруда қызметтің бағытын анықтау; 2) шетел капиталы бар кәсіпорындарды тіркеу және шетел фирмалары мен компанияларын аккредитациялау үшін тіркеу палатасын құру; 3) нақты инвестициялық бағдарламалар мен жобалар, заңнамалық база, салықтық жүйе, инвестициялық саясат бойынша мәліметтер банкін құру және бұл мәліметтермен потенциалды шетел инвесторларын қамтамасыз ету мақсатында, шетел капиталы бойынша ақпараттық орталық құру [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сараев А. Инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу мәселелері // Ақиқат. – 2022. – № 4. – Б. 72-75.
2. Доронина А.Г. Регулирование иностранных инвестиций // Проблемы международного частного права. – М., 2021.
3. Мороз С. Қазіргі кездегі инвестициялар жағдайы // Қазақстан жоғары мектебі. – 2024. – № 1. – Б. 161-166.

Құрманбай Н.К.,

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің магистранты, Қызылорда қаласы,
ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының кандидаты Утегенова К.А.*

ЦИФРЛАНДЫРУ ПРОЦЕСІНІҢ ЖАҢА ІСКЕРЛІК ОРТАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РОЛІ

Соңғы жылдарда инфокоммуникациялық технологиялардың таралу индексі тұрақты түрде өсіп келеді, бұл цифрлық технологиялардың және олармен байланысты барлық нәрсенің экономикалық субъектілердің – кәсіпорындар мен ұйымдардың қызметіне және адамдардың өмірлік белсенділігіне көбірек енуін білдіреді.

Сыртқы бағалау бойынша, тек Қазақстанда ғана цифрлық экономика ДЖӨ-нің кемінде 34% - ын қамтамасыз ете алады, ЭЖМ бағалауы бойынша, цифрландыруды дамытудан экономика өнеркәсіп бойынша жыл сайынғы орташа салалық өсімді кемінде 2% - ға ала алады, дәстүрлі тәсілдер басым салалар сандық тұрғыдан тиімді болмайды.

Қарқынды дамып келе жатқан зерттеу саласы - сандық экономика - күрделі, құрылымданбаған және бұлдыр, бұл көптеген зерттеушілердің цифрландыруды және цифрлық түрлендіруді әртүрлі түсінуіне әкеледі және осы ұғымдарды түсіндірместен сандық талдау дұрыс болмас еді.

Цифрландыру – ақпараттандыру мен компьютерлендіруді алмастыратын әлемдік экономикадағы жаңа үрдіс. Ол нарық қажеттіліктеріне тезірек бейімделуге мүмкіндік береді, өндірушілерге өз тауарларын немесе қызметтерін сатуға және әлеуетті тұтынушыларға қол жеткізуге көмектеседі. Тұтынушылар кооперативтік цифрлық желілерге ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің ғана емес, сонымен қатар өңдеу, маркетинг, логистика және көлік ұйымдарының да енгізілген кезде электронды дүкендердің серверлерінде ұсынылатын тауарлар мен қызметтерді өз бетінше таңдауға, сондай-ақ өнімдер мен қызметтердің сапасын жақсартуға, жаңа өнімдерді тезірек жасауға және олардың сапасын нашарлатпай, азық-түлік тауарларының құны мен түпкілікті бағасының төмендеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік алады [1]. Сандық технологиялық дамуға байланысты қоғамдағы өзгерістердің қарқынын көрсететін әлеуметтік процесті "цифрландыру" деп атайды, оның ішінде жетілудің әртүрлі кезеңдерінде көптеген технологиялар бар, олардың синергиясы жаңа технологияларды тудырады [2]. Цифрландырудың ағымдағы толқыны көп жылдық талқылаулардан кейін қоғамды өзгерте бастады.

Сонымен қатар, кейбіреулер технологиялық жетістіктер цифрландырудың қозғаушы күші деп санаса, басқа мамандар технологияны емес, стратегияны сандық түрлендірудің қозғаушы күші деп тұжырымдайтын зерттеу жүргізді. Осылайша, сандық бизнестің жетілуі цифрлық технологияларды олардың бизнесін түрлендіру процестеріне біріктіруге бағытталғандығы және бизнес-модельдерге таланттар мен инновацияларды тарту цифрлық технологиялар процестерді өзгерткен ұйымдардағы нақты цифрлық стратегияның нәтижесі екендігі анықталды.

Тиісінше, цифрландырудың маңызды ұйымдастырушылық салдарын тану артып келеді. Цифрлық технологиялар саласындағы жетістіктердің бірнеше толқыны бизнес пен қоғамды түбегейлі өзгертті. Бірінші толқын аналогтық ақпаратты цифрлық ақпаратқа айналдыруға бағытталған, бұл жұмыс процедураларын автоматтандырудың жоғарылауына әкелді. Екінші толқын Интернеттің жаһандық коммуникациялық инфрақұрылымға айналуына әкелді, бұл бизнестің жаңа түрлерімен қатар компанияның құнын құру логикасындағы өзгерістерге әкелді. Қазіргі кездегі үшінші Толқынға есептеу нәтижелерін шындыққа жақындататын конвергентті SMAC (әлеуметтік, мобильді, аналитикалық және бұлтты) технологиялар кіреді. Олар цифрлық революция түрінде бір-бірін біріктіреді және өзара нығайтады деген болжам айтылды.

Ауылдық елді мекендерді цифрландыру жағдайында цифрлық қауіпсіздікті, компьютерді тұтынуды және ақпараттық құзыретті қамтитын цифрлық сауаттылыққа үлкен мән берілуде. Цифрлық білім беру жаңа ұрпақтың кәсіптерінде сұранысқа ие болатын цифрлық құралдардың дағдылары мен дағдыларын танымал ету мен таратудың кілті болады.

Экономиканың белсенді цифрлық трансформациясының ең маңызды факторы Интернетке қолжетімділік болып саналады, бұл көрсеткіштің ең жоғары мәні 98,8%, ал ең азы бұлтты қызметтерді пайдалану және ақпараттық ресурстарға жазылу, максималды мәні болып табылады. Бұл ең алдымен, халықтың орташа жасының айтарлықтай жоғары деңгейде болуымен және арнайы ақпараттық өнімдерді тарату мен пайдаланудың қажеттілігінің болмауымен байланысты. Бұл көрсеткіштерді салыстыра отырып, алдыңғы және артта қалған көрсеткіштің арасындағы алшақтық 55%-дан астам деп айтуға болады.

Қазіргі уақытта мобильді байланыс және деректерді беру технологиялары, құрылғыларды тығыздау, жасырын бейресми қауымдастықтарды қалыптастыру, үлкен деректер жүйесінде салалық ақпаратты шоғырландыру арқылы ауылдық елді мекендердің цифрлық экономикасына ерекше назар аударылуда.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі цифрлық экономика аясында ауылдық жерлерді басқаруды дамыту жоспарын дайындап қойған. Өзірленген жоспар өндірістік циклдарда ауылдық елді мекендерді цифрландыруды кезең-кезеңімен дамытуды көздейді және бірнеше кезеңдерді қамтиды.

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі әзірлеген ауылдық елді мекендерді цифрландыруды дамыту стратегиясы ауылдық жерлерді ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығын нығайтуды, халықтың табыс деңгейін арттыруды көздейді, бұл халықтың деңгейін төмендетеді. көші-қон. Бұл нәтижелерге қол жеткізу құралы – ауылдық елді мекендердің инфрақұрылымын жақсартуға әкелетін цифрлық технологиялар.

Осы кезеңдерді сәтті аяқтау үшін ынталандырушы фактор жобаны қаржыландыру рөлін атқаратын мемлекеттік қолдау болып табылады.

Цифрландыру нәтижесінде 2024 жылға қарай межелі жоспарлар: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы еңбек өнімділігін 1 қызметкерге шаққанда 2 есеге арттыру; кәсіпорынның шаруашылықты басқаруға арналған бірлік шығындарын 1,5 есеге қысқарту; ауыл шаруашылығы өнімінің (жанар-жағармай, тыңайтқыштар, электр энергиясы, егіс материалдары, жем және т.б.) өзіндік құнындағы материалдық шығындар үлесін 20% және одан да көп төмендету. Сарапшылардың болжамы бойынша, ауыл шаруашылығын цифрландыру ЖІӨ өсімінің 5,6% - ға артуына әкеледі [3].

Цифрландыруды енгізу ауылдық елді мекендердің экономикасында мынадай маңызды процестерге ықпал етуі мүмкін:

– тауарлар мен қызметтерді сатуға арналған электронды платформалардың пайда болуы (интернет-дүкендер, тапсырыстарды қабылдау пункттері және т.б.);

– еңбек өнімділігін, өнім мен қызмет сапасын, ұйымдардың рентабельділігін және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін жаңа бизнес үлгілері мен бизнесті жүргізудің жаңа формаларының пайда болуы;

– экономикалық операциялардың ашықтығын арттыру және оларға мониторинг жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз ету;

– делдалдардың санын қысқарту, ақпаратты іздеу, транзакциялық шығындарды анықтау және өлшеу шығындарын азайту нәтижесінде олардың құнын төмендету арқылы халықтың әртүрлі топтары үшін тауарлар мен қызметтердің қолжетімділігін қамтамасыз ету; тауарлар мен қызметтерді жылжытуға арналған шығыстар; өнімдер мен қызметтерді әзірлеуге және оларды нарыққа шығаруға қажетті уақытты қысқарту;

– өнімдер мен қызметтер нарығын кеңейту, сыртқы нарыққа шығу.

Цифрлық трансформациялар үш негізгі критерийге бағытталған: шығындарды азайту, жүйелеу (қосылу немесе қосылу) және цифрландырудың үш деңгейінде ерекшеленетін құнды құру — цифрландыру, цифрлық трансформация. G.C.Kane және оның бірлескен авторлары цифрландыру, цифрландыру және цифрлық трансформация үш түрлі деңгейде (белсенділік, ұйымдастырушылық процесс немесе ұйымдастырушылық және экожүйелік деңгей) көрінеді деп болжайды [4].

Шығындарды азайту барлық үш тұжырымдаманы қамтиды. Сетификация цифрландыруды да, цифрлық түрлендіруді де қамтиды, бірақ негіз цифрландыру болып табылады. Цифрландыру фирмалардың клиенттермен қалай бәсекелесетініне және мәміле жасайтынына әсер ете отырып, ішкі және сыртқы ұйымдық құрылымдар мен өзара әрекеттесуді өзгертеді. Сандық түрлендіру әр түрлі субъектілер арасындағы ынтымақтастықты немесе жаңа сандық қолдау өнімдері немесе қызметтері дәстүрлі емес әдістермен сұранысты ынталандыратын экожүйелер құруды қамтамасыз етеді. Осылайша, осы деңгейде жаңа серіктестіктер құру алдыңғы қатарлы технологияларды қолдану арқылы қамтамасыз етіледі, бұл өз кезегінде жедел қосылуға және кросс-техникалық қызмет көрсету мүмкіндіктерін қолдайтын өсіп келе жатқан деректер көзіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Жаңа құнды құру цифрлық трансформациямен қамтамасыз етіледі. Құнды құрудағы өзгерістер цифрлық технологиялардың фирмалардың бизнес-модельдерін қалай өзгертетіндігіне байланысты. Ұйымдар бизнес-процестерді басқару саласында цифрлық процестерді қамтығанына қарамастан инновациядан өте алады, цифрлық трансформация арқылы құндылықты құру цифрландырудан алынған желілік шешімдермен байланысты (мысалы, жаһандық клиенттер мен қызмет жеткізушілерін тарту үшін құрылған бірнеше қызметтері бар платформалармен байланысты құндылық ұсыныстарын дамыту). Сонымен қатар, кейбір авторлар цифрлық трансформацияға қатысты құндылықты құру цифрлық стратегиялар мен соған байланысты қайта құру құндылықты қалыптастырудың жаңа тәсілдерін табуға мүмкіндік беретіндігімен байланысты (мысалы, желіге қатысу арқылы өнімдер мен қызметтердің бірлескен өндірісі немесе толықтырылуы).

Сонымен, цифрлық трансформация ұйымның бизнес-процестеріне (мысалы, өнімдер, құрылымдар, процестер, ұйымдастырушылық мінез-құлық) әсер ету арқылы ұйымды түрлендірудің кең процесі ретінде сипатталады.

Болашақ міндеттерді шешу үшін қазірдің өзінде көп салалы білімі бар, кең ауқымды құзыретті, экономика мен елдегі серпінді өзгертін жағдайда жұмыс істеу қабілеті мен дайындығы бар жаңа буын кадрлары қажет. Бұл шарттарды қамтамасыз ету бойынша міндеттердің маңызды бөлігін университеттер өз мойнына алуы мүмкін. Цифрландыру бүгінде білім беру жүйесінің ажырамас элементіне айналды және адам өмірінің барлық салаларын дамытудың бірегей тетігі ретінде әрекет етеді. Заманауи экономика үшін ауылды цифрландыру дамудың басым бағытына айналуы тиіс, өйткені оның арқасында ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсартуға және тұтастай алғанда ауылды тұрақты дамытуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасын бекіту туралы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000727>
2. 14 McAfee, A. Enterprise 2.0: New collaborative tools for your organization's toughest challenges / A. McAfee. – Boston, MA.: Harvard Business Press, 2019.
3. Ауыл шаруашылығын цифрландыру: жеке мен мүмкіндік <https://egemen.kz/article/329295>
4. Kane G.C. Strategy, not technology, drives digital transformation / G.C. Kane et al // MIT Sloan Management Review and Deloitte University Press. – 2015.

Минибаев А.А.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель: магистр экономических наук, доцент Мажитова Б.Б.

МАРКИРОВКА ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ – КАК СПОСОБ БОРЬБЫ С ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Необходимость преодоления проблем теневой экономики в современном мире связана с серьезными вызовами и угрозами расширения её масштабов, форм и проявлений. Одним из приоритетных направлений государственной политики в решении подобных задач является комплекс мер, направленных на борьбу с контрафактной продукцией и защитой прав интеллектуальной собственности. В то же время, эффективность самих мер, направленных на решение подобных вопросов, не может быть обеспечена в одностороннем порядке, в силу наднационального трансграничного характера самой проблемы теневой экономики.

Наиболее часто подделываемыми товарами являются товары следующих категорий: одежда и обувь, пищевая продукция, косметика, ювелирные изделия и часы, кожаные изделия, игрушки, подакцизные товары (такие как алкоголь и табачные изделия), фармацевтические препараты.

С 1 июля 2024 года вводится обязательная маркировка в отношении ювелирных изделий из драгоценных металлов и драгоценных камней, ввезенных в Республику Казахстан или произведенных на территории Республики Казахстан, с обязательным выводом из оборота маркированных изделий при розничной и оптовой реализации.

Рынок ювелирных изделий полон контрабанды и контрафакта, цифровая маркировка становится важным инструментом для обеспечения прозрачности и честности в бизнесе.

Маркировка товаров позволит обеспечить физическую прослеживаемость товара, которая позволяет отслеживать каждую единицу товара при прохождении ее по всей цепи поставок, предоставляя данные об истории отслеживаемого товара, а также его использовании и местоположении, а потребителям – возможность получать подробную информацию о приобретаемом товаре.

В марте 2024 года Золото достигло рекордного максимума, составив 2160\$ за тройскую унцию. В этом году оно продолжит свой рост и пробьет рубеж в 2500\$. Золото напрямую ассоциируется и является ключевой фигурой в ювелирной индустрии. На сегодняшний день правительство решило основательно взяться за ювелирную индустрию в Казахстане, ведь у нас в стране уделяется большое внимание нефтегазовой отрасли, где законодательство динамично меняется. В то же время ювелирный рынок остается незамеченным.

Главой ювелирной индустрии Казахстана является Лига ювелиров Казахстана. Задача Лиги ювелиров Казахстана - создание благоприятных условий для бизнеса. С 2016 года Лига занимается вопросом незаконного оборота драгоценных металлов. Помимо того, что существует серьезная ситуация с контрабандой ювелирных украшений из Турции, есть большая проблема подпольных цехов, которые выпускают продукцию из похищаемого на горнодобывающих предприятиях сырья. Соответственно, они не платят налоги, их товар дешевле, чем у добросовестных ювелиров, его качество хуже, нет никакой гарантии по пробе и вставкам. Наносится вред всем: государству, ювелирной отрасли и покупателям.

По примерным подсчетам Лиги ювелиров, в стране торгуют ювелирными изделиями более 10 тыс. человек. В Алматы, в известном всем торговом центре, торгуют порядка 200, на рынках южной столицы – более 3500 человек. В Астане - более 2 тыс. Например, в Шымкенте только на одном рынке, на «золотых рядах» стоит 700 человек. А это, как минимум, недополученный государством НДС в размере 1 млн. 260 тыс. тенге. Исходя из этого, на одном небольшом лотке на базаре находится продукции примерно на 15 млн.

тенге. Казахские ювелиры живут только за счет эксклюзивных заказов или плотно сидят на ремонте некачественных, пустых, отвратительных изделий с дешевых заводов Турции и многих других стран.

Сложности маркировки продукции ждут всех участников оборота: производителей, оптовиков, розниц и импортеров. Конечно, масштаб изменений будет отличаться для небольшого магазина и крупного дистрибьютора. Вводить маркировку нужно поэтапно, для обеспечения стабильности и светлого будущего не только ювелирной индустрии, но и экономики нашего государства.

Таким образом, цифровая маркировка не только позволит улучшить прослеживаемость продукции на всех этапах цепочки поставок, даст потребителям уверенность в подлинности приобретаемых изделий, но и будет способствовать устойчивому развитию отрасли, предотвращая мошенничество в отношении покупателей. Это будет способствовать укреплению доверия потребителей к отрасли в целом. Только совместными с государством усилиями можно обеспечить чистоту и прозрачность рынка, создавая благоприятные условия для развития бизнеса и доверия со стороны потребителей.

Список использованной литературы:

1. Золото подскочило до рекордного максимума выше \$2160 от Investing.com 90% ювелирных украшений в Казахстане – подделка или контрабанда – Forbes Kazakhstan.
2. Казахстан теряет деньги из-за теневого рынка ювелирных украшений. Инфографика | LS.
3. Кайсар Жумагалиев, глава Лиги ювелиров Казахстана: «Надо развивать собственную экономику, а не чужую».
4. <https://pro1c.kz/news/zakonodatelstvo/s-1-iyulya-2024-goda-vvoditsya-markirovka-yuvelirnykh-izdeliy/>

Мурзагазина М.К.,

магистрант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева,

г. Астана, научный руководитель: к.э.н., ассоциированный профессор

Байгабулова К.К.

ESG КАК ТРЕНД КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

В современном мире корпоративные структуры сталкиваются с необходимостью пересмотра своих стратегий и методов управления в ответ на динамичные вызовы общества и окружающей среды. В этом контексте внедрение принципов устойчивого развития, представленных ESG (Environmental, Social, Governance), становится ключевым аспектом эволюции корпоративного управления.

Актуальность внедрения ESG-принципов в корпоративное управление обусловлена не только растущим общественным давлением на компании для принятия ответственного и устойчивого подхода, но и потенциалом этих принципов в повышении эффективности бизнеса. Стремление к более ответственному отношению к окружающей среде, социальным вопросам и уровню управления является неотъемлемой частью стратегии, способствующей как укреплению репутации, так и обеспечению долгосрочной устойчивости компании. В 2006 г. были утверждены «Принципы ответственного инвестирования», предусматривающие учет ESG-факторов и рисков устойчивого развития при выборе объектов инвестирования управления ими [1].

Среди основных категорий факторов ESG, учитываемых в инвестициях и управлении компаниями, выделяются следующие:

Таблица 1 – Факторы ESG

Факторы	Содержание
Экологические (Environmental)	Оценка воздействия бизнеса на окружающую среду. Включают в себя энергопотребление, выбросы в атмосферу, управление отходами, использование природных ресурсов и другие экологические аспекты.
Социальные (Social)	Оценка социального воздействия бизнеса на общество. Это включает в себя вопросы трудовых отношений, уровень рабочих условий, диверсификацию и включение в общество, права человека, безопасность на рабочем месте и другие социальные аспекты.
Управленческие (Governance)	Оценка управленческих практик и структур внутри компании. Важные критерии включают этические стандарты, прозрачность, корпоративные структуры, независимость советов директоров, системы вознаграждений и др.

Источник: составлено автором

Казахстан начал проводить политику в области устойчивого развития ещё в начале 2010-х и обладает одним из самых развитых ESG-законодательств в СНГ [2]. К ключевым структурам в казахстанской ESG-повестке относятся Министерство экологии, геологии и природных ресурсов, Международный финансовый центр «Астана» (МФЦА) и Центр зелёных финансов МФЦА, Казахстанская фондовая биржа. Рынок ESG-финансов Казахстана в июле 2022 года оценивался в \$ 250 млн. ESG-отчётность в Казахстане добровольная, обсуждается возможность введения обязательной отчётности в среднесрочной перспективе. Добровольные отчёты подготавливают около 57 % компаний, зарегистрированных на бирже. В Казахстане действует собственная таксономия зелёных проектов, планируется разработка таксономии социальных проектов. В 2022 году в Казахстане была принята Концепция инвестиционной политики до 2026 года. В концепции содержатся обещания правительства Казахстана проработать вопрос внедрения принципов ESG в систему государственного планирования. Отсутствие политики по достижению ESG-целей в ней признаётся существенным недостатком национальной модели по привлечению иностранных инвестиций. Планируется провести глубокий анализ казахстанских ESG практик и методов зелёного финансирования. Должны быть разработаны предложения по внедрению принципов ESG в систему государственного планирования и проведён анализ мер поддержки компаний, которые их используют. К декабрю 2024 года планируется разработать требования к содержанию годовых отчётов по ESG для листинговых компаний. [3].

Основными лидерами по раскрытию ESG-информации являются компании с государственным участием, входящими в основном в группу компаний «Самрук-Казына» и «Байтерек», а также публичные компании, имеющие листинг на международных площадках.

Одной из таких компаний является АО «Казахтелеком». «Казахтелеком», как один из крупнейших игроков телеком-отрасли страны, является приверженной компанией в отношении целей устойчивого развития ООН. Учитывая интересы и ожидания клиентов, акционеров, работников и общества в целом, АО «Казахтелеком» активно внедряет

принципы и практики ESG (Environmental, Social, Governance) в свою операционную деятельность, стратегическое планирование, систему корпоративного управления и риск-менеджмента для обеспечения долгосрочной устойчивости, конкурентоспособности бизнеса, и достижения социального и экологического прогресса с помощью современных технологий. В качестве первого долгосрочного приоритета Компания выделяет непрерывное, инклюзивное и сбалансированное развитие своих сотрудников и человеческого капитала. На корпоративном уровне будет реализовываться эффективная политика по стимулированию профессионального и личностного роста, распространению здорового образа жизни среди работников, обеспечению их многообразия и равных возможностей. Вторым долгосрочным приоритетом является вхождение Компании в число международных отраслевых лидеров по рейтингу ESG к 2030 году для повышения долгосрочной инвестиционной привлекательности Компании[4].

Приоритетные направления деятельности Компании в экологическом аспекте включают:

- Регулярную оценку рисков, связанных с изменением климата, и управление данными рисками;
- Управление воздействием на изменение климата;
- Защиту биоразнообразия;
- Минимизацию негативного воздействия на окружающую среду.

Приоритетные направления деятельности Компании в социальном аспекте включают:

- Соблюдение прав человека, включая трудовые права работников;
- Обеспечение безопасных условий труда и заботу о здоровье работников;
- Обеспечение принципов равных возможностей и многообразия персонала и недопущение дискриминации;
- Создание благоприятных условий для обучения и развития работников.

Приоритетные направления деятельности Компании в аспекте корпоративного управления включают:

- Обеспечение высокого качества услуг и соблюдения прав потребителей;
- Обеспечение постоянного совершенствования системы корпоративного управления;
- Противодействие коррупции;
- Интеграцию показателей устойчивого развития в систему показателей эффективности деятельности Компании;

• Стремление к обеспечению гендерного равенства в составе Совета директоров и Правления. В 2022 году в состав Правления АО «Казахтелеком» была включена женщина и доля женщин составила 25% от общего количества членов Правления [5].

Также в 2022 году в АО «Казахтелеком» была утверждена программа низкоуглеродного развития компании до 2032 года, согласно которой компания намерен сократить выбросы парниковых газов в атмосферу на 13% в ближайшие десять лет, а к 2060 году достичь углеродной нейтральности [6].

Структура управления устойчивым развитием и ESG тесно взаимосвязаны, создавая прочную основу для компаний, стремящихся не только к финансовой успешности, но и к социальной и экологической ответственности. Эти два аспекта современного бизнеса стали неотъемлемым компонентом стратегии, способствуя созданию более устойчивого и долгосрочного бизнес-подхода.

Структура управления устойчивым развитием охватывает все аспекты, начиная от стратегического планирования и заканчивая повседневными операционными процессами. Внедрение принципов ESG в эту структуру обеспечивает комплексный подход к управлению, учитывая воздействие бизнеса на окружающую среду, его социальные взаимодействия и степень эффективности управленческих практик.

В данном контексте пример компании «Казакхтелеком» становится иллюстрацией успешной реализации структуры управления устойчивым развитием, где принципы ESG интегрированы в каждый этап деятельности. Анализ экологических, социальных и управленческих аспектов выделяет ключевые приоритеты, направленные на минимизацию воздействия на окружающую среду, обеспечение социальной ответственности и повышение прозрачности и этичности управления.

В заключение следует отметить, что современные корпоративные структуры сталкиваются с растущей необходимостью приспособления своих стратегий и управленческих методов к динамичным вызовам общества и окружающей среды. В этом контексте ESG-принципы, охватывающие экологические, социальные и аспекты корпоративного управления, выступают ключевым инструментом эволюции бизнеса. Актуальность внедрения ESG-принципов в корпоративное управление подчеркивается не только давлением общества на компании для принятия ответственного подхода, но и потенциалом этих принципов в улучшении эффективности предприятий. Это способствует укреплению репутации и обеспечению долгосрочной устойчивости компании. В контексте Казахстана, страны с одним из самых развитых ESG-законодательств в СНГ, роль компаний, таких как АО «Казакхтелеком», во внедрении и развитии принципов устойчивого развития становится особенно важной. Систематическая работа в направлении соблюдения экологических стандартов, социальной ответственности и эффективного корпоративного управления дает возможность не только укрепить позиции национальных компаний на мировой арене, но и способствовать решению глобальных проблем, таких как изменение климата. Таким образом, внедрение ESG-принципов представляет собой важный шаг в направлении устойчивого развития бизнеса, содействуя гармонии между корпоративными интересами, общественными ожиданиями и потребностями окружающей среды.

Список использованной литературы:

1. Надежда Николаевна Семенова ESG-трансформация российских компаний в интересах устойчивого развития // Экономика. Налоги. Право. – 2023. – №3. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/esg-transformatsiya-rossiyskih-kompaniy-v-interesah-ustoychivogo-razvitiya> (дата обращения: 24.01.2024).
2. Казахстан: ESG-досье. – URL: https://sber.pro/bcp-laika-public/ESG_Kazakhstan_A3_65b0d19d82.pdf (дата обращения: 24.01.2024).
3. ТОП-50 лучших Казахстанский компаний по раскрытию ESG-информации. – URL: <https://ecolomist.kz/rejting-luchshih-kazahstanskih-kompanij-po-raskrytiju-esg-informacii-v-2021-godu/> (дата обращения 24.01.2024).
4. Стратегические цели в области ESG. – URL: <https://telecom.kz/ru/pages/13778/172529> (дата обращения 24.01.2024).
5. Интегрированный годовой отчет 2022. – URL: <https://ar2022.telecom.kz/ru/relationships-with-employees.html> Интегрированный годовой отчет/2022 (дата обращения 24.01.2024).
6. Когда и как «Казакхтелеком» станет углеродно нейтральной компанией. – URL: <https://kz.kursiv.media/2023-02-20/skvr-kt/> (дата обращения 24.01.2024).

Надежкина И.А.,
студент Университета «Туран» г. Алматы,
научный руководитель: PhD, ассоц.профессор Джарикбаева Д.Т.

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК МЕХАНИЗМ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ

Существует государственная система обеспечения защиты в области здоровья, которая называется системой медицинского страхования. ОСМС предоставляет людям, которые имеют медицинское страхование, вне зависимости от их возраста, религиозной принадлежности, национального происхождения и места рождения, социального статуса, пола, доходов и других факторов, равные возможности для получения медицинской помощи и лекарств. На сегодняшний день ОСМС является одной из наиболее эффективных и действенных форм социальной защиты населения в сфере здравоохранения. Она включает в себя такие случаи, как: болезни, травмы различной степени тяжести, инвалидность, беременность и роды, старость и т.д. На сегодняшний день многие крупные развитые страны предпочитают использовать ОСМС, где средства распределяются таким образом: от менее нуждающихся к тем, кто больше в них нуждается. Благодаря опыту, более чем в пятидесяти странах, который был тщательно изучен, Республика Казахстан смогла выбрать для себя более подходящую модель ОСМС.

В настоящее время в мире доминируют три модели, которые способствуют финансированию здравоохранения: бюджетная, страховая и смешанная [1].

По сути, если кратко описать все три модели в целом, то можно сказать следующее: модификация бюджетной модели предполагает, что финансирование осуществляется исключительно за счет государственного бюджета и его средств. В качестве преимуществ можно отметить равный доступ к медицинским услугам, а в качестве недостатков – бюрократизм, ограниченность средств и нехватка квалифицированных кадров.

Наиболее распространенной моделью финансового обеспечения является страхование. Она предполагает использование системы медицинского страхования, в котором работники или их работодатели самостоятельно производят оплату страховки. Плюсами можно назвать индивидуальный подход к выбору страховщика, гибкую систему финансирования и наличие конкуренции среди различных страховых компаний. Малообеспеченные социальные классы имеют большие проблемы с доступом, а также административные издержки на их обслуживание.

Для того, чтобы описать смешанную модель, необходимо отметить, что в ней присутствует сочетание частного и государственного финансирования. Если рассматривать бюджетные расходы на здравоохранение, то чаще всего государство выделяет средства только на базовые медицинские услуги. В то же время, дополнительные услуги требуют затрат в виде страховки или частных медицинских услуг. Среди преимуществ можно отметить объединение государственного и частного финансирования. Это дает возможность получать базовую медицинскую помощь, а дополнительные возможности доступны лишь тем гражданам, которые внесли взносы. Существует ряд недостатков, которые могут быть связаны с неравным доступом.

Такие страны, как: Великобритания, Испания, Италия и Швеция используют в своей повседневной жизни бюджетную модель. Социальное страхование используется в некоторых странах Восточной Европы и применяется в таких странах, как: Япония, Южная Корея, а также Франция, Германия и Бельгия.

Количество страховых компаний, которые занимаются частным страхованием, ограничено 30 странами мира, в том числе, и в США.

Все же, некоторые страны предпочитают использовать смешанную модель. Это происходит из-за того, что они используют как бюджетную модель, так и страховую, так

как последняя уже зарекомендовала себя с лучшей стороны.

Механизм финансирования медицинского страхования в Республике Казахстан представляет собой смешанную модель. Таким образом, это обеспечивает:

- Обеспечение стабильного и своевременного финансирования здравоохранения;
- Отличное оснащение медицинскими услугами, а также их доступность;
- Медицинские услуги имеют широкий спектр применения [2].

В Республики Казахстан на данный момент ставки взносов в ОСМС являются самыми лояльными по сравнению с другими государствами.

Таблица 1 – Ставки взносов в ОСМС в Республике Казахстан

Плательщики	Год				
	2020	2021	2022	2023	2024
Государство	1,4%	1,6%	1,7%	1,8%	1,9%
Работники	1%	2%	2%	2%	2%
По договорам ГПХ	1%	2%	2%	2%	2%
ИП	5%	5%	5%	5%	5%
ЛЧП	5%	5%	5%	5%	5%
Самостоятельные плательщики	5%	5%	5%	5%	5%

Примечание: составлено автором по данным официального информационного ресурса https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35547010&pos=119;-35#pos=119;-35 [3].

С помощью таблицы 1 можно увидеть, что в 2021 году взносы на ОСМС, которые должны быть уплачены, увеличились в сравнении с 2020 годом на 0,2%, но затем каждый год этот процент увеличивался только на 0,1%.

Заработная плата сотрудников государственных органов, гражданской службы и физических лиц в 2021 году увеличилась на 1% по сравнению с 2020 годом, а в последующие годы она оставалась на уровне 2%.

В 2021 году, по сравнению с 2020 годом, взносы на содержание работников, работающих по договорам гражданско-правового характера, увеличились на 1%.

Всего за период с 2020 года по 2024 год взносы индивидуальных предпринимателей, лиц, которые занимаются частной практикой и плательщиков, которые самостоятельно осуществляют свою деятельность не изменились.

По мере повышения процентной ставки, которая взимается за полис обязательного медицинского страхования (ОМС), повышается доступность медицинских услуг. Кроме того, медицинское учреждение получает возможность приобретения нового оборудования, что способствует повышению качества предоставляемых услуг. В связи с этим сфера здравоохранения получает дополнительные ресурсы для совершенствования своих технологий.

Система обязательного медицинского страхования (ОСМС) начинает свою работу в Казахстане с 1 января 2020 года. Вследствие ее появления, финансирование здравоохранения возросло в два раза. Примерно в 2019 году, когда еще не было обязательного медицинского страхования, государством был выделен один триллион тенге на оказание медицинских услуг, которые оказываются бесплатно. Данное финансирование в 2023 году составило более 2,5 триллионов тенге, из которых более 1 триллиона тенге было выделено на ОСМС и ГОБМП. С помощью системы обязательного медицинского страхования (ОСМС) доступность медицинской помощи в Казахстане значительно

возросла, что было достигнуто за счет увеличения финансирования сферы здравоохранения.

ГОВМП – это гарантированный объем бесплатной медицинской помощи, который осуществляется за счёт бюджетных средств, и предоставляется она:

- Переселенцам в РК, этническим казахам (кандасам);
- Беженцам;
- Гражданам Республики Казахстан;
- Лицам, которые не имеют гражданства, но имеют постоянное место жительства на территории РК [4].

Объяснение работы системы ОСМС.

В основе обязательного социального медицинского страхования лежит ответственность государства, работодателей и самих граждан. Отчисления за экономически неактивных граждан осуществляет само государство. Наниматели производят оплату труда своих сотрудников, а самозанятые лица, зарегистрированные в налоговых органах, самостоятельно производят перечисление взносов. Установлено, что система наиболее эффективно распределяет денежные средства в зависимости от того, кто нуждается больше всего. Она действует по принципу «сегодня ты помогаешь другим, а завтра они помогут тебе».

По причине того, что взносы в страховку для здоровья человека составляют определенную сумму его доходов, он может пользоваться всеми видами медицинских услуг, которые входят в перечень ОСМС.

Граждане также имеют возможность в личном кабинете на портале электронного здравоохранения наблюдать за всеми медицинскими услугами, которые они получают, а также отслеживать свои расходы.

С помощью системы обязательного медицинского страхования каждый человек, который сделал взносы, автоматически становится застрахованным. Это означает, что он может получить доступ ко всем медицинским услугам за минимальную плату и при этом не терять возможность на получение услуг в полном объеме.

Какую же медицинскую помощь получают граждане, которые застрахованы в системе ОСМС?

- Медико-санитарную первичную помощь. Данная помощь оказывается бесплатно в условиях дневного стационара и включает в себя диагностику, профилактику и лечение различных заболеваний, а также медицинское наблюдение за протеканием беременности.

- Высокотехнологичную медицинскую помощь, которая включает в себя диагностику, профилактику и лечение болезней, которые требуют более сложные медицинские методы лечения.

- Медицинскую скорую помощь. Данная помощь оказывается в неотложной и экстренной форме вне каких-либо медицинских учреждений в таких случаях как: травма, острые заболевания, отравление или же несчастные случаи.

- Оказание медицинской помощи осуществляется по плану, в случае если здоровью ничего не угрожает (плановая медицинская помощь).

- Уход медсестры. С помощью данной услуги можно помочь людям, которые нуждаются в постоянном уходе и присмотре, а также не способны к самостоятельному обслуживанию из-за перенесенных травм или болезней.

- Паллиативную медицинскую помощь. Оказывается людям, которые живут с неизлечимой болезнью, для поддержания качества их жизни и на максимально комфортном уровне [5].

Таблица 2 – Максимальный размер ставок и взносов в системе ОСМС в 2024 году

Плательщики	%	Максимально в тенге
Работодатели	3	21 000
ГПХ	2	14 000
ИП	5	4900
ЕСП для граждан городов и областей	-	3450
ЕСП для других населённых пунктов	-	1725
Самозанятое население	5	3500

Примечание: составлено автором по данным официального информационного ресурса https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32885829&pos=8;-27#pos=8;-27 [6].

По таблице 2 можно наблюдать за тем, сколько максимально в тенге потребуется заплатить за взносы и отчисления на ОСМС в Республике Казахстан в 2024 году.

Трудоустройство и содержание работников оплачивается работодателями в размере 3% от их зарплаты, но при этом зарплата работника не должна превышать 10 МЗП - 700 000 тенге. В связи с этим, максимальный размер отчислений работодателя не должен превышать 21 000 тенге за один месяц работы одного сотрудника.

У граждан, работающих по договору ГПХ, есть возможность внести взносы в размере 2% от своего месячного дохода. В то же время, данная сумма не должна превышать 10 МЗП. Это означает, что максимальная сумма составит 14 000 тенге.

У граждан, имеющих ИП, сумма отчислений составляет 4900 тенге. Это означает, что они платят 5% от одной четвертой МЗП.

Список плательщиков ЕСП.

- Установлено, что общая сумма платежей граждан, проживающих в городах республиканского и областного значения составляет 1 МРП - 3450 тенге, а также их совокупный платеж.

- Общая сумма платежей, которые платят жители других населенных пунктов по единому совокупному платежу, составляет 0,5 МРП - 1725 тенге.

- Самозанятые граждане платят по взносам 5% от 1 МЗП – это 3500 тенге.

В 2023 г. произошли существенные изменения: был введен единый платеж, который касается предпринимателей малого бизнеса, которые используют специальные налоговые режимы. Из этого следует, что для работодателей взнос на единый совокупный платеж по данной системе составляет 15%, а общая сумма взносов в размере 10% предназначена для работников.

С учетом этого можно сделать следующие выводы: благодаря системе обязательного медицинского страхования, медицинское страхование стало более эффективным и позволило увеличить финансирование здравоохранения. В свою очередь смешанная система ОСМС дает возможность всем гражданам получать медицинскую помощь, не зависимо от наличия страховки или ее отсутствия. По сообщениям из источников за счет международного опыта система медицинского страхования в Казахстане отличается большей лояльностью, чем в других странах. Например: в Германии работодатели платят взносы в размере 7,3%, а работники - 8,2%; в Словакии и Литве эти показатели составляют соответственно 10% и 4%; в связи с ростом цен на медицинские услуги, а также в связи с тем, что население может получить бесплатную первичную медицинскую помощь, система ОСМС способствует уменьшению «карманных» расходов населения.

Список использованной литературы:

1. <https://kmk.kz/ru/messedzhi-osms> (дата обращения: 10.02.2024).
2. <https://rfmc.kz/osms/> (дата обращения: 13.02.2024).
3. Официальный сайт законов РК «online.zakon.kz». [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35547010&pos=119;-35#pos=119; 35 (дата обращения: 23.02.2024).
4. Государственные услуги и информация онлайн «Egov.kz». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://egov.kz/cms/ru/articles/osms> (дата обращения: 24.02.2024);
5. <https://astanaclinic.kz/index.php/ru/informatsiya/321-cto-takoe-sistema-obyazatel'nogo-sotsial'nogo-meditsinskogo-strakhovaniya> (дата обращения: 24.02.2024);
6. Официальный сайт законов РК «online.zakon.kz». [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32885829&pos=8;-27#pos=8;-27 (дата обращения: 25.02.2024).

Оздоев А.М.,

*магистрант экономического факультета ЕНУ имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Байгабулова К.К.*

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Развитие цифровой экономики в Казахстане является одним из ключевых направлений государственной политики, направленной на модернизацию страны и повышение её конкурентоспособности на международном уровне. Этот процесс охватывает широкий спектр мер, включая внедрение цифровых технологий в различные секторы экономики, развитие инфраструктуры для поддержки цифровизации, образовательные инициативы для повышения цифровой грамотности населения и подготовки специалистов в области информационных технологий.

Государство играет важную роль в стимулировании развития цифровой экономики. В Казахстане были разработаны и приняты ряд стратегических документов и программ, направленных на развитие цифровых технологий. Одной из ключевых является программа «Цифровой Казахстан», направленная на ускорение экономического роста страны и улучшение качества жизни населения через интеграцию цифровых технологий в экономику и социальную сферу.

Государственная программа Республики Казахстан построена вокруг основы цифрового переустройства экономической сферы. Выделены основные задачи, направленные на удовлетворение потребностей граждан через: 1) трансформацию от эксплуатации ресурсов к их устойчивому возобновлению и эффективному использованию; 2) повышение экологической безопасности территорий; 3) продление продолжительности жизни населения; 4) улучшение интеллектуального и научного фонда страны.

Цифровизация экономики Казахстана включает в себя внедрение инновационных технологий, повышение цифровых компетенций среди профессионалов, популяризацию цифрового управления среди молодежи и обеспечение доступа к цифровому образованию для всех слоев населения, создавая тем самым условия для обучения людей всех возрастов.

Стратегическими направлениями государственной политики в области цифровизации являются: полное изменение подхода к образованию, улучшение учебных процессов, увеличение инвестиций в научные и разработочные проекты, переквалификация специалистов в ответ на изменения на рынке труда, управление инновациями, включение граждан в цифровую экономику через цифровизацию государственных услуг, и повышение уровня цифровой и экономической грамотности населения. Проводится интенсивная

работа по инвестированию в человеческий капитал для поддержки цифрового развития. В рамках стратегии правительство уделяет особое внимание расширению доступа к интернету по всей стране, повышению уровня цифровой грамотности и совершенствованию информационных средств и коммуникаций.

Для успешного участия на цифровом рынке, казахстанские предприятия внедряют цифровые технологии, улучшают производственные процессы и сотрудничают с учебными и исследовательскими учреждениями для подбора квалифицированных кадров. Цифровая экономика предлагает новые возможности для разработки продуктов, модернизации рабочих процессов и оптимизации производственных и логистических операций. Несмотря на значительные государственные инвестиции в сферу цифровизации, Казахстан еще не достиг высокого уровня международной конкурентоспособности, указывая на необходимость дальнейшего развития в областях кибербезопасности, цифровой инфраструктуры и улучшения условий для инноваций.

Аналитики Всемирного Экономического Форума считают, что Казахстан располагает необходимым промышленным фундаментом для успешного применения цифровых технологий в своей экономике. Однако, стране ещё предстоит детально разработать стратегии развития производства и инноваций. В настоящее время отсутствуют условия, которые бы способствовали улучшению и внедрению передовых технологий. Исследования и разработки в области наукоёмких технологий ведут к разработке новаторских методов производства и созданию конкурентоспособных инновационных продуктов.

В рамках стратегии повышения конкурентоспособности на международной арене в условиях цифровизации Казахстан планирует:

- расширять использование цифровых технологий в различных секторах экономики для увеличения производительности и экспорта;
- проводить тщательный и систематический анализ потребностей граждан через эффективную онлайн коммуникацию с государственными органами;
- улучшать и защищать инфраструктуру высокоскоростного интернета;
- формировать общество, в котором каждый обладает необходимыми навыками работы с цифровыми технологиями, увеличивая уровень цифровой грамотности среди населения и профессионализм IT-специалистов;
- стимулировать развитие технологического предпринимательства и инноваций;
- внедрять современные цифровые технологии в производственные и аграрные процессы для повышения их эффективности и конкурентоспособности.

Правительство Казахстана осознаёт, что успех страны в условиях глобальной цифровизации зависит от автоматизации производственных процессов и развития искусственного интеллекта. В этой связи предпринимаются меры для расширения производства, адаптации рынков сбыта к новым условиям, освоения предприятиями новых видов деятельности и другие инициативы, направленные на стимулирование бизнеса как важнейшего элемента экономического роста государства.

Казахстан делает ставку на инновации, технологическое развитие и цифровую трансформацию как ключевые факторы долгосрочного роста и процветания страны. Успехи в этих направлениях позволят Казахстану не только улучшить жизнь своих граждан, но и занять уверенную позицию на международной арене как страна с развитой цифровой экономикой, открытая для мирового технологического сотрудничества и инвестиций.

Для достижения этих целей Казахстан активно внедряет лучшие мировые практики и стандарты в области информационных технологий, сотрудничает с ведущими международными организациями и странами, внимательно изучает и адаптирует успешные опыты цифровой трансформации. Важным аспектом также является сотрудничество с

частным сектором, которое позволяет ускорять технологическое развитие и инновации, делая экономику более динамичной и гибкой.

Цифровизация экономики также способствует достижению целей устойчивого развития, позволяя более эффективно использовать ресурсы, сокращать вредные выбросы в окружающую среду и повышать качество жизни населения. Активное внедрение «умных» технологий в управление городским хозяйством, транспорт, энергетику и другие сферы способствует формированию экологически устойчивой и комфортной среды для жизни.

Развитие цифровой экономики в Казахстане – это комплексная задача, требующая согласованных усилий государства, бизнеса и общества. Путь к цифровому преобразованию включает в себя не только внедрение новых технологий, но и создание благоприятного инновационного климата, подготовку квалифицированных кадров и развитие инфраструктуры. При этом, ключевую роль играет создание условий для свободного развития идей и инноваций, а также защита прав и свобод человека в цифровую эпоху. Учитывая текущие тенденции и направления развития, можно с уверенностью говорить, что Казахстан серьезно настроен на достижение значительных результатов в области цифровой экономики, что обещает стране яркое и технологически продвинутое будущее.

Список использованной литературы:

1. Аубакирова Г. Цифровая трансформация экономики Казахстана // Проблемы теории и практики управления. – 2019. – №2. – С. 18-26.
2. Вечкинзова Е.А., Ибраева А.Р., Кульжанбекова А.Ж., Петренко Е.С. Исследование тенденций развития электронной коммерции Казахстана // Вопросы инновационной экономики. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 1627-1640.
3. Кушжанов Н.В., Алиев У.Ж. Цифровая трансформация экономики в ЕАЭС // Доклады НАН РК. 2018. – № 1. – 332 с.

Пономарев В.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель: кандидат экономических наук, доцент Ахметова А.А.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОИЗВОДСТВА В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА

В современном мире производство играет важную роль в экономике каждой страны, и Казахстан не является исключением. Страна активно развивает свою промышленность, стремясь диверсифицировать экономику и сократить зависимость от нефтегазового сектора. В настоящее время Казахстан сталкивается с вызовами глобальной конкуренции, быстрыми технологическими изменениями и изменением потребительских предпочтений. Однако, благодаря активным усилиям правительства и инновационным подходам к производству, Казахстан успешно адаптируется к новой реальности.

За последние годы Казахстан проделал значительный путь в развитии производства. Правительство страны предпринимает шаги для привлечения инвестиций в промышленность, создания новых рабочих мест и повышения конкурентоспособности отечественных товаров на международном рынке. Одной из приоритетных отраслей развития является производство высокотехнологичной продукции, которая имеет большой спрос как на внутреннем, так и на внешнем рынке.

Одновременно с этим правительство активно поддерживает различные программы по модернизации производства, обучению кадров и стимулированию инноваций. В

результате, такие отрасли, как автомобилестроение, электроника, химическая промышленность и пищевая промышленность, получили новый импульс для своего развития. Будущее казахстанского производства обещает быть более технически сложным и ориентированным на экспорт продукции высокого качества.

Развитие производства в экономике Казахстана имело сложный исторический путь. С начала независимости страны, с 1991 года и до настоящего времени, производственная сфера стремительно развивалась и претерпела значительные изменения.

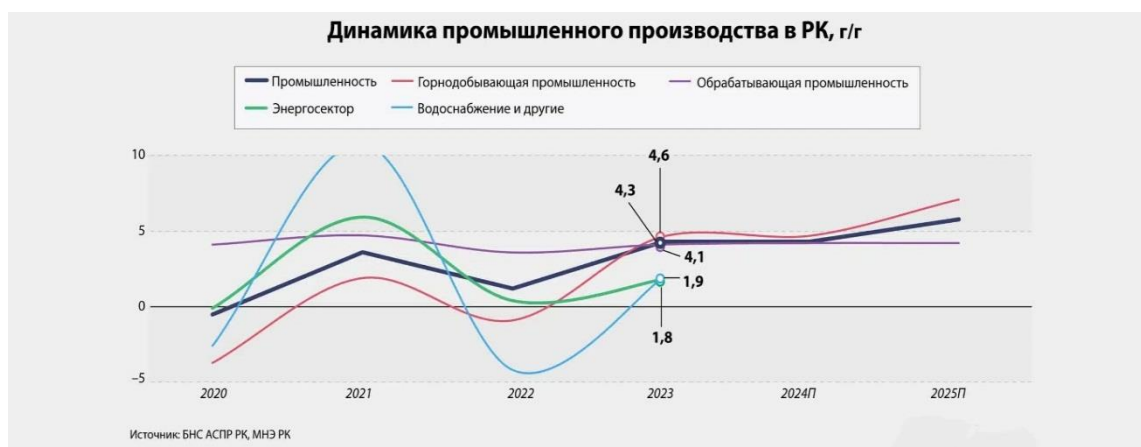
В первые годы независимости Казахстан столкнулся с рядом проблем, связанных с производством. Спад бывших советских хозяйств и отсутствие опыта ведения рыночных отношений создали трудности в области производства товаров и услуг. Однако, благодаря проведенным реформам и привлечению иностранных инвестиций, производственная сфера стала восстанавливаться.

В 2000-е годы произошел значительный подъем в производстве сырьевых товаров, особенно нефти и газа. Благодаря развитию крупных месторождений, Казахстан стал важным игроком на международном рынке энергоносителей. Этот период сопровождался активным развитием инфраструктуры, строительством новых предприятий и модернизацией старых.

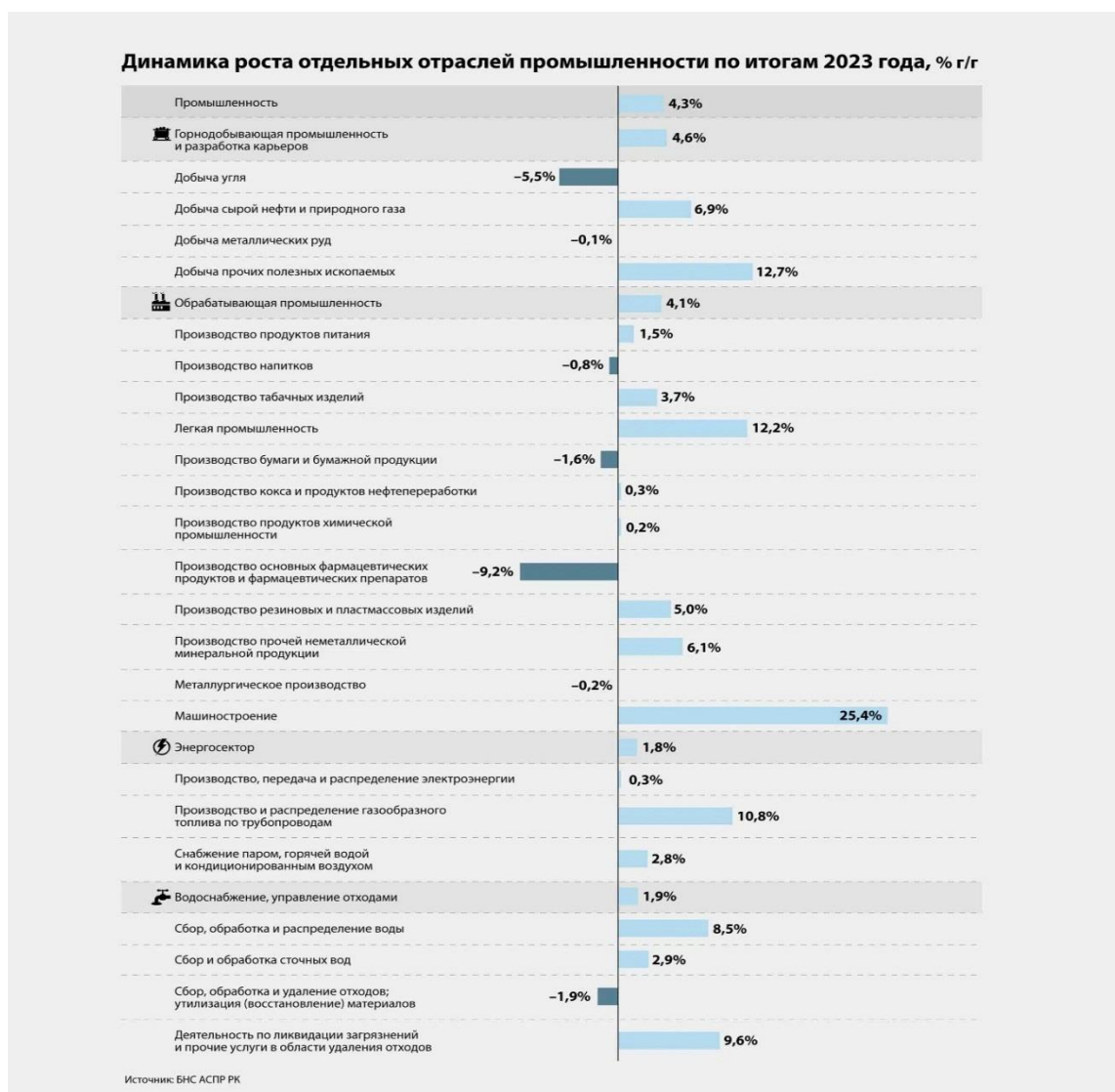
Однако, несмотря на успешное развитие сырьевого сектора, производство товаров с высокой добавленной стоимостью оставалось слабым звеном экономики Казахстана. Промышленность, производящая сложные и технологичные товары, такие как: электроника, автомобили и машиностроение, оказалась недостаточно развита.

В последние годы правительство Казахстана приняло ряд мер для стимулирования развития производства товаров с высокой добавленной стоимостью. Были приняты налоговые льготы и другие меры поддержки для инвесторов, активно внедряются новые технологии, создаются индустриальные парки и зоны развития.

Современное состояние производства в экономике Казахстана характеризуется определенными тенденциями и проблемами. В последние годы страна активно стремится к развитию промышленности и снижению зависимости от экспорта сырьевых ресурсов. Открытие новых производственных предприятий и модернизация существующих помогают привлечь инвестиции и создать новые рабочие места.

Одной из основных тенденций в производстве Казахстана является рост диверсификации экономики. Страна стремится расширить ассортимент произведенной продукции и развить новые отрасли, такие как информационные технологии, туризм и легкая промышленность. Это позволяет не только снизить зависимость от одного рынка или отрасли, но и создать новые возможности для экономического развития.

В экономике Казахстана существует несколько основных секторов производства, каждый из которых имеет свои особенности и влияет на развитие страны. Анализ секторов производства позволяет оценить текущее состояние экономики Казахстана и определить перспективы ее развития.

Один из ключевых секторов производства в Казахстане - добыча природных ресурсов, в частности нефти, газа и минеральных ресурсов. Этот сектор оказывает значительное влияние на экономику страны, так как вносит большой вклад в экспортный потенциал Казахстана. Однако, зависимость экономики от добычи природных ресурсов может быть рискованной, поскольку цены на эти ресурсы могут сильно колебаться на международном рынке.

Второй сектор производства, имеющий большое значение в экономике Казахстана, - промышленность. Производство металлургической продукции, химической и нефтехимической продукции, пищевой продукции и других товаров является важным источником дохода для страны. В условиях индустриализации и модернизации экономики Казахстана этот сектор производства имеет большой потенциал для развития и привлечения инвестиций.

Третий сектор производства, значительно влияющий на экономику Казахстана, - сельское хозяйство. Сельское хозяйство является основным источником продовольственной безопасности страны, а также имеет потенциал экспорта

сельскохозяйственной продукции. Однако, сельское хозяйство Казахстана сталкивается со сложностями, такими как: недостаток капитала, отсутствие современных технологий и слабая конкурентоспособность на международном рынке.

Однако, на пути развития производства в Казахстане существуют и проблемы, которые затрудняют его эффективное функционирование. Одной из таких проблем является недостаток квалифицированных кадров. Во многих отраслях промышленности нужны высококвалифицированные специалисты, однако их число ограничено, что приводит к недостатку квалифицированных работников и замедляет развитие производства.

Еще одной проблемой является недостаток доступного капитала для развития производства. Многие предприятия испытывают трудности с привлечением инвестиций и финансированием своей деятельности. Это затрудняет модернизацию и расширение производства, а также создает преграды для привлечения новых игроков на рынок.

Одним из решений этих проблем может стать активное привлечение иностранных инвестиций. Казахстан уже проводит политику по привлечению иностранных инвесторов, предлагая им различные льготы и гарантии. Однако, было бы наилучшим решением, если бы у нас развивалось отечественное инвестирование в производство и государство могло бы тоже оказывать им различные льготы и гарантии.

Государственная поддержка производства в Казахстане играет важную роль в развитии экономики страны. В целях стимулирования индустриального роста и создания конкурентоспособных предприятий, правительство принимает ряд мер, направленных на поддержку отечественных производителей.

Одной из ключевых инициатив является программное финансирование, предоставляемое из государственного бюджета. Целевые программы направлены на малые и средние предприятия, инновационные проекты и развитие отдельных отраслей экономики. В рамках этих программ предпринимателям предоставляются субсидии, льготные кредиты и налоговые преференции.

Еще одной формой государственной поддержки производства является создание специальных экономических зон и индустриальных парков. В таких зонах компаниям предоставляются особые условия для развития бизнеса, включая освобождение от налогов и упрощенные процедуры регистрации. Благодаря этим мерам производители могут увеличить свою конкурентоспособность и привлечь инвестиции.

Кроме того, правительство Казахстана активно осуществляет политику по ограничению импорта товаров и стимулированию отечественного производства. Это включает введение таможенных пошлин на импортируемые товары и создание преференций для отечественных производителей при государственных закупках. Такие меры позволяют дать толчок развитию местного производства и увеличению его доли на рынке.

Результаты государственной поддержки производства в Казахстане уже видны. За последние годы открылось множество новых предприятий в различных отраслях экономики. Производственные мощности увеличиваются, а товары казахстанских производителей становятся все более конкурентоспособными.

В заключение хотелось бы отметить, что современное состояние производства в экономике Казахстана представляет собой смешанную картину. С одной стороны, страна достигла значительных успехов в развитии отдельных отраслей, таких как: нефтегазовая и горнодобывающая промышленность. Уровень переработки и экспорта сырьевых материалов также заметно возрос, что способствует увеличению экспортных доходов.

Однако, ряд вызовов и ограничений остаются актуальными. Производственная инфраструктура нуждается в дальнейшей модернизации и улучшении, особенно в отдаленных регионах страны. Низкая эффективность использования ресурсов и

нерациональное распределение капитала и труда также сдерживают рост производства.

Для дальнейшего развития производства в экономике Казахстана необходимо предпринять ряд мер: 1) важно продолжить совершенствование инвестиционной политики, привлекать внутренние и внешние инвестиции для модернизации промышленности и повышения ее конкурентоспособности; 2) инновации и развитие новых технологий должны стать приоритетными направлениями развития производства; 3) развитие промышленных отраслей с высокой добавленной стоимостью, таких как: машиностроение, химическая промышленность и производство высокотехнологичных товаров, поможет снизить зависимость от цен на сырье и создать дополнительные рабочие места; 4) уделить особое внимание подготовке кадров, включая обучение и переподготовку рабочей силы, чтобы обеспечить высококвалифицированных сотрудников, способных работать с современными технологиями.

Список использованной литературы:

1. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/gospodderzhka-na-realnyh-primerah-kakie-novye-zavody-i-fabriki-poyavilis-v-kazahstane-v-2022-godu-19114135>
2. <https://www.nationalbank.kz/ru>
3. <https://stat.gov.kz/ru/>
4. <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/>
5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy?lang=ru>

Руслан А.Р.,

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің студенті,
Қарағанды қаласы, ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының магистрі, аға
оқытушы Топшахова Г.Р.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚҚС-Ы ӘКІМШІЛІКТЕНДІРУДЕ БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Цифрлық революция біздің өміріміздің барлық салаларына еніп, қоғамды, экономиканы және басқару үрдістерін өзгертеді. Интернет, әлеуметтік желілер, күрделі деректер және процестерді автоматтандыру сияқты маңызды факторлар дамудың әдеттегі модельдерін өзгертеді. Блокчейн технологиясы ұзаққа келді және әлемдік экономиканың көптеген салаларын дәл қазір түбегейлі өзгертуде. Блокчейнді нақты экономикада қолдану бірнеше жыл бұрын теориялық деңгейден тәжірибелік деңгейге өтті. Мысалы, денсаулық сақтауда медициналық дәрі-дәрмектерді, рецептілерді, лицензияларды, ауруханалық және басқа да көптеген заттарды сақтау үшін инфрақұрылымдық шешімдер қолданылуы мүмкін. Бұл технология электрондық медициналық карталарды құруда, өзара есеп айырысуда және төлемдерде, нотариатта және сәйкестендіруде, телемедицинада, дәрі-дәрмектердің жұмсалыуын бақылауда, қадағалауда, рецептілердің айналымын есепке алуда, қолдан жасалуын болдырмауда, сатып алуды бақылауда және т.б. қолданылады [2].

Өндірістік-өткізу тізбектері әр түрлі қатысушылар арасындағы бірыңғай сенімді орталық ретінде блокчейнді енгізуді талап ететін үдерістер одан да көп: мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл, құжат айналымын автоматтандыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, бұрмалауларды болдырмау, жеткізуді бақылау, контрафактпен күрес және т.б.

«Блокчейн – бұл тек блокнот, оған қатысушылар барлық операцияларды жазады. Бірдей жазбалары бар бір блокнот желінің барлық қатысушыларында бірден болғандықтан, ескі жазбаларды жасау мүмкін емес» [3].

Таратылған жүйенің әрбір қатысушысы мәліметтердің толыққанды көшірмесіне ие – яғни деректер бөлінген. Желінің барлық қатысушыларының деректері бірдей. Барлық қатысушылардың деректерін қайталау «орталық контрагенттің» немесе делдалдың іс-әрекеттері есебінен емес, бөлінген келісімге қол жеткізу хаттамасы негізінде автоматты түрде жүргізіледі. Өзара іс-қимылдың әрбір қатысушысы транзакциялардың толық тарихына - өзара іс-қимыл тарихының тізіліміне қол жеткізе алады. Блокчейн – бұл жасалған транзакциялар туралы деректер байланысқан транзакциялар блоктарының реттілігі (тізбегі) түрінде құрылымдалатын жүйе немесе желі.

15 елдің алты жүз басшысы блокчейнді енгізуге байланысты бизнестің мүмкіндіктері туралы пікір алмасты. PwC зерттеуі бүкіл әлем бойынша блокчейн-технологияларды енгізу қарқынының ұлғаюын көріп, және шығындарды қысқарту, бизнес-процестерді жеделдету, олардың ашықтығы мен қадағалануы үшін жаңа технологияны қолдана бастады. Осылайша, блок әдеттегі бизнес моделін және сауда жүргізуді түрлендіреді.

Өз жобаларында блокчейнды пайдалануда ең озық елдер: АҚШ (29%), Қытай (18%), Австралия (7%) болып саналады. Алайда, респонденттер таяу бес жылда Қытай АҚШ-ты айналып өтіп, бұрынғы сараптама және белсенділік орталығы АҚШ пен Еуропадан ығыстырылатынын атап өтті. Көбінесе блокчейнді қаржы секторы пайдаланады, бірақ респонденттер энергетиканы, коммуналдық қызметтерді, денсаулық сақтау мен өнеркәсіптік өндірісті технологияны қолданудың әлеуетті салалары ретінде анықтады.

Үздік жұмыстар мен блокчейн мүмкіндіктер саланың барлық қатысушыларына ортақ платформалар арқылы жеткізілетін болады. Мұнда қатысушы компаниялар, кейде бәсекелестерге бірыңғай ойын ережелері мен блокчейн-технологияларды қолдану стандарттары туралы уағдаласу қажет.

Бір жағынан, блокчейн технологиялары бүкіл әлемде, соның ішінде Қазақстанда да үлкен назар аударды. Бірақ, екінші жағынан, технологияның бірегей мүмкіндіктері туралы білетіндер аз. Керісінше, адамдардың ақылында блокчейн тез байытудың елес болып көрінетін мүмкіндіктерімен тығыз байланысты болды.

Blockchain технологиясын қолданудың негізгі қағидасы ҚҚС қаржы ағындарын қадағалау және салық төлеушілердің салық міндеттемелерін нақты уақытта орындаудың ашықтығы болып табылады, оны іске асыру үшін ҚҚС төлеушілердің ҚҚС бақылау шоттары қолданылатын болады. Бақылау шоты – бұл Қазақстан Республикасының аумағында Екінші деңгейдегі банкте қосылған құн салығын төлеуші ашқан және қосылған құн салығы бойынша, оның ішінде қосылған құн салығы бойынша есеп айырысу қозғалысын есепке алу үшін пайдаланылатын банктік шот, сондай ақ ол арқылы келесілерді жүзеге асыруға болады:

- бюджетке қосылған құн салығын төлеуді;
- тауарларды жеткізушілерге қосылған құн салығын төлеуді;
- тауарларды сатып алушылардың қосылған құн салығын төлеуін;
- қосылған құн салығын төлеушінің өзге банк шотынан ақша аударуды.

Blockchain технологиясын пайдалана отырып, ҚҚС әкімшіліктендірудің жаңа әдісін қолдану ҚҚС әкімшіліктендіру үрдістерін оңтайландырып, төмендегілерді қамтамасыз етуде:

- ҚҚС асып кетуін жедел қайтару;
- алдын ала декларацияларды автоматты түрде қалыптастыру;
- салық органдары тарапынан тексерістер санын қысқарту;
- ҚҚС жинауды ұлғайту;
- ҚҚС әкімшіліктендірудің ашықтығын арттыру;
- көлеңкелі схемаларды қолданудың мүмкін еместігі [4].

ҚҚС бақылау шоттарын қолданатын экспорттаушылар үшін ҚҚС қайтару мерзімі

55/155-тен 15 жұмыс күніне дейін қысқартылды, бұл ретте ҚҚС қайтару тәуекелдерді басқару жүйесін қолданбай жүргізіледі [1].

Қорытындылай келе еліміздегі салықтық цифрландырудың жетістіктері біршама алдыңғы қатарлы елдерден кем емес екені анықталып отыр. Қазір Е-Tamga ҚҚС-төлемдер жүйесі базасында цифрлық әкімшілендіру және қазіргі уақытта пилоттық режимде енгізілетін ЭШФ жазып беру кезінде биометриялық сәйкестендіруді жүргізу іске қосылған [5]. Жалпы жобаның мәні – салық төлеушілердің қаржылық транзакцияларының тізбегін лезде қадағалауға және оларға ҚҚС кепілді қайтаруды жүргізуге мүмкіндік беретін орталықсыздандырылған деректер базасын қалыптастыру, бұл да аз жетістік емес, алайда заман талабына сай одан әрі жетілдірудің нәтижелерін күтуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» практическое пособие. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К»», 2024. – 940 с.
2. <https://informburo.kz/kaz/2019-zhyldy-1-atarynan-bastap-saly-tleushlerge-talaptar-zgered.html>
3. www.kgd.gov.kz
4. https://www.inform.kz/ru/nds-budut-administrirovat-pri-pomoschi-blokcheyn-v-kazahstane_a3426045
5. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/postupleniya-nds-uvelichilis-v-15-raza-kgd-518070/amp/

Султанбаева Б.Қ.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті,
Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының магистрі
Кожасметова А.Г.*

БАНКТІК ТРАНЗАКЦИЯЛАРДЫҢ КҮДІКТІ БЕЛГІЛЕРІ

Қазақстан Республикасы қылмыстық кірістерді жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жүйесін одан әрі жетілдіруге және тиімділігін арттыруға бағытталған.

Мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметі қайта бағдарланатын болады. Шайылуға қарсы мәдениетті насихаттауда бұқаралық ақпарат құралдарын кең ауқымда пайдалану ақшаны жылыстатуға қарсы күреске жаңа серпін береді.

Қылмыстық активтерді қайтару қаржы мониторингі жүйесін дамытудың басым бағыттарының бірі болады.

Барлық қылмыстық қудалау органдарында қатар қаржылық тергеу жүргізу жөніндегі бөлімшелер енгізілетін болады. Аталған институттың тиімділігін қамтамасыз ету үшін осындай бөлімшелердің тергеушілері қылмыстық активтерді уақытылы қадағалау, белгілеу, тоқтату, тыйым салу және тәркілеу бойынша тұрақты негізде тиісті оқытудан өтеді.

Қазақстанда активтерді қайтару жөніндегі ұлттық үйлестіруші құрылады, оның құзыретіне активтерді қайтару жөніндегі саясатты әзірлеу, оны іске асыру үшін қажетті құқықтық негізді қалыптастыру, сондай-ақ осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту кіреді.

Активтерді қайтару жөніндегі Ұлттық үйлестірушіні құру Қазақстанның және осындай бөлімшелер жұмыс істеп тұрған көптеген дамыған елдердің юрисдикциялары арасында сенім мен жақындықты ынталандыратын болады

Бұдан басқа, бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде көзделген негізсіз баю үшін жауапкершілікті енгізудің қисынды жалғасы болады.

Авторизация сұраныстарын жіберу және/немесе келесі жағдайларда операциялар бойынша есеп айырысуларды жүзеге асыру мүмкіндігін тоқтата тұру:

1. Кәсіпорын Шартты бұза отырып операцияларды жүргізген кезде;
2. Банк мониторингінің күдікті жүйесі деп танылған операциялар және/немесе авторизациялық сұрау салулар болған кезде;
3. Кәсіпорынның шарт шеңберінде дұрыс емес ақпарат бергені анықталған жағдайда;
4. Кәсіпорын қаржылық зиян және/немесе Банк беделіне зиян келтіруі мүмкін қызмет түрлерін жүзеге асырған кезде, соның ішінде Кәсіпорын Қазақстан Республикасының заңнамасымен тыйым салынған Тауарларды өткізген жағдайда;
5. Осы Кәсіпорын үшін сипатталмаған төлем операциялары санының төмендеуі/өсуі немесе қайтару операцияларының өсуі кезінде;
6. Егер Карточка ұстаушы / клиент төлем операциясын жасауды мойындамаса;
7. Осы Шартта көзделген тәртіппен Банкті алдын ала хабардар етпей, Кәсіпорынның интернет-дүкеннің домендік атына өзгерістер енгізгені туралы мәліметтер болған жағдайда;

Банк кәсіпорынның қайтару операциясын жүргізуден заңсыз бас тарту жағдайларын анықтаған кезде немесе ақша қаражаты карточка ұстаушының/клиенттің Банктік шотынан бұрын жүргізілген төлем операциялары бойынша заңсыз есептен шығарылған өзге жағдайларда. Кәсіпорын алаяқтық операциялар жасаған және/немесе кәсіпорын және/немесе оның қызметкерлері, соның ішінде карта ұстаушылары/клиенттер алаяқтық немесе өзге де заңсыз әрекеттерге қатысқан жағдайда.

Банктік транзакциялардың күдікті белгілері:

Бірінші схема – «қарсы» кредиттер, «қауіпсіз» шоттар және «ұяшықтар». Ықтимал құрбанның мобильдік нөміріне банктің, Қазақстан Ұлттық банкінің, полиция немесе прокуратура «қызметкерінің» атынан қоңырау түседі. Қоңырау шалушы сіздің атыңызға кредит алып үлгерген алаяқтардың әрекеттері туралы хабарлайды. Оның күшін жою үшін сізге дереу «қарсы» кредит ресімдеу қажет. Ол үшін банк бөлімшесіне бару немесе дұрысы банктің мобильдік қосымшасына кіріп, жаңа кредит ресімдеп, барлық ақшаны (кредиттік және меншікті қаражатты) өз шоттарыңыздан, соның ішінде депозитте сақталған ақшаны «қауіпсіз» шотқа немесе «сақтандыру ұяшығына» аударуыңыз керек-мыс. Азаматтар өз еркімен ақша аударғаннан кейін оны қайтару мүмкін емес, себебі қылмыскерлер қаражатты дереу басқа банк карталарына аударады, содан кейін ақшаны банкоматтар арқылы шешіп алады немесе криптовалютаға айырбастайды.

Екінші схема – жоғары кіріс алатын ірі компаниялардың жобаларына «инвестициялар». Интернет және әсіресе әлеуметтік желілер ірі жобаларға, банктердің, қайта өңдеуші компаниялардың атынан «ғажайып платформаларға» ақша салу туралы ұсыныспен «жалған қаржы компанияларының» жарнамаларына толы. Жалған брокерлер болашақ инвесторларға «байлыққа кенелетін» жоғары кіріс табу көзіне кепілдік беріп, уәде етеді. Алаяқтар басқа біреудің логотиптері мен брендтерін пайдаланады, әйгілі тұлғаларды «инвестициялық жобаларға» қатысушы ретінде көрсетеді. Мұндай жарнамалардың барлығы жалған, шындыққа жанаспайды және алаяқтық белгілері бар.

Үшінші схема – тегін хабарландырулар сайттарындағы жалған ақпарат.

Сатушыға сатып алушыдан қоңырау немесе WhatsApp арқылы хабарлама түседі, онда сатып алушы тауарды сатып алуға және ақшаны аударуға келісетіні, бірақ басқа қалада не шетелде екенін хабарлайды. Ал шындығында – бұл сатушылардан тауарды курьерлік қызмет арқылы жеткізу туралы өтініш жасайтын алаяқтар. Содан кейін алаяқ WhatsApp

арқылы өз құрбанының телефонына сайтқа сілтеме жіберіп, сол сайтта өзінің курьерлік жеткізу үшін төлем жасап қойғанын және тауарды сатып алушыға жеткізу үшін сатушының бар болғаны растауы керек екенін айтады. Сайтқа өткеннен кейін алаяқ сатушыдан оның төлем түсетін карточкасының деректерін енгізуді сұрайды. Алаяқтың нұсқауларын орындау арқылы ол картаның 16-сандық нөмірін, оның қолданыс мерзімін және картаның артқы жағындағы 3-сандық кодты, сондай-ақ SMS-арқылы келген кодты енгізеді. Содан кейін оның банктік картасынан ақша есептен шығарылады, яғни ондағы тұтастай қаражат алаяқтың картасына аударылады.

Туниязов А.Р.,

студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова

г. Астана, научный руководитель:

доктор психологических наук, профессор Изакова А.Т.

СОСТАВ И СТРУКТУРА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА КОРПОРАЦИЙ

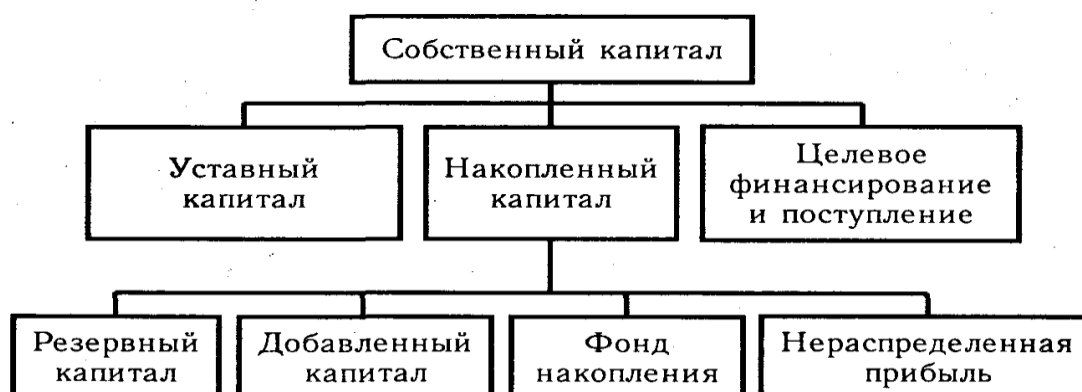
Важнейшим звеном любой корпорации является капитал. Концепция капитала положена в основу анализа сильных и слабых сторон бизнеса, определения ценности бизнеса, способов его реструктуризации и выработки стратегии роста деловой активности. Наличие у корпорации оптимальной структуры капитала - необходимое условие для его нормального функционирования в условиях рыночной экономики.

Отметим, что «капитал» трактуется по-разному. В общем виде «капитал» представляет собой денежные средства организации, которые были накоплены в течение определенного периода времени. Собственный капитал - это капитал, созданный владельцами предприятия.

Формирование собственного капитала происходит за счет собственных средств организации. Достаточная величина капитала свидетельствует об увеличении финансовой устойчивости организации.

Положительной особенностью данного вида капитала является то, что собственник имеет полное право распоряжаться своими ресурсами.

Структура капитала представляет собой средства предприятия, полученные за счет различных источников долгосрочного финансирования. По источникам образования финансовые ресурсы подразделяются на собственные (внутренние) и привлеченные на разных условиях (внешние), мобилизуемые на финансовом рынке и поступающие в порядке

перераспределения.

Рассмотрим, что собой представляет собственный и заемный капитал, и из чего складывается их структура.

В состав собственного капитала включается:

1. Уставный капитал – формирование данного капитала происходит на начальных стадиях создания организации и остается в распоряжении на протяжении всего срока существования организации.

2. Резервный капитал – представляет собой часть прибыли, которая была получена организацией по результатам хозяйственной деятельности в течение определенного промежутка времени, и зарезервирована для покрытия возможных убытков. Размер данного вида капитала определяется уставом организации в установленных пределах.

3. Добавочный капитал – формируется за счет дооценки внеоборотных активов.

4. Нераспределенная прибыль – это часть прибыли, которая была получена организацией в предшествующем периоде, но не была использована собственниками. При этом не каждая организация имеет нераспределённую прибыль.

Грамотно сформированный собственный капитал гарантирует предприятию финансовую устойчивость, но при этом, с точки зрения наиболее выгодного использования ресурсов, владельцы организации предпочитают вкладывать в дело меньше собственных средств и привлекать больше заемных. Другой стороной данного подхода является увеличение риска банкротства, в случае если у предприятия не имеется возможности вернуть заемные средства.

Используя в качестве преобладающего источника собственный капитал, корпорация создает для себя следующие преимущества:

– позволяет избежать бюрократических процедур и временных отсрочек в привлечении капитала, так как решения принимаются в рамках одного субъекта по согласованию с собственником;

– сохраняет доход за счет экономии на расходах за пользование заемными ресурсами;

– обеспечивает финансовую устойчивость компании на перспективу.

С другой стороны, использование только собственного капитала для финансирования деятельности ограничивает расширение текущей деятельности только размером текущего дохода и, тем самым, ограничивает прирост рентабельности собственного капитала (обеспечиваемый привлечением заемных средств), а стоимость собственного капитала (в виде дивидендов) может быть выше ссудного процента на заемный капитал.

Следовательно, для достижения максимального результата от текущей деятельности необходимо грамотное сочетание как собственных, так и заемных источников финансирования на уровне, позволяющем сохранить показатели платёжеспособности и финансовой устойчивости на оптимальном уровне.

На процесс регулирования соотношения собственного и заемного капитала влияют как внутренние, так и внешние факторы работы хозяйствующих субъектов. К ним относятся:

– соотношение ставок на дивиденды и величины процентных ставок по кредитам. Если ставки по предоставленным кредитам выше, чем ставки по выплачиваемым дивидендам, то необходимо сократить долю заемных средств и наоборот;

– снижение или увеличение хозяйственной деятельности организации. За счет этого происходит сокращение или расширение потребности в привлеченных средствах;

– формирование дополнительных резервов по сомнительным долгам, что приводит к привлечению средств.

Если корпорация использует только собственные средства, то она имеет высокую

финансовую устойчивость, но при этом ограничивает темпы развития. Заемные средства позволяют ей увеличить финансовую рентабельность и расширить активы. При этом, если объем заемных средств значительно увеличивается с каждым периодом, то это говорит о том, что организация становится менее платежеспособной. Таким образом, наиболее остро встает вопрос об оптимальном формировании и управлении собственным и заемным капиталами. В случае эффективного соотношения собственного и заемного капиталов корпорация может добиться более высокой доходности.

Список использованной литературы:

1. Бальков В.А. Методика разработки финансовой стратегии корпорации / В.А. Бальков, Р.И. Гарипов // Междисциплинарный диалог: современные тенденции в общественных, гуманитарных, естественных и технических науках. – 2017. – №1. – 192 с.
2. Володин А.А. Управление финансами. – М., 2015. – 504 с.
3. Герчикова И.Н. Финансовый менеджмент. – М.: Инфра-М, 2016. – 512 с.

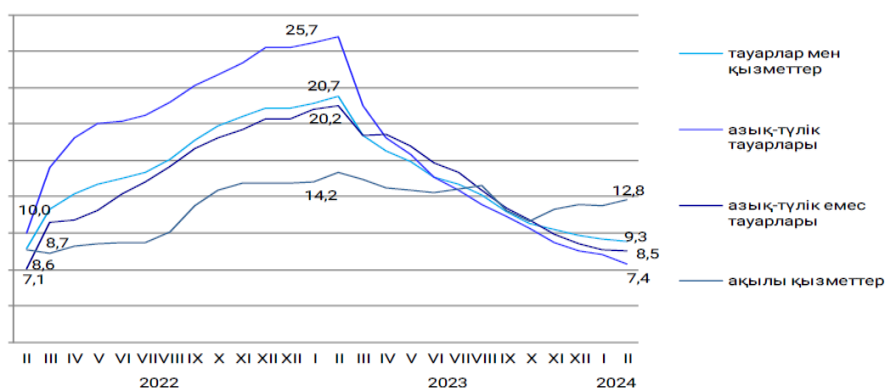
Умралинова Ж.Е.,

*А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының студенті, Астана қаласы, ғылыми жетекшісі: экономика ғылымдарының магистрі
Кожасметова А.Г.*

ҚР-ҒЫ ИНФЛЯЦИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Әлемнің көптеген елдеріндегі қазіргі экономикалық дамудың ең өткір мәселелерінің бірі – қоғамның барлық салаларына кері әсерін тигізетін инфляция. Ол еңбек нәтижелерін күнсыздандырады, заңды және жеке тұлғалардың жинақтарын жояды, ұзақ мерзімді инвестиция мен экономикалық өсуді тежейді. Жоғары инфляция ақша-несие жүйесін бұзады, ұлттық капиталдың шетелге қашуын қоздырады, ұлттық валютаны әлсіретеді, оның шетел валютасының ішкі айналымына ығысуына ықпал етеді, мемлекеттік бюджетті қаржыландыру мүмкіндіктерін бұзады.

Инфляцияның мәні ақша құнының құлдырауы, ақша массасы мен оның тауармен қамтылуы арасындағы теңгерімсіздік немесе тауар массасының сәйкес өсуімен қамтамасыз етілмейтін айналым арналарының артық қағаз ақшамен толып кетуі.

Сурет – 1 2022-2024 жылдардағы Қазақстан Республикасындағы жылдық инфляция

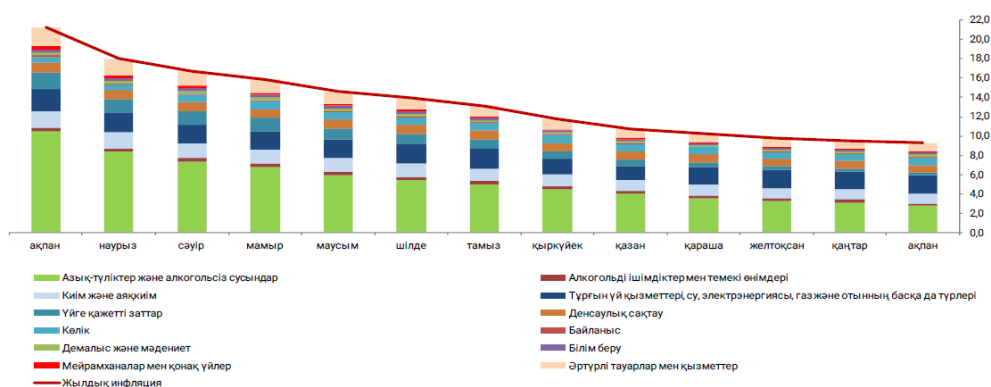

Өткен жылғы ақпанмен салыстырғанда тарифтер су бұруға – 33,9%, орталықтан жылытуға – 30,9%, суық суға – 30,8%, қоқыс шығаруға – 30,7%, ыстық суға – 29,4%, электр энергиясына 19,9% өсті.

Баға кешенді демалыстарды ұйымдастыру қызметтеріне – 21,5%, санаторийлер қызметтеріне – 16%, денсаулық сақтау қызметтеріне – 13,9%, демалыс және спорттық іс-шаралар саласындағы қызметтерге – 13,3%, шаштараздар мен жеке қызмет көрсету орындары қызметтеріне – 13,1%, ұялы байланыс қызметтеріне 12,4% жоғарылады. Таксимен жол жүру – 11,7%, қалалық автобуспен – 9,3%, жолаушылар теміржол көлігімен – 8,7%, қалааралық автобуспен 8,2% қымбаттады. Жолаушылар әуе көлігімен жол жүру 4% арзандады.

Баға деңгейі фармацевтикалық өнімдерге – 11,7%, жиһаз және үйге қажетті заттарға, киім және аяқ киімге – 11%-дан, жеке қолданылатын тауарларға – 10,9%, ыдысқа – 9,2%, құрылыс материалдарына 6,9% өсті. Дизель отыны – 14,5%, бензин – 13,6%, сұйытылған газ баллондағы 12,9% қымбаттады.

Бағаның өсуі күрішке – 26%, жұмыртқаға – 18,3%, жаңа жиналған жемістерге – 17,2%, минералды және ауыз суға – 16,9%, салқындатылған сусындарға – 16,6%, алкогольді ішімдіктер және темекі өнімдерге – 14,4%, жеміс және көкөніс шырындарға – 12,5%, сары майға – 12,2%, пастерленген сүтке – 11,3%, консервіленген сүтке – 11,2%, тоқаш және ұннан дайындалатын кондитер өнімдерге – 11%, майлылығы 2,5% айранға – 10,9%, макарон өнімдері және қамырдан жасалған өнімдерге – 10,4%, балық және теңіз өнімдерге 10,1% тіркелді. Бағаның төмендеуі басты пиязға – 42,5%, қарақұмық жармасына – 24,3%, күнбағыс майына – 21,2%, құмшекерге – 14,8%, картопқа 12% байқалды.

Сурет – 2 Инфляцияның динамикасы

Өткен жылда баға нан өнімдері мен жармаларға – 9,4%, ет және ет өнімдеріне 6,5% жоғарылады және инфляцияға тиісінше 0,6 және 0,8 пайыздық тармақ негізгі үлес қосты. Жылдық инфляцияға жұмыртқалар – 18,3%, алкогольсіз сусындар 10,7% қымбаттауы және 0,2 пайыздық тармақтан, сүт өнімдері (10%), жемістер мен көкөністер (6,2%) – 0,4 пайыздық тармақтан үлес қосты.

ТКШ қызметтері бір жылда 14,4% қымбаттады, ал олардың инфляцияға үлесі 1,9 пайыздық тармақты құрады. 2024 жылғы ақпанда орталықтан жылыту өткен жылғы ақпанмен салыстырғанда 30,9% жоғары болды және жылдық инфляцияға 0,3 пайыздық тармақ, электрэнергия (19,9%) – 0,4 пайыздық тармақ, тұрғын үй-жайларды жөндеу және қызмет көрсету бойынша қызметтер (7,9%), тұрғын үйді жалға алу (7,5%) – 0,2 пайыздық тармақтан үлес қосты.

Осы күнге дейінгі баға өсімінің басым жағы сыртқы факторлармен байланысты. Оның ішінде жекізу тізбегіндегі іркілістер, бағамның ауысу нәтижесі, азық-түлікке, қуат көзіне, қызметтерге сыртқы бағаның жоғары болуы. Бұл тұрғыда әсер етуші негізгі күш – сырттан екенін ұғыну керек. Биыл инфляцияның қарқынды түрде жеделдеуі осыларға байланысты болды. Сондай-ақ, біз инфляцияның өсу қарқыны ел ішіндегі факторларға да байланысты екенін айта аламыз. Инфляцияның сыртқы бөлігінде лаулап жанған алауды елестетіп көріңізші, оған жоғары инфляциялық күтулер, тұтынушылық бағыттағы несиелеу және созылмалы фискальды импульс секілді ішкі факторлар да тамызық болады. Бұлар болмаса, инфляцияның қарқыны әлдеқайда төмен әрі оны тезірек тұрақтандыруға болар еді. Мысалды көптеп келтіруге болады. Инфляция барлық елде өсіп жатыр, алайда, оның әр елде қарқыны әрқалай. Себебі, ішкі факторлар барлық жерде бірдей емес.

Осылайша, Қазақстанда инфляцияның өсуі сұраныс факторларымен ғана емес, ұсыныс факторларымен – Қазақстанда өндірілетін өнімнің өзіндік құнының өсуімен (ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте, құрылыста) байланысты деп айта аламыз. Бұл елдегі баға өсімінің қарқынын төмендету бойынша фискальдық және монетарлық саясат шараларының өзара іс-қимылының маңыздылығын көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР-ның статистикалық агентігі <http://stat.kz/>
2. ҚР-ның Ұлттық Банк сайты <http://nationalbank.kz/>

Усербаева Ж.А.,

*Магистрант Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Сапаралиева К.С.*

ИНТЕГРАЦИЯ ПРИНЦИПОВ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ОТЧЕТНОСТИ ESG В СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДОЙ

В современном мире предприятия все чаще осознают необходимость не только экономического процветания, но и социальной и экологической ответственности за свою деятельность. Интеграция принципов корпоративной социальной ответственности (КСО) и отчетности по факторам Environmental, Social, Governance (ESG) в стратегию управления окружающей средой становится ключевым аспектом успешного ведения бизнеса. Этот подход позволяет компаниям учитывать не только финансовые показатели, но и их воздействие на окружающую среду, общество и управление корпоративными делами в целом.

Интеграция принципов КСО и отчетности ESG в стратегию управления окружающей средой становится неотъемлемой частью корпоративной стратегии в свете увеличивающегося внимания к социальным и экологическим вопросам со стороны общественности, инвесторов и регуляторных органов. Она обусловлена не только стремлением к соблюдению законодательных требований и нормативов, но и важностью для устойчивого развития бизнеса в долгосрочной перспективе.

Интеграция принципов КСО позволяет компаниям демонстрировать свою социальную ответственность, влиять на положительное изменение в обществе и окружающей среде, а также укреплять свой бренд и повышать уровень доверия со стороны заинтересованных сторон. Отчетность по ESG, в свою очередь, позволяет компаниям систематически оценивать и демонстрировать свои результаты в области экологии,

социальной ответственности и управления корпоративными делами, что способствует прозрачности и доверию к деятельности компании [1].

Принципы корпоративной социальной ответственности (КСО) охватывают широкий спектр обязательств, которые компании берут на себя перед обществом, включая защиту окружающей среды, улучшение условий труда, поддержку местных сообществ и т.д. Эти принципы обычно включаются в стратегии и практики управления корпораций.

Принцип устойчивого развития: Корпорации стремятся к устойчивому развитию, учитывая экологические, социальные и экономические факторы. Это включает в себя меры по сокращению выбросов, эффективному использованию ресурсов, поддержке местных сообществ и т.д.

Принцип принятия ответственности: Компании признают свою ответственность за свои действия и воздействие на окружающую среду. Это включает в себя компенсацию за ущерб, ограничение негативного воздействия и поиск способов улучшения экологической ситуации.

Принцип прозрачности и отчетности: Корпорации демонстрируют открытость в своей деятельности и предоставляют информацию о своих экологических показателях, целях и достижениях, что способствует установлению доверия со стороны заинтересованных сторон [2].

Отчетность по факторам Environmental, Social, Governance (ESG) является инструментом, который позволяет компаниям систематически оценивать и сообщать о своей деятельности в области экологии, социальной ответственности и управления корпоративными делами. Отчетность ESG включает в себя сбор, анализ и документирование данных, связанных с экологическими и социальными показателями, а также с организационным управлением.

Принципы КСО и отчетность ESG направлены на создание более устойчивой и ответственной корпоративной культуры, которая учитывает интересы всех заинтересованных сторон, включая акционеров, сотрудников, клиентов, поставщиков, общество и природную среду. Эти принципы и отчетность играют важную роль в формировании общественного восприятия о компании и ее долгосрочной устойчивости[3].

Взаимосвязь между принципами КСО и отчетностью ESG проявляется в том, что принципы КСО служат основой для формирования отчетности по ESG. Принципы КСО определяют обязательства и ценности, которые компания берет на себя перед обществом, в то время как отчетность ESG позволяет компаниям систематически оценивать и демонстрировать свои достижения в реализации этих принципов.

Например, принцип устойчивого развития в рамках КСО может включать в себя цели по сокращению выбросов парниковых газов. Отчетность ESG в данном случае будет включать в себя данные о выбросах компании, а также меры, предпринятые для их снижения и достижения поставленных целей.

Таким образом, отчетность ESG является инструментом, который помогает компаниям измерять, отслеживать и сообщать о своем прогрессе в реализации принципов КСО, а также оценивать свою общественную и экологическую производительность. Взаимосвязь между этими двумя аспектами способствует более эффективной и прозрачной деятельности компаний, улучшению их репутации и созданию долгосрочной ценности для всех заинтересованных сторон.

Таблица 1. 20 лучших компаний, раскрывающих информацию ESG по итогам 2021 года

Рейтинг 2021	Рейтинг 2020	Компания
1	2	НАК «Казатомпром»

2	1	НК "КазМунайГаз"
3	3	КазТрансОйл
4	5	Казахтелеком
5	11	КазАгроФинанс
6	30	АК Алтыналмас
7	7	Самрук-Энерго
8	-	«Инкай» БК» ЖШС
9	12	«Карачаганак Петролиум Оперейтинг Б.В.»
10	8	Қазақстан Халық банкі
11	6	НУХ «Байтерек»
12	4	KEGOC
13	13	Казахстанская Жилищная Компания
14	16	NOSTRUM OIL & GAS PLC
15	9	Центрально-Азиатская Электроэнергетическая Корпорация
16	17	НК "Қазақстан темір жолы"
17	21	НГК «Тау-Кен Самрук»
18	36	Қазақстандық Коммуналдық жүйелер
19	15	СевКазЭнерго
20	42	Казына Капитал Менеджмент

Источник: составлено автором на основе данных [4].

Рейтинг компаний, показанных в этой таблице 1, показывает, как квазиорганизации и частные компании в Казахстане активно внедряют стандарты ISO 14001 и принципы КСО, а также сосредотачиваются на аспектах ESG, которые способствуют более устойчивому и ответственному управлению окружающей средой и общественной деятельностью.

В заключение следует отметить, что в ходе проведенного исследования была рассмотрена роль интеграции принципов корпоративной социальной ответственности (КСО) и отчетности Environmental, Social, Governance (ESG) в стратегии управления окружающей средой. Анализ значимости и влияния отчетности ESG на корпоративную стратегию управления окружающей средой показал, что она играет ключевую роль в создании устойчивой и ответственной корпоративной культуры. Исследование передовых компаний демонстрирует, что успешная интеграция принципов КСО и отчетности ESG способствует повышению производительности, снижению рисков, улучшению репутации и привлечению инвестиций.

Список использованной литературы:

1. Зарецкий А.Д., Иванова Т.Е. Корпоративная социальная ответственность: мировая и отечественная практика: учебное пособие. Издание 2-е, доп. и перераб. – Краснодар: Просвещение-Юг, 2013. – 360 с.
2. Благов, Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепции. – СПб.: СПбГУ, 2010; Кулькова В.Ю., Сафин И.Х. Реализация корпоративной социальной ответственности в социальноэкономическом развитии региона // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2012. – №36. – С. 72-80.
3. Барышева А.Е. Учет ESG факторов при формировании инвестиционного портфеля // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Естественные и технические науки – 2021. – № 4. – С. 80-86.
4. ТОП-50 лучших компаний по раскрытию ESG-информации, отчет рwc

Хасенова К.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова
г. Астана, научный руководитель: к.э.н., доцент Ахметова А.А.*

ПРОИЗВОДСТВО – ОСНОВА ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАН

Экономика – это наука о ведении хозяйства, взаимоотношениях людей в процессе производства, потребления, распределения и обмена товаров или услуг. Главное в термине «экономика» заключено в первой его части –(oikos), дом, хозяйство. Дом – это, в первую очередь, созданный людьми и для людей, для удовлетворения потребностей человека, комплекс.

Экономическая наука рассматривает три ключевых вопроса:

1. Что производить: эксперты выявляют актуальные предложения, услуги и товары на рынках в определенной экономической системе.
2. Как производить: специалисты выбирают эффективные технологии, оптимальную комбинацию ресурсов и способы их реализации.
3. Для кого производить: исследователи изучают способы оплаты, портреты потенциальных потребителей конкретных услуг и товаров, а также рассчитывают валовый доход от производства.

Являются ли термины «производство» и «экономика» синонимами? Этот вопрос поставлен не случайно. На житейском, обыденном уровне принято считать, что производственная деятельность человека - это и есть экономика, экономическая жизнь людей. Сама экономика – это то, что обеспечивает нормальное функционирование жизнедеятельности. Каждый человек удовлетворяет свои потребности за счёт благ, которые создают производители. Таким образом, основой любой экономической деятельности является производство.

Производство исторически прошло несколько этапов:

1. Потребительское хозяйство господствовало в первобытную эпоху с момента выделения человека из животного мира и на протяжении сотен тысяч лет. В это время все средства существования люди получали «готовыми» от природы-мясо зверей, птиц, рыб, съедобные части растений. Для изготовления орудий использовали созданные самой природой материалы: камень, дерево, кость, глину и т.д. Человек выступал только как потребитель.

2. Позже идет зарождение производящего хозяйства (переход от собирательства и охоты к земледелию и скотоводству) оно стало господствующим первоначально в немногих районах земного шара, где для этого были благоприятные условия. Если быть точнее, то люди, развиваясь, постепенно становились производителями средств существования, они создали производство продуктов питания и сырья для ремесел: зерна, овощей, кожи, шерсти и многого другого.

3. Товарное производство и натуральное хозяйство сосуществовали в рамках одного имени, т.к оно включало в себя все сельскохозяйственные отрасли.

4. Производство – процесс создания товаров и услуг, предназначенных для удовлетворения личных и общественных потребностей. Отрасль экономики- совокупность предприятий и организаций, производящих однородную продукцию или услуги. Также целью и результатом производства является продукт, товар.

Товар, продукт, благо - результат экономической деятельности, воплощенный в вещах и услугах. В первобытной общине продукт служил для непосредственного потребления, но со временем часть созданных благ стала предназначаться для обмена через куплю-продажу, продукт труда, произведенный для продажи, является товар. И постепенно массовое производство товаров на рынок становится предпосылкой развития капитализма

и делает товарное производство наиболее прогрессивной формой организации экономической жизни общества.

Для производства экономических благ необходимо соединение природы, человека, техники. Основные группы ресурсов, используемые в процессе производства, называются факторами производства.

Состоит из:

Источник богатства- информация, ресурс используемый в экономических процессах. Он важен в современном обществе, занимая особое место в ряду факторов производства.

Исходя из истории, можно сделать вывод, что человек не мог сразу стать производителем и этим, так скажем, зарабатывать, как сейчас в наше время. Человечество на протяжении сотен тысяч лет непрерывно накапливало опыт производственной деятельности и знания о природе. Тем самым оно создавало основу для продвижения вперед на более высокую ступень. На рост производительности труда влияли хозяйственный процесс и научно-технический прогресс (переход к пашенному земледелию, внедрения орудий из металла, позже использования в строительном деле бетона).

Рассматривая производство в рамках отечественной экономики, отмечаем рост промышленности, сельского хозяйства и других отраслей.

Промышленность любого государства – это симбиоз отраслей материального производства. В Казахстане это главная ветвь экономики. Наиболее развитыми отраслями промышленности являются: горнодобывающая, обрабатывающая, металлургическая и т.д., обеспечивающие валовый внутренний продукт и экспортные доходы.

СТРУКТУРА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА ЯНВАРЬ - ДЕКАБРЬ 2023 ГОДА

Особенностью промышленности Казахстана является ее исключительная обеспеченность собственными богатейшими запасами полезных ископаемых. Это дает возможность развивать сложную многоотраслевую систему промышленности. Это положительно сказывается на развитии обрабатывающей промышленности: металлургии, металлообработки, нефтехимической индустрии и т.д. Этим Казахстан привлекает в страну иностранных инвесторов.

Сельское хозяйство менее развито, оно производит лишь 8% ВВП. Тем не менее, Казахстан занимает 3 место в СНГ по производству зерна. Широко распространены такие отрасли сельхозпроизводства, как: животноводство, овощеводство, производство масличных и бахчевых, сахарной свеклы. Казахстан даже в самые неурожайные годы полностью обеспечивает себя хлебом, при этом экспортирует около 70% урожая.

Результатом производства является создание материальных и нематериальных благ, удовлетворяющих человеческие потребности. В связи с развитием мировой экономики, появляются новые признаки, а также условия создания обменного процесса. Это возможность выхода на рынок для компаний, появление справедливой конкуренции и внутринишевая конкурентная борьба, наличие частной собственности, применяемой для производства, предпринимательство, жажда прибыли и другие движущие эффекты для развития производства, тем самым и для развития экономики.

Список использованной литературы:

1. <https://skysmart.ru/articles/obshestvoznanie/factory-proizvodstva>,
2. <https://infourok.ru/prezentaciya-po-ekonomike-na-temu-proizvodstvo-729242.html>,
3. <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html#production>,
4. <https://kz.spinform.ru/economics.html#>. <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodstvo-v-sisteme-ekonomicheskikh-otnosheniy/viewer>, <http://loveread.ec/contents.php?id=51366>,
5. <http://loveread.ec/contents.php?id=51366>,

Чуканова А.С., Чуприн Д.И.,

*студенты Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, научный руководитель: м.э.н., ст. преподаватель Мусина С.Т.*

ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПРОБЛЕМЫ ЕГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Экономический рост в любой стране является одной из приоритетных целей развития страны. Поскольку экономический рост очень сильно влияет на благосостояние населения, такая же проблема существует и в Республике Казахстан. Согласно последним прогнозам международных финансовых институтов и аналитических центров, экономика Казахстана в 2024 году ожидает умеренный рост ВВП, что свидетельствует о продолжающейся стабилизации после периода глобальных экономических потрясений.

Прогнозы на 2024 и 2025 годы предвещают рост на уровне 4,5% и 5% соответственно. Ожидается, что инвестиции в горнодобывающую и обрабатывающую промышленность будут стабильными. В 2024 году рост расходов домохозяйств усилится по мере снижения инфляции и смягчения финансовых условий.

Однако ослабление перспектив роста в основных торговых партнерах и высокий уровень внутренней инфляции вносят коррективы в первоначальные прогнозы. Прямые иностранные инвестиции в добывающий сектор и государственная жилищная программа представляют собой поддержку для инвестиционной активности, но увеличение инфляции и стоимости заимствования могут ограничивать расходы потребителей. Инфляция, вероятно, сохранится на высоком уровне в 2024 году, влияя на стоимость продовольствия и импортных товаров. В этой связи, сохранение ограничительной денежно-кредитной политики представляется важным инструментом для управления инфляционными ожиданиями.

В течение 2023 года промышленность продемонстрировала стабильный рост, который поддерживался внедрением новых технологий и расширением производственных мощностей. По данным за январь-ноябрь 2023 года, индекс промышленного производства (ИПП) Казахстана составил 104,3%, что свидетельствует о росте по сравнению с предыдущим годом. Рост производственных объемов зафиксирован в основных отраслях, включая горнодобывающую промышленность и разработку карьеров, обрабатывающую промышленность, снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом, водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений.

Важно отметить, что экономика Республики Казахстан традиционно сильно зависит от добычи и экспорта энергоносителей, особенно нефти и природного газа. Этот сектор играет ключевую роль в экономике страны, обеспечивая значительную долю экспортных доходов и приток инвестиций. Кроме того, внутренние факторы, такие как инфляция и бюджетные расходы, также оказывают существенное влияние на экономическую динамику. Высокий уровень внутренней инфляции может негативно сказываться на покупательной способности населения и социальной стабильности. Поэтому необходимо принимать меры по контролю инфляционных ожиданий и обеспечению стабильности цен на товары и услуги. Эффективное управление этими факторами является ключевым для обеспечения устойчивого роста экономики и социальной стабильности в стране.

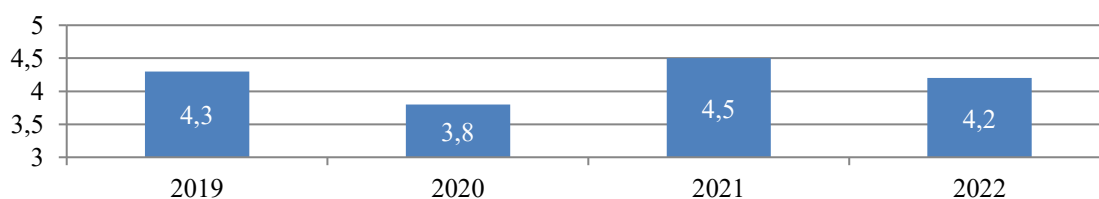

Рисунок 1. ВВП на душу населения Республики Казахстан, в процентах
Пр и м е ч а н и е – Составлено автором по источнику [2].

За последние пять лет экономика Казахстана продемонстрировала нестабильную динамику. В 2019 году ВВП составил 4,3% , что является хорошим результатом. Но в 2020 происходит падение роста на 0,5%, и он составил 3,8% в связи с локдауном. Однако, уже в следующем, 2021 году, при выходе из пандемии и открытии границ, по сравнению со всеми годами из представленных, самый высокий ВВП в 4,5%, а в 2022 году показатель снова падает, но уже на 0,3%, и составил 4,2%. Из этого можно сделать вывод, что экономика Казахстана подвержена колебаниям и нестабильности, что требует внимательного мониторинга и управления со стороны государственных органов для обеспечения устойчивого развития страны.

В целях достижения устойчивого и долгосрочного роста экономики Республики Казахстан необходимо активно продвигать структурные реформы, направленные на повышение производительности и развитие человеческого капитала. Только через комплексный подход к управлению экономикой и стратегическому управлению ресурсами страны можно обеспечить уверенное и стабильное развитие в условиях современных вызовов и изменений на мировой арене.

Список использованной литературы:

1. Официальный сайт Министерства национальной экономики Республики Казахстан. <https://www.gov.kz>.
2. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. <https://stat.gov.kz>.
3. Аралбай Р. Экономика Казахстана 2023. <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan>

Шишканова М.Х.,

*студент Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова,
г. Астана, научный руководитель:
кандидат экономических наук, доцент Омарова Ш.А.*

ДЕНЕЖНАЯ КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА КАЗАХСТАНА

Денежно-кредитная политика (ДКП) – это комплекс мер, направленных на регулирование стоимости денег в экономике для обеспечения стабильности цен [1]. Достижение стабильного уровня инфляции в среднесрочной перспективе является основополагающим фактором сохранности покупательской способности денег и благосостояния населения. Денежная кредитная политика осуществляется Национальным банком Республики Казахстан [2].

Статья 2 названного закона определяет: «Национальный Банк Казахстана является государственным органом, обеспечивающим разработку и проведение денежно-кредитной политики государства, функционирование платежных систем, осуществляющим валютное регулирование и валютный контроль, содействующим обеспечению стабильности финансовой системы и проводящим государственную статистику, а также осуществляющим в пределах своей компетенции государственное регулирование, контроль и надзор за финансовым рынком, финансовыми организациями и иными лицами и в области финансового законодательства Республики Казахстан».

Основные направления денежной кредитной политики регламентируются Стратегии денежно-кредитной политики Республики Казахстан до 2030 года. Целью денежно-кредитной политики является поддержание инфляции на уровне 5 % [3].

Макроэкономические эффекты инфляционного таргетирования:

- Инфляционное таргетирование позволяет достигнуть несколько макроэкономических успехов;

- Обеспечить стабильность потребительских цен, не оказывая влияния на долгосрочный экономический рост; поддерживать низкие и устойчивые инфляционные ожидания, которые увеличивают эффективность денежно-кредитной политики;

- Снизить зависимость долгосрочного реального валютного курса от процентной политики центрального банка.

Однако, макроэкономические эффекты могут быть сведены на «нет» прочими факторами, особенно если они являются институциональными.

Для инфляционного таргетирования необходимо:

- чтобы центральный банк обладал политической и экономической независимостью, что, в свою очередь, требует высокой транспарентности его политики и публичной подотчетности.

- Эффективность денежно-кредитной политики может быть ограничена, если отсутствуют структурные реформы и адекватная налогово-бюджетная политика.

В рамках перехода на режим инфляционного таргетирования, Национальный банк внедрил четыре ключевых элемента:

- плавающий обменный курс;
- инструментарий процентной политики;
- принятие решений на основе макроэкономического анализа и прогнозирования;
- прозрачная коммуникация денежной кредитной политики.

Однако переход к свободному плавающему курсу валюты (август 2015 года) привел к резкому увеличению роста цен в 4 квартале 2015 года на непродовольственные товары - 18,7% и на продовольственные товары - 9,3%. По итогам 2015 года инфляция составила 13,6%. В 2017 году инфляция составила 7,9%. Несмотря на рост курса цены, росли в более сдерживающим диапазоне.

Вместе с тем, как показывает последующая практика, ориентация на инфляционное таргетирование позволила сдерживать инфляцию в Казахстане. Для дальнейшего укрепления основ таргетирования обеспечиваются такие ключевые принципы как операционная самостоятельность, инструментальная и административная независимость. Это подчеркивает особый статус Нацбанка РК

В Стратегии денежно-кредитной политики до 2030 г. для обеспечения стабильности цен в РК необходимо установить среднесрочный ориентир по инфляции. Ориентация на точечный ориентир есть результат непрерывного исследования Национального Банка для оценки соответствия параметров проводимой денежно-кредитной политики структурным особенностям инфляционных процессов в Казахстане. Это становится более актуальным в условиях динамичных глобальных процессов и изменившегося макроэкономического ландшафта. В 2023 году по инициативе Национального Банка научно-исследовательским сообществом проведен ряд независимых оценок целевого ориентира. Полученные результаты исследований показали, что для Казахстана, как для малой открытой экономики с формирующимся рынком, целевой ориентир по инфляции должен быть выше уровня, установленного ранее в 2021 году. При этом диапазон оценок возможной цели по инфляции варьируется от 4,2% до 7%. Среднесрочная цель (таргет) определяет среднесрочный ориентир по инфляции. Целевой ориентир денежно-кредитной политики с 2023 г является поддержание годовой инфляции вблизи 5%. Среднесрочный период будет учитывать временной лаг в трансмиссионном механизме денежно кредитной политике. Это необходимо в целях того, что требуется определенное время чтобы эта политика влияла на инфляцию. Нацбанк ежеквартально будет освещать это в специальном докладе на официальном интернет-ресурсе Нацбанка. Точечная цель без промежуточных целевых уровней позволит обеспечить четкое и прямое понимание целей денежно-кредитной

политики. Это окажет положительный эффект на закрепление инфляционных ожиданий и повысит экономическую стабильность, поскольку для субъектов экономики станет яснее, на какой уровень инфляции ориентироваться в долгосрочной перспективе. Национальный Банк для достижения цели и для нивелирования воздействия монетарных факторов на инфляцию, в будущем не будет осуществлять новое эмиссионное финансирование в квазифискальных целях. Это позволит повысить вероятность достижения поставленных целей.

Международный опыт стран показывает, что режим инфляционного таргетирования позволяет успешно снизить инфляцию и поддерживать ее на стабильно низком уровне. Большинство центральных банков, таргетирующих инфляцию, успешно добиваются поставленных целей. Даже сталкиваясь с ситуацией, когда инфляция отклонялась от цели на достаточно значительную величину, центральным банкам удавалось вернуть ее к целевому уровню. В странах с длительным опытом применения режима таргетирования инфляции в среднем находится вблизи установленной цели.

Список использованной литературы:

- 1 <https://journal.sovcombank.ru/umnii-potrebitel/chto-takoe-denezhno-kreditnaya-politika-prostim-slovami>.
- 2 Закон Республики Казахстан «О Национальном банке Республики Казахстан» от 30 марта 1996 года.
3. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 5 марта 2021 года № 26. Об утверждении Стратегии денежно-кредитной политики Республики Казахстан до 2030 года.
- 4 https://nationalbank.kz/ru/page/policy_framework.

МАЗМУНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

Исмаилов А.Ж.	Құттықтау сөз.....	3
І секция		
XXI ғасырдың қазіргі гуманитарлық білім жүйесіндегі педагогика және психология		
Педагогика и психология в системе современного гуманитарного знания XXI века		
Айтказина К.Т.	Влияние стиля взаимодействия в семье подростков на проявление их тревожной привязанности.....	4
Алиева Г.К.	Балабақшада экологиялық білім арқылы ұлттық құндылықтарды қалыптастыру.....	6
Аманбаева М.Е.	Дидактические игры как средство активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста (на примере уроков математики)	8
Аманова Н.М.	Жастардың бойында экологиялық белсенділікті арттырудың психологиялық алғышарттары.....	10
Андрющенко З.И.	Результаты исследования PISA: уровень функциональной грамотности казахстанских школьников.....	14
Аскаров Д., Домина К.	Об опыте использования искусственного интеллекта в обучении.....	17
Ахметжанова Н.М.	Оқушылардың зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың құрылымы.....	19
Ашимова Б.Н.	Определение критериев личностного роста детей младшего школьного возраста.....	23
Базар А.Б.	Как избавиться от страха перед публичным выступлением.....	24
Базар Қ.А.	Бастауыш сыныпта интерактивті әдістерді қолданудың маңызы.....	26
Байшина А.Ж.	Логоритмика как средство стимулирования речевой активности у детей дошкольного возраста.....	27
Баймурзина С.Е.	Роль взаимодействия доу и семьи в воспитании нравственных качеств детей дошкольного возраста...	29
Бекзада А.Д.	Буллингтік құбылысқа қатысушылардың психологиялық ерекшеліктері.....	31

Вячина Д.М. Абдрахманова З.	Решение комбинаторных задач в курсе математики начальной школы.....	34
Госманова А.	Влияние межкультурной коммуникации на мотивацию иностранных студентов в изучении языка	35
Гусейнов В.М.	Влияние шахматной игры на развитие творческого потенциала личности.....	38
Дарибаева А.К.	Бастауыш мектепте ұлттық құндылықтар негізінде мақал-мәтелдерді оқыту.....	40
Жанибекова Т.Е.	Сын тұрғысынан оқыту технологиясының маңыздылығы.....	42
Жакыпбекова А.Т.	Әдебиеттік оқу пәнін ұлттық құндылықтар негізінде оқыту.....	45
Жуспекова А.Ж.	Психологическая адаптация студентов первого курса университета.....	47
Исина Қ.С.	4-сыныпта құрмалас сөйлемді дамыта оқыту.....	50
Казыбаева А.Е.	Білім беру жүйесінде қолданылатын қазіргі заманғы педагогикалық технологиялардың маңыздылығы.....	52
Камалов И.	Влияние социальных условий на формирование коммуникативных компетенций детей и подростков.....	53
Карпенко К.А.	Инклюзивное образование в евразийском гуманитарном институте имени а.к. кусаинова.....	55
Кафеджис А.С.	Использование гештальт-терапии в консультировании.....	62
Кобландынова С.Ш.	Режимные моменты в сенсорном воспитании детей 3-4 лет.....	64
Коньсбай С.Д.	Ыбырай Алтынсарин әңгімелерінің тәрбиелік мәні.....	66
Крушинская Е.В.	К вопросу о правовой социализации студенческой молодежи в клубной деятельности.....	67
Кудайкулова Л.Н.	Влияние социальных условий на формирование коммуникативных компетенций детей и подростков...	69
Кулбаева Г.	К проблеме развития речи младших школьников с помощью учебника.....	71
Куатова А.Е.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу әдістемесі мен әдістері.....	73
Курсабаева А.К.	Диалогтық ойлауды дамыту процестері мен формалары.....	76

Кусаинова А.К.	Воля и деликвентное поведение у подростков.....	80
Қабиденқызы А.	Педагог пен білім алушының қажеттіліктері мен міндеттері.....	82
Қайратқызы А.	«Python программалау тілі» – электронды қосымша оқу құралының тиімділігі.....	84
Құлұбаева Г.А.	География сабақтарында оқушылардың оқу жетістіктерін критериялды бағалау әдістері.....	87
Лепесбай М.	Шығармашылықтың шыңы – бейнелеу өнердің көрінісі.....	91
Мишина И.А.,	Диагностика уровня развития лидерских качеств у детей дошкольного возраста.....	92
Мұқашева А.Б.	Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін қалыптастырудың маңыздылығы.....	96
Мукашева Ж.И.	Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін театрлық іс-әрекет арқылы дамыту.....	99
Нұрғали Ж.Р.	Тұлғааралық қарым-қатынас және адамдардың бірін-бірі қабылдау психологиясы.....	102
Омар А.	Исследование психического развития у людей, имеющих опыт психологической травмы в раннем возрасте.....	105
Омарова А.А.	Бастауыш сыныпта ұлттық құндылықтар негізінде зат есімді оқыту.....	107
Омарова Г.А.	Оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастыру – мультимедияға негізделген оқыту.....	109
Рахат Қ.Р.	Қазақтың тыйым сөздері арқылы ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу.....	112
Сапарова Р.А.	Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтену ерекшеліктері.....	113
Телешбай Г.Қ.	Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен оқушылардың олимпиадалық дағдыларын дамыту.....	115
Тойлыбаева Қ.Ғ.	Оқу процесіндегі пікірталас.....	117
Утегенова А.К.	Формирование читательского интереса младших школьников: результаты анкетирования.....	120
Усманова К.Ю.	Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесін ұйымдастыру ерекшеліктері.....	122
Федорова Е.О.	Образовательная среда детского центра как условие развития понимания эмоций у детей дошкольного возраста.....	125
Цицкиева М.Р.	Как реализуются национальные ценности в разных странах мира.....	127

Челикенова А.Б.	Роль осознанного чтения в развитии познавательных процессов младших школьников.....	129
Шапенова Г.Ж.	Оқушылардың танымдық қабілеттерінің даму ерекшеліктері.....	131
Штайнпрейс Ю.А.	Развитие творческих способностей старших дошкольников посредством пластилинографии.....	132

II СЕКЦИЯ

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук

Абдулла Н.А.	Қазақстандағы коммунистік партия жүйесінің қалыптасуы және сипаты.....	135
Аубакиров А.	Әбілқайыр ханның Ресей бодандығын қабылдауға ұстанымы қалыптасуының тарихи алғышарттары.....	137
Аубакирова М.С.	Цели и программы великой французской революции и русской большевистской партии: сравнительный анализ..	139
Идрисов С.М.	Воинское искусство тюрков.....	141
Қайролла Т.А.	Тайвань мәселесі: әскери-саяси аспектілері.....	143
Маратбек А.	Күйші Махамбет.....	145
Оздоев А.М.	Проблемы социально-гуманитарных наук в современном мире.....	147
Соколова А.В.	Воспитательный потенциал русских народных сказок...	149
Султанова С.Т.	Н.Д. Оңдасыновтың ғылыми-зерттеу мұрасы.....	151
Тайшығара А.А.	Жошы ханның тарихи рөлі.....	152
Тағайбек С.Б.	Жошы хан және оның ұлысы.....	155
Туралиева А.С.	Участие женщин в третьем проекте сельских инвестиций.....	157
Умурзакова С.А.	Влияние взглядов Т. Джефферсона и А. Гамильтона на формирование демократической Америки.....	160

III СЕКЦИЯ

Қазіргі тіл білімі мен әдебиеттанудың ғылыми-зерттеу аспектілері: жас ғалымдар көзімен

Научно-исследовательские аспекты современного языкознания и литературоведения: глазами молодых ученых

Аблаева Ж.В.	СҚО Мамлют ауданының комонимдері.....	162
Амирханова Г.О.	Қазіргі «Қазақ әдебиеті» оқулығының кейбір кемшіліктері.....	166
Ахметжан Н.А.	Көркем шығармалардағы сұлулық концептісіндегі төрт түлікті қолдану.....	167
Батай А.Ғ.	Мектепте әлем әдебиетін оқыту мәселелері.....	170
Борбасова М.С.	Қазіргі әйелдер прозасындағы психологизм мен жатсыну мәселелері.....	172
Жахина Г.Ж.	Қазақ тіліндегі антонимдердің құрылымы.....	174
Еркин А., Базарова А.	Образ лошади в казахский и русских сказках.....	176
Ергешбай А.Ш.	Көркем әдебиетті оқыту – өмірді таныту.....	178
Есіркеп Ә.А.	Қазақ тіліндегі гүл аталымдарының зерттелу бағыты....	180
Иманбаева А.С.	Драмалық туындылардың педагогикалық мәні.....	183
Жолжаксынова А.	М. Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясын оқытудың жолдары.....	185
Қайролла А.М.	М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы ұлттық салт-дәстүр мен әдет-ғұрып көріністерінің мектепте оқытылуы.....	189
Құрымсын М.А.	Қазақ сөзінің синтаксистену үрдісі (А. Байтұрсынұлы көзқарасымен).....	193
Логусева Н.А.	Особенности изучения автобиографической повести для детей.....	195
Лятева Ю.А.	Поэтическая концепция футуризма и имажинизма.....	197
Макеенкова Е.В.	Образы детей в рассказе Н.Н. Носова «Огурцы».....	200
Мұратова И.	Заманауи мультфильмдердің балалардың тіл тазалығын сақтауына тигізетін әсері.....	202
Нұрлыбай А., Жалғасбек А.	О. Бөкей шығармаларындағы қарапайым сөздердің қолданысы.....	205

Нұрман Ә.Н.	9-сыныпта Ғ. Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы ұлттық құндылықтарды оқыту.....	207
Өмірбай А.	Қ. Сәтбаевтың Қазақстан ғылымына қосқан үлесі.....	209
Соколова Б.И.	«Daddy-long-legs» by j. Webster: the classification of jerusha abbott’s letters.....	212
Төлешов Д.Қ.	Қазақ тіліндегі онлайн сөздіктердің ерекшеліктері.....	214
Тузелбаева Т.Д.	Жыраулар поэзиясындағы ұлттық рух нышандары.....	217

IV СЕКЦИЯ

Тіл білімінің, аударматанудың және шет тілдерін оқыту әдістемесінің заманауи мәселелері

Современные проблемы лингвистики, переводоведения и методики преподавания иностранных языков

Abdibekova Zh.B.	The impact of using discourse completion tasks (dct) on students’ pragmatic competence development.....	220
Абдуалиев Ж.Н.	Лексические особенности перевода экспрессивных разговорных средств с английского на русский на примере произведений С. Моэма.....	223
Абенова З.Қ.	Игровые технологии как эффективный способ мотивации к изучению английского языка у старшеклассников.....	225
Алимхан Т.А.	Использование инновационных технологий при обучении иностранному языку – залог новых перемен.....	227
Амантаева М.С.	Тілдік аспектілерге сәйкес тілдік интерференцияны жіктеу.....	229
Асқарова М.Д.	Ағылшын тіліндегі фразеологиялық бірліктерді қазақ тіліне аудару ерекшеліктері.....	234
Ахметвалиева Т.Р.	Психолого-педагогические особенности развития современных школьников первичного коллектива.....	236
Әмірғали Г., Нұрсанова С.	Истоки и развитие переводоведения в современном мире.....	237
Bugunbayeva G.	Enhancing english syntax instruction through scientific texts.....	239
Булатбекұлы Қ.	Ағылшын тіліндегі фэнтези-романын қазақ тіліне аудару ерекшеліктері.....	242
Горленко В.Д.	Роль аутентичного чтения при обучении иностранному языку.....	244

Жабарова Д.Е.	Clil method in teaching english for professional purposes.....	246
Калмухамбет С.С.	Бастауыш сынып оқушыларының шетел тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға арналған тіл дамыту жаттығулары.....	247
Камалова А.М.	The influence of the language environment on the effectiveness of a foreign language teaching in a primary school.....	251
Қасымсейт Ә.Е.	Competent approach in foreign language training students of non-linguistic universities.....	253
Келменбетова Ә.	Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың лексикалық дағдыларын дамыту үшін анимациялық фильмдерді қолдану.....	255
Куанбаева А.А.	The peculiarities of development of discussion in foreign language communicative of high school students.....	257
Құдайберген А.А.	Шетел тілін оқытудағы озық тәжірибелер мен инновациялар.....	259
Құламан А.Қ.	Ағылшын тілінің фразалық глаголдардың стратегиялық-семантикалық арнайылықтары.....	261
Маратова А.Б.	Акт қолдану арқылы шет тілін оқыту әдістері.....	264
Муканова А.Х.	Лексиксические особенности перевода художественных текстов с английского языка на русский на материале произведения «anne of green gables» by lucy maud montgomery.....	267
Нугуманова А.Е.	Анализ стилистических трансформаций, использованных при переводе художественного произведения американского писателя элизабет гилберт «eat, pray, love» с английского языка на русский.....	269
Панченко Д.В.	Культурное наследие заимствованных слов в английском языке.....	271
Сағынтаева Ф.Е.	Ағылшын тіліндегі көркем шығарманы қазақ тіліне аударудағы стилистикалық ерекшеліктер.....	273
Сейдахмет А.А.	Цифровые рассказы для улучшения навыков чтения и разговорной речи учащихся.....	275
Соколова А.В.	Природное программирование языковых возможностей человека.....	277
Сұлтанқызы А.	Ағылшын тілін оқытудағы жаңа технологиялар мен платформалар.....	279
Файзуллина К.Б.	Влияние языков на формирование ментальности народа.....	281

V СЕКЦИЯ

қазіргі кездегі құқықтық жүйені дамыту мәселелері Проблемы развития правовой системы на современном этапе

Абдрахманова А.Т.	Шетелдегі қазақ баласы: «Арманым – Қазақстанға оралу».....	283
Аманалиев М.М.	Проблемы исполнительного производства в РК.....	284
Жанаханов К.К.	Жалпыға бірдей декларациялау мәселелері.....	286
Зеннат А.Г.	Бұқаралық ақпарат құралдары және олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі рөлі: жалған ақпарат беру мәселелері.....	288
Искаков Н.К.	Уголовно-правовые аспекты организации или содержания притонов для занятия проституцией и сводничества.....	289
Қадырбек Ұ.	Қазақстан Республикасында бағалы қағаздар нарығын құқықтық реттеудің мәселелері.....	292
Сайдалина Д.Г.	М. Сералиннің халықаралық жағдайлар туралы көзқарасы.....	294
Салимжуаров Г.Ф.	«Воинские уголовные правонарушения».....	296
Смолина В.В.	Уголовно-правовая характеристика статьи 136 УК РК «Подмена ребенка».....	298
Тортаева А.Э.	«Жеті жарғы» нормалары және қазіргі заманғы Қазақстандық құқық: салыстырмалы талдау.....	300
Трубицкий А.В.	Некоторые проблемы реализаций прав потентообладателей в сфере защиты интеллектуальной собственности в РК.....	303

VI СЕКЦИЯ

Қазақстан экономикасының қазіргі жағдайы Современное состояние экономики казахстана

Абдибекова Г.Б.	Цифровые банковские услуги и их влияние на развитие Банковского сектора казахстана.....	306
Абдулахатова А.	Малый бизнес: зарубежный опыт и проблемы становления в РК.....	308
Айтен Б.Б.	Халықтың тұрмыс деңгейі: ықпал етуші факторлары....	311
Амангелды Д.М.	Развитие малого и среднего бизнеса в казахстане.....	313
Ахметова А.С.	Внедрение и преимущество нового банковского продукта в АО «Home Credit bank».....	315

Батырова С.А.	Инвестиционный климат и привлечение иностранных инвестиций в экономику Казахстана.....	316
Бердибаева М.К.	Структура и формирование денежных фондов корпорации РК.....	319
Власова А.С.	Продвижение образовательных услуг вуза в сети интернет.....	321
Жангиров Ж.Б., Меньшикова А.С.	Состояние сырьевой направленности экспорта Республики Казахстан.....	323
Жеңіс С.Қ.	Қазақстан экономикасына шетелдік инвестицияларды тарту.....	326
Құрманбай Н.К.	Цифрландыру процесінің жаңа іскерлік органы қалыптастырудағы ролі.....	328
Минибаев А.А.	Маркировка ювелирных изделий – как способ борьбы с теневой экономикой.....	331
Мурзагазина М.К.	ESG как тренд корпоративного управления.....	332
Надежкина И.А.	Обязательное медицинское страхование как механизм социальной защиты населения в области охраны здоровья.....	336
Оздоев А.М.	Анализ развития цифровой экономики Республики Казахстан.....	340
Понамарев В.	Современное состояние производства в экономике Казахстана.....	342
Руслан А.Р.	Қазақстан Республикасында ҚҚС-ы әкімшіліктендіруде Блокчейн технологиясын қолданудың ерекшеліктері.....	346
Султанбаева Б.Қ.	Банктік транзакциялардың күдікті белгілері.....	348
Туниязов А.Р.	Состав и структура собственного капитала корпораций.....	350
Умралинова Ж.Е.	ҚР-ғы инфляцияның қазіргі жағдайы.....	352
Усербаева Ж.А.	Интеграция принципов корпоративной социальной ответственности и отчетности ESG в стратегии управления окружающей средой.....	354
Хасенова К.	Производство – основа экономики Казахстана.....	357
Чуканова А.С., Чуприн Д.И.	Тенденции экономического роста Республики Казахстан и проблемы его регулирования.....	360
Шишканова М.Х.	Денежная кредитная политика Казахстана.....	361

ISBN 978-601-80942-6-2

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖАҢА ҰРПАҚ - 2024» атты
студенттер мен магистранттардың халықаралық ғылыми конференциясының
материалдары /**

Жалпы редакциясын басқарған
Ректор А.Д. Исмаилов. – Астана:
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, 2024. – 369 б.

**Материалы Международной
научной конференции студентов и магистрантов
«НАУКА И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ – 2024», / Под общей редакцией
ректора А.Д. Исмаилова. – Астана:
Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, 2024. – 373 с.**

Выпускающий редактор: Аманғазықызы М.
Компьютерная верстка: Сейіткерім Б.Е.